JOSIP BROZ TITO — SABRANA DJELA

ODBOR ZA IZDAVANJE SABRANIH DJELA JOSIPA BROZA TITA

Ljupčo Arsov, predsjednik, dr Vladimir Bakarić, Anka Berus, Rodoljub Čolaković, Aslan Fazlija, Miladin Gvozdenov, Slavko Janevski, Edvard Kardelj, Lazar Koliševski, Miha Marinko, dr Josip Mirnić, dr Miroslav Pečujlić, dr Ivan Perić, dr Pavle Savić Petar Stambolić, Lidija Šentjurc, dr Mijat Šuković, dr Marko Šunjić dr Arif Tanović, Fabijan Trgo, Jovan Veselinov, Veljko Vlahović, Boris Ziherl, Mihailo Zvicer, Drago Vukša, sekretar Odbora

REDAKCIJA ZA IZDAVANJE SABRANIH DJELA JOSIPA BROZA TITA

David Atlagić, dr Nikola Babić, Ismail Bajra, dr Dušan Bilandžić, mr Milovan Bosić, Slobodan Bosiljčić, dr Velimir Brezovski, dr Pero Damjanović, dr Tone Ferenc, dr Milan Matić, dr Josip Mirnić, Pero Morača, dr Ivan Perić, Miladin Perović, dr Branko Petranović, Milan Rakas, dr Stanislav Stojanović, Fabijan Trgo

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK
dr Pero Damjanović

SEKRETAR REDAKCIJE
mr Milan Matić

NAUČNA PRIPREMA
INSTITUT ZA SAVREMENU ISTORIJU

TOM 8

Naučna istraživanja, napomene, hronologija i celokupna priprema za štampu

MIŠO LEKOVIĆ

JOSIP BROZ TITO
SABRANA DJELA

TOM OSMI

29. NOVEMBAR 1941 — 17. FEBRUAR 1942

IZDAVAČKI CENTAR »KOMUNIST«, BEOGRAD
BEOGRADSKI IZDAVAČKO-GRAFIČKI ZAVOD, BEOGRAD
IZDAVAČKO KNJIŽARSKO PODUZEĆE »NAPRIJED«, ZAGREB

BEOGRAD 1979.

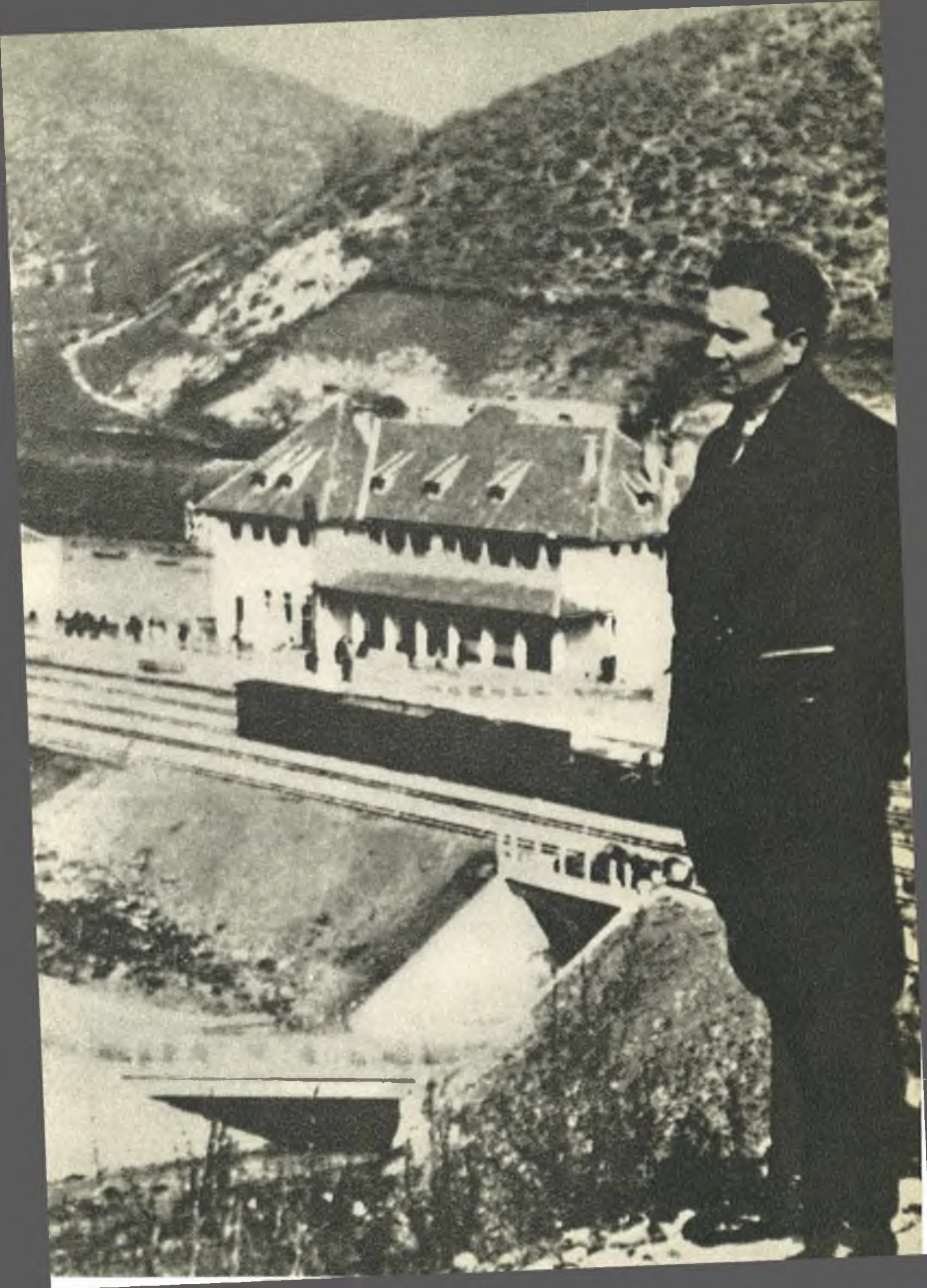

PREDGOVOR

U osmi tom *Sabranih djela J. B. Tita* svrstani su radovi nastali u jednom kratkom, ali veoma složenom i po mnogo čemu značajnom periodu narodnooslobodilačkog rata i revolucije. Riječ je samo o dva i po mjeseca na kraju prve i u početku druge ratne godine (decembar 1941 — sredina februara 1942), o vremenu kada je narodnooslobodilački pokret bio suočen s mnoštvom problema vojne i političke prirode koji su nastali uslijed pojačanih represivnih mjera okupatora i kvislinga i angažovanja njihovih znatnih oružanih snaga u operacijama protiv partizanskih jedinica u većem dijelu zemlje, naročito u Srbiji, gdje su u toku jeseni 1941, u tzv. prvoj ofanzivi, uspjeli da zauzmu slobodnu teritoriju »Užičke republike«, i u istočnoj Bosni, gdje su u januarskoj operaciji, kod nas poznatoj i pod nazivom druga ofanziva, nanijeli težak udarac partizanskim snagama. Teškoće su se povećale i zbog pojačane destruktivne aktivnosti četnika, koji su u tom periodu počeli otvorenu oružanu borbu protiv narodnooslobodilačkog pokreta, što je u nekim krajevima zemlje izazvalo previranja u kolebljivim, politički neizdiferenciranim ustaničkim masama, osipanje pojedinih jedinica i unutrašnje sukobe koji su zaprijetili da oslobodilačku borbu protiv okupatora usmjere na put građanskog rata.

U tom periodu rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta (Centralni komitet KPJ i Vrhovni štab) se našlo u središtu tih zbivanja i bilo je najneposrednije angažovano u njima. Težište vojnih dejstava, i u prvoj i u drugoj ofanzivi, bilo je upravo tamo gdje se to rukovodstvo i nalazilo. Prirodno je, stoga, da je Tito, u svojstvu i vrhovnog komandanta i sekretara CK KPJ, najveći dio svoje aktivnosti morao usredsrediti na vojna pitanja, na planiranje vojnih dejstava i rukovođenje njima, na izdavanje usmenih i pismenih naređenja štabovima jedinica koje su bile neposredno angažovane u operacijama. Ali uporedo s neposrednim komandovanjem na terenu gdje je boravio, on je, koliko su to uslovi dozvoljavali, nastojao da ostvari veze i s vojnim i partijskim rukovodstvima u ostalim krajevima zemlje, da putem direktivnih pisama utiče na tok i dalji razvitak narodnooslobodilačke borbe u cijeloj zemlji. Nakon povlačenja iz Užica, posljednjih dana novembra 1941, Tito je s nekoliko svojih nabližih saradnika boravio u prvoj polovini decembra u Sandžaku, u rejonu Nove Varoši i Prijepolja, odakle je prešao u istočnu Bosnu, na slobodnu teritoriju Romanijskog odreda i odreda Zvijezda,

gdje je ostao do sredine januara 1942, kada se s dijelovima 1. proleterske brigade probio iz obruča njemačke ofanzive i prebacio u oslobođenu Foču, gdje će ostati do 10. maja 1942. Pred njim i Centralnim komitetom KPJ stajali su u to vrijeme mnogobrojni i veoma složeni vojni i politički zadaci koji su tražili hitna rješenja. Trebalo je, prije svega, raditi na učvršćenju i proširenju novostvorene slobodne teritorije u Sandžaku, na prikupljanju i sređivanju partizanskih jedinica koje su se pred nastupanjem njemačkih divizija povukle iz Srbije, na ublažavanju i eliminisanju negativnih posljedica neuspješnog napada crnogorskih snaga na Pljevlja, na suzbijanju četničke aktivnosti, na uspostavljanju i učvršćivanju prekinutih veza s nekim rukovodstvima u zemlji itd. O toj aktivnosti J. B. Tita i njegovih saradnika svjedoče dokumenti koji se objavljuju u ovom tomu, Titova direktivna pisma, naređenja i uputstva. Najveći broj tih dokumenata nosi pečat odluka donijetih na sjednici Centralnog komiteta KPJ održanoj 7. decembra 1941. u selu Drenovi kod Prijepolja.

Ova sjednica, koja je imala krupan, istorijski značaj, održana je u dosta nepovoljnoj situaciji: poslije povlačenja iz Srbije i neuspješnog napada crnogorskih partizanskih snaga na Pljevlja, u uslovima kada su bile pokidane veze Centralnog komiteta KPJ i Vrhovnog štaba NOPOJ s vojnim i partijskim rukovodstvima u većem dijelu zemlje (izuzev Sandžaka, Crne Gore, Srbije i istočne Bosne) i kada je Tito ostao i bez kontakta s Izvršnim komitetom Kominterne, jedinom vezom sa spoljnim svijetom.

Na sjednici (na kojoj su učestvovali Tito, Kardelj, Ranković, Đilas, Ribar, Žujović) donijeto je nekoliko značajnih odluka koje su na određen način saopštene u dokumentima CK KPJ i Vrhovnog štaba iz decembra 1941. i januara 1942. Ocijenjeno je, prije svega, da se situacija u Srbiji, iako vrlo nepovoljna, može relativno brzo popraviti ukoliko se tamo upute jače snage i vojni i partijsko-politički kadrovi. O tome se govori u direktivnom pismu koje su Tito i Ranković 14. decembra uputili Pokrajinskom komitetu KPJ za Srbiju (čijem je jednom dijelu članova bilo naloženo da se iz Sandžaka vrati u Srbiju) i u nizu drugih pisama, naređenja i uputstava koja je Tito iz istočne Bosne (s Romanije, Jahorine i iz Foče) uputio partijskim i vojnim rukovodstvima u Srbiji i u Sandžaku i delegatu CK KPJ i Vrhovnog štaba Milovanu Đilasu.

Suočen s činjenicom da je, poslije povlačenja iz Užica i s dolaskom na planinsko područje Sandžaka, u zabačeni kraj oko Nove Varoši i Prijepolja, ostao bez veze s mnogim rukovodstvima širom zemlje, Centralni komitet je na ovoj sjednici odlučio da se prebaci u pogodniji, komunikativniji rejon, na slobodnu teritoriju istočnobosanskih odreda, bliže Sarajevu, u kome se nalazio partijski punkt u koji su se sticale kurirske veze iz Hrvatske, Slovenije, zapadne Bosne, Hercegovine i, posredno, preko Zagreba, iz Srbije i Makedonije. Trebalo je, uz to, pomoći rukovodstvu u istočnoj Bosni da savlada krizu koja je tamo

nastupila zbog izdaje četnika, što je izazvalo kolebanje u partizanskim jedinicama i osipanje njihovih redova.

U sklopu razmatranja problema rukovođenja donijeta je na ovoj sjednici, ili ubrzo poslije nje, i odluka o »diobi« Centralnog komiteta, odnosno o formiranju Organizacionog sekretarijata CK KPJ za neoslobođene krajeve, koji bi se nalazio u Zagrebu, u mjestu gdje se prije rata, više godina, nalazio CK KPJ i iz kojeg je bilo najlakše održavati veze s partijskim rukovodstvima širom zemlje. Stvaranje ovog sekretarijata imalo je i praktičan značaj: dok se Tito s dijelom rukovodstva nalazio na slobodnoj teritoriji, s jedinicama, u središtu borbi, neposredno angažovan u rukovođenju vojnim jedinicama i njihovim dejstvima, a time i izložen svim ratnim opasnostima (što su događaji koji su se zbili prilikom povlačenja iz Užica i za vrijeme boravka u Sandžaku i pokazali), dotle je dio tog rukovodstva (Kardelj i Ribar, kojima je trebalo da se ubrzo priključi još neki član Politbiroa) trebalo da u strogoj ilegalnosti boravi na okupiranoj teritoriji i da korišćenjem redovnih saobraćajnih linija ostvari kontakte s rukovodstvima širom zemlje, kojima bi u ime CK KPJ davao direktive, i da održava vezu s Izvršnim komitetom Kominterne preko njene ilegalne radio-stanice u Zagrebu.

Znatan broj Titovih radova koji se u ovom tomu objavljuju upravo su njegova direktivna pisma koja je, dijelom po Ribaru i Kardelju (prilikom njihovog odlaska s Romanije za Zagreb), a dijelom preko partijskog punkta u Sarajevu, uputio nekim rukovodstvima širom zemlje, kao i pisma koja je uputio njima dvojici u Zagreb. U njima se, uz objašnjenja i ocjenjivanja događaja koji su se zbili u poslednje vrijeme (njemačka ofanziva u Srbiji i gubitak »Užičke republike«, boravak u Sandžaku, formiranje 1. proleterske brigade, dolazak Vrhovnog štaba s brigadom u istočnu Bosnu, izdaja četnika itd.), daju uputstva vojne i političke prirode, uz naglašavanje potrebe odlučnog suzbijanja četničke opasnosti. Tu su i Titova naređenja upućena iz Sandžaka i istočne Bosne nekim regionalnim vojnim štabovima s kojima su postojale kurirske veze preko slobodnih teritorija: glavnim štabovima (Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Sandžaka i Srbije), operativnim štabovima (istočne i zapadne Bosne i Hercegovine), štabu 1. proleterske brigade (koja je tih dana bila stvorena) i štabovima nekih odreda i bataljona. U njima se uopštavaju iskustva iz njemačkih ofanziva u Srbiji i istočnoj Bosni i daju direktive i uputstva o načinu i oblicima vojnih dejstava u cilju odbijanja neprijateljskih napada, učvršćenja i proširenja slobodnih teritorija, o stvaranju vojnih jedinica, o stavu prema četnicima, o organizaciji života na slobodnim teritorijama (naredba o mobilizaciji) i o drugim pitanjima iz domena vojnog, političkog i partijskog rukovođenja.

Za vrijeme boravka u istočnoj Bosni, na Glasincu, Romaniji i Jahorini, a posebno po dolasku u Foču, Tito je, pored izvještaja iz Crne Gore, Sandžaka, Hercegovine i istočne Bosne i usmenih referisanja njihovih rukovodstava čiji su predstavnici dolazili u CK KPJ i Vrhovni štab,

primio i nekoliko izvještaja iz Hrvatske, Srbije, Slovenije i Srema, iz kojih se upoznao s razvojem situacije u tim dijelovima zemlje. U svojim pismima njihovim partijskim i vojnim rukovodstvima, Tito je davao i ocjene mnogih pitanja i ukazivao na slabosti i na puteve njihovog otklanjanja i prevazilaženja.

Pored velikog broja direktivnih pisama i naređenja koja je Tito uputio vojnim i partijskim rukovodstvima i pojedincima (delegatima CK KPJ i VŠ), u ovom tomu se objavljuju i dokumenti opšteg značaja koje su izdali Vrhovni štab i Centralni komitet KPJ: naredbe, proglasi i sl., kao i članci koje je Tito napisao za januarski broj »Biltena Vrhovnog štaba«. Tu su i telegrami koje je Tito, dijelom preko ilegalne radio-stanice u Zagrebu, a dijelom preko svoje radio-stanice (pošto je 9. februara 1942. uspostavio neposrednu radio-vezu), uputio Izvršnom komitetu Kominterne.

Svi ovi Titovi radovi ubjedljivo i slikovito ocrtavaju vrijeme u kome su nastali. Bilo je to doba u mnogo čemu prelomno i sudbonosno za oslobodilački pokret i revoluciju naroda i narodnosti Jugoslavije, vrijeme kada su se na još nedovoljno učvršćene ustaničke jedinice sručile ofanzive okupatorskih i kvislinških snaga, kada je došlo do izdaje četnika i raslojavanja ustaničkih masa, kada su mnoge teškoće i nedaće ozbiljno uzdrmale pozicije narodnooslobodilačkog pokreta, koji je, uz to, morao uporno da se bori i za svoju međunarodnu afirmaciju.

Titovi radovi iz ovog, kao i iz prethodnog i narednog perioda uvjerljivo su svjedočanstvo o tome kako se kroz narodnooslobodilačku borbu stvarao i izgrađivao vlastiti revolucionarni put, kako se jugoslovenska revolucija, prolazeći kroz faze uspona i padova, burnog razvitka i prolaznih kriza, neprekidno kretala naprijed. Ti radovi svjedoče i o njenoj originalnosti i autentičnosti, o stalnim nastojanjima rukovodstva KPJ da, odbacujući šablone i dogmatske koncepcije, traži i iznalazi odgovore i adekvatna rješenja za mnoštvo problema koje su narodnooslobodilačka borba i revolucija nametali. Oni, dakle, imaju i dokumentarni značaj kao autentično svjedočanstvo o prošlosti, i aktuelnu, vremenski neograničenu vrijednost, jer su u njima sadržani principi strategije revolucionarne borbe koja nastaje u određenim istorijskim uslovima.

Upadljivo je da pretežan broj Titovih radova koji se objavljuju u ovom tomu čine pisma, direktive i naređenja čija je sadržina vojne prirode. To su mahom dokumenti nastali u Vrhovnom štabu, koji od decembra 1941. sve više djeluje i kao operativni rukovodeći organ. U prethodnom, ustaničkom periodu oslobodilačke borbe naroda i narodnosti Jugoslavije, kada su se u cijeloj zemlji, negdje u širim, a negdje u užim razmjerima, shodno specifičnim objektivnim i subjektivnim uslovima, razbuktali ustanci i kada je rukovođenje borbenim dejstvima, koja su izvođena u različitim oblicima i s nejednakim intenzitetom, bilo gotovo isključivo u domenu vojnih rukovodstava na terenu, Vrhovni štab

(čije su veze s regionalnim rukovodstvima, naročito poslije njegovog izlaska iz Beograda na oslobođenu teritoriju »Užičke republike« bile dosta slabe) svoju rukovodeću, komandujuću ulogu je uglavnom svodio na davanje direktiva opštijeg karaktera, direktiva koje su se odnosile više na načelna pitanja: na stvaranje i izgradnju vojnih jedinica i na oblike i način njihovih borbenih dejstava. Vrhovni štab je, naročito preko svog »Biltena«, davao u vidu kominikeja, redovnih i vanrednih saopštenja, sažete preglede razvoja ustaničkih borbi u pojedinim krajevima zemlje kako bi borci partizanskih jedinica i narod bili upoznati sa zbivanjima u svim krajevima zemlje, s razvitkom borbe, koja je dobijala široke, opštenarodne razmjere. U svojstvu vrhovnog komandanta i sekretara Centralnog komiteta KPJ, Tito je tada uputio i nekoliko direktivnih pisama partijskim rukovodstvima. Međutim, bilo je primjetno, što je, doduše, bilo i razumljivo, da je Vrhovni štab u tom periodu manje ispoljavao svojstva operativnog vojnog štaba, centra u kome se planiraju vojna dejstva i odakle se njima neposredno rukovodi. Uostalom, Vrhovni štab (koji je praktično sačinjavalo najuže rukovodstvo KPJ — Tito sa 3—4 člana Centralnog komiteta) nije tada još ni raspolagao odgovarajućim stručnim aparatom, operativnim dijelom koji bi obavljao te funkcije.

Tek od decembra 1941, kada se rukovodstvo NOP-a, poslije gubitka slobodne teritorije u zapadnoj Srbiji, povuklo u Sandžak i kada je na sjednicama u Radoinji i Drenovi kritički analiziralo dejstva partizanskih jedinica i rad Vrhovnog štaba u protekloj ofanzivi, znatno se osjeća operativnija i angažovanija aktivnost Vrhovnog štaba, koji je, uz to, tih dana i popunjen u vojnom pogledu stručnijim kadrom. Od tada taj štab ažurnije kontaktira s potčinjenim štabovima (razumljivo, s onima s kojima je mogao da ostvaruje kurirsku vezu, jer u to vrijeme druge veze nije imao) i djeluje ne samo kao rukovodeći organ koji daje usmjeravajuće direktive i naređenja koja imaju opštiji, načelniji karakter, već i kao štab koji neposredno rukovodi vojnim dejstvima kako onima koja imaju širi, strategijski i operativni značaj tako i onima taktičkog značaja. Iz Vrhovnog štaba — a to se sasvim očigledno može zapaziti u ovom tomu — od decembra 1941. odlaze u potčinjene regionalne štabove (u Sandžaku, Crnoj Gori, istočnoj Bosni i Hercegovini) i u štabove jedinica (1. proleterske brigade i partizanskih odreda i bataljona) mnogobrojna naređenja i uputstva. U najvećem broju slučajeva njih je napisao vrhovni komandant Tito. Oslobođena uobičajene forme vojničkog administriranja i ustaljenih šablona, ona jasno i koncizno daju pregled situacije i izlažu zahtjeve koji se pred dotične štabove i jedinice postavljaju, uz obrazloženje njihove vojne i političke svrsishodnosti.

Prirodno je da su u tako dinamičnom radu jednog štaba, koji je bio prinuđen da ažurno reaguje na brzi razvoj događaja i češte i iznenadne promjene situacije i na mnogobrojne probleme koji su neprestano

iskrsavali, mnogi dokumenti oformljeni u aparatu Vrhovnog štaba. Ali su oni najčešće nastajali po nalogu vrhovnog komandanta, koji je određivao njihovu sadržinu bilo diktiranjem ili davanjem iscrpnih uputstava. Bez obzira na to što ne nose Titov potpis (najčešće su samo sa zaglavljem ili s potpisom Vrhovnog štaba), njihov je autor ili koautor Tito. Svi ti radovi su, sasvim razumljivo, uvršteni u ovaj tom. Sličan je slučaj i s nekim direktivnim člancima i proglasima u čijem su pisanju ili redigovanju zajedno s Titom učestvovali i neki njegovi najbliži saradnici (Kardelj, Ranković, Ribar, Žujović, Pijade). I oni su, iako su kolektivni, koautorski radovi, uz Titovu saglasnost uvršteni u ovaj tom, jer se s pravom mogu smatrati i njegovim radovima.

Osobenost tekstova ovog toma (pretežno dokumenata vojne prirode) postavila je pred priređivača zadatak da čitaocima pruži što više objašnjenja bez kojih bi mnoga zbivanja o kojima je u ovim radovima riječ ostala nedovoljno jasna. U Titovim pismima, direktivama i naređenjima govori se o mnogim događajima, kako onim krupnim, od šireg značaja, tako i onim manjim, marginalnim, čije značenje ne seže van užih, lokalnih okvira. Ti se događaji najčešće samo navode, ovlaš spominju, jer za širim objašnjenjima i nije bilo potrebe. Za potpunije razumijevanje tih tekstova danas je, međutim, čitaocu potrebno dati mnoga objašnjenja, komentare i naučno zasnovane informacije.

Uz podatke o arhivskim fondovima u kojima se nalaze pojedini doku menti, u napomenama se daju i osnovne informacije gotovo o svakom događaju i svakoj pojavi, o vojnim jedinicama i štabovima, o ličnostima i institucijama, jednom riječju — o svim iole značajnim pitanjima koja se u Titovim tekstovima spominju. Pošto se u najvećem broju tekstova govori o vojnim dejstvima, bilo je potrebno dati u sažetom obimu, ali i što kompletnije, tačne informacije o njima: o vremenu i mjestu gdje su se odigrala, o njihovom ishodu i rezultatima. Za vojne jedinice su navedeni podaci o njihovom nazivu, datumu formiranja, brojnom stanju, sastavu štaba, teritoriji na kojoj su dejstvovale. Te su informacije fundirane na naknadnim, potpunijim i objektivnijim saznanjima do kojih je istoriografija NOR-a došla. U napomenama, razumljivo, osim u nekoliko slučajeva gdje je to bilo nužno, nisu dati izvori na osnovu kojih se do određenih podataka, tvrdnji i ocjena došlo.

Pošto se svaki tom (iako se u prethodnom ili u narednom tomu u ne malom broju slučajeva spominju isti događaji i pojave) tretira kao posebna knjiga, u napomenama se nisu mogla izbjeći izvjesna ponavljanja. Pri tom se nastojalo da se o određenom pitanju, odnosno problemu koji se nalazi u evolutivnom procesu daju objašnjenja koja odgovaraju dostignutom stepenu njegovog razvoja i u funkciji su teksta koji objašnjavaju, uz ukazivanje na druge napomene koje se odnose na dotično pitanje. Tako se jedan problem kroz Titove tekstove i priređivačeve napomene može pratiti kontinuirano, u njegovom razvojnom toku.

Pri priređivanju ovog toma pošlo se takođe od stanovišta da će mnogi istraživači i čitaoci Titovih *Sabranih djela*, shodno svojoj zainteresovanosti za određenu tematiku, koristiti samo pojedine radove. Stoga je priređivač nastojao da svoje napomene što više uskladi s tim zahtjevom, da uz svaki dokument da nužna objašnjenja koja će čitaocima pružiti pomoć oslobađajući ih potrebe da objašnjenja i informacije traže na drugim mjestima među stranicama ove knjjige. Da bi se izbjegla ponavljanja, tamo gdje je to bilo nužno, ukazano je na napomene uz druge dokumente u kojima su već dati podaci o istom problemu. Te napomene, koje se nadovezuju jedna na drugu, uzete zajedno, daju cjelinu određenog problema.

Sve radove je Tito autorizovao, a u dvjema svojim bilješkama (na str. 11. i 49) dao je objašnjenja o nekim značajnim pitanjima.

Najveći broj radova je već objavljen u zbornicima dokumenata koje je izdao Vojnoistorijski institut u Beogradu, a neki su u cjelini ili fragmentarno objavljeni i u nekim drugim edicijama. Ovdje se, prvi put na jednom mjestu i u autentičnom obliku, objavljuju svi Titovi radovi nastali u naznačenom periodu narodnooslobodilačkog rata (decembar 1941 — sredina februara 1942).

Uz *Hronologiju* najvažnije Titove djelatnosti u pomenutom periodu priređivač je kao ilustracije dao i šemu njegovog ratnog puta od Užica, preko Nove Varoši, Rudog, Rogatice, Čevljanovića i Jahorine do Foče i fotografije nekih zgrada u kojima je boravio.

Recenzenti dr Pero Damjanović, dr Tone Ferenc i Pero Morača su pružili znatnu pomoć u pripremi ovog toma na čemu im priređivač zahvaljuje.

Mišo Leković

JOSIP BROZ TITO — SABRANA DJELA

29. novembar 1941 — 17. februar 1942

OPERATIVNOM ŠTABU CRNOGORSKIH NARODNOOSLOBODILAČKIH PARTIZANSKIH ODREDA[1]

Prema izvještaju vašeg kurira koji je stigao 9. XII u 10 sati uvečer vidi se da ste vi vaše snage raspodijelili na dva dijela sa sjeverne i južne strane puta Pljevlja—Prijepolje. Prema daljini od mjesta gdje se nalaze vaše jedinice od puta, vidi se da ste vi napustili taj put i ostavili ga bez zasjeda, tako da neprijatelj ima slobodu kretanja.[2] Vaše mjere za reorganizaciju vaših bataljona su pravilne. Ali vi ste ipak morali da odredite najmanje dvije čete koje bi se nalazile u blizini tih puteva i držale zasjede na strateški najpogodnijim tačkama. Poslije paljenja Jabuke,[3] vi ste morali izvršiti bilo kakve represalije protiv neprijatelja jer bi to na stanovništvo djelovalo povoljno. U protivnom, ako mi prepuštamo sela na milost i nemilost neprijatelju to može biti od vrlo rđavih posljedica za dalji tok naše borbe u Sandžaku. Prema tome, odredite najmanje 150—200 ljudi koji će ostati na terenu u blizini Pljevalja sa zadatkom da ruše komunikacije i štite sela od neprijateljskog zuluma. S vama zajedno treba da ostane i Pljevaljska četa.

Vaše bataljone treba dobro očistiti i poslati kućama sve one koji su kolebljivi i neće da se bore na ovom terenu,[4] a ostale najbolje borce koji se nalaze kod vas u Kamenoj Gori, kao i one koji se nalaze u Zabrdnim Tocima, treba prebaciti preko Lima, i to: čete iz Kamene Gore uputiti pomoću dobrih vodiča u pravcu Lučice na Limu, a onda dalje u s[ela] Divljaci, Kačevo i Hisardžik. Tu će vas dočekati kuriri i predati naša dalja naređenja. Pošto su to sela muslimanska, a prema nama prijateljski raspoložena, morate postupati s puno takta i izbjegavati svaki sukob s njima. S ovim bataljonima treba da dođe i vaš štab. Što se tiče onih snaga koje se nalaze u Tocima, mi smo već dali naređenje za njihovo prebacivanje.[5] I kod tih bataljona treba izvršiti čišćenje i prebaciti samo one koji hoće da se bore tamo gdje im se odredi. S četama koje ostaju oko Pljevalja treba ostaviti jednog dobrog komandanta i polit[ičkog] komesara.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

9. decembar 1941, 23 časa. Tito
[Drenova kod Prijepolja]

P. S. — Sa sobom ponesite i radio-stanicu koju ste zaplijenili od Italijana. Ako je potrebno, nabavite i konje u tu svrhu.*

A-VII, k. 1, reg. br. 17/1.

* Dopisao rukom oficir u Vrhovnom štabu. — *Red.*

GLAVNOM ŠTABU SANDŽAČKIH NARODNOOSLOBODILAČKIH PARTIZANSKIH ODREDA

Naređenje

Uputite hitno Kraljevački bataljon najkraćim putem preko Draževića za Vranjak u pravcu Kosatice. Bataljon treba da krene sutra ujutro, tj 10. XII, tako da bude oko 10—11 sati već u Vranjaku. Bataljon neka vodi putovođa koji zna taj put. Ljudstvo treba da dobije prije odlaska toplu hranu, a za put najmanje po pola kilograma na čovjeka i po mogućnosti nešto suve hrane. Bataljon treba da dođe s punom svojom bojnom spremom. Slabe i bolesne ostaviti u Novoj Varoši. U Vranjaku će bataljon dočekati neko od ovoga štaba i dobiti naređenje za njegovo dalje kretanje.[6]

Primjećujemo da postupate nepravilno kada vršite pokret i premještaj četa bez našega znanja i veze s nama. Vaše odašiljanje vaših četa u Bistricu i povlačenje ponovo u Novu Varoš skroz je pogrešno u vojničkom smislu jer ste vi na taj način najprije dali povoda neprijatelju da šalje u Bistricu pojačanje, a poslije toga napuštate teren, koji postaje ugrožen vašom krivnjom. Pokrete trupa treba praviti s određenim ciljem i zadatkom, a ne vršiti slučajne šetnje bez cilja. Pošaljite odmah te čete u Bistricu i zaposjednite lijevu i desnu stranu puta Bistrica—Nova Varoš i kotu 918 iznad škole i Gobate. Uzduž puta Bistrica—Nova Varoš postavite zasjede od pozadinskih četa.[7]

U Drenovu uputite još tokom sutrašnjeg dana najmanje jednu četu od onih srpskih četa koje se nalaze u Radoinji.

Učinili ste dobro što ste poslali u Sjenicu izvjesne snage,[8] ali naglašavamo da ubuduće pitate nas i raspored snaga mora biti planski na čitavoj teritoriji Sandžaka. Javite u Radoinju da one snage koje se tamo nalaze, ili bar veći dio tih snaga, pošalju u Novu Varoš radi temeljite organizacije i upućivanja na teren koja će izvršiti ovaj štab.

Šaljite nam redovno izvještaje kao i kurira za vezu.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

9. decembar 1941, 23 časa. Tito
[Drenova kod Prijepolja]

A-VII, k. 1, reg. br. 18/1.

DRUGU MARKU, VELJKU I LOLI [ALEKSANDRU RANKOVIĆU, MILOVANU ĐILASU I IVU LOLI RIBARU]

Primio sam vaše pismo od 10. XII o. g. Razumijem potpuno vaše gledište o potrebi slanja naših četa u Srbiju.[9] Ali potrebno je ipak da imamo minimum garantija da će te čete stignuti na teren kuda ih šaljemo, a za to je potrebno da imamo tačno označen pravac, odnosno da odu najprije izviđači da bi ispitali pravac kretanja. Mi ne nagomilavamo ovdje čete, već se one raspoređuju na sektorima koje je potrebno ili očistiti od neprijatelja ili uništiti komunikacije za buduće nadiranje nedićevskih bandi. Prema tome, potrebno je da hitno uputite u Novu Varoš i dalje za Sjenicu najmanje 150 boraca kao pomoć četama koje su već tamo da bi se osujetilo zaposjedanje Sjenice od strane Nijemaca.[10]

Pošaljite ovamo u Kosaticu ostatak onih ibarskih rudara koji se nalaze kod vas, a koji treba da se priključe u njihov bataljon[11] koji se nalazi u Kosatici i koji će ući u sastav naše pr[oleterske] brigade.[12] Ostalo ljudstvo formirajte u manje čete kao samostalne operativne jedinice koje će se onda poslati, kada se izvidi teren, na teritoriju Srbije.

Marko, Lola i Veljko treba da se za dva dana, tj. do 14. XII, vrate ovamo radi našeg pokreta u pravcu Bosne.[13] Uzmite sobom jahaće konje kao i konje za tovarenje. Isto tako treba uzeti jedno 10—15 konja u Novoj Varoši, kako malih konja za tovarenje tako i za jahanje. Na konjima treba donijeti najmanje dva sanduka one bijele municije (srebro).[14] Pre odlaska iz Radoinje pobrinite se da tamo ostane dobar organizator i komandant koji će moći da nastavi vaš rad.

[11. decembar 1941, Vranjak, zaselak Drenove kod Prijepolja] Tito

A-VII, k-2-B, reg. br. 43/4.

GLAVNOM ŠTABU SANDŽAČKIH NARODNOOSLOBODILAČKIH PARTIZANSKIH ODREDA

Primili smo vaše pismo od 9. XII. Bataljon Kraljevačkog odreda stigao je na određeno mjesto, ali se nalazi njegovo ljudstvo u veoma lošem stanju što se tiče odjeće i obuće. Prema tome, poduzmite sve što je moguće da se u Novoj Varoši nabavi gotovo ili da se dade izraditi što više opanaka ako već nije moguće cokula. Dalje, potrebno je hitno donijeti iz Radoinje gotovoga veša, a ukoliko ga nema dovoljno, da se donese platno u Novu Varoš i tu hitno izrađivati veš za taj bataljon, koji se mora što prije očistiti od razne nečistoće i preobući.

U Sjenicu treba uputiti za sada još oko 100 boraca za pojačanje četama koje su već tamo. Čim se prebace još izvjesne snage Crnogoraca za ovaj sektor, poslaćemo najmanje jedan bataljon u pravcu Novog Pazara.[15] U vezi s tim vi treba još sada tamo da pošaljete neka civilna lica koja će tačno ispitati stanje u Novom Pazaru i okolici. Dalje je potrebno da organizujete sistematsku obavještajnu službu u svim pravcima da bismo mogli na vrijeme saznati kretanje neprijatelja i njegove namjere.

Za sada je vaš zadatak da se polagano stežu obruči oko Bistrice i Prijepolja da biste prisilili neprijatelja da napusti ta mjesta ili da ih mi silom zauzmemo. U tom cilju mi smo već izdali naređenje Crnogorcima s one strane Lima i čim njihove čete stignu na određeno mjesto, treba da počnu zajedničke akcije, i to u pravcima koje ćemo mi u posljednjem momentu dati. Treba u Radoinji što prije izvršiti reorganizaciju snaga da bismo ih mogli iskoristiti u tim akcijama.

Ne zaboravite da je potrebno osigurati i drum Prijepolje—Sjenica dok ne stignu crnogorske snage na taj sektor, jer bi neprijatelj mogao da se uputi iz Prijepolja k Sjenici. Prema tome, treba jednu od onih srpskih četa koje su u Radoinji odmah uputiti pravcem Vranjaka i Kosatice, kojoj ćemo mi odrediti dalji pravac i zadatke.

Postupite hitno po gornjem naređenju i obavijestite nas o izvršenom.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

11. decembar 1941.
[Vranjak, zaselak Drenove kod Prijepolja]

Za Vrhovni štab NOPOJ
Tito

A-VII, k. 1, reg. br. 19/1.

GLAVNOM ŠTABU SANDŽAČKIH NARODNOOSLOBODILAČKIH PARTIZANSKIH ODREDA

Pročitali smo izvještaj koji je upućen vašem štabu od strane čete koja je stigla u Kladnicu.[16] Njihovo traženje da se hitno pošalju u Sjenicu veće snage je sasvim opravdano jer zaista postoji opasnost da Nijemci ne zaposjednu Sjenicu, jer je to u njihovom opštem planu, [tj. u planu] kako Nijemaca tako i nedićevaca.[17] Prema tome, pošaljite hitno jednu četu iz Bistrice u Sjenicu, a u Radoinju šaljite kurira delegatima ovoga štaba s ovim pismom, koje je upućeno vama, da se i iz Radoinje pošalje najmanje 150 boraca s automatskim oružjem za Sjenicu.

Treba preduzeti hitne mjere da se postave zasjede na putu Novi Pazar — Sjenica i poruše svi mostovi i drum na najpogodnijim mjestima. Porušite mostove i drum između Sjenice i Nove Varoši da ne bi slučajno Nijemci provalili motorizovanim jedinicama u Sjenicu i dalje za Novu Varoš. Sada se uopšte postavlja zadatak pred sve vaše jedinice na teritoriji Sandžaka da ruši puteve i drumove da bi se onemogućio saobraćaj neprijatelja motornim vozilima. Mobilišite u tu svrhu i seljake iz okolnih sela.

Postupite po naređenju i saopštite nam o izvršenom.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

11. decembar 1941. Tito

[Vranjak, zaselak Drenove kod Prijepolja]

A-VII, k. 1, reg. br. 20/1.

OPERATIVNOM ŠTABU CRNOGORSKIH NARODNOOSLOBODILAČKIH PARTIZANSKIH ODREDA

Drugu Arsu [Jovanoviću]

S obzirom na nepredviđene zapreke prisiljeni smo da odgodimo onu akciju protiv četnika itd. s 15. o. m. na 16. ujutru.[18] Prema tome, uputite vaše jedinice na dogovoreni sektor 15. o. m. uveče, tako da će one moći izvršiti svoj zadatak istodobno s našim jedinicama s ove strane.

Večeras vam šaljemo vašu četu koja je prema dogovoru s Arsom [Jovanovićem] imala da drži zasjede u toku tih operacija, ali pošto se stvar odgađa, ta četa treba da bude poslana u zasjede onda kada sve naše jedinice budu prebačene s one strane Lima, jer bi u protivnom bilo onemogućeno to prebacivanje.

Neke vaše jedinice treba da krenu već tokom sutrašnjeg dana dalje u određenom pravcu tako da bi se omogućilo zbrinjavanje novih jedinica koje treba da stignu tokom idućih dana.[19]

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

13. decembar 1941.
[Vranjak, zaselak Drenove kod Prijepolja] Tito

A-VII, k. 1, reg. br. 21/1.

KOMANDI KOMSKOG BATALJONA U RUTOŠIMA

[Štabu Komskog bataljona Crnogorskog NOP odreda za operacije u Sandžaku]

Položaj

U sporazumu s vašim štabom ovaj štab naređuje da se uputi jedna vaša četa od 67 ljudi zajedno s drugom Vlahovićem (agronomom) u Sjenicu, gdje će dobiti određene zadatke.[20] Ostatak vašeg bataljona krenuće zajedno s jednim srpskim bataljonom partizana radi čišćenja terena pravcem koji će vam se tokom sutrašnjeg dana usmeno odrediti.[21]

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

13. decembar 1941. Tito
[Vranjak, zaselak Drenove kod Prijepolja]

A-VII, k. 1, reg. br. 22/1.

POKRAJINSKOM KOMITETU KPJ ZA SRBIJU[22]

14. decembar 1941.
[Draževići, Nova Varoš]

Dragi drugovi,

Pred našom partijskom organizacijom u Srbiji nalaze se sada vanredno važni zadaci od čijeg izvršenja zavisi čitav razvitak političkih prilika ne samo u Srbiji nego velikim dijelom i u svim zemljama Jugoslavije, pa čak i na čitavom Balkanu.[23] Te zadatke određuju sljedeće činjenice:

1) Partizanske jedinice u Srbiji su se povukle iz izvjesnih krajeva; privremeno je raskomadana jedinstvena oslobođena teritorija.[24] U napuštenim krajevima pokušava da se učvrsti Nedić, stvarajući zajedno s raznim četničkim bandama »narodnu vlast« — naoružavajući kulake i druge reakcionarne elemente.

2) Nalazimo se na prekretnici u međunarodnim političkim odnosima. Usljed pobjeda Crvene armije na istočnom frontu postalo je čitavom svijetu jasno da je Hitlerov vojnički i politički slom neminovan i blizak.[25] U vezi s tim počela su važna pomjeranja u međunarodnim odnosima, koja se odražavaju i u našoj zemlji.[26]

3) Zbog strahovitog okupatorskog terora, koji je u velikoj mjeri spriječio kretanje naših poznatih kadrova, i zbog povezanosti našeg partijskog kadra s partizanskim jedinicama, mnogi su se partijski aktivisti, pa čak i čitavi partijski forumi, našli daleko od područja svoga rada. Čak i sam PK prilično je odvojen od velikog dijela partijskih organizacija u Srbiji.[27]

Partijsko rukovodstvo u Srbiji mora imati pred očima ove činjenice određujući pravac svoga političkog rada.

Povlačenje partizanskih jedinica iz Užica i nekih drugih mjesta ne predstavlja neki osjetniji vojni poraz. Partizanske jedinice sačuvale su svoju živu snagu, dok su istovremeno zadale jake udarce neprijatelju — a to je glavni cilj partizanskog ratovanja. Ni u političkom pogledu povlačenje ne znači za našu Partiju poraz.* Naprotiv, mase znaju cije-

---

* Nakon povlačenja većeg dijela partizanskih jedinica iz zapadne Srbije Šumadije i Pomoravlja u Sandžak i u istočnu Bosnu i gubitka slobodne teritorije u tim krajevima, narodnooslobodilački pokret u Srbiji je zapao u veliku krizu. Međutim, u ocjenama Centralnog komiteta KPJ i Vrhovnog štaba NOPOJ krajem 1941. i početkom 1942. godine, preovlađivalo je uvjerenje da su te teškoće privremenog karaktera i da će se stanje popraviti relativno brzo, već u toku proljeća 1942

niti narodnu vlast, koja je mjesecima postojala na oslobođenoj teritoriji. Nasilnička vlast Nedićevih bandita samo će još više ubijediti srpske mase u pravednost borbe koju vode partizanske jedinice. Prema tome, povlačenje iz nekih gradova i rejona nikako ne znači da je neprijatelj uspio da uguši oslobodilački ustanak srpskog naroda, nego je taj ustanak prešao samo na novi stepen svoga razvitka. Da stvari stoje tako, najbolji je dokaz činjenica da Nedić nailazi na najveće teškoće pri pokušaju da na osvojenoj teritoriji organizuje svoju vlast i sprovede mobilizaciju.

Ali uprkos tome, nema sumnje da to povlačenje ima i negativnih posljedica ne samo u pogledu materijalnih gubitaka nego i u tome što je privremeno pokolebalo jedan dio masa i omogućilo Nediću da politički iskoristi postignuti uspjeh i da se na toj bazi povezuje s raznim četničkim frakcijama i tako ujedinjava reakcionarne elemente.

Posljednja činjenica važna je naročito i zbog početka promjene u međunarodnim političkim odnosima. Pobjede Crvene armije na istočnom frontu[28] stvaraju perspektivu brzog sloma Hitlerove tiranije u Evropi. U vezi s tom činjenicom pokazuju se već znaci da se reakcionarne snage imperijalističkih zemalja skupljaju kako bi razoružale nacionalnooslobodilačke pokrete koji niču iz narodnih dubina i pokreću nezadržive revolucionarne energije. Ta je akcija uperena u prvom redu protiv komunista i njihovog povezivanja s masama. Taj se proces, koji će nesumnjivo imati sve većeg maha, počeo da odražava i u zemljama Jugoslavije, a naročito u Srbiji. Prvi znak toga procesa bio je napad četnika Draže Mihailovića na partizane.[29] U posljednjim danima primjećuje se sve veće ujedinjavanje četničkih frakcija svih boja na platformi borbe protiv naše Partije. Isto tako, primjećuje se aktivnija saradnja svih četničkih frakcija s okupatorom protiv partizanskih odreda. Na toj istoj

godine, kada jače partizanske snage budu tamo upućene, Takve, suviše optimističke ocjene o stanju u Srbiji u to vrijeme nalaze se na više mjesta i u mojim spisima, tj. u uputstvima i informacijama koje sam tada slao partijskim forumima ili pojedinim rukovodećim drugovima. Te naše ocjene nastale su prvenstveno na osnovu nedovoljno pouzdanih podataka o pravom stanju u Srbiji, pošto su naše veze s vojnim i partijskim rukovodstvima koja su ostavljena na terenu bile prekinute, a neke vijesti koje smo otuda dobijali navodile su nas na zaključak da se situacija nije osjetnije pogoršala, pa je i to pothranjivalo naš optimizam.

Na osnovu takvih ocjena mi smo i odlučili da već u toku decembra 1941. godine vratimo iz Sandžaka neke naše jedinice u Srbiju. Ali to je bilo pogrešno, jer se pokazalo (što smo mi tek kasnije uvidjeli) da su okupatorske i kvislinške snage, u koje su se već otvoreno bili svrstali i četnici Draže Mihailovića, u tom trenutku bile daleko nadmoćnije nego što smo mislili. Stoga su te naše jedinice — čije je ljudstvo i samo željelo da se tamo vrati (razumije se da su svjesniji među njima bili spremni da disciplinovano krenu tamo kuda budu upućeni) da bi se našlo na svom terenu i pomoglo narodu — po povratku u Srbiju naišle na velike teškoće; bile su izložene strahovitom gonjenju i trpjele su velike gubitke; od njih su se kasnije samo pojedinci priključili snagama pri Vrhovnom štabu u istočnoj Bosni. Bila je to skupa cijena kojom se plaćalo iskustvo u borbi za slobodu.

(*Autorova bilješka uz ovo izdanje. — Red.*)

liniji su i — doduše neprovjerene, ali vrlo vjerovatne — vijesti da će okupatori prepustiti Nediću Sandžak, Bosnu, Srem i Banat.[30] Jasno je da se na taj način okuplja jedan reakcionarni velikosrpski centar, koji će odigrati rukovodeću kontrarevolucionarnu ulogu, bez obzira na sudbinu njemačkih i talijanskih okupatora. Taj reakcionarni velikosrpski centar opasan je za sve narode Jugoslavije. U njemu se nesumnjivo stvara sutrašnji glavni neprijatelj oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije, a danas je glavno uporište okupatora. Dakle, nema sumnje *da je najodlučnija borba protiv tog centra glavna politička zadaća naše Partije u Srbiji.*

Jasno je da su snage i mogućnosti manevriranja tih reakcionarnih velikosrpskih snaga male i da postoje svi objektivni uslovi za njihovo potpuno uništenje. No taj proces je opasan utoliko ukoliko naša Partija u Srbiji ne bude u pravi čas savladala svoje organizacione slabosti. A te su slabosti velike. Istina je da se ne može govoriti o opadanju političkog uticaja naše Partije. Naprotiv, taj uticaj je danas veći nego ikada.[31] Obezbijeđeno je i opšte političko rukovodstvo, no ima organizacija koje nisu povezane s pokrajinskim rukovodstvom; neka okružna i mjesna rukovodstva nisu shvatila svoju zadaću da ostanu kod svojih organizacija, nego su se udaljila s partizanskim jedinicama. Sada se jasno pokazala štetnost klipsanja partijskih rukovodilaca za partizanskim jedinicama. I neki članovi PK privremeno su odvojeni od organizacija i nisu u stanju kontrolisati njihov rad. Štaviše, PK danas ne funkcioniše kao jedinstveno tijelo, kao rukovodeći centar Srbije. Ukoliko bi to stanje potrajalo duže, partijska organizacija u Srbiji izgubiće se u sitničarenju, doći će u opasnost jedinstvo političke linije, a time i uspjesi koje je do sada Partija izvojevala.

S obzirom na takav politički položaj i unutrašnje organizaciono stanje naših partijskih organizacija u Srbiji, pred našu Partiju u Srbiji postavljaju se sljedeći gorući zadaci:

1) Boreći se istrajno s ne manje odlučnosti kao i do sada za jedinstveni nacionalnooslobodilački front srpskog naroda, treba najodlučnije politički raskrinkavati i razbijati sve pokušaje pribiranja velikosrpskih reakcionarnih elemenata na bilo kojoj bazi. U prvom redu to važi za razne četničke frakcije. Uporedo s takvom oživljenom političkom akcijom treba da se razvije i vojna akcija partizanskih jedinica protiv reakcionarnih Nedićevih i četničkih bandi. U odnosu prema Draži Mihailoviću treba postupati u saglasnosti s njegovim istupanjem na terenu. Svakako treba imati pred očima perspektivu ujedinjavanja svih nacionalnooslobodilačkih snaga srpskoga naroda u okviru partizanskih jedinica. Ukoliko bilo koji četnički odredi koče našu borbu protiv okupatora i Nedića, treba ih razoružavati. Na teritoriji koju su oslobodile partizanske jedinice ne treba dozvoljavati osnivanje bilo kojih drugih naoružanih formacija osim partizanskih.[32]

2) Partija mora rukovoditi diferencijacijom koja je počela oštrije da se manifestuje u masama. Reakcionarni buržoaski elementi, braneći svoje klasne interese, otvoreno izdaju svoj narod, a time se izoliraju od radnih masa, koje se okupljaju oko našeg partizanskog pokreta i naše Partije braneći prirodan i nužan proces. Zadaća naše partijske organizacije jeste da učvršćuje radničko-seljačko jezgro u nacionalnooslobodilačkom frontu, koje će jedino spriječiti da reakcionarni buržoaski elementi iskoriste plodove narodne borbe u svoje protivnarodne svrhe. Na selu treba naša Partija da po svaku cijenu okupi oko sebe seosku sirotinju i osloni se na sitnog i srednjeg seljaka.

3) Treba posvetiti svu pažnju formiranju narodnooslobodilačkih odbora. Pogrešno je misliti da su oni sada izgubili svoj značaj. Naprotiv, narodnooslobodilački odbori treba da budu u sadašnje vrijeme glavna transmisija naše Partije s masama. Njih treba formirati kako na oslobođenoj tako i na neoslobođenoj teritoriji; u njima treba da se nalaze borbeni predstavnici svih onih političkih struja u narodu koje su za odlučno produženje oslobodilačke borbe, a naročito radnici i sitni seljaci. U neoslobođenim krajevima narodnooslobodilački odbori treba da su organi političke borbe naroda protiv okupatora i njihovih slugu. U oslobođenim krajevima oni moraju istovremeno biti organi demokratske narodne vlasti. Oni treba da se brinu i za materijalno snabdjevanje partizanskih jedinica. Oni su u svojoj djelatnosti faktički onaj organ oko koga čitav narod učestvuje u opštenarodnom ustanku.

4) Nasuprot reakcionarnim Nedićevim i raznim četničkim velikosrpskim bandama koje uspostavljaju tobožnju »narodnu vlast« u Srbiji, komunisti treba da ističu parolu *za istinsku demokratsku narodnu vlast*, koja će narodu dati sva demokratska prava i aktivno raditi na razbijanju organa vlasti koju uspostavlja Nedić.

5) Na području gdje je Nedić uspostavio vlast, treba razvijati ekonomsku borbu masa za hljeb, protiv nestašice namirnica, špekulacije itd. Ta borba mora postati jedna od najvažnijih formi uvlačenja masa u borbu protiv Nedićevog režima.

6) Treba svestrano popularisati SSSR i uspjehe Crvene armije.

7) Tieba ojačati borbu za slogu i jedinstvo naroda Jugoslavije protiv okupatora. Treba oštro istupiti protiv pokolja Muslimana i Hrvata od strane velikosrpskih elemenata i otkriti srpskom narodu kome koriste takvi pokolji. Isto tako treba raskrinkavati Nedićevo izdajničko trgovanje s okupatorima na račun narodnih masa u Bosni, Sandžaku, Hrvatskoj, Vojvodini itd.[33]

8) Treba razviti partizansku djelatnost u čitavoj Srbiji. Reorganizovane partizanske jedinice treba vratiti na njihovo područje. Treba čistiti teren od okupatora, Nedićevih i raznih četničkih bandi. Pri tome treba izbjegavati frontalnu borbu i pridržavati se partizanskog načina ratovanja. Partizanske jedinice treba da budu male čete od oko 50 bo

raca, lako pokretljive, i neka drže inicijativu u svojim rukama, tj. neka napadaju neprijatelja na najosjetljivijim mjestima, uništavajući njegovu živu snagu i otimajući mu oružje i materijal.

9) Treba izvršiti temeljito čišćenje i učvršćivanje partijskih ćelija po partizanskim četama, tako da one zaista postanu žarište svega najboljeg i najhrabrijeg u četama.

10) Treba ojačati politički rad u partizanskim jedinicama, pročistiti ih iznutra i učvrstiti. Treba već jednom izići iz okvira da se politički rad u četama svodi na komentarisanje radio-vijesti. Treba razviti svestrani i živi političko-kulturni rad. Treba dobre, čestite i odane borce primati u Partiju i politički ih podizati. Treba savladati slabost da u četama ima nečlanova Partije koji su bolji borci i odaniji našoj stvari od onih koji su još uvijek članovi Partije i koji ispoljavaju kukavičluk, kolebanje i svestranu neaktivnost.

11) Treba, s druge strane, pojačati agitaciono-propagandnu djelatnost partizanskih jedinica u masama. Kud god prolazila, partizanska četa mora za sobom ostaviti pozitivne političke tragove i masovne aktive, iz kojih će se rađati partizanske jedinice, pa čak i partijske ćelije.

12) Treba ojačati mobilizaciju masa za partizanske odrede. Baš sadašnji momenat će dati najodlučnije i najvjernije borce u partizanskim redovima. Naročito treba pojačati mobilizaciju radnika u gradovima. S obzirom na razvitak budućih borbi, preporučuje se formiranje pojedinih čvrstih radničkih četa i bataljona, koji će biti udarna pesnica partizanskih snaga u Srbiji.

13) Treba svestrano ojačati organizacioni rad naše Partije. Nedićev režim će biti sve slabiji, dok će se partizanski pokret sve više razvijati. Njegova širina, međutim, zavisi od postojanja i žive svakodnevne djelatnosti partijskih organizacija u svim okruzima. Okružna partijska rukovodstva, ukoliko nisu na svom području, treba ili da se vrate na svoj teren ili treba da uspostave nova, koja će moći da ispunjavaju svoje zadaće. Treba smjelo podizati nove kadrove koji su se u borbi pokazali kao dobri. U Partiju treba privlačiti nove članove, a istovremeno partijske organizacije treba čistiti od kolebljivaca, dezertera itd.

14) PK mora obezbijediti svoje rukovođenje i kontrolu nad radom svih partijskih organizacija u Srbiji. U tu svrhu neka sebi potraži mjesta odakle će to rukovođenje obezbijediti. Biro PK ne smije da se razilazi. PK neka formira aktiv instruktora, koji će da obilaze pojedine organizacije. Članovi Biroa PK smiju da budu otsutni samo kraće vrijeme.

15) Treba svestrano ojačati partijski masovni rad, a naročito agitacionu i propagandnu djelatnost. PK mora obezbijediti mogućnost štampanja i redovnog obavještavanja srpskog naroda o događajima u svijetu i o stavu naše Partije.

16) Treba podizati i vaspitavati nove rukovodeće kadrove, jer nam je neprijatelj u tom pogledu zadao teške udarce. Treba pravilno raspodijeliti raspoloživi aktiv, pri čemu treba kadrove maksimalno čuvati. Drugovima na terenu treba dati najveću moguću materijalnu pomoć. Nikako nije dozvoljeno slati kadrove u nepoznate prilike, gdje neprijatelj može lako da ih uništi, nego treba prethodno ispitati sve mogućnosti i prilike, što nikako ne znači da našim aktivistima treba oduzeti već u priličnoj mjeri stečenu smjelost i prodornost. Naprotiv, ove divne osobine treba i dalje razvijati, čuvajući kadrove kao zenicu oka svog.

17) Treba popularisati našu Partiju u masama, objašnjavajući njen stav o pojedinim pitanjima i mobilišući mase u sprovođenju partijske linije.

18) Treba posvetiti najveću pažnju radu među omladinom. U tom pogledu PK je dužan dati svu pomoć SKOJ-u u izvršavanju njegovih zadaća, koje je dobio precizirane od CK SKOJ-a.

Ti zadaci su nesumnjivo teški, ali naša partijska organizacija u Srbiji može ih sa uspjehom riješiti i mora ih riješiti. Od brzine i elastičnosti, od odlučnosti u rješavanju tih zadaća zavisi uspjeh naše borbe u idućoj etapi koja se pred nama otvara.

S drugarskim pozdravom

CK KPJ
Tito, Marko [Aleksandar Ranković]

A-VII, k. 1641, reg. br. 11/30.

KOMANDI TALIJANSKIH OKUPACIONIH TRUPA U PRIJEPOLJU[34]

Potpisani štab saznao je i provjerio da su jedinice talijanske vojske prilikom svog pljačkaškog pohoda protiv mirnog civilnog stanovništva 14. XII 1941. u selu Drenovi i Vranjaku izvršile sljedeće zločine:

1. popaljeno je više kuća i gospodarskih zgrada;
2. opljačkano je mnogo pokretne imovine, stoke, namirnica itd.;
3. ubijeno je preko 10 seljaka, među njima i djece i žena;
4. osim toga, najzvjerskiji zločin jeste što su vaše pljačkaške bande u kući seljaka Radaka ubile dvije mlade žene, od kojih je jedna majka nedjelju dana starih blizanaca.[35]

Na osnovu svega toga saopštavamo vam da je ovaj štab riješio da se strijeljaju vaš zarobljeni oficir Marini, koji je zarobljen kod Nove Varoši[36] i 20 vaših podoficira i oficira, koji se nalaze na teritoriji Crne Gore u našem zarobljeništvu.

Upozoravamo vas da ćemo od sada na svako paljenje i ubijanje civilnog stanovništva od strane vaših vojnika i oficira odgovoriti takvim mjerama, da će vas zauvijek proći volja da uništavate naše mirno stanovništvo.

Pitamo vas šta je bilo razlog ovom vašem nečuvenom zvjerstvu, koje nije dostojno pravih vojnika? Jeste li vi dobili kakav povod za to s naše strane? Zar nismo mi sve vaše zarobljene vojnike i oficire puštali na slobodu ili zamijenili? Zar imate pravo osporavati nama da se borimo za slobodu protiv vašeg nasilja? Vi ste za nas neprijatelji s kojima smo, međutim, ipak uvijek postupali kao čestiti vojnici s vojnicima. Vaša sramna zlodjela prevršila su mjeru, i mi vas još jedanput upozoravamo da će svako takvo novo zlodjelo imati za vas strašne posljedice.

Naposljetku, gospodo okupatorski oficiri talijanske vojske, ili znate pa nećete znati da je vaš gospodar na istočnom frontu, Hitler, doživio strahovit slom, da se njegove armije raspadaju i bježe u paničnom bjekstvu.[37] To je početak kraja kako njegovog tako i vašeg okupatorskog nasilja. Vodite o tome računa ako želite da iznesete žive glave iz ove zemlje. Poslušajte i malo radio-emisije drugih stanica, a ne samo rimske i berlinske, koje vas stalno lažu. Pogledajte istini u oči a ne zabadajte glave u pijesak kao nojevi. Znajte da je nastala velika prekretnica i da potpun slom, vas i vaših gospodara, nije dalek. Mi ćemo se boriti

za slobodu svog naroda protiv vas i vašeg gospodara Hitlera do pobjede, koja je već blizu. I u toj borbi mi imamo pravo da tražimo od vas da se ponašate kao pravi vojnici, a ne kao pljačkaški banditi i ubojice.

Glavni štab
partizanskih odreda[38]

[Nova Varoš, oko 15. decembra 1941.]

A-CK SKJ, Fond CK KPJ, 1941/132.

TALIJANSKI VOJNICI

[Proglas Vrhovnog štaba NOPOJ italijanskim vojnicima u Sandžaku i u Crnoj Gori]

Vaši su vas oficiri u posljednje vrijeme natjerali da izvršite čitav niz nečuvenih zločina na teritoriji Sandžaka, Crne Gore itd. Paljenje sela između Prijepolja i Pljevalja, ubijanje čitavih porodica zajedno s djecom u tim selima predstavlja strašan zločin, koji vas kalja ne samo pred ovim okupiranim narodom već i pred vašim vlastitim talijanskim narodom, koji stenje pod vojničkom čizmom krvavog Hitlera i njegovog krvavog sluge Musolinija.[39] Dalje, juče 14 o. m. vi ste se ponovo dali natjerati od vaših oficira da popalite i opljačkate selo Drenovu i Vranjak i da poubijate preko 10 mirnih stanovnika i djece. No najgnusnije zločinstvo koje ste vi po naređenju izvršili jeste ubistvo dviju mladih žena, od kojih je jedna majka blizanaca koje je rodila prije 7 dana.[40]

Vojnici talijanske vojske, vas tjeraju vaši oficiri da se borite protiv naroda koji brani svoju zemlju od tuđinskog jarma, protiv naroda koji nije nikome nikakvog zla učinio, koji voli svoju zemlju i svoj dom kao što volite i vi svoju domovinu. Zamislite se nad tim šta biste vi učinili kada bi došao na ovakav način neprijatelj u vašu zemlju. Ne biste li i vi ustali svi kao jedan da branite svoje ognjište, da branite svoje porodice, ženu, sestre i majku? I kada dobro razmislite, doći ćete do uvjerenja da je naša borba sveta i pravedna stvar; vi ćete doći do uvjerenja da mi ne možemo postupiti drugačije već da se borimo protiv svih neprijatelja koji su provalili u našu zemlju, inače ne bismo bili dostojni svojih slobodarskih tradicija.

Vojnici talijanske vojske, i vaša zemlja nije slobodna, i vašu je zemlju krvavi Hitler učinio svojom kolonijom. I u vašoj se zemlji šetaju i harače njemački gestapovski[41] banditi, koji obeščašćuju vaše žene, vaše majke i sestre, koji pljačkaju vašu zemlju, a vas tjeraju da se borite na tuđim zemljištima protiv slobodnih naroda za interese Hitlerovih i Musolinijevih bandita. Vi gubite svoje živote i svoje zdravlje daleko od svojih porodica, vi kaljate svom vašom nepravednom borbom slavne tradicije talijanskoga naroda, koji se nekada borio pod slavnim revolucionarima kao što su Garibaldi i drugi. Okrenite vaše oružje protiv vaših pravih neprijatelja, protiv Hitlerovih i Musolinijevih krvavih pasa, protiv njemačkih i talijanskih kapitalista, koji vas gone u smrt da bi sami stekli što više bogatstva i udobniji život. Trgnite se dok je još vrijeme, predajte vaše oružje našim slavnim partizanskim borcima, koji

vam jamče slobodan odlazak u vašu zemlju ili stupajte u redove naših boraca i zajedno s njima uništavajte naše zajedničke neprijatelje, oficire i fašiste, koji su najvjernije sluge svojih kapitalističkih gospodara.

Vojnici talijanske vojske, zbivaju se sudbonosni događaji za koje vi ne znate jer ih vaši oficiri kriju od vas: na istočnom frontu, u Sovjetskom Savezu, Hitlerove armije doživjele su strašan poraz. Kod Rostova su razbijene i bježe u panici Hitlerove divizije zajedno s vašim talijanskim divizijama. Kod Moskve slomljena je Hitlerova ofanziva i 52 njegove divizije razbijene bježe u paničnom bjekstvu. Kod Lenjingrada kao i na čitavom frontu od Baltičkog do Crnog mora herojska Crvena armija nemilosrdno goni potučene Hitlerove bande. U toj katastrofi Hitler je izgubio stotine hiljada ubijenih vojnika, ogromnu količinu tenkova, kao i najmodernijeg ratnog oružja. Opkoljene su čitave njegove armije. To je najveći poraz jedne armije koji poznaje svijet. O tome govori čitav svijet, samo vi ne znate za njega, jer vam to ne dopuštaju vaši oficiri koji to kriju.[42]

Vojnici talijanske vojske, u čitavoj Evropi dižu se podjarmljeni narodi da obračunaju s najvećim zločincem koga poznaje istorija — s Hitlerom i njegovim vazalom Musolinijem. Crvena armija pobjedonosno nastupa i nosi slobodu svim podjarmljenim narodima. Nastala je velika prekretnica, koju su očekivali ne samo podjarmljeni narodi već i čitav kulturni svijet. I na toj velikoj prekretnici više no ikada pada na vas velika odgovornost ne samo pred vašim, talijanskim narodom već i čitavim kulturnim svijetom, koji očekuje od vas da ćete u dvanaestom času okrenuti svoja leđa zločincima Hitleru i Musoliniju i stupiti u zajedničke redove onih koji se bore protiv tih najvećih zločinaca koje poznaje historija.

Vojnici talijanske vojske, pomislite na vaše žene, majke, sestre i djecu, koji misle na vas i očekuju da im se vratite. Pomislite da i kod nas naše majke, žene, sestre i djeca isto tako žele da imaju svoje očeve, braću i sinove kod svojih kuća, ali oni znaju i to da im se ta želja ne može ispuniti dok vi budete ugrožavali njihove živote i domove. Pozivamo vas još jednom da otkažete poslušnost vašim oficirima, da prekinete borbu protiv nas. Mi vas ne smatramo zasad krivcima za sve zlo koje počiniste ovdje, jer su vas na to natjerali vaši oficiri, jer niste bili svjesni toga što ste činili. Ali vaša daljna nedjela i daljni vaši slični postupci neće moći biti opravdani s vaše strane. Mi smo vas do sada štedjeli, vaše zarobljene vojnike oslobađali smo. Smatrali smo vas i još uvijek vas smatramo kao zavedenu braću kojoj treba objasniti to što ona rade. Pružamo vam našu bratsku ruku, ruku radnog naroda grada i sela, koji se bori ne samo protiv vaših okupatorskih starješina i vas već i protiv naših vlastitih kapitalističkih zlikovaca, koji ponova hoće da zajašu na grbaču našeg naroda. Naša borba je sveta stvar i mi ćemo u toj borbi pobijediti uprkos svim žrtvama koje ćemo morati u toj borbi da doprinesemo. Budite i vi sudionici u ovom, dvanaestom času u velikoj

oslobodilačkoj borbi koju vode podjarmljeni i ugroženi narodi na čelu s pobjedonosnom Crvenom armijom protiv naših i vaših neprijateljâ Hitlera i Musolinija.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

15. decembar 1941.
[Nova Varoš]

A-CK SKJ, Fond CK KPJ, 1942/30, prilog 30.

KOMANDI KRALJEVAČKOG NARODNOOSLOBODILAČKOG PARTIZANSKOG BATALJONA

Naređenje

Stavite odmah na raspolaganje jednu četu vašeg bataljona, kao i Posavsku četu, koja će večeras u prvi sumrak zaposjesti puteve između Prijepolja i Bistrice radi obezbjeđenja prelaza.[43] Pošto vjerovatno neće u toku ove noći biti moguće da se prebaci čitav vaš bataljon i Posavska četa, to vi odredite za ovaj zadatak onu četu za koju smatrate da treba ostati u selu Drenovi do sutra naveče i da se u toku sutrašnjeg večera prebaci na onu stranu. Razumije se, ako će prebacivanje ići brzo, onda će [se] prebaciti čitav vaš bataljon i Posavska četa.

Na mjesto vašeg bataljona stići će danas najdalje do 3 i po sata Kosmajski bataljon, koji će zaposjesti vaše položaje.[44] Prema tome, objasnite tačno komandi toga bataljona situaciju na vašem položaju i zadatke koji su bili postavljeni pred vas.

Izvršite još prije pokreta odabiranje svih onih koji nisu sposobni da izdrže dug put ili nisu spremni da uđu u Proletersku brigadu.[45] Njih treba uputiti odmah u Novu Varoš i staviti na raspolaganje Sandžačkom štabu,[46] koji će ih priključiti u jednu odgovarajuću srpsku jedinicu.

Šaljemo vam hljeb i meso koje treba da se raspodijeli među borce kao rezervna hrana na putu.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

16. decembar 1941. Tito
[Nova Varoš]

A-VII, k. 1, reg. br. 23/1.

GLAVNOM ŠTABU NARODNOOSLOBODILAČKIH PARTIZANSKIH ODREDA ZA CRNU GORU I BOKU

21. decembar 1941.
Položaj [Rudo]

Pod današnjim danom prestaju uloga i rad Crnogorskog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda za operacije u Sandžaku. Dio toga odreda (320 partizana) ušao je u sastav Proleterske brigade kao Prvi i Drugi crnogorski bataljon. Jedan dio ljudstva (Podgorička četa) ušao je u sastav Crnogorsko-sandžačkog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda, dok se ostatak od 50 partizana vraća za rad u Crnoj Gori.

Štab Crnogorskog odreda rasformiran je. Njegovi članovi ovako su raspoređeni: drug Arso Jovanović zadržan je na radu u Vrhovnom štabu, drug Radovan Vukanović određen je za komandanta Drugog Crnogorskog bataljona, drugovi Boško Đuričković i Mile Peruničić određeni su u štab novoformiranog Crnogorsko-sandžačkog odreda, a drug Bajo Sekulić vraća se u taj štab.

Pod operativno područje Crn[ogorsko]-sandž[ačkog] odreda spada teritorija Sandžaka između r[ijeka] Tare, Drine i Lima, kao i teritorija Komskog odreda.[47] Ovo iz razloga što ta zona predstavlja jednu cjelinu; duž nje vodi jedina neprijateljska odstupnica, u slaboj je komunikativnoj vezi kako s Crnom Gorom tako i s prekolimskim dijelom Sandžaka. Prema tome, rukovodstvo novoformiranog odreda bolje će i uspješnije objediniti dejstvo na ovom području. U ovom pogledu vi ćete izdati naređenje vašem Komskom odredu. Crnogorsko-sandžački odred potpada pod neposrednu komandu Vrhovnog štaba. No i pored toga vi ste dužni da s tim odredom održavate tijesnu vezu i da mu ukazujete pomoć u vojničkom pogledu slanjem pojačanja, koordiniranjem rada itd. U političkom pogledu ovo područje i dalje ostaje pod vašom upravom. Neophodno je da na ovom dijelu pojačate svoj politički rad i uticaj.

U sadašnjoj situaciji vi imate slijedeće zadatke:

1) Rušenje komunikacija na cijelom vašem području.

2) Neprekidno postavljati zasjede na svim komunikacijama nastojeći da se zaplijeni što više oružja, municije, hrane i potreba. Evakuaciju materijala brižljivo organizovati.

3) Blokada svih varoši na vašoj teritoriji i sprečavanje ulaska trgovine u varoši.[48] Sve potrebe treba zadržati za partizane. Potrebe i hrana uzete na ovaj način moraju se platiti.

4) Suzbiti sve neprijateljske ispade i represalije nad selima oko varoši. U ovom pogledu imati u pripravnosti potrebne snage.

5) Potpomognite dejstvom u pravcu Hercegovine, ali tamo ne angažujte jake snage.

6) Ukažite svaku pomoć Crnogorsko-sandžačkom odredu, s kojim održavati tijesnu vezu. Tome odredu je naređeno da za vas prikuplja hranu.

Bilo bi potrebno da se Cr[nogorsko]-sandž[ačkom] odredu što prije upute 2—3 lake čete (jačine po 40—60 partizana) iz Durmitorskog odreda.[49] Ovo tim prije što iz tog odreda nije ništa upućeno za Proletersku brigadu.

Nastojte da se u vaše jedinice zavede red i da se podigne disciplina. Smijenite nesposobne starješinske kadrove. Dakle, učvršćavanju jedinica morate pokloniti veliku pažnju.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Za Vrhovni štab
narodnooslobodilačkih
partizanskih odreda Jugoslavije

Tito

A-VII, k. 1, reg. br. 26/1.

ŠTABU CRNOGORSKO-SANDŽAČKOG NARODNOOSLOBODILAČKOG PARTIZANSKOG ODREDA

21. decembar 1941.
Položaj [Rudo]

Prema ukazanoj potrebi formira se Štab Crnogorsko-sandžačkog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda. U operativno područje ovoga štaba spada sva teritorija između r[ijeka] Tare, Drine i Lima, kao i područje Komskog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda. Odred je neposredno potčinjen Vrhovnom štabu. Štab odreda sačinjavaju: komandant Mile Peruničić, politički komesar Boško Đuričković, zamjenik komandanta Velimir Jakić, zamjenik političkog komesara Jagoš Usković.

Štab odreda ima odmah poći na teren i otpočeti hitan rad. Za sada u sastav odreda ulaze Pljevaljski bataljon i Bjelopoljski bataljon (oba po 2 čete). Treba nastojati ne samo da se ovi bataljoni pojačaju nego i da se stvore nove bataljonske formacije. Štab odreda odrediće komandne sastave bataljonskih štabova.

Odred ima da izvrši slijedeće zadatke:

1) Temeljito porušiti sve komunikacije na svome području. Od prvenstvene su važnosti za neprijatelja komunikacije: Prijepolje—Pljevlja i Prijepolje—Brodarevo—Bijelo Polje—Berane—Andrijevica—Mateševo—Kolašin. Ostale komunikacije: Pljevlja—Tara, Pljevlja—Goražde, Pljevlja—Rudo nisu važne za neprijatelja, jer je evakuisao okolne garnizone, ali i njih treba porušiti da bi se spriječili ispadi neprijateljskih motorizovanih dijelova.[50]

Na ovim komunikacijama treba rušiti najosjetljivija mjesta i objekte: mostove, propuste, oburvavati potporne zidove, obarati na put stijene, zemlju, postavljati zasjeke itd.

2) Na putevima postavljati česte zasjede koje će neprijatelju nanositi što više gubitaka. Nastojati da se zaplijeni što više oružja, municije, spreme, hrane i ostalog. Sve ovo evakuisati na pogodna mjesta. Proučiti uputstvo za rad zasjeda[51] koje se nalazi u štabu Pljevaljskog bataljona (kod komandanta Špira Mugoše).

3) Pogodnim rasporedom blokirati sve varoši na područnoj teritoriji, onemogućavajući normalan rad i život neprijatelja.

Pomoću ovih blokada onemogućiti ulazak trgovine i namirnica u varoši. Ove potrebe treba rezervisati za naše partizane. Sve što se uzme na ovaj način mora se platiti.

4) Sve neprijateljske ispade i represalije u selima oko varoši moraju se suzbiti. U ovom cilju pogodno razmjestiti snage. Ne smije se imati jedan linijski raspored oko varoši.

5) Sve četničke i krilaške[52] snage na teritoriji odreda treba likvidirati i spriječiti svaki njihov uticaj.

6) Političkom radu na terenu treba posvetiti naročitu pažnju. U ovom pogledu raditi s Muslimanima i proširiti uticaj k Čajniču, Beranama i Andrijevici.

7) Ishrana ljudstva: kupovinom hrane i dobrovoljnim prikupljanjem preko narodnooslobodilačkih odbora i pojedinaca.
Imovinu petokolonaša konfiskovati ostavljajući hrane porodici za nekoliko mjeseci.
Na teritoriji odreda prikupljati hranu za potpomaganje ishrane partizana u Crnoj Gori.

8) Stajati u tijesnoj vezi s Glavnim sandžačkim štabom,[53] naročito što se tiče dejstava u limskoj dolini, i s Glavnim štabom za Crnu Goru i Boku.

Za izvršenje povjerenih zadataka vi morate aktivirati potrebne snage potčinjenog vam Komskog odreda. Ako te snage budu nedovoljne, onda se obratiti Crnogorskom štabu za pomoć.[54] Dobro bi vam došle snage iz Durmitorskog odreda, pa se i za ovo obratite Crnogorskom štabu i Durmitorskom odredu (Žabljak). U ovom pogledu Crnogorski odred za operacije u Sandžaku već je tražio potrebne snage od Durmitorskog odreda.

9) Mjesto štaba odreda: Kovren ili Mojkovac. Na predjelu Pljevlja—Prijepolje posvetiti naročitu pažnju za sada. Taj teren morate redovno obilaziti.

Izvršenju zadataka pristupiti što prije.

Vezu s nama održavati preko Rudog. Podnositi redovne izvještaje o akcijama i njihovom rezultatu, političkom radu, stanju i krstarenju neprijatelja. Isto tako izvještavati nas i o akcijama i o stanju u Crnoj Gori, s kojom ćete vi održavati tijesnu vezu. Izvijestite Glavni crnogorski štab da je Komski odred operativno vama potčinjen.

Opravdano očekujemo od vas zauzimanje i energičnost u radu. Nastojte da se vaše jedinice što bolje vojnički učvrste.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Za Vrhovni štab
narodnooslobodilačkih
partizanskih odreda Jugoslavije

Tito

A-VII, k. 1, reg. br. 25/1.

GLAVNOM ŠTABU NARODNOOSLOBODILAČKIH PARTIZANSKIH ODREDA ZA SANDŽAK

21. decembar 1941.
Položaj [Rudo]

U vezi s našim operativnim planovima vi imate da izvršite slijedeće zadatke:

1) Temeljito rušenje komunikacije Prijepolje—Priboj (rušiti mostove, propuste, oburvavati potporne zidove, obarati na put stijenje, zemlju, postavljati zasjeke i tako dalje). Jednom riječju, učiniti ovu komunikaciju nesposobnom za neprijateljski saobraćaj. Postaviti niz zasjeda na ovoj komunikaciji. — Vatrenim prepadima ugrožavati neprijatelja u Prijepolju, Bistrici i Priboju. Sprečavati neprijateljske ispade u okolna sela i represalije.

U vezi sa zaprečnim mjestima i porušenim objektima postaviti zasjede, pri čemu nastojati da se zaplijeni što više oružja, municije i materijala.

Odjeljenja u zasjedama ne treba da budu velika (5, 10 do 20 vojnika), što zavisi od važnosti mjesta zasjede i očekivanja neprijateljskog plijena. Dalje od mjesta zasjede postavljaju se lako pokretna odjeljenja, koja u pogodnom momentu stupaju u dejstvo, odnose plijen, prihvataju zasjedu itd. Zasjede se ne smiju povlačiti na front susjednih zasjeda, već u stranu. U pogodnom momentu ponovo se vraćati i dejstvovati iz pozadine.

Odjeljenja u zasjedama treba smjenjivati da se suviše ne zamaraju (sada je i velika hladnoća). Prve zasjede postavljati ranom zorom, a dalje se upravljati prema neprijateljskim postupcima. Prvo postavljati zasjede, jednovremeno otpočinjati dejstvo na cijeloj komunikaciji. Tim zasjedama neprijatelj treba da bude iznenađen, pa se može očekivati dobar plijen, čiju evakuaciju detaljno predvidjeti.

Konkretno:

a) na sektoru Prijepolje—Drenovska rijeka treba napraviti najmanje četiri zapreke. Najjača zasjeda treba da bude ona prema Prijepolju;

b) na sektoru Drenovska rijeka — Kratovska rijeka treba postaviti najmanje pet zapreka. Najjače zasjede da budu one oko Bistrice;

c) na sektoru od Kratovske rijeke do potoka Mihajlovac postaviti dvije zapreke. Sjeverna zasjeda da bude jača da bi se spriječio ispad neprijatelja iz Priboja.

U vezi s ovim zadatkom vršiti i vatrene demonstracije i uznemiravanja neprijatelja u Prijepolju i Bistrici.

Za izvršenje navedenih zadataka izvršiti slijedeće formiranje jedinica:

Novovaroški bataljon,[55] u čiji sastav da uđu: Novovaroška četa i Prijepoljska četa (kasnije se ovaj bataljon može i povećati s prirastanjem snaga). Bataljon ima da dejstvuje na sektoru od manastira Mileševa pa sve do Drenovske rijeke. Glavnina četa, u više mobilnih grupa, treba da bude na liniji: selo Palež [Padež] — selo Dubotica [Dubovica] — selo Donja Drenova, dok zasjede i dijelovi za demonstracije treba da budu na putu i u blizini Prijepolja. Pored toga, bataljon ima da suzbija sve neprijateljske ispade iz Prijepolja i represalije prema selima Drenova, Rasno i Kosatica. Neprijateljske dijelove treba sačekivati u zasjedama, a zatim brzo dejstvovati k pozadini neprijatelja i iz njegove pozadine.

Novoformirani bataljon[56] — od onih dijelova koji su ostali neformirani u Radojni [Radoinji]. Bataljon treba formirati u tri lake čete. On ima da dejstvuje na sektoru od Drenovske rijeke pa sve do sela Draglići [Druglići]. Vrlo su važni demonstracije i ugrožavanje neprijatelja u Bistrici. Glavnina ovih četa, u više pokretnih grupa, treba da bude na liniji: selo Čelice — selo Gobate — selo Ninčići i jugozapadno od Bitovika. Pored postavljanja zasjeda i ugrožavanja Bistrice, bataljon ima zadatak da suzbije neprijatelpske ispade i represalije ka selima Drenova, Bistrica i Čelice, istovremeno štiteći pravac k Novoj Varoši.

Kosmajski bataljon[57] (tri čete) ima zadatak da s manjim dijelovima postavi zasjede na sektoru od sela Druglići pa do potoka Mihajlovac. Glavnina bataljona ima biti u selu Orašcu. Glavni zadatak ovog bataljona iznijeće se u tački 2.

Za rušenje komunikacija i objekata upotrebiti odnosno mobilisati i okolno stanovništvo.

Izvršenje ovih zadataka zahtijeva razumnu upotrebu snaga, to jest u zasjedama mala odjeljenja, a ostale snage, raspoređene po malim grupama, treba da se zgodno postave, dočekuju neprijatelja u zasjedama, a zatim dejstvuju ofanzivno kao i iz pozadine neprijatelja. Dakle, pojedini dijelovi treba da propuste neprijatelja, pa da mu se docnije pojave iz pozadine. Imati u vidu da se snage ne smiju umrtviti na položaju u krutim frontovima.

Grupe se obavezno moraju potpomagati. Tako, dok jedna grupa dočekuje neprijatelja, druga ga mora napasti s boka i iz pozadine.

Ako su navedeni bataljoni drukčije raspoređeni od vašega štaba, onda ne treba vršiti dangubna preformiranja jedinica, pomjeranja i dovođenja. Ovi se zadaci mogu povjeriti i drugim jedinicama, ali način komandovanja i organizacija rada moraju biti ovakvi kako smo naveli.

S rušenjem komunikacija odmah otpočeti, a najkasnije 25. decembra. Rušenje i zasjede neprekidno održavati.

2) Likvidirati četničku grupu u Manastiru Banji. Za izvršenje ovog zadatka upotrijebiti: Srpski bataljon (Prva i Treća srpska i Prva posavska četa) i Kosmajski bataljon. U ovom cilju, Srpski bataljon prikupiti u selo Kratovo, zaselak Jelača na grebenu, a Kosmajski bataljon u selo Orašac.

Srpski bataljon treba da napadne: Leskovac, Ugljevicu [Učljivicu], Cikote, Manastir Banju. Pri tome se treba bočno obizbijediti od Priboja, postavljajući zasjedu na kosi Kutlovca [selo Kutlovac] (zasjeda u jačini od 20 partizana s automatskim oružjem). Kosmajski bataljon sadejstvovaće glavnom napadu pravcem: selo Suvo Polje, Manastir Banja. Tako će biti četnička grupa potpuno opkoljena. Imati u vidu da se u Banji nalaze četnički magacini s hranom koju čuvaju četnici. Hranu treba evakuisati poslije uspješnog napada. Vaš napad vodi nadmoćnijim terenom, bezbjedniji je i lako ga je sprovesti. Napadu treba da prethode detaljna izviđanja. Sam napad ima se izvršiti ranom zorom. Razvijanje jedinica za napad treba da se izvrši u visini sela Učljivica. Zasjedu prema Priboju, selo Kutlovac, treba uputiti u toku noći. Kako su bataljoni terenski udaljeni, to treba dovesti u saglasnost njihovo dejstvo.

Manastir Banja ima telefonsku vezu s Pribojem, pa ovu liniju treba prekinuti u toku noći.

S vašim napadom na Banju, Priboj će biti ugrožen našim vatrenim prepadima sa svih strana. Vaš napad treba da uslijedi 27. decembra.

Po izvršenom čišćenju Banje, potrebnim snagama blokirati Priboj s istočne strane, dok ostale snage držati u pripravnosti za napad na Priboj. Dan napada javiće vam se. To bi moglo biti u vrijeme od 29. do 31. decembra.[58]

3) Vaša Zlatiborska četa nalazi se u selu Draglici. Nastojte da se ta četa pojača partizanskim snagama iz okoline. Četa ima zadatak da čitavo to područje čisti od četničkih bandi i da spriječi njihov uticaj na tom terenu. Četa neka upućuje jače izviđačke dijelove (od po 15 partizana) k Čajetini i selu Bijelo Brdo (pravac kretanja k Bijelom Brdu: selo Draglica, selo Dobroselica, selo Jablanica, Bijelo Brdo). Izviđati oko Čajetine i ocijeniti mogućnost upada u to mjesto. Dijelovi koji se upućuju k Bijelom Brdu treba da sadejstvuju našim dijelovima koji će ovu komunikaciju presjeći. To sadejstvo očekujemo već od 25. ovog mjeseca. Rad na terenu i u navedenim pravcima treba odmah otpočeti.

4) Formirati jedan laki bataljon (dvije čete od po 30 do 40 partizana), koji će operisati i politički raditi na pravcu Kokinog Broda. Ovo mjesto držati s jednom četom. Porušiti most u mjestu i porušiti i osjetljive objekte u njemu.

5) Od upućenih snaga k Sjenici formirati dva bataljona: Beogradski — u čiji sastav neka uđe i 2. srpska (Moravička) četa, i Takovski — od 1. i 2. takovske čete i 5. (Ljubićke) čete. Zadatak je tih bataljona da blokiraju Sjenicu, sprečavajući istovremeno dolazak pojačanja u to

mjesto.[59] Sem toga, od velikog je značaja politički rad među Muslimanima. Tome poslu posvetiti veliku pažnju.

Izviđati u pravcu Kladnice, Duge Poljane i Brodareva.

Štab jednog bataljona treba da dovede u saglasnost rad svih dijelova.

6) U vezi sa snagama kojima raspolažete i političkim radom, možete držati i aktivirati taj dio Sandžaka. Vaše lake jedinice treba da su stalno u pokretu i da krstare teritorijom.

Pošto izvršite osnovne zadatke, budite spremni da po našem nalogu uputite vaše čete bilo k zapadu, bilo k sjeveru.

7) Vaše je operativno područje sve od Lima do Zapadne Morave i Ibra.

Na prekolimskom dijelu Sandžaka i na teritoriji Komskog odreda formiran je Crnogorsko-sandžački odred, s kojim treba tijesno da sarađujete, a naročito pri akcijama u dolini Lima. Veza se može uspostaviti preko Lima kod sela Ljubična [vjerovatno: Izbičnja] i preko Rudog. Štab Sandžačko-crnogorskog odreda biće na prostoriji Kovren—Mojkovac i neposredno je potčinjen Vrhovnom štabu.

8) S nama održavati neprekidnu vezu preko Lima i pored Bijelog Brda. O svakoj vojničkoj akciji, političkom radu i stanju na vašoj teritoriji podnositi detaljne izvještaje. Isto tako izvještavati o jačini i kretanju neprijatelja.

S obzirom na snage kojima raspolažete, dodijeljeni zadaci mogu se ostvariti. Za svako odstupanje u ovom pogledu činićemo štab odgovornim. Sa svoje strane štab treba da nastoji da se zavede u jedinicama čvrsta disciplina i da jedinice dobiju čvrstu vojničku formu. Nesposobne vojničke kadrove uklanjati (slučaj kod Prijepoljske čete),[60] a u slučaju neizvršavanja naređenja i strijeljati.

Opravdano očekujemo od vas zauzimanje u radu i energičnost.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Za Vrhovni štab
narodnooslobodilačkih
partizanskih odreda
Jugoslavije

Tito

A-VII, k. 1, reg. br. 12/2.

NAREDBA

[o formiranju Prve proleterske narodnooslobodilačke udarne brigade][61]

Centralni komitet Komunističke Partije Jugoslavije u sporazumu s Vrhovnim štabom narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije riješio je da se formira 1. proleterska narodnooslobodilačka udarna brigada u borbi za oslobođenje naroda Jugoslavije od okupatora i svih narodnih izdajica.

U sastav 1. proleterske narodnooslobodilačke udarne brigade za sada ulaze sljedeće partizanske jedinice:[62]

1) Prvi i drugi crnogorski partizanski bataljon u čijem sastavu se nalaze sljedeće partizanske jedinice: a) 1. i 2 .cetinjska četa[63] i Komska (eta (1. bataljon), b) 1. piperska četa, 2. kučka četa i 3. bjelopavlićka četa č2. bataljon).

2) Kragujevački bataljon, sastava tri čete.

3) Kraljevački bataljon, sastava četiri čete.

4) Šumadijski bataljon, od dvije čete, u čiji sastav ulazi i 3. užička četa.

Ova brigada nosi naziv Prva proleterska narodnooslobodilačka udarna brigada. Formiranje ove brigade mora biti završeno do 22. XII 1941. godine. Komandu nad brigadom ima privremeno Vrhovni štab narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije.

Za političkog komesara 1. proleterske narodnooslobodilačke udarne brigade imenovan je drug Fića [Filip Kljajić].

Pravila za ovu brigadu izradiće se do 28. XII 1941. godine, i naređuje se komandantima i komandirima ove brigade da se borci temeljito upoznaju s vojničkim pravilima ove brigade.

Brigada dobija zastavu. Zastava je crvena i na sredini polja nalazi se petokraka zvijezda sa srpom i čekićem, a na rubu kraj koplja izvezeni su inicijali brigade.

21. decembar 1941.
[Rudo]

Centralni komitet
Komunističke partije Jugoslavije
Vrhovni štab
Narodnooslobodilačkih
partizanskih odreda
Jugoslavije

Tito

A-VII, k. 1, reg. br. 12/1.

POKRAJINSKOM KOMITETU KOMUNISTIČKE PARTIJE JUGOSLAVIJE ZA CRNU GORU, BOKU I SANDŽAK

Dragi drugovi,

Primili smo vaše pismo od 7. decembra[64] kao i niz drugih partijskih i ostalih materijala koje ste nam poslali zajedno s tim pismom (materijal SKOJ-a, »Saopštenja« br. 3 i 4,[65] zapisnik s vojnog savjetovanja,[66] pismo PK svim OK-ima [okružnim komitetima] i MK-ima [mjesnim komitetima] u Crnoj Gori, Boki i Sandžaku itd.).[67]

Iz svih tih materijala jasno se vidi da je Partija u posljednje vrijeme postigla velike uspjehe kako u pogledu oružanih akcija protiv okupatora tako i u pogledu političkog uticaja u masama. Naročito su vaše vojne akcije pokazale da ste ispravili ranije greške i da ste prešli za sadašnje prilike na jedino pravilne partizanske oblike vojne akcije.[68] Uspjesi koje ste u tom pogledu postigli nesumnjivo će dići ugled Partije, što je naročito važno poslije neuspjeha kod Pljevalja.[69] Značajan vaš uspjeh jeste isto tako i organizovanje crnogorske Narodne omladine, pri čemu ste pošli pravim putem i pravilno razumjeli opštu liniju CK Partije i CK SKOJ-a u pogledu rada među omladinom na sadašnjoj etapi.[70]

No nije tako, na žalost, s čitavim nizom drugih pitanja, koja ste sasvim pogrešno postavili. U svom pismu od 7. decembra obećavate nam da ćete ispraviti »sve tragove ranijih grešaka«. No mjesto toga, vi pravite druge, nove »ultralijeve«, još gore greške. Zaista je, drugovi, nedopustivo da se i dalje trpi stalno ponavljanje grešaka, stalno padanje PK iz jedne krajnosti u drugu. Na žalost, padaju u te greške čak i drugovi koji su poslati od strane CK u cilju očuvanja pravilne političke linije CK.[71]

U čemu se sastoje te vaše nove političke greške?

1) U pismu upućenom OK-ima vi kažete da su »partizanski odredi oružana sila Partije«. Takvo je shvatanje pogrešno. Partizanski odredi su oružana sila naroda, koji se bori za svoju nacionalnu slobodu protiv okupatora. Vaš stav daje partizanskim jedinicama usko klasno obilježje, što je nedopustivo u vrijeme kada naša Partija apeluje na sve iskrene rodoljubive elemente. Takav stav sužava političku i masovnu bazu nacionalnooslobodilačke borbe. Čak i sada, kada je počeo već da se mijenja odnos snaga u međunarodnom političkom položaju u duhu jasnije klasne diferencijacije,[72] preuranjeno je govoriti o partizanskim odredima uopšte u duhu gornjeg vašeg stava.

2) U istom pismu pišete da ne treba partijske organizacije da sebi utvaraju da su one »jedino nadležne da naređuju izvođenje linije«. Takav stav ne znači ništa drugo nego poricanje rukovodeće uloge Partije. Partijska organizacija u Crnoj Gori odgovorna je za cjelokupno političko i vojno zbivanje u svojoj zemlji. A kad je ona odgovorna, onda to znači da je ona dužna da rukovodi i kontroliše sve i svaku akciju bilo kakvog karaktera. Partijske organizacije u stvari i *jesu i treba da budu* »jedino odgovorne za izvođenje linije«. Druga je, naravski, stvar kojim sredstvima i kojim putem Partija tu svoju rukovodeću ulogu i kontrolu obezbjeđuje.

3) U istom pismu vi kažete da Partija smije da se miješa u vojne stvari samo putem svog predstavnika u vojnim rukovodstvima. I tu je uprošćen stav CK u tom pogledu i zato nepravilan. Pravilno je da se pojedini *partijci i partijski funkcioneri* ne miješaju u operativne planove vojnih partizanskih rukovodstava. No to nikako ne znači da ti planovi nisu stvar za koju je odgovorna partijska organizacija. Partizanski odredi su — kao svaka masovna organizacija — transmisija naše Partije do masa. Ukoliko će partijska organizacija obezbijediti i pravilnost operativnih planova, kao i unutarnju političku čvrstinu tih jedinica, utoliko će biti tješnja povezanost Partije s narodom, čija oružana sila su partizani. Rukovodstvo Partije u partizanskim odredima mora se, dakle, obezbjeđivati ne formalnim »predstavnicima« Partije u vojnim rukovodstvima, nego pravilnim radom svakog partijca u partizanskim odredima počev od partizana boraca u četi, pa do komandanta i politkomesara. Nadležni partijski forumi treba da rukovode partijcima u partizanskim odredima, a oni treba u odredima da se staraju da će partijska linija biti pravilno primjenjivana.

Vaš stav je isto toliko pogrešan kao što je pogrešan stav nekih partijaca koji misle da vojni operativni planovi mogu postati predmet dugotrajnih i praznih diskusija na partijskim sastancima. I jedan i drugi stav u stvari lišava Partiju rukovodeće uloge. Vašim stavom vi uspavljujete partijce, jer tobože »njih se vojne stvari ne tiču«, i skidate s pojedinih organizacija odgovornost za način sprovođenja vojnih akcija koje se sprovode na njihovom terenu. Uzmite za primjer način rukovođenja SKP (b), koje se ne ostvaruje formalnim, administrativnim »predstavnicima«, nego budnom svakodnevnom kontrolom nad svim sektorima rada, pravovremenom signalizacijom svih nedostataka i grešaka odozdo [do] gore, što omogućuje onda partijskim forumima da izvrše eventualne promjene u ljudima ili druge mjere.

Na kraju napominjemo da je pogrešno postavljanje posebnih partijskih »predstavnika« u partizanskim rukovodstvima. Istinski predstavnik Partije je svaki partijac koji radi na ma kom sektoru u partizanskim odredima. Drugih formalnih »predstavnika« ne treba. A što se tiče političkog rada u odredima, pravilnost njegove političke linije obezbjeđuju, pored partijskih organizacija, i politkomesari, koje određuje Partija.

4) U stvari, gornja vaša greška je samo jedan od oblika vanredno štetne tendencije da se partijske organizacije svedu na nivo pomoćnog organa partizanske vojne akcije. Ta se tendencija pokazuje i u vašoj politici kadrova. Vi ste čitave srezove tako reći evakuisali od partijaca i poslali ih u partizanske odrede (primjer Lovćenskog bataljona, koji je sada tu). I, prema našem obavještenju, čak i organizacioni sekretar PK jeste istovremeno komandant jednog partizanskog odreda.[73] Vi ste, doduše, kako se iz vašeg pisma OK-ima i MK-ima vidi, počeli tu grešku ispravljati ponovnim upućivanjem partijaca na teren, ali sve će te mjere biti samo polovične dok ne razbijete štetnu osnovnu tendenciju, koja se pojavljuje i u samom PK.

5) U pogledu izgradnje part[ijske] organizacije CK je napravio izvjesne izmjene u tom smislu da ćelije po četama jednog bataljona izaberu bataljonski biro, koji će tek održavati redovnu partijsku vezu s odgovornom part[ijskom] organizacijom na terenu. Ta mjera potrebna je iz praktičnih razloga. Obično je, naime, dolazilo do toga da partijske ćelije u četama, koje su bile iz potrebe vojne akcije razbacane na udaljene terene, faktički nisu imale nikakve stalne veze s bilo kojom partijskom organizacijom na terenu. A sami OK-i i MK-i dužni su da odrede jednog svog člana, koji će se brinuti za politički rad u četama.

6) U istom vašem pismu vi pišete da »komunisti stvaraju — prema odluci CK KPJ — narodnooslobodilačke odbore«. Tako je postavljanje skroz i skroz pogrešno. Ne stvaraju NOO komunisti, nego su oni izrasli iz narodnooslobodilačkog ustanka kao organi borbe naroda, koje stvara sam narod od najboljih svojih sinova, onih koji su spremni da se bore protiv okupatora. Vaše postavljanje je sektaško i politički sužava masovnu bazu narodnooslobodilačkih odbora. Već samo ime narodnooslobodilački odbor ukazuje na širinu njegove političke baze.

7) Da vi *uopšte niste razumjeli ulogu narodnooslobodilačkih odbora* — uprkos pisanju »Borbe«,[74] uprkos usmenim razgovorima s drugom Milutinom [Ivanom Milutinovićem],[75] uprkos iskustvu iz Srbije itd. — dokaz je i drugi vaš stav u istom pismu prema kome su »narodnooslobodilački odbori potčinjeni oružanim partizanskim jedinicama« počev od voda dalje. To je već sasvim nepismena politička greška. Vi, drugovi, uopšte niste razumjeli da su narodnooslobodilački odbori osnovna organizaciona forma preko koje se dižu mase na narodni ustanak, preko koje se ostvaruje političko rukovodstvo Partije u tom ustanku, preko koje narodne mase ostvaruju svoju demokratskorevolucionarnu vlast pod rukovodstvom Partije. Oružane partizanske jedinice su, prema tome, oružani organ te narodne vlasti, a ne obrnuto — narodnooslobodilački odbori organi partizanskih jedinica, kao što vi postavljate. Jasno je, prema tome, da je isto tako pogrešna vaša tvrdnja da partizanski štabovi ili komande mjesta imaju pravo da raspuštaju narodnooslobodilačke odbore ili čak da narodne straže, koje su samo organ narodnooslobodilačkih odbora, mogu da zamijene narodnooslobodilački odbor. Za-

mislite vi samo šta biste odgovorili nekome ko bi tvrdio da je sovjetska vlast u SSSR-u potčinjena Crvenoj armiji, a ne da je Crvena armija oružani zaštitnik sovjetske vlasti.

U stvari, i ova najdublja politička greška izlazi iz istog korijena kao i gornje. Ona znači likvidiranje rukovodeće uloge Partije. Pitanjem narodnooslobodilačkih odbora treba da se bave partijske organizacije. Stvar njihovog rukovodećeg političkog rada jeste da se obezbijedi njihovo pravilno funkcionisanje, njihova unutarnja čvrstina i pravilne mjere u pogledu izgradnje pojedinih sektora vlasti. Imajte pred očima perspektivu da će se narodnooslobodilački odbori pretvoriti u buduće organe revolucionarne vlasti; svako potcjenjivanje njihove sadašnje uloge značilo bi otežavanje buduće mobilizacije masa. Treba, zbog toga, najodlučnije suzbiti takva sektaška shvatanja i podići ulogu narodnooslobodilačkih odbora i rukovodeću ulogu Partije u njima. Štabovi i komande mjesta treba da daju narodnooslobodilačkim odborima svu potrebnu pomoć, a, osim toga, treba preko komandi mjesta, ali pod jedinstvenim rukovodstvom posebnog organa, da se ostvare unutarnja bezbjednost i borba protiv pete kolone. Te funkcije — i pored toga, prirodno, vojnoadministrativne funkcije — jesu zadaće komande mjesta. Prirodno je da narodnooslobodilački odbori i partizanske vojne vlasti treba da budu jedna cjelina sa zajedničkim ciljem: mobilisati sve snage naroda za konačnu pobjedu. Tu cjelinu treba da postigne i obezbijedi pravilan partijski rad. Dakle, da ste vi imali pred očima rukovodeću ulogu Partije, vi ne biste mogli postaviti pitanje u takvom obliku kao što ste ga postavili.

8) U cilju dalje izgradnje narodne vlasti treba da se pristupi i u Crnoj Gori — ukoliko prilike dozvoljavaju — formiranju sreskih i okružnih narodnih odbora izabranih na konferenciji pvedstavnika opštinskih narodnooslobodilačkih odbora. Takvo proširivanje narodnooslobodilačkih odbora učvrstiće narodnu vlast i olakšaće mobilizaciju materijalnih sredstava za front.

9) U tom istom pismu prijetite partijskim organizacijama da ćete ih bezobzirno »likvidirati« ako neće da rade u duhu stava koji ste iznijeli. Napominjemo da su takve oštre prijetnje likvidacijom čitavih organizacija, u slučajevima kada se radi samo o slabostima i propustima neke organizacije, potpuno nevaspitne, pa čak i štetne. A, s druge strane, u tome pismu nema poziva za primanje novih isprobanih boraca u redove Partije, što je u sadašnjim prilikama apsolutno neophodno.

10) Sve te iste greške vide se i iz zapisnika vojnog savjetovanja na kome ste, pored ostalog, raspravljali i o nekim partijskim pitanjima, iako tu nije bilo mjesto za njih.

11) U »Saopštenjima« br. 4 ponovo govorite o budućem »narodnom ustanku«. Mi smo vam već u zadnjem pismu[76] naglasili da je shvatanje narodnog ustanka u sadašnjim prilikama kao kratke i iznenadne oružane akcije urotničko, sektaško, nelenjinističko. Naša Partija ušla je,

na čelu narodnih masa, u nacionalnooslobodilački ustanak i vodi taj ustanak proširujući ga na sve nova područja, mobilišući sve šire mase. Radi se samo o pojedinim etapama u procesu narodnog ustanka. Važno je tu činjenicu jasno uočiti baš zbog pravilnog rukovođenja sadašnjim akcijama i pravilne raspodjele snaga za buduće borbe.

12) Vaša analiza poraza kod Pljevalja je jednostrana i ne dodiruje glavni uzrok poraza. Nije stvar u Muslimanima, koji su se jednim dijelom čak prijateljski držali prema našim trupama. Stvar je u tome što je i to bio jedan od onih frontalnih napada koji su nam donijeli već toliko poraza. Drug Tito je *drugu Milutinu* nekoliko puta usmeno saopštavao da bi takav napad bio težak, preuranjen, i zato je izdato naređenje Vrhovnog štaba da se taj napad ne izvrši.[77] Trebalo je neprijatelja demoralisati čitavim nizom manjih i većih akcija na saobraćajnim linijama itd., a ne frontalno udarati na njegovu glavnu tvrđavu. Smatramo da odgovornost za poraz kod Pljevalja zbog toga nosi u prvom redu drug Milutin.

To su, dakle, osnovne greške koje smo utvrdili na osnovu materijala koji ste nam slali. Iako su to najgrublje političke greške, one se ipak mogu brzo ispraviti. No vrijeme je da PK prestane s vječitim ponavljanjem takvih stvari, koje stalno ometaju partijski rad u Crnoj Gori. To treba istovremeno da shvatite kao posljednju opomenu, jer će CK u slučaju ponavljanja grešaka poduzeti i oštre administrativne mjere.

Na kraju, još nekoliko opštih primedbi. Pobjede Crvene armije otvorile su novu etapu u razvoju političkih prilika u svijetu u duhu oštrije klasne diferencijacije. To se osjeća i kod nas u sve većem ujedinjavanju svih reakcionarnih snaga protiv nas. Četnici svih boja otvoreno sarađuju s Nedićem, Nijemcima i Talijanima i nesumnjivo nas čekaju nove teške borbe s domaćom reakcijom, a naročito s velikosrpskim hegemonistima. Za našu Partiju postavljaju se novi zadaci: čvršće ujedinjavanje radničke klase sa sitnoseljačkim masama, podizanje uloge Partije, snažnije popularisanje SSSR-a i socijalističke izgradnje, unutarnje jačanje i proširivanje Partije, formiranje proleterskih, naših vojnih jedinica, koje će odlučujuće uticati na razvitak vojnih sukoba. U tom pogledu CK je napravio prvi korak: baš je danas bila formirana 1. proleterska narodnooslobodilačka udarna brigada kao jezgro budućih sličnih formacija.[78] Dodajemo da je zastava te brigade crvena sa srpom i čekićem. Ona je u stvari oružana sila Partije. U tom duhu će trebati, uporedo s razvittkom političkih prilika, i dalje raditi, no ne treba ni tu prenagliti. Formiranju takvih proleterskih jedinica smije da se pristupi samo poslije prethodnog odobrenja CK Partije. Sasvim ste pravilno učinili što ste spriječili formiranje bilo kakvih oružanih formacija osim partizanskih. Ubuduće treba još odlučnije istrajati na toj liniji.

U ostalim zemljama položaj se zaoštrava u istom smislu. U Srbiji su ostale naše jake jedinice i vode borbu protiv nedićevaca i četnika. Nijemaca — prema neprovjerenim našim podacima — nema mnogo.

Izgleda da ćemo uskoro biti u stanju pristupiti odlučnijem čišćenju Srbije.[79] Naše jedinice uglavnom su sada reorganizovane i osposobljene za borbu. Moral jedinica je dobar.

S drugarskim pozdravom

Centralni Komitet
Komunističke Partije
Jugoslavije

22. decembar 1941.
[Rudo]

Tito

P. S.* Prilažemo [kao] informaciju pismo CK upućemo PK-u za Srbiju.[80] Mnogi zadaci postavljeni pred partijsku organizaciju u Srbiji važe i za vas.

A-VII, k. 1978, reg. br. 15/1.

* *Dopisano rukom. — Red.*

DELEGATU VRHOVNOG ŠTABA DRUGU VELJKU [MILOVANU ĐILASU][81]

Šaljemo ti nekoliko crnogorskih drugova na čelu s drugom Čagorovićem,[82] koji će primiti od tebe dva sanduka srebrne municije i 400 000 u papiru.[83] Taj novac neka se drugovima izda hitno, tako da mogu odmah nastaviti svoj put u pravcu Crne Gore. Pri odlasku drugova iz Nove Varoši neka im se odredi jedan vod od onih četa koje se nalaze na položaju u Drenovi, koji će ih ispratiti do Lima i osigurati njihov prelazak.

Pošalji nam zajedno s crnogorskim drugovima kurira, i to onog studenta iz Bosne koji je došao od Pljevalja.[84] Ujedno pošalji i tvoj izvještaj o situaciji tamo, kao i o novostima iz Srbije, ukoliko su one stigle poslije našeg odlaska.

Mi smo prešli sretno i sada se nalazimo svi u Rudom, tj. čitava brigada.[85] Juče smo izvršili službeno formiranje te brigade[86] i čim se ljudstvo malo oporavi krenuće se na izvršenje zadataka na terenu, gdje ćete i vi morati da koordinirate svoje operacije, saglasno s direktivama koje šaljemo vašem štabu u prilogu.[87]

Ovdje je stigao i Mladen [Moša Pijade] iz Crne Gore s drugom Dapčevićem; drug Mladen ostaje kod nas, dok se drug Dapčević vraća u Crnu Goru.[88]

Ovdje je situacija dosta dobra i stanovništvo, naročito muslimansko, prima nas s radošću.[89] Jedino se naš dolazak ne sviđa četnicima u Višegradu, koji su nam već uspjeli da pošalju jedan ultimatum da napustimo Rudo i Bosnu.[90] Još nismo uspostavili veze s našima u Bosni, ali ćemo to učiniti u najkraće vrijeme, jer još danas kreće kurir u Rogaticu. Inače ovdje nema ništa novog, već se svi mnogo radujemo bježanju Švaba na istočnom frontu.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Tito

P. S. — Juče smo dobili prilično tačne informacije o cijelom rasporedu [Talijana] u Priboju. Osim toga, dobili smo informacije i o snazi četnika u Manastiru Banji, koje su trebale očistiti jedinice Šumadijskog i Kragujevačkog bataljona,[91] ali krivicom komandi tih bataljona, a u prvom redu Gangstera [Vladimira Dedijera] nisu izvršili taj zadatak

s izgovorom da nisu imali vodiča.[92] Prema tome, taj zadatak morate izvršiti vi prema naređenju koje vam se daje u prilogu.[93] U Manastiru Banji ima oko 60 četnika i toliko isto Talijana. Nikakvih specijalnih utvrđenja tamo nema, iako u Manastiru Banji ima skladište hrane i drugog materijala koje su Talijani tamo dovukli. Nastojte da dobijete dobre vodiče koji će sigurno voditi te jedinice, a u isto vrijeme i vi sami odmah, unaprijed, ispitajte dobro teren. Razvoj bataljona u visini sela Učljivice izvršite u toku noći, tako da vaš napad počne ranom zorom i ova grupa bude brzo likvidirana, prije eventualne intervencije od strane Priboja. Napominjemo da ćemo mi vezati Priboj. Vaše lijevo krilo obezbijediće vaše zasjede na limskom drumu od Prijepolja prema Banji, a u isto vrijeme vaše jedinice u Bistrici i Prijepolju izvršiće demonstracije.

22. decembar 1941.
[Rudo]

A-VII, k. 1, reg. br. 32/1.

ŠTABU I PROLETERSKE NARODNOOSLOBODILAČKE UDARNE BRIGADE

(drugu Arsu [Jovanoviću] i Fići [Filipu Kljajiću])[94]

Juče naveče stigosmo srećno u Međeđu. Na putu nismo imali nikakvih neprilika. Jedino su se vodile desno od nas, kod Gaočića, borbe između naših trupa koje su tamo poslane i četnika.[95] Ovdje smo našli sve u redu. Prvi crnogorski bataljon Proleterske brigade drži prema ranijem naređenju most preko Drine i samu Međeđu. Juče je uspostavio vezu i s našim partizanima u Rogatici.[96] Situacija ovdje nije još sasvim čista što se tiče četnika. Onaj incident s vozom i hapšenje potpukovnika Cvetkovića izazvali su izvjesnu zategnutost između nas i četnika.[97] Tokom jučerašnjeg dana četnička komanda u Ustiprači uputila je ultimativno pismo našoj partizanskoj komandi na Romaniji u Bosni[98] i tražila da se smjesta pusti na slobodu potpukovnik Cvetković i voz vrati u Ustipraču. To pismo donio je u Štab 1. crnogorskog bataljona polit[ički] kom[esar] jedne partizanske čete iz Rogatice. Mi smo odmah na licu mjesta riješili da se voz pusti, ali ćemo zadržati potpukovnika dotle dok jedna mješovita komisija ne ispita njegov slučaj, jer imamo pouzdane informacije da on radi za Nedića i Nijemce i da je bio na putu za Užice.

Juče naveče je stigao iz Ustiprače jedan kapetan koga je poslao major Todorović[99] sa zadatkom da se informira kod štaba 1. crnogorskog bataljona o uzrocima zadržavanja voza, o hapšenju Cvetkovića, kao i Kamenkovom [Jevtića][100] napadu na naše trupe kod Rudog. Ukoliko se može tome vjerovati, taj je kapetan osuđivao Kamenkov postupak i izjasnio se da će se četnici odreći Kamenka zbog njegovog šurovanja s Talijanima i Nijemcima. Kapetan nas je uvjeravao da major Todorović i njegovi četnici žele s nama bratsku saradnju i da nemaju ništa protiv toga da naše partizanske trupe iz Sandžaka dolaze u Bosnu i da se bore tamo gdje smatraju za potrebno. U svakom slučaju, u Bosni nema među četnicima jedne jedinstvene komande. Postoji rivalitet između pojedinih vojvoda i komandanata. Mi ćemo gledati da iskoristimo sve da bi poštene elemente iz četničkih redova pridobili za iskrenu saradnju i odvojili ih od one reakcionarne grupe koja je okupljena oko Dangića i radi u tijesnoj vezi s Nedićem i Nijemcima.[101]

Juče naveče primili smo pismo komandanta romanijskih partizana druga Čiče[102] [Slaviše Vajnera] koje je on uputio crnogorskim partizanima Durmitorskog odreda. U tome pismu Čiča moli hitnu pomoć

Crnogoraca, tj. da dođe jedan ili dva bataljona u Bosnu u pravcu Sarajeva, jer se reakconarni četnički vođi sve više koncentrišu i pripremaju za jedan otvoreni sukob s partizanima da bi nas uništili. Prema tome, krajnje je vrijeme da mi prikupimo što više naših snaga ovdje, kako u borbi protiv ustaša tako i u borbi protiv kontrarevolucionarne reakcije, koja zajednički s okupatorom teži da nas uništi. U vezi s tim smatramo da je potrebno da naša Proleterska brigada, koja se sada nalazi tamo na položaju, krene što prije ovim pravcem u Bosnu, gdje će dobiti daljne zadatke. Taj pokret treba da se izvrši tada kada se pokaže da su operacije na sadašnjem vašem terenu bez naročite koristi, tj. ako nije moguće neprijatelja jednim brzim napadom uništiti i razoružati. Svako drugo puškaranje i natezanje predstavlja za nas samo gubitak municije, koja nam je dragocjenija nego ikada.

Javite nam hitno rezultat jučerašnjih borbi i položaj naših četa ako su se one pomakle naprijed.[103] Treba odmah da vaše čete prikupite, povežete međusobno tako da budu spremne za pokret čim bude izdato naređenje. Ovo naređenje vi ne morate čekati u slučaju ako se nalazite u odbrambenom položaju. U tom slučaju vi smjesta krenite prema Međeđi. Do vašeg dolaska 1. crnogorski bataljon držaće Međeđu i most preko Drine, a isto tako i brdo iznad mosta, gdje su se već juče Talijani pokušali ukopati. Crnogorski bataljon poslao je na te položaje jednu četu da onemogući namjeru neprijatelja da postavi topove na tom brdu, jer bi time bio presječen vaš put prema Bosni.

Pošto mi sada odlazimo u Rogaticu, a ne znamo kako će se stvari ovdje razvijati, vi ćete, u slučaju da dobijete od štaba ovog bataljona vijest da su Talijani ili četnici napali Međeđu i odbranu mosta, odmah krenuti u pravcu Međeđe u pomoć napadnutom bataljonu.

Još jednom napominjemo da je naš glavni cilj da dođe čitava brigada u Bosnu s potrebnom municijom, gdje stoje pred njom važni zadaci. Imajte to u vidu i ravnajte se prema tome, bez obzira na to što neće biti izvršeni planovi koje smo mi stavili u zadatak u Rudom pred vaše jedinice koje su ostale tamo.[104] Napominjemo još jednu stvar koja je bila u vezi s izvršenjem ovoga plana, a to je da su naše partizanske jedinice u Bosni koje su stajale pred Višegradom potpuno napustile taj sektor i baš zbog toga taj naš plan gubi svoju efikasnost.

[24. decembar 1941.
Međeđa] Tito

A-VII, k. 2, reg. br. 29/5.

ŠTABU I PROLETERSKE NARODNOOSLOBODILAČKE UDARNE BRIGADE

(drugovima Arsu [Jovanoviću] i Fići [Filipu Kljajiću])

Prispjeli smo sretno u Rogaticu i odmah ovdje našli naše drugove iz Bosanskoga štaba.[105] Iz razgovora s drugovima još smo se jedanput ubijedili da je neophodno, s obzirom na situaciju u Bosni, da čitava naša brigada hitno dođe ovamo. Prema tome, naređujemo vam da odmah po prijemu ovoga pisma obustavite daljnje operacije na vašem terenu, sakupite ljudstvo i krenete preko Međeđe za Rogaticu. Kada dođete u Rogaticu dobićete novo naređenje o tome da li će ostati neka naša jedinica u Međeđi radi čuvanja mosta ili ne. U svakom slučaju, Lovćenski bataljon mora u čitavom svom sastavu krenuti za Rogaticu. Ako bude trebalo da ostane neka jedinica u Međeđi, saopštićemo vam u sljedećem pismu ko će tamo ostati.

Pri polasku i na putu osigurajte dobro desno vaše krilo, barem do Setihova, da vas ne bi neprijatelj iznenadio i napao s boka. Kasnije to nije potrebno jer su brda i klisure nepodesne za napad s boka.

Pri polasku iz Rudog ponesite sa sobom sav materijal i namirnice, a zajedno s vama neka krene i sadanji komandant mjesta drug Mitar [Bakić]. Nastojte da se vojnici opskrbe na putu hranom za dva dana, jer se u Međeđi, pa i prema Rogatici ne može ništa dobiti Isto tako, ne računajte ni na prenoćište u Međeđi, već krenite dalje od Međeđe u prvo veće selo gdje će se moći naći prenoćište. To selo nalazi se oko 9 km daleko od Međeđe prema Rogatici.[106] Vaš marš podesite tako da stignete uveče u to selo. Osim toga, može se udesiti i tako da Lovćenski bataljon pri vašem dolasku u Međeđu krene odmah dalje za Rogaticu, a vaše ljudstvo, po prilici do 150 ljudi, može da prenoći u Međeđi. Pri dolasku u Rogaticu obavijestite unaprijed Komandu mjesta u Rogatici o tačnom vremenu vašeg dolaska kako bi vam se mogli pripremiti stanovi i drugo. Vama u susret poslaće se jedna desetina koja će vam pokazivati put.

Postupite po gornjem naređenju.

Napominjemo vam još jednu stvar, a to je da sa sobom ponesete male fenjere ili svijeće koje će vam biti potrebne pri prolasku kroz dugačke tunele.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

25. decembar 1941. Tito
[Rogatica]

A-VII, k. 1, reg. br. 27/1.

ŠTABU DURMITORSKOG NARODNOOSLOBODILAČKOG PARTIZANSKOG ODREDA

25. decembar 1941.
Položaj [Rogatica]

Naređenje

Prema jučerašnjem pismu koje vam je uputio bosanski Glavni štab s potpisom druga Čiče [Slaviše Vajnera],[107] a u kome se traži vaša pomoć za operacije u Bosni, naređujemo vam sljedeće:

1. Da uputite odmah dva bataljona u pravcu Kalinovika, koji će se povezati s Kalinovičkim partizanskim odredom i u zajednici s njime izvršiti akcije prema uputstvima koja će lično saopštiti komandant Kalinovičkog odreda.[108]

2. Ova vaša dva bataljona trebalo bi da se kreću u dva pravca:

a) jedan bataljon od Šćepanpolja u pravcu Kalinovika,

b) drugi u pravcu Čajniče — Goražde.

Detaljnije se dogovorite s komandantom Kalinovičkog odreda.

O važnosti vašeg prisustva u ovom dijelu Bosne nije potrebno ovdje govoriti jer će te vaše operacije biti od velike važnosti i za ishranu nekih naših crnogorskih predjela, a naročito naših baza u Žabljaku itd.

Smatrajte ovo naređenje kao vrlo hitno i postupite odmah po njemu.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Za Vrhovni Štab

Tito

A-VII, k. 1, reg. br. 29/1.

ŠTABU I CRNOGORSKOG BATALJONA [1. PROLETERSKE NARODNOOSLOBODILAČKE UDARNE BRIGADE]

Sprovedite odmah pismo za štab brigade u Rudom i odredite za to 3 dobra kurira.[109] Dato je naređenje brigadi da odmah krene ovamo[110] i čim stigne u Međeđu vi ćete krenuti sa svojim bataljonom dalje za Rogaticu. Pobrinite se da nabavite barem nešto hrane za ljudstvo koje će stići u Međeđu, ako oni ne budu imali mogućnosti da se sami obezbijede pri svom polasku.

Do dolaska brigade vaš je zadatak da po svaku cijenu držite most na Drini i ono brdo koje je tokom jučerašnjeg dana zaposjela jedna vaša četa.[111] Kada dođe štab brigade, imaće već od nas naređenje da li će neka jedinica zamijeniti vaš bataljon u Međeđi ili ne.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

25. decembar 1941. Tito
[Rogatica]

A-VII, k. 1, reg. br. 28/1.

DELEGATU VRHOVNOG ŠTABA NARODNOOSLOBODILAČKIH PARTIZANSKIH ODREDA DRUGU ĐIDI [MILOVANU ĐILASU]

Primili smo tvoje pismo od 23. XII.[112] Iz tvoga pisma se vidi da ste vi tamo opet prekršili jedno naređenje Vrhovnog štaba i Partije po pitanju Sjenice. Taj prekršaj je još veći usljed strahovitog gubitka koji ste vi tamo pretrpjeli.[113] Nikakvo opravdanje, a kamoli ono što si ga ti dao u svome pismu, ne može opravdati taj vaš postupak. Imali ste naređenje rušiti komunikacije oko Sjenice i vršiti politički rad među stanovništvom. I baš zato što niste postupili tako, mi smo zadobili težak udarac ne samo usljed gubitka ljudstva već i u političkom pogledu. Slažemo se da se sprovede istraga, ali izjavljujemo unaprijed da glavnu odgovornost za čitav slučaj snosite ti i ostali rukovodeći drugovi kako iz Partije tako i iz Sandžačko-srpskog štaba.[114]

Slažemo se da se krene s krupnijim snagama u Srbiju i čisti teren prema Užicu. Mislimo da će to biti lakše izvesti tim prije, jer imamo pouzdane vijesti da naše partizanske jedinice vode borbu s Nijemcima i nedićevcima od Dobruna u pravcu Užica i da su bacile Nijemce natrag do Bioske. Govori se da su pri tome naši zarobili 2 topa.[115] Bez obzira na to da li ste vi izvršili ili ne naše naređenje da se očisti Banja i krene prema Priboju i Bijelom Brdu,[116] vi nastavite s formiranjem srpskih jedinica, koje treba da krenu u Srbiju u tri pravca: 1) Kokin Brod — Arilje, 2) Radoinja — Draglica — Čajetina, 3) Bijelo Brdo — Dobrun i tada s obje strane pruge k Bioski. Lijevo krilo vaših četa koje će se nalaziti na području Tare treba da uhvati vezu s našim partizanskim jedinicama koje se nalaze na sektoru Pecka — Krupanj.[117]

Pošto je riješeno da se Kosmajski bataljon[118] i 1. posavska četa uključe u Proletersku brigadu, treba da se oni upute u pravcu nas, preko Lima, ali ne smiju krenuti prema Rudom, već treba da se prebace preko Drine u Ustipraču, između Goražda i Međeđe. Pošto su u Ustiprači četnici, koji se pokazuju dosta nesigurni, taj bataljon treba da se poveže s Crnogorcima koji se nalaze u blizini Pljevalja kako bi oni osigurali prelazak toga bataljona preko mosta. Iz Ustipračе bataljon će krenuti direktno u Rogaticu, gdje će dobiti dalji pravac svoga kretanja. Ovaj bataljon treba da uzme sa sobom najmanje 5 miliona u papiru. To mora biti povjereno odgovornim i provjerenim ljudima u bataljonu koji daju garantije da će taj novac stići na određeno mjesto.

Mi smo napustili Rudo pošto smo u trodnevnim bitkama potpuno razbili Talijane. Dvadeset drugog decembra Talijani zajedno s četnicima

napali su nas u Rudom, ali smo ih mi preduhitrili i već prvog dana njihovog pokušaja, nekoliko kilometara od Rudog, osujetili smo ih. Drugog dana Talijani zajedno s četnicima krenuli su u 3 kolone prema Rudom i to: Priboj—Mioče—Rudo; Bijelo Brdo kosama prema Rudom; Višegrad pravac Gaočići—Rudo. Prva i druga kolona bile su razbijene i odbačene natrag, pri čemu je zarobljeno samo nešto Talijana. Treća kolona je kod Gaočića opkoljena i potpuno uništena. Zarobljeno je 109 Talijana, od kojih 4 oficira i među njima jedan kapetan. Osim toga, zahvaćen je krupan ratni plijen, između ostalog i 5 bacača, od kojih 2 teška, 3 teška mitraljeza, 9 puškomitraljeza, 25 pištolja, 600 ručnih bombi, 100 pušaka, 250 mina za bacače, mnogo municije i sprema za 151 vojnika. Nastradali su uglavnom Talijani, jer su četnici blagovremeno dali petama vjetra. Poslije toga brigada je otišla zajedno sa zarobljenicima dalje prema Bosni, jer je bilo takvo naređenje Vrhovnog štaba, pošto je to iziskivala situacija u Bosni. Prema tome, nadamo se da je taj poraz Talijana i izvjesno olakšanje za vaš sektor, jer sumnjamo da će se poslije toga udarca ta[ko] lako odlučiti na neku novu avanturu. U isto vrijeme ta naša pobjeda znači da je najbolje sredstvo za odbranu — napad, tj. da mi imamo inicijativu u ruci. Pre[ma] tome, zadatak sandžačkih [odreda] i vaš sastoji se u tome da rušite komunikacije, što vam je već naređeno, i da uništavate neprijatelja ostavljajući zasjede van njegovih baza.

Nemojte misliti da odašiljanje Kosmajskog bataljona u Bosnu znači slabljenje borbe u Srbiji. Naprotiv, pošto će brigada vršiti svoje operacije na jednom sektoru blizu Srbije,[119] to će se u pogodnom momentu kada za to [budu] stvoreni uslovi prebaciti neke njene jedinice na teritoriju Srbije.

O odlasku Marka [Aleksandra Rankovića] ili Veljka [Milovana Đilasa] u Srbiju nema za sada još ni govora.[120] Što se tiče ostalih članova PK, njihov odlazak mora biti u punoj mjeri osiguran, jer smo odviše teške udarce dobili u posljednje vrijeme u pogledu kadrova da bismo mogli i dalje slati ljude u neizvjesnost i neobezbijeđene. Događaji se razvijaju tako da će nam možda u najskorije vrijeme biti potrebni ljudi u raznim mjestima, a mi ih nećemo imati ako ovako neodgovorno odašiljemo kadrove. Ti, Veljko, suviše crno gledaš na situaciju u Srbiji. Po tvome mišljenju, nema u Srbiji nikakvih partizanskih trupa. To nije tačno. Samo oko Valjeva Valjevski odred broji oko 1500 ljudi[121] Isto tako i na ostalim sektorima postoje partizanske čete, koje vode žilavu borbu s nedićevcima i Nijemcima. Juče smo [do]bili jedno obavještenje iz Beograda da je kod Leskovca prešao srpskim partizanima jedan dio bugarske vojske i da vodi zajedno borbu protiv Nijemaca i nedi[ćev]aca.[122]

Nisi nam ništa pobliže saopštio gdje se nalazi Mirko [Tomić] sa svojim lju[dima], iako javljaš da je Čvoro [Vitomir Čvorović] stigao natrag do vas.[123] Nama su ovdje saopštili [dru]govi koji su bili s Mirkom

da je Mirko pošao s Kaluđerskih Bara u pravcu [Bu]kova s 300 ljudi. Grulović je ovdje, a nije zarobljen, kao što ti javljaš.[124] Isto tako je ovdje i Pera Posavac [Koča Popović].[125] Prema tome, jasno je da je Glavni štab suviše slab da bi odgovarao svojim zadacima u Srbiji. Prema tome, treba ga upotpuniti sljedećim ljudima: Pera Stambolić, Kušić [Milinko],[126] Bradonja [Radivoje Jovanović],[127] a osim Mirka petoga nađite vi na te[renu].

Mi ćemo odavde isto tako napregnuti sve naše sile da se povežemo s[a Sr]bijom, a i da pošaljemo neke ljude na teren.

Situacija ovdje popravila se poslije našega dolaska. Prije našega dolaska [izvr]šilo se masovno prelaženje bosanskih partizana u četnike, što je bila [posljedica], s jedne strane, usiljene propagande četnika, a s druge strane, zanemarivanja svakog političkog rada Partije u bosanskim partizanskim jedinicama. Često se ne može poznati ko je četnik, a ko partizan ne samo zbog odijela već i mentaliteta i političkog shvatanja. Prema tome, bio je dvanaesti čas da smo stigli ovamo, jer će Proleterska brigada ovdje biti od ogromnog značaja ne samo u borbi protiv okupatora i ustaša već i u učvršćenju i političkom razvitku naših bosanskih partizanskih jedinica.

Za sada Milovan [Đilas] neka ostane tamo i drži što tješnji kontakt s crnogorskim četama i štabom koji se nalazi u Mojkovcu. Pisma i izvještaje za nas šaljite istim putem kojim će proći i bataljon. Neka kuriri budu odvažni i povjerljivi ljudi.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

28. decembar 1941. Tito
[Rogatica]

A-VII, k. 1, reg. br. 13/1.

GLAVNOM ŠTABU NARODNOOSLOBODILAČKIH PARTIZANSKIH ODREDA ZA CRNU GORU I BOKU

Poslije njemačke ofanzive mi smo u Radoinji produžili reorganizaciju naših srpskih partizanskih jedinica,[128] s kojima smo odmah otpočeli borbu protiv Talijana i zajedno sa sandžačkim četama osvojili Novu Varoš.[129] U Novoj Varoši nastavljena je daljna reorganizacija srpskih partizanskih četa koje su dolazile iz Srbije iz raznih pravaca. Došao je veliki dio Užičkog odreda, Kragujevačkog odreda, kao i jedan dio Šumadijskog i Čačanskog odreda. Od tih reorganizovanih jedinica stvorili smo 3 bataljona od najboljih boraca koji su ušli onda u Proletersku brigadu. Ta 3 bataljona broje oko 700 ljudi. Od ostalih četa s oko 1000 ljudi stvorili smo 5 bataljona, koji su imali zadatak da odlaze postepeno u Srbiju i da privremeno pomažu sandžačke čete čisteći teren od talijanskih i četničkih bandi.

Oko 16. dec[embra] Vrhovni štab je krenuo s 3 bataljona u pravcu Rudog, gdje se sastao s 2. bataljona crnogorskih partizana koji su bili određeni da uđu u sastav brigade. Rudo je bilo očišćeno od četnika. Tu je i formalno stvorena brigada, u koju su ušli sljedeći bataljoni: iz Srbije — Kragujevački, Kraljevački, Šumadijski s Užičkom četom i Posavskom četom; crnogorski — Lovćenski i »18 oktobar«.[130] Naknadno je uključen i jedan Kosmajski bataljon,[131] koji se nalazi još na terenu Sandžaka. Brigada je dobila naziv Prva proleterska narodnooslobodilačka udarna brigada.

U Rudom su nas napali Talijani i četnici. Ne znajući naše snage oni su se nadali da će nas brzo savladati i uništiti. Na Rudo su krenuli s tri pravca: od Priboja dolinom Lima jedna kolona, od Bijelih Brda druga i od Višegrada treća. Nakon dvadesetčetvoročasovne borbe bile su prve dvije kolone razbijene i odbačene natrag, a treća kolona od Višegrada bila je potpuno opkoljena i uništena. Zarobljeno je: 4 oficira, 4 podoficira, 103 vojnika-alpinca; zaplijenjeno: 9 puškomitraljeza, 3 teška mitraljeza, 2 teška bacača s 120 bombi, 3 laka bacača s 90 bombi, 600 ručnih bombi; 75 pušaka s 4000 metaka mitralj[eske] municije, 3500 p[ušk o]mitralj[eske] municije, sprema od 151 talijanskog vojnika, 2 radio-stanice, 70 000 dinara u raznim valutama itd.

Naš odlazak u Bosnu imao je cilj da spriječi razornu akciju četnika koju su oni razvili poslije ofanzive u Srbiji. Mi smo krenuli preko Međeđe i Rogatice i došli na Romaniju. Naš dolazak bio je u dvanaestom času. Tu smo našli sljedeću situaciju:

U bosanskim partizanskim odredima nastalo je masovno previranje usljed četničke propagande i prelaženje na stranu četnika. Prelazile su čitave čete i bataljoni. Naši drugovi bili su nemoćni da to spriječe, a uzrok tome leži u slabom političkom radu za čitavo vrijeme narodnooslobodilačke borbe u Bosni. Bosanski partizani bitno se razlikuju od naših srpskih partizana, jer su to mahom neupućeni seljaci, koji su pošli u borbu spontano da brane svoje ognjište od strahovitog terora. Dolazak brigade učinio je tome prelaženju kraj. Pojava brigade imala je ogromno moralno dejstvo, a za četnike je to bilo bomba iz vedrog neba. U Bosni je već prije ofanzive, a naročito poslije njemačke ofanzive navrvio veliki broj raznog četničkog ološa iz Srbije, koji je u Srbiji radio u interesu okupatora, pa poslije došao u Bosnu da ponovi to isto.[132] Mi imamo mnogo materijala u ruci iz koga se jasno vidi nevjerovatno izdajnička uloga svih četničkih vođa od Pećanca, Dangića pa do Todorovića i Draže Mihailovića. Oni su se svi danas ujedinili u Bosni protiv nas i otvoreno sarađuju s okupatorima, dobivaju od Nedića, Nijemaca i Talijana oružje i municiju i pripremaju se da nas napadnu. Dangić, koji je Dražin čovjek, odlazio je u Beograd po instrukcije, a u Bosni priprema teren za dolazak nedićevaca.[133] On sabotira i onu odluku jugoslovenske vlade u Londonu po kojoj se lišavaju Nedić i ostali oficiri čina zbog saradnje s okupatorima. Nedića u Bosni svi četnici proglašuju za najvećeg rodoljuba srpskog, koji će doći i osloboditi Bosnu.

Za vrijeme povlačenja naših drugova iz Srbije u Bosnu preko Višegrada i drugih mjesta oni su bili od strane Kamenka [Jevtića] i drugih četnika razoružavani i većim dijelom predavani natrag u ruke Nijemaca. Između ostalih je kod Višegrada uhvaćen sa ženom i još s nekim drugaricama dr Levi, koji je zatim predan Nijemcima u Užicu zajedno s ostalim drugovima i drugaricama.[134]

Četničke bande koje su došle iz Srbije razvile su u Bosni u pozadini nezapamćeno pljačkanje, paljenje i ubijanje muslimanskog življa. Oni su svojom propagandom povukli jedan dobar dio u pljačku i od onih partizana koji su prešli k njima. Muslimanski živalj u Bosni primio je našu brigadu kao spasioca od strašnog terora. Četnici ne ubijaju ustaše-muslimane, jer se svi oni manje-više nalaze pod zaštitom okupatora i na sigurnom mjestu, već oni ubijaju sasvim nedužno muslimansko stanovništvo. Mi smo preduzeli protiv pljačkaša i razbojnika najoštrije mjere i strijeljamo ih kad ih uhvatimo. Zadatak naše brigade jeste u prvom redu da popunimo onu prazninu na položajima koja je nastala poslije odlaska nekih partizanskih jedinica u pozadinu i na stranu četnika. U drugom redu Proleterska brigada ima zadatak da učvršćuje naš položaj u pozadini politički, da spriječi pljačke i paljevine, odnosno zaštiti stanovništvo od raznih bandi.

Pojava Proleterske brigade uznemirila je četnike. Oni su već počeli da nam prijete, ali je njihova snaga u Bosni vrlo malena i pri pokušaju da nas napadnu mi ćemo ih bez ikakvog oklijevanja uništiti.

Mi sada razoružavamo one četničke jedinice koje su prije bile partizanske, a sada vršljaju u pozadini i bave se pljačkom.

Opšta situacija za nas je u Bosni vrlo povoljna. Nas je s radošću primilo ne samo muslimansko stanovništvo kao spasioce već i srpsko stanovništvo, koje takođe trpi zulume četnika i u svojoj ogromnoj većini ne odobrava progone Muslimana.

Kako se vidi, zadaci Proleterske brigade su veliki i važni i mi smo uvjereni da će ih ona s uspjehom izvršiti.

Mi smo za sada stvorili Prvu proletersku brigadu, ali mi namjeravamo stvoriti više proleterskih brigada u raznim pokrajinama koje će biti sposobne izvršiti sve zadatke koji se stavljaju [ne samo] danas pred nas nego i u drugoj etapi borbe.* Prema tome, stavljamo i pred vas zadatak da već sada stvarate čvrste jedinice od najboljih radničkih i seljačkih elemenata, koje će u datom momentu moći da uđu u Proletersku brigadu. Kada ćete vi te pripreme izvršiti saopštite nama, jer bez našeg odobrenja te brigade se ne smiju stvarati.

Napominjemo da u ovu, Prvu proletersku brigadu sada dolaze još neke bosanske i hrvatske jedinice, tako da to bude ne samo jedna jaka udarna sila nego i simbol pravog narodnog jedinstva Jugoslavije u borbi za svoje oslobođenje.[135]

S obzirom na to da vi imate dovoljno vojnih jedinica potrebno je da u vezi sa zadatkom koji ste dobili u prethodnim naređenjima[136] uputite dovoljno jake snage u Bosnu da bi one mogle čim lakše izvršiti svoje zadatke. Mi mislimo da biste vi mogli i morali uputiti najmanje 1500 ljudi. Dolazak u Bosnu vaših jedinica imao bi ogromno moralno dejstvo, jer bosanski narod je već sada vaše crnogorske bataljone iz Proleterske brigade dočekao s ogromnim oduševljenjem. Vaš dolazak spriječio bi razne četničke bande da rovare u pozadini i uništavaju nedužno stanovništvo. Vaš zadatak bio bi dosta lak. Vi ne bi trebalo da za sada

* Krajem 1941. godine i uglavnom u toku prva dva mjeseca 1942. godine — osobito nakon uspjeha Crvene armije u njenoj kontraofanzivi pod Moskvom — u Centralnom komitetu KPJ zavladalo je uvjerenje da je slom fašističkih sila blizak i da će se rat — kako je i Staljin izjavio u svom govoru na Crvenom trgu 7. novembra 1941 — završiti u toku 1942. godine. Mada lično nisam dijelio to mišljenje, ipak sam u direktivnim pismima iz tih dana upućenim partijskom rukovodstvu u Srbiji. Hrvatskoj, Sloveniji, Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori, isticao to uvjerenje. Sigurno je da je takav naš stav bio motivisan i željom da se porobljeni narodi naše zemlje podstaknu da istraju u započetoj borbi i da im se otvore perspektive što skorije pobjede. Međutim, iz takvih ocjena i iz činjenice da su se u našoj zemlji protiv narodnooslobodilačkog pokreta odista počele aktivizirati i objedinjavati pod skutom okupatora sve reakcionarne snage, pojavila su se i gledišta da dolazi do sve oštrije klasne diferencijacije i da predstoji »druga etapa«, tj. etapa obračuna s klasnim neprijateljem, kako su počeli da shvataju pojedini drugovi. Takva gledišta, koja su se na izvjestan način manifestovala već u jesen 1941. godine, naročito su došla do izražaja u Crnoj Gori, u jednom dijelu Hercegovine i djelimično u nekim drugim krajevima prijeteći da liniju NOB skrenu u pogrečnom pravcu.

(*Autorova bilješka uz ovo izdanje. — Red.*)

osvajate neka jaka utvrđena mjesta, već se vama stavljaju samo zadaci da očistite Foču, Goražde, Ustipraču, Kalinovik i osigurate našu pozadinu dalje prema Rogatici, Prači i Romaniji.[137] Time biste vi ne samo pomogli našu borbu u Bosni već bi spriječili svako prodiranje četnika u Hercegovinu, pa i u Crnu Goru, gdje mogu da vam nanesu mnogo štete i neprijatnosti. S druge strane, oko Foče i tako dalje dosta je bogat kraj, pa bi otuda mogli djelimično snabdijevati i Crnu Goru životnim namirnicama. Kretanje tih jedinica treba da se vrši onim rasporedom koji vam je dat u prethodnom naređenju.[138] Razumije se, terenske teškoće su velike, ali vi ćete ih polagano i uporno moći savladati. Prema tome, očekujemo vaš dolazak i izvršenje pred vas postavljenih zadataka u najskorije vrijeme.

Razumije se da mi ovaj naš zahtjev za dolazak oko 1500 Crnogoraca u Bosnu postavljamo s pretpostavkom da vi imate dovoljno snaga u Crnoj Gori da vršite gerilske akcije, rušite komunikacije i obezbijedite sela od okupatorskog terora. Što se tiče osvajanja gradova u Crnoj Gori, mislimo da se ne bi trebalo upuštati u takve poduhvate, ukoliko nemate dovoljno garancije da ćete moći i s manjim snagama te gradove držati u svojim rukama. S obzirom na to što mi sada ne znamo tačnu situaciju u Crnoj Gori, mi prepuštamo to vama da vi sami odlučite — da li ćete zauzeti i koje varoši, koje će vam biti neophodne za vođenje borbe u Crnoj Gori.

Aerodrom Radovče osposobite za spuštanje aviona; pravac spuštanja od Kopilja.[139]

Vezu s nama održavati preko Kalinovičkog odreda, i to što češće.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

[28. decembar 1941.
Rogatica]

Tito

A-VII, k. 171, reg. br. 2/1.

ŠTABU I PROLETERSKE NARODNOOSLOBODILAČKE UDARNE BRIGADE

S obzirom na to da je potrebno osigurati stanicu,[140] nemojte prema ranijem predviđanju slati sljedeći bataljon na Podromaniju, već čekajte do daljeg naređenja u Rogatici i tek kada ja telefonski javim krenite dalje. Ovdje je danas stigao od [Han]- Stjenice i Kragujevački bataljon.[141] Nastojte da putujete rano ujutru i poslije podne od 3 i po sata dalje, da bi se izbjeglo eventualno bombardovanje iz zraka.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

29. decembar 1941. Tito
[Podromanija]

A-VII, k. 1, reg. br. 30/1.

ZA DJEDU
[IZVRŠNI KOMITET KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE][142]

Dvadeset drugog novembra započele su 3 motorizovane njemačke divizije s tenkovima i avijacijom i zajedno s nedićevskom vojskom opštu ofanzivu protiv partizana u Srbiji na frontu od 150 km. Nakon osmodnevne borbe izgubili smo gotovo sve gradove u zapadnoj Srbiji uključivši i Užice. Vrhovni štab partizana povukao se s jednim dijelom vojske u Sandžak, a ostale partizanske jedinice ostale [su] i dalje na terenu u Srbiji i vode ponovo borbu s okupatorom na partizanski način. Ta je ofanziva imala samo te posljedice što smo izgubili gradove, ali okupator nije uspio da nas razbije i uništi. Vrhovni štab partizana povukao se s jednim dijelom partizanskih odreda u Sandžak, gdje je odmah počela borba s Talijanima. Osvojili smo Novu Varoš i neka druga mjesta. U Sandžak je po našem naređenju stiglo i 3000 crnogorskih partizana.[143] U borbi s okupatorima i nedićevcima učestvovali su samo naši partizani, a veći dio četa Draže Mihailovića prešao je k Nediću. Drugi, mali dio koji je ostao Mihailoviću, oko 200—300 ljudi, gledao je našu borbu pasivno i tada zajedno s njim pobjegao u Bosnu.

CK Partije i Vrhovni štab partizana formirali su u Sandžaku 1. proletersku brigadu od srpskih i crnogorskih partizana. To je udarna brigada, koja će imati uvijek da rješava najteže zadatke. Na putu u Bosnu brigada je razbila 3 kolone talijanske vojske koja je zajedno sa četnicima napala na nas kod mjesta Rudo. Jedna kolona od 200 ljudi potpuno je uništena, zarobljeno je 116 talijanskih vojnika, među njima 4 oficira, 5 bacača mina, 9 puškomitraljeza, 2 teška mitraljeza, 600 bombi, 300 mina za bacače, 15 konja i mnogo municije, kao i oprema za 151 talijanskog vojnika.

Vrhovni štab je doveo Proletersku brigadu u Bosnu zbog teške situacije u koju su zapali bosanski partizani, jer Nijemci i Talijani užurbano naoružavaju četnike, okupljaju svu srpsku reakciju kako u Bosni tako i u Srbiji, koja vrši usiljenu propagandu protiv partizana i priprema novi udarac sada u Bosni protiv nas. Oni pokušavaju izazvati rascjep kod bosanskih partizana, u čemu su djelimično i uspjeli, jer su neke partizanske čete prešle u četnike. Dolazak vaše pomoći učinio bi tome kraj jer bi to imalo ogroman moralni značaj za našu daljnu oslobodilačku borbu.

29. decembar 1941. — Za Vrhovni štab
[Rogatica] — komandant Tito

A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, 1941/7.

ZA DJEDU [IZVRŠNI KOMITET KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE][144]

Pošto smo u Srbiji izgubili sve aerodrome, ostaje nam za sada samo jedan u Bosni — Sokolac.[145] On je dobar i za spuštanje teških bombardera. Aerodrom je osiguran jednim bataljonom Proleterske brigade. Oznake i signali za spuštanje su sljedeće: [nejasno]

Očekujemo avione svakog dana i noći. Pošaljite automatskog oružja, municije, bacače mina, brdske topove i drugo. Pošaljite i nekoliko vaših vojnih speca[specijalista].

29. decembar 1941. Valter
[Rogatica]

Neka Dragićević gore ispuni oznake i signale po avijatičkim pravilima.[146] Dolazak za vas ja ću narediti ispod Romanije.[147] Do toga vremena moraju ostati kod vas 2 bataljona i saopštite to Arsu [Jovanoviću]. Za stanicu[148] treba osigurati punu bezbjednost.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

29. decembar 1941. Tito
[Rogatica]

A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, 1941/7.

ŠTABU I PROLETERSKE NAR[ODNO]OSLOB[ODILAČKE] UDARNE BRIGADE

Danas smo saznali kod drugova iz Bosanskog štaba[149] da major Todorović kreće u Rogaticu navodno sa 600 četnika da uspostavi red koji su tobože narušili »crnogorski pljačkaši«.[150] U vezi s tim, bez obzira na to da li će on doći s vojnom pratnjom ili bez nje, vi preduzmite tamo sve mjere protiv svakog iznenađenja, a majoru Todoroviću kada stigne u Rogaticu dajte odgovor kakav on zaslužuje poslije onakvih bezobraznih izjava. S majorom Todorovićem neka se sastane drug Arso [Jovanović], jer se ionako poznaju iz Vojne akademije. Arso neka s njime podrobnije o svemu progovori i nastoji da mu objasni kakvu ulogu on igra u današnjoj oslobodilačkoj borbi i po mogućnosti pokuša da ga pridobije za saradnju odnosno odvoji od Dangića i ostalih reakcionarnih elemenata. Major Todorović će vjerovatno postaviti pitanje potpukovnika Cvetkovića.[151] Po tom pitanju treba učiniti sljedeće: 1) Ostajemo pri tome da Cvetkovića mora ispitati mješovita komisija pošto ga vi najprije ispitate o cilju njegovog putovanja za Užice. 2) Cvetković se mora staviti pod strogi nadzor u zatvoru i onemogućiti svaki kontakt s raznim četnicima koji bi pokušali da ga posjećuju. Mi imamo tačna obavještenja o tome da su četnički vođi sami priznali da je Cvetković putovao u Srbiju da primi oružje i municiju od Nijemaca. Tu stvar predočite i majoru Todoroviću i kažite mu da mi više nećemo trpjeti nikoga da slobodno šeta i šuruje s okupatorom na račun nar[odno]oslob[odilačke] borbe, ni rovarenje protiv nas. Pri razgovoru s Todorovićem neka zajedno s Arsom učestvuju Fića [Filip Kljajić] — Lola [Ivo Ribar].[152]

Kraljevački i Šumadijski bataljon, kao i Kragujevački, neka ostanu do daljeg naređenja u Rogatici i neka u sporazumu s Komandom mjesta i komandom Seljanske čete čiste okolna sela od pljačkaša i raznih četničkih grupica, naročito u opštinama borićkoj, sokolovićkoj i tetinskoj.[153] Neka Komanda mjesta u Rogatici preduzme mjere da se izvidi u kojim četničkim kućama se nalazi napljačkana roba iz Foče i Goražda. Ukoliko se takva roba pronađe, treba istu zaplijeniti.

Pošaljite nam ovim kamionom 2 bacača s potrebnom municijom i poslugom. Pratnja ne smije biti manja od 15 ljudi. Mi te bacače tražimo da su nam za svaki slučaj pri ruci ako bi neke četničke bande pokušale da izvrše napad na nas. Naša dva bataljona ostaju za sada u

okolini Podromanije, raspoređeni po selima, jer su daljnje kretanje i eventualne operacije prema Varešu za sada nemogući zbog prevelike zime.[154] Osim toga, jedinice naše Proleterske brigade, uz pomoć partijskog aktiva, imaju zadatak da učvrste naše pozicije u pozadini, koje su se u posljednje vrijeme prilično poremetile zbog pojačane propagande četničkih bandi.

Ranjeni i bolesni neka isto tako ostanu do daljnjega u Rogatici, jer je njihov transport zbog jake zime nemoguć.

Pošaljite nam izvještaj kako o stanju u jedinicama tako i o položaju u Rogatici i okolini poslije našeg odlaska.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

30. decembar 1941. Tito
[Podromanija]

A-VII, k. 1, reg. br. 5/1.

ZA MIHAJLA I MAMIĆA [BLAGOJA NEŠKOVIĆA, SEKRETARA POKRAJINSKOG KOMITETA KPJ ZA SRBIJU, I MILOŠA MAMIĆA, ČLANA POKRAJINSKOG KOMITETA KPJ ZA SRBIJU][155]

Dragi drugovi,

U pismu CK od 14. XII upućenom PK-u[156] analizirane su političke prilike u našoj zemlji. To pismo je utoliko značajnije i potrebnije što dolazi poslije osmodnevne herojske borbe srpskih partizana s daleko nadmoćnijim i naoružanijim neprijateljem, što dolazi poslije osmodnevne ofanzive okupatora i njegovih slugu u čitavoj zapadnoj Srbiji. U toj ofanzivi izgubili smo skoro sve gradove, ali naš politički uticaj na čitavoj ranije oslobođenoj teritoriji ostao je nepromijenjen. Srpski narod, a naročito radnici i seljaci, koji su vidjeli sve blagodati narodne vlasti, umiju da cijene te krvavo izvojevane tekovine i znaju da prave razliku između onog ranijeg stanja i ovoga sada, zavedenog od okupatora i njegovih krvavih slugu. Značaj pisma leži još i u tome što ono pada baš u dane kada počinje slom njemačke fašističke armije na čitavoj liniji istočnog fronta.[157] Sve ovo, kao i naša gotovo jednomjesečna borba s četničkim bandama Draže Mihailovića i svih ostalih izmećara srpskog naroda, stoji u tijesnoj vezi s novim perspektivama koje se otvaraju pred našom Partijom i čitavim partizanskim pokretom.

U oružanom sukobu s dražinovcima srpski partizani su odnijeli pobjedu zadavši strahovite udarce neprijateljima — udarce od kojih se ove divlje izdajničke grupe i grupice neće tako lako oporaviti.[158] Ali za vrijeme naše borbe s izdajničkim četnicima okupatorske rulje dobile su u vremenu i dobro se pripremile za napad na naše oružane snage. Tenkovi i motorizacija u sadejstvu avijacije bili su nadmoćniji od partizanske puške i tu i tamo od ponekog topa, mitraljeza i slično. Neprijatelj je uspio da tuče naše položaje, ali ne i da potuče našu živu snagu. Partizanski način ratovanja i ovdje je dokazao da su partizani sila s kojom neprijatelj mora, htio-ne htio, računati kao sa svojim opasnim protivnikom. Dakle, mi nismo potučeni, naša živa snaga je sačuvana. Može se reći da smo na jednom dijelu Srbije pretrpjeli izvjesne vojne neuspjehe i dosta materijalno oštećeni. U čitavoj stvari najvažniji je gubitak jedne slobodne teritorije, naše baze, koja nam je odlično poslužila za dalja razvijanja naše akcije. Inače, naše partizanske jedinice ostale su na okupu i na svome terenu, osim jednog malog broja pozvanih van Srbije radi izvršavanja izvjesnih zadataka. Partizanski rat je nastavljen, i na nekim mjestima neprijatelj je već ponovo ugrožen. Eto,

danas dobismo depešu sljedećeg sadržaja: »Jače snage partizana opkolile su Čačak i udaraju na Užice. Nemci nemaju poverenja u nedićevce i ne dozvoljavaju im da drže straže, radi čega nedićevci sabotiraju borbu i dolaze partizanima«.[159]

Prelaskom jednog dijela partizanskih jedinica u Sandžak otpočelo je čišćenje Talijana i četnika na ovoj teritoriji. Srpski partizani su i ovdje pokazali odlučnost i hrabrost, uprkos momentalno izgubljenoj bitki u Srbiji. Spremnost na borbu i moral naših partizana ostali su i dalje na visini. U prvim sukobima s neprijateljem kako u Sandžaku tako i u Bosni, postignuti su sjajni rezultati. Tučeni su četnici i na ovim teritorijama kao što su bili tučeni i u Srbiji. Zarobljavano je Talijana najednom po 120.[160] Nekoliko srpskih partizanskih bataljona danas se nalazi u Sandžaku i u Bosni s određenim zadacima. No oni će ovdje ostati samo do izvršenja tih zadataka. Čim se ukaže veća potreba i povoljniji momenti, svi će oni biti prebačeni u Srbiju — na svoj teren.

U vezi s razvojem unutrašnje i međunarodne situacije CK i Vrhovni štab riješili su da stvore 1. proletersku nar[odno]oslob[odilačku] udarnu brigadu. Ona je stvorena u Rudom. U njen sastav ušli su najbolji partizani, oni partizani koji su to i zaslužili svojim herojskim držanjem u borbama. Za takve partizane dan osnivanja brigade i njihov ulazak u nju bio je dan najveće svečanosti i velikih doživljaja za svakog pojedinca. U sastavu brigade nalazi se oko 700 srpskih partizana i to: Kragujevački bataljon, Šumadijski bataljon (odreda Milana Blagojevića), Kraljevački bataljon (rudari), 3. užička četa i Posavska četa. Komandu brigade do sada je imao Vrhovni štab, a danas je postavljen za komandanta drug Koča [Popović], a za polit[ičkog] komesara Fića [Filip Kljajić]. Već u dosadašnjim akcijama brigada je pokazala odlične uspjehe.

U tom smislu treba shvatiti pismo i odmah početi sa sprovođenjem u njemu izloženih zadataka. Pismo je upućeno ne široj javnosti, već samo partizanskom aktivu, kako onom u pozadini tako i svim odgovornim partizanskim radnicima u partizanskim jedinicama. Treba nastojati da ovo pismo dobiju svi naši partijski forumi i rukovodeći drugovi, bez obzira da li su oni na ranije oslobođenoj teritoriji ili na neoslobođenoj. Bilo bi poželjno da ga dobiju na uvid i partijske organizacije u Vojvodini i Makedoniji. A kada nam obezbijedite izvještaje iz ove dvije pokrajine, koji su nam jako potrebni, onda će CK i njima uputiti slična pisma.

Što se tiče organizacionih pitanja partijske organizacije u Srbiji i samog rukovodstva, učinićemo samo nekoliko najnužnijih napomena, jer su mnoga pitanja obuhvaćena u pomenutom pismu.

1) Naša namjera je bila prebacivanje čitavog PK na oslobođenu teritoriju usljed većih mogućnosti [koje tamo postoje] za rad i povezivanje sa svim okružnim organizacijama.[161] Poslije velikih udaraca koje

nam je nanio neprijatelj hapšenjem i ubijanjem naših najboljih partijskih rukovodilaca u Beogradu, trebalo je izvući iz Beograda ne samo kompromitovane kadrove već i radnike uopšte. Osim toga, ovakvo rješenje diktirale su još i velike potrebe za sposobnijim kadrovima za rad na oslobođenoj teritoriji. Djelimično je ta naša odluka ostvarena dolaskom jednog broja drugova iz Beograda. No ubrzo mi smo bili prinuđeni i sami napustiti raniju teritoriju i potražiti pogodniji teren za dalji partijski rad i povezivanje sa svim organizacijama u zemlji, te za vođenje daljih partizanskih akcija. Svi drugovi iz Beograda, među kojima i članovi PK, momentano se nalaze van Srbije. No na našem rastanku s njima u Sandžaku data im je direktiva da se što prije prebace na svoj teren.[162]

2) Izvršene su izvjesne promjene i dopune PK, u koji su ušli sljedeći drugovi: sekretar Mihajlo [Blagoje Nešković], org[anizacioni] sekretar Pelagija [Spasenija Babović], članovi: Skojevka [Ljubinka Milosavljević], Srba [Srboljub Josipović] (seljak od Obrenovca), Mitra [Mitrović], Seljak [Mirko Tomić] (član Glavnog štaba za Srbiju) i Mamić [Miloš]. Sjedište PK treba da bude u blizini najmoćnijeg odreda, tj. u mjestu odakle će se najbolje obezbijediti političko i organizaciono rukovođenje cijelom partijskom organizacijom u Srbiji.[163]

3) Prema tome, zadatak je svih pomenutih drugova da se što prije spoje i tako obezbijede jedinstvo rukovodstva.

4) U tom slučaju treba postupiti po našem zadnjem pismu, tj. stvoriti u Beogradu jedan jak tehnički punkt od nekompromitovanih i provjerenih drugova. Njegov zadatak je održavanje veze ne samo s partijskim organizacijama u Srbiji, u koliko one još ne bi bile povezane s centrom u Srbiji, nego i održavanje veza s ostalim pokrajinama i preko vas u Srbiji ili drugim putem održavanje veza s nama.

5) Što se tiče beogradske mjesne organizacije, treba u cjelini postupiti u duhu naših zadnjih direktiva. Sigurno je da se od tada do danas nisu izmijenile prilike u Beogradu nabolje, što bi moglo dovesti do drukčijeg postavljanja toga pitanja. S obzirom na novu situaciju treba što više radnika slati u partizanske jedinice kako bi se poboljšao i njihov socijalni sastav, a u isto vrijeme i spasao beogradski proletarijat klanice, koju će mu prirediti okupatori i njihove sluge. Ali to ne znači da part[ijsku] org[anizaciju] u Beogradu treba likvidirati; naprotiv, nju danas više no ikada treba jačati. Bilo bi pogrešno izliferovati sve partijce iz Beograda. Dovoljno je ako uz svaku grupu radnika pođe samo po jedan, dva partijca.

6) Usljed udaljenosti i teškoće održavanja veza, nužno je odmah stvoriti za istočnu Srbiju (Niš, Leskovac, Požarevac, Zaječar) jedan sekretarijat odnosno Povjerenstvo PK, čije bi sjedište bilo negdje oko Niša. U taj sekretarijat bi trebalo da uđu Buha [Vasilije], Rakić [Milić] i možda Zuma [Razumenka Petrović]. Ali osim Buhe sve druge ličnosti se mogu zamjeniti, recimo Lepom [Stamenković], Dragim [Stamenkovićem] itd.[164]

7) Potrebno je da nam što prije pošaljete izvještaje iz istočne Srbije, Beograda, Vojvodine i Makedonije.

8) Javite nam koje ste materijale do sada primili od nas i šta ste vi do sada izdali.

9) Obavijestite nas kako stojite s novcem i da li vam ga treba poslati, koliko i kako. Nastojte da naše veze budu što stalnije i što čvršće.

S drugarskim pozdravom.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

1941—1942. godine
[Oko 1. januara 1942.
Podromanija ili Bijele Vode]

Tito
Marko
[Aleksandar Ranković]

A-CK SKJ, Fond CK KPJ, 1942/43.

CENTRALNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE PARTIJE HRVATSKE

GLAVNOM ŠTABU NAR[ODNO]OSLOB[ODILAČKIH] PARTIZ[ANSKIH] ODREDA ZA HRVATSKU

Prilike i kratkoća vremena nam ne dopuštaju da pišemo zasebno za Glavni štab Hrvatske, a zasebno za CK KPH. Prema tome, molimo vas da vi to pismo prekucate posebno za Partiju i posebno za Štab.[165]

Konačno smo došli u mogućnost da vam se javimo i da primimo vaš materijal. Mi smo primili sve vaše materijale, kao i slovenačke, koje ste nam poslali, uključivši i vaše pismo od 21. XII 1941. godine.[166] Prije no što vam odgovorimo na vaša pisma, smatramo potrebnim da vas obavijestimo u najkraćim crtama o događajima u Srbiji i razlozima našeg povlačenja u Bosnu.

Mi smo vas još iz Užica obavijestili o sukobima koje smo imali s vojno-četničkim odredima Draže Mihailovića.[167] Ta je borba trajala skoro tri nedjelje i iziskivala je mnogo vremena i mnogo dragocjenih ljudskih žrtava. Mi smo konačno potpuno razbili sve Dražine vojne jedinice, tako da je naposljetku ostao sa svega par stotina ljudi. Postavlja se pitanje zašto je moralo do toga sukoba doći, kada je i vama poznato da smo mi s Dražom Mihailovićem imali izvjestan sporazum i smatrali ga donekle našim saveznikom. Kada se dobro analizira čitav slučaj Draže Mihailovića, onda se jasno vidi da je Draža Mihailović bio ona rezerva neprijatelja u našoj pozadini koja je nama iza leđa trebala zadati smrtonosni udarac. Mi imamo sve dokumente u ruci iz kojih se vidi da je Draža Mihailović, s jedne strane, imao stalne veze preko svojih oficira s Nedićem, a s druge strane, preko svoje emisione stanice i dvojice izaslanika engleske vlade imao vezu s Londonom.[168] Otuda se jasno vidi da je i jugoslovenska vlada u Londonu, isto kao i Nedić i Nijemci, riješila da nas likvidira i uništi. Uporna propaganda na londonskom radiju, popularizacija Draže Mihailovića kao vrhovnog komandanta svih oružanih snaga u Jugoslaviji, razne lažne vijesti toga radija o navodnim borbama četnika protiv Nijemaca jasno potvrđuju konstataciju da su i londonska vlada i čitava reakcija u Srbiji zajedno s okupatorima radili u istom cilju: da nas unište. Odmah poslije našeg konačnog udarca protiv Draže, kada je on već bio skoro likvidiran i zatražio od nas mir i novi sporazum, počela je opšta ofanziva Nijemaca i nedićevaca, kao i ostalih četničkih bandi u Srbiji. Ofanziva je počela 22. novembra na širini od 150 km. U toj ofanzivi uzele su učešća najmanje tri motorizovane divizije Nijemaca s tenkovima i avijacijom i Nedićeva

vojska, čiji nam je broj do sada ostao nepoznat.[169] Blagodareći tome što smo mi morali povući s nekih sektora fronta neke naše jedinice radi obračuna s Dražom Mihailovićem, Nijemci i Nedić mogli su nesmetano vršiti koncentraciju svojih trupa i započeti ofanzivu. Borba je trajala oko 8 dana, i naše čete, pred nadmoćnim neprijateljem, morale su se, nakon uporne borbe kod Ljubovije, kod Valjeva, kod Rudnika i Gornjeg Milanovca, kod Kraljeva itd., povlačiti. Užice i Čačak nismo mogli odbraniti, već se jedan dio četa zajedno s Vrhovnim štabom, uz neprestanu borbu, povukao u Sandžak. Veći dio naših partizanskih odreda povukao se privremeno u brda, i tako je ostao na terenu. U toj borbi s Nijemcima nisu učestvovali Mačvanski odred i Valjevski odred, koji broje zajedno oko 1700 ljudi, tako da su oni ostali neokrnjeni i danas nastavljaju daljnu borbu protiv okupatora i nedićevaca. Isto tako, ostali su na terenu dijelovi Užičkog i Čačanskog odreda, kao i Kraljevačkog i drugih. Te su snage prilično jake, i ovih dana imamo izvještaje da naše partizanske čete ponovo opsijedaju Čačak i Užice. Prema tome, glavni cilj neprijatelja — da nas uništi — nije uspio. Jedino što smo pretrpjeli ogromnu štetu u materijalu, jer smo izgubili sva motorna vozila i velike količine drugog materijala.[170]

Vrhovni štab se povukao u Sandžak s oko 2000 ljudi. Tu se izvršila reorganizacija četa i započela borba s Talijanima. Mi smo osvojili od Talijana Novu Varoš, koja nam sada služi kao baza, kao i neka druga mjesta. Te naše partizanske čete sada vode operacije u Sandžaku zajedno sa sandžačkim i crnogorskim partizanskim četama. Oko 700 odabranih partizanskih boraca uključili smo u Proletersku brigadu, koju smo stvorili u Sandžaku. Proleterska brigada sastoji se za sada od 1000 boraca, a u nju je uključeno i oko 300 najboljih crnogorskih partizana koji su došli u Sandžak. Svrha stvaranja Proleterske brigade bila je u tome što nam se na današnjoj etapi borbe sve više nametala potreba stvoriti jednu jaku udarnu silu koja bi se mogla upotrijebiti svuda gdje to bude najpotrebnije.

Pošto su se prilike u Bosni[171] jako pogoršale na štetu našeg partizanskog pokreta, jer su mnoge bosanske partizanske čete, sastavljene od sirovog seljačkog elementa, pod intenzivnom četničkom agitacijom, počele prelaziti četnicima, to je Vrhovni štab riješio da zajedno s tom Proleterskom brigadom krene u Bosnu i da spriječi rasulo naših partizanskih odreda. Dolazak brigade u Bosnu pokazao je da se nismo prevarili u našim predviđanjima i da je ona svojim prisustvom učinila jak utisak na kolebljive bosanske partizanske jedinice.

Već u početku svoga puta u Bosnu, I proleterska nar[odno]oslob[odilačka] udarna brigada položila je sjajno ispit svoje borbenosti i morala. Pri prelasku iz Sandžaka u Bosnu zaposjela je na nekoliko dana mjesta Međeđu i Rudo. Talijani i četnici pošli su u 3 kolone iz raznih pravaca da napadnu Rudo i unište brigadu, jer, izgleda, nisu imali pojma kakve se tu snage nalaze. U dvodnevnim borbama dvije su tali-

janske kolone razbijene i bačene natrag, a treća kolona je opkoljena i potpuno uništena. Zarobljeno je 116 talijanskih vojnika i 4 oficira, 2 teška i 3 laka bacača mina s 260 mina, 2 teška mitraljeza s municijom, 9 puškomitraljeza s municijom, oko 100 pušaka s municijom, 25 pištolja, 14 konja i oprema za 151 vojnika. Osim toga, neprijatelj je imao oko 30 mrtvih i isto toliko ranjenih.[172] Tako je ova 1. proleterska brigada došla još i do dobrog automatskog oružja, koje će nam u daljnjim borbama biti naročito potrebno. Ona već sada ima oko 50 automatskih oružja. No ovaj broj boraca Proleterske brigade nije konačan. U nju treba da se uključe još neke jedinice iz Bosne i Hrvatske. U brigadi je zastupljen pretežno radnički elemenat, kao npr.: ibarski rudari, kraljevački i kragujevački radnici metalci itd. Prema tome, stavljamo pred vas zadatak da vi okupite najmanje 300 radnika i dobrih seljačkih boraca, koji bi mogli ući u Proletersku brigadu. Taj zadatak izvršite što prije, tako da u najkraćem roku mogu borci iz Hrvatske da se prebace u Bosnu i uključe u tu brigadu. Imajte u vidu to da u Proleterskoj brigadi vlada gvozdena disciplina i da moraju biti ljudi unaprijed obaviješteni o historijskoj misiji ove brigade na sadašnjoj i idućoj etapi borbe. Pošto će brigada u najbližoj budućnosti operisati blizu Bosanske krajine,[173] to odašiljanje vaših hrvatskih boraca neće biti naročito teško. Mi ćemo, razumije se, nastojati da i iz rudarskih revira u Bosni prikupljamo rudarski radnički hrvatski elemenat za našu Proletersku brigadu. Već sam naziv »1. proleterska brigada« govori o tome da ćemo mi u najskorije vrijeme stvarati i druge proleterske brigade, Sve zavisi od nabavke oružja i municije.

A sada odgovor na vaše pismo. Mi smo pročitali vaše izvještaje o akcijama partizanskih odreda u Hrvatskoj. Iz izvještaja se vidi da vi s oružjem stojite još dosta slabo, da skoro 40% vaših boraca stoji nenaoružano, što znači da su akcije vaših partizanskih jedinica još uvijek u prvobitnoj fazi, što znači — samo razoružavanja žandara i manjih grupica ustaša i ustaške vojske. Mi smatramo da je, s obzirom na brojčano stanje vaših odreda i naoružanje koje već posjedujete, moguće vršiti jače napade radi osvajanja oružja i municije. Prema tome, da bi se to postiglo, potrebno je izvršiti koncentraciju više jedinica i onda izvesti dobro pripremljeni napad bilo na skladišta, bilo na varoši gdje ima većih količina oružja. Razumije se da to iziskuje temeljitu pripremu i dobru obavještajnu službu kako bi se takvi pothvati mogli izvršiti s uspjehom i s minimalnim gubicima. S druge strane, nama se čini da vi premalo radite na tome da na neki način dobijete oružje od hrvatskih vojnika.[174] Zato je potrebno da u svim mjestima gdje je to moguće iskoristite već postojeće veze i uspostavljate nove pomoću kojih bi se moglo nabavljati potrebno oružje. Dalje, nama se takođe čini da vi odviše malo iskorištavate nezadovoljstvo u hrvatskoj vojsci.[175] Iz vaših se izvještaja vidi da postoje pobune među hrvatskim vojnicima, da otkazuju poslušnost, da bježe iz vojske, a nigdje se ne vidi da ste vi to iskoristili i došli do oružja. Izgleda nam da vi to previranje u hrvatskoj

vojsci posmatrate sa strane, umjesto da nastojite svim silama da sami organizujete takve pobune i da se već postojećim pobunama stavite na čelo. S obzirom na teške poraze hitlerovskih bandi u Sovjetskoj Rusiji i teške posljedice koje će se zbog toga odraziti i u Hrvatskoj, vi morate voditi ozbiljno računa o još jačim i češćim pobunama u hrvatskoj vojsci, kao i o nezadovoljstvu naroda, koje se, kao što i vi sami kažete, sve više širi u Hrvatskoj. U Hrvatskoj nam se stvaraju sjajni uslovi za rad. Mi smatramo da ćemo zbog unutarnje situacije koja se u posljednje vrijeme stvara, jer se koncentrišu sve srpske šovinističke reakcionarne velikosrpske snage, pod okriljem okupatora, a za obračun s hrvatskim narodom, moći pridobiti veliki dio hrvatske vojske na svoju stranu, kako u borbi protiv raznih četničkih bandi i nedićevaca tako i u borbi protiv zločinačkih ustaških bandi, koje hrvatski narod sve više mrzi i koje već i sam okupator napušta kao svoje uporište, jer su odigrale svoju izdajničku ulogu. Vi treba da napišete specijalni letak za hrvatske vojnike u kome ćete im ukazati na potrebu njihovog učešća u borbi za oslobođenje hrvatskog naroda kako protiv okupatora tako i protiv krvožednih pljačkaških četničkih bandi, koje već u Srbiji i Bosni bruse svoje noževe za pokolj nevinog hrvatskog stanovništva. U tim lecima treba uvijek podvlačiti da su ustaške bande neprijatelj broj 1 za hrvatski narod i da one moraju biti uništene ako hrvatski narod hoće da spase svoja sela i živote svojih porodica od neprijatelja, koji mu prijeti.

Mi smatramo da bi se danas već moglo u Hrvatskoj, naročito u Lici i na Kordunu, prema Bosanskoj krajini, prići potpunom čišćenju i oslobađanju terena. U vezi s prisilnom mobilizacijom koja se sada vrši u Hrvatskoj trebalo bi pojačati vašu propagandu u vojsci protiv te prisilne mobilizacije. Treba objasniti vojnicima i hrvatskom narodu strahovite posljedice koje će nastati za hrvatski narod ako bi se on dao zavesti od fašističkih bandita da ide spasavati svojim životima fašističku aždaju, kojoj herojska Crvena armija zadaje smrtonosni udarac.

Iz vaših se izvještaja ne vidi da ste vi uspjeli barem jedan znatan dio pristalica HSS-a uvući u Hrvatski nar[odno]oslob[odilački] front. Bojimo se da se vaši nar[odno]oslobod[ilački] odbori sastoje uglavnom od komunista i simpatizera i da niste uspjeli uvući u njih elemente iz HSS-a. Ne smije se ustuknuti pred Mačekovim izjavama i direktivama: »Nećemo s komunistima, već treba da čekamo«; to je stara pjesma preživjelih vođa HSS-a, koje treba danas otvoreno raskrinkati kao svjesne pomagače Pavelića, a samim tim i okupatora. Prošlo je vrijeme da se ima nekih naročitih obzira prema Mačeku i njegovom društvu i došao je čas da Kompartija Hrvatske smjelo i otvoreno kaže hrvatskom narodu da je takvo držanje vođa HSS-a ne samo štetno već i izdajničko. Treba kazati hrvatskom narodu da su Maček i njegovo društvo ne samo odgovorni za dolazak Pavelića svojom pređašnjom politikom, već da snosi u velikoj mjeri odgovornost za zločine koje je učinio Pavelić ne samo nad srpskim i dr[ugim] narodima već i nad hrvatskim narodom. Pro-

povijedati čekanje i mir u vrijeme kada padaju stotine i hiljade najboljih sinova naroda od krvave okupatorske ruke i njegovih izdajničkih slugu, znači izdajstvo nad narodom, i takve proroke treba bezobzirno raskrinkavati. Treba objasniti hrvatskom narodu da Maček i njegovo društvo sanjaju o starim vremenima, o staroj svojoj politici, koja je hrvatskom narodu donijela samo razočarenje i velika zla. Treba objasniti hrvatskom narodu da je položaj hrvatskog naroda najteži položaj od [položaja] svih naroda na Balkanu, jer je, blagodareći takvoj pasivnoj politici vođa HSS-a, jedna šaka bandita na čelu s Pavelićem uspjela da stvori od jednog velikog dijela hrvatskog naroda oružje u borbi protiv oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije i u borbi protiv SSSR-a. Ljaga zbog toga pala je na čitav hrvatski narod, a krivicu za to nose i vođe HSS-a s Mačekom zbog svoga pasivnog stava i svjesne sabotaže i kočenja borbe hrvatskog naroda protiv okupatora. O tome bi trebalo još mnogo govoriti, ali smatramo da je za vas dovoljno da shvatite od kolike je važnosti učiniti po tom pitanju snažnu prekretnicu i udariti nemilosrdno po svim tim vođama i vođicama, a smjelo početi rad odozdo među hrvatskim masama okupljajući ih pod zastavom naše Partije za borbu protiv okupatova i svih izdajnika hrvatskoga naroda. Pročitali smo vaše cirkularno pismo o zadacima narodnooslobodilačkih odbora.[176] Smatramo da ste stvar postavili dobro. Jedino vam možemo primijetiti izvjesnu zbrkanost u pogledu kompetencija nar[odno]oslob[odilačkih] odbora i nejasnost u pogledu njihovih funkcija. Vi ste na njih svalili sve i svašta. Vi ste u početku dobro kazali: to su organi vlasti, i to narodne vlasti, i njihove zadatke trebalo je svesti svega na 5—6 tačaka, a ne nabrajati kao što je, npr., organizacija špijunaže itd., jer se time stvara zabuna, pošto treba da se zna da je u ratno vrijeme, kada se vodi borba na život i smrt s neprijateljem izvana i iznutra, to stvar vojne komande. Vi ste, tako reći, sve vojne kompetencije prebacili na nar[odno]oslob[odilačke] odbore. Pošto sada mi nemamo vremena, na ovaj vaš cirkular odgovorićemo u sljedećem pismu podrobnije i izraditi pravila o dužnostima nar[odno]oslob[odilačkih] odbora.[177]

Iz vašeg pisma se takođe vidi da smo mi u Hrvatskoj dobili najteži udarac u pogledu gubitka kadrova. Mi znamo teške uslove pod kojima se tamo radi, ali ipak mislimo da se premalo učinilo i preuduzele mjere da se sačuvaju naši kadrovi. Izgubili smo nekoliko članova CK, izgubili smo skoro čitavo rukovodstvo omladine, izgubili smo mnogo dobrih partijskih aktivista, a to znači da s vaše strane nije bilo preduzeto dovoljno efikasnih mjera da bi se spriječilo neprijatelja da nam zada takav udarac. Zašto je, npr. Kraš ostao tako dugo u Karlovcu, tako da su ga mogli špijuni primijetiti i čak nasred ulice ubiti?[178] Zašto ste, npr., Brki [Radi Končaru] dozvolili da svaki čas juri u Split? Zar niste tamo mogli da pošaljete nekog drugog, manje kompromitovanog, koji bi s dobrim vašim instrukcijama mogao taj posao isto tako izvršiti? Ako je Brka sam htio da ide, trebali ste mu prosto zabraniti i poslati ga nekud

na sigurnije mjesto, ako je već u Zagrebu njegov boravak bio nemoguć. Slučaj Krntije [Marka Oreškovića][180] također dokazuje da je potrebno našim rukovodećim drugovima strogo zabraniti da se igraju svojim životima, koji su danas više nego ikada potrebni Partiji i nama. Izvucite iz svega toga pouke i ubuduće učinite sve da se takvi slučajevi više ne ponove. Ako je u jednom mjestu jedan odgovorni partijski drug primijećen i postoji opasnost da se provali, treba ga odmah poslati u drugo mjesto, gdje će s manje opasnosti po svoj život moći da radi. Mi smatramo da je vrijeme da vi Ortegu [Karla Mrazovića] povučete iz Zagorja i pošaljete u neko drugo mjesto na rad.[181] Isto tako vam napominjeno, tebi druže Vlado [Popović][182] i Andrija [Hebrang],[183] da ako je za vas u Zagrebu nemoguće obezbjediti siguran boravak, da vi preselite svoje sjedište u neko drugo manje mjesto u provinciji ili negdje gdje ćete biti pod zaštitom naših partizanskih četa, ali gdje ćete moći nesmetano vršiti svoj rad i održavati veze s ostalim pokrajinama.

Niste nam javili ništa o omladinskom radu, niti o tome da ll ste uspjeli stvoriti novo rukovodstvo SKOJ-a u Hrvatskoj.[184] Pošto smo sada bliže, a naše veze mogu biti bolje, potrebno je da nam pošaljete tačan izvještaj o stanju omladine kako bismo dobili približnu sliku o stanju SKOJ-a u Hrvatskoj. Za sada još Fišer [Ivo Lola Ribar] neće moći doći do vas, a čim bude to moguće, mi ćemo vam javiti.[185]

Na koncu vas još možemo obavijestiti da smo mi svi zdravi i čitavi stigli u Bosnu. Marko [Aleksandar Ranković], Veljko [Milovan Đilas], Lola [Ivo Ribar], Moša [Pijade], koji je stigao iz Crne Gore — svi su se pretvorili u prave vojničke harambaše, i teško će biti s njih svući vojničku uniformu i teško će ih biti razoružati. Isto tako je stigao s nama i Crni [Sreten Žujović], koji je bio kod Požege u borbi s Dražinim bandama teško ranjen. Pogodila ga je kugla s leđa, otišla negdje u trbuh, pa sada nikako da ga nahraniš. Moram priznati da smo nekoliko puta bili u prilično škakljivoj situaciji, tako da smo jedva iznijeli žive glave, ali smo se ipak izvukli.[186] No, na žalost, u našim posljednjim borbama s Nijemcima i nedićevcima izgubili smo veliki broj dragocjenih partijskih kadrova kao i komandnoga kadra. Naročito je veliki broj crnogorskog partijskog kadra izginuo u Sandžaku.[187] Inače se mi svi nalazimo dobro raspoloženi i puni vjere u uspjeh naše buduće borbe.

Mnogo vas sve pozdravljamo.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

1941—1942. god.[188] Tito

[Oko 1. januara 1942.
Podromanija ili Bijele Vode]

A-CK SKJ, Fond CK KPJ 1942/42.

CENTRALNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE PARTIJE SLOVENIJE

Dragi drugovi,

Pošto smo zbog događaja, o kojima ćemo kasnije govoriti, više od mjesec dana bili bez veze s našim tehničkim punktom,[189] tek smo ovih dana primili vaša pisma i materijale od novembra nadalje.[190] Zato vam takođe sa zakašnjenjem odgovaramo. Ne možemo tačno da vam javimo koja smo vaša pisma primili,[191] jer vi, na žalost, nemate običaj da svoja pisma datirate. Ubuduće vas molimo da to svakako činite, ne samo zbog administrativne evidencije nego i zbog toga da bar znamo kad su se desili događaji o kojima nam javljate.

1. Razlog prekinuća veze s vama bila je njemačka ofanziva na oslobođenu teritoriju Srbije, o kojoj ste nesumnjivo čuli. Pošto je ta ofanziva važna i poučna takođe za vas, najprije vam javljamo neke pojedinosti o njoj. Napad Draže Mihailovića na partizane (borbe su se vodile od 1. novembra pa nekako do 25, kad je Draža kapitulirao) omogućio je Nijemcima da pripreme široku ofanzivu protiv partizana. Najprije su pomoću svojih agenata uspjeli da podmetnu paklenu mašinu u našu fabriku oružja i municije u Užicu, pri čemu je bilo ubijeno preko 100 radnika, te žena i djece (sami smo jedva izbjegli).[192] Nisu uspjeli, doduše, da unište fabriku, ali eksplozija je zadržala produkciju upravo toliko koliko je Nijemcima bilo potrebno. Nijemci su napali u 5 kolona s raznih strana, i to s 4 divizije i s nedićevcima.[193] Partizani su pružili silovit otpor i Nijemci su imali ogromne gubitke u ljudima i materijalu.[194] Ali velikoj nadmoći Nijemaca, partizani, koji su bili strahovito izmučeni od jednomjesečnih stalnih borbi s bandama Draže Mihailovića, nisu se mogli odupirati. Nijemci su nastupali s mnoštvom tenkova potpomognutih eskadrilama aviona, koji su bez prestanka bombardovali i mitraljirali naše položaje. Zato smo evakuisali Užice, Čačak, Ljuboviju, Čajetinu i još neka druga manja mjesta. Gubitak ove teritorije ni u vojnom ni u političkom pogledu ne predstavlja za nas neki poseban gubitak, osim koliko smo izgubili u materijalnom pogledu.[195] Naše trupe ostale su neokrnjene, skoro bez ikakvih gubitaka,[196] samo su odstupile od glavnih prometnih puteva, te se tamo reorganizovale i pripremile za nove borbe. I Vrhovni štab se — uprkos tome što je stalno bio u prvim borbenim linijama — povukao bez gubitaka, mada Nedić

i Nijemci izmišljaju sve moguće laži u tom pogledu. Ta njemačka ofanziva je ponovno dokazala da je u partizanskom načinu ratovanja glavno: čuvati u prvom redu svoju živu silu, a ne teritoriju, te što je najviše moguće uništavati neprijateljevu živu silu. Zahvaljujući takvoj taktici, srpski partizani su se nalazili u odbrani i povlačenju svega skupa dobre tri nedjelje, a zatim su ponovo prešli u napad. U tom međuvremenu Nedić je mobilisao — silom, naravno, mase srpskih seljaka s pređašnje oslobođene teritorije. Kad su partizani počeli da napadaju nedićevce, oni su počeli masovno da prelaze na stranu partizana — nesumnjivo u prvom redu zbog uspjeha Crvene armije na istočnom frontu, te ranijeg rada naše Partije na oslobođenom terenu — pa su potisnuli ostatak nedićevaca, četnika svih boja, te Nijemaca u Užice i Čačak, koji su ponovo opkoljeni i ponovo pred padom.[197] U tim borbama naši su zadali neprijatelju velike gubitke i zaplijenili mnogo oružja, između ostalog i topove. Kod Leskovca se, isto tako, priključio partizanima dio bugarske vojske, i sada se vode zajedničke borbe protiv Nijemaca.[198] Položaj se, dakle, u Srbiji bitno popravio[199] i samo je dokaz da partizanski pokret nikakva sila ne može uništiti. A u jednom pogledu njemačka je ofanziva čak i koristila: danas u Srbiji, osim partizana, nema nijedne druge oružane formacije koju bi podupirao srpski narod. Draža Mihailović, koji je pasivno posmatrao herojsku borbu partizana protiv ogromne njemačke nadmoći, pobjegao je u neka bosanska brda zajedno s 200 ljudi, što mu je ostalo nakon što su ga naše trupe razbile.[200] Potom, partizanski odredi u Srbiji neće dozvoliti formiranje bilo kakvih drugih oružanih grupa. U tome je najbolja garantija da se onemoguće namjere velikosrpskih reakcionara. — Velike uspjehe postižu naši partizani i u ostalim pokrajinama. U Sandžaku su naše trupe očistile Novu Varoš, te sav teren osim Pljevalja, Prijepolja, Priboja i još nekih drugih mjesta, gdje su talijanski garnizoni izolirani. Crnogorske partizanske trupe napale su Pljevlja, koja, doduše, nisu uspjele zauzeti, ali su nanijele Talijanima strahovite gubitke u ljudima i materijalu.[201] Kod Rudog, na granici Bosne i Sandžaka, odredi 1. proleterske narodnooslobodilačke udarne brigade razbili su ujedinjene Talijane i četnike, pri čemu je bilo zarobljenih oko 120 Talijana, a ubijenih je bilo preko 30. Zaplijenjeno je bilo 5 minobacača i mnogo mitraljeza te puškomitraljeza.[202] U sastavu 1. proleterske brigade nalazi se i slovenačka četa, koja je kod Rudog osvojila od Talijana 1 mitraljez.[203] — U Crnoj Gori su se ponovo razvile oštre borbe s Talijanima, koji gube na stotine svojih vojnika. Osim glavnih gradova i neposredne okoline, sva je Crna Gora čvrsto u rukama partizana. Takođe u Hrvatskoj se stanje bitno popravilo. Priliv u partizane je mnogo veći no što su mogućnosti naoružanja. Jasno je da će pobjede Crvene armije taj proces još znatno ubrzati. Sve to omogućiće nam da kroz kratko vrijeme stvorimo nepobedjivu vojsku, koja će se moći uhvatiti ukoštac sa svim kasnijim pokušajima raznih reakcionarnih elemenata.

2. Mi smo sada uspostavili kontakt s našim tehničkim punktom i time je, dakle, uspostavljena veza takođe s vama. Šaljite svoje — partijske i vojne — izvještaje što češće. Drugovi u Zagrebu žale se da ne šaljete redovno i da mnogi kuriri putuju bez vaših izvještaja, mada biste mogli da ih pošaljete. Ubuduće nemojte više tako da radite, jer i sami znate koliko je danas potreban najuži kontakt.

3. Zgrozili smo se na vaše vijesti o provalama u Ljubljani i u Štajerskoj.[204] One su zahvatile naše najbolje kadrove, najdragocjeniji naš aktiv. Smatramo da uprkos strahovitom teroru i vanredno teškim prilikama u Sloveniji, te ogromne žrtve nisu bile potrebne. Prekasno ste poduzeli potrebne mjere za zaštitu naših kadrova. Primjer za G[ašpara][205], Pol[dea][206], Mic[u][207], Pep[cu][208] dokazuje da ste se čak vi sami lakomisleno ponašali u okolnostima kad je bila potrebna najveća opreznost (opet gomilanje u stanovima). Poduzmite sve mjere ne samo da se provala ograniči nego i da se nešto slično ubuduće ne bi ponovilo. Mi smo vam već u jednom od ranijih pisama[209] savjetovali da kompromitirane kadrove zaštitite na taj način da ih pošaljete na teren koji štite partizani (makar u pokretu). Smanjite, dalje, kurirski aparat, javke, adrese itd. Ograničite se na najnužnije. U tom pogledu potpuno ste pali na nekadašnje oblike konspiracije, koji su se već odavno pokazali kao rđavi. Provedite najstrožu istragu o krivcima tih provala i prema njima postupajte najstrože.

U pogledu drugova Pol[dea], Gaš[para], Len[ke][210], Pep[ce], Mic[e], kao i Muhe[211] poduzmite sve da ih na svaki način oslobodite, ako su još živi. Razvijte najveću masovnu kampanju. Upozoravamo vas da Talijani rado zamjenjuju. Ukoliko ne možete da uspijete s direktnom akcijom, pokušajte na taj način da zarobite nekoliko njihovih važnih oficira, funkcionera itd. i predložite zamjenu.

4. Pomoći u kadrovima mi vam sada ne možemo pružiti nikakve. Pib[ernik][212] je komandir slovenačke čete, koja prilikom njemačke ofanzive još nije bila sastavljena, tako da se tu nalazi svega oko 20 ljudi i za sada nije sposobna da se probije u Sloveniju. Fr[anc Salamon][213] je prilikom njemačke ofanzive ostao negdje oko Čačka i sad nemamo nikakvih vijesti o njemu. Gustl[214] je kod nas i poslaćemo vam ga kad prilike budu dozvoljavale.

5. Radite svim silama da savladate teškoće. Danas je važnije nego bilo kada da je naša Partija čvrsta, politički i organizaciono. Ne javljate nam ništa podrobnije kakav je položaj u Primorskoj. Posvetite svu pažnju izgradnji partijske organizacije na tom sektoru, jer će vaš rad biti u mnogo čemu takođe u korist KP Italije, što je izvanredno važno za budući razvoj događaja na tom području. Pokušajte da prodrete i u Korušku i pomažite KP Austrije, ukoliko uopšte radi na tom terenu. Razvijajte samoinicijativnost OK [okružnih komiteta], jer prenatrpan aparat za veze se baš kod vas pokazao kao najbolji kanal za široke provale. To, naravno, ne znači da je potrebno oslabiti vaše veze s OK, ali neka te

veze budu manje u javkama i adresama (o tomu smo toliko puta govorili!!), a više u ličnim kontaktima, instruktorima s terena itd. CK neka bude malen, dovoljna su 3 člana. Vi se svakako u najkraće vrijeme reorganizujte i osposobite za buduće zadatke, koji će biti sve teži. U mnogo većoj mjeri nego do sada popularišite herojsku borbu KP Slovenije. Stavljajte je za uzor istinske borbe za slobodu slovenačkog naroda. Podižite ugled svakog pojedinog člana Partije kao rukovodioca oslobodilačke borbe na svom području. Popularišite dragocjene žrtve koje je dala Partija u oslobodilačkoj borbi. Neka te žrtve budu najbolji agitatori za stvar za koju se bori naša Partija. — Popularišite takođe rukovodioce partizanskih odreda koji su se pokazali kao dobri. Javite nam nekoliko najjunačkijih imena da o njima izvjestimo u M[oskvu] u cilju međunarodne popularizacije.

6. Obradovali su nas izvještaji o značajnijim uspjesima partizanskog pokreta u Sloveniji. To je dokaz da u Sloveniji postoje i svi subjektivni uslovi za razmah partizanskog pokreta sve do širokog svenarodnog ustanka. Ti uspjesi su takođe dokaz da vaši argumenti sa snijegom nisu tako važni kao što ih vi smatrate. Snijega imamo i mi, ali smatramo da služi nama u korist, a ne neprijatelju, koji zbog njega ne može da upotrebljava motorizaciju i avijaciju. Smatramo da bi razvoj partizanstva krenuo brže kad biste vi na to područje dali jače partijske kadrove (i time ih istovremeno spasli od uništenja), kad biste odlučnije mobilisali radnike iz fabrika, a na samom terenu seljake, naročito siromašne; kad biste, dalje, odlučnije radili na organizaciji Narodne zaštite,[215] koja bi, prvo, bila značajna pomoć partizanima u njihovim borbama, a drugo, držala bi zaleđe i bila neiscrpan rezervoar ljudskih snaga za partizanske odrede, i na kraju, kad biste pojačali politički rad u samim partizanskim odredima. Da imate teškoća u komandnom sastavu, mi vam vjerujemo, jer te iste teškoće imamo i mi, Mi smo vam se sada nešto približili. Ukoliko nam budete slali podrobnije izvještaje, moći ćete brzo da dobijete od našeg Vrhovnog štaba konkretnu pomoć u savjetima i detaljnim operativnim planovima. U vezi sa sve većim razmahom partizanskog pokreta u Hrvatskoj, vaši će odredi u najkraće vrijeme biti i tako direktno povezani — preko Gorskog kotara i Like — s nama i potom će direktno rukovodstvo VŠ biti ne samo moguće nego i nužno da se akcije usklade. Radite i vi sami na tome da se preko BK [Bele krajine] povežete s partizanima u Hrvatskoj i tako uspostavite direktan kontakt.

Javljajte nam u vašim izvještajima podrobnije o brojnom stanju i kretanju partizanskih odreda,[216] o stanju naoružanja, o zdravstvenom stanju, o žrtvama itd. Javljate nam o prelasku 120 Nijemaca na vašu stranu.[217] Pošto je to prvi slučaj u našoj borbi, javite nam podrobnije o tom slučaju. Pojačajte politički rad među talijanskim i njemačkim vojnicima. Obračunavajte oštrije s petokolonašima.

Smatramo da niste znali dovoljno iskoristiti iseljavanje[218] i mobilizaciju za istočni front u svrhu povećanja partizanskih odreda. Uprkos značajnim uspjesima koje ste imali u borbi protiv okupatora, ipak su vaši odredi još uvijek suviše malobrojni da bi mogli uspješno da izvrše zadatke koje ste dobili od Vrhovnog štaba, zadatke koji bi jedini dali partizanima u Sloveniji čvrsta uporišta: čišćenje terena, potiskivanje okupatora na osnovne prometne arterije, te njegovo razbijanje na tim arterijama. Stvarno se partizanski pokret — osim djelimično u Gorenjskoj — još uvijek nalazi u prvoj fazi. Ali vi morate ići dalje, inače ćete da iscrpete snage kojima raspolažete. Upravo zbog malobrojnosti trpe slovenački partizani od zimskih uslova i iscrpljenosti. Imajte, dakle, u prvom redu pred očima: mobilišite nove snage, vodite bitke za oružje i municiju da biste te nove snage mogli da naoružate.

7. Prije no što pređemo na politička pitanja koja postavljate u vašim izvještajima (primili smo takođe 1 i 2)[219] najprije nekoliko kratkih primjedbi u pogledu razvoja međunarodno-političkih odnosa. Pobjede Crvene armije su konačno jasno pokazale da je, prvo, Hitlerov slom neizbježan i blizak,[220] a drugo, da će Crvena armija, najmoćnija armija svijeta, sutra dominirati u Evropi. Ta činjenica je prouzrokovala ne samo važan preokret u masama (npr. prelaženje nedićevaca u Srbiji na stranu partizana)[221] nego takođe preokret u reakcionarnim vrhovima — kako u svijetu uopšte tako i kod nas, i ako su ti reakcionarni vrhovi ranije htjeli samo iskoristiti SSSR u borbi protiv Njemačke, sada je na prvo mjesto stupio strah od Crvene armije. I jasno je da ta reakcija počinje sve oštrije reagirati. Dokazi za te procese pavljaju se kako u međunarodno-političkim odnosima (akcije Londona preko raznih emigrantskih vlada) tako i na našem terenu. Reakcionarne snage počele su se okupljati i udruživati. Razumije se da se to ne događa otvoreno, nego zamaskirano, skriveno od naroda. Srbija — koja je u tom pogledu uvijek korak naprijed ispred drugih pokrajina Jugoslavije — takođe ovog puta najjasnije pokazuje te procese. Napad Draže Mihailovića bio je, na primjer, uvod u njemačku ofanzivu protiv partizana. Odmah poslije te ofanzive neki Dražini ljudi otišli su u Beograd i kod Talijana[222] i sad dobijaju oružje za njihove bande u Bosni, gdje — kao ranije u Srbiji — upravo sada pripremaju napad na partizane. Bosanski četnici pod komandom Draže Mihailovića otvoreno agituju za dolazak Nedića u Bosnu, jer je, kako kažu, Nedić »dobar Srbin«, samo se drugim sredstvima »bori« za »srpstvo«. Nedić—četnici—Draža Mihailović—londonska vlada — to je neprekinut lanac velikosrpske hegemonističke reakcije, koja se svim sredstvima priprema za uništenje naše Partije i oslobodilačke borbe naroda uopšte, te za uspostavljanje velikosrpske hegemonije u najterorističkijem obliku. Počeli su takođe da se služe istim sredstvima kao i okupatori. U Bosni je njihova lozinka: glavni neprijatelji su »Turci« (tj. Muslimani) i Hrvati, a s Talijanima i Nijemcima je potrebno sarađivati. Tako i rade. Kod Rudog su nas napali

četnici zajedno s Talijanima, koji su ih naoružali.[223] Reakcija je, dakle, tu jasno pokazala šta hoće: uništiti partizane, uništiti Partiju, i za tu cijenu spremna je da sarađuje s okupatorima i Nedićem, mada se opredjeljuje kao »londonska frakcija«. Vaša obavještenja jasno govore o tome da se isti procesi odigravaju i u Sloveniji. Očigledno je da se nalazimo na važnoj političkoj prekretnici i da je potrebno učiniti neke promjene takođe u našoj taktici da bismo razbili najnovije manevre protunarodnih elemenata, koji se okupljaju:

a) Potrebno je politički i organizaciono jačati Partiju, jače pokazati njenu rukovodeću ulogu u oslobodilačkoj borbi i u borbi radnog naroda za ljepšu budućnost.

b) Potrebno je dalje razvijati Osvobodilnu frontu, ali unutar tog fronta potrebno je učvrstiti jezgro radnika i siromašnih seljaka. To neka se odražava naročito na taj način da organizacijska uporišta OF drže u rukama u prvom redu radničko-seljački elementi.

c) Potrebno je voditi diferencijaciju na selu, koja se sve više zaoštrava. Partija neka bude na čelu svakodnevnih ekonomskih borbi, koje će postajati sve češće ukoliko bude više slabio Hitlerov i Musolinijev režim. Partija neka se manifestuje ne samo kao rukovodilac oslobodilačke borbe slovenačkog naroda nego i kao rukovodilac radnih masa u njihovim borbama za veće parče hljeba.

d) Potrebno je jače popularisati stanovište Partije u pogledu prava slovenačkog naroda na samoopredjeljenje, uključivši otcjepljenje, u pogledu potpunog oslanjanja slovenačkog naroda na SSSR, popularisati sam SSSR, uspjehe socijalizma, sovjetsku demokratiju itd.

e) Potrebno je oštrije nastupiti protiv velikosrpskih elemenata, koji postaju ponovo najreakcionarnija i najopasnija klika, kao i protiv londonskih klerikallaca, koji su ponovo njihovi agenti i pripremaju ponavljanje 1918. Pravilno ste postupili kad ste otvoreno napali Kreka[224] i njegovu londonsku družinu. Takođe u kritici londonske vlade nastupajte odlučnije, jer londonska vlada dosad nije dala nijedne izjave u kojoj bi zagarantovala slovenačkom narodu pravo na samoopredjeljenje.

f) Treba učvrstiti rukovodeću ulogu Partije u partizanskim odredima. Zbog toga je potrebno:

a) posvetiti najveću pažnju izgradnji partijske organizacije u svakom partizanskom odredu, četi i vodu;

b) mobilisati što više radnika;

c) politički komesari neka budu isključivo partijci;

d) izgradite čvrsto naše proleterske bataljone, koji će sada da budu elitne trupe u oslobodilačkoj borbi, a kasnije garantija za to da reakcija neće moći da izvrši svoje namjere. Mi smo s istim ciljem osnovali 1. proletersku narodnooslobodilačku udarnu brigadu, koja je sada u Bosni i već slavno vrši svoj zadatak. Napominjemo da je zastava Pro-

leterske brigade crvena, s petokrakom zvijezdom te srpom i čekićem u njoj. U brigadi su najbolji borci, koji su se iskazali u dosadašnjim borbama. U njenom sastavu je takođe slovenačka četa. Mi računamo s tim da ćete i vi uskoro biti u stanju da uključite u proletersku brigadu 1 ili 2 svoja radnička bataljona, koji će na poziv Partije biti spremni da se bore na bilo kom terenu.[225] Naglašavamo da organizacija takvih jedinica ne znači promjenu opšte političke linije partizanskog pokreta, nego se s njima stvaraju samo pojedine pokretne udarne trupe. Za njihovo izgrađivanje potrebna je prethodna dozvola CK. Ukoliko bi Partija u Sloveniji organizovala takav radnički bataljon kao svoju udarnu jedinicu (i sa svojim amblemima), to bi samo podiglo ugled Partije u opštoj oslobodilačkoj borbi.

8. Nema sumnje, dakle, da ulazimo u novu etapu naše borbe. Ali tu novu etapu ne treba shvatiti kao oštar prelom s našom dosadašnjom politikom. Naprotiv, potrebno je ojačati borbu za jedinstvo slovenačkih narodnih masa u oslobodilačkoj borbi protiv okupatora, ojačati OF kao borbeni organ slovenačke oslobodilačke borbe, ali treba imati jasno pred očima izdajničku ulogu reakcionarne buržoazije, koja sve nestrpljivije sabira svoje snage protiv naše Partije. Ako pred očima ne biste imali ove perspektive nužno biste se srozali na rep malograđanskih elemenata u OF. Smatramo da se neki znaci te opasnosti već javljaju kod vas samih.

a) Pogrešna je politička linija rezolucije OF koja je objavljena u 2. broju lista OF.[226] Nemoguće je da se naša Partija odrekne stava da je ona za oslanjanje slovenačkog naroda na SSSR. Naprotiv, jasno treba naglasiti — kao što smo ranije uvijek naglašavali (i što je naglašeno takođe u 1. broju OF)[227] da je SSSR jedini spas za slovenački narod. To je takođe u prvoj platformi OF.[228] Pomenuta rezolucija je znatan korak unazad, popuštanje reakcionarnim, londonskim elementima, sjedanje na rep malograđanskim elementima.

b) Takođe prvodecembarska proslava je dokaz te iste činjenice.[229] Ne smatramo, dakako, da je sama prvodecembarska akcija negativna ili pogrešna, ali već sama činjenica da ste bili prisiljeni na nju dokaz je da u prethodnim političkim borbama niste uspjeli da razbijete uticaj velikosrpskih elemenata, nego ste im popuštali.

c) Premalo popularišete Partiju. Djelatnost Partije se nekako potpuno pokriva djelatnošću OF. Zapuštate druga područja partijskog rada, a naročito partijske agitacije i propagande. Izdajete list OF, što je potpuno pravilno, a ne izlazi partijski organ, koji je nužan baš u ovo vrijeme. A u listu OF nekako stidljivo izbjegavate da bilo gdje spomenete KP Slovenije kao onu partiju koja je bila stvaralac OF i koja nosi lavlji dio u sadašnjoj borbi.

d) Upravo tako ste se nekako neutralizirali u odnosu prema SSSR-u. Ne popularišete [ga], izjednačavate ga kao saveznika s Engleskom itd. To nije bila niti u početku naša linija, a kamoli danas.

Ti znaci su opasni. Potrebno je te greške brzo ispraviti, ako nećete da vam londonska velikosrpsko-klerikalna klika ne izvuče vođstvo iz ruku. Jedinstvo nećete očuvati popuštanjem reakcionarnim elementima, nego najodlučnijom borbom protiv njih, njihovom izolacijom od narodnih masa. Danas je osnovno: raditi u masama koje su se okupile u OF, čuvati jedinstvo odozdo, raskrinkavajući razne antinarodne elemente, makar se nalazili u OF. A vi, naprotiv, popuštanjem čuvate formalno jedinstvo u vrhovima OF, a gubite mase.

9. Primili smo takođe izvještaj PK SKOJ-a za Sloveniju.[230] Svakako ste u tom pogledu postigli značajne uspjehe. Ali imamo utisak da se oni prije svega ograničavaju na Ljubljanu i djelimično na »Ljubljansku pokrajinu«. U istom smislu potrebno je razviti rad u ostalim dijelovima Slovenije.

10. Pojačajte rad među ženama. U tom pogledu bilo bi najbolje da organizujete posebne ženske sekcije u okviru OF, koje bi pored opštih agit-prop[agandnih] i organizacionih zadataka među ženama, mogle da vrše i važnu službu kod organizovanja pomoći partizanima.

11. Vašega »zraka« nismo čuli do 22. novembra.[231] Kasnije ga takođe nismo slušali jer smo bili cijelo vrijeme na putu i bićemo vjerovatno još nekoliko dana. Javite nam kakvi su rezultati vaših pokušaja i kakva je snaga vašeg aparata; kasnije ćemo vam poslati podatke za buduću vezu.

1. januar 1942.[232]
[Podromanija]

A-CK SKJ, Fond CK KPJ, 1942/1.

OBLASNOM KOMITETU KPJ ZA SANDŽAK

Dragi drugovi,

Zadaće koje stoje pred cijelom našom Partijom u vezi s razvitkom političkih prilika kako u našoj zemlji tako i u cijelom svijetu traže i od vas pojačanje političke akcije u Sandžaku. Svi objektivni uslovi u toj pokrajini takvu živu akciju omogućuju i traže.

U Sandžaku se pod uslovima okupacije silno pooštravaju njegove osnovne suprotnosti;

a) Položaj talijanskih okupatora u Sandžaku je vrlo labav kako uslijed opštih političkih prilika tako i uslijed vojnostrateškog položaja. Ta će slabost ojačavati mobilizaciju sandžačkih masa u borbi protiv okupatora i olakšavati našu partizansku akciju.

b) Zbog svoje slabosti okupator privlači u Sandžak nedićevske i razne četničke bande da bi njihovom pomoću učvrstio svoju vlast na tom terenu. Prema nekim vijestima, Nedić je dobio dozvolu od okupatora da zaposjedne Sandžak.[233] Nema sumnje da će ta činjenica silno pojačati otpor Muslimana i okrenuti ih, tako, protiv velikosrpskih elemenata, kao i protiv talijanskih okupatora, koji te elemente dovlače u Sandžak. Postoji, dakle, mogućnost mobilizacije muslimanskih masa za oružanu akciju protiv okupatora, te nedićevskih i raznih četničkih bandi. Muslimanske mase postaju time vanredno važna rezerva naše oslobodilačke borbe, naročito u etapi koja se približuje i u kojoj će velikosrpska reakcija biti glavni neprijatelj oslobodilačke borbe.

c) U vezi s pobjedama SSSR-a na istočnom frontu i razvitkom opštih političkih prilika u svijetu, koje se razvijaju u pravcu oštrije klasne diferencijacije, primjećuje se i promjena držanja buržuaskih elemenata prema oslobodilačkoj borbi koju vode partizani.[234] Ti elementi se ujedinjuju i oslanjaju na okupatore i sve oštrije nastupaju protiv oslobodilačke akcije narodnih masa, bojeći se revolucionarnih energija koje se kriju u tim masama. Taj stav ide sve do otvorenog izdajstva oslobodilačke borbe, što se naročito jasno pokazalo kod raznih četničkih grupa. Jasno je da će takav stav reakcionarnih buržoaskih elemenata izazvati otpor radnih masa. Dužnost je naše Partije da — ne obustavljajući i ne slabeći svoju akciju za jedinstvo nacionalnooslobodilačke akcije — rukovodi tom diferencijacijom u pravcu okupljanja radnih masa oko Partije. Partija mora da stvara svoju čvrstu radničko-seljačku

bazu, koja će spriječiti sve izdajničke pokušaje reakcionarnih buržoaskih elemenata, kojima su najuži klasni interesi bliži od nacionalnih. Naročito je to važno u Sandžaku i zbog suprotnosti između Muslimana i Srba. Naglašavanjem zajedničkih interesa radnih masa, bez obzira na nacionalnu i vjersku pripadnost, prevazići će se nacionalne i vjerske suprotnosti i time stvoriti mogućnost formiranja čvrstog oslobodilačkog fronta narodnih masa u Sandžaku.

Rukovodeći se tim činjenicama naša partijska organizacija u Sandžaku treba da postavlja sebi osnovne zadaće. Gore navedene činjenice pokazuju da postoje sve objektivne mogućnosti da se Sandžak pretvori u čvrstu bazu oslobodilačke borbe ako Partija bude ispunila ove svoje osnovne zadaće:

1. Partija mora u središte svoje političke akcije postaviti parolu jedinstva Muslimana i Srba u Sandžaku. To jedinstvo treba od opšte deklaracije pretvoriti u živu borbenu akciju protiv svih onih snaga koje imaju interesa za zaoštravanje tih suprotnosti: protiv okupatora, Nedića i raznih velikosrpskih reakcionarnih elemenata, kao i protiv ustaških plaćenika.

2. Treba objašnjavati Muslimanima da je borba protiv okupatora sastavni dio njihove borbe za opstanak, jer im okupatorske snage samo otvaraju put Nedićevim i drugim četničkim velikosrpskim bandama.

3. I obrnuto: treba objašnjavati srpskim masama u Sandžaku da je borba protiv nedićevskih i raznih reakcionarnih četničkih bandi, koje pozivaju na pokolj Muslimana, preduslov uspješne borbe protiv okupatora. Boreći se za pridobijanje Muslimana za oslobodilačku borbu protiv okupatora i njihovih agenata, naše partijske organizacije ni u kom slučaju ne smiju dozvoliti da oslabe svoju povezanost sa srpskim masama. Samo istovremena mobilizacija i srpskih i muslimanskih masa dovešće do pobjede oslobodilačke borbe u Sandžaku.

4. Jedina iskrena oružana oslobodilačka snaga u Sandžaku jesu partizanske jedinice. Nacionalnooslobodilačko jedinstvo treba da se odražava u tome što na teritoriji Sandžaka neće biti drugih oružanih snaga osim onih koje su u okviru partizana, partizanskih. Svako drugo uspostavljanje oružanih trupa predstavlja rušenje jedinstva, tj. službu okupatoru i njegovim slugama. Sve takve pokušaje treba politički raskrinkati, pa i oružjem razbiti. Mi se moramo boriti za jedinstvo naroda, koje će se odražavati u jedinstvenim partizanskim odredima.

5. Partija mora već sada mobilisati narodne mase u Sandžaku, a naročito muslimanske, za oružani otpor protiv nedićevskih bandi, koje se spremaju da upadnu u Sandžak. Naše partijske organizacije moraju imati pred očima činjenicu da muslimanske mase moraju postati najvažnija pokretačka snaga u borbi protiv izdajničke akcije nedićevskih i raznih reakcionarnih četničkih bandi.

6. Treba objašnjavati radnim masama Sandžaka, bez obzira na nacionalnu i vjersku pripadnost, da im njihovo učešće u oružanoj oslobodilačkoj borbi protiv okupatora i njihovih agenata garantuje i bolji život u budućnosti, demokratska prava i bolji komad hljeba. Jedino takva odlučna borba spriječiće povratak starih protivnarodnih režima i obezbijediti istinski demokratsku narodnu vlast.

7. U oslobodilačkoj borbi naša Partija mora da stvara čvrsto jezgro od radničkih i seljačkih, a naročito sitnoseljačkih masa, koje treba da budu udarna snaga oslobodilačke borbe. Jedino postojanje takvog jezgra spriječiće na etapi koja već nastupa razne izdajničke istupe unutar opšteg oslobodilačkog fronta.

8. Treba razviti maksimalnu mobilizaciju za partizanske odrede na cijeloj teritoriji Sandžaka, sprečavati okupatorskim snagama i reakcionarnim četničkim bandama kretanje, uništavati ih i čistiti zemlju korak po korak, strogo se pridržavajući partizanskog načina ratovanja.

9. Treba organizovati masovnu materijalnu i moralnu pomoć partizanskim jedinicama, kao i onom stanovništvu koje je nastradalo od neprijateljskih represalija itd. Isto tako, treba bezuslovno obezbijediti pomoć partizanskim porodicama koje su ostale bez hranitelja.

10. Treba organizovati narodnooslobodilačke odbore na cijeloj teritoriji Sandžaka, u koje će ući demokratski izabrani predstavnici Srba i Muslimana, bez obzira na političko ubjeđenje, koji su spremni da se bore protiv okupatora i njihovih slugu. U oslobođenim krajevima ti odbori treba u isto vrijeme da budu nosioci demokratske, narodne vlasti. Narodnooslobodilački odbori treba da budu glavna i najvažnija veza naše Partije sa širokim narodnim masama. Zbog toga u te odbore stvarno treba da uđu predstavnici svih onih političkih struja koje iskreno stoje na stanovištu odlučne borbe protiv okupatora i njihovih slugu. N[arodnooslobodilački] o[dbori] treba istovremeno da budu glavni faktor materijalnog obezbjeđenja partiz[anskih] jedinica svojom djelatnošću. N[arodnooslobodilački] o[dbori] će narodne mase uvlačiti u opšti narodni ustanak.*

11. Treba pojačati političku masovnu djelatnost, a u prvom redu agitaciju i propagandu. Treba formirati aktiv agitatora i propagandista koji će obilaziti teritoriju Sandžaka ili s partizanskim trupama ili odvojeno, objašnjavajući masama stav naše Partije. Naročito u oslobođenim krajevima treba da obilaze selo za selom naše kulturne i agit[atorsko]-prop[agandističke] grupe, koje će u popularnom obliku tumačiti narodu ciljeve naše borbe.

12. Treba pojačati politički rad u partizanskim jedinicama kako aktivnim tako i pozadinskim. Treba unutar tih jedinica stvarati partijske

---

* Poslednje dve rečenice su naknadno dopisane rukom. — *Red.*

ćelije. Taj rad nije važan samo zbog unutarnjeg političkog učvršćenja partizanskih jedinica nego i zbog toga što te jedinice treba pri svom kretanju da vrše važan politički i agit[aciono]-propagandni rad. Kud god prolaze, partizanske jedinice treba da ostave za sobom pozitivne političke tragove i aktive, iz kojih će se rađati i partizanske jedinice i naše partijske organizacije.

13. Treba pojačati partijsko-organizacioni rad. U tom pogledu u posljednje vrijeme bili su činjeni nedozvoljeni propusti. Oblasni komitet se izgubio u sitnicama, a propustio da radi na brojčanom i unutarnjem organizacionom i političkom jačanju Partije. Međutim, sam uspjeh naše borbe u Sandžaku zavisi od toga da li će naša partijska organizacija u Sandžaku uspjeti istovremeno da proširi i učvrsti Partiju i time obezbijedi njeno rukovodstvo u budućim borbama koje će pred partijske organizacije postavljati teže zadaće.

14. S obzirom na malobrojnost i slabost našeg sandžačkog kadra, partijsko rukovodstvo treba da posveti naročitu pažnju vaspitavanju i pravilnoj raspodjeli partijskog aktiva. Ne smije se nerad opravdavati nedostatkom kadrova. Pravilna raspodjela i brzo podizanje novih kadrova, koji su se u borbama pokazali, omogućava već danas da Partija uspješno rješava svoje osnovne zadaće.

15. Naročitu pažnju treba u tom pogledu posvetiti muslimanskim krajevima, gdje su do sada pozicije naše Partije bile najslabije.

16. Potrebno je hitno likvidirati zaostalost omladinskog rada u Sandžaku. Na terenu kao i u partizanskim četama treba organizovati SKOJ i ostvariti jedinstveni front srpske i muslimanske omladine u obliku Sandžačke narodne omladine.*

Ako naša partijska organizacija u Sandžaku bude brzo riješila te zadatke, onda će nesumnjivo da izvojuje rukovodeće mjesto u Sandžaku i time onemogući izdajničku djelatnost reakcionarnih elemenata. Treba raditi brzo i odlučno, jer se dani odlučnijih borbi brzo približavaju.

1941—1942. god[oko 1. januara 1942. Podromanija ili Bijele Vode]

S drugarskim pozdravom
CK KPJ

A-CK SKJ, Fond CK KPJ, 1941/117.

* Tačka 16 je naknadno dopisana rukom. — *Red.*

IZVRŠNOM ODBORU OSVOBODILNE FRONTE SLOVENAČKOG NARODA — SLOVENIJA

2. januar 1942.
[Bijele Vode na Romaniji][235]

Dragi drugovi!

Obaveštavamo vas ukratko o nekim pitanjima koja su podjednako važna za razvoj naše oslobodilačke borbe u svim delovima Jugoslavije i koja se sada, u vezi s promenjenim prilikama u svetu i kod nas, kao najpreča postavljaju pred oslobodilačke snage naroda Jugoslavije.

1. Već u svom prvom pismu, koje smo vam poslali u novembru,[236] obavestili smo vas o oružanom sukobu partizanskih odreda u Srbiji s jedinicama četničke organizacije Draže Mihailovića. Rezultati tog sukoba verovatno su vam poznati. Partizanski odredi potisli su čete Draže Mihailovića na teritoriju dva sela u okolini Ravne gore i potpuno ih opkolili. Većina se njegovih četa — uglavnom prisilno mobilisanih seljaka — raspršila. U takvoj situaciji Vrhovni štab je, u interesu učvršćenja oslobodilačke borbe srpskog naroda, još jednom ponudio Draži Mihailoviću sporazum na sledećoj osnovi: 1. da čete Draže Mihailovića stvarno i odmah stupe u borbu protiv okupatora; 2. da se partizani i četnici bore svako na svom sektoru protiv okupatora; 3. da se Draža Mihailović odrekne nemogućnog zahteva za uključenje partizanskih odreda u četničke grupe i pod komandom oficira Draže Mihailovića, jer to ne bi značilo samo likvidaciju partizanskih odreda već i oslobodilačke borbe protiv okupatora u Srbiji uopšte; 4. da će se o pitanju jedinstvenog operativnog vojnog vođstva i o drugim problemima rešavati sporazumno odmah posle uspostavljanja mira. — Draža Mihailović je primio ove predloge Vrh[ovnog] štaba i sporazum je bio potpisan.[237] Da su naši argumenti o odredima Draže Mihailovića koje smo naveli u svom prvom pismu bili pravilni, najbolje dokazuje to da je posle potpisivanja tog sporazuma većina oficira Draže Mihailovića prešla na stranu Nedića i na čelu Nedićevih četa, zajedno s Nemcima, nastupala protiv partizana u ofanzivi o kojoj ćemo kasnije govoriti.

2. Da je napad četnika Draže Mihailovića na partizane bio sastavni deo široko zasnovane akcije Nemaca i Nedića — brzo se pokazalo. Dvadeset drugog novembra počela je široko zasnovana nemačka ofanziva protiv oslobođene teritorije koju su držali partizani.[238] Nekoliko dana pre toga napada, i kao njegov uvod, uspeo je neki nemački agent da u fabrici pušaka i municije u Užicu, koja se nalazila u trezorima užičke

filijale Narodne banke, podmetne paklenu mašinu, koja je prouzrokovala strašnu eksploziju i preko 100 ljudskih žrtava, većinom radnika i radnica, žena i dece, koji su u trezorima tražili zaštitu od neprekidnih nemačkih vazdušnih napada.[239] Nemci i Nedić hteli su na taj način da prethodno onemoguće snabdevanje partizana municijom. Iako ova eksplozija nije uspela da uništi mašinsko odeljenje, ipak je zadržala obnovu rada baš koliko je bilo Nemcima potrebno. Ofanzivu su Nemci izvršili otprilike sa 4 divizije i s Nedićevim bandama, i to istovremeno u pet pravaca. Nemci su uglavnom prodirali glavnim saobraćajnim komunikacijama, dok su Nedićeve i druge četničke bande (koje su se ranije nalazile pod komandom Draže Mihailovića) nastupale brdima i šumama. Partizani su pružali jak otpor i zadali neprijatelju ogromne gubitke, a ipak — jako izmučeni skoro jednomesečnom borbom s četnicima Draže Mihailovića — nisu mogli da zadrže mnogo nadmoćnijeg neprijatelja u ljudstvu i materijalu. Nemci su nastupali svojim tenkovskim i motorizovanim jedinicama, praćeni eskadrilama aviona, koje su neprekidno bombardovale i mitraljirale naše položaje, ceste i puteve kojima su odstupale partizanske jedinice. U takvoj situaciji Vrhovni štab — držeći se verno glavnog principa partizanskog načina ratovanja — smatrao je da je glavno očuvati živu silu partizanskih jedinica; zato partizani nisu prihvatili veće frontalne borbe, nego su od glavnih saobraćajnih arterija odstupili desno i levo, gde su zadržali svoje pozicije, a manji deo je odstupio u Sandžak, gde je — reorganizovan — pristupio izvršavanju novih zadataka. Povlačenje se u celosti izvršilo uz minimalne gubitke po partizane. Dakle, u vojničkom pogledu ova ofanziva nije donela ni Nemcima ni četnicima nikakvih naročitih koristi. Još manje, naravno, u političkom. Nedić je pokušao da obnovi staru opštinsku i drugu vlast, ali u većini slučajeva seljaci su odbijali Nedićeva postavljenja. Pokušaj opšte prisilne mobilizacije seljaka za borbu protiv partizana potpuno je propao. Mobilisani su u masama pobegli, jer nisu hteli da se odazovu pozivu za mobilizaciju. A partizanske čete, koje su se povukle, pristupile su posle tri nedelje — za koje su se vreme reorganizovale i učvrstile — novim akcijama protiv Nedića i Nemaca. Kod Vardišta su partizanski odredi razbili udružene Nemce i nedićevce i zaplenili mnogo materijala. Istovremeno su druge partizanske jedinice počele čišćenje čačanskog okruga. U ovim akcijama partizanima se pridružio deo prisilno mobilisanih vojnika iz Nedićevih četa, što je akciju prilično olakšalo. Danas su Užice i Čačak ponovo opkoljeni.[240] Nemačko-nedićevska ofanziva je samo ponovo dokazala da su okupatori potpuno nemoćni protiv partizana.

3. Značajno je da se Draža Mihailović za sve vreme herojske borbe partizanskih odreda protiv okupatorskih jedinica držao potpuno pasivno, a posle povlačenja partizana otišao je, s ostatkom od 200 ljudi, u Bosnu.[241] Četnici koji su ostali u Srbiji otvoreno su stupili na stranu Nedića,[242] a pošteni seljaci koji su ranije bili mobilisani od četnika sada

su pristupili partizanima. Danas je u Srbiji stanje čisto: na jednoj strani Nemci i Nedić, a na drugoj partizani, koji su u svojim redovima sjedinili sve što je spremno za borbu protiv okupatora.

4. Zajedno s paralelnom akcijom sandžačkih, srpskih i crnogorskih partizana počela je akcija na čišćenju Sandžaka. Tri hiljade pet stotina crnogorskih partizana izvršilo je napad na Pljevlja, sedište štaba italijanske divizije. Partizani, doduše, nisu uspeli da zauzmu Pljevlja, ali su zadali Italijanima strahovite udarce. Ubijeno je nekoliko stotina Italijana, zaplenjeno je mnogo materijala, a priličan broj vojnika i oficira je zarobljen.[243] Sandžački i srpski partizani su istovremeno oslobodili Novu Varoš. Osim Pljevalja, Prijepolja i Priboja, sada je skoro sav Sandžak pod kontrolom partizanskih odreda, koji uživaju punu pomoć sandžačkog stanovništva, i to kako Srba tako i Muslimana.

5. U leskovačkom okrugu je deo bugarske vojske prešao na stranu partizana, i sada se u tom području vrše zajedničke borbe protiv nemačkih odeljenja.

6. Crnogorski partizani postigli su u borbama s Italijanima vanredno važne uspehe. Zaplenjenim materijalom — među kojim se nalazi i veći broj tenkova i topova — naoružali su do zuba svoje jedinice i ponovo potisli Italijane u nekoliko mesta. Razrušili su komunikacije i na taj način okupatorske trupe sasvim opkolili. Neprekidnim napadima zadaju im teške udarce. Udarna snaga crnogorskih partizanskih odreda izvire u prvom redu iz činjenice da se oko partizanskih odreda okupio sav crnogorski narod. Slično stanje je i u Hercegovini, gde — baš kao u Crnoj Gori — osim partizanskih odreda nema drugih oružanih formacija.

7. I u Hrvatskoj se stanje prilično popravilo. Partizanski odredi su se razvili ne samo u srpskim krajevima već i u čisto hrvatskim pokrajinama, kao, npr., u Slavoniji.[244] Priliv partizana je znatno veći od količine oružja. Počelo je da se aktiviše hrvatsko selo, koje je držalo u pasivnosti vođstvo HSS-a, koje nikada nije nastupilo protiv Pavelića, već je na svakom koraku, ometalo razvitak oslobodilačke borbe u Hrvatskoj. Zbog te svoje pasivnosti i politike čekanja, vođstvo HSS-a stvarno snosi veliki deo odgovornosti za strahovite zločine koje su izvršile ustaške bande nad srpskim stanovništvom u Hrvatskoj i Bosni.

8. Trenutno je najteži položaj u Bosni, i to ne u pogledu vojnih operacija, već političkih prilika. Na teritoriji istočne Bosne deluje čitav niz raznih četničkih grupa, koje, doduše, nemaju ukupno ni punih 5000 naoružanih ljudi, ali svojim postupcima stvaraju neizdržljivo stanje.[245] Svim tim četničkim grupama zajedničko je: 1. za sve njih je glavni neprijatelj muslimansko i hrvatsko stanovništvo Bosne; 2. svi sarađuju s Italijanima, Nemcima i Nedićem i od njih primaju oružje, municiju i čak oficire; 3. svi svakodnevno strahovito pljačkaju muslimansko i hrvatsko stanovništvo, pale njegova sela, ubijaju, zverski muče mirno

stanovništvo; 4. svi sarađuju više-manje otvoreno s okupatorom protiv partizana. Pošto partizani aktivno nastupaju protiv paljenja, pljački i ubijanja muslimanskog i hrvatskog stanovništva i štite njegova sela smatrajući da su glavni neprijatelji okupator, ustaške bande i Nedić, odnosi između četnika i partizana se, naravno, stalno zaoštravaju, sve do oružanih sukoba. Kod Rudog, npr., četnici su zajedno s Italijanima napali partizane. Ali se same njihove pristalice protive napadima na partizane. Tako je bilo i kod Rudog. Partizani su ne samo odbili napad, već su prešli u protivnapad, pri čemu su četnici pobegli, ostavivši Italijane na cedilu. U ovoj borbi su partizani zarobili 109 Italijana i jedan broj četnika; osim toga, Italijani su u ovoj borbi imali preko 30 mrtvih i mnogo ranjenih. Zaplenjeno je 5 bacača mina, 4 teška i 9 puškomitraljeza, preko 600 ručnih bombi, mnogo municije itd.[246] Posle tog poraza četnici sada otvoreno pripremaju teren za invaziju Nemaca i Nedićevih bandi u Bosnu. Prema nekim vestima — koje, doduše, nisu proverene, ali su vrlo verovatne — Nemci su rešili da prepuste Bosnu ili bar njen istočni deo Nediću da bi na taj način pridobili srpsko stanovništvo u Bosni za sebe i za Nedića. Četnici u Bosni danas su glavni agitatori takvog »rešenja«. Komandant četničkih jedinica Draže Mihailovića u Bosni major Jezdimir Dangić otputovao je pre nekoliko dana u Beograd na pogađanja s Nedićem i Nemcima. Još se nije vratio i još nam nisu poznati rezultati tih razgovora, ali je potpuno jasno da će oni, u svakom slučaju, biti upereni protiv interesa oslobodilačke borbe.[247] U zapadnoj Bosni, gde postoje samo jaki partizanski odredi, položaj u političkom pogledu je bolji i zato je i vojna akcija uspešnija.[248]

9. Događaji u Srbiji i istočnoj Bosni po svom značaju ne ograničavaju se samo na Srbiju i Bosnu. Oni bacaju svoju senku na sve delove Jugoslavije. Cilj oružane akcije četničkih jedinica nije borba protiv okupatora. To su četnici već dokazali time što su se formirali tek u partizanskoj pozadini, na oslobođenoj teritoriji. Njihov je cilj: po završetku rata pa ma kakav bio — sačuvati sistem hegemonije velikosrpskih reakcionarnih elemenata. Zbog toga se oko njih stvarno okuplja sva protivnarodna reakcija, koja će već sutra biti glavni neprijatelj zahteva naroda Jugoslavije u pitanju samoopredeljenja i radnog naroda u njegovim demokratskim i socijalnim zahtevima. Ovi reakcionarni elementi gledaju u partizanima najveću opasnost za svoje stvarne ciljeve. Njihov potpun poraz u Srbiji još više ih je uplašio i danas već sasvim jasno i otvoreno sarađuju s okupatorima i Nedićem. S Nedićem postaju stvarno jedno, jedan zajednički reakcionarni centar, koji predstavlja glavnu opasnost u borbi naroda Jugoslavije protiv okupatorskog jarma. To je politička pozadina bojeva koji se vode u Srbiji i Bosni. Glavne političke vođe cele ove akcije su ljudi iz nekadašnjeg Stojadinovićevog[249] i Cvetkovićevog[250] tabora, koji se, doduše, danas razmeću svojim patriotizmom, a stvarno nastavljaju svoju kapitulantsku politiku iz ranijih vremena. A oslanjaju se na šačicu žandara, policijskih pisara i nekoliko

pokvarenih oficira. Obaveštavajući vas o tim činjenicama, istovremeno smatramo za potrebno da i OF u Sloveniji pruži najodlučniji otpor eventualnim sličnim pokušajima tih reakcionarnih elemenata u Sloveniji, jer baš slovenački narod, koji se po cenu tolikih teških i skupocenih žrtava danas herojski bori za svoj nacionalni opstanak i tom svojom borbom svrstava se u red najnaprednijih naroda Evrope, koji zaslužuje drukčiju budućnost nego što je bila njegova trnovita prošlost, — baš slovenački narod ima puno interesa u tome da ga niko ne liši prava da sutra sam rešava o svojoj sudbini i o svojoj nacionalnoj budućnosti.

10. Partizanske jedinice u Sloveniji postigle su u poslednje vreme nekoliko vanredno važnih uspeha. Iako je tempo razvitka partizanske akcije u Sloveniji relativno spor (pri čemu, naravno, igraju važnu ulogu i teži objektivni uslovi), ipak dosadašnji uspesi jasno pokazuju da će se partizanske akcije u Sloveniji, možda već za kratko vreme, razviti u široki opštenarodni ustanak. Ovom prilikom upozoravamo na dve slabosti koje su odlučujuće u dosadašnjem razvitku partizanskog pokreta u Sloveniji: a) Smatramo da oslobodilačke snage slovenačkog naroda nisu uspele da izvedu dovoljno široku mobilizaciju za partizanske odrede, zbog čega su ti odredi brojčano suviše mali, ne mogu da vrše svoje teške zadatke i zato i ne mogu da iziđu iz svoje početne, prvobitne faze, za koju je karakteristična u prvom redu diverzantska delatnost. Ova činjenica igra naročito važnu ulogu u uslovima zime. Normalno je da uslovi zime idu nama u korist (tako je, npr., u Srbiji, Bosni, Crnoj Gori itd.), pošto oni onemogućavaju neprijatelju veću upotrebu avijacije i motorizacije. Ali u Sloveniji, naprotiv, uslovi zime sprečavaju borbu, jer su odredi brojčano suviše mali i ne mogu duže vreme držati očišćenu teritoriju. Praksa je pokazala da je pametno planski čistiti određenu teritoriju i tamo koncentrisati veće snage, a na ostaloj teritoriji pustiti manje partizanske delove koji se bave, pre svega, diverzantskom delatnošću i onemogućavaju neprijatelju da koncentriše svoje snage na jednom mestu. Ali da bi se uspešno mogli izvršiti takvi zadaci, potrebno je brojčano ojačati partizanske odrede; b) Odbori OF morali bi, po našem mišljenju, da se pojavljuju ne samo kao organi političke borbe slovenačkog naroda nego bi već danas morali jače nastupati kao oni organi koji će već sutra postati nosioci celokupne vlasti slovenačkog naroda; to znači: već danas bi morali osvajati sektor po sektor ove vlasti i takođe stvarati oružanu snagu za osvajanje te vlasti (partizani, Narodna zaštita).[251] — Mišljenja smo da bi na taj način borba slovenačkog naroda dobila novu oštrinu i brži razmah.

11. Konačno, još nekoliko opštih pitanja. U vezi s pobedama Crvene armije na istočnom frontu i nemačkim pripremama za napad na Tursku[252] dobija borba naroda Jugoslavije još i naročiti, međunarodni značaj i povezaće se bez sumnje jače nego sada, s gigantskom oružanom borbom oba bloka u Evropi. To će nesumnjivo dokazati najskoriji događaji. Ta činjenica zahteva od nas da još više pojačamo

našu borbu i da još više učvrstimo jedinstvo istinskih i iskrenih oslobodilačkih snaga naroda Jugoslavije. Nesumnjivo je da će neprijatelj odsad raditi udvostručenim snagama, i to u prvom redu pokušaće razbiti unutrašnje jedinstvo oslobodilačkih snaga, kako je radio, a u priličnoj meri i uspeo u Srbiji. U tome mu donekle pomažu i objektivni uslovi. Pobede Crvene armije uplašile su neke elemente kojima nisu ležali na srcu u prvom redu interesi oslobođenja svoga naroda, već čuvanje svega onog starog što je istorija već osudila na smrt. Ovi ljudi počinju danas diskusiju o Londonu i Moskvi. Mi, narodi Jugoslavije, sve dugujemo ruskom narodu, Sovjetskom Savezu i njegovoj Crvenoj armiji. Jedino je ona bila sposobna da slomi pritisak fašističkih armija, i samo oslanjanjem na Sovjetski Savez mogu narodi Jugoslavije — a naročito slovenački narod — zajamčiti sebi slobodan razvitak u budućnosti. Hitlerov slom je blizak. Kao što je Sovjetski Savez do sada nosio lavlji deo borbe protiv fašizma, tako će i u bliskoj budućnosti njegova pomoć ugnjetavanim, a naročito malim narodima, biti od odlučujućeg značaja. Zato, po našem mišljenju, treba sa svom odlučnošću ustati protiv svih onih elemenata koji bi, radi svojih uskih interesa, hteli da razruše tesnu, bratsku vezu koja veže narode Jugoslavije sa sovjetskim narodom i njihovom Crvenom armijom.

Nadamo se da ćemo vas moći uskoro obradovati novostima koje će biti od odlučujućeg značaja za sav dalji tok naše borbe.

Srdačno i bratski vas pozdravlja

Vrhovni štab
Narodnooslobodilačkih
Partizanskih odreda
Jugoslavije[253]

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

A-CK SKJ, Fond CK KPJ, 1942/2.

KOMANDI MJESTA SOKOLAC

S obzirom na to što je na aerodromu Sokolac[254] zapao dosta veliki snijeg, a on se nije do sada čistio, potrebno je da se hitno pristupi čišćenju aerodroma od snijega po čitavoj svojoj dužini i širini. Za čišćenje aerodroma mobilisati pozadinske čete, a mogu da se upotrijebe i čete naše Proleterske brigade koje se nalaze na logorovanju u Podromaniji. Prema tome, stupite u vezu s komandom 5. šumadijskog bataljona Proleterske brigade i saopštite ovo naše naređenje da vam dâ potrebno ljudstvo za čišćenje aerodroma.

Aerodrom mora biti očišćen u roku od 2 dana i, prema tome, potrebno je raditi dan i noć.

Komandir straže na aerodromu mora biti onaj isti koji je i ranije bio[255], i njemu treba staviti u zadatak da budno prati i preduzme sve mjere u slučaju dolaska kakvog nama prijateljskog aviona[256]. Nije isključeno da se ovih dana spusti i koji avion bilo hrvatske ili srpske vojske[257]. U slučaju spuštanja aviona mora se isti smjestiti negdje u zaklon tako da ga neprijatelj ne može bombardovati. Kao zaklon treba sagraditi neke niske šupe i pokriti ih snijegom tako da iz vazduha nisu vidljive. Kao znak ostaje i dalje crvena zvijezda na bijelom polju.

Postupite po gornjem naređenju i saopštite ovom štabu o izvršenju ovoga zadatka.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

5. januar 1942.
[Ivančići] Tito

A—VII, k. 2—A, reg. br. 5/1.

ŠTABU 3. BATALJONA 1. PROL[ETERSKE] NAR[ODNO] OSLOB[ODILAČKE] UDARNE BRIGADE

Naređenje

Neka odmah po primitku ovoga naređenja vaš bataljon izvrši pokret u pravcu Podromanije[258]. Pokret treba izvršiti na slijedeći način:

1) U slučaju zime i nevremena neka bataljon izvrši pokret do Podromanije u 2 etape. Prva etapa: Rogatica — Grivci; druga etapa: Grivci — Podromanija.

2) Ako je vrijeme lijepo, neka se pokret izvrši iz Rogatice u 6 sati ujutru do Podromanije.

3) Od Podromanije do Imamovića treća etapa, od Imamovića do Ivančića četvrta etapa. U Ivančićima će bataljon dobiti dalja naređenja za pokret[259]. Da se ne bi lutalo, treba uzeti sa sobom dobroga vodiča. Za ishranu treba da se pobrine intendantura u Podromaniji. Na putu je dobro da se zaustavite u muslimanskim selima, gdje je vrlo lako nabaviti potrebnu hranu, koju morate platiti ukoliko je ne bi Muslimani sami davali kao dobrovoljan prilog.

Od Podromanije do Ivančića treba da prođete kroz slijedeća sela: Bijele Vode — Šahbegovići — Imamovići — Bjelosavić — Rakova Noga — Podlipnik — Vrutci — Podrole — Ivančići.

Nastojte za vrijeme vašeg kratkog boravka u Podromaniji, koji treba da traje najviše jedan dan, a u krajnjem slučaju i uslijed velike potrebe i dva dana, da se popravi obuća i odeća vaših boraca.

Postupite po gornjem naređenju.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

5. januar 1942. Tito
[Ivančići]

A—VII, k. 2—A, reg br. 4—1.

GLAVNOM ŠTABU NARODNOOSLOBODILAČKIH PARTIZANSKIH ODREDA ZA SRBIJU

Upoznali smo se sa vašim pismom upućenim Glavnom štabu za Bosnu i Hercegovinu.[260]. Pružamo vam sljedeće direktive za rad:

Organizujte odrede, vojnički ih dobro učvrstite i očistite od kolebljivih elemenata.

Pojavljujte se s odredima pred masama i politički radite. Ovo je naročito potrebno tamo gdje je stanovništvo pretrpjelo teror i gdje se organizuje reakcija.

Ne upuštati se u frontalne teške borbe s okupatorom, već vršiti prepade na komunikacije s težnjom da se dođe do što više oružja i municije. Dočekivati neprijateljske kaznene ekspedicije, jer će vam to donijeti veliki politički prestiž.

Četničke bande čistiti i uništavati gdje god se pojave. Te bande treba potisnuti u one krajeve odakle neće moći širiti svoj uticaj. Morate spriječiti stvaranje četničkih uporišta svugdje, a naročito u zapadnoj Srbiji — predio: Zvornik—Valjevo—Užice—Bajina Bašta. U povoljnom momentu s tog prostora možemo preduzeti snažno dejstvo i k istoku i k zapadu.

Vaši odredi moraju biti oprezni i uvijek gotovi za borbu. Neprijatelj vas ne smije iznenaditi. Razvijte izviđačku i obavještajnu službu, pomoću kojih ćete doći do većih rezultata.

Za sada vaše uporište treba da bude u oblasti Sokolska planina — Medvednik. Tu treba da se nalazi i Glavni štab za Srbiju[261]. Na tome terenu morate naročito razviti politički rad i uticaj među zaostalim stanovništvom. Energičnim radom morate suzbiti svaki četnički uticaj na tome sektoru.

U pogledu grupisanja snaga ovako ćete postupiti:

I. 1) Podrinski odred neka stvori uporište u predjelu: planina Cer — planina Vlašić[262]. S ovog prostora neka dejstvuje k Vladimircima, Šapcu, Mačvi, Lešnici, Loznici i Zavlaki.

2) Odredi sveštenika Vlade Zečevića i poručnika Martinovića neka stvore uporište u predjelu: Boranja — Jagodnja — Sokolska planina i neka dejstvuju k Zavlaci, Loznici, Zvorniku i na putu Zvornik — Ljubovija.[263]

Ova dva odreda moraju tijesno sarađivati, naročito u predjelu doline Jadra. Za ova dva odreda, naročito kada se omasove, treba formirati jedno operativno rukovodstvo. To rukovodstvo treba da usaglasi njihovo dejstvo. Ne smije se dozvoliti da neprijatelj usredsredi dejstvo k predjelu jednog odreda, a da drugi svojim dejstvom ne olakša situaciju napadnutoga. Ovim grupnim rukovodstvima pored vojnog rukovođenja operacijama stavljati u zadatak i politički rad na terenu. Za ovo im dodjeljivati pogodna lica.[264]

II. 1) Valjevski odred neka stvori uporište u predjelu: Medvednik—Jablanik—Maljen (zaključno).[265] S ovog uporišta neka proširi svoje dejstvo k Valjevu i oko Valjeva, dejstvujući na putevima: Osečina — Pecka — Ljubovija; Ljubovija — Rogačica; Osečina — Kamenica — Valjevo; zatim na sva tri puta koji od Valjeva izvode na planinski masiv: Jablanik — Povlen — Maljen.

U slučaju potrebe odred može poslati dio snaga, oko dvije čete, k Jautini da sadejstvuje Posavskom odredu. Dakle, odred treba da obuhvati valjevsku kotlinu s juga, zapada i sjeverozapada. S ojačanjem odreda sveštenika Vlade Zečevića i poručnika Martinovića i put Osečina — Pecka — Ljubovija može se prepustiti njima. Za sada prijeko je potrebno da sva tri već pomenuta odreda usredsrede svoje dejstvo k jadarskoj dolini nastojeći da u njoj oslobode pojedine varoši, npr. Krupanj, Pecku itd., za što treba procijeniti uslove i mogućnosti na licu mjesta. Dakle, čim Podrinski [odred] i odredi Zečevića i Martinovića budu ojačani, Valjevski odred prenosi težište k Valjevu.

2) Posavski odred treba da stvori uporište u rejonu Jautina — Blizanski visovi — Slovac i da odatle proširi dejstvo k Valjevu sadejstvujući Valjevskom odredu, Kolubari i Savi, dejstvujući na komunikaciji: Valjevo—Divci—Slovac—Ub—Obrenovac[266]. Prema potrebi, Valjevski odred prebaciće kod Jautine izvjesne dijelove za neposrednu saradnju s Posavskim odredom i neposredno dejstvo na komunikaciji Osečina — Kamenica—Valjevo.

3) U rejonu Suvobora treba formirati Suvoborski (ili mu dati kakvo drugo ime) odred, u koji bi ušli dosadašnji Kolubarski bataljon i sve ostalo ljudstvo s terena.[267] Vrlo je važno stvoriti ovdje čvrsto partizansko uporište, zato raščistiti teren od četničke klike Draže Mihailovića. Ovaj odred treba da dejstvuje k Mionici, Ljigu, Lazarevcu, Gornjem Milanovcu i, dok se ne pojača Čačanski odred, k Čačku.

Za ova tri odreda treba formirati jedno vojno rukovodstvo. (Smatramo da neće biti teško komandovanje ovim trima odredima, jer predviđamo da će Valjevski odred, poslije uspješnih operacija, svoje lijevo krilo oko Pecke prebaciti direktno u valjevsku kotlinu, a tada je potrebno jedinstveno komandovanje svim dijelovima u kolubarskoj kotlini, obuhvatajući je sa svih strana.)

III. 1) Užički odred najbolje je da stvori uporište na južnim padinama Maljen—Povlen planine, a može se dozvoliti da stvori uporište u predjelu Tare planine ili Zlatibora.[268] S ovih uporišta treba da obuhvati Užice i Požegu. Vrlo je važno da ovaj odred sasredi dejstvo na komunikaciji Dobrun—Užice i tako spriječi nadiranje nedićevaca u Bosnu. Dakle, odred treba da dejstvuje na svim komunikacijama koje se stiču u Užice, i to kako sa sjevera tako i sa zapada i s juga.

2) Čačanski odred treba da stvori uporište u Jelici planini—Dragačevu[269]. Čim se pojača treba svoje dijelove da prebaci na južne padine Suvobora i da tako obuhvati čačansku i pošešku kotlinu. Dakle, odred treba da dejstvuje na komunikacijama koje vode u Čačak.

Za ova dva odreda treba ustanoviti jedno operativno rukovodstvo. Ovo rukovodstvo mora stajati u tijesnoj vezi s Glavnim sandžačkim štabom, kome je naređeno da dejstvuje k Bijelom Brdu, Zlatiboru i Ivanjici, a zatim da prodire i k dolini Ibra. Odredi treba da zauzmu Požegu, a zatim će ubrzo pasti i Užice.

IV. 1) U predjelu Rudnika treba da se nalazi Šumadijski odred.[270] S ovog uporišta odred ima da razvije dejstvo k Aranđelovcu, Natalincima, Kragujevcu i Gornjem Milanovcu. Pri dejstvu na komunikaciji Aranđelovac—Rudnik—Gornji Milanovac treba da se poveže sa Suvoborskim odredom. Kada se Suvoborski odred dovoljno pojača, onda će Šumadijski odred moći upraviti svoje dejstvo k istoku — ka Kragujevcu. Odred treba preko Morave da se poveže s partizanskim dijelovima u istočnoj Srbiji.

2) U predjelu: Crni Vrh—Juhor—Gledićke planine—Kotlenik formirati jedan odred — Kragujevački.[271] Iz ovoga ugla on bi mogao odlično dejstvovati ka Kragujevcu, Čačku, Kraljevu, Kruševcu, Jagodini. Oslonca ima u navedenim planinama. Preko ovoga odreda mogle bi se uspostaviti brze i sigurne veze s dijelovima u istočnoj Srbiji. Dakle, na ovom sektoru formirati odred po svaku cijenu.

3) U predjelu Venčac—Bukulja—Kosmaj—Avala treba formirati jedan odred koji bi imao za zadatak da dejstvuje na prostoru: Lazarevac—Aranđelovac—Rača pa k sjeveru između Morave, Dunava Save i Kolubare.[272]

Ova tri odreda bi sačinjavala Šumadijsku operativnu grupu, koja bi povezala dejstvo u cijeloj Šumadiji.

Ako za sada u Šumadiji postoji samo Šumadijski odred, onda njegove snage raspodijeliti za dejstvo po važnijim sektorima. Ali odmah nastojati da se po izloženome formiraju tri odreda.

V. 1) Dobro bi bilo da se u okolini Kopaonika formira odred koji bi dejstvovao u zahvatu: Ibra, Zapadne i Južne Morave i Kosova polja. Na taj način, u sadejstvu ostalih operativnih grupa, bile bi ozbiljno ugrožene sve komunikacije u slivu Ibra i obiju Morava.

VI. 1) U istočnoj Srbiji treba obavezno formirati tri operativna područja — rukovodstva:

Prvo, počevši sa sjevera, do planine Rtnja, obuhvatajući moravsku i timočku dolinu.

Drugo, od Rtnja do Suve planine, obuhvatajući dolinu Nišave i kotline Knjaževac i Soko Banja.

Treće, od Suve planine do rijeke Pčinje.

Za sve ove tri grupe može se odrediti jedno operativno rukovodstvo, koje bi bilo negdje u okolini Rtnja. Ono bi bilo manje-više samostalno jer je ovaj dio Srbije odvojen od ostaloga i teško je s njim održavati vezu.

Nastojte da što prije formirate navedene odrede i grupna rukovodstva. To je polazna osnova za naš pravilan budući razvoj borbe. Ako za sada u pojedinim navedenim terenskim oblastima ne postoje odredi, vi morate tamo prebaciti pojedine grupe s ostalih sektora. Oko tih grupa, koje predstavljaju jezgra, formiraće se naši novi partizanski odredi. Nijedna geografska oblast u Srbiji ne smije ostati bez naših partizanskih odreda, kao što se to do sada dešavalo. I pored vremenskih i terenskih teškoća, ove zime treba energično raditi, te da nas događaji ne preduhitre i ne nađu nespremnim, što bi bilo zločin. Vi vidite da morate posvetiti veliku pažnju istočnoj Srbiji i predjelu Kopaonika. Tamo se obavezno moraju formirati i obrazovati partizanski odredi.

Situacija u oblasti Kosova polja nije nam poznata. I tamo bi trebalo formirati jedan partizanski odred. Morate preduzeti sve da i to ostvarite.

Navedeni odredi i grupe dobijaju direktive za rad za jedan duži period; s tim grupama nemoguće je brzo opštiti zbog teškog terena i sporog održavanja veze. Zbog toga se ostavlja starješinama tih formacija puna inicijativa za rad. Susjedne formacije moraju međusobno održavati čvrstu vezu. Opšti zadaci svih ovih odreda i grupa jesu:

1) Temeljito rušenje svih komunikacija i telegrafsko-telefonskih veza. Saznajemo da Nijemci iz Srbije izvoze olupine ratnog materijala koje prerađuju i šalju na front. Taj saobraćaj treba spriječiti ili ukočiti. S više truda i volje mogu se bez ikakvih žrtava rušiti pruge i putevi. Za ovo koristiti noći.

2) Na svim putevima postavljati zasjede nanoseći neprijatelju gubitke. Pri tome nastojati da se zaplijeni što više oružja, municije i opreme.

3) Dočekivati i suzbijati neprijateljske kaznene ekspedicije.

4) U geografskim oblastima iskidati veze između varoši, praviti zasjede, ne dozvoliti snabdjevanje varoši, ali na taj način što će se spriječiti komuniciranja, a ne mrtvom blokadom varoši, pa nakon toga varoši uzeti noćnim prepadima. Osvojene varoši ne štititi frontalnom odbranom, nego presijecanjem puteva i zasjedama.

5) Čišćenje terena od četnika i suzbijanje njihove propagande.

6) Likvidacija petokolonaša, špijuna i svih onih koji razbijaju narodnooslobodilačku borbu. Sva pokretna dobra ovakvih lica treba zaplijeniti u korist narodnooslobodilačke borbe.

7) Razviti jaku propagandu, naročito u zaostalim krajevima. U ovom cilju ići s četama i vodovima na konferencije. S partizanskim odjeljenjima prolaziti kroz naselja, naročito ona koja su reakcionarna. Priređivati kulturne priredbe.

8) Sprečavati pljačke, otimačine i ko se u ovome uhvati javno ga strijeljati.

9) U izvršenju ovih zadataka odredi se moraju potpomagati. Kada jedan odred izvrši zadatke na svojoj teritoriji, onda potpomaže susjednima.

10) Pri izvršenju svih ovih zadataka uvijek se starati da nametnemo neprijatelju borbu tamo gdje mi želimo. To znači da treba uvijek imati inicijativu u akcijama. Ne mogu se izvući koristi iz borbe koju nam neprijatelj natura. Takve borbe pretvaraju se u frontove, koje mi sa slabijim naoružanjem i malobrojnim snagama ne možemo izdržati.

Vojnički razvoj događaja na istočnom frontu i politički upliv u masama jasno govore da moramo imati inicijativu u rukama i biti na čelu tih krupnih događaja. Ali treba neumorno i energično raditi.

Pored održavanja veze i uzajamnog rada između odreda u Srbiji, morate budno pratiti razvoj događaja i kod ostalih naroda Jugoslavije. To može nalagati da glavna dejstva upravite i sjedinite s ostalim pokrajinama u cilju stvaranja sigurnog zaleđa, mobilisanja masa itd.

Vezu s nama ovako održavati: Podrinski odred treba da na sektoru Bijeljina—Loznica uhvati vezu preko Drine s našim Majevičkim partizanskim odredom.[273] Taj će odred s nama uhvatiti vezu preko Ozrenskog partizanskog odreda.[274] Veza na sektoru između Ljubovije i Rogatice nije sigurna, jer četnici hvataju naše partizane. Važne izvještaje uvijek slati po direktnim kuririma i duplom vezom.

Inače, situacija se razvija svukuda u našu korist:

1) U Sloveniji lijepo napreduju partizanske akcije. Tamo postoje samo partizani.

2) U Hrvatskoj isto tako partizanske akcije uzimaju šireg zamaha. U Lici ima nešto četnika.

3) U Crnoj Gori naši imaju sve u rukama; nastoje da suzbiju četnički uticaj u pravcu Foče i Goražda, kao i prodiranje četnika prema Hercegovini.[275]

4) U Hercegovini partizanske akcije su vrlo žive, čak se bore i zaplijenjenim tenkovima.

5) Situacija kod brigade i u Bosni je sljedeća:

Poslije našeg rastanka s drugom Mirkom [Tomićem] u Radoinji[276] mi smo produžili reorganizaciju naših partizanskih jedinica, s kojima smo odmah počeli borbu s Talijanima i zajedno sa sandžačkim četama osvojili Novu Varoš. U Novoj Varoši nastavlja se dalja reorganizacija srpskih partiz[anskih] četa koje su dolazile iz Srbije iz raznih pravaca. Došao je veliki dio Užičkog odreda, Kragujevačkog odreda, kao i jedan dio Šumadijskog odreda i Čačanskog odreda. Od tih reogranizovanih jedinica stvorili smo 3 bataljona od najboljih boraca koji su ušli u Proletersku brigadu. Ta 3 bataljona broje oko 700 ljudi. Od ostalih četa s oko 1000 ljudi stvorili smo 5 bataljona,[277] koji su imali zadatak da odlaze postepeno u Srbiju i da privremeno pomažu sandžačke čete čisteći teren od talijanskih i četničkih bandi.

Oko 16. XII Vrhovni štab je krenuo s 3 bataljona u pravcu Rudog, gdje se sastao s 2 bataljona crnogorskih partizana koji su bili određeni da uđu u sastav brigade. Rudo su bili očistili Crnogorci od četnika.[278] Tu je formalno stvorena brigada, u koju su ušli sljedeći bataljoni iz Srbije: Kragujevački, Kraljevački, Šumadijski s Užičkom četom i Posavskom četom, Crnogorski: 1. i 2. bataljon s preko 300 partizana. Naknadno je uključen u sastav brigade i jedan kosmajski bataljon koji se još nalazi na terenu u Sandžaku.[279] Brigada je dobila naziv: 1. proleterska nar[odno]oslob[odilačka] udarna brigada.

U Rudom su nas napali Talijani i četnici. Ne znajući naše snage, oni su se nadali da će nas brzo savladati i uništiti. Na Rudo su krenuli s tri pravca: od Priboja dolinom Lima — jedna kolona, od Bijelih Brda — druga, i od Višegrada — treća. Nakon dvadesetčetiričasovne borbe bile su prve dvije kolone razbijene i odbačene natrag, a treća kolona — od Višegrada — bila je potpuno opkoljena i uništena.

Zarobljeno je: 4 oficira, 4 podoficira, 103 vojnika. Zapljenjeno: 9 puškomitraljeza s 3500 metaka, 3 teška mitraljeza s 4000 metaka, 2 teška bacača sa 120 bombi, 3 laka bacača s 90 bombi, 600 ručnih bombi, 75 pušaka s 4000 metaka, 2 radio-stanice, nešto sanitetskog materijala, sprema za 151 tal[ijanskog] vojnika, 70 000 din. u raznim valutama. Strijeljali smo 3 oficira, 3 podoficira, 2 četnika koji su predvodili Talijane i jednog špijuna.

Naš odlazak u Bosnu imao je za cilj da spriječi razornu akciju četnika koju su oni razvili poslije njemačke ofanzive u Srbiji. Mi smo krenuli preko Međeđe i Rogatice i došli na Romaniju. Naš dolazak bio je u dvanaesti čas. Tu smo našli sljedeću situaciju:

U bosanskim partizanskim odredima nastalo je masovno previranje usljed četničke propagande i prelaženja na stranu četnika. Prelazile su čitave čete i bataljoni. Naši drugovi bili su nemoćni da to spriječe, a i uzrok tome leži u slabom političkom radu za cijelo vrijeme nar[odno]-oslob[odilačke] borbe u Bosni. Bosanski partizani bitno se razlikuju od naših srpskih partizana, jer su to mahom neupućeni seljaci, koji su pošli u borbu spontano da brane svoja ognjišta od strahovitog terora

Dolazak brigade učinio je tome prelaženju kraj. Pojava brigade imala je ogromno moralno dejstvo, a za četnike je to bilo bomba iz vedroga neba. U Bosnu je već prije ofanzive, a naročito poslije njem[ačke] ofanzive, navrvio velik broj raznog četničkog ološa iz Srbije, koji je u Srbiji radio u interesu okupatora, pa poslije došao u Bosnu da ponovi to isto.[280] Mi imamo mnogo materijala u ruci iz koga se jasno vidi nevjerovatno izdajnička uloga svih četničkih vođa od Pećanca [Koste Milovanovića], Dangića, pa do Todorovića i D[raže] Mihailovića. Oni su se danas svi ujedinili u Bosni protiv nas i otvoreno sarađuju s okupatorima, dobijaju od Nedića, Nijemaca i Talijana municiju i oružje i pripremaju se da nas napadnu. Dangić, koji je Dražin čovjek, odlazio je u Beograd po instrukcije, a u Bosni priprema teren za dolazak nedićevaca. On sabotira i onu odluku jugoslovenske vlade u Londonu po kojoj se Nedić i ostali oficiri lišavaju čina zbog saradnje s okupatorom. Nedića u Bosni svi četnici proglašuju za najvećeg srpskog rodoljuba, koji će osloboditi Bosnu.

Za vrijeme povlačenja naših drugova iz Srbije u Bosnu preko Višegrada i dr[ugih] mjesta bili su od strane Kamenka [Jevtića] i dr[ugih] četničkih bandi razoružavani i većim dijelom predavani natrag u ruke Nijemaca. Između ostalih je kod Višegrada uhvaćen sa ženom i još s nekim drugaricama dr Levi, koji je onda predan Nijemcima u Užicu zajedno s ostalima.

Četničke bande koje su došle iz Srbije razvile su u Bosni u pozadini nezapamćeno pljačkanje, paljenje i ubijanje muslimanskog življa. Oni su svojom propagandom povukli jedan dobar dio u pljačku, kao i one partizane koji su prešli njima.[281] Muslimanski živalj u Bosni je primio našu brigadu kao spasioca od strašnog terora. Četnici ne ubijaju ustaše Muslimane, jer se svi oni manje-više nalaze pod zaštitom okupatora i na sigurnom mjestu, već oni ubijaju sasvim nedužno muslimansko stanovništvo. Mi smo preduzeli protiv pljačkaša i razbojnika najoštrije mjere i strijeljamo ih kada ih uhvatimo.

Zadatak naše brigade je u prvom redu da popunimo onu prazninu na položajima koja je nastala poslije odlaska nekih partiz[anskih] jedinica u pozadinu i na stranu četnika. U drugom redu Proleterska brigada ima zadatak da učvršćuje politički naš položaj u pozadini, spriječi pljačke i paljevine odnosno zaštiti stanovništvo od raznih bandi.

Pojava Proleterske brigade uznemirila je četnike. Oni su već počeli da nam prijete, ali je njihova snaga u Bosni vrlo malena i pri pokušaju da nas napadnu mi ćemo ih bez ikakvog oklijevanja uništiti. Mi sada razoružavamo one četničke jedinice koje su bile prije partizanske, a sada vršljaju u pozadini, bave se pljačkom.

Opšta situacija za nas je u Bosni vrlo povoljna. Nas je s radošću primilo ne samo muslimansko stanovništvo kao spasioce već i srpsko stanovništvo, koje takođe trpi zulume četnika i u svojoj ogromnoj većini ne odobrava progone Muslimana. Kako se vidi, zadaci Proleterske

brigade su veliki i važni i mi smo uvjereni da će ih ona s uspjehom izvršiti.

Mi smo za sada stvorili 1. proletersku brigadu, ali mi namjeravamo stvoriti više proleterskih brigada u raznim pokrajinama, koje će biti sposobne da izvrše ne samo one zadatke koji se danas stavljaju pred nas nego i one u drugoj etapi borbe. Prema tome, stavljamo i pred vas zadatak da već sada stvarate čvrste jedinice od najboljih radničkih i seljačkih elemenata, koji će u danom momentu moći da uđu u proleterske brigade. Kada izvršite te pripreme, saopštite nam, jer bez našeg odobrenja te brigade se ne smiju stvarati.

Napominjemo da u 1. proletersku brigadu sada dolaze neke bosanske i hrvatske jedinice,[282] tako da to bude ne samo jedna jaka udarna sila već i simbol pravog narodnog jedinstva Jugoslavije u borbi za svoje oslobođenje..

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

8. januar 1942. Tito
[Čevljanovići]

A—VII, k. 3, reg. br. 1/5.

OKRUŽNOM KOMITETU I INSTRUKTORU POKRAJINSKOG KOMITETA U VALJEVU[283]

Dragi drugovi,

Koristeći ovu priliku dostavljamo za vašu part[ijsku] organizaciju pismo CK od 14. decembra prošle godine, upućeno PK za Srbiju. Pismo je napisano tako da nije potrebno nikakvo objašnjenje uz njega. Jedino naglašavamo da ono nije upućeno široj javnosti, pa čak ni cjelokupnom partijskom članstvu, već samo partijskim rukovodećim drugovima, kako onima iz pozadine tako i onima u partizanskim jedinicama. Na osnovu ovoga pisma vaš Okružni komitet mogao bi napraviti referat za prorađivanje u svim part[ijskim] ćelijama. Kod toga treba voditi računa o osnovnoj liniji koja je izložena u pismu, kao i o specijalnim uslovima kraja (okruga) u kome postoji i radi naša organizacija. Naročitu pažnju treba posvetiti učvršćivanju naših pozicija u selima. Naš raniji rad među seljaštvom bio je ispod svake kritike i baš taj nedostatak zadaje nam sada, naročito u nekim krajevima, velike teškoće. Ti nedostaci osjećali su se — a i danas se osjećaju — i kod vas, jer osim ponekog partijski organizovanog kulaka tu i tamo, u našoj Partiji je bilo vrlo malo siromašnih seljaka, koji, naročito danas, predstavljaju naše glavno uporište. Svakim danom naša narodnooslobodilačka borba poprima sve više klasni karakter, pa i naš oslonac moraju biti sve više one snage koje jedino mogu biti nosioci borbe takvoga karaktera. Više nam se ne smije dogoditi da ijedno selo ostane bez našeg sigurnog uporišta ostvarenog preko partijske organizacije, ili, u nedostatku iste, preko seoskog aktiva, stvorenog od poštenih i narodnooslobodilačkoj borbi odanih seljaka. Čuvati se opasnosti sektaštva kao našeg najljućeg neprijatelja. Baš gornje konstatacije upućuju našu Partiju na okupljanje svih za borbu protiv okupatora i njihovih slugu raspoloženih ljudi, bez obzira na njihovu političku opredijeljenost i njihovo socijalno stanje. Ali komunisti moraju imati u vidu sljedeće: *jedini rukovodioci u narodnooslobodilačkoj borbi moraju biti radnici i proleterizovani seljaci.* Njihovo je mjesto na čelu ovoga pokreta i ono se ne smije nikome niti ustupiti, niti činiti ma kakve koncesije našim eventualnim saveznicima. Danas je to tako jasno da u to ne treba ubjeđivati nikoga, pa ni naše otvorene neprijatelje. I baš zato se i čine očajni pokušaji na ujedinjavanju svih reakcionarnih grupa i grupica, od otvorenog njemačkog špijuna Nedića, pa do eksponenta londonske vlade Draže Mihailovića i njegovog priši-

petlje u Bosni, žandarske poglavice Dangića. Nije isključena mogućnost da u bliskoj budućnosti dođe i do otvorene saradnje ovih s Pavelićevim ustašama — bar po nekim pitanjima.[284] Sve zavisi od našeg pravilnog rada i brzog reagiranja na događaje kako u zemlji tako i u cijelom svijetu. Ove reakcionarne i u narodu iskompromitovane grupe i ličnosti toliko su isprepletane unutrašnjim suprotnostima da se mogu ujediniti još samo na pitanju borbe protiv komunizma i partizanskog pokreta, koji im svakim danom zadaje sve više smrtni strah.

Partizanski pokret sa svojim metodama ratovanja i sa svojim u borbi očeličenim borcima, najboljim sinovima radnog naroda, nepo bjediv je. U borbi protiv neprijatelja treba iskoristiti sva sredstva i mobilisati najšire mase. Naše partizanske jedinice treba da budu pomognute diverzionim akcijama u pozadini. Neprijatelju treba porušiti komunikacione veze i slično. Taj zadatak se može izvesti bez većih teškoća, i njega treba postaviti pred svako selo, pred svakoga čovjeka. Treba poraditi na tome da seljaci sami organizuju svoju odbranu i ne dozvole da neprijateljska noga gazi preko njihovog zemljišta, da razne bande pljačkaju i zlostavljaju stanovništvo.

U vezi s tim, naša Partija mora svim snagama raditi na *proširivanju, jačanju i učvršćivanju partizanskih odreda,* bez obzira na mjesto, kraj i pokrajinu. Uspješan otpor pokušajima ujedinjavanja srpske reakcije i njenom zajedničkom istupanju s okupatorskim oružanim snagama protiv nas može se dati povezivanjem partizanskih odreda sa širokim narodnim masama. Svi pošteni ljudi moraju znati i biti dobro obaviješteni o oslobodilačkoj ulozi i herojskoj borbi partizanskog pokreta na čelu s Komunističkom partijom. Otuda se nameće pitanje čistote naših partizanskih redova. Socijalni sastav partizanskih jedinica mora i može se poboljšati radnicima iz varoši. Radnici u varošima ne smiju se više ostavljati na milost i nemilost okupatorima i izdajicama naroda. Više se ne smije ponoviti klaonica u Kragujevcu, Kraljevu i drugim srpskim gradovima.[285] Ne samo kompromitovane nego i sve ostale radnike treba izvlačiti iz kandži neprijatelja. Oni će biti i garancija zavođenja i učvršćivanja čelične discipline u partizanskim redovima. Bez nje se danas ne može ni zamisliti uspješna borba protiv neprijatelja. Ostvarenje svih ovih zadataka leži u prvom redu na našim partizanskim organizacijama i rukovodećim kadrovima.

Već do sada naša Partija izgubila je ogroman broj dragocjenih partijskih aktivista. Uvijek u prvim vatrenim linijama, naši partijci i odgovorni partijski funkcioneri pokazali su divne primjere herojstva; oni su pokazali kako se neustrašivo gine za stvar radnog naroda. Naši kadrovi su, može se bez pretjerivanja reći, skoro desetkovani. Zato treba pokloniti punu pažnju čuvanju starih i izgradnji i podizanju novih kadrova. Briga o kadrovima treba da bude jedna od prvih briga svakog partijskog foruma, svakog odgovornog partijskog radnika. Nužno je osmjeliti se u pogledu uzimanja novih drugova na odgovorne partijske

poslove. Naročitu pažnju obratiti kadrovima koji niču i razvijaju se kroz partizanski pokret. Njihova slaba izgrađenost ne smije za to biti smetnja. Praksa je pokazala da su takvi drugovi dali odlične rezultate u radu i brzo se podigli na stepen rukovodilaca. Sve teškoće, slabosti i nedostatke u radu kako partijskih organizacija tako i partizanskih odreda i jedinica prebrodićemo brzo samo ako naša briga o kadrovima bude na potrebnoj visini.

U vezi s novim zadacima, te unutrašnjom i međunarodnom situacijom, CK i V[rhovni] štab stvorili su 1. proletersku narodnooslobodilačku udarnu brigadu. Njeno formiranje izvršeno je negdje između Sandžaka i Bosne.[286] U sastav brigade ušle su naše najbolje snage, ušle su one čete i bataljoni koji su nesumnjivo pokazali svoje herojsko držanje u svim akcijama. Pored 300 Crnogoraca, u brigadu je ušlo i 700 Srba, i to: Kraljevački bataljon (rudari i radnici), Kragujevački bataljon (radnici), Šumadijski bataljon (Odreda »Milan Blagojević«), Kosmajski bataljon, 3. užička četa, Posavska četa.

Nije daleko čas kada će Partija pristupiti stvaranju i novih brigada. Ali već sada bi trebalo stvarati, gdje se to može, radničke čete. Razumije se, bilo bi pogrešno voditi kurs k izdvajanju radnika od seljaka, ali treba imati bar nekoliko radničkih četa koje bi kasnije obrazovale proleterske brigade.

Sad još nekoliko napomena:

1. S obzirom na vaše slabe ili skoro nikakve veze s pokrajinskim rukovodstvom i ovoga s ostalim okružnim organizacijama u Srbiji,[287] CK stavlja u zadatak vašem OK-u i instr[uktoru] PK sljedeće:

a) Pokušati povezivanje s punktom KP u Beogradu, tj. s drugom doktorom [Blagojem Neškovićem]. Dostaviti u Beograd u prepisu sve ove i druge materijale.

b) Što hitnije uspostaviti vezu i poslati u prepisu sve ove i druge materijale kojima vi raspolažete u sljedeća mjesta: Okružnom komitetu u Mačvi, O[kružnom] povjerenstvu u Aranđelovcu, Okružnom komitetu u Kragujevcu, a preko ovoga part[ijskoj] organizaciji u Pomoravlju, Okružnom komitetu u Užicu, a preko ovoga ili direktno Okružnom komitetu u Čačku, a preko njega Okružnom komitetu u Kraljevu i Kruševcu, sreskoj organizaciji u Posavini [Obrenovac], a preko ove u Beograd. Ukoliko uspostavite vezu s Beogradom i pošaljete ovaj materijal, stavite im u zadatak da isti pošalju u istočnu Srbiju.

c) Održavati redovne partijske veze s nama sve dok ne uspostavite stalnu vezu s PK. Isto tako, omogućiti vezu s nama i svim ostalim gore pomenutim mjestima.

2. Radi detaljnijeg upoznavanja s prilikama u vašem kraju, kao i s partijskim radom i stanjem part[ijskih] organizacija, potrebno je da OK što prije spremi i pošalje izvještaj za CK. U tom izvještaju obuhvatiti i partizanski odred ukoliko se to tiče partijskog rada.

3. Po svim pitanjima partijskog rada konsultovati se s drugom Seljakom [Mirkom Tomićem], članom PK, i njegovim predstavnikom u Glavnom štabu za Srbiju. Izvjesni partijski aktivisti, među kojima i drugarica Debela [Spasenija Cana Babović], nalaze se momentalno van Srbije. No oni su još prije 20 dana dobili zadatak da se prebace u Srbiju. Da li su to učinili, ne znamo, ali vi u svakom slučaju treba da ih potražite u pravcu Čačak — Arilje. Po svoj prilici bi trebalo da dođu k vama.[288]

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

8. januar 1942.
[Čevljanovići]

Tito,
Marko
[Aleksandar Ranković]

A—CK SKJ, Fond CK KPJ, 1942/10

ŠTABU KALINOVIČKOG NARODNOOSLOBODILAČKOG PARTIZANSKOG ODREDA

8. jan[uar] 1942.
[Čevljanovići]

U vezi s ranije upućenim vam naređenjima[289] vi ćete postupiti ovako:

1) Vaš glavni i osnovni zadatak jeste sadejstvo s Crnogorcima pri čišćenju toga sektora od pljačkaških četničkih bandi.[290] Vaše dejstvo iz pozadine biće dragocjeno i morate biti energični. Dakle, za ovu akciju morate odvojiti dovoljno snaga. Ne zaboravite da su to glavna akcija i [glavni] pravac dejstva.

2) Nemamo ništa protiv čišćenja zaleđa (naselja na jugoistočnim padinama Bjelašnice i Treskavice) od ustaša,[291] ali pazite da vas to ne odstrani od glavnog zadatka. Ako možete to brzo izvršiti, prije dolaska Crnogoraca, onda je dobro. Mi mislimo da vam od tih padina ne može prijetiti neka naročita opasnost.

3) Vaša akcija u pravcu Borča[292] bila bi iluzorna sve dok se predio Foča—Goražde ne očisti od četnika. Tek kada se oni likvidiraju i spriječi im se prodiranje ka Hercegovini, onda bi mogli ići k Borču zajedno s Crnogorcima.

4) Ništa niste govorili o Kalinoviku, koji se nalazi pred vašim očima. Valjda nećete dozvoliti da vam se tu četnici ugnijezde. Budite energični. Sve četničke bande su kukavice. Mi smo s jednim odjeljenjem Crnogoraca jačine 50 partizana razoružali 90 četnika.[293]

Dakle, plijen iz Kalinovika bio bi veliki, pa uznemiravajte toga neprijatelja. Ova bi se operacija naročito povoljno završila poslije čišćenja tog prostora od četnika, a uz pomoć Crnogoraca.[294]

5) Što se tiče vašeg fronta prema Sarajevu, on je potpuno mrtav. Neprijatelj vam je nametnuo frontalne borbe, u kojima vi nemate nikakvog izgleda na uspjeh. Izgleda da taj front više postoji za odbranu sela od paljevina nego za uništenje okupatora (to bi bio donekle četnički stav, a ne partizanski). Zato morate postupiti ovako:

sve nesposobne starješinske kadrove smijeniti;

sve jedinice očistiti od kolebljivaca i kukavica, pa stvoriti više manjih ali pouzdanih i sigurnih borbenih jedinica;

s tako probranim jedinicama oživjeti front preko gerilskih akcija time što ćete: porušiti prugu koja vodi padinama Trebevića k Palama;

organizovati niz upada niz padine Trebevića do u Sarajevo — ovi upadi imali bi za cilj još veću demoralizaciju neprijatelja i zarobljavanje pojedinih oruđa; organizovati niz akcija ka Kasindolu, Zlatištu, Vracama i Ilidži. Ove akcije da se izvode noću. Upamtite: vi morate uzeti inicijativu u ruke na vašem sektoru. To će vam donijeti vojničke, političke i materijalne koristi. Pri svim tim akcijama treba da se rukovodite time da dobijete što više oružja i municije.

U smislu ovakvih akcija izdato je slično naređenje Romanijskom odredu, pa vaši dijelovi s Trebevića treba da se dogovore o zajedničkom radu. No, najbolje će sporazumijevanje biti ako vi brzo stupite u dejstvo.

Zaista je pravo čudo kako neprijatelj drži na vrhu Trebevića 100 demoralisanih vojnika, a vi niste ništa preduzeli da ih zarobite ili odsiječete od Sarajeva.

U vezi s ovim ne smijete dozvoliti prolazak životnih potreba s vaše strane u Sarajevo.

6) Što više radite politički na vašem sektoru, i morate suzbiti svaki četnički uticaj. Mi znamo da na tome sektoru nikad četnici nisu imali pristalica niti upliva. Samo labavim držanjem mogli ste dozvoliti njihovo prodiranje na vašu teritoriju.

Sem toga, i na vašem sektoru vi ste bili na začelju događaja. Kad su Crnogorci upali u Pljevlja i blokirali tu varoš, bilo je jasno da će oni povući male garnizone iz Foče i Goražda. Vi ste to morali iskoristiti i upasti u ta mjesta. Ali energičnim stavom vi ćete to ispraviti. Za to je povoljna situacija: četnici su u velikom strahu, jer su zapali u škripac između Proleterske udarne brigade i Crnogoraca;[295] sem toga bosanski četnici su labav elemenat, koje može svaki partizan razoružati. Jedna crnogorska četa od 50 partizana razoružala je 90 četnika.

7) Vaša ideja da se bacite na prugu Sarajevo—Mostar ispravna je, ali tek onda kada se likvidiraju četnici s vaše teritorije i kada još bolje sazru uslovi za blokiranje Sarajeva. No, pošto uspješno završite osnovni zadatak, učvrstite pozicije u pozadini, onda se zaista morate energično baciti k Sarajevu i pruzi Sarajevo—Mostar. To će dejstvo donijeti više koristi nego ono u pravcu Boračkog jezera.

Od vas očekujemo detaljan izvještaj o stanju na vašem sektoru.

8) Morate nastojati da pogodnim dejstvom suzbijete pljačke i pokolje na vašem sektoru.

9) Vezu s nama održavajte preko Romanijskog odreda. Pazite da vaše kurire ne hvataju četnici.

Interesujte se o akcijama u Crnoj Gori, pa nas i o tome izvještavajte.

Ako brdski top koji vam je posudio Romanijski odred ima dovoljno municije onda ga vratite natrag, jer će ući kao naoružanje 1. proleterske

udarne brigade. Vraćanje izvršite onda kada izvršite te zadatke za koje vam je top trebao.

Najzad, ponovo urgirajte dolazak Crnogoraca.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Tito

A—VII, k. 2—A, reg. br. 6/1.

GLAVNOM ŠTABU NARODNOOSLOBODILAČKIH PARTIZANSKIH ODREDA ZA HRVATSKU

Vaš dopis od 26. XII 1941. primili smo.[296] Čestitamo na lijepo uspjelim akcijama. Samo kroz takve akcije stvara se partizanska vojska. I vi ćete je stvoriti, samo energično radite.

Vođenje akcije pravilno je otpočelo i po mjestu i izabranim ciljevima. Kordun, Banija i Lika povoljni su za vođenje gerilskih borbi. Da biste dobili oružja počeli ste od žandarmerijskih postaja k zauzeću kasarni i malih mjesta. Tako ste stvorili uporišta za širenje vaše akcije na sve strane. Možemo zaključiti iz vašeg izvještaja da su se vaši odredi prilično povećali.[297] Kod takvog stanja Vrhovni štab postavlja vam slijedeće zadatke:

1) Proširiti dejstvo na cijelu Hrvatsku.

2) Baciti se glavnom snagom na komunikacije, čime ćete neprijatelja osjetno pogoditi, a svojim odredima obezbijediti taktičke, moralne i materijalne uspjehe.

U cilju ostvarenja postavljenih zadataka postupite ovako:

I. Kordun, Banija i Lika sačinjavaće jedno operativno područje pod jednim vojnim rukovodstvom. Na ovom prostoru biće tri partizanska odreda, koji će saglasno dejstvovati. Pored toga, komanda ovog operativnog područja uhvatiće vezu preko Une s bosanskim partizanima, dovodeći tako u saglasnost dejstvo na široj prostoriji.

II. Na prostoru: Varaždin—Brežice—Karlovac—Sisak—Bjelovar formirati jedno operativno rukovodstvo s 3—4 partizanska odreda. Jezgro ovih odreda činiće partizanske grupe prebačene s operativne zone pod I. Dakle, prebaciti četiri odreda najmanje od po 50 već preprekaljenih boraca-partizana. U početku njihova uporišta moraju biti u brdovitim predjelima, odakle će se početi spuštati k ravnici i udarati na komunikacije. Sasvim povoljna uporišta su Žumberačke planine, Bilogora, Ivanšćica.

III. Na prostoru Slavonije, uključujući tu i Srem sve do Beograda, formirati jedno operativno rukovodstvo s 4 partizanska odreda. Uporišta za ove odrede bile bi planine: Moslavačka gora, istočni ogranci Bilogore, Požeške planine*, Fruška gora. Ako na ovom području nema partizanskih odreda, onda potrebna jezgra prebaciti iz operativne zone

* Požeška gora

pod I. Ne treba se plašiti da će se Lika isprazniti. Treba imati na umu da je čvor situacije na dijelu Hrvatske sjeverno od Save. Osim toga, samo na tom dijelu okupator se može osjetno pogoditi. Dakle, Treća hrvatska operativna zona obuhvata i oblast Srema. U ovom pogledu stupiti u vezu s partizanskim odredima koji se već nalaze u Fruškoj gori. Njima je već saopšteno da se imaju u vojničkom i političkom pogledu priključiti vama.[298]

IV. Na teritoriji Dalmacije sve do rijeke Neretve obrazovati jedno operativno područje. Na tome području treba da dejstvuju 3—4 partiz[anska] odreda. Ti odredi imaju sigurna uporišta u planinskim predjelima.

Glavni hrvatski štab rukovodiće borbama svih operativnih područja — njih četiri.[299] Za sada može ostati na istom mjestu. S uspješnim razvojem operacija trebao bi da pređe na Zagrebačku operativnu zonu.

Pri formiranju odreda postupiti ovako:

Jačina partizanskog odreda može se kretati i preko 1500 partizana, samo se on dijeli na lake bataljone od po 150—250 partizana, i nikad odred nije grupisan na uskom prostoru. To bi ometalo manevrovanje odredom i redovno bi dovodilo do frontalnih borbi, koje mi ne možemo primati. Dakle, odrede treba dijeliti na bataljone, a dejstvo bataljona dovoditi u saglasnost duž jedne komunikacije i geografske oblasti — kotline.

Za komandante, komandire i politkomesare birati hrabre, sposobne i odane drugove, dakle najbolje koje je borba iznijela.

Odrede vojnički dobro učvrstiti i u njih ne puštati kolebljive elemente.

Pojavljivati se pred masama s odredima i politički raditi, objašnjavajući cilj naše borbe.

Ne primati frontalne borbe s okupatorom, već vršiti prepade po komunikacijama s težnjom da se dođe do što više oružja i municije.

Suzbijati neprijateljske kaznene ekspedicije, jer će to donijeti veliki politički prestiž.

Pred sve odrede i Glavni hrvatski štab postavljaju se sljedeći načelni zadaci:

1) Temeljito rušenje svih komunikacija i telegr[afsko]-telef[onskih] linija. Dakle, saobraćaj treba spriječiti ili ga neprestano kočiti. Ovo se može postići bez ikakvih žrtava samo s više požrtvovanja i truda. Sve radove treba vršiti noću. Rušiti komunikacije koje za neprijatelja imaju prvenstveni značaj.

2) U vezi s porušenim mjestima na komunikacijama kao i van njih postavljati zasjede s težnjom da se neprijatelju nanesu gubici, a odredi da dođu do što više oružja i municije.

3) Dočekivati i suzbijati neprijateljske kaznene ekspedicije.

4) U pojedinim geografskim oblastima iskidati sve veze između varoši, ne dozvoliti snabdijevanje varoši, ali samo na taj način što će se spriječiti komuniciranje pomoću zasjeda, a ne mrtvom blokadom varoši, pa nakon toga varoši zauzeti noćnim prepadima. U osvojenim varošima ne treba gomilati potrebe i materijal. Baze za odrede treba da budu skrovita planinska mjesta do kojih neprijatelj i unatoč svoje nadmoćnosti ne može stići. Osvojene varoši ne treba braniti frontalnom odbranom nego presijecanjem puteva, zasjedama i bočnim dejstvima na neprijatelja koji bi se kretao komunikacijama.

5) Čišćenje terena od četničkih i pljačkaških bandi.

6) Likvidacija petokolonaša, špijuna i svih onih koji razbijaju narodnooslobodilačku borbu. Sva pokretna dobra ovih lica treba zaplijeniti u korist narodnooslobodilačke borbe. Isto tako paliti sve opštinske arhive, a ne i zgrade.

7) Vršiti jaku propagandu i politički rad, a naročito u zaostalim krajevima. U ovom cilju ići s četama i vodovima na konferencije. S partizanskim odredima prolaziti kroz naselja, naročito ona koja su reakcionarna. Priređivati kulturne priredbe. Nastojati da partizani uvijek budu uredno opremljeni, veseli i vojničkog ponašanja.

8) Sprečavati pljačke, otimačine, i ko se u ovome uhvati javno ga strijeljati.

9) U izvršenju dodijeljenih zadataka odredi se moraju potpomagati. Kad jedan odred izvrši svoj zadatak na svojoj zoni, on se prebacuje na drugu zonu.

10) Pri izvršenju svih ovih zadataka starati se da nametnemo neprijatelju borbu tamo gdje mi želimo. Dakle, neprijatelja treba iznenaditi i inicijativu uvijek držati u svojim rukama. Sve akcije koje nam neprijatelj nametne pretvaraju se u frontove, a mi za njih nemamo dovoljno naoružanja niti municije.

Inače, situacija se za nas povoljno razvija u čitavoj Jugoslaviji: u Sloveniji partizanske akcije postepeno napreduju; u Hercegovini partizanski pokret je snažan. Oni se bore čak i zaplijenjenim tenkovima; u Crnoj Gori situacija je potpuno u našim rukama; Crnogorci sada nastoje da rastjeraju četničke i pljačkaške bande iz predjela Foče i Goražda i da tamo zavedu red; u Srbiji poslije njemačke ofanzive partizanski odredi postižu svakim danom sve veće i veće uspjehe. Narod je na našoj strani. Četničke bande razjurene su ili se kriju po zabačenim predjelima. U Vojvodini ima samo manjih sabotaža.

Situacija u Bosni je slijedeća: Formirana 1. proleterska narodnooslobodilačka udarna brigada stigla je u srce Bosne u dvanaesti čas. Ona se tamo prebacila sa zadatkom da učvrsti partizanske jedinice. I na svome putu u Rudom požnjela je prve uspjehe. Neprijatelji — Ta-

lijani i četnici — budući da nisu bili obaviješteni o našoj jačini, napali su nas s tri strane: od Višegrada, Bijelih Brda i Priboja. Poslije dvadesetčetvoročasovne borbe dvije kolone smo razbili i odbacili, dok smo treću, onu od Višegrada, opkolili i potpuno uništili. Rezultat toga: pored velikog broja mrtvih i ranjenih talijanskih vojnika, zarobili smo 4 oficira, 4 podoficira, 110 vojnika, a zaplijenili smo 9 puškomitraljeza s 3500 metaka, 3 teška mitraljeza sa 4000 metaka, 2 teška bacača sa 120 bombi, 3 lakša bacača s 90 bombi, 75 pušaka s 4500 metaka, 600 ručnih bombi, 14 tovarnih grla, nešto sanitetskog materijala, 2 radio-stanice, spremu od preko 150 talijanskih vojnika, 70 000 dinara u raznim valutama.

Poslije toga brigada je nastavila pokret preko Međeđe — Rogatice i stigla je na Romaniju. Tu smo našli slijedeću situaciju:

U bosanskim partizanskim odredima istočne Bosne nastali su previranje i prelaženje na stranu četnika uslijed razorne propagande. Naši drugovi nisu mogli ovo spriječiti. Uzroci leže u slabom političkom radu za vrijeme vođenja borbi u Bosni. Bosanski partizani razlikuju se od srpskih partizana. To su mahom neupućeni seljaci koji su se digli na borbu zbog strašnog terora ustaša. Dolazak brigade učinio je tome prelaženju kraj. Pojava njena imala je ogromno moralno dejstvo, a za četnike je to bilo bomba iz vedrog neba. U Bosnu je još prije, a naročito poslije njemačke ofanzive, navalila velika masa raznog četničkog ološa iz Srbije, koji je u Srbiji radio u interesu okupatora, pa poslije došao u Bosnu da ponovi to isto. Sve te četničke bande ujedinile su se i otvoreno sarađuju s okupatorima, dobijaju od Nedića, Nijemaca i Talijana oružje i municiju i pripremaju se da nas napadnu. Dakle, vođe svih tih bandi sabotiraju i onu odluku jugoslovenske vlade u Londonu po kojoj se Nedić i ostali oficiri lišavaju čina zbog saradnje s okupatorima.[300] Četnici nazivaju Nedića spasiocem srpskog naroda.

Sve te četničke bande razvile su u Bosni u pozadini nezapamćeno pljačkanje, paljenje i ubijanje muslimanskog življa. Muslimanski živalj primio je našu brigadu kao spasioca od strašnog terora. Četnici ne ubijaju ustaše jer se svi oni manje-više nalaze pod zaštitom okupatora, već ubijaju sasvim nedužno muslimansko stanovništvo. Mi smo preduzeli protiv pljačkaša i razbojnika najoštrije mjere i strijeljamo ih na licu mjesta.

Pojava Proleterske brigade uznemirila je četnike. Oni su već počeli da nam prijete, ali je njihova snaga u Bosni vrlo malena i pri pokušaju da nas napadnu mi ćemo ih bez ikakvog oklijevanja uništiti. Razoružavamo sve one četničke jedinice koje su ranije bile partizanske, a sada vršljaju i pljačkaju u pozadini.

Opšta situacija danas je u Bosni vrlo povoljna. Nas je s radošću primio kao spasioce ne samo muslimanski živalj već i srpski živalj, koji takođe trpi zulume četnika i u svojoj ogromnoj većini ne odobrava pogrome Muslimana.

Dakle, zadaci naše brigade jesu: da popunimo praznine u frontovima koje su napustile ranije bosanske partizanske jedinice; da očistimo pozadinu od raznih pljačkaških bandi; da utvrdimo naše političke pozicije u pozadini. Mi čvrsto vjerujemo u uspješno rješenje svih zadataka.

Mi smo za sada stvorili 1. proletersku brigadu, ali namjeravamo stvoriti njih više u raznim pokrajinama, koje će biti sposobne da izvrše ne samo one zadatke koji se danas postavljaju pred nas nego i one u drugoj fazi naše borbe. Prema tome, stavljamo od samog početka i pred vas zadatak da već sada stvarate čvrste jedinice od najboljih radničkih i seljačkih elemenata koje će u danom momentu moći da uđu u proletersku brigadu. Kada izvršite pripreme saopštite nama, jer bez našeg odobrenja te se brigade ne mogu formirati.

Napominjemo vam da u ovu, Prvu proletersku narodnooslobodilačku udarnu brigadu pored srpskih i crnogorskih bataljona ući će neke bosanske i hrvatske jedinice, tako da to bude ne samo jedna jaka udarna sila nego i simbol pravog narodnog jedinstva Jugoslavije u borbi za svoje oslobođenje.

Eto, to je sada situacija u Bosni, koju ćemo mi radikalno izmijeniti. To je situacija istočne Bosne, dok je u ostalim krajevima Bosne, a naročito u Bosanskoj krajini, s kojom vi sigurno sarađujete, partizanski pokret vrlo jak i postavljen na zdrave osnove.

Najzad, obavještavajte nas o svim novostima i situaciji. Naročito nam pošaljite iscrpan izvještaj po izvršenom formiranju novih operativnih rukovodstava i o jačini prebačenih odreda za dejstvo u označenim oblastima. Tom prilikom izvijestite nas koliko imate svega partizana u Hrvatskoj, kao i o vojničkim i političkim uslovima za njihov rad. Vezu s nama održavati preko krajiških partizanskih odreda.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Za Vrhovni štab Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije

Tito

[*Vjerovatno 9. januar 1942. Čevljanovići kod Sarajeva*]

A — VII, k. 1, reg. br. 6/1 i k. 3, reg. br. 2/5.

ŠTABU FRUŠKOGORSKOG NARODNOOSLOBODILAČKOG PARTIZANSKOG ODREDA

9. januar 1942.
[Čevljanovići]

Vaše pismo bez datuma dobili smo.[301] Vaš rad na organizovanju odreda i političkom podizanju masa za svaku je pohvalu. U pogledu daljeg rada pružamo vam sljedeća uputstva:

1) Od sada vi neposredno potpadate pod Glavni štab narodnooslobodilačkih partizanskih odreda za Hrvatsku. Od njega ćete dobijati sva naređenja za rad. S tim štabom imaćete bolju i neposredniju vezu. Već je naređeno Hrvatskom štabu da s vama stupi u vezu.

2) Dok ne dobijete konkretne zadatke od Hrvatskog štaba radićete ovako:

Formirajte Fruškogorski narodnooslobodilački partizanski odred.[302] Uporište za rad odreda biće Fruška gora. Odatle će se on spuštati za izvršenje akcija. Jačina odreda može biti i preko 1000 partizana, ali odred nikad ne treba da bude grupisan na jednom mjestu. To bi otežavalo brze pokrete odreda i dovodilo do frontalnih borbi, koje mi za sada izbjegavamo zbog slabijeg naoružanja. Odred se dijeli na lake bataljone — 150 do 200 partizana — a ovi na čete i vodove. Dejstvo bataljona i četa dovodi se u saglasnost na pojedinim komunikacijama ili terenima.

Za komandante, komandire i politkomesare birati hrabre, sposobne i odane drugove.

Odred vojnički dobro učvrstiti i u njega ne primati kolebljive elemente.

Oružje ćete dobiti napadom na pojedine žandarme, patrole, kasarne, vagone, magacine, a kad se brojno povećate, onda napadom i na varoši. Mi nemamo fabrike i od neprijatelja moramo uzeti oružje.

U pismu pominjete narodni ustanak. Vi za taj ustanak nemate vojničkih, a ni političkih uslova. Do ustanka se dolazi preko niza akcija u kojima se prethodno dobro snabdijete municijom. Prema tome, dok ne sazri to vrijeme vi ćete raditi ovako:

1) Temeljito rušenje svih komunikacija i telegrafsko-telefonskih linija. Dakle, saobraćaj treba spriječiti ili ga neprekidno kočiti. Vi ste na takvom položaju — na glavnim neprijateljskim komunikacijama — da možete neprijatelju nanijeti velike štete i time uveliko potpomoći našu borbu. A to možete učiniti i bez ikakvih gubitaka, samo treba

truda i volje. Ove akcije treba da izvodite svake noći i na više raznih mjesta. Druge večeri promijeniti mjesta i tako nastavljati. Za ovo dobavite potreban alat (kliješta za odvrtanje šrafova itd.) i eksploziv. Treba rušiti komunikacije od prvenstvene važnosti za neprijatelja.

2) U vezi s porušenim mjestima na komunikacijama kao i van njih postavljati zasjede s težnjom da se neprijatelju nanesu gubici i da se dođe do što više oružja i municije.

3) Dočekivati i suzbijati neprijateljske kaznene ekspedicije, jer će to donijeti veliki politički prestiž.

4) U pojedinim geografskim predjelima iskidati sve veze između varoši, ne dozvoljavati snabdijevanje varoši, ali samo na taj način što će se zasjedama sprečavati komuniciranje, a ne mrtvom blokadom, pa nakon toga noćnim napadom zauzeti varoš. U osvojenim varošima ne treba gomilati potrebe i materijal. Baze za odred treba da su u skrovitim mjestima Fruške gore do kojih neprijatelj ne može doći i pored svoje nadmoćnosti. Osvojene varoši ne treba frontalno braniti, već zasjedama, prepadima i bočnim dejstvima na neprijatelja koji bi se kretao komunikacijom.

5) Čistiti teren od četničkih i pljačkaških bandi.

6) Likvidacija petokolonaša, špijuna i svih onih koji su razbijači narodnooslobodilačke borbe. Sva pokretna dobra ovakvih lica treba zaplijeniti u korist narodnooslobodilačke borbe. Isto tako paliti sve opštinske arhive, ali ne i zgrade.

7) Voditi jaku propagandu i politički rad, a naročito u zaostalim selima. U ovom cilju ići s četama i vodovima na konferencije. S partizanskim odredima prolaziti kroz naselja, naročito ona koja su reakcionarna. Priređivati kulturne priredbe. Nastojati da partizani budu uvijek opremljeni, veseli, vojničkog ponašanja.

8) Sprečavati pljačke, otimačine, i ko se u ovom uhvati javno ga strijeljati.

9) U izvršenju dodijeljenih zadataka odredi se moraju potpomagati. Kad jedan odred izvrši zadatak na svojoj zoni, on se prebacuje na drugu zonu.

10) Pri izvršenju svih ovih zadataka treba izbjegavati po svaku cijenu frontalne borbe. Neprijatelju moramo nametnuti borbu tamo gdje mi želimo. Pri tom moramo ga uvijek iznenaditi. U tome, pored naše kuraži, leži veliko preimućstvo. Inicijativa se ne smije prepustiti neprijatelju. U tom slučaju skoro uvijek bi došlo do frontalnih borbi, a mi za njih nemamo dovoljno naoružanja ni municije.

Inače situacija se za nas povoljno razvija u cijeloj Jugoslaviji:

u Sloveniji partizanske akcije postepeno napreduju; u Hrvatskoj, naročito u Lici, Kordunu i Baniji, partizanske akcije uzele su široke razmjere; u Bosni, naročito u Krajini, partizanski pokret je vrlo jak;

ima niz osvojenih varoši; u Hercegovini partizanski pokret je vrlo snažan. Oni se bore čak i zaplijenjenim tenkovima; u Crnoj Gori situacija je potpuno u našim rukama; u Srbiji, poslije njemačke ofanzive, partizanski odredi postižu svakim danom sve veće i veće rezultate. Narod je na našoj strani. Četničke bande su razjurene ili se kriju po zabačenim krajevima;[303] u Vojvodini ima samo manjih sabotaža. Na vama je dužnost da s drugovima iz Vojvodine uhvatite vezu. Prenesite im uputstva za rušenje komunikacija. To, kao i ostale sabotaže, za sada bi bile njihove akcije. Sve to treba noću da izvode.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Tito

A—VII, k. 2, reg. br. 2/1.

SVEŠTENIKU VLADI ZEČEVIĆU I PORUČNIKU MARTINOVIĆU

[Starešinama Krupanjskog četničkog odreda][304]

Preko kurira koji je došao od Valjevskog odreda u naš štab došli smo u mogućnost da vam se javimo.[305] Saznali smo da si ti, druže Vlado, bio ranjen u jednoj borbi s Nijemcima i nadamo se da ti rana nije teška i da ćeš moći skoro ozdraviti.[306] Mnogo nas je obradovalo da si se sretno probio s našim drugovima do svoga kraja.[307] Tvoj dolazak u Krupanj smatramo vrlo važnim s obzirom na stvaranje tvoga i Martinovićevog odreda. Uvjereni smo da je drug Martinović već i do tvog dolaska uspio da ponovo okupi i reorganizira vaš odred.[308] Pošto se Podrinski odred i Valjevski odred nalaze na svom starom terenu, mi smo njima dali tačne direktive za akcije i teren njihovih dejstava. U vezi s tim preporučujemo tebi i Martinoviću da stvorite svoje uporište i baze u rejonu Boranja—Jagodnja i Sokolska planina. Razumije se, vi ćete moći na tom terenu najbolje sami vidjeti gdje će biti najpodesnije mjesto za vašu bazu. Pošto nam nije poznato da li su Krupanj i Stolice u vašim rukama ili se možda tamo nalaze kakve neprijateljske jedinice, to prema tome smatramo potrebnim da vi zajedno s jedinicama Valjevskog odreda i Podrinskog odreda očistite ta mjesta od neprijatelja i da ih zaposjednete. Pred vaš odred stavljaju se sljedeći zadaci:

1) Kontrolisanje puta Krupanj—Mačkov kamen—Ljubovija.

2) Postavljanje zasjeda od Malog Zvornika prema Koviljači i sprečavanje svakog prometa za neprijateljske čete na tome putu.

3) Postavljanje zasjeda na putu od Malog Zvornika prema Ljuboviji i sprečavanje prometa na tome putu. Dalje od Ljubovije prema Bajinoj Bašti stavljeno je u zadatak Valjevskom odredu.

4) Očistiti teren od Jadra do Loznice i Koviljače uz pomoć Podrinskog odreda i po mogućnosti zaposjesti ta mjesta.[309]

5) Ukoliko bi Podrinski odred bio u cjelini zauzet u Pocerini i Mačvi, to bi se pred vas stavila zadaća da držite i jadarsku dolinu do Zavlake. Od Zavlake dalje treba da osigura put prema Valjevu Valjevski odred.

Da biste vi mogli svoj odred izdržavati i izvršavati pred vas stavljene zadaće, potrebno je osigurati i ishranu i snabdijevanje vašeg odreda. U vezi s tim mi stavljamo u dužnost štabovima Podrinskog odreda i Valjevskog odreda da vas u tom pogledu potpomognu. Mi ćemo prvom prilikom, kada bude osiguran put, poslati materijalna sredstva i za vaš

odred. Primjećujemo da je potrebno da između vas i naših drugova tamo vladaju prava bratska saradnja i drugarstvo koji su svojstveni istinskim narodnim borcima. Pošto se dio srpskog Glavnog štaba nalazi u vašoj blizini,[310] potrebno je da se po svim tim pitanjima sporazumijevate s drugovima iz toga štaba.

A sada nekoliko riječi o nama. Mi smo poslije našega rastanka u Radoinji učinili dug put preko Sandžaka i Bosne do Sarajeva. Još u Novoj Varoši počeli smo stvarati Proletersku brigadu od raznih naših jedinica koje su se do sada u borbi pokazale kao najbolje. Konačno formiranje završeno je u Rudom, u koje su prve ušle naše crnogorske partizanske jedinice. Osim 700 srpskih partizana, ušlo je u Proletersku brigadu i 300 crnogorskih partizana koji su se nalazili u Sandžaku radi čišćenja terena od talijanskih okupatora. Sada popunjavamo našu brigadu i nekim bosanskim i hrvatskim partizanskim jedinicama. Kod Rudog je imala naša brigada prvo jače vojno krštenje. Tu su nas napali Talijani zajedno s višegradskim četnicima i bili su potpuno razbijeni. Oni su krenuli na nas u 3 kolone. Jedna od Višegrada, druga od Bijelih Brda, a treća od Priboja dolinom Lima. Pribojska i bjelobrdska kolona bile su razbijene i odbačene natrag, a višegradska kolona bila je opkoljena i potpuno uništena. Od te kolone uspio je pobjeći samo jedan talijanski major s nekoliko vojnika. Živih smo zarobili 116 tal[ijanskih] vojnika i 4 oficira. Četnici su pravovremeno pobjegli, tako da nam je u ruke palo svega 2—3 četnika. Osim toga, zarobili smo 2 teška bacača mina, 3 laka bacača mina s 250 mina, 3 teška mitraljeza, 9 puškomitraljeza, preko 100 pušaka, 25 pištolja, nekoliko hiljada metaka i opremu za 150 vojnika.

U Bosnu je naša brigada stigla baš na vrijeme, jer se u Bosni okupio sav onaj četnički ološ koji je u Srbiji služio okupatoru i dobio nove zadatke da u Bosni onemogući narodnooslobodilačku borbu. Dangić i sve ostale klike stavile su se potpuno u službu Nijemaca i nedićevaca i otvoreno govore o Nediću kao o velikom srpskom rodoljubu, koji dolazi da oslobodi Bosnu. Te bande razvile su u pozadini u Bosni strahovitu pljačku, paljenje i ubijanje. S druge strane, razvile su veliku propagandu u našim bosanskim partizanskim odredima, u kojima je poslije toga nastalo previranje, tako da je dosta veliki broj partizana — koji se inače razlikuju od srpskih partizana, jer su to mahom neupućeni seljaci — prešao u četnike, napustio položaje i počeo da se bavi najobičnijom pljačkom u pozadini. Naš dolazak ovamo učinio je kraj tome raspadanju, jer smo preduzeli najoštrije mjere. Svi četnički štabovi, uključivši i Todorovića, otvoreno sarađuju s okupatorima. Prema nama imaju potpuno neprijateljski stav. Na položajima protiv ustaša tako reći gotovo ih i nema. Uglavnom vršljaju u pozadini. Naš je zadatak da popunimo onu prazninu na položajima protiv ustaša koja je nastala poslije raspadanja nekih partizanskih jedinica uslijed četničke propagande. Isto tako, pred nas se stavlja zadatak da se ne ponovi više ono što

se dogodilo u Srbiji, tj. da četnici nesmetano pripremaju teren okupatoru i nedićevcima u Bosni. Oni nam prijete oružanim sukobom, ali mi imamo dovoljno snaga da ih potpuno likvidiramo ako do toga sukoba dođe. Pokušavamo i pokušaćemo da pridobijemo ono malo poštenih elemenata iz četničkih redova za saradnju s nama u borbi protiv okupatora i ustaša.

Eto, to je, drugovi, ukratko o stanju u Bosni. Mi ćemo nastojati da preko Ozrenskog odreda i Majevičkog odreda uspostavimo stalnu i sigurnu vezu s vama i s našim drugovima u Srbiji.

Uvjereni smo da vas raduje kao i nas ogroman uspjeh Crvene armije, koja pobjedonosno goni i uništava njemačku fašističku gadiju. Naše je ubjeđenje da je krah Hitlerove vojne mašine vrlo blizak, a to treba da bude svima nama podstrek za još uporniju borbu, za konačno oslobođenje srpskog naroda i ostalih naroda Jugoslavije.

S drugarskim pozdravom

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

9. januar 1942. Tito
[Čevljanovići]

A—VII, k. 3, reg. br. 3/5.

POLITIČKOM KOMESARU PRVE PROLETERSKE BRIGADE POLITIČKIM KOMESARIMA BATALJONA PROLETERSKE BRIGADE

Dragi druže,

U interesu aktivnijeg i pravilnog političkog rada u vojnim jedinicama, kao i njihovog političkog delovanja u narodu, potrebno je:

1) Pre svega učvrstiti partijsku organizaciju u bataljonu i neprekidnim sistematskim radom podizati teoretsko-politički nivo partijaca.

U tom cilju treba odmah sprovesti do kraja izgradnju partijske organizacije u bataljonima. Partijci u jednoj četi sačinjavaju četnu ćeliju, osnovnu partijsku jedinicu. Četna ćelija ne održava direktne veze s partijskim komitetima na terenu, nego posredno preko partijskog biroa u bataljonu. Taj biro biraju četne ćelije preko svojih delegata. Partijski biro u bataljonu rukovodi partijskim radom u bataljonu; održava direktne veze s partijskim okružnim komitetom na čijem se terenu bataljon nalazi, stoji pod njegovom kontrolom, prima od njega materijal, direktive, sugestije za rad u narodu i pomoć u instruktorima. Politički komesar bataljona (osim ako nije nepartijac, kakvih slučajeva ima u bosansko-hercegovačkim bataljonima) obavezno ulazi u partijski biro bataljona. Politički komesar čete ulazi kao običan član Partije u četnu ćeliju.

Članovi Partije u štabu bataljona sačinjavaju takođe ćeliju kao običnu partijsku jedinicu, samo s tom razlikom od četnih ćelija što štapska ćelija održava direktne veze s O[kružnim] k[omitetom] pored svoje veze s partijskim biroom bataljona.

O sprovedenoj organizaciji, brojnom stanju itd. kao i o izboru partijskog bataljonskog biroa, izvestiti odmah O[kružni] k[omitet] Partije na svom terenu.

2) Kod rada na podizanju kadrova u četnim partijskim jedinicama posvetiti naročitu pažnju podizanju i učvršćivanju partijnosti svih članova. Pored predavanja iz teorije Partije i objašnjavanja osnovnih organizacionih principa lenjinističke partije, objašnjavati naročito kakav treba da bude partijac kao partizan: primer hrabrosti, požrtvovanja, nesebičnosti, discipline, mudrosti u čuvanju ljudi, dobar drug, nosilac optimizma, borac protiv panikerstva, kukavičluka i malodušnosti, uvek spreman za izvršenje najtežih zadataka. Ilustrovati to primjerima iz života naših, sovjetskih i drugih partizana.

Kao teme koje treba da proradite u ćelijama predlažu vam se sledeće:

Partija i narodnooslobodilačka borba (vodeća uloga Partije); Partija i nacionalno pitanje u Jugoslaviji; Odnos KPJ prema buržoaskim partijama.

Kao jedna od političkih tema koju treba najhitnije proraditi u četnim ćelijama i sa svim partizanima, kako bi svi bili sposobni da je prenesu u narodne mase, šaljemo vam u prilogu teze pod naslovom *Za šta se bore partizani u Bosni i Hercegovini.*[311]

Za temu o Partiji i narodnooslobodilačkoj borbi upotrebite priloženu brošuricu, koja je članak druga Tita preštampan iz »Borbe«.[312] Šalje [vam se] i najnoviji proglas CK Partije, Vrhovnog štaba i bosanskih partijskih i vojnih instanca, koji takođe treba da proradite s partijcima i svima partizanima i da prenesete u narod.[313] Od svih priloženih primeraka upotrebite po jedan za svaku četu, a ostalo rasturite u narodu ili neka se njima služe partizani pri agitaciji u narodu.

Upozoravate se da se strogo držite linije izražene u priloženim materijalima i da radite brzo.

Kao dalje teme za prorađivanje u ćelijama, četama kao i u narodu predlažu vam se sledeće:

1. O stvaranju Jugoslavije.

a) Versajski mir.

b) Suština velikosrpske politike.

c) Položaj porobljenih naroda u Jugoslaviji i stav KPJ po nacionalnom pitanju.

d) Narodnofrontovska politika u Jugoslaviji.

e) Stav KPJ po pitanju rata, 27. mart i kapitulacija.

f) Karakter rata i značaj pakta sa SSSR-om o prijateljstvu i nenapadanju[314].

2. Drugi imperijalistički rat.

a) Karakter rata.

b) SSSR i imperijalistički rat.

c) Pretvaranje imperijalističkog rata [u oslobodilački] stupanjem SSSR-a na čelo narodnooslobodilačke borbe porobljenih naroda.

3. O SSSR-u.

a) 1905. i 1917.

b) Spoljna politika SSSR-a.

c) Unutrašnja socijalna i politička struktura SSSR-a.

d) Ustav SSSR-a.

e) Crvena armija i narodnooslobodilačka borba.
f) Život seljaka u SSSR-u.
g) Žene u SSSR-u.
h) SSSR kao bratstvo naroda.

[Oko 9.] januara 1942. CK KPJ[315]
[Čevljanovići]

A—VII, reg. br. H—1/116.

CENTRALNOM KOMITETU KP SLOVENIJE!

Dragi drugovi!

U svome pismu od 1. I 1942.* već smo vam odgovorili na neka pitanja koja postavljate u svojim pismima. A ovih dana primili smo podosta vašeg propagandnog materijala (»Slov[enski] poroč[evalec]«, »Osvob[odilna] fronta«, 3. broj »Slov[enski] partizan«, razni leci i propagandni materijal, »Izvestja«, »Slovenija in Evropa« itd.),[316] te vas, u vezi s ovim materijalima, upozoravamo još na neke momente:

1) Pravilno je da se uporno borite za očuvanje širine OF [Osvobodilne fronte] i vaša je politička linija u tom pogledu pravilna. Časopisu »Osvobodilna fronta« dali ste u tom pogledu pravilan smer. Ali sav materijal koji ste nam poslali pokazuje ne samo to da reakcija izvan Fronte diže besnu kampanju protiv KP i, zbog toga, jasno, protiv OF, koja je najjača veza Partije s masama, već da se, u vezi s promenama na međunarodnom području, rađa i u samoj OF dupla opasnost dva neprijatelja rukovodeće uloge naše Partije:

a) Na jednoj strani, prikriveni ili svesni neprijatelji naše Partije, koji se kriju pod demagoškim parolama i glume duboku demokratičnost i prijateljstvo prema Sovjetskom Savezu (»Izvestja«), koji su, prema svemu sudeći, produkat N[agoda][317] i njemu sličnih.

b) Na drugoj strani, nesvesna malograđanska demokratska stihija, koju nose sa svih strana sakupljeni intelektualci, stihija koja guši u pokretu OF njenu pravu *revolucionarnu* demokratičnost, guši u radnim masama svest o apsolutnoj zavisnosti borbe slovenačkog naroda od borbe Sovjetskog Saveza, briše ulogu proletarijata u narodnooslobodilačkoj borbi itd.; ukratko, preti da budućem razvitku OF da izraz nekakve malograđanske sentimentalnosti, koja će svakako jako pomoći kapitalističkim elementima u Sloveniji da se ponovo podignu na noge. Ponavljamo: ne tvrdimo da je OF već danas to, već samo upozoravamo na opasnost koja nastaje ukoliko Partija ne bude izvršila svoje dužnosti.

2) S obzirom na ovo, smatramo da je jedan od najvećih zadataka KP Sl[ovenije] da svojim otvorenim nastupanjem neprekidno pokazuje put kojim treba da ide OF. Nije dovoljno dati slovenačkom narodu listove »OF« i »Slov[enski] poročevalec«, koji su inače dobri agitatori i organizatori za OF, ali se u njima ne vidi stanovište *KP Sl*[*ovenij*e]

* Vid str. 66. — *Red.*

prema *svim* gorućim pitanjima sadašnjeg vremena, ne vidi se samostalna i *direktna* borba KP Sl[ovenije] protiv neprijatelja, ne vidi se principijelan odnos naše Partije prema raznim pojavama u OF i izvan nje. Ova dva lista i ne mogu da budu takva, jer ovo nije njihov zadatak. A zbog toga je neminovno potrebno da se CK KPSl bez odlaganja postara za što redovnije izlaženje »Dela«,[318] koje treba da sve stvari postavlja oštro, principijelno, da se bori za rukovodeće mesto u oslobodilačkom pokretu, odnosno za očuvanje tog rukovodećeg mesta. Saopštenje (nov[embar] 1941. god.)[319] je, doduše, politički pravilno (ali ubuduće izbegavajte upotrebu takvih izraza iz fašističke terminologije kao što je, npr., »gospodarski prostor«) i korisno, ali nije dovoljno. »Delo« je danas tim više potrebno što treba preći od agitacije jedino na nacionalnooslobodilačkoj bazi za korak dalje k agitaciji za učvršćenje saveza radnika i seljaka, naročito siromašnih seljaka, o rezultatima *socijalističkog* sistema u SSSR-u, o tome zašto je baš *sovjetski* sistem omogućio SSSR-u tako veličanstvenu pobedu nad fašizmom; ukratko, treba pripremiti tlo za novu etapu naše borbe, *u koju već stupamo brzim koracima* i na kojoj treba ujediniti neposredno oko KP sve radne mase.

3) Pri tome pazite da ne padnete u sektašenje. Potrebno je da se bije boj protiv neprijatelja naše Partije izvan OF i u njoj na takav način da samu OF očuvate i čak učvrstite. Vodite borbu tako da se narodne mase uvere na vlastitim iskustvima u pravilnost vaših stavova. Pre svega je u tom pogledu potrebno da ništa ne zataškavate, da sve suprotnosti iznosite pred narodne mase i tu izvojštite pobedu nad protivnikom. Pred očima imamo vrlo opasan velikosrpski pokušaj s »Izvestjama«, koja, pod prividno pomirljivom formom, rafinirano podrivaju pozicije naše Partije u OF (s Dražom Mihailovićem). Ne dozvolite ovim elementima, koji ovde, u Srbiji i Bosni, igraju ulogu otvorenih saveznika Nemaca i Italijana, primaju od njih oružje i napadaju nas zajedno s njima (ono isto što se dogodilo ranije u Srbiji, sada se događa u Bosni, kamo je otišao Draža Mihailović),[320] da dobiju korena, jer nema nikakve sumnje da će baš ovi elementi, zajedno s nekim otpacima nekadašnje SLS,[321] biti naš sutrašnji glavni neprijatelj. Samo specifične prilike u Sloveniji sprečavaju ove ljude da već danas postanu ono što su njihova velikosrpska braća u Srbiji i Bosni. Ne dozvolite im, zbog toga, da se uvijaju u neku pomirljivu »lojalnost«, već u »Delu« jasno i otvoreno demaskirajte ovo društvo zajedno s njegovim velikosrpskim hegemonističkim tendencijama.

4) Učvršćujte vezu s onim elementima koji su nama najbliži, a naročito radničko jedinstvo. Saopštite nam kako stojite po tom pitanju. Neka nam Peter [Boris Kidrič][322] češće šalje političke izveštaje, i to ne samo u opštim crtama već i u podrobnostima.

5) Iz »Slov[enskog] poročevalca« se vidi da uglavnom ubijate samo denuncijante i slične elemente, a manje petokolonaše koji na

političkom polju služe neprijatelju i kao takvi su se kompromitovali pred narodnim masama. U tom pogledu morate zaostajanje popraviti.

6) Protiv napada na KP sa strane kontrarevolucionarnih grupa morate nastupati takođe direktno i ne samo preko publikacija OF. Zaoštrite u narodnim masama političku diskusiju na pitanju uloge Kompartije u prošlosti i tih revolucionarnih elemenata. Kad vas kleveću svim mogućim klevetama, uzmite to kao povod za razjašnjavanje nekih principijelnih stanovišta naše Partije (odnos prema demokratiji, crkvi, privatnoj svojini, naciji, porodici, ženi, o socijalizmu, o kolhozima itd.), što će u velikoj meri pomoći prelasku kolebljivih sitnosopstveničkih masa na pozicije naše Partije. U svojoj svakidašnjoj akciji težite izolaciji kulačkih i drugih buržoaskih elemenata od osnovnih radnih masa. Ovo treba da bude takođe crvena nit vašeg organizacionog rada u OF.

7) Posebno pitanje je pitanje terenskih odbora OF. Delimično smo ovo pitanje dodirnuli u pismu koje smo pre nekoliko dana poslali na adresu Izvršnog odbora OF i koje ste već verovatno primili.[323] Ovi odbori su inače — kako se iz vaših izveštaja i poslatog materijala vidi — postali snažan politički faktor, ali aktivistima tih odbora i najširim masama slovenačkog naroda nije još jasno da ovi odbori moraju postati sutrašnja *vlast* i da ovu vlast već danas treba osvajati deo po deo. Ovi odbori već sada treba da igraju ulogu organa narodne demokratske vlasti u krajevima gde operišu partizanski odredi. Učiti treba i slovenačke narodne mase da traže zaštitu — ne kod italijanskih i nemačkih vlasti, već kod odbora OF. Treba objasniti aktivistima odbora OF da oni nisu više samo odbor koji ujedinjuje pripadnike raznih političkih stranaka u zajedničkoj oslobodilačkoj borbi, već da su u prvom redu predstavnici narodnih masa, koje u krvavoj i požrtvovanoj borbi, korak po korak uspostavljaju svoju vlast. Treba objašnjavati u čemu se ova vlast razlikuje od nekadašnje, od onih organa vlasti koje su uspostavili nekadašnji jugoslovenski protivnarodni režimi. Ovo je potrebno ne samo zbog učvršćenja OF već i zbog toga da se postigne što veća unutrašnja homogenost ovih odbora, njihova povezanost s ovim novim revolucionarnim demokratskim formama narodne vlasti i da se, na taj način, u tim odborima zaista iskazuje najjače oružje, koje će sutra onemogućiti raznim reakcionarnim elementima da pod raznim demagoškim, formalno »demokratskim« parolama ponovo uspostave svoje pozicije. Možda će takođe s vremenom biti potrebno menjati nazive ovih odbora u »narodnooslobodilačke odbore« (kao što se naziva i vaš glavni NOO)[324] da bi im se dao još veći značaj. A s time ne treba žuriti, već to učinite onda kada se za to ukaže stvarna potreba. Napominjemo da ćemo vam uskoro poslati naša uputstva u vezi s tim pitanjem, koja će opširnije i u celini obraditi pitanje tih odbora, koji su, bez sumnje, danas najvažniji oblik masovne organizacije i koji će stvarno odigrati ulogu prelaznih organa vlasti k budućim oblicima.[325] Potcenjivanje tog pitanja bilo bi, zbog toga, najgrublja politička greška. A pošto je

stvar takva, takođe je samo po sebi razumljivo da se svim snagama treba boriti za učvršćenje radničkog i sitnoseljačkog jezgra u ovim odborima, za rukovodeću ulogu Partije, za ujedinjavanje masa oko Partije baš preko ovih odbora.

8) Šaljite nam češće i što iscrpnije izveštaje o partizanskim i političkim akcijama. Šaljite opise borbi, junaka, držanje pred neprijateljem, imena poginulih drugova i saveznika itd. Sve ovo potrebno nam je ne samo radi evidencije i popularizovanja kod nas već i radi inostranstva. Ne posmatrajte, onda, ove podrobne izveštaje kao kuluk, nego kao sastavni deo naše borbe. Obavestite nas kako stoji stvar s našim rukovodećim drugovima koji su pali u ruke fašističke policije i šta ste učinili za njihovo oslobođenje.[326] Pokušajte doći u dodir s Italijanima (vojne vlasti) i predložite im zamenu za 100 italijanskih zarobljenika koji su bili zarobljeni krajem decembra u borbi kod Rudog. U tome pogledu možete se pozivati na sve garancije Vrhovnog štaba. Ali ponudu neka izvrši vaš štab ili čak i štab ljubljanskog bataljona.[327] A još bolje bi svakako bilo ako vi sami u Sloveniji nađete taoce. Ukoliko bi Italijani pokazali spremnost za zamenu, ona se može izvršiti na teritoriji Hercegovine. Međutim, glavna vaša briga mora svakako biti da ih oslobodite drugim sredstvima.

9) Poslali bismo vam Gust[la] [Ivana Mačeka], ali nemamo dokumenta za njega.[328] Pošto će se možda i ubuduće pokazati potreba da vam šaljemo ljude, predlažemo da nam što pre pošaljete nešto dokumenata kojima bismo mogli snabdeti ljude za putovanje u Sloveniju. Dokumenti treba da budu kompletni, eventualno čak s dodatim štambiljima, tako da se mogu u celosti opremiti.[329]

Propagandni materijal šaljite nam i ubuduće.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

S drugarskim pozdravima vas pozdravlja

10. januar 1942.
[Čevljanovići]

Centralni komitet
komunističke paritje
Jugoslavije[330]

A—CK SKJ, Fond CK KPJ, 1942/12

ŠTABU ROMANIJSKOG NARODNOOSLOBODILAČKOG PARTIZANSKOG ODREDA

Pročitali smo pismo koje ste uputili Glavnom štabu nar[odno]oslob[odilačkih] partiz[anskih] odreda za Bosnu i Hercegovinu 10. o.m.[331] Slažemo se s mjerama koje ste preduzeli kod Rogatice za slučaj prodiranja Nijemaca i nedićevaca. Napominjemo još samo to da šaljete patrole ka Gornjoj Lijeski da bi se blagovremeno otkrio eventualni pokret neprijatelja.[332] Raspored treba da bude dubinski, kako ste već sami naznačili. Uostalom, mi smo već o svemu tome danas s Čičom [Slavišom Vajnerom] razgovarali i sporazumjeli se [o tome] koje bi sve jedinice trebalo da obezbjeđuju Rogaticu i okolinu.[333] U Kukavicama svakako ostavite jedan dio snaga da se ne bi opet četnici ugnijezdili u tome rudniku. Isto tako, treba da držite u Rogatici najmanje jednu pouzdanu četu.

U slučaju ako bi se Nijemci ili nedićevci pojavili odnosno prodirali prema Rogatici, morate nam to hitno saopštiti kako bismo preduzeli sve mjere za opkoljavanje i uništenje neprijatelja.[334] Za slučaj sukoba s Nijemcima ili nedićevcima vaše jedinice treba da vode borbu, da zadržavaju neprijatelja vodeći borbu s položaja na položaj dok ne stigne naša pomoć.

U vezi s pokušajem neprijatelja da izvrši pokret prema Sjetlini,[335] potrebno je da vi izvršite niz partizanskih prepada na putu Mokro—Bulozi. Dalje, na putu između Ljubogoštâ i Pala. Osim toga, moraćete u svakom slučaju pojačati nekim jedinicama položaje kod Stambulčića, kao i položaje kod Mokrog. Raspored i na ovim položajima treba da bude dubinski. Mi ćemo izdati naređenje Crepoljskoj i Crnovrškoj četi[336] da započnu uznemiravati neprijatelja i s ove strane da bi se na taj način oslabio pritisak prema Sjetlini. U slučaju jednog dobro pripremljenog jačeg prodora, razumije se, moraćemo da preduzmemo i druge mjere da se zaustavi neprijatelj.

Što se tiče pregovora s Pejićem,[337] nemojte ništa poduzimati na svoju ruku, već samo u sporazumu s Vrhovnim štabom. Vi ste pravilno odgovorili Pejiću kada ste kazali da mi ne napadamo četnike kao takve već pljačkaše, i prema tome ne otklanjamo pregovore ni s Pejićem da bi se izvjesne stvari razjasnile između nas i njih. Razumije se da ćemo mi kod tih pregovora zauzeti odlučan stav i nećemo više popuštati, kao što je bio slučaj do sada. Samo držanje Pejića dokazuje da je posljednja naša odlučnost pri uništavanju pljačkaša postigla rezultate. Ako

Pejić želi pregovore, neka se preko vas obrati na Glavni štab za Bosnu i Hercegovinu, koji će odrediti drugove za pregovore. Razumije se da tu dolazi i drug Čiča u obzir kao delegat.

Kraljevački bataljon možete upotrijebiti za manje akcije na terenu, za politički rad itd., ali ga ne smijete raštrkati da bi ga onda bilo nemoguće sakupiti u najkraćem roku u slučaju potrebe.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

10. januar 1942.
20 časova
[Čevljanovići]

P.S. Ovo pismo stavite na uvid i drugu Fići [Filipu Kljajiću], polit[ičkom] komesaru 1. proleterske nar[odno]oslobod[ilačke] udarne brigade. Svako raspoređivanje jedinica naših bataljona tamo može se izvršiti samo s njegovom dozvolom.

Tito

A—VII, k. 2—A, reg. br. 7/1.

OPERATIVNOM ŠTABU BOSANSKIH ČETNIKA

[Komandi operativnih jedinica istočne Bosne][338]

U vezi s događajima koji su se zbijali poslednjih mesec i po dana mi vam se obraćamo ovim pismom jer smatramo da je potrebno raščistiti neka pitanja koja su dovela do vrlo zategnutih odnosa u Bosni i Hercegovini između nas i vas.

1) Za vreme opšte ofanzive nemačkih bandi zajedno s izdajnikom Nedićem protiv naših partizanskih odreda u Srbiji pretprošloga meseca neke četničke jedinice na granici Bosne i Srbije ne samo da su razoružavale naše partizane koji su se povlačili pred okupatorom u Bosnu već su dotične naše borce predavali u ruke nemačkih okupatora (slučaj dr Levija[339] i drugih koje je Kamenko [Jevtić][340] predao u Višegradu u ruke Nemaca).

2) Posle ofanzive u Srbiji došla je u Bosnu jedna veća grupa oficira poslana direktno ili indirektno od Nedića sa zadatkom da razbije naše partizanske jedinice u Bosni. Usled intenzivne propagande i klevetničke harange protiv naših partizanskih komandanata razbijene su neke naše partizanske jedinice, koje su zatim prešle u četnike.

3) Te razornom propagandom demoralisane jedinice prešavši na stranu četnika napuštale su front i zajedno s nekim četničkim grupama koje su došle iz Srbije počele u pozadini da vrše pljačku i ubistva.[341]

4) Nama je vrlo dobro poznato da su Dangić, Kamenko [Jevtić] i drugi u stalnoj vezi s neprijateljima našeg naroda Italijanima i Nemcima i da dobijaju od okupatora oružje pod uslovom da vode borbu protiv partizana.

5) Nama je poznato da se na oslobođenoj teritoriji u Bosni vrši intenzivna propaganda za izdajnika Nedića, koga je londonska vlada lišila čina, kao i sve ostale oficire koji su zajedno s njim u službi okupatora.[342] Nama je poznato da Dangić, koji se naziva komandantom bosanskih četnika, svesno sabotira ovu odluku londonske vlade i dalje održava s Nedićem tesne veze.

6) Nama su pali u ruke dokumenti iz kojih se vidi da četnički štab kod Višegrada stalno izveštava italijansku komandu o kretanju naših partizanskih jedinica tražeći od Italijana da nas napadnu. Takav jedan napad bio je izvršen kod varoši Rudo prošlog meseca, gde su Italijani i četnici zajedno izvršili napad na našu Proletersku brigadu, što je, razume se, svršeno katastrofalno za napadače.

7) Pošto su naši položaji usled razornog dejstva gore navedenih izdajničkih elemenata dosta oslabili, to je, razume se, iskoristio i okupator i počeo pripremati ofanzivu protiv oslobođene teritorije. Mi imamo obaveštenja da ustaše dovlače dosta velike snage da zajedno s Nemcima izvrše proboj naših položaja i ponovno osvoje oslobođenu teritoriju. Ne treba ni govoriti o tome kakve bi to imalo posledice za naše srpsko stanovništvo na teritoriji koja je sada oslobođena.

8) Nama je neshvatljiva ova zagrižljiva i neprijateljska propaganda protiv nas u poslednje vreme ako se ima u vidu da ustaške zveri stalno vrebaju kako bi nas sve zajedno napale i masakrirale naš narod. Nama je neshvatljivo kako su se mogli dozvoliti takva razularena pljačka, paljenje sela i ubijanje mirnog muslimanskog stanovništva kad se zna da su krivci ustaše pobegli na sigurno mesto i kada se zna da će ta pljačka, ubistva i teror izazvati još veće progone Srba na neoslobođenoj teritoriji.

Sve su to i još mnoga druga vrlo važna pitanja koja mi moramo raščistiti da bismo tačno znali ko nam je prijatelj, a ko neprijatelj. U vezi s raščišćavanjem tih pitanja i u vezi s neprijateljskom ofanzivom, mi vas molimo da hitno odredite svoje delegate da dođu na pregovore s našim delegatima, u mesto za koje ćemo se zajednički sporazumeti.[343]

Sa pozdravom

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

[Oko 10. januara 1942
Čevljanovići]

A—VII, k. 6, reg. br. 9/2a.

NARODIMA BOSNE I HERCEGOVINE SRBI, MUSLIMANI I HRVATI![344]

Njemački i talijanski fašistički osvajači već 10 mjeseci pljačkaju vašu ponosnu zemlju. Oni pale vaša mirna sela, ubijaju djecu i starce, uništavaju vaše porodice; oni istrebljuju sve podjednako: Srbe i Hrvate i Muslimane. Ali pošto nemaju dovoljno svojih snaga da podjarme i unište naše narode, ovi imperijalistički razbojnici stvoriše pakleni plan za istrebljenje naroda u Bosni i Hercegovini. Oni su vas uspjeli zavaditi među sobom da se vi sami uništavate. Za vrijeme svog razbojničkog napada na našu zemlju fašistički banditi posijali su sjeme razdora i mržnje među svim narodima Jugoslavije. Cilj vjekovnog neprijatelja naših naroda jeste stvoriti od naše krasne zemlje svoju koloniju, a naše narode učiniti svojim robovima.

Njemački i talijanski fašistički okupatori doveli su u vašu mirnu Bosnu i Hercegovinu šačicu ustaških bandita, koje su oni godinama, zajedno s kriminalnim zločincem Pavelićem, odgajali u Njemačkoj i Italiji za svoje krvničke sluge, koji danas po nalogu svojih zlikovačkih gospodara čine nečuvena zločinstva ne samo nad srpskim narodom u Bosni, Hercegovini i Hrvatskoj već i nad samim hrvatskim narodom.

Muslimani i Hrvati!

Fašistički zlikovci uspjeli su do sada mnoge od vas zatrovati protiv srpske braće u Bosni i Hercegovini. Potekla je nevina krv vaše braće Srba. Ubijene su na najstrašnije načine hiljade i hiljade nevine djece, žena i staraca. Popaljene su stotine i stotine mirnih srpskih sela. Hiljade srpskih seljaka Bosne i Hercegovine ustale su da brane s oružjem u ruci svoje domove, svoje živote i živote svojih porodica od potpunog uništenja. Njihova borba je pravedna stvar. Pod partizanskom zastavom oni se bore protiv ustaša i okupatora za oslobođenje svih naroda Bosne i Hercegovine. Vaša je sveta dužnost da potpomognete tu borbu, da s oružjem u ruci stupite u partizanske redove i da se rame uz rame sa svojom srpskom braćom borite protiv okupatora i njegovih slugu ustaša. U redovima partizana u Bosni već se hrabro bore muslimanske čete, ali to nije dovoljno.[345] Svi vi, Muslimani i Hrvati, morate se dignuti u borbu protiv okupatora i ustaša; treba da stupite u partizanske redove, koji se bore za oslobođenje naroda Bosne i Hercegovine, bez obzira na vjerske i nacionalne razlike.

Hrvati i Muslimani, dignite se na ustanak ako hoćete da spasete svoje domove, svoje porodice, svoj nacionalni opstanak. Ustajte protiv ustaških krvavih bandita i njihovih gospodara, njemačkih i talijanskih okupatora.

Srbi Bosne i Hercegovine!

Već šest mjeseci vi se herojski borite protiv okupatora i ustaša. Vi ste bili prisiljeni da stupite u borbu da bi spasli svoje živote i živote svojih porodica. U redovima partizana i borbenih bosanskih četnika[346] vi ste postigli do danas velike uspjehe, očistili ste veliki dio Bosne i Hercegovine od omraženog okupatora i njegovih omraženih slugu ustaša. Ali podli fašistički okupator koji je stavio ustaškim banditima oružje u ruke da kolju vas i vaše porodice, da pale vaše domove, našao je isto tako u srpskom narodu izdajice kojima daje oružje u ruke da kolju nedužne Muslimane i Hrvate, da pale njihove domove. Pavelićevim ustašama njemački i talijanski okupatori dali su oružje da kolju Srbe, a izdajnicima Nediću, Pećancu, Ljotiću, Dangiću, Kamenku [Jevtiću] i nekim drugim četničkim vođama, taj isti okupator daje oružje u ruke da ubijaju ne samo Hrvate i Muslimane već i prave srpske i crnogorske rodoljube, herojske partizane, koji su već dali hiljade i hiljade žrtava za slobodu svoga naroda.

Po nalogu okupatora omraženi Nedić šalje razne žandarmerijske oficire u Bosnu i Hercegovinu da šire mržnju protiv Hrvata i Muslimana. Već su počela ubijanja u masama nedužnog muslimanskog stanovništva, već su popaljene i opljačkane hiljade i hiljade muslimanskih domova. Na teritoriji koju ste vi svojom krvlju oslobodili vladaju pljačkaši koje je poslao Nedić. Ove slugine sluge unijele su razdor između bosanskih partizana i borbenih bosanskih četnika, koji su se do sada rame uz rame borili za slobodu svoga naroda. Ovi Nedićevi oficiri govore o Nediću kao o najvećem Srbinu, dok je Nedić uistinu najveći izdajnik srpskog naroda, koga je i jugoslovenska vlada u Londonu lišila čina zbog izdaje srpskoga naroda.

Srbi Bosne i Hercegovine!

Ne dajte se varati od Nedićevih okupatorskih slugu. Okupator već trlja svoje krvave šape nadajući se da je u Bosni već postigao svoj cilj, da je unio pomoću tih izdajničkih oficira dovoljno razdora u redove partizana i četnika da bi mogao ponovo da okupira oslobođenu teritoriju. Njemački okupator već sprema hrvatske ustaše da ponovo provale u vaša oslobođena sela, da pale vaše domove i ubijaju vaše porodice.[347] Srpski narode, trgni se, protjeraj te izdajničke kukavice, koje ti donose samo zlo i nesreću. Partizani i borbeni bosanski četnici, Srbi, Muslimani i Hrvati, vaši su interesi zajednički. Vaši domovi i životi vaših porodica

su u opasnosti. Ustajte svi i rame uz rame vodite nemilosrdnu borbu protiv okupatora i njihovih slugu — Pavelića, Nedića i drugih narodnih izdajica.

Srbi, Hrvati i Muslimani!

Njemački fašistički razbojnik dobija na istočnom frontu smrtonosne udarce. Njegove pljačkaške bande bježe u paničnom bjegstvu. Herojska Crvena armija pobjedonosno goni i uništava najvećeg neprijatelja slobode malih naroda i čitavog čovječanstva.[348] Ona nosi slobodu svim podjarmljenim narodima. Ona dolazi i nosi slobodu našim narodima. Ustajte svi kao jedan da pomognemo dotući krvavog fašističkog okupatora. Budimo dostojni naše herojske braće.

Hrvatski vojnici, podoficiri i oficiri u Bosni i Hercegovini!

Okrenite svoje oružje protiv Pavelićevih ustaša i njemačkih i talijanskih okupatora. Sperite ljagu s hrvatskog naroda koju mu je nanio izdajnik Pavelić. Pređite na stranu naših herojskih partizana, koji se već 6 mjeseci bore za slobodu naroda Jugoslavije. Dajte oružje partizanima. Oduprite se naređenjima vaše komande koja vas tjera da idete protiv svoje braće koja se bore za slobodu. Ubijajte ustaše, koji sramote hrvatsko ime. Dođite na našu stranu, mi ćemo pobijediti, jer s nama je herojska Crvena armija, koja nosi oslobođenje svim okupiranim zemljama.

[Oko 11.] januara 1942.
[Čevljanovići]

Vrhovni štab
Narodnooslobodilačkih
partizanskih odreda
Jugoslavije

Centralni komitet
Komunističke partije Jugoslavije

Glavni štab
Narodnooslobodilačkih
partizanskih odreda
za Bosnu i Hercegovinu

Pokrajinski komitet
Komunističke partije Jugoslavije
za Bosnu i Hercegovinu

A—VII, Fond NDH, k. 93, reg. br. 1/2—3.

[ŠTABU ROMANIJSKOG NARODNOOSLOBODILAČKOG PARTIZANSKOG ODREDA][349]

Neprijatelj je započeo s napadima iz Vareša.[350]

Mi smo na ovom dijelu fronta imali već prve uspjehe, ali neprijatelj udara snagom od oko 600 ljudi u pravcu Pogari—Očevlje s namjerom da nas napadne s leđa i da napreduje dalje prema Olovu.

Mi smo preduzeli potrebne mjere.

Potrebno je da obavijestite četničku komandu da ona svojim snagama izvrši jedan ispad u pravcu Olovo—Očevlje ili prema Musićima — već prema tome kako će situacija diktirati — i da tako neprijatelja opkole i zarobe.[351]

Kap[etan] Račić bi trebalo svoje snage da povuče od Zavidovića bliže sebi da mu one ne bi bile zarobljene.[352]

Budite spremni da neprijatelja dočekate i odbijete.

Potrebno je da obratite pažnju na pravac Vlasenica—Kladanj i Han-Pijesak.

Prema ovakvom stanju stvari udesite vaša dejstva i rasporede snaga.

[16. januar 1942,
selo Gajevi, kod Sarajeva]

A—VII, k. 3, reg. br. 5/1.

BOSANCI! SRBI, MUSLIMANI I HRVATI!

I opet je potekla krv nevine srpske djece, žena i staraca, i opet su planula u vatri vaša mirna sela i opet bježe glavom bez obzira stotine i hiljade vaših porodica pred zvjerskim terorom ustaških zlikovaca. Bježe goli i bosi po ovoj strašnoj zimi, bez cilja i bez nade, prevareni od izdajničkih i pljačkaških četničkih vođa, koji su u službi njemačkih i talijanskih okupatorskih bandita.[353] Dangić, Todorović, Đekić, Kamenko [Jevtić], Aćim Babić,[354] Sergije Mihajlović[355] i druge četničke vođe predale su vas na milost i nemilost ustaškim zvjerovima.

Čujte narodi Bosne!

Prije sedam mjeseci poslali su njemački okupatori hrvatske ustaše u Bosnu i Hercegovinu da pale srpska sela i ubijaju srpsko stanovništvo. Ovi zvjerovi počiniše nečuvena zločinstva nad Srbima. Kad ste vi Srbi uzeli puške u ruke da odbranite svoje živote i živote svojih porodica i u toj borbi pod partizanskom zastavom postigli velike uspjehe, taj isti njemački okupator poslao je preko izdajnika Nedića razne »vojvode« i oficire iz Srbije koji su došli ovamo sa zadaćom da još više zavade bosanske narode, Srbe, Muslimane i Hrvate.[356]

Ovi njemačko-Nedićevi agenti doveli su sa sobom neke četnike, a u stvari pljačkaške bande, koje su počele pljačkati i ubijati mirno muslimansko stanovništvo, paliti muslimanska sela isto onako kao što ustaše pališe srpska sela. Ovi četnički zvjerovi poubijaše i protjeraše iz njihovih domova desetke hiljada muslimanskih porodica.[357]

Nedićevi oficiri, Dangić, Todorović, Kamenko [Jevtić], Đekić, Sergije Mihajlović i drugi počeli su zatim razbijati borbene redove bosanskih partizana putem raznih kleveta protiv partizanskih vođa. Kada su ti izdajnici djelomično postigli svoj cilj i donekle pokolebali redove bosanskih partizana, onda su otvorili vrata njemačkim okupatorima i ustašama na oslobođenoj teritoriji Bosne.[358]

Takozvana četnička vlada u Vlasenici[359] i četnička komanda u Han-Pijesku[360] izdale su izdajničku zapovijest bosanskim četnicima da propuste Nijemce i da ne pucaju na njih.[361] Oni su doveli Nijemce i ustaše u Vlasenicu, u Rogaticu i u druga važna mjesta. I kad su ti zločinci izvršili svoju izdaju, onda su svi napustili Bosnu i pobjegli u Srbiju svojim gospodarima da bi izmakli sudu prevarenih Srba. Jedini koji su

ostali u borbi s nadmoćnijim neprijateljem jesu naši herojski partizani, a s njima mnogi seljaci četnici, koji su sada konačno uvidjeli da su ih njihove vođe izdale.[362] Oni vode borbu kao pravi sinovi svoga naroda na svim frontovima, kod Rogatice, na Romaniji, na Jahorini, kod Vareša i u čitavoj Bosni i Hercegovini.

Srbi, Muslimani i Hrvati!

Dosta je bilo međusobnog prolijevanja bratske krvi! Ujedinite se svi u jednu jedinstvenu Narodnooslobodilačku vojsku i zajedno s partizanima pođite u borbu da biste učinili zauvijek kraj svojim patnjama!

Muslimani i Hrvati!

Ne dozvolite više da se pale mirna sela vaše braće Srba, da se ubijaju nedužna djeca, žene i starci. Pođite zajedno sa Srbima u borbu protiv okupatora i njegovih zvjerskih slugu ustaša!

Srbi!

Na okup u borbu da spasete svoj opstanak i živote svojih porodica! Svi vi koji ste bili prevareni od raznih četničkih »vođa«, izdajničkih »vojvoda« i oficira, stupite sada u redove Narodnooslobodilačkih dobrovoljačkih odreda, u redove Narodnooslobodilačke vojske, da zajedno s herojskim partizanima i Proleterskom brigadom uništite okupatorske, ustaške i pljačkaške četničke bande!

Vrhovni štab Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije poziva vas da stupite svi u tu vojsku radi odbrane vaših domova i porodica!

Da živi jedinstvena narodnooslobodilačka borba svih naroda Bosne!

[22] januar 1942,
[selo Bogovići, na Jahorini]

Vrhovni štab
Narodnooslobodilačke
partizanske i dobrovoljačke vojske
Jugoslavije

A—VII, Fond NDH, k. 64,
reg. br. 20/4—3 i 4.

ŠTABU ROMANIJSKOG NARODNOOSLOBODILAČKOG PARTIZ[ANSKOG] ODREDA

2.* januar 1942.
[Selo Bogovići, na Jahorini]

Kao što znate, dio snaga Proleterske brigade prebacio se preko r[ijeke] Prače.[363] Taj dio uzeo je raspored na liniji: s[elo] Bukvica—s[elo] Bare—Haništa—Kamenica, odakle će preduzeti potrebna dejstva k r[ijeci] Prači, kao i zaštitu stanovništva od ustaškog i neprijateljskog terora.[364] Sa ovog sektora sve četničke vođe pobjegle su.[365] Mi smo primili zaštitu stanovništva, što je vrlo dobro odjeknulo u ovom kraju. Snagama koje su vam ostale na raspolaganju na vašem sektoru, to isto i vi morate uraditi. Pri tome dejstvovati partizanski, ne upuštajući se u dugotrajne borbe. Cijela ofanziva bila je suviše naduvana i dosta slaba.[366] Ali i sad na putevima mogu se neprijatelju nanijeti veliki gubici i još k tome može se lakše doći do oružja. Upravo vi ćete morati sada da produžite onu ljetošnju borbu, u kojoj ste imali velikih uspjeha.

Radite politički. Sada imate dosta argumenata i snaga da u tome postignete zavidne rezultate. Mi smo živo otpočeli formiranje dobrovoljačkih odreda.[367] To isto uradite i vi. Organizujte posao. Šaljite naše vodove u razna mjesta, pa ćete imati uspjeha. Upamtite: više se ne smije dozvoliti da na vašoj teritoriji otpočne rad ma kakva četnička grupa. Sve vođe koje budu dolazile ili pojavljivale se treba smjesta ukloniti.

Preduzeli smo mjere da stupimo u vezu s Kalinovačkim odredom. Saznali smo, ali to nije provjereno, da su oni odbili sve neprijateljske napade.[368] Rekli su nam da se dio njihovih snaga nalazi na Jahorini (Korijenu) u cilju sprečavanja neprijateljskog nadiranja od Vrhprače preko Korijena k s[elu] Jabuci.

Isto tako, saznali smo, što još nije provjereno, da su Crnogorci prije dva dana, u jačini od 500 do 600 zauzeli Foču i razoružali tamošnje četnike, koji su se razišli.[369] Preduzećemo mjere da se i s njima dođe u vezu. Dakle, na ovom odsjeku mogla bi se stvoriti naša čvršća baza. Ovo naročito kada bi se zauzeo i Kalinovik. Taj bi se rejon mogao dobro braniti, a, sem toga, to bi bilo čvrsto uporište za širenje akcije k ostalim predjelima.[370] Zbog ovoga, prijeko je potrebno da nam se prebace ona naša dva bataljona, koja se još nisu probila k nama. Tome morate

* Omaškom je napisan 2. umjesto 22. januar. — *Red.*

pokloniti veliku pažnju. I mi se čudimo kako se oni do sada nisu probili. To su mogli uraditi, jer neprijatelj ni do danas nije izbio u Renovicu. Naročito je potrebno da s našim bataljonima dođu i svi bacači i mitraljezi.[371]

Vama za rad ostaju dva bataljona, kako smo to već utvrdili. Ti bataljoni moraju biti vrlo pokretljivi i zato im ne trebaju bacači, pa ni mitraljezi.

Hitno nas izvijestite o cjelokupnoj vojnoj i političkoj situaciji na vašem sektoru. Dalje, kako se stvari razvijaju poslije našeg odlaska i ove neprijateljske ofanzive. Vi morate po svaku cijenu organizovati vezu s nama. Ovo iz razloga što će naša dejstva biti povezana, jer se nalazimo na istom terenu. Dakle, vezu redovnu po svaku cijenu! Ovo je potrebno i iz razloga što ćete od nas dobijati cio materijal za vojnički, politički i propagandni rad, ne samo za vaš odred nego i za drugove iz PK.[372] Nas čudi da nas niste i do sada potražili. Mi ćemo biti na pravcu: s[elo] Kamenica—s[elo] Butkovići—s[elo] Boškovići—s[elo] Gornji Bogovići—s[elo] Jabuka—s[elo] Mazlići.[373]

Napominjemo da morate organizovati sve jedinice koje su se rasturile, Štab Pračanskog bataljona prebacio se ovamo pod izgovorom da su za njega na onoj strani nemogući uslovi za rad. Mi smatramo da to nije ispravno. Taj je štab morao tamo ostati da organizuje čete i odbranu sela. Na tom sektoru vi trebate uputiti koju četu Proleterske brigade, da se oko nje okupe borbene snage.

Hitan izvještaj očekujemo!

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Komandant
Narod[no]oslobod[ilačkih]
partiz[anskih] odreda
Jugoslavije

Tito

A—VII, k. 2—A, reg. br. 1/1.

OSNIVANJE PRVE PROLETERSKE NARODNOSLOBODILAČKE UDARNE BRIGADE

Po odobrenju Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije formirana je 21. decembra 1941. godine od nekih najboljih dijelova partizanskih jedinica Prva proleterska narodnooslobodilačka udarna brigada. U sastav te brigade ulaze sve narodnosti Jugoslavije, jer će ona time predstavljati borbeno jedinstvo svih naših naroda u borbi za konačno oslobođenje od mrskih okupatora i njihovih domaćih slugu.

U sastav ove brigade do sada su ušli: 1. jedan bataljon Kragujevačkog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda; 2. jedan bataljon Kraljevačkog NOPO; 3. jedan bataljon Šumadijskog NOPO; 4. Beogradski bataljon Posavskog NOPO; 5. Crnogorski Lovćenski bataljon, u koji ulazi i jedna četa Komskog NOPO; 6. Drugi crnogorski bataljon; 7. jedan bosanski bataljon sastavljen od četa iz nekoliko bosanskih NOPO. Ostali bataljoni imaju se formirati u najskorije vrijeme.[374]

[oko 22. januara 1942.
na Jahorini]

Komandant NOPO Jugoslavije
Tito

A—VII, k. 1, reg. br. 4/1.

NAREĐENJA VRHOVNOG ŠTABA NARODNOOSLOBODILAČKE PARTIZANSKE I DOBROVOLJAČKE VOJSKE JUGOSLAVIJE

I

Za komandanta 1. proleterske nar[odno]osl[obodilačke] udarne brigade postavlja se drug Koča Popović [Pera], dosadašnji komandant Posavskog NOPO.[375]

Za političkog komesara 1. proleterske nar[odno]osl[obodilačke] udarne brigade postavlja se drug Filip Kljajić [Fića].

Komandant NOP i DV
Jugoslavije

Tito

II

Po odluci Vrhovnog štaba Nar[odno]osl[obodilačke] partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije postavlja se za načelnika ovog štaba drug Arso Jovanović, dosadašnji komandant Crnogorskog nar[odno]-osl[obodilačkog] partizanskog odreda[376] i član Glavnog štaba NOPO za Crnu Goru i Boku.

Za Vrhovni štab
Komandant NOP i DV
Jugoslavije

Tito

III

Vrhovni štab Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije ustanovljava kao najveće priznanje za borce, komandire, komandante i političke komesare koji se svojim junaštvom i požrtvovanošću u narodnooslobodilačkoj borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika naročito istaknu — zvanje *NARODNOG HEROJA*. Ovo zvanje dodjeljuje borcima samo Vrhovni štab.

Za Vrhovni štab
Komandant NOP i DV
Jugoslavije

Tito

IV

Naređuje se svim narodnooslobodilačkim odredima Jugoslavije i proleterskim brigadama[377] da, ukoliko to već nisu učinili, odmah formiraju pri svojim štabovima *VOJNE SUDOVE* od tri lica.

1. Pod vojne sudove spadaju lica:

a) okrivljena za djelo špijunaže;

b) za djelo izdaje narodne borbe;

c) za dezerterstvo;

d) za pljačku i ubistva;

e) za ometanje vojnih jedinica pri izvršavanju njihovih zadataka.

2. Vojni sudovi sude kako vojnim tako i civilnim licima okrivljenim za gornja djela.

Za Vrhovni štab
Komandant NOP i DV
Jugoslavije

[Oko 22. januara 1942.
na Jahorini]

Tito

A—VII, k. 1, reg. br. 4/1.

STVARANJE NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE

U vezi sa sve većim širenjem i učvršćivanjem narodnooslobodilačkog ustanka u svim pokrajinama Jugoslavije, s jedne strane, i u vezi s raspoloženjem jednog dijela stanovništva koje je raspoloženo za borbu izvan sastava četničkih ili partizanskih jedinica, Vrhovni štab NOPOJ riješio je da se stvori Narodnooslobodilačka vojska. U vezi s tim Vrhovni štab NOPOJ

Naređuje:

1. Da se na teritoriji Bosne i Hercegovine, a prema potrebi i u ostalim pokrajinama, odmah pristupi stvaranju jedinica narodnooslobodilačkih dobrovoljačkih odreda.[378]

2. Ove se jedinice stvaraju od svih onih rodoljuba koji su spremni da se bore protiv okupatora i ustaša, a nisu voljni da uđu ni u partizanske ni u četničke jedinice.

3. Ustrojstvo narodnooslobodilačkih dobrovoljačkih odreda:

a) jedna četa sastoji se od četiri voda, s najmanje 20 boraca u jednom vodu;

b) četiri čete sačinjavaju jedan bataljon;

c) brigadu narodnooslobodilačkih dobrovoljačkih odreda sačinjavaju najmanje četiri bataljona;

d) narodnooslobodilački dobrovoljački odredi spadaju pod komandu Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačkih partizanskih i dobrovoljačkih odreda Jugoslavije odnosno pod komandu glavnih štabova narodnooslobodilačkih partizanskih i dobrovoljačkih odreda dotičnih pokrajina;

e) komandire i komandante narodnooslobodilačkih dobrovoljačkih odreda imenuje Vrhovni štab NOP i DVJ odnosno glavni štabovi dotičnih pokrajina;

f) narodnooslobodilački dobrovoljački odredi imaće svoje posebne štabove koje postavlja Vrhovni štab;

g) borci NODO treba da nose na svojim kapama kao oznake svoju nacionalnu trobojku.

4. Narodnooslobodilački dobrovoljački odredi ulaze kao sastavni dio u Narodnooslobodilačku vojsku, u čijem se sastavu nalaze i narodnooslobodilački partizanski odredi Jugoslavije i proleterske narodnooslobodilačke udarne brigade.

5. Naređuje se svim glavnim štabovima pojedinih pokrajina i štabovima narodnooslobodilačkih partizanskih odreda da, prema datim uslovima, u svakoj pojedinoj pokrajini odnosno oblasti hitno postupe po ovom naređenju.[379]

Za Vrhovni štab
Komandant NOP i DV
Jugoslavije
Tito

[Oko 22. januara 1942.
na Jahorini]

A—VII, k. 2, reg. br. 12/1.

DRUGU TEMPU
[SVETOZARU VUKMANOVIĆU, KOMANDANTU GLAVNOG ŠTABA NOP I DV BOSNE I HERCEGOVINE]

S obzirom na to što su već nekoliko dana prekinute sve veze kako s vama tako i s našim jedinicama Proleterske brigade koje su ostale na području Vareša i Romanije, potrebno je da za sada držimo veze s vama u S[arajevu][380] i s jedinicama Proleterske brigade preko Kalinovičkog odreda. Prema tome, treba da otpremaš svu poštu za nas preko Kalinovičkog odreda. Ukoliko je već do sada neka pošta stigla, a ti si je otpremio prijašnjim pravcem, potrebno je da tu poštu vrate i upute direktno ovamo.[381] Dalje, isto tako Štab BH[382] treba da šalje svoje izvještaje istim putem za nas ukoliko ne bude došao u mogućnost da nam je direktno pošalje.

Od našeg odlaska iz Podromanije mi ne znamo ništa šta je s našom Proleterskom brigadom. Naročito nas interesuje šta je s naša dva bataljona Proleterske brigade koji su po našem naređenju trebali još isti dan da krenu za nama u pravcu Jahorine. Ako je tebi što poznato, javi nam to hitno. Na pređašnjem području gdje smo se mi nalazili bilo je riješeno da ostanu svega dva bataljona Prolet[erske] brigade, a ostali su trebali svi da krenu u našem pravcu.[383]

Naš dolazak na Jahorinu imao je ogroman značaj. Usljed izdaje četničkih vođa sve četničke jedinice su se raspale i nastalo je opšte panično bjekstvo ispred ustaških bandi. Mi smo zauzeli položaje iznad Vrhprače i Korijena i zaustavili sva daljna nadiranja ustaša. Osim toga, meštanske četničke čete stavljene su pod našu komandu, a isto tako i svi oni koji su se razbježali vraćaju se natrag i stavljaju se bezuslovno pod našu komandu, tako da smo mi već u praksi formirali dijelove Narodnooslobodilačke dobrovoljačke vojske.[384] Narod nas je s velikim oduševljenjem dočekao jer je vidio svoj jedini spas u našoj dosljednoj borbi. Zbog izdaje četničkih vođa ustaški banditi počinili su nečuvena zvjerstva svugdje kuda su prolazili. Poubijali su sav srpski živalj koji su zatekli kod kuća, a čitava srpska sela pretvorili u prah i pepeo.[385] Eto ta izdaja četničkih vođa učinila je preokret i zauvijek uništila uticaj četnika kod ovoga stanovništva.

Mi se nismo zaustavili na držanju pozicija protiv ustaša, nego smo počeli i temeljito čistiti pozadinu od svih sumnjivih pljačkaških četničkih elemenata. Pošto su stigle naše crnogorske snage iz Crne Gore u jačini od oko 600 boraca, one su zajedno s našim Beogradskim

bataljonom zauzele Foču i već smo ih uputili u pravcu Goražda da u toku današnjeg ili sutrašnjeg dana konačno očiste to posljednje četničko gnijezdo i uspostave narodnu vlast.[386] Sergije Mihajlović je uspio da pobjegne usljed nebudnosti naših partizana. Todorović je uhvaćen na Gackom polju i otpremljen za Crnu Goru.[387] Nadamo se da će nam pasti i još neki važniji izdajnici i četničke vođe u naše ruke.

Ovdje u Foči isto tako prevareni bosanski četnici prelaze svi na našu stranu i mi stvaramo od njih čete Narodnooslobodilačke dobrovoljačke vojske.[388] I ovdje je dolazak partizana izazvao veliko zadovoljstvo kod stanovništva.

Pošto nam nije poznato kakvo je sada stanje oko Rogatice i dalje prema Han-Pijesku, ne možemo da damo tačne direktive za pravac operacija onih jedinica koje se nalaze pod komandom Čiče i Prolet[erske] brigade.[389] No mi mislimo da bi bataljoni Proleterske brigade trebalo da čiste teren u pravcu Rogatica—Mesići—Crvljivac na putu za Goražde. Od strane Goražda u pravcu Rogatice i Renovice čistiće teren dijelovi naše Prolet[erske] brigade i dijelovi crnogorskog Durmitorskog odreda.[390]

Nastoj da nam pošalješ podroban izvještaj o najbližim namjerama neprijatelja, o njegovoj brojčanoj snazi, o rezultatu mobilizacije i rezultatu čitave ofanzive do sada. Po našem mišljenju, ta je ofanziva do sada apsolutno neuspjela, ukoliko neprijatelj zaista ne prikuplja krupnije snage za pojačavanje te ofanzive.[391] Saopšti nam takođe kakav rezultat borbe imamo na ostalim sektorima fronta. Osim toga, saopšti Štabu Prolet[erske] brigade i drugovima iz [Glavnog štaba] BH da hitno uspostave direktnu vezu s nama.

U prilogu vam šaljemo najnovije naše materijale koje vi morate odmah umnožiti i poslati u druge pokrajine.[392] U Zagreb pošaljite i za Sloveniju i Srbiju barem po nekoliko primjeraka. Isto tako, potrebno je da se umnoži i »Bilten Vrhovnog štaba« koji smo sada izdali. Naročito je važno da naše odluke o stvaranju narodnooslobodilačkih dobrovoljačkih odreda dopru u ruke svih štabova i komandi.

Javite se što prije.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

26. januar 1942.
[Foča]

Za Vrhovni štab
Tito

A—VII, k. 3, reg. br. 5/5.

ŠTABU CRNOGORSKO-SANDŽAČKOG NARODNOOSLOBODILAČKOG PARTIZANSKOG ODREDA

27. januar 1942.
[Foča]

Proleterska brigada naše vojske prešavši u Bosnu izvela je niz manjih akcija oko Vareša pripremajući napad na ovo mjesto. Baš u to vrijeme Nijemci, ustaše i hrvatska vojska[393] otpočeli su ofanzivu u pravcu slobodne teritorije istočne Bosne.[394] Tom prilikom četnički vođi, koji su ranijom razornom akcijom bili pokolebali jedan dio partizanskih jedinica u istočnoj Bosni, odigrali su sramnu ulogu. Oni su izdali naređenja da se ne puca na Nijemce i tako su im otvorili slobodan put, a oni se nadali u bjekstvo. Tako je nastala panika među borcima, koji su bježali i ostavljali svoje porodice i domove da na njima ustaše iskale sav bijes.[395] Zvjerstva ustaša ne dadu se opisati.

U ovakvoj situaciji naša brigada se našla ugrožena sa svih strana. Trebalo je jedinice grupisane na relativno uskom prostoru izvući i zaštititi stanovništvo od ovih nasilja i zuluma. Forsiranim danonoćnim marševima, po najvećoj hladnoći, uputili smo naše jedinice u određene pravce. I mi smo stigli.[396] Zaustavili smo prodiranje ustaša južno od doline r[eke] Prače, a zatim očistili, uz pomoć Durmitorskog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda, četnička gnijezda Foču i Goražde.[397] Naš ugled je nevjerovatno porastao. Narod je uvidio da smo mi pravi narodni borci. Svugdje nas s oduševljenjem dočekuju. A muslimanski živalj gleda u nama spasioce. Četničke bande i njihove vođe razbijene su u paramparčad. Zvjerstva koja su oni počinili nadmašuju ona ustaška. Sve bivše četničke jedinice prešle su u partizanske ili dobrovoljačke jedinice, koje stoje pod našom komandom.[398]

Dakle, na čitavom toku Drine nalazimo se u susjedstvu. (Napominjemo da se dobar dio Proleterske brigade nalazi sjeverno od r[eke] Prače, na prostoru Romanija — Vareš — Han-Pijesak — Rogatica.)[399]

Situaciju kod vas ne znamo podrobno. Čuli smo da ste energično razjurili te pljačkaške bande na vašoj teritoriji. Mi se nadamo da će vam rad biti sada uveliko olakšan. Kod ovakvog stanja nameće se prijeka potreba da izvjesne svoje jedinice prebacite u Čajniče i tu stvorite solidnu i čvrstu bazu. Taj dio Sandaka do sada je bio zanemaren i pušten na nemilost četnicima. Iz ovog mjesta može se osjetiti vaš politički rad i na zapadnu polovinu Sandaka. A vi sada treba da radite politički, jer su uslovi vrlo povoljni. Držanjem Čajniča Talijanima još ostaje slobodan put k Prijepolju. No zasjedama na tome putu morate im nani-

jeti velike gubitke. Put temeljito porušite, to će reći na velikoj dužini. Radite noću, iako je hladno. Nije svejedno da li se neprijatelj snabdijeva automobilima ili pomoću tovarnih grla. Te karavane možete uspješnije napadati. Najzad, ne treba dozvoljavati da neprijatelj ispada iz varoši i pali okolna sela. Čujemo da imate masu jedinica. Pokrenite ih u akcije. Nije dovoljno da one čuvaju samo svoja sela. Dakle, oko Pljevalja ređajte jedinice na smjenu. Čuli smo da namjeravate odrediti snage za blokadu Bijelog Polja. Ta blokada može uspjeti ako ste stupili u kontakt s Turcima Komarancima,[400] kao i onima na onoj strani Lima. S padom Bijelog Polja neprijatelj bi se našao vrlo ugrožen. Ali biće štetno ako vam to mjesto nekorisno veže vaše snage. Za sada je za vas vrlo važno da u Čajniču stvorite čvrstu bazu, pa tome morate posvetiti veliku pažnju.

Izvijestite nas detaljno o situaciji; o akcijama, uglavnom otkako je formiran odred; o jačini odreda; veze sa susjedima kakve su; pružite nam kakve sugestije, prijedloge itd. Izvještaj nam hitno dostavite.

Duvana ćemo još dati, samo obezbijedite transport. Upravo daćemo vam toliko koliko možete prenijeti. Prema tome se i upravljajte.

Primite naše drugarske pozdrave.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Komandant
Narodnooslobodilačke
partizanske i
dobrovoljačke vojske
Jugoslavije

Tito

P.S. Šaljemo vam primjerke za politički rad.[401] Sve to umnožite i rasturite ne samo po jedinicama nego i naročito po svim selima. Ako ste vi formirali samo partizanske jedinice, onda ne morate prelaziti na dobrovoljačke formacije.

Ostali materijal dostavite kome treba.

S nama uspostavite stalnu kurirsku vezu. Ovo je potrebno radi saglasnosti u radu.*

A—VII, k. 2—A, reg. br. 17/1.

* Posljednje tri rečenice dopisane su rukom. — *Red.*

ZA MIHAJLA [BLAGOJA NEŠKOVIĆA]

Dragi drugovi.

Potvrđujemo prijem vaših izvještaja i pisma druga Mihajla.[402] Svi materijali stigli su nam na vrijeme, pa izgleda da je ovaj način održavanja veze dobar i dalje moguć.[403] No i pored toga, a u vezi sa čestim promjenama koje nas u našem radu zadešavaju, treba nastojati i uporan biti u pronalaženju novih sigurnih i provjerenih načina održavanja veza. Kod toga rukovoditi se i brzinom uspostave veze i dostavljanja materijala, pa makar on pošao preko više punktova istovremeno. To je i naša praksa u posljednje vrijeme i neka vas ne iznenadi ako isti materijal dobijete s više strana. To bi se moglo desiti s našom posljednjom poštom koju smo vam poslali preko Zagreba, Srema i Valjeva.[404]

U vezi sa sve većom aktivnošću naših part[ijskih] organizacija i partiz[anskih] odreda u istočnoj Srbiji, okupator i njegove sluge bili su prinuđeni da potraže novog saveznika za gušenje narodnooslobodilačkog ustanka našeg naroda. Najnoviji uspjesi naših oružanih snaga u okolini Niša i Leskovca, kao i u ostalim dijelovima Srbije, predstavljaju veliku opasnost za okupatorske snage, naročito u ovom prvom dijelu Srbije, gdje ona žele da stvore svoje čvrste baze kako u cilju gušenja narodnog ustanka tako i u cilju priprema za eventualni napad na Tursku.[405] Njemačke fašističke rulje zahvatio je smrtni strah zbog katastrofalnog poraza na istočnom frontu. Slavna i herojska Crvena armija u srazmjerno kratko vrijeme svoje ofanzive slomila je kičmu hitlerovske armije i nikakvi pokušaji za njeno oporavljanje neće je više spasti konačnog i potpunog sloma. Rasulo koje je već otpočelo munjevitom brzinom na bojištu, prijeti da isto takvom brzinom zadesi okupatorske fašističke rulje u svim porobljenim zemljama Evrope. To rasulo ubrzava i sve više će ubrzavati sazrijevanje svijesti kod njemačkog naroda o nužnosti i vlastitog obračuna sa svojim fašističkim bandama, koje su nanijele toliko zla čitavom naprednom čovječanstvu. Pitanje je, možda samo momenta kad će i njemački narod, pod vođstvom svoje slavne Komunističke partije, ustati u odbranu svojih prava i svoje časti pred čitavim svijetom. U samrtnom ropcu njemački fašizam pokušaće još mnoge avanturističke podvige.

Eto, na toj liniji treba posmatrati ubacivanje bugarskih trupa na sektor istočne Srbije.[406] U interesu je ne samo njemačkog fašizma, kome otkucavaju posljednji časovi, nego i balkanskih buržoazija da što prije i što efikasnije preduzmu mjere za sprečavanje otvaranja balkanskog fronta na čelu sa Sovjetskim Savezom. Radi se upravo o klasnim interesima i neumoljivoj klasnoj borbi koja će buržoazije raznih zemalja natjerati na paktiranje i s crnim đavolom, bez obzira na oprečne interese jedne prema drugoj. Nije isključen ni sporazum u ovom pravcu između reakcionarne bugarske vlade i tzv. srpske vlade na čelu s njemačkim špijunom Nedićem, kao god što nije isključen sporazum između ovoga i ustaškog poglavara Pavelića o zajedničkom pohodu na partizanske oružane snage.

U ovoj situaciji naši zadaci su jasni. Pojačati rad part[ijskih] org[anizacija] u masama u čitavoj Srbiji, a naročito u njenom istočnom dijelu. Treba odmah objasniti masama izdajničku ulogu srpske vladajuće klike, kao i besprimjernu izdaju svih četničkih grupa i grupica. U tom cilju treba učiniti sljedeće:

1) Neodložno uspostaviti vezu između okružnih komiteta u istočnoj Srbiji i PK za Makedoniju. Po svim zajedničkim pitanjima omogućiti koordinaciju akcija i rada uopšte. Prenijeti u Makedoniju naša iskustva iz partizanske borbe i pružiti pomoć u organizovanju partizanskih odreda i akcija gdje za to postoje uslovi. Pitanje kadrova u Makedoniji jedno je od gorućih pitanja, jer se bez kadrova ne mogu izvršiti tako krupni zadaci. Dužnost je naših pomenutih organizacija da u tome priteknu u pomoć part[ijskoj] org[anizaciji] u Makedoniji. Ako treba, njihova je dužnost da odvoje jedan broj vještih partizana i dobrih partijaca i pošalju u Makedoniju na rad i pokretanje akcija.

2) Sada više nego ikada raditi na učvršćivanju i proširivanju partizanskih odreda u istočnoj Srbiji. U borbu protiv neprijatelja skupiti sve što je spremno da se bori. Od sela do sela, od grada do grada ići i pozivati na oružje objašnjavajući naš stav i cilj naše borbe. Izvlačiti radnike iz gradova i upućivati ih u partizanske odrede. Time ne samo da će se pojačati odredi nego će i radnici biti zaštićeni od masovnih pokolja i koncentracionih logora. Mobilisati sve rodoljube spremne da uzmu učešća u narodnooslobodilačkoj borbi. S konkretnim činjenicama raskrinkavati sve protivnarodne elemente i izdajnike oslobodilačke borbe.

3) Povezati se s bugarskim vojnicima i pozvati ih da prestanu biti oružje u rukama reakcionarne bugarske vlade, koja hoće i njih da baci u naručje krvavog fašizma. Bugarski vojnici nisu svojom voljom uzeli oružje i pošli da se biju protiv srpskih partizana — svoje braće radnika i seljaka. Oni to čine jedino pod pritiskom izdajničkih fašističkih ili fašizmu naklonjenih oficira. Sve im to treba objasniti i prilikom svakog susreta, bilo na položaju ili drugdje, prvo ih pozvati na bratimljenje i stupanje u partizanske redove otpočinjući partizansku borbu i

u svojoj zemlji. Radi postizanja ovog cilja treba se u prvom redu povezati sa članovima Partije u bugarskoj vojsci.

4) Pojačati i politički osamostaliti Sekretarijat PK za istočnu Srbiju.[407] Njegovo formiranje je došlo u pravo vrijeme i uloga mu je sada od ogromnog značaja. Sekretarijat mora učiniti sve u pravcu uspostavljanja što stalnijih i što čvršćih veza s part[ijskom] organizacijom u Makedoniji; osim toga, naročita pažnja mora se posvetiti jačanju part[ijskih] org[anizacija] i partiz[anskih] odreda u Timočkoj krajini. Raditi na što bržem podizanju na ustanak naroda toga kraja i čitavog zaječarskog okružja. Narod toga kraja treba podsjetiti na njegovu slavnu borbenu prošlost, koja ni ovoga puta ne smije biti zasjenjena. Stalno ukazivati našim organizacijama na potrebu ravnomjernosti u borbi za oslobođenje našeg naroda od okupatorskog jarma. Dosadašnja iskustva pokazuju da je neprijatelj uvijek koncentrisao svoje snage i navaljivao tamo gdje su naše snage najjače koristeći našu slabost i neaktivnost u ostalim krajevima.

Iskustva su isto tako pokazala da je neprijatelj uspješno sprovodio teror u onim krajevima gdje se naše akcije nisu osjećale ili su bile vrlo slabe. Te pokušaje — kako se iz vašeg pisma vidi — režim namjerava da ostvari i sada. U nemogućnosti da razbije narodnooslobodilački pokret i spriječi okupljanje širokih narodnih masa oko njega, izdajnička Nedićeva vlada pokušava Uredbom o prinudnom radu[408] da stvori nove tamnice za srpski narod. Te pokušaje činili su i ranije nenarodni režimi, ali su uvijek bili razbijeni odlučnim otporom u prvom redu radničke klase. Stoga i ovog puta treba organizovati otpor najširih masa i hitno pojačati raskrinkavanje svih izdajničkih mjera špijunske vlade Nedića. Imajući u vidu da će ta uredba pogoditi u prvom redu radnike i naprednu omladinu, treba jednim letkom objasniti njen karakter i pozvati radnike na budnost. Niko ne smije dozvoliti da padne u šake krvnika. Otići u radne logore, to znači otići u sigurnu smrt. Nije slučajno da ova naredba pada baš u momentu grčevitih napora njemačkog fašizma i domaćih izdajnika da spasu ono što se još spasti dade. Nju treba shvatiti samo kao slabost današnjeg izdajničkog režima, ali to nikako ne znači da treba potcjenjivati sve ono što od njega dolazi.

Evo ukratko odgovora na još neka postavljena pitanja:

1) Što se tiče partijskog rada u partiz[anskim] jedinicama i organizacione strukture, prilažemo posebno jedan cirkular po tome pitanju iz kojeg ćete to najbolje vidjeti.[409] Na potrebu i značaj toga rada, naročito danas, ukazali smo u prošlim našim pismima.[410]

2) Uprkos teškoćama koje nam donosi zima, ne smije se dogoditi da naše čete budu ma gdje raspuštene. Nijedan borac ne smije biti razoružan ili s oružjem poslat kući. Neka nam u tom pogledu budu primjer ne samo ruski partizani nego i hiljade naših partizana, koji se i danas, po najljućoj zimi, herojski bore protiv mnogobrojnih neprijatelja.

3) Poslije ofanzive i našeg odlaska s bivše oslobođene teritorije stvoren je Glavni štab za Srbiju, u koji su ušli drugovi: Mirko Tomić, Pera Stambolić, Milinko Kušić i Zdravko [Jovanović], komandant Valjevskog odreda. U početku nisu bili na okupu, ali sada se oni svakako nalaze već okupljeni na jednom sektoru.[411] Do njih se može najlakše doći preko Valjevskog odreda. Izvještaje o partizanskim akcijama iz čitave Srbije treba slati po jedan primjerak Glavnom štabu za Srbiju i direktno Vrhovnom štabu. Vaša je dužnost da pomognete Glavnom štabu u uspostavljanju veza sa svim odredima u Srbiji.

4) Četrnaestog prošlog mjeseca, pred naš polazak iz Sandžaka u pravcu Bosne, PK je dobio zadatak da se zajedno s ostalim partijskim aktivistima što prije prebaci u Srbiju radi bržeg povezivanja sa svim part[ijskim] org[anizacijama] i obezbijeđenja jedinstva u rukovođenju. Ta nužnost naglašena je ne samo u pismu od 14. prošlog mjeseca nego i u našim prošlim pismima. Ako se PK, tj. ovaj njegov dio, još ne nalazi na terenu,[412] znači da su nastupile neke teškoće. U svakom slučaju, njegovo odsustvo s terena jako će se osjetiti, naročito u unutrašnjosti Srbije. U najskorije vrijeme provjerićemo gdje se on nalazi i dostavićemo mu vaše materijale s napomenom da se što brže poveže s vama.

5) Ukoliko bi vaše veze bile redovno moguće, a ostali drugovi ne budu mogli da se prebace u Beograd, onda bi drug Mihajlo mogao ostati tamo gdje je, ali samo u tom slučaju ako bi koordinacija rada, koja je baš u današnjoj situaciji neophodna, bila potpuno obezbijeđena.

6) Pojedina okružna rukovodstva dosta su oslabljena usljed povlačenja jednog dijela partijskih odgovornih radnika zajedno s nekim odredima van Srbije. Tamo se nalaze i čekaju u S[andžaku] na povratak zajedno s PK drugovi Mijalko [Todorović] i Kočijaš [Mirko Milojković], Bogavac i Mirko [Tomić]. (Drug Mirko je baš ranije pozvan iz Kraljeva na oslobođenu teritoriju i time momentalno razriješen dužnosti instruktora PK; s njegovim ulaskom u Glavni štab i PK on je definitivno spriječen da obavlja tu dužnost; [mjesto Bogavca] u taj kraj — Kraljevo, Kruševac — trebalo bi odmah poslati jednog jačeg druga.) Iz Pomoravlja udaljili su se Brka [Ištvan Kizur] i jedna odgovorna drugarica. Ovi i još neki drugovi pozvani su na odgovornost i kritikovani zbog udaljavanja sa svoga terena.[413] Osim njih na povratak čekaju i svi oni drugovi koji su pozvani iz Beograda na oslobođenu teritoriju. OK u Čačku s instruktorom Ćećom [Svetislavom Stefanovićem] i OK u Užicu nalaze se na svom terenu. Ćeća je još ranije pozvan na rad u Čačak. Tamo je dodijeljen na agitpropski rad i Stefan [Mitrović], gdje se i danas nalazi.[415]

Šaljemo vam sve materijale koji su izašli u posljednje vrijeme.[416] Nastojte da umnožite »Bilten« i razašaljite ga po čitavoj Srbiji, Vojvodini i Makedoniji. Šaljite nam izvještaje što redovnije i pokušajte doći do onih informacija koje smo ranije dobijali.

Sa svim našim pismima upoznati drugove iz PK kad uspostavite vezu.

S drugarskim pozdravom

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

27. januar 1942. CK KPJ[417]
[Foča]

A—CK SKJ, Fond CK KPJ, 1942/35

VILA PAVLOVIĆA NA PALISADU U KOJOJ JE TITO BORAVIO NOĆU 29/30. NOVEMBRA 1941 (DANAŠNJI IZGLED)

KUĆA MILENKA MUTAVDŽIĆA U SELU RASNICI (ZLATIBOR) U KOJOJ JE TITO BORAVIO 30. NOVEMBRA 1941 (SNIMAK IZ 1972)

KUĆA ARSE BOŠKOVIĆA U SELU RADOINJI, KOD NOVE VAROŠI, U KOJOJ JE TITO BORAVIO 1. DECEMBRA 1941 (SNIMAK IZ 1972)

KUĆA MILEVE ŽUGIĆ U RADOINJI (ZASELAK MANGURA) U KOJOJ JE 1. DECEMBRA UVEČE ODRŽAN SASTANAK VRHOVNOG ŠTABA (SNIMAK IZ 1972)

KUĆA MILANA LJUJIĆA U SELU GORNJOJ BISTRICI, KOD NOVE VAROŠI, U KOJOJ JE 2. DECEMBRA 1941. BORAVIO TITO (SNIMAK IZ 1972)

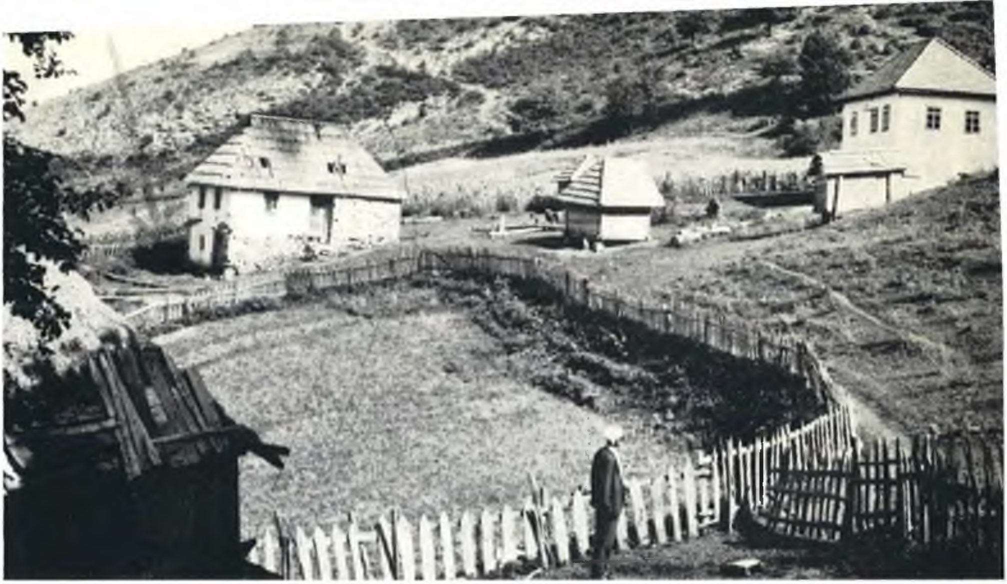

KUĆA MILOŠA DIVCA U DRENOVI, KOD PRIJEPOLJA, U KOJOJ JE TITO BORAVIO 3. I 4. DECEMBRA I 7—10. DECEMBRA 1941. U NJOJ JE 7. DECEMBRA ODRŽANA SEDNICA CK KPJ. KUĆA JE PORUŠENA A NALAZILA SE NA MESTU OZNAČENOM STRELICOM (SNIMAK IZ 1967)

NA OVOM MESTU (ZASELAK VRANJAK DRENOVA) NALAZILA SE KUĆA PETRA RADAKOVIĆA U KOJOJ JE TITO BORAVIO OD 10. DO 14. DECEMBRA 1941. PRILIKOM NAPADA NA VRHOVNI ŠTAB, 14. DECEMBRA 1941, ITALIJANSKI VOJNICI SU JE SPALILI

KUĆA DRAGA LJUJIĆA U SELU DRAŽEVIĆIMA, KOD NOVE VAROŠI, U KOJOJ JE TITO PRENOĆIO 14/15. DECEMBRA 1941 (SNIMAK IZ 1967)

ZGRADA OSNOVNE ŠKOLE U SELU KASIDOLIMA, KOD PRIBOJA, U KOJOJ JE TITO BORAVIO NOĆU 18/19. DECEMBRA 1941 (SNIMAK IZ 1967)

KUĆA MEŠTANSKOG PAROHA U RUDOM U KOJOJ JE TITO BORAVIO OD 19. DO 23. DECEMBRA 1941 (SNIMAK IZ 1972)

U OVOJ ZGRADI U ROGATICI JE TITO BORAVIO OD 25. DO 27. DECEMBRA 1941. U NJOJ JE 25. DECEMBRA ODRŽANO SAVJETOVANJE VRHOVNOG ŠTABA (DANAŠNJI IZGLED)

KASARNA NA PODROMANIJI U KOJOJ JE TITO BORAVIO OD 29. DO 31. DECEMBRA 1941. I PRENOĆIO 17/18. JANUARA 1942 (SNIMAK IZ 1978)

KUĆA RADA ZORANOVIĆA U SELU BIJELE VODE (NA ROMANIJI) U KOJOJ JE TITO BORAVIO 1. I 2. JANUARA 1942 (SNIMAK IZ 1978). KUĆU SU NEMAČKI VOJNICI SPALILI 1942, A POSLE RATA JE PONOVO PODIGNUTA

KUĆA VESELKA TODOROVIĆA U SELU ČEVLJANOVIĆI, KOD SARAJEVA, U KOJOJ JE U PRVOJ POLOVINI JANUARA 1942. BORAVIO TITO (SNIMAK IZ 1978)

KUĆA ĐOKIĆA U SELU IVANČIĆI, KOD SARAJEVA, U KOJOJ JE 7. I 8. JANUARA 1942 ODRŽANO SAVJETOVANJE PK KPJ ZA BiH KOJEM JE PRISUSTVOVAO TITO (SNIMAK IZ 1978).

SELO BOGOVIĆI POD JAHORINOM. U KUĆI SAVA I NEĐA RISTIĆEVIĆA KOJA SE NALAZILA U ŠLJIVIKU (SPALJENA JE 1942) BORAVIO JE TITO OD 21. DO 24. JANUARA 1942 (SNIMAK IZ 1978)

ZGRADA MUZEJA U FOČI. NA TOM MJESTU SE NALAZIO HOTEL GERSTL U KOJEM JE BORAVIO VRHOVNI ŠTAB NOP I DVJ JANUAR—MAJ 1942 (DANAŠNJI IZGLED)

TITO U FOČI FEBRUARA 1942.

CRNOGORSKO-SANDŽAČKOM ŠTABU

[29] januar 1942.
[Foča]

Već ranije vam je data direktiva da svoje težište prenesete u rejon Čajniča.[418] Vi to niste ni do sada učinili. Tamo ste uputili jedan slabi bataljon (svega 150 partizana)[419] koji je nedovoljan da organizuje vlast na tome području, gdje su ranije harale četničke bande. Pa i pored toga što je taj bataljon ušao u Čajniče, mnoge četničke bande kreću se i ugrožavaju prolaz naših kurira oko Pljevalja, Boljanića, Gotovuše.[420] Sem toga, neke četničke bande nalaze se južno i jugozapadno od Rudog. Ni za ovo niste ništa preduzeli. Vi se nalazite u Kovrenu, daleko od svih događaja: onih oko Čajniča, a i onih u Crnoj Gori. Prema svemu postupićete ovako:

1) Obezbijedite potrebnim snagama zavođenje našeg čvrstog uticaja i rada u zapadnoj polovini Sandžaka [od puta Prijepolje—Pljevlja pa sve zapadno].

Čitav taj teren morate pročistiti od četničkih bandi, a to će reći da ga morate prokrstariti. Pri tome po svim opštinama zavesti narodnooslobodilačke odbore.

2) Protiv svih četničkih bandi povesti otvorenu borbu i po svaku cijenu likvidirati ih. Na vašoj teritoriji ne smije postojati nikakva organizacija sem naše partizanske i dobrovoljačke vojske.

3) Od dana formiranja vašega odreda pa do danas podnesite nam izvještaj o svim akcijama.

Isto tako, obavijestite nas kojim snagama raspolažete, kako su formirane i s koje su teritorije te čete.

4) Obrazložite nam kako je moguće da neprijatelj nesmetano saobraća na putu Pljevlja — Prijepolje.

5) Šta ste sve preduzeli da suzbijete neprijateljske ispade iz Pljevalja.

Najzad, podnesite nam stvaran izvještaj o vojno-političkoj situaciji na vašem području. Recite nam sve što znate o stanju i akcijama u Crnoj Gori, jer otuda nemamo odavno izvještaja.[421]

S obzirom na sadašnju situaciju izgleda nam da je vaše mjesto tamo suviše daleko. Upravo vi biste mogli Jakića dovoljno ojačati da on sam raščisti pitanje ovog dijela Sandžaka, pa vi biste mogli tamo ostati.

Stičemo utisak da ne pratite razvoj događaja:

Talijani naoružani pobjegli su vam iz Kolašina, Mateševa i Lijeve Rijeke maršujući jednim dugim putem[422]; nijedna veza u Sandžaku nije neprijatelju prekinuta; dozvolili ste da se u zapadnom dijelu Sandžaka ugnijezde četnici, a mi smo vam bili postavili kao zadatak da to imate spriječiti; pa i kad ste ušli u Čajniče (četnici su već bili pobjegli od nas) niste preduzeli efikasne mjere da se taj dio dobro očisti.

Sve su ovo činjenice koje govore o nebudnosti i nepredviđanju događaja.

Tražili smo da s nama uspostavite kurirsku vezu, pa je i to izostalo.

Možemo vam poslati dosta duvana, samo obezbijedite njegov transport.

Možemo vam dati i rakije koju biste zamjenjivali za žito, ali morate organizovati njen prevoz.

Imate li novaca?

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Komandant
Narodnooslobodilačke
partizanske i dobrovoljačke
vojske Jugoslavije

Tito

P.S. Poslati politički materijal umnožite i razdijelite po jedinicama i svim selima.

Razvijte jak politički rad. Obilazite sela s jedinicama.

Priređujte konferencije . . .*

A—VII, k. 2—A, reg. br. 2/1.

---

* Nedostaje završetak dokumenta. — *Red.*

GLAVNOM ŠTABU NARODNOOSLOBODILAČKIH PARTIZANSKIH ODREDA ZA CRNU GORU I BOKU

Primili smo vaše pismo od 11. januara kao i ostale materijale.[423] U tom pismu vi saopštavate da ste izdali naređenje za mobilizaciju i formiranje dva bataljona od Durmitorskog NOP odreda, koji su prema našem naređenju[424] imali zadatak da čiste teren oko Foče. Saopštavamo vam da su oba bataljona već izvršila svoj zadatak i to — bataljon »Vojvoda Momčilo« stigao je u Foču 20. januara i razoružao četničku posadu. Usljed nepažnje uspio je glavni bandit Sergije Mihajlović da pobjegne iz Foče. Drugi bataljon — »Bajo Pivljanin« stigao je u Foču 24. januara. Bataljon »Vojvoda Momčilo« broji 244 borca, a bataljon »Bajo Pivljanin« 273. Odmah po svom dolasku u Foču komanda bataljona »Vojvoda Momčilo« poslala je jednu četu u Trnovo, gdje je razoružala četničke grupe. Dvadeset petog januara stigao je u Foču i jedan bataljon Proleterske NO udarne brigade, jer se nije znalo da je stigao Pivski bataljon, a četničke bande u okolini Foče pokušale su da ponovo zauzmu Foču. Dva dana poslije toga stigao je ovamo i ovaj štab. Čim smo došli ovamo uputili smo Pivski bataljon s jednom četom Proleterske brigade u Goražde, koje su ove trupe zaposjele, ali nisu razoružale bosanske četnike,[425] jer su ovi svi do jednoga prešli na našu stranu i mi smo ih uvrstili u narodnooslobodilačke dobrovoljačke odrede, koje stvaramo u Bosni i u koje ulaze bosanski četnici koji su bili prevareni od raznih oficira i četničkih vojvoda.

S nekoliko riječi ovdje ćemo vas upoznati s vojnom situacijom u Bosni. Uoči dolaska Proleterske NOU brigade u Bosnu razvila se među bosanskim partizanima silna propaganda od strane četničkih vođa i oficira Nedića i Draže Mihailovića. Iskorištavajući naš momentalni neuspjeh usljed neprijateljske ofanzive u Srbiji, ovi su izdajnici u Bosni podigli silnu hajku protiv vodstva partizanskih odreda u Bosni. Nastala je zaista vrlo kritična situacija za nas, jer su čitave čete i bataljoni partizana prelazili na stranu četnika. Samim tim, razumije se, bila je onemogućena svaka borba protiv ustaša i Nijemaca. Stigli smo zaista u dvanaesti čas i s našom Proleterskom brigadom učinili smo kraj daljem raspadanju partizanskih odreda.[426] Započeli smo vrlo oštru akciju čišćenja i razoružavanja svih onih koji su prešli na stranu četnika. Mnoge jedinice koje su već prešle na stranu četnika ponovo su se vratile u partizane i mi smo im vratili oružje. Ta naša odlučna akcija izazvala

je silnu paniku kod četničkih vođa. Počeli su protesti i prijetnje, razumije se bez ikakvog efekta. S druge strane, ta odlučna akcija povratila je ponovo povjerenje u redovima bosanskih partizana, koji su ponovo počeli da pripremaju akcije protiv ustaša i Nijemaca. Naša Proleterska brigada krenula je čitava u pravcu rudarskog basena kod Zenice i Vareša. Tu smo pripremali zauzimanje Vareša i daljnje prodiranje prema Zenici i oslobađanje tih rudarskih revira. No taj naš plan se nije mogao ostvariti usljed ofanzive koju je neprijatelj otpočeo protiv partizana u Bosni.

Opšta ofanziva Nijemaca, ustaša, uz pomoć Nedića, počela je 15. o.m. Ta ofanziva pripremana je vrlo temeljito. U Bosnu je došlo na stotine raznih Nedićevih oficira, koji su po nalogu Nijemaca imali demoralizirati partizanske redove, prevesti partizane pod četničku komandu da bi na taj način oslabili otpor i olakšali zauzimanje oslobođene teritorije. Prije samog početka ofanzive došla je u Zagreb, kod Pavelića, delegacija izdajničke Nedićeve vlade, gdje su se dogovorili o koordinaciji u toj ofanzivi.[427] Ofanziva je počela s 5 raznih pravaca. Prva kolona krenula je od Sarajeva prema Palama, duž Višegradske pruge.[428] Druga kolona krenula je od Sarajeva preko Romanije u pravcu Han-Pijeska i Rogatice.[429] Treća kolona krenula je iz Srbije preko Zvornika u pravcu Vlasenica — Han-Pijesak — Sarajevo.[430] Četvrta kolona krenula je iz Srbije, preko Višegrada i Rogatice, prema Romaniji i Sarajevu.[431] Peta kolona krenula je od Vareša prema Olovu.[432] Iz toga se vidi da je neprijatelj imao namjeru da nas opkoli sa svih strana i da nas tu uništi. Uoči same ofanzive četnička komanda u Han-Pijesku i Bosanska četnička uprava izdale su strogo naređenje svim četničkim jedinicama da se ne smiju odupirati neprijatelju niti pucati na njega. Na taj način izdajnički četnički vođi pokušali su da nam zabiju nož u leđa i da olakšaju likvidaciju partizanskih jedinica u Bosni. Usljed te četničke izdaje nastali su u bosanskim četničkim redovima, koji se sastoje mahom od poštenih bosanskih seljaka, potpuno rasulo i zabuna. Preduzeli smo hitne mjere za pružanje otpora. Naše jedinice Proleterske brigade razaslali smo u raznim pravcima da prihvate borbu s neprijateljem i uzmu pod svoju komandu one četničke jedinice koje su, usljed izdaje vođa, bile voljne da se bore u našim redovima protiv neprijatelja. Tako su se naše jedinice Proleterske brigade borile u isto vrijeme na Romaniji, kod Rogatice, kod Han-Pijeska, kod Vareša itd. Uprkos nadmoćnosti neprijatelja u ljudstvu i naoružanju, on nije mogao brzo da napreduje, jer su naše jedinice dale junački otpor i povlačile se tek onda kada je prijetila opasnost da budu opkoljene. Pošto se i sam Vrhovni štab nalazio u neposrednoj blizini Vareša, on je usljed ofanzive dospio u vrlo nezgodan položaj, i mi smo riješili da s dva bataljona Proleterske brigade krenemo forsiranim maršem u pravcu Jahorine. Taj marš je bio izveden sjajno, jer se išlo danju i noću po najvećoj zimi, tako da smo stigli na Jahorinu baš u posljednji čas, jer je neprijatelj već pokušavao da prodre preko Jahorine u pravcu Foče i Trnova, jer su se i

četničke i partizanske jedinice razbjegle na sve strane. Pojava naših proleterskih jedinica na Jahorini izazvala je silno oduševljenje kod stanovništva, koje je u paničnom bjekstvu ostavljalo svoje domove i sela jer su ustaše nemilosredno palile sela i zvjerski ubijale stanovništvo gdje god su prolazile. Mi smo ne samo ovdje zaustavili neprijatelja kod Vrhprače već smo ga odbacili natrag u dolinu i hitno pristupili formiranju dobrovoljačkih odreda Narodnooslobodilačke vojske, jer su se čitave čete i bataljoni četnika, koje su već bile otišle do Ustikoline i Foče, ponovo vraćale bez svojih vođa i stavljale pod našu komandu. Kod naroda je nastalo strahovito ogorčenje protiv četničkih vođa, jer baš njih narod s pravom smatra krivcima za popaljena sela i ubijene žrtve.

Pošto je veći dio naše brigade (5 bataljona) ostao na terenu oko Vareša, Romanije i Han-Pijeska vodeći borbu s neprijateljem, mi smo nekoliko dana bili bez veze s njima. Ali juče nam stiže obavještenje iz Trnova da su tamo stigla četiri bataljona Proleterske brigade, koji su krenuli od Vareša i forsirali prelaz kod Semizovca, kod samog Sarajeva, da bi se odjednom pojavili u Trnovu. Pojava te krupne vojne jedinice nije samo zbunila neprijatelja kroz čiji je teritorij prolazila već i samo stanovništvo u okolini Trnova, pošto su se proleterski bataljoni pojavili s one strane odakle je trebao da nadire neprijatelj. Pošto sada na ovom sektoru imamo mnogo borbenih jedinica, preduzećemo neke krupnije akcije protiv nekih mjesta gdje se nalazi neprijatelj.[433] Sada je ne samo skoro čitav Sandžak u našim rukama, jer je stigao jedan sandžački bataljon u Čajniče, već i veliki dio južne Bosne. Evo ukratko radi upoznavanja prilika ovdje.

Iz vašeg pisma se vidi da se pojavila dosta velika aktivnost nekih grupa bivših jugoslovenskih partija. Trebalo je ipak naglasiti u pismu koje su to partije i u čemu se sastoji ta aktivnost. Ako se ta aktivnost sastoji u tome što ostaci tih partija stvaraju neke četničke grupe, onda to nije tako opasno, jer je nevjerovatno da bi oni mogli postići u Crnoj Gori neki uspjeh u stvaranju četničkih grupa sada, kada su se četnici u Srbiji i u Bosni potpuno raskrinkali kao obične okupatorske sluge.[434] Smatramo da je potrebno da vi i silom spriječite svako stvaranje četnika u Crnoj Gori, a njihove vođe bez milosrđa treba iskorijeniti. S ljudima iz bivših partija, ukoliko nisu izdajnički nastrojeni, treba održavati veze i pridobiti ih za saradnju u borbi protiv okupatora i petokolonaša. Treba im objasniti da svako stvaranje nekih novih formacija u Crnoj Gori pored partizanskih znači unošenje razdora u crnogorski narod i slabljenje njegove oslobodilačke borbe. Dražu Mihailovića treba i dalje neumorno raskrinkavati, ne kao Dražu Mihailovića, jer on danas ne predstavlja više nikog ni u Srbiji ni u Bosni, već kao pokušaj velikosrpske buržoazije da već sada stvori sebi uporište; to činiti povodom tih vojničkih grupa za novo ugnjetavanje crnogorskog i drugih naroda Jugoslavije. Pokušaj agenata Draže Mihailovića u Sloveniji, u Bosni, u Srbiji

itd. da stvore neku jaču vojnu formaciju potpuno je krahirao. On je imao za taj plan direktivu londonske vlade,[435] ali s obzirom na to što su tome planu bili glavna smetnja partizani, Draža Mihailović i njegovi oficiri otvoreno su paktirali s okupatorima i s njihovim slugama u našoj zemlji u borbi protiv nas. Baš takvo izdajničko paktiranje otvorilo je pravovremeno narodu oči, koji danas tu oficirsku kliku oko Draže Mihailovića s pravom gleda kao neprijatelja narodnooslobodilačke borbe.

U vašem pismu se žalite da mi odviše mnogo tražimo od vas zbog toga što smo tražili dva bataljona za Foču. Krivnju zbog toga bacate na neke drugove koji se sada nalaze ovdje kod nas.[436] Smatramo da je to nepravilno, jer mi nismo dobili sugestije od tih drugova da treba toliko i toliko ljudi od vas uzeti za borbu na drugom terenu. Naprotiv, baš Milutin [Ivan Milutinović] je još u Užicu suviše optimistički procijenjivao brojčano i oružano stanje crnogorskih partizana i pravio planove o munjevitom čišćenju Sandžaka i zauzimanju Pljevalja. Mislimo da dobar dio odgovornosti za sama Pljevlja snosi Milutin, jer je on stalno navaljivao da treba najprije zauzeti tu varoš, iako on treba da se sjeti da sam ja bio odlučno protiv toga. Prema tome, smatramo da kod mnogih naših drugova, bez razlike, često preovladava suviše optimističko i nerealno gledanje na stvari. Ali uprkos svemu, uprkos teškim žrtvama u Pljevljima,[437] te žrtve nisu pale uzalud, već predstavljaju ogroman moralni i politički značaj u herojskoj narodnooslobodilačkoj borbi crnogorskog naroda. To će biti jedna od svijetlih tačaka i ponos budućih pokoljenja crnogorskog naroda. Bez obzira na slabo držanje nekih crnogorskih jedinica pri tom napadu na Pljevlja, vi niste smjeli dozvoliti da se u vašem »Saopštenju« br. 5[438] onako sitničarski i nepravilno piše: »Bilo je četa koje su pobjegle od prvih plotuna«, »tako je još jednom djelovalo ono prokleto nasljeđe što su ga crnogorski ratnici dobili — ne od svojih junačkih djedova i očeva, nego od prodanih jugoslovenskih generala, koji su u tragičnom proljetošnjem ratu naučili vojsku samo da bježi«. Takve stvari se ne smiju više dozvoliti ni u kom slučaju. To nije ni vaspitno, ni tačno. Vi ste dalje u toj analizi pravilno dodirnuli nekoliko tačaka o uzrocima neuspjeha kod Pljevalja. Osnovni uzrok neuspjeha kod Pljevalja leži, prvo, u tome što se nepravilno prišlo samoj organizaciji toga napada. Radilo se i suviše nekonspirativno. Nije se uopšte vodilo računa o borbenoj sposobnosti i moralu svih partizanskih jedinica kao cjeline. To su bile na brzu ruku stvorene jedinice, mnoge bez iskustva i prvi put u borbi. Drugo, nije se imalo nikakvog obavještenja o snazi neprijatelja i njegovim protumjerama. Nije se uopšte vodilo računa o tome da se u Pljevljima nalaze elitne neprijateljske trupe, koje su se dobro pripremile da dočekaju taj napad. Treće, a to je najvažnije, nije se uopšte ništa poduzimalo da se demorališe neprijatelj, a to znači da se nije smjelo najprije napasti Pljevlja, već čistiti manje garnizone, a Pljevlja blokirati, čime bi se izbjegle velike žrtve, demoralisao neprija-

telj, a naše borbene jedinice osposobile u manjim ratnim krštenjima za krupnije operacije. Prema tome, da su naše jedinice i osvojile Pljevlja, greška se ne bi time mnogo smanjila, jer bi žrtve ipak ostale suviše velike i skupocjene za jednu takvu pobjedu. Naš je cilj tući neprijatelja, tući njegovu živu silu, a ne osvajanje gradova. Naš je cilj uništavati neprijatelja na takav način da mi sačuvamo naše borbene jedinice, da sačuvamo naše kadrove. Zato sada nema mjesta međusobnom optuživanju, jer tu snosite krivicu svi vi, i taj slučaj treba da bude dobra pouka za vas da takve teške greške više ne ponavljate.

Kako ste samo mogli da štampate onako nezgodnu stvar u vašem »Saopštenju« kao što je ono pisanje pod naslovom »Naše saučešće porodicama palih drugova«.[439] Gdje ste vi vidjeli da se u ovakvim slučajevima izražavaju saučešća, kao kada bi umro neki malograđanski trgovac! Tako se to ne radi. Narod u svojoj oslobodilačkoj borbi daje žrtve svjesno i ne kuka za njima, već se njima ponosi. Kako ste mogli to da napišete? Ubuduće pazite da se takve stvari više ne događaju, jer to su pisane stvari koje ostaju u dokumentima.

Bilo bi potrebno da nam pošaljete detaljan izvještaj o svim akcijama u Crnoj Gori. Iz ovog malog što stoji u vašim pismima vidi se da ste vi u Crnoj Gori dobro počeli i da postižete lijepe rezultate u borbi s talijanskim okupatorom. Naše je mišljenje da bi trebalo da vi Nikšić još čvršće stegnete, a da okupatoru uputite pismo i garantije da može bez oružja napustiti tu varoš.

Pošaljite nam odmah onu emisionu englesku radio-stanicu.[440] Isto tako, treba nam hitno poslati ovamo doktora Đuru Mešterovića, koga smo mi privremeno uputili u Žabljak.[441]

Vi tražite ponovo novčanu pomoć od nas i to u zvečećoj valuti. Mi ćemo nastojati da vam pošaljemo nekoliko stotina hiljada odnosno stavimo na raspolaganje za kupovinu žita u Sandžaku.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

30. januar 1942.
[Foča]

Za Vrhovni štab
Nar[odno]oslobodilačke]
partiz[anske] i dobr[ovoljačke] vojske Jugoslavije
Tito

A—VII, k. 2, reg. br. 4/1.

SRBIMA SREZA FOČANSKOG

Ofanziva koju su njemački fašistički razbojnici preduzeli prije dvije nedjelje u zajednici s ustaškim zlikovcima da bi ponovo stavili oslobođene dijelove Bosne pod svoju krvavu šapu, da bi ponovo prosuli more krvi srpskih žena i djece, da bi ponovo palili i pljačkali, bila je potpomognuta od izdajničkih četničkih vođa, srbijanskih oficira i »vojvoda«.[442]

U sporazumu s izdajnikom Nedićem, koji je vodio pregovore s najvećim krvnikom srpskog naroda Pavelićem, oni su Nijemcima otvorili front i onda pobjegli na sve strane. Na nekim mjestima gdje su oni uspjeli da navedu četnike pod svojom komandom da ne pucaju na Nijemce i da se povuku s položaja nastao je odmah krvavi pokolj u sprskim selima.[443]

Vidjevši kako su strašno prevareni i izdati od svojih vođa, vidjevši da su na položajima ostali samo partizani, oni su se pridružili njima i obrazovali dobrovoljačke odrede, koji danas već na mnogim mjestima zajednički uspješno vode borbu protiv neprijatelja. Tako je od partizana i bosanskih seljaka, bivših četnika, nastala jedinstvena Narodnooslobodilačka partizanska i dobrovoljačka vojska pod jedinstvenom komandom Vrhovnog štaba te vojske. Četnička komanda i četničke jedinice iščezle su s lica zemlje kao da nikada nisu ni bile.

Ali dok partizani i dobrovoljci u čitavoj Bosni vode zajedničku borbu protiv neprijatelja, dotle se u selima fočanskog sreza nalaze mnogi naoružani ljudi koji su do sada pripadali četničkim jedinicama, a koji sada sjede kod kuće i ne pridružuju se nijednoj boračkoj jedinici, niti se javljaju postojećim komandama.

Na taj način nekoliko stotina sposobnih boraca ostaje u pozadini, a njihove puške ćute u vrijeme kad su one tako potrebne na frontu za odbranu ugroženog srpskog naroda.

Neki od tih naoružanih seljaka, iako su željni da se bore na frontu, ipak se, pod uticajem ljudi koji ih lažu, ne prijavljuju postojećim komandama jer se boje strogosti partizanskog zakona i misle da bi bili kažnjeni za pljačku ili druga djela počinjena dok su bili pod komandom izdajničkih oficira.

Neka se ti drugovi — naoružani seljaci — ne dadu varati ni od koga. Narodnooslobodilačka partizanska i dobrovoljačka vojska i

njen Vrhovni štab znaju vrlo dobro ko je pravi krivac. Oni znaju da su seljaci koji su ušli u četničke jedinice da bi branili svoja ognjišta bili zavedeni od pljačkaških i izdajničkih oficira i »vojvoda« na pljačku i druga nasilja. Narod za to nije kriv. Zbog toga svaki naoružani seljak treba sasvim slobodno da se prijavi komandi mjesta u Foči za borca, bez ikakvog straha od ma kakve kazne za djela na koja su ga navele njegove ranije četničke starješine. Samo se odsada kao vojnik Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske mora vladati kao pravi narodni borac za slobodu svoga naroda, a ne za pljačku.

Nekoliko pokvarenih tipova, kao što su bivši žandarmerijski narednik Vladislav Ojdanić ili seoski lupež iz Pive Spasoje Dakić[444] i njima slični, nagovaraju jedan dio naoružanih seljaka da ne priđu Narodnooslobodilačkoj vojsci i pokušavaju da od njih stvore pljačkaške bande, koje bi čak udarale s leđa na Narodnooslobodilačku vojsku i da tako od narodnih boraca stvore narodne neprijatelje. Umjesto da te bandite umlate, ima, na žalost, seljaka koji ih slušaju.

Ovim putem Narodnooslobodilačka vojska poziva posljednji put sve naoružane seljake sreza fočanskog, sve Srbe koji žele braniti svoja ognjišta i život svojih porodica, da se odmah, a najdalje do 5. februara, prijave Komandi mjesta u Foči radi ulaženja bilo u partizanske bilo u dobrovoljačke jedinice Fočanskog narodnooslobodilačkog i dobrovoljačkog bataljona.

Srbi! Ne dopustite da vas pokvareni tipovi i nekakvi mangupi vuku za nos, lažu i odvlače od borbe za slobodu, da vas pretvore u kukavice i izdajnike, koji sjede kod kuće dok se Srbijanci i Crnogorci bore na vašem tlu za odbranu vaših sela. Zar biste mogli podnijeti takvu sramotu? Obračunajte se sa svima onima koji buškaraju među vama i koji vas guraju protiv narodnih boraca umjesto protiv neprijatelja. Neka se vaše puške što prije pridruže puškama ostalih boraca koji se nisu pokolebali i koji hrabro i junački brane oslobođenu teritoriju Bosne, koju će uskoro i proširiti.

Stvarajte svoje partizanske ili dobrovoljačke čete i pođite u borbu protiv dušmana svoga naroda.

Da živi jedinstvena narodnooslobodilačka borba svih Srba i svih naroda Bosne i Hercegovine!

Da živi jedinstvena Narodnooslobodilačka partizanska i dobrovoljačka vojska!

Dolje krvavi okupator i njegove krvave ustaške sluge! Smrt izdajicama i narodnim neprijateljima!

[Kraj januara 1942,
Foča]

Vrhovni štab NOP i DVJ

A—CK SKJ, Fond CK KPJ, 1942/53

DIMITROVU

[Georgi Dimitrovu, generalnom sekretaru
Izvršnog komiteta KI]
1. februar 1942.

Organizator i rukovodilac svih partizanskih odreda Jugoslavije je Komunistička partija. Vojno rukovodstvo je Vrhovni štab, kome su potčinjeni glavni štabovi pokrajina. Glavnokomandujući partizana je Tito, a s njim u Vrhovnom štabu rade: Žujović-Crni, Vukmanović-Tempo i načelnik Štaba general* Arso Jovanović, ranije komandant partizana Crne Gore.[445]

Najbolji komandanti: komandant Proleterske brigade Koča Popović, komandant** Užičkog odreda Bradonja [Radivoje Jovanović], komandant Lovćenskog bataljona partizana Crne Gore Ćetković, komandant Romanijskog odreda u Bosni Čiča [Slaviša Vajner].

Do sada su se naročito istakli u borbama odredi: u Srbiji Posavski i Užički, u Crnoj Gori Lovćenski, u Hrvatskoj Kordunaški i bataljoni Proleterske brigade.

Valter

*[Napisano oko 30. decembra 1941.
u Podromaniji]*[446]
*A—CK SKJ, Fond
CK KPJ — KI, neregistrovana građa.* *Prevod s ruskog*

* Treba: generalštabni major. — *Red.*
** Treba: zamjenik komandanta. — *Red.*

GLAVNOM ŠTABU NARODNOOSLOBODILAČKIH PARTIZANSKIH ODREDA ZA SANDŽAK

1. februar [1942]
[Foča]

Dragi drugovi,

Prema vašoj tražnji[447] šaljemo vam u prilogu:
talijanskih lira 59 074 (pedeset devet hiljada sedamdeset četiri lire); albanskih franaka 110 (sto deset albanskih franaka); albanskih leka 68 (šezdeset osam albanskih leka).

Gornja suma treba da služi za nabavku oružja i municije, koje po vašoj tvrdnji, možete nabaviti.[448] Opominjemo vas da ove nabavke vršite oprezno i pametno, te nas o cijeni i mogućnostima nabavke naknadno obavijestite.

Kurs poslate vam valute je sljedeći: talijanske lire po 263 (jedna lira = dinara 2.63); albanski franci po 1640 (jedan albanski franak po 16.40 dinara); albanskih leki po 300 (jedan lek dinara 3).

S pozdravom

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

A—VII, k. 4, reg. br. 5/1.

OPERATIVNOM ŠTABU NARODNOOSLOBODILAČKIH PARTIZANSKIH ODREDA ZA HERCEGOVINU

I. Odlukom Vrhovnog štaba formira se Operativni štab narodnooslobodilačkih partizanskih odreda za Hercegovinu.[449] Štab odreda sačinjavaju: komandant Đoko Putica, politički komesar Miro Popara, zamjenik komandanta Nenad Vasić, zamjenik političkog komesara Petar Ilić [Petar Drapšin].

Dosadašnji privremeni štab, koji sačinjavaju drugovi Sava Kovačević, Petar Ilić, Đoko Putica i Mile Kilibarda, rukovodiće operacijama sve dotle dok se potpuno ne formira gore navedeni stalni hercegovački Operativni štab.

Operativni štab narodnooslobodilačkih partizanskih odreda za Hercegovinu potpada pod Glavni štab narodnooslobodilačkih partizanskih i dobrovoljačkih odreda za Bosnu i Hercegovinu. Dakle, od njega ćete dobijati sve vojno-političke direktive za rad. Bosansko-hercegovački štab, opet, neposredno stoji pod Vrhovnim štabom i radi u duhu naređenja i direktiva koje izdaje ovaj štab.

Operativno područje vašeg štaba jeste: Gruda — Lastva — Bioč — — Maglić (duh čitave ove linije tijesno sarađivati s Glavnim štabom za Crnu Goru i Boku) — Lelija — Ulog — Visočica — Ivan-p[lanina] (duž ove linije sarađivati s Kalinovičkim odredom, koji naposredno potpada pod Glavni štab za Bosnu i Hercegovinu) — Bitovnja — Gorica — Slatina (duž ove linije održavati vezu s krajiškim partizanskim odredima,[450] koji takođe neposredno potpadaju pod Glavni štab za Bosnu i Hercegovinu) — rijeka Neretva do ušća u more (preko ove rijeke održavati vezu s Dalmatinskim narodnooslobodilačkim partizanskim odredom,[451] koji potpada pod Glavni štab partizanskih od reda za Hrvatsku). Dakle, sve što je zapadno od Neretve u vojno-političkom pogledu vama ne pripada. Ali morate održavati tijesnu vezu i saradnju s dijelovima preko Neretve. Zatim, vama pripadaju poluostrvo Pelješac i sva primorska obala do Grude.

Na navedenom prostoru po geografskim oblastima — župama formirajte samostalne bataljone, odnosno odrede gdje to zahtjeva broj boraca, koji neposredno od vas dobivaju direktive za rad. Te direktive opredjeljuju programski rad za jedan duži period, jer je neposredna veza s tim bataljonima odnosno odredima teška. Npr.: oblast gornje Neretve između Visočice — Bjelašnice — Ivan-pl[anine] — Prozorskog sedla —

— Prenja — Crne gore — Uloga čini jednu cjelinu — oblast. Tu treba formirati jedan odred odnosno bataljon.[452] Njemu bi se dala direktiva:

u cilju olakšanja likvidacije Kalinovika od strane Kalinovičkog odreda dejstvovati u pravcu gornje Neretve, napadajući ustaše u Bjelemiću, Mokrom i k Ulogu;

po izvršenju gornjeg zadatka baciti se svim snagama na prugu Ivan — Konjic — Jablanica.

Jačina bataljona iznosi od 150 do 300 partizana, a odreda i do 1500. Samo, odred se nikad ne grupiše na jednom mjestu, nego operiše po zasebnim oblastima i komunikacijama. Dobra je strana jačih odreda to što se povezuje dejstvo između oblasti koje su bliže vezane jedna za drugu. Npr., po našem mišljenju, na vašem operativnom području ima uslova za dva odreda:

1) Gornjohercegovački,[453] koji bi obuhvatio oblast Gacko — Nevesinje — Mostar pa sjeverno, i

2) Donjohercegovački,[454] od navedene linije pa južno sve do mora.

Na ovaj način bolje će se uspostaviti veza između bataljona, doći će do jačeg izražaja skupno dejstvo, starješinski uticaj doći će do jačeg izražaja, neće ostati neaktivan nijedan kraj Hercegovine.

II. Sem gornjeg, vi treba da riješite još jedno krupno organizaciono pitanje. Čuli ste da smo formirali Prvu proletersku narodnooslobodilačku udarnu brigadu. Stvoriće se više tih brigada u raznim pokrajinama. Ovo pitanje se stavlja i pred vas. Vi već sada treba da od najsvjesnijih radničkih elemenata i siromašnih seljaka stvarate jurišne čete i bataljone koji će poslije moći da stupe u proletersku brigadu sposobnu da izvrši sve zadatke koji se pred nju postave, i to ne samo u sadašnjoj borbi nego i u onoj drugoj fazi borbe.[455] Te jedinice, koje još sada počnete odabirati, treba da su pokretljive, tj. sposobne da izvrše one zadatke koji im se dodijele, i to protiv svih naših neprijatelja, ne vezujući ove zadatke za mjesto boravka, kao što je to slučaj kod seoskih četa. S tako pokretljivim i pouzdanim jedinicama moći ćete razjuriti svu reakciju na vašoj teritoriji. A vi to morate uraditi.

III. Prije prelaska na vaše konkretne zadatke upoznaćemo vas sa situacijom. Ili nju ćete vidjeti i iz priloženog političkog materijala, koji treba da razdijelite svim jedinicama, a naročito širokim seoskim masama. Dakle, četnici su izdali, potpuno se razgolitili pred narodom u Bosni. Oni su se razbili u paramparčad. Sve njihove jedinice prešle su pod našu komandu kao narodnooslobodilačka dobrovoljačka vojska, Naravno, dobar dio je prešao u partizane. Četničke formacije više ne postoje niti smiju postojati na teritoriji Vrhovnog štaba.[456] Gdje god se pojave te bande, odmah treba ubijati njihove vođe i glavne pokretače, a zavedene mase razoružati ili ih primiti pod komandu kao dobrovo-

ljačku vojsku. Ako kod vas postoje uslovi za stvaranje samo partizanske vojske, onda dobrovoljačku ne treba formirati. To ćete vi najbolje ocijeniti.

Evo vojne situacije: držimo uporišta Čajniče, Ustipraču, Mesiće, Goražde, Foču, Trnovo, s frontom na liniji Ustiprača — Jahorina — — Trebević. Na ovoj teritoriji nalaze se snage Prve proleterske udarne brigade, dva bataljona Durmitorskog odreda, snage Sandžačkog odreda, dobar broj mještanskih dobrovoljačkih četa koje su pod našom komandom. Preduzeli smo mjere da likvidiramo Ulog, a poslije aktivne blokade da zauzmemo Kalinovik. Ovu akciju ubrzaćemo, jer bi nam dala velike koristi: vojničke (Kalinovik je arsenal oružja i municije), političke; dalje vođenje borbe bi nam bilo olakšano, jer ni neprijatelj ne bi više usmjeravao napore u pravcu Kalinovika. Sem toga, vezivanjem teritorija Crne Gore, Sandžaka, Bosne i Hercegovine stvorilo bi se čvrsto uporište kako za vojni tako i za politički rad. U ovakvoj cjelini nalaze se i vaši zadaci. A to su:

1. Spriječiti upućivanje talijanskih pojačanja k Ulogu. To se može postići ako porušite sve puteve kojima Talijani mogu prići Ulogu, a to su: Ulog — Kifino Selo — Nevesinje — Mostar; Nevesinje — — Zovi Do — Trusina — Stolac, kao i krak puta koji se od ovoga odvaja preko Bjeljana k Planini — Bileća; Plužine — Fojnica — Gacko.

Sve ove puteve treba sistematski porušiti, a zatim praviti na njima neprekidne zasjede neprijatelju. Dijelove zasjeda smjenjivati. Određeni dio u zasjedi postavlja osmatrače, a ostali se odmaraju u blizini, izabravši zaklonjeno mjesto (kuću, pojatu itd.).

2. Vaš Konjički bataljon treba da dejstvuje protiv ustaša u dolini gornje Neretve — ka Kalinoviku (Borci, Glavatičevo, Bjelemić, Mokro, Kruševljani, Ulog), vezujući njihovu pažnju na tu stranu.[457] Ako bi ustaše pokušale neki prodor od Konjica preko Čuhovića i Umoljana k Trnovu, to treba spriječiti po svaku cijenu.

3. S najbližim snagama iz predjela Gacka povesti akciju u pravcu Borča i na taj način privezati Borčane da ovi ne bi išli ka Kalinoviku ili Foči. Dakle, ove borbe treba da nose demonstrativni karakter, ali ako bi Borčani poveli ozbiljan napad i time doveli u pitanje naše dejstvo ka Kalinoviku odnosno našu bazu u Foči, vi se morate jače angažovati.

4. Sa snagama iz predjela Gacka morate preko Čemerna uspostaviti čvrstu vezu s nama u Foči. To će reći da se čitav taj put k Foči mora očistiti od nesigurnih elemenata i čvrsto držati u rukama. Ako bi Borčani pokušali k Foči preko Hrčave i Popovog Mosta, vi to morate spriječiti udarom u bok iz predjela sela Sastavci, Grab, Izgori.

5. Po svaku cijenu morate likvidirati sve četničke bande na vašem području. Vi znate gdje su sada ta njihova uporišta. Za to čišćenje odredite sigurne jedinice. Taj posao neće vam biti težak. Svi ti banditi

su kukavice. Sami oni vide da su na pogrešnom putu. Sem toga, i situacija je povoljna za njihovu likvidaciju. Pravo je čudo da ste dozvolili da vam otmu Todorovića.[458] To je bio dobar lov. Nemojte da vam se drugi put nešto ovakvo dogodi. Kroz to se kod vas osjećaju mekuštvo i borbena labavost. Ako niste bili sigurni da ga možete sprovesti, onda ste ga trebali strijeljati. Tako se radi. Četničke bande su naši veliki neprijatelji i njihovoj likvidaciji od sada morate posvetiti veliku pažnju.

Za izvršenje svih ovih zadataka obratite se za potrebnu pomoć Župopivskom bataljonu, čiji su dijelovi već bili kod vas.[459] Njihovo prisustvo olakšaće vašu borbu i učvršćivanje discipline kod vaših jedinica. Mi vjerujemo da će vam i naše prisustvo u ovom kraju donekle olakšati situaciju. Mi smo poslali direktno naređenje Župopivskom bataljonu da vam pomogne.[460] No i vi tražite pomoć i naznačite pravac u kom da vas potpomogne.

Navedeni zadaci nameću se kao najvažniji i najhitniji. U situaciji koju smo izložili to ćete i sami shvatiti. Ovo vam napominjemo zato što je do sada vaše težište bilo oko Bileće i južnije. Ne zanemarujući taj sektor, vi se sada morate svom snagom baciti na izvršenje navedenih zadataka. Ali pored toga vi imate i sljedeće zadatke:

1. Rušenje pruge i puta Metković — Mostar — Konjic — Ivan-pl[anina], kao i pravljenje zasjeda na njima. Ta je pruga za neprijatelja sada vrlo važna. On namjerava da tuda provede neke jače transporte. Spriječiti ga u tome znači poremetiti njegove planove. Akcijom na ovim komunikacijama može se dobiti dobar plijen u oružju, municiji i ostalom materijalu.

2. Rušenje puta Dubrovnik — Trebinje — Bileća — Gacko. Obaviješteni smo da ste već na ovome putu imali sjajnih uspjeha.[461] Vjerujemo da ta komunikacija više ne radi, pa takvo stanje treba i održati. To će vam olakšati da se potrebnim snagama bacite na izvršenje onih važnih i hitnih zadataka.

3. Rušenje svih poprečnih komunikacija koje vezuju naprijed pomenute uzdužne linije.

U vezi s porušenim mjestima na svim komunikacijama treba postavljati zasjede.

4. Upad i osvajanje kakvog mjesta — varoši u Hercegovini, koja bi olakšala dalje vođenje borbi u toj oblasti.

5. Rušenje i kidanje telegrafsko-telefonskih linija na što većoj dužini.

6. Likvidacija svih špijuna, petokolonaša i razbijača narodne borbe. Sva imanja petokolonaša konfiskovati u korist narodnooslobodilačke borbe, ostavljajući porodicama hranu za nekoliko mjeseci.

7. Sve četničke bande likvidirati.

8. Politički neumorno raditi. U ovom cilju priređivati kulturne priredbe, konferencije, predavanja, sijela. S jedinicama obilaziti mjesta i tom prilikom upoznavati narod s ciljem naše borbe, partizanskim radom i disciplinom. Ali ljudstvo mora biti primjerno u svakom pogledu. Naročito prolaziti kroz reakcionarna naselja. Narodu imponuju broj i čvrstina boraca. Naše kulturne partizanske priredbe imaju ogroman značaj. Dakle, s pojedinim četama treba obilaziti sela u propagandne svrhe i za to pripremati planove rada i obilaska.

9. Pri izvođenju svih akcija izbjegavati krute frontove. Nikad ne dozvoliti da vam neprijatelj nametne frontalne borbe. Te borbe mi ne možemo izdržati zbog slabosti u naoružanju. Neprijatelja treba hvatati u zasjedama i brzim prepadima. To nam donosi plijen u municiji i oružju, što je za nas osnovni problem. Odbranom ne možemo postići nikakav cilj, a pri tome se troši municija.

10. Suzbijati sve neprijateljske ispade iz varoši i represalije koje on vrši nad stanovništvom. To će vam donijeti veliki politički prestiž.

11. Gdje ima uslova, blokorati varoši. Ali da to ne bude mrtva blokada, nego kidanjem veza, zasjedama i prepadima spriječiti neprijatelju izlazak iz varoši. Vatrenim prepadima, upadima, zarobljavanjem pojedinih vojnika sa straža, zapljenjivanjem oruđa namještenog oko grada neprekidno uznemiravati neprijatelja i učiniti mu stanje u gradu nesnosnim. Poslije toga grad se može zauzeti na prepad. Sprečavati svaki ulazak namirnica u varoš. Ako se neko ogriješi o vaša naređenja, onda mu treba te stvari oduzeti, ali to načelno plaćati.

12. Pri svim taktičkim radnjama službi izviđanja i obezbjeđenja mora se posvetiti velika pažnja. Zbog slabog vršenja ovih službi više smo imali gubitaka nego u svim borbama. (I u Srbiji i Crnoj Gori čitave čete su stradale zbog slabog izviđanja i obezbjeđenja.) Opasnost može doći sa svake strane, zato izviđanje na sve strane u daljini do 5 km.

Isto tako i obavještajnoj službi posvetiti veliku pažnju. Ovu organizovati preko pouzdanih i povjerljivih lica.

13. S nama uspostaviti stalnu kurirsku vezu. Hitno nas izvijestiti o cjelokupnoj vojnoj i političkoj situaciji na vašem području, kao i o mjerama koje ste preduzeli po ovom naređenju. Stanje nepr[ijatelja] i njegovi postupci.

Potrebno je da stojite u vezi sa svim susjednim operativnim grupama, a naročito s Nikšićkim i Durmitorskim narod[no]oslob[odilački]m] partiz[anskim] odredom.

Izvijestite nas, koliko budete znali, o stanju kod susjeda: Cr[na] Gora i Boka, Dalmacija i krajiški odredi.[462]

Opravdano očekujemo da ćete vi savladati sve teškoće na koje nailazite, izvršiti povjerene zadatke i dati življi tok operacijama na cijelom vašem području.

Primite naše drugarske pozdrave.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

[Početak februara
1942, Foča]

A-VII, k.3, reg. br. 15/5.

SVIM KOMANDANTIMA ODREDA, BATALJONA I KOMANDIRIMA ČETA NOP I DV

[Početak februara
1942, Foča]

Radi pravilnog snabdjevanja vojske i pravilnog organizovanja pozadine za pomoć frontu, Vrhovni štab izdaje sljedeće

Naređenje

I. Osniva se pri Vrhovnom štabu Glavna intendantura NOP i DVJ koja snabdijeva vojsku hranom, odjećom, obućom i ostalom spremom.[463]

Dužnosti Glavne intendature jesu:

1) ishrana trupa,

2) snabdjevanje trupa svim ostalim potrebama.

Glavna intendantura brine se da sve jedinice NOP i DVJ na položaju, u pokretu ili u garnizonu budu uredno i blagovremeno snabdjevene potrebnim količinama hrane i ostalih potreba prema utvrđenom propisu.[464]

Snabdijevanje NOV vrši se: a) putem pomoći koju narod daje svojoj vojsci preko narodnooslobodilačkih fondova pri narodno-oslobodilačkim odborima u naturi ili u novcu; b) kupovanjem za gotov novac; v) rekvizicijom; g) konfiskacijom; d) organizovanjem radionica za zradu vojničke opreme.

Nabavke za NOV vrše se u prvom redu putem pomoći koju narod daje Nar[odno]osl[obodilačkoj] vojsci u naturi i novcu i kupovinom za gotov novac.

Rekvizicije se vrše prema potrebi, i to od viškova imućnijih građana uz davanje propisnog reversa.

Konfiskacija je stalna mjera koja se primjenjuje protiv svih narodnih neprijatelja (strijeljanih ili odbjeglih špijuna, ustaša, petokolonaša, izdajnika itd.), kojima se u korist naroda oduzima sva pokretna i nepokretna imovina na osnovu rješenja vojnih vlasti ili sudova. Od konfiskovanih stvari Glavna intendatura uzima sve ono što je za potrebe vojske, dok ostalim konfiskovanim stvarima raspolaže vojna vlast koja je konfiskaciju izvršila, prema posebnim propisima.

Mjera konfiskacije primjenjuje se i u slučaju prikrivanja robe i njenog izvlačenja iz prometa, ma od koga i ma u kome cilju bila prikrivena.

Glavna intendantura dužna je, gdje god može, organizovati radionice za proizvodnju vojne odjeće, obuće i drugih potreba i vršiti raspodjelu izrađene spreme na pojedine jedinice prema njihovim potrebama i prema mogućnosti.[465]

II. Sve jedinice Nar[odno]osl[obodilačke] vojske obraćaju se za sve svoje nabavke Glavnoj intendanturi s trebovanjima.[466] U slučaju pokreta, udaljenosti ili kakvih drugih okolnosti koje to onemogućuju, prepušta se pojedinim jedinicama da same vrše potrebne nabavke na gore predviđene načine preko svojih intendanata, koji moraju postojati pri štabovima brigada, odreda, bataljona i kod komandi četa. Ukoliko se nekoliko jedinica nalazi u blizini i treba da se snabdjevaju s jedne iste teritorije, nabavku treba da organizuju sporazumno svi intendanti tih jedinica pod rukovodstvom intendanta najviše jedinice koja se tu nalazi.

Pojedinci članovi partizanskih ili dobrovoljačkih jedinica nemaju pravo da u privatnim kućama vrše ma kakve kupovine za svoj novac bez dozvole svojih starješina, a najstrože im se zabranjuje vršenje ma kakvih rekvizicija ili konfiskacija, pod prijetnjom odgovornosti pred vojnim sudom.

Zabranjuje se svako nabavljanje alkoholnih pića za NOV, osim po izuzetnoj dozvoli starješine ili ljekara.[467]

III. Glavna intendantura mora biti stalno u vezi s narodnooslobodilačkim odborima, što važi i za niže intendante u slučaju kada oni vrše nabavku. Glavna intendantura mora biti obaviještena o tome kolikim količinama hrane i ostalih potreba raspolažu narodnooslobodilački odbori i koje količine stoje na raspolaganju za potrebe vojske, a koje za potrebe stanovništva. Narodnooslobodilački odbori dužni su stalno razvijati rad na prikupljanju darova od naroda za vojsku, kao i za pogorelo i siromašno stanovništvo. Procenat prikupljene količine za vojsku i stanovništvo određivaće sporazumno NOO s Glavnom intendanturom. Glavna intendantura ima svoje posebne vojne magacine, no u slučaju potrebe može držati vojničku hranu i ostale potrebe u magacinima narodnooslobodilačkih odbora. Iz magacina NOO ne može se dopuštati nikakav izlazak namirnica za stanovništvo bez znanja i odobrenja Glavne intendanture ili drugih vojnih vlasti koje u dotičnom mjestu sarađuju s NOO.

Svi intendanti dužni su imati od svojih komandi legitimacije — ovlašćenja za vršenje nabavke.

IV. Glavna intendantura ustrojiće i vodiće potrebne knjige za nabavku i izdavanje hrane, odijela i materijala.

Svi intendanti i ekonomi dužni su tačno bilježiti gdje, od koga, kad i šta je kupljeno, rekvirirano ili konfiskovano, a magacioneri su dužni uredno uvoditi u knjige primanja i izdavanja i čuvati trebovanje.

Komandant
Narodnooslobodilačke
partizanske i dobrovoljačke vojske

Tito

Propisi o sljedovanju hrane u NOP i DVJ[468]

Članovima NOP i DVJ pripada za dnevni obrok:

hljeba	750 grama	masti ili masla	10 grama
mesa:		ili suve hrane:	
goveđeg	400 „	suvog mesa	250 grama
ili svinjskog	300 „	ili slanine	200 „
ili ovčjeg	500 „	duvana	10 „
krompira	500 „	ili cigareta	10 kom.
ili kupusa	500 „		
ili pasulja	150 „		

Obrasci

REVERS

Od —————————— iz ——————————

opština —————————— srez ——————————
rekvirirano je danas za potrebe Nar. osl. vojske ——————————

——————————————————————

—————— 1942. Rekviziciju izvršio
u —————————— ——————————

RJEŠENJE

Naređuje se pretres (radnje, stana itd.) građanina —————— —————————— iz ——————————, pošto postoji opravdana sumnja da se tamo nalaze prikrivene (životne namirnice, roba, itd.) koje se u slučaju nalaska imaju oduzeti bez naknade za potrebe vojske i naroda.

—————— 1942. Za
u —————————— pečat (jedinicu, komandu)
——————————

A-VII, k.2-B, reg. br. 57/4.

JEDINSTVO NARODNIH IZRODA

Posljednjih dana se sve jasnije i jasnije izražava jedinstvo svih narodnih izroda u službi okupatora. Stvara se protiv Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske jedinstvo svih onih koji su kroz više od 20 godina svojim protivunarodnim radom, bez obzira na to da li su bili na vlasti ili ne, pridonijeli sramnom porazu Jugoslavije 6. aprila 1941. god. Držanje svih tih petokolonaških elemenata u toku čitavog ovog rata veoma je karakteristično. Dok je njemačko-talijanski špijun, agent Pavelić, zaveo u Hrvatskoj, u interesu okupatora, pravu strahovladu odmah u početku rata, dotle su prikriveni špijuni i agenti okupatora u Srbiji — Nedić, Pećanac i drugi otvoreno istupali kao sluge okupatora tek kada je njemački fašistički bandit napao na Sovjetski Savez, kada je počela oslobodilačka borba naroda u Srbiji. Ovi izrodi srpskoga naroda istupali su isto tako zvjerski protiv srpskoga naroda kao što je krvnik Pavelić istupao u Hrvatskoj protiv srpskog i hrvatskog stanovništva.

Po nalogu njemačkih fašističkih zlikovaca, potekli su u Hrvatskoj potoci nedužne krvi Srba i najnaprednijih sinova hrvatskog naroda. Krvožedne Pavelićeve ustaške bande bacile su parolu: uništiti Srbe u Hrvatskoj, u Bosni i Hercegovini. Treba uništiti Cigane (tako ti novopečeni Goti[469] još i danas nazivaju Srbe) i stvoriti veliku hrvatsku državu — autoritarnu koloniju njemačkih i talijanskih fašističkih imperijalista, na čelu s psihopatološkim zlikovcem Pavelićem. Okupatori su u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini uspjeli zavaditi Srbe, Hrvate i Muslimane. Uspjeli su nahuškati jedan dio Muslimana i Hrvata protiv Srba. Uspjeli su raspiriti nacionalnu mržnju, koja je prouzrokovala pravu pustoš na Kordunu i u Lici, u Bosni i Hercegovini. Rezultati te bratoubilačke mržnje i borbe jesu hiljade popaljenih sela i gradova, stotine hiljada poubijanih nedužnih stanovnika tih oblasti. A njemački i talijanski fašistički okupator trlja od radosti svoje krvave šape što je konačno uspio da se ta »niža, ropska slavenska rasa« međusobno istrebljuje.[470] Nikada srpski narod nije bio strahovitije progonjen u ovim krajevima nego danas. Nikada nije hrvatski narod bio strašnije ponižen i osramoćen nego ovoga puta, zahvaljujući tome što je na vlast došla zvijer u ljudskom obliku — Pavelić.

Pred strašnom opasnošću da bude potpuno istrijebljen, sprski se živalj u spomenutim oblastima digao na oružani ustanak da zaštiti svoj opstanak. Pod vodstvom Komunističke partije organizovan je

oružani otpor na Kordunu, u Lici, u Bosni i Hercegovini, i na taj način je osujećen pakleni plan fašističkih bandita iz Rima i Berlina.

Kakve je mjere poduzeo njemački fašistički osvajač u Srbiji da bi istrijebio srpski narod? On najprije odvodi stotine i stotine hiljada Srba kao roblje u Njemačku, da tamo postepeno izginu od gladi, teškog rada i sistematskog mučenja, Zašto je taj okupatorski zlikovac uspio da odvede u njemačko ropstvo nekoliko stotina hiljada Srba? Zato što mu ih je bez borbe predao poznati srpski izdajnik general Nedić. Ali njemački okupator nije uspio da odvede u ropstvo one Srbe koji su sretno izmakli iz zamki što su ih postavljali razni izdajnički petokolonaški oficiri u vrijeme sramotne kapitulacije.[471]

Kada je okupator vidio da ne uspijeva da pomoću svojih petokolonaških agenata strpa veći dio Srba u ropstvo, on pokušava preko tzv. komesara namamiti sve za borbu sposobne Srbe da se jave njemačkim komandama, koje bi ih onda otpremale u Njemačku.[472] Ali Komunistička partija, koja je još od prvog dana porobljavanja naše zemlje organizirala oružanu borbu protiv mrskih okupatora, izdala je poziv da se nitko ne javlja krvnicima srpskog naroda, već da se svi okupe u partizanske narodnooslobodilačke odrede i da se bore za svoju slobodu i nezavisnost. Započela je herojska narodnooslobodilačka borba srpskog i crnogorskog naroda, koja je zadivila čitav svijet.[473] U početku maleni i gotovo nenaoružani partizanski odredi osvajali su pušku po pušku od okupatora. Gotovo goloruki osvajali su automatsko oružje, pa čak i tenkove i topove, od neprijatelja i pretvarali se u veliku narodnu vojsku, koja je pobjedonosno gonila i uništavala omražene fašističke okupatore. Partizani su čistili selo po selo, grad za gradom, i oslobodili čitave oblasti. Neprijatelj je slao kaznene ekspedicije jednu za drugom, ali nije mogao uništiti pobjedonosni partizanski pokret, koji se sve više pretvarao u opći narodni ustanak.

Ali u toj situaciji, teškoj za neprijatelja našeg naroda, on izvlači svoje rezerve: poznatog korupcionaša, špijuna i izdajnika srpskog naroda generala Nedića, inače lišenog čina od jugoslovenske vlade u Londonu; onda poznatog četničkog pljačkaša, nazovivojvodu Pećanca, pa Ljotića i druge. Pomoću tih izroda i lupeža organizirane su tzv. Nedićeva vojska[474] i razne četničke bande za borbu protiv partizana, a za interese njemačkih i talijanskih okupatora. Pod zastavom ovih lupeža okupilo se sve što je najgore u srpskom narodu: razni žandarski krvoloci, financi, pljačkaši i palikuće, obični kradljivci i ubojice. Ali i pomoću svih tih bandi, njemački i talijanski okupator nije uspio skršiti i uništiti partizanske odrede, i zato lukavi fašistički okupator traži sve novije i novije saveznike u borbi protiv partizana. I on nalazi takve saveznike u licu Draže Mihailovića i drugih samozvanih „rodoljuba", koji udaraju kod Užica u leđa partizanima i na taj način omogućavaju neprijatelju da se prikupi i organizira opštu ofanzivu protiv partizana u Srbiji.[475] Ta je ofanziva, baš zbog te najnovije

izdaje, izdaje Draže Mihailovića, djelomično i uspjela, jer su se partizanski odredi morali povući iz grada i iz izvjesnih dijelova Srbije. Ali su partizani pri tome uspjeli ne samo da vojnički razbiju ovog prikrivenog njemačkog saveznika već da ga i politički raskrinkaju i pred narodom.

Ali uslijed strašnih udaraca i poraza koje njemačkom fašističkom osvajaču zadaje, svakog dana sve jače i sve više, herojska Crvena armija, u Jugoslaviji se žurno ujedinjuje sva reakcija, bez obzira na nacionalnu suprotnost. Ujedinjuje se srpski krvlju okupani zlikovac Nedić sa zlikovcem Pavelićem, s ustaškim krvolocima, koji su prolili potoke srpske krvi i suza u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini.[476] Ujedinjuju se razni maskirani „demokrati" iz Mačekova društva, razni reakcionarni elementi bivših srpskih partija, razni zelenaši, oficiri i žandari. Ujedinjuju se svi oni da pomognu okupatoru u borbi protiv narodnooslobodilačkog pokreta. Sve otvorenije oni istupaju na strani njemačkih i talijanskih fašističkih osvajača samo da bi pomoću njih zaštitili svoje sebične klasne interese — kao u Crnoj Gori, gdje su do sada postojali samo partizanski odredi, koji su uspješno vodili borbu protiv okupatora, a gdje se sada ujedinila sva crnogorska reakcija i uz pomoć okupatora organizirala četničke bande, koje sada napadaju crnogorske partizane s leđa, i tako prolijevaju krv pravih crnogorskih rodoljuba i boraca.[477] Svi ti izdajnici spremni su da prodaju nacionalnu nezavisnost naroda Jugoslavije svakome onome koji će osigurati njihove lične interese, njihove džepove, koji će im omogućiti da i dalje sjede na grbači radnog naroda grada i sela. Oni se boje da narod, koji potocima lije krv za nezavisnost i slobodu, da taj narod ne zatraži sutra svoju slobodu, da im sutra ne onemogući uspostavljanje slične vladavine kakvu je narod morao trpjeti kroz više od 20 godina — vladavine korupcije, pljačke i nepravde. Toga se oni boje i zato se danas već svi ujedinjuju u borbi protiv naroda na strani okupatora.

No danas se svi ti paraziti varaju. Ovoga puta narod ima oružje u ruci, koje je sam izvojevao, koje neće ispustiti iz ruku dokle god ne izvojuje svoju pravu i potpunu slobodu, dok ne uspostavi svoju pravu narodnu vlast. Ako se na strani okupatora ujedinjuje sve što je reakcionarno i izdajničko, na strani Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije ujedinjuje se sve što je rodoljubivo i pošteno. Ujedinjuju se radnici, seljaci i poštena intelegencija. Ujedinjuje se ogromna većina naroda protiv šake izdajnika i parazita, koji danas služe okupatorskim krvnicima našeg naroda, koji organiziraju razne četničke bande, koji napadaju s leđa naše partizanske borce. Oni dobivaju oružje i municiju od Talijana i Nijemaca, oni čine nečuvene zločine nad pravim narodnim borcima koji im padnu u šake. Oni te naše borce strahovito zvjerski muče, a onda ih mijenjaju za municiju kod Nijemaca i Talijana.

Ali uprkos svim tim zločinima i zvjerstvima, mi ćemo pobijediti i okupatore i sve njihove saveznike. Sve veća i veća postaje Narodno-

oslobodilačka partizanska i dobrovoljačka vojska. Sve je bliži i bliži konac zvjerskom fašističkom osvajaču. Herojska Crvena armija goni i razbija fašističke horde i nosi slobodu svim porobljenim narodima. Narodi Jugoslavije će časno izvršiti svoju dužnost u toj općoj oslobodilačkoj borbi. Rame uz rame s herojskom Crvenom armijom borit će se i Narodnooslobodilačka partizanska i dobrovoljačka vojska Jugoslavije do konačnog uništenja fašističkih gadova i svih njihovih slugu.

[Početak februara 1942, Foča] Tito

Bilten Vrhovnog štaba NOP i DVJ, februar—mart 1942, br. 14—15.

POHVALE

Izražavamo naše priznanje i pohvalu 1. proleterskoj narodno-oslobodilačkoj udarnoj brigadi, koja je za vrijeme njemačko-ustaške ofanzive u Bosni izvršila sjajne pokrete po najvećoj studeni i time pokvarila neprijateljske planove opkoljavanja.[478]

Naročito izražavamo svoje priznanje i pohvalu onim borcima ove brigade koji su usljed zime teško nastradali i pri tome pokazali veliki samopregor i junaštvo.[479]

[Početak februara 1942, Foča]

Za Vrhovni štab
Komandant NOP i DV
Jugoslavije

Tito

Bilten Vrhovnog štaba NOP i DVJ, februar—mart 1942, br. 14—15.

NAREDBA VRHOVNOG ŠTABA NARODNOOSLOBODILAČKE PARTIZANSKE I DOBROVOLJAČKE VOJSKE JUGOSLAVIJE

za 3. februar 1942. godine[480]

Građani srezova fočanskog, čajničkog i pljevaljskog!

Bili ste očevici izdaje četničkih »vođa«. Oni su raspustili vaše jedinice po dogovoru s mrskim okupatorom i pustili Nijemce i ustaše da kolju vašu djecu i pale vaše domove.[481] Istina je to da su partizanske jedinice, prikupivši na brzu ruku oko sebe i mještanske dobrovoljačke čete, ne samo spriječile nadiranje neprijatelja, nego su i povratile niz mjesta.[482] Ali neprijatelj nije konačno dotučen. Vode se borbe. Slobodna teritorija nije još van svake opasnosti. Pa i pored toga, mnogi borci vide se u pozadini. Neki, opet, idu na front neorganizovano i proizvoljno biraju položaje za borbu. Neke grupe prepuštaju da im drugi brane njihova ognjišta, a same se ponovo upuštaju u pljačke, paljevine i klanja nevinog stanovništva.[483]

Ovakvi postupci više se neće dozvoliti. U slobodnu teritoriju neprijatelj se više ne smije pustiti. Na frontu i u pozadini moraju se zavesti primjeran red i disciplina. Svi moramo jednako podnositi teškoće.

Zato u interesu uspješne narodnooslobodilačke borbe i konačnog oslobođenja naroda od fašističkog okupatora, ustaša i svih drugih okupatorskih slugu, Vrhovni štab Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije

Naređuje

mobilizaciju svih za borbu sposobnih boraca od navršene 18. do 45. godine.

Mobilisano ljudstvo upotrijebiće se za odbranu slobodne teritorije i obezbjeđenje mira i reda u pozadini.

Gore navedeni obveznici javiće se našim komandama najdalje do 10. februara o.g. u slijedećim mjestima: Foča, Ustikolina, Goražde, Čajniče i Kovren.

Neizvršenje ovog naređenja kazniće se po ratnim zakonima Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije.[484]

Vrhovni štab
Narodnooslobodilačke[partizanske]
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije

Uputstvo
za sprovođenje naredbe o mobilizaciji

Svaki narodnooslobodilački odbor napisaće za svoju teritoriju spisak koji [treba] da obuhvati:

1) ime selâ koja spadaju pod dotični nar[odno]osl[obodilački] odbor;

2) naziv čete kojoj pripadaju borci s dotične teritorije;

3) ime i prezime sposobnih boraca od navršene 18. do 45. godine; ako su služili vojsku — kakav su imali čin i u kom su rodu služili, kakvo oružje imaju i koliko municije;

4) ime i prezime onih koji nemaju puške, ali su sposobni kao poslužioci na puškomitraljezu, mitraljezu, bacaču bombi, topu;

5) ime i prezime neobveznika koji imaju puške;

6) koliko je potrebno boraca preko 45 godina za Narodnu stražu[485] radi čuvanja sela od pljačke, paljevine, krađe i ubistava. Spiskove pod 5) i 6) izraditi odvojeno. Takve straže punovažne su tek pošto operativni štab potvrdi i postavi stražu.

7) Ovako izrađene spiskove nar[odno]osl[obodilački] odbori dostaviće našim komandama u označena mjesta do 10. februara t. g.

8) Svi komandiri četa na položajima dostaviće našim komandama do 10. februara spiskove slijedeće sadržine:

a) naziv čete i položajâ koje četa drži; iz kojih se sela četa popunjava borcima;

b) imena boraca koji se stalno nalaze na položajima.

9) Komande mjesta kojima su po naređenju Vrh[ovnog] Štaba dužni da se jave svi obveznici uzeće od njih potrebne podatke, uvesti ih u mobilizacione spiskove i uputiti u jedinice kojima pripadaju.

10) Vojne komande uporediće spiskove dobijene od narodnooslobodilačkih odbora sa svojim spiskovima i vidjeti koja lica izbjegavaju svoju dužnost prema narodu. Za takvim licima odmah uputiti potjerna odjeljenja, koja će ih poslije hvatanja privesti vojnim sudovima Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije.[486]

3. februar 1942.
[Foča]

A-VII, k.2, reg. br. 1/2.

ŠTABU ŽUPSKOPIVSKOG BATALJONA [DURMITORSKOG NOP ODREDA]

4. februara 1942.
[Foča]

Kao što znate, mi smo suzbili neprijateljsku ofanzivu u pravcu Goražda, Kalinovika i pored toga što su četničke izdajničke »vođe« po sporazumu s Nijemcima i ustašama otvorile frontove. Ali narod je uvidio njihovu izdajničku rabotu. Oni su potpuno razbijeni. Ostatke njihovih bandi mi progonimo. Bosanske čete sve su prešle pod našu komandu kao Narodnooslobodilačka dobrovoljačka vojska. Dakle, u Bosni je imalo uslova za tu vojsku.

Uporišta za naš rad su sada: Foča — Ustikolina, Goražde, Ustiprača, Mesići, Čajniče, Trnovo, s našim frontom na rijeci Prači — — Jahorina — Trebević — Treskavica. Pokušaji napada od strane ustaša iz Borča u pravcu Uloga odbijeni su.[487] Na naznačenom prostoru nalaze se: Prva proleterska narodnooslobodilačka brigada, Durmitorski narodnooslobodilački partizanski odred,[488] jedinice Kalinovičkog partizanskog odreda i novoformirane čete dobrovoljačke vojske koje se nalaze pod našom komandom.

U vezi s našim predstojećim operacijama mi smo izdali naređenje Operativnom Štabu narod[no]oslobod[ilačkih] partiz[anskih] odreda za Hercegovinu. Ti su njegovi zadaci dosta obimni. Zato i vi to njegovo dejstvo morate potpomoći. Vaša pomoć sastojaće se u tome da drug Janko Tadić[489] najmanje s jednom četom pođe i učvrsti partizansku vlast u selima Čemerno, Vrba i Dražljevo; da na ovome pravcu garantuje čvrstu vezu s nama u Foči, da u slučaju pokušaja ustaša da se preko Hrčave probiju k Popovom Mostu, ugrozi desni bok tih ustaških snaga. No nije vjerovatno takvo ustaško dejstvo. Mi smo preduzeli mjere da očistimo Hrčavu.[490] Dakle, drug Tadić mora pročistiti sve četničke bande i takve formacije ne smiju više nigdje postojati. Ako negdje ima uslova da se stvori dobrovoljačka vojska, ona mora biti pod našom komandom i s našim političkim komesarima. Ovo naređenje smatrajte hitnim i vrlo važnim. Pored ovoga, i Operativni hercegovački štab daće vam detaljne direktive, ali vi na njih nemojte čekati, nego odmah pođite.

Zadaci vašeg bataljona (mi znamo da vam je dio ovamo):

1. Veliki politički rad. S partizanskim jedinicama idite po selima, naročito onima koja su reakcionarna; priređujte zborove, konferencije, sijela, kulturne priredbe itd.

2. Sve četničke bande u vašem rejonu morate obavezno likvidirati. One kao takve više ne smiju postojati na čitavoj teritoriji Vrhovnog štaba.

3. Likvidacija svih špijuna, petokolonaša, razbijača narodne borbe. Tu ne treba biti milosrdan. Četničke bande u vezi s ovim izrodima naši su najveći neprijatelji. Zato ih već sada treba likvidirati.

4. S nama uspostaviti stalnu kurirsku vezu. Organizujte prijem duvana, koga ćemo vam dosta poslati.

5. Izvijestite nas neposredno o izvršenju ovoga naređenja i o vojno-političkoj situaciji na vašem području.

Za izvršenje ovog naređenja ne trebate tražiti nikakvo odobrenje od Durmitorskog odreda. Mi smo o tome izvijestili vaš odred. I vi ga zvijestite da ste neposredno izvršili naređenje Vrhovnog štaba.

Primite naše drugarske pozdrave.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije

Tito

A-VII, k.2, reg. br. 2/2.

DRUGU BEVCU I LOLI [EDVARDU KARDELJU I IVI LOLI RIBARU][491]

Od momenta kada smo se rastali s drugom Bevcom,[492] ovdje se mnogo štošta promijenilo. Opšta ofanziva Nijemaca i ustaša uz pomoć Nedića protiv nas započela je 15. januara. Ofanziva je počela s pet raznih pravaca. Prva kolona krenula je od Sarajeva prema Palama duž Višegradske pruge, uz pomoć jake pobočne kolone koja je napredovala u pravcu Bogovićkih stijena i dalje prema Podromaniji. Druga kolona kretala je u pravcu Mokrog na Romaniji prema Bijelim stijenama na Podromaniji. Treća kolona kretala je iz Srbije preko Višegrada prema Rogatici i Podromaniji. Četvrta kolona (najveća) kretala se od Zvornika preko Vlasenice prema Han-Pijesku, Podromaniji i Sarajevu. Peta kolona krenula je iz Vareša u pravcu Olova, a jedan dio iz Kladnja u pravcu Olova. Sve te kolone imale su jake pobočne pomoćne kolone. U čitavoj ofanzivi je, izgleda, učestvovalo oko 25 000 vojnika, iako se priča da je broj bio mnogo veći.[493] Kao što ćete dalje vidjeti, ta ofanziva nije postigla željenoga rezultata, iako je naša brigada u toj borbi pretrpjela prilično teške gubitke.[494] U čitavom otporu protiv neprijatelja učestvovao je jedan mali dio bosanskih snaga, a glavni teret je snosila naša brigada. Bosanske partizanske jedinice, kao što vam je poznato, bile su prilično pokolebane četničkom propagandom, iako smo mi donekle s uspjehom izvršili razoružanje, čišćenje i reorganizaciju četa koje su bile prešle četnicima.

Iako se moglo očekivati izdajničko držanje četničkih vođa, ipak se mnogi nisu nadali takvom izdajstvu kao što su ga ovoga puta oni izvršili prema bosanskom narodu. Uoči same ofanzive četnička komanda na čelu s Dangićem u Han-Pijesku i tzv. Bosanska četnička vlada izdale su strogo naređenje, pod kaznom smrti, svim četničkim jedinicama u Bosni da ne smiju pucati na Nijemce i ustaše. Ali ne samo to. Četnici su provodili radi sigurnosti i njemačku vojsku do Rogatice, do Han-Pijeska itd., tako da su naše partizanske jedinice koje su stajale između Rogatice i Višegrada u zasjedi zajedno sa četničkim jedinicama bile od četnika stavljene pred gotov čin, jer su ovi zaprijetili da će napasti partizane s leđa ako partizani budu pružali otpor Nijemcima. Uslijed toga naše su se partizanske jedinice morale povući ne samo do Rogatice nego do iznad Kovnja, gdje su kod onih serpentina davale dva dana vrlo žestok otpor.[495] Kod Han-Pijeska i Vlasenice, gdje su uglavnom

bile koncentrisane sve četničke snage, nastali su među četnicima prilično velika zabuna i rasulo usljed izdajničkog naređenja njihove komande. Pošto je na taj način ostao front prema Sokolcu i Podromaniji otvoren, u Han-Pijesak je otišao drug Čiča [Slaviša Vajner] s našim Šumadijskim bataljonom Proleterske brigade da bi tamo organizovao otpor protiv Nijemaca.[496]

Na Romaniji kod Bijelih stijena Nijemci i ustaše uz jaku topovsku paljbu uspjeli su već prvog dana da zauzmu Bijele stijene potisnuvši domaće partizanske čete. Da bi se neprijatelj zadržao na Romaniji bile su poslate u pomoć dvije naše čete, jedna kraljevačka i Užička. Jedna kraljevačka četa bila je poslata na Kovanj s bacačima da spriječi prodiranje Nijemaca od Rogatice. Ostali, veći dio naše brigade nalazio se na sektoru Vareš—Olovo.

Čim je ofanziva počela Vrhovni štab je krenuo s jednom četom Crnogoraca[497] iz Čevljanovća u pravcu Podromanije da bi se prebacio s one strane Višegradske pruge. Mi smo krenuli navečer i s malim odmorima putovali noć i dan. Kada smo stigli u Podromanijui, naše su čete još uvijek zadržavale neprijatelja na Romaniji i kod Rogatice, ali je neprijatelj uspio zbog izdaje četnika da probije položaje kod Sjetline, tako da je dosta brzo napredovao preko Bogovićkih stijena u našem pravcu. Mi smo u Podromaniji izdali potrebna naređenja za evakuaciju, naredili da se kasarna zapali poslije evakuacije i, uzevši sa sobom još Užičku četu,[498] krenuli smo još iste noći s dosta velikom komorom u pravcu Sjetline sa čvrstom odlukom da forsiramo prelazak preko pruge ako neprijatelj prije nas zauzme prugu. Krenuvši u 5 sati ujutru iz Podromanije mi smo usiljenim maršem još istog dana u 5 sati pred večer prešli prugu kod Renovice i stigli oko 8 sati u Gornje Bare. Za vrijeme našega dnevnog marša vodila se borba s lijeve i desne strane našega puta, jer se neprijatelj brzo približavao Sjetlini uslijed slabog otpora mještanskih četa, koje nisu imale municije. Umirivalo nas je samo to što se desno od nas nalazio naš Beogradski bataljon, koji je još istog večera trebalo da krene prema našem naređenju u našem pravcu. Kada smo prelazili prugu kod Renovice neprijatelj još nije stigao do te stanice, već su tamo četnici držali stražu. Drugog dana rano ujutru krenuli smo desno prema Jahorini, u pravcu Vrhprače, gdje smo u selu Bukvice sačekali naš Beogradski bataljon, kao i Kraljevački bataljon koji je vodio borbu na Romaniji i kod Rogatice. Kada smo stigli u Gornje Bare i u Bukvice vidjeli smo očajne prizore: srpsko stanovništvo iz Pala, Sjetline i okolnih sela napola golo bježalo je u neizvjesnost pred ustaškim terorom. Ustaše su do temelja palile sva sela kuda su prolazile i po svom starom običaju ubijale srpsko stanovništvo bez obzira na starost. No ne samo [da je bježalo mirno stanovništvo nego su bježale] čitave gomile četničkih bandi zajedno sa svojim vođama. Ustaški banditi zajedno s Nijemcima bili su već zauzeli i popalili Vrhpraču i htjeli su da prodru dalje preko Jahorine u pravcu Goražda,

Foče i Trnova. Mi smo brzo naše jedinice Proleterske brigade poslali na položaje i one su zaustavile neprijatelja u daljem prodiranju.[499]

Pojava naših bataljona na Jahorini tako iznenada i u vrijeme kada je sve bježalo izazvala je snažan utisak kod mjesnog stanovništva. Bosanski četnici, koji su vidjeli izdajstvo svojih vođa, počeli su se vraćati natrag na položaje bacajući svoje četničke značke i stavljajući se pod našu komandu. Mi smo u toku nekoliko dana stvorili od tih rasturenih četničkih četa nove čete narodnooslobodilačke dobrovoljačke vojske, koje sada stoje na tim položajima i bore se dosta dobro. Mi smo ne samo zadržali svoje položaje već je naš Kraljevački bataljon jedne noći opkolio s nekim domaćim jedinicama ustaške bande kod Vrhprače i tu ih žestoko razbio, tako da su ustaše imale preko 40 mrtvih i mnogo ranjenih. Među ubijenim ustašama nalazi se i jedan satnik. Osim toga, zaplijenili smo komoru i nešto stoke. Ustaše su odbačene natrag od Vrhprače u dolinu Sjetline.[500]

Tamo na samoj Jahorini mi smo izdali čitav niz propagandnog materijala: »Bilten« br. 12 i 13, Proglas povodom novonastale situacije u Bosni itd.

U međuvremenu u kome smo mi bili na Jahorini, prema ranijem našem naređenju, stigao je jedan crnogorski bataljon od Durmitorskog odreda i zauzeo Foču. Razoružao je četničku posadu, ali im je zgloglasni četnički vođa Sergije Mihajlović uspio da pobjegne u posljednjem momentu. Pošto se u okolini Foče nalazio veliki broj raznih četničkih bandi, mi smo poslali naš Beogradski bataljon za pojačanje u Foču. No u međuvremenu stigao je još jedan crnogorski bataljon (»Bajo Pivljanin«), tako da smo imali u Foči samo od Crnogoraca oko 550 boraca. S našim preseljenjem u Foču došli smo u mogućnost da dođemo u vezu ne samo sa Sandžakom već i s Hecegovinom, Crnom Gorom itd. Odmah po dolasku u Foču naše su trupe krenule prema Goraždu, koje su takođe zaposjele, a bosanske četnike koji su se tu nalazili (oko 150) uvrstili smo u našu dobrovoljačku vojsku, jer su to oni i sami tražili. I u Goraždu se odmah pristupilo formiranju četa narodnooslobodilačke [dobrovoljačke] vojske. Naše crnogorske jedinice drže ne samo Goražde nego se naše patrole nalaze i u Ustiprači, a zaposjele su i Mesiće i Kukavice kod Rogatice. Prugu između Goražda i Međeđe smo potpuno razrušili, a između Foče i Goražda saobraća jednom dnevno voz tamo i natrag. U Goraždu i Foči našli smo još prilično materijala i namirnica, a između ostalog i nekoliko kamiona na saugas, koji nam sada služe za saobraćaj. U isto vrijeme kad i u Goražde stigao je u Čajniče jedan sandžački bataljon, koji je zaposio to mjesto. Tako mi sada imamo kompaktnu oslobođen u pozadinu i manje-više sigurno zaleđe.

Kao što vidite, čitava ta neprijateljska ofanziva pretrpjela je do sada neuspjeh. S jedne strane, neprijatelj nije mogao da oslobodi čitavu Višegradsku prugu, nego je stigao jedva do Renovice. S druge strane, usljed četničke izdaje odnosno izdaje četničkih vođa, vlada među

srpskim stanovništvom u Bosni ogromno ogorčenje. Narod sada u masama prelazi u naše redove i stavlja se pod našu komandu. Mi smo razvili vrlo živ propagandni rad objašnjavajući izdaju četničkih vođa i potrebu stvaranja jedinstvene Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske. Pri tome imamo samo teškoće usljed pomanjkanja komandnoga sastava.

Mi nismo gotovo deset dana imali nikakvih veza s ostalim dijelovima naše brigade, koja je ostala na prostoru Romanija — Vareš. Tek prije četiri dana stigla nam je iz Trnova iznenadna vijest da su se svi naši bataljoni prebacili preko Sarajevskog polja kod Semizovca i preko pustog brda Igmana na ovu stranu. Kada ne bi pri ovom prebacivanju pretrpjeli dosta teške gubitke, bio bi to jedan od najljepših uspjeha naše Proleterske brigade. Ali, na žalost, usljed osamnaestosatnoga marša po najvećoj zimi danju i noću, oko sto šezdesetorici boraca naše brigade premrzle su noge. Oko 60 njih imaju vrlo teške smrzotine, tako da su se morali nositi i trebaće dosta vremena da se izliječe, a mnogima će možda trebati da se amputiraju noge. S bataljonima Proleterske brigade evakuisani su i saniteti komora, a došli su i drugovi iz BH.[501] No nije samo našoj brigadi zadan udarac time što su drugovi promrzli nego je i naš Šumadijski bataljon Proleterske brigade [pretrpio osjetne gubitke] usljed nesmotrenosti Čiče [Slaviše Vajnera], koji se povlačio od Han-Pijeska u pravcu Olova; taj bataljon bio [je] iznenađen od Nijemaca na jednoj stanici u kotlini, gdje je palo oko 60 drugova, a među njima i sam komandant bataljona i polit[ički] komesar Draganče [Pavlović], a zaglavio je i Čiča. To je najteži udarac koji je do danas zadesio našu brigadu. Među izginulima nalazi se i oko 15 Slovenaca. Dakle, samo nepažljivost i aljkavost druga Čiče izazvale su tu katastrofu.[502]

Ostale naše partizanske jedinice ostale su na terenu, brzo se reorganizovale i ponovo vode borbu s neprijateljem, Danas već imamo izvještaj da je jedna naša dobrovoljačka četa u dva maha razbila ustaše kod Rogatice na Kovnju, pri čemu je zahvatila veliki plijen.[503] Osim toga, na Romaniji ponovo dejstvuju naše jake partizanske jedinice, koje su sastavljene od najboljih boraca. Neprijatelj je zapravo postigao samo to što je zauzeo Vlasenicu, Han-Pijesak, Olovo i Rogaticu. Čitava ostala teritorija ostaje za sada za njega nepristupačna.[504]

Eto to vam je do sada kratak istorijat ove ofanzive. Mi se sada spremamo za nove ofanzivne operacije na nekim sektorima, a rezultat ćemo vam javiti kada stvar bude svršena.[505] Još uvijek nam nije jasno šta je neprijatelj htio da postigne tom ofanzivom. Isto tako nije nam poznato šta neprijatelj dalje smjera i da li su njemačke trupe još sve tu u Bosni ili je možda jedan dio već otišao.[506] Bilo bi dobro da vi preko vaših veza u Zagrebu saznate o namjerama rukovodećih ustaških bandita i njihovih fašističkih gospodara. Ja mislim da biste vi morali pojačati u Hrvatskoj kako u vojsci tako među civilnim stanovništvom

svoju propagandu objašnjavajući najnoviji sporazum između Nedića i Pavelića, koji je napravljen pod njemačko-talijanskim tutorstvom radi zajedničke borbe srpske i hrvatske reakcije protiv narodnooslobodilačkih partizanskih i dobrovoljačkih odreda, kao i protiv širokih masa sela i grada.[507] Treba pojačati rad u hrvatskoj vojsci pridobijajući vojne jedinice za saradnju s nama u borbi protiv okupatora i njihovih slugu — Pavelića i kompanije. Treba nastojati svim silama da banditu Paveliću ne pođe za rukom da izvrši mobilizaciju radi borbe protiv nas i radi odašiljanja hrvatske vojske u pomoć fašističkim osvajačima.[508] S obzirom na velike poraze na istočnom frontu koje trpe njemačke fašističke bande od herojske Crvene armije, postoje velike mogućnosti za mobilizaciju svih onih koji su protiv ustaškog terora i za stvaranje u Hrvatskoj jednog opšteg narodnog ustanka.

Saznali smo da je u Zagrebu opet došlo do jedne provale.[509] Prosto je nerazumljivo kako je moguće da se tamo stalno događaju provale a da nisu u Zagrebu u stanju da tim provalama učine kraj, odnosno da se preduzmu efikasne mjere, i to pravovremeno, za zaustavljanje tih provala. Tako je prema našem obavještenju u Zagrebu pao i čovjek koji je došao iz ovog kraja. Javite da li je šta kod njega uhvaćeno. Tamo je apsolutno potrebno promijeniti sve stanove za koje su znali oni ljudi koji su bili uhapšeni.

Nastojte da nam Glavni štab u Hrvatskoj spremi za sljedeću poštu detaljan izvještaj o akcijama i stanju naših partizanskih odreda u Hrvatskoj. Bilten koji smo vam poslali, br. 12 i 13, umnožite, jer je važan zbog raznih naredbi koje se u njemu nalaze. Isto tako umnožite i našu naredbu o stvaranju Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske, odnosno dobrovoljačkih odreda u toj vojsci, u koje će ulaziti svi oni koji nisu voljni da budu partizani. U vezi sa stvaranjem dobrovoljačkih odreda nastojte da dobijete saradnju svih onih HSS-ovaca koji neće slijepo da [k]lipšu za Mačekom. S obzirom na dosta veliku daljinu, pa zbog toga i na nemogućnost da nam pošaljete dosta veliki broj boraca za našu Proletersku brigadu, naredite u naše ime Glavnom štabu Hrvatske da pristupi odmah formiranju najmanje tri bataljona 1. Proleterske narodnooslobodilačke udarne brigade. Bataljoni treba da nose brojeve 8, 9. i 10.[510] U njima treba da budu okupljeni najbolji borci iz redova radnika i siromašnih seljaka, kao i iz redova inteligencije. Bataljoni moraju da imaju iskusan komandni kadar. Oni za sada neka ostanu na terenu kod vas kao udarne jedinice pod svojim novim nazivom dok ne dođu u mogućnost da se priključe našoj brigadi. Pri formiranju tih bataljona borcima treba objasniti njihove dužnosti koje se stavljaju pred njih s ulaskom u brigadu.

Ja se slažem s tim da se Lola [Ivo Ribar] sastane s onim Bugarinom koji je htio da se vidi sa mnom i da s njime udesi sve stvari po pitanju Makedonije i po pitanju saradnje između naših familija [partija][511] No Lola ne bi smio radi toga sastanka rizikovati svoju sigurnost. Njegov

odlazak tamo morao bi biti pripremljen vrlo pažljivo. Nastojte da dobivate redovno iz Beograda izvještaje za nas.[512] Preko Nove Varoši stvar povezivanja sa Srbijom je skoro nemoguća.[513] Danas nam je došlo 6 kurira iz Nove Varoši s pismom Đide [Milovana Đilasa] u kome nam saopštava da je zbog velikih snjegova i mase nedićevaca na granici Sandžaka i Srbije nemoguće probijanje za Srbiju.[514] Od svih četa koje su ostale u Novoj Varoši probio se o Božiću samo Kosmajski odred s oko 300 boraca preko Bioske u Srbiju, ali je pri tome imao teške borbe s Nijemcima na nekoliko mjesta na Zlatiboru. U tim borbama imao je taj odred i dosta gubitaka.

Nastojte da saznate šta preduzimaju one bugarske trupe koje su prema vijestima stigle u istočnu Srbiju.[515]

Javite nam šta ima novo kod vas. Kakvo je stanje u Sloveniji i ostalim krajevima.

S drugarskim pozdravom

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

4. februar 1942. Za CK KPJ
[Foča] Tito

A-CK SKJ, Fond CK KPJ, 1942/58

DRUGU TEMPU, [SVETOZARU VUKMANOVIĆU]

Pišem ti kratko jer radi informacije o posljednjim događajima ovdje možeš pročitati pismo koje je upućeno u Zagreb.[516] Na poštu koju smo preko tebe poslali iz Foče već smo dobili odgovor s Romanije po direktnom kuriru.[517] Situacija se tamo sada popravlja jer su drugovi izvršili brzu reorganizaciju četa, koje su ponovo u borbi. Kao što se vidi, neprijatelj nije bio u mogućnosti da čisti teren od Podromanije prema Čevljanovićima i Srednjem.[518] Poslije one borbe između našeg 2. crnogorskog bataljona i Nijemaca kod Bijelih Voda u kojoj smo mi imali 5 mrtvih i nekoliko nestalih,[519] neprijatelj je skrenuo ponovo u Podromaniju i nije se više u tom kraju pojavljivao. Ovdje su stigli Isa [Jovanović], Roćko [Rodoljub Čolaković], Uglješa [Danilović] i drugi s Proleterskom brigadom[520] i mi smo stvorili Operativni štab za istočnu Bosnu sa sjedištem između Rogatice i Goražda za sada, a komandantom smo naznačili Principa-Selju, i on će sve akte potpisivati svojim punim imenom, jer je važno da u sadašnjem periodu stvaranja narodnooslobodilačkih dobrovoljačkih odreda bude neko koji je poznat u Bosni.[521] Osim toga, mi smo raspisali opštu mobilizaciju u srezovima fočanskom i čajničkom i u cijeloj istočnoj Bosni, ali to važi i za cijelu Bosnu. Mobilizaciji podležu svi muškarci od 18 do 25* godina.[522]

Naše se jedinice nalaze i u Ustiprači, a patrole odlaze i u blizinu Rogatice. Kukavice i Mesići u našim su rukama. Izgleda da je u Rogatici neprijatelj vrlo slab i da ćemo vjerovatno Rogaticu ponovo osvojiti u najskorije vrijeme.[523] Tamo, oko Rogatice, nalazi se neki novi »komandant bosanskog ustanka« Kosorić, koji ima nešto svojih snaga i koji hoće s nama saradnju, a nije voljan da se stavi pod našu komandu.[524] Osim toga, negdje između Međeđe i Rogatice nalaze se neki bandit narednik Nešković i neki poručnik koji pokušavaju da okupe četnike za borbu protiv nas, a nedavno su uhvatili jednog našeg partizana iz brigade, koji se probio s one strane da se prebaci preko pruge, i onda su ga prodali Talijanima za sanduk municije.[525] Za taj nečuveni zločin mi raspisujemo za ova dva bandita ucjenu od 10 000 din. u srebru ko nam ih žive dostavi.[526]

---

* Treba: 45 godina. — *Red.*

Juče smo dobili izvještaj da je jedna četa — Gučevska — u dva maha razbila ustaše kod Kovnja i pri tome dohvatila veliki plijen.[527] To je četa Narodnooslobodilačke dobrovoljačke vojske. Bilo bi dobro da pošalješ direktivu drugovima oko Podromanije sa zadatkom da stvore Glasinački bataljon i da se približe s one strane Rogatice. Zauzimanje Rogatice omogućilo bi nam uspješno zaposjedanje položaja prema Višegradu radi onemogućavanja dolaska nedićevskih bandita u Bosnu.

S tvojim zahtjevom da izađeš iz Sarajeva ne možemo se za sada složiti, već treba da ostaneš u Sarajevu i da pojačaš svoj rad i veze s hrvatskom vojskom.[528] Osim toga, nastoj da ponovo uspostaviš normalne veze sa Zagrebom i redovnu kurirsku službu s nama.

Ako su razvijeni oni filmovi koje sam ja poslao u Sarajevo, molim da mi ih pošalješ, i ukoliko je koja slika ispala manje-više dobro, daj umnožiti u što većoj količini. Osim toga, da mi nabaviš filmove za moj foto-aparat. Ako još ima cigareta u Sarajevu, osobito „Neretve", nemoj da zaboraviš na sirotinju. Osim cigareta mislim da ćeš se sjetiti koji je artikal za nas od najveće vrijednosti.[529]

Otpremi poštu za Zagreb što prije, a isto tako nastoj da nam se odmah javiš.

S drugarskim pozdravom.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

[4. ili 5. februar 1942. Tito
Foča]

A-CK SKJ, Fond CK KPJ, 1942/90

ŠTABU ROMANIJSKOG NARODNOOSLOBODILAČKOG PARTIZANSKOG ODREDA

4. februar 1942.
[Foča]

Primili smo vaše pismo.[530]

Formiran je Operativni štab narodnooslobodilačkih partizanskih i dobrovoljačkih odreda za istočnu Bosnu. Komandant je drug Slobodan Princip (Seljo). Sjedište štaba je Goražde. Od sada ćete se neposredno obraćati tome štabu za sva naređenja i uputstva. Izvještavamo vas da se naši dijelovi nalaze u Mesićima i Ustiprači.[531] Naše patrole izviđaju i k Rogatici. Čvrsto držimo liniju Ustiprača — Jahorina — Trebević — Umoljani. Dakle, čitav teren s uporištima Foča, Ustikolina, Goražde, Trnovo, Čajniče. Preduzeli smo akcije u pravcu Kalinovika.

U ovakvoj situaciji nameću vam se sljedeći zadaci:

1) Učvršćivanje partizanskih četa. Veliki politički rad, da se konačno likvidira sa svim četničkim bandama. Njihov ugled i uticaj potpuno su propali, a njihove formacije potpuno razbijene.[532] Ne treba dozvoliti neko njihovo pribiranje u tom pogledu. Svako njihovo prodiranje od pravca Zvornika ili Višegrada treba spriječiti. Na vašem sektoru više ne smije postojati nikakva četnička formacija, sem Narodnooslobodilačke dobrovoljačke vojske, koja mora biti pod našom komandom.

2) Da biste nam olakšali izvršenje naših važnih zadataka, vi treba da odmah otpočnete s partizanskim akcijama na vašem sektoru, a naročito na putu Sarajevo — Pale — Rogatica — Višegrad, kao i onome ka Han-Pijesku. Povežite se [s] onim dijelovima koji su ostali čitavi. Neprijateljska ofanziva prošla je, pa vi sada uzmite inicijativu u ruke.

3) Izvijestite nas šta je bilo s odredima sjeverno od vas: Ozrenskim, Birčanskim, Majevičkim. Da li je bilo ofanzive u tom pravcu?[533]

4) Izvijestite nas i o jačini neprijatelja na vašoj teritoriji, rasporedu i mogu li se saznati njegove namjere. Vrši li i dalje represalije?

Dakle, uspostavite i održavajte s nama stalnu kurirsku vezu i redovno nas izvještavajte o vojno-političkoj situaciji na vašem području. Mi namjeravamo da izvjesne naše dijelove prebacimo u rejon Rogatice, Da ste vi radili po direktivama koje smo vam dali, sada bi bila sasvim drukčija situacija na vašem terenu. Odsustvo izviđanja i vojničko nerazumijevanje posla navelo vas je da sve dijelove preko Treskavice

uputite ka Kalinoviku.[534] To je bilo avantura.[535] Jest, oni su se probili i bez borbe, ali je veliki procenat s promrzlinama[536], a da i ne govorimo o onom neuspjehu kod Pjenovca.[537]

Od sada vi ne smijete podržavati frontove, na kojima ste stalno insistirali, pa čak i dijelove brigade uvlačiti u te frontove. Shvatite partizansku taktiku. Nije nam cilj na kraju krajeva zauzimanje varoši. Cilj nam je da neprijatelju nanesemo što više gubitaka. Upad u neku varoš treba vršiti samo u cilju olakšanja naše borbe. Ali se poslije ne vezati za tu mrtvu varoš i davati žrtve za nju. Ove posljednje borbe neka vam posluže kao gorko iskustvo.

Primite naše drugarske pozdrave.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije

Tito

P.S. Ako su već pristigle čete Ozrenska i Zenička, određene za Proletersku brigadu, uputite ih u rejon Rogatice, odakle da se povežu s našom brigadom.[538] Te čete treba da ostanu privremeno oko Rogatice i da likvidiraju sve četničke ostatke.

Crnovrška četa i naznačeni komandant bosanskog bataljona Proleter[ske] brigade neka za sada ostanu na njihovom terenu. S njima se povežite.

A-VII, k.2-A, reg. br. 25/1.

DRUGU VELJKU [MILOVANU ĐILASU]

Petog januara* došli su tvoji kuriri s pismom od 28. januara.[539] Tvoje pismo zateklo nas je u Foči, gdje smo nekoliko dana prije toga stigli. Radi informacije, evo ukratko situacije ovdje. Za vrijeme našeg dolaska u Bosnu događale su se vrlo nezgodne stvari. Bosanske partizanske jedinice, usljed pojačane četničke propagande, bile su u rasulu i prelazile u masama (čitave čete i bataljoni) na stranu četnika. Dolazak naše brigade, kao što ti je već poznato, učinio je tome energično kraj, jer smo energično počeli razoružavati ne samo one koji su htjeli da pređu u četnike nego i one koji su već bili prešli. Zbog toga razoružavanja mi smo morali rasturiti jedinice naše brigade na veliki prostor od Jahorine do Vareša. Glavni dio naše brigade krenuo je prema Varešu s ciljem da osvoji Vareš i prodre u rudarski bazen, Zenicu itd. Ali sprovođenje toga zadatka omela je njemačka i ustaška ofanziva. Ta je ofanziva počela 15. januara i bila je sistematski pripremana. Iz Srbije je došla hitava horda nedićevskih, Pećančevih i Dražinih oficira, koji su vršili vrlo usiljenu propagandu u smislu razbijanja partizanskih redova i slabljenja otpora protiv neprijatelja i njegove ofanzive. Mora se priznati da je to njima prilično i uspjelo, jer kada je ofanziva počela bosanski četnici dobili su strogo naređenje od svojih komandi, Dangića i drugih, da po cijenu smrti ne smiju opaliti nijedan metak na okupatora. S druge strane, bosanske partizanske jedinice, naročito romanijske, nisu bile još reorganizovane i osposobljene za otpor, tako da je gotovo svu težinu ofanzive primila na sebe naša Proleterska brigada. Karakteristično je da su uoči ofanzive Nijemci uspjeli natjerati Nedića i Pavelića da se među sobom sporazumiju. U tu svrhu došla je iz Beograda nedićevska delegacija u Zagreb, gdje je pregovarala s Pavelićem.[540] Ofanziva je počela s pet pravaca: od Sarajeva preko Romanije drumom u pravcu Han-Pijeska; od Sarajeva prema Palama uz Višegradsku prugu i prema Jahorini u pravcu Trnova; iz Višegrada u pravcu Rogatice i Podromanije; iz Zvornika u pravcu Vlasenice, Han-Pijeska i Sarajeva; iz Vareša u pravcu Olova i Sokolca. Kako vidiš, sa svih strana, s ciljem da nas unište. No ovaj put mi smo se klonili da držimo neke krute frontove, već smo se nakon manje-više kraćih borbi vještim manevrima povlačili u stranu i na taj način ne samo sačuvali živu silu već i zadržali

* Omaškom je napisano: januara, a treba: februara. — *Red.*

teritoriju, a neprijatelj je uspio da zaposjedne samo neka mjesta kao što su Han-Pijesak, Vlasenica, Srebrenica i Rogatica, koja su ionako bila u rukama četničkih bandi. Ali, na žalost, za vrijeme te ofanzive naša je brigada pretrpjela ipak osjetne gubitke. Naš Šumadijski bataljon doživio je težak udarac u blizini Olova zbog neopreznosti i aljkavosti jednog bosanskog druga (Čiče) [Slaviše Vajnera], koji je natjerao taj bataljon u jednu kotlinu na željezničkoj pruzi da tovari neke topove bez obezbjeđenja, pri čemu su ih iznenadile velike snage Nijemaca, i tu je izginulo oko 60 naših drugova najboljih boraca, a s njima i komandant bataljona i polit[ički] kom[esar] Draganče [Pavlović]. Osim toga, u toj borbi je zaglavio i sam bosanski Čiča. Drugi težak udarac pretrpjela je naša brigada za vrijeme osamnaestosatnoga marša po najvećoj zimi od Vareša preko Sarajevskog polja, planine Igmana do Trnova. To su bila četiri bataljona sa čitavom komorom i usljed sporog kretanja, zbog komore, promrzle su noge oko 160 boraca. Od toga ima težih slučajeva oko 60. No iako je taj dio brigade učinio jedan nevjerovatno rijedak pokret, koji će ući u historiju rata kao sjajan podvig, ipak je taj slučaj smrzavanja za nas vrlo težak, jer nam je za duže vrijeme izbacio iz stroja veliki broj divnih boraca. Moral našega ljudstva u brigadi, kako zdravih tako i premrzlih boraca na tako je visokom stepenu koji se rijetko nalazi u vojnim jedinicama. Za razliku od tvoga pisanja da je moral kod vaših jedinica tamo dosta nizak,[541] mogu da kažem samo to da je moral boraca naše Proleterske brigade takav da su oni uvijek spremni i na najveće žrtve i samoprijegor u borbi. To je kadar s kojim će naša Partija moći sa sigurnošću izvršavati najteže zadatke.

A kako se svršila neprijateljska ofanziva? Svršila se neuspjehom. Uspjeli su da prođu samo drumovima, a Višegradsku prugu nisu očistili, već samo jedan mali dio. Naime, naš Štab je za vrijeme najvećih borbi sa svih strana krenuo hitno od Vareša prema Podromaniji i prebacio se preko Višegradske pruge na Jahorinu, gdje je došao baš u pravi čas, jer su ustaše i Nijemci tada pokušali da prodru od Prače preko Jahorine u pravcu Foče i Trnova.[542] U tome bi i uspjeli, jer su domaće bosanske jedinice napustile borbu i bježale u paničnom bjekstvu u pravcu Goražda i Foče. S našim dolaskom na Jahorinu naše su jedinice zaustavile nadiranje neprijatelja, a, osim toga, veći dio bosanskih partizanskih i četničkih jedinica bio je vraćen natrag i stavljen pod našu komandu. Mi smo od njih stvarali Narodnooslobodilačku dobrovoljačku vojsku. Naš dolazak na Jahorinu učinio je na srpsko stanovništvo ogroman utisak, jer smo ga spasli od paljenja i ubijanja [od strane] ustaških bandi.

U isto vrijeme kada smo mi bili na Jahorini, tj. oko 22. januara stigla su, po našem naređenju, dva durmitorska bataljona — „Bajo Pivljanin" i „Vojvoda Momčilo", koji su zaposjeli Foču i razoružali četnike. Poslije toga poslali smo jedan crnogorski batajlon i jednu srpsku

jedinicu u Goražde i zaposjeli isto tako i tu varoš, a bosanske četničke jedinice stavili pod našu komandu. S druge strane, stigao je jedan pljevaljski bataljon u Čajniče i zaposio to mjesto. Komandant toga bataljona je drug Jakić. Na taj način mi smo zaposjeli veliki dio teritorije u Bosni, očistili od četničkih bandi, stavili pod svoju komandu razbijene četničke jedinice, od kojih stvaramo narodnooslobodilačke dobrovoljačke odrede i ponovo nadiremo prema Rogatici, koja je opkoljena, i dalje u pravcu Vlasenice i Srebrenice da ubuduće onemogućimo svaki pokušaj četničkih bandi, koje rade samo u interesu okupatora, da se učvrste na ovoj teritoriji. Jedan dio naše Proleterske brigade opkolio je Kalinovik i Ulog, mjesta koja drže Talijani i ustaše, i nadamo se da ćemo ih za koji dan zauzeti jer raspolažemo s dosta teških oruđa, pa i s dva topa.[543]

Usljed zaposjedanja ove teritorije mi smo došli u mogućnost da dođemo u neposrednu vezu s Hercegovinom, Crnom Gorom i Sandžakom. Osim toga, mi sada imamo sigurno zaleđe — Sandžak i Crnu Goru. Jedino smo se malo udaljili od Hrvatske i Srbije, jer smo tamo kod Vareša uspjeli da dođemo u vezu s našima kod Pecke, pošto nam je Mirko [Tomić] bio poslao kurira — kao što vidiš iz pisma,[544] a isto tako su došli kuriri iz Srema.[545] No nadamo se da ćemo veze sa Srbijom, i to sigurne, [imati] u skoro vrijeme ako uspjemo da zaposjednemo teritoriju s bosanske strane uz Drinu u pravcu Ljubovije i Loznice. U tom slučaju mogli bismo neposredno doći u vezu s našima iz Valjevskog odreda i Podrinskog odreda, kao i s Glavnim štabom za Srbiju.[546] Razumije se da za naše operacije s ove strane Drine i za uspjeh tih operacija treba veća aktivnost naših drugova na srpskoj strani. Njihov zadatak bi bio rušiti komunikacije s one strane Drine i putem jakih zasjeda onemogućiti prebacivanje nedićevskih bandi na bosansku stranu. Pošto njemačka i ustaška ofanziva u Bosni nije uspjela, a Nijemcima ide na istočnom frontu vrlo tijesno, to su Nijemci hitno napustili Bosnu sa svojim glavnim snagama i ustaše ostavili za sada manje-više same. Zbog odlaska Nijemaca izgleda da će se povući i ustaše iz nekih mjesta koja su zaposjeli i, kako izgleda, prema sporazumu trebalo bi da ih zaposjednu nedićevci. U vezi s tim potajni nedićevski agenti razvijaju u Bosni vrlo živu propagandu pričajući da će u Bosnu doći Nedićeva vojska i osloboditi je od ustaša. Pošto smo uvjereni da se bosanske partizanske jedinice ne bi borile protiv nedićevaca, barem u svojoj većini (mnogi se tako izražavaju), mi preduzimamo mjere da teritoriju ugroženu od eventualnog nedićevskog nadiranja osiguramo jedinicama Proleterske brigade i nekim sigurnim bosanskim partizanskim jedinicama. U vezi s time nastojimo da pojačamo našu Proletersku brigadu s nekim novim jedinicama od najboljih bosanskih boraca. Osim toga, gore navedena dva crnogorska bataljona, koja broje oko 550 boraca,[547] ostaće na ovome terenu, a preduzeli smo već mjere da nam Durmitorski odred pošalje još jedan bataljon

koji bismo upotrijebili za obezbjeđenje pozadine na oslobođenoj teritoriji.

S obzirom na potrebu pojačanja naše brigade kao udarne snage u borbi protiv pete kolone u prvom redu, a protiv okupatora u drugom redu, bilo bi potrebno da nam vi odande pošaljete Šumadijski bataljon, odnosno da izaberete oko 150 najboljih boraca i pošaljete ovamo, jer ćemo ih mi ovdje ne samo bolje iskoristiti i prekaliti kao borce već i lakše prebaciti na srpsku stranu čim se za to pokaže potreba. Taj bataljon bi trebalo da se prebaci što prije, dok još nije narastao Lim, ali bi se morao prebacivati čamcima, a ne da gazi vodu kao što je bio slučaj s Beogradskim bataljonom.[548] Za osiguranje prelaza i izradu čamaca angažiraćemo sandžačke čete s ove strane, a vi se brinite tamo za sve ostalo. Pošto je teritorija na kojoj vi djelujete vrlo ograničena, nema smisla da tamo držiš te velike snage, jer bi u slučaju jednog koncentričnog napada talijanskih i nedićevskih snaga vama bilo nemoguće manevrisanje i izbjegavanje opkoljavanja naših većih jedinica. Što se tiče držanja pograničnih tačaka protiv nedićevaca i bandi Javorskog,[549] mislim da nisu potrebne neke naročito velike snage, jer ne vjerujem da će oni pokušati prodor u Sandžak s nekim krupnim snagama.[550] Za borbu protiv tih bandi vi treba da upotrebljavate manje i lake, pokretne jedinice koje će četničke bande parče po parče napadati i uništavati i koje će u slučaju potrebe moći brzo da se sakupe na jednom potrebnom mjestu za suzbijanje pokušaja neprijateljskog prodora. Pošto je mjesto na kome su sada pohranjena naša sredstva vrlo nesigurno, a u slučaju većeg napada neprijatelja bilo bi vrlo nepristupačno, smatramo da je potrebno, ako ne sva, a ono barem dio tih sredstava prebaciti s ovu stranu Lima u Sandžak.[551] U tu svrhu upotrijebili biste onaj bataljon koji će se prebaciti na ovu stranu. Razumije se, s tim bataljonom neće moći mnogo odjednom da se transportuje. Zato biste vi trebali da postepeno, po nekoliko sanduka, transportujete do Lima, gdje će se prebacivati čamcima, a ovdje će to prihvatati sandžačke trupe koje će [ih] otpremati dalje. Za Sandžački štab s onu stranu Lima i za drugove koji će ići u Srbiju ostavite, recimo, četiri sanduka, a ostalo prebacujte ovamo. Papira isto tako ostavite njima jedan mali dio, recimo za Sandžački štab jedan milion, a za srpske drugove odredite uglavnom njemački novac. Ako toga imate puno, prebacite ovamo jedan dio, jedno milion din[ara] u krupnim banknotama. Nemojte zaboraviti da nam pošaljete i sitne srpske banknote jer su nam one potrebne za kupovanje namirnica.

Što se tiče vašeg prebacivanja u Srbiju, potpuno se slažemo da je za sada to nemoguće bez velikih gubitaka i da je bolje čekati dok okopni snijeg, pa da onda prebacite jedinice u Srbiju. Ti isto tako za sada ostani tamo, a kad dođe vrijeme vidjećemo da li ćeš ići za Srbiju ili doći k nama. U Srbiju će svakako neko morati ići, bilo ti, bilo Marko [Aleksandar Ranković], čim nastupi toplije vrijeme i čim bude moguće

lakše kretanje, koje je onemogućeno zbog snijega. Kao što vidiš iz pisama iz Srbije,[552] tamo baš nije tako loša situacija kao što si ti sebi predočavao. Drugovi guraju prilično dobro, a naročito Mihajlo [Blagoje Nešković]. U Srbiji se stvaraju kolosalni uslovi za proširenje narodnog ustanka i partizanskih borbi čim nastane proljeće.[553]

Nekoliko dana prije njemačke ofanzive u Bosni poslali smo Lolu [Ivu Ribara] u Zagreb, a poslije njega i druga Bevca [Edvarda Kardelja], koji su srećno stigli na mjesto, a zadatak im je da u ime našeg CK rukovode tamo partijskim radom i da se tješnje povežu sa Srbijom i Slovenijom.[554] Prema tome, donekle će se nadoknaditi i odsustvo nekih drugova koji nisu u mogućnosti da o du u Srbiju na teren.[55]

Osim navedenih stvari, treba s tim bataljonom da se pošalje i onaj materijal iz Drenove koji se nalazi pohranjen kod Div[ca]. Isto tako bi trebalo dopremiti i arhivu. Ti sigurno znaš gdje se to nalazi.[556]

Bilo bi dobro da nam pošaljete malo podrobniji izvještaj o akcijama oko Čačka i Arilja ako uopšte imate veze s tim mjestima, jer, koliko smo mi čuli, tamo su česte borbe između partizana i četnika.

Nastojte pojačati politički rad u jedinicama i podignuti njihov moral kako bi bile sposobne na proljeće za ponovnu borbu u Srbiji. Ja mislim da vi suviše malo posvećujete pažnju pojedinim tuđim elementima koji ruše disciplinu i unose demoralizaciju. Takve treba nemilosrdno čistiti iz partizanskih jedinica. Nastojte da držite s nama redovnu vezu jer vam je to sada moguće.

S drugarskim pozdravom.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

[5. februar 1942.,
Foča] Tito

A-VII, k.3, reg. br. 9/5.

ŠTABU CRNOGORSKO-SANDŽAČKOG NARODNOOSLOBODILAČKOG PARTIZANSKOG ODREDA

5. februar 1942.
[Foča]

Stičemo utisak da ne pratite razvoj događaja[557] jer:

a) naoružani Talijani pobjegli su vam iz Lijeve Rijeke, Mateševa i Kolašina, maršujući neuznemiravano dugom komunikacijom[558];

b) glavne neprijateljske komunikacije u Sandžaku nisu prekinute;

c) dozvolili ste da se u zapadnom dijelu Sandžaka ugnijezde četnici, a mi smo vam stavili u zadatak da to spriječite. Pa i kad ste ušli u Čajniče (četnici su bili pobjegli od nas) niste preduzeli mjere da se taj dio Sandžaka dobro očisti. Neke četničke bande krstare oko Pljevalja, Boljanića, Gotovuše, a da vi opet to trpite. Druge četničke skupine nalaze se negdje oko Rudog, na lijevoj obali Drine, odakle sada pokušavaju opet k Sandžaku. Bataljon koji je ušao u Čajniče nedovoljan je da potpuno učvrsti svoju vlast na tom terenu i da preduzima efikasne mjere protiv svih tih bandi. Nama izgleda da je vaše mjesto suviše udaljeno kako od događaja u Crnoj Gori tako i od ovih u zapadnom dijelu Sandžaka.[569] Prema svemu izloženome postupite ovako:

1. Likvidirajte sve četničke bande na vašoj teritoriji. Obezbijedite potrebnim snagama zavođenje naše čvrste vlasti u zapadnom dijelu Sandžaka (sve od puta Prijepolje — Pljevlja). Sve četničke najezde od Rudog morate suzbiti u samom početku. Za ovo odredite mobilne jedinice, koje su sposobne za te zadatke. Otvor od Rudog mora se stalno osmatrati. Zato je dobro i nastaniti neku jedinicu na pogodnom mjestu jugozapadno od Rudog. Tako bi se kontrolisao taj slobodni prolaz. Isto tako i iz Prijepolja treba sprečavati najezdu četnika. To ne bi bilo da ste vi porušili put Prijepolje — Pljevlja i da ga dobro osmatrate.

2. Likvidirajte sve špijune, petokolonaše, razbijače narodne borbe na vašoj teritoriji. Sva njihova imanja konfiskovati.

3. Politički neprekidno raditi i u tom cilju planski prolaziti sela s partizanskim formacijama, priređujući konferencije, predavanja, sijela, kulturne priredbe

4. Dočekivati neprijateljske ispade iz Pljevalja. A ne — kao što ste vi dozvolili — da se oni dobro snabdiju seljačkom stokom.

5. S obzirom na sadašnju situaciju, mi smo mišljenja da je bolje primaći se Pljevljima: Vrulja, Maoče ili Mataruge. Kovren je vrlo udaljen.

6. S nama uspostavite stalnu kurirsku vezu i podnesite nam detaljan izvještaj o vojno-političkoj situaciji na vašem području, a specijalno o onom velikom vojničko-političkom neuspjehu na Barama.[560] I recite nam šta ste vi sa svoje strane preduzeli odnosno šta je Glavni crnogorski štab preduzeo da se ta sramota ispravi.

7. Podnesite nam detaljan izvještaj o svim akcijama otkako je vaš odred formiran, kao i rezultate tih akcija (gubici nepr[ijateljski] i vaši, plijen, odjek tih akcija itd).

Zatim, sadašnji sastav i jačina odreda, iz kojih je jedinica sastavljen i gdje se one nalaze na položajima. Odvojeno prikazati jedinice koje se mogu upotrijebiti sigurno na svakom terenu i za sve dodijeljene zadatke, a odvojeno one jedinice koje su sposobne samo da brane svoja sela.

8. Možemo vam poslati dovoljno duvana za jedinice, kao i duvana i rakije za zamjenu za žito, samo organizujte transport tih količina od Čajniča, dokle ćemo ih doturati kolima.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

A-VII, k.2-A, reg. br. 26/1.

DRUGU TEMPU, [SVETOZARU VUKMANOVIĆU]

Tvoj kurir s pismom od 2. februara i pismom drugova s Romanije stigao je.[561] Koristim ovu priliku da ti odgovorim na neke stvari. Prvo, slažem se da ti napustiš Sarajevo kako zbog opasnosti da ne padneš tako i zbog potrebe tvoga prisustva na terenu. Mišljenja sam da bi bilo najbolje da odeš s one strane na Romaniju i s drugovima iz odreda „Zvijezda" — Romanija preduzmeš kako hitno okupljanje i učvršćivanje rasturenih partizanskih jedinica tako i stvaranje dobrovoljačkih jedinica od onih seljaka koji su bili četnici.[562] Naročito je važno da obuhvatite čitav teren od Romanije prema Han-Pijesku, Vlasenici do Drine, da bi se onemogućilo ponovno grupisanje četnika, koji će nam opet samo smetati. Ti si dobro pogodio da treba stvarati istočni bosanski štab.[563] Mi smo već prije tvoga pisma stvorili taj štab i naznačili Principa komandantom. S Principom je ušao u štab i Kosorić, koji je bio zamjenik komandanta Kalinovičkog odreda. Slažemo se da zajedno s njima uđe i Murat [Pašaga Mandžič]. Štab se za sada nalazi u Goraždu i ima zadatak da uspostavi veze s rasturenim jedinicama oko Rogatice i dalje prema Han-Pijesku. Njemu će taj posao biti olakšan i time što mi upućujemo naše jedinice kako od brigade tako i iz crnogorskog odreda[564] na položaj oko Rogatice i prema Višegradu da se osujeti namjera nedićevaca da prodru ovamo i da se osujeti četničko prikupljanje.[565] Mi smo mišljenja da će s odlaskom Nijemaca[566] biti vrlo lako ponovo zaposjesti čitav teren, ali smatramo da će na tome terenu prema Srbiji morati da budu prvenstveno naše pouzdane partizanske jedinice koje će htjeti da se bore i protiv srpskih četničkih bandita. Zato je neophodno da one bosanske jedinice koje su već bile određene za brigadu budu prebačene na taj teren u sastav naše brigade.[567] Treba javiti Ozrenskom štabu da nam smjesta uputi ugovoreni broj boraca. Isto tako, trebalo bi ona Crnovrška četa da se prebaci na ovaj teren, a na mjesto nje da se bace dobrovoljačke čete od domaćih seljaka koji će htjeti da se bore protiv ustaša, dok za ovaj teren nisu sigurni. Isto tako, treba ubrzati dolazak Zeničke čete, koja takođe treba da bude bačena na ovaj sektor Rogatica — Višegrad — Han-Pijesak. Što se tiče izlaska radnika iz Sarajeva za našu brigadu, treba preduzeti sve mjere da drugovi postepeno izlaze i da se onda prebacuju k nama.

Pošto je drug Kosta [Nađ] za sada kod Kalinovika, mi smo ga pozvali ovamo da mu damo tačne instrukcije i da ode u Krajinu, kao što ti to predlažeš.[568] Isto tako, pozvali smo s puta u Hercegovinu i drugaricu Lepu [Perović], koja se već vraća i ona će takođe dobiti instrukcije i poći zajedno s Kostom [Nađom]. Isa [Jovanović] i Crni [Vaso Miskin] kao i Uglješa [Danilović] i Roćko [Rodoljub Čolaković] ostaju za sada kod nas i dobili su svaki svoj zadatak, tj. Roćko je otišao u Goražde da održava zborove i radi politički, a Uglješa je otišao na Jahorinu da obiđe jedinice i uredi neke stvari. Mi ćemo po svoj prilici Isu poslati u Žabljak da mu se tamo noga liječi, jer nema smisla da se ovako teško vuče.

Naše jedinice Proleterske brigade (dva bataljona) i jedan durmitorski bataljon opkolili su Kalinovik i Ulog. Juče su već bile kod Kalinovika žestoke borbe jer su Talijani pokušali ispad, pri čemu su imali teške gubitke, dok mi nemamo nijednog ranjenog. Nadamo se da će to mjesto za par dana biti osvojeno. Važno je za nas da se Kalinovik osvoji zbog koncentracije Talijana u Hercegovini.[569] Naše jedinice zauzele su Renovicu i sada prave pritisak na Praču. Nadamo se da ćemo biti brzo na starim položajima kod Pala ako ne nastupe neke nove okolnosti. Kao što vidiš, Vrhovni štab je raspisao i mobilizaciju za čitavu Bosnu od 18. do 45. g.[570] Prema tome, trebate i vi na vašem području hitno postupiti po tome raspisu i vrlo energično ga sprovesti u život.

Što se tiče povlačenja čitave brigade s toga terena, slažemo se da je učinjena greška sa strane drugova i Štaba brigade kao i Štaba BH, koji su promijenili našu odluku da na terenu ostanu dva bataljona, kao što su promijenili i pravac za pokret koji smo mi dali, što je imalo porazan rezultat, jer nam je izbačeno iz stroja oko 160 boraca zbog smrzavanja. No mislimo da nije to tako krupna greška što se brigada povukla, ako se dobro masama tamo objasni da je brigada izvršila planski taktički pokret zbog čišćenja ovoga terena i zaustavljanja neprijatelja u nadiranju prema Trnovu i Foči. Tim prije ako se tamo masama objasni da je brigada već očistila veliki dio terena od ustaša oko Rogatice i u pravcu Sjetline. Treba objasniti da brigada nije zato tu da čuva nečije kuće, odnosno da zaštićuje ovo ili ono selo, već zato da vodi takvu borbu koja je u interesu cjeline odnosno čitave pokrajine, pa ma pri tome i stradali koje selo ili kuća. Da dijelovi brigade nisu došli pravovremeno na Jahorinu, danas bi ustaše bile u Foči i Goraždu, kao i drugim mjestima.

Drug Kulturni [Avdo Humo] ne može da ide u Krajinu, već smo, kako vidiš, namjesto njega odredili drugaricu Lepu [Perović]. Da li će Kulturni ostati u Sarajevu ili izaći zajedno s tobom — to najbolje procijenite sami.

O prebacivanju sa Crnim [Vasom Miskinom] i Lepom [Perović] dva bataljona naše brigade nema ni riječi.[571] Tamo su dobre domaće jedinice koje će htjeti da vode borbu s ustašama, ali se ne bi htjele boriti

s nedićevcima i srpskim četnicima, s kojima ćemo vjerovatno kroz najkraće vrijeme imati posla.

Nastoj da po svaku cijenu dobijemo poštu iz Zagreba. Sigurno, ima vijesti od Djede [Kominterne]. Ako se bude zauzeo ponovo Sokolac treba onaj teren hitno očistiti radi poznate stvari.[572]

S drugarskim pozdravom.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

6. februar 1942.
[Foča]

Tito

A-CK SKJ, Fond CK KPJ, 1942/59

ŠTABU ROMANIJSKOG NARODNOOSLOBODILAČKOG PARTIZANSKOG ODREDA

7. februar 1942.
[Foča]

Po do sada prikupljenim podacima vjerovatno je da će Nijemci napustiti Bosnu. Njihove trupe koje su učestvovale u ofanzivi u istočnoj Bosni povukle su se k Sarajevu, odakle se transportuju k Brodu.[573]

Po neprovjerenim podacima, talijanske trupe se prikupljaju oko Mostara i Nevesinja. Izgleda kao vjerovatno da će te trupe posjesti ona mjesta koja Nijemci napuštaju.[574]

U ovakvoj situaciji treba očekivati prebacivanje preko Drine izvjesnih četničkih bandi u istočnu Bosnu. Te će grupe sarađivati s okupatorima i voditi otvorenu borbu protiv partizana.

Pred vama se postavljaju sljedeći zadaci:

1. Svoje glavno dejstvo upraviti ka Han-Pijesku — Vlasenici; držati ovaj važni pravac u svojoj vlasti, spriječiti četnicima da prodiru k Romaniji i Glasincu, a pod povoljnim uslovima dejstvovati preko Srebrnice k Ljuboviji, gdje uhvatiti vezu sa srpskim partizanskim odredima. Snage na ovome pravcu treba da uhvate vezu s Birčanskim odredom. Tako bi ovi dijelovi sjedinili svoje dejstvo i dejstvovali k Drini na sektoru Bajina Bašta — Ljubovija — Zvornik.

2. Radi obezbjeđenja dejstva ka Han-Pijesku treba držati Crvene stijene na Romaniji, i po mogućstvu očistiti Mokro.

3. Uputiti izvjesne dijelove k sektoru Pale — Sjetlina — Prača — — Renovica. Ti će dijelovi sadejstvovati s našim dijelovima koji se nalaze južno od rijeke Prače, pri zauzimanju ovih mjesta.

4. U vezi s našim snagama uputiti izvjesne dijelove k Rogatici koji će blokirati, a zatim zauzeti ovo mjesto. Te vaše snage docnije bi štitile pravac od Višegrada.

5. Manji dijelovi vašega odreda neka vrše partizanske akcije k Sarajevu, Rajlovcu, Visokom, Varešu, Zenici.

6. Motriti na Olovo, pa kad se ukaže povoljna prilika, upasti u njega.

Suprotno od dosadašnjega vašeg rada vi morate svoje glavno dejstvo uperiti ka Han-Pijesku, Vlasenici — Drini, a ne k Sarajevu.

Drugove iz Birčanskog odreda odmah uputiti na teren da reorganizuju odred. To je velika greška što su napustili teren.[575]

Vaše jedinice što prije učvrstite i bacite u akcije.

Spajanjem s odredom Zvijezda vaš se rejon znatno proširio. Dakle, on obuhvata prostor: planina Javor — Han-Pijesak — r[ijeka] Krivaja — rijeka Bosna do Sarajeva — Pale — r[ijeka] Prača — Međeđa — Višegrad. Južno od vaše granice biće Jahorinski odred. Razgraničenja između ta dva odreda izvršiće se ličnim kontaktom starješina na terenu. Ovo zahtijeva formiranje više samostalnih bataljona s kojima treba održavati vezu, a oni treba da rade po direktivama. To će reći opredijeliti im rad za duži period. Ti bataljoni bi bili:

1) Zenički, 2) Krivajski, prostor oko Olova i u dolini r[ijeke] Krivaje, 3) Vareški, 4) Crnovrški, onaj sjeverno od Sarajeva, 5) Pračanski, prostor od Bogovića do Rogatice, 6) Rogatički, 7) 1. glasinački, koji bi obuhvatio prostor bliže Romaniji, 8) 2. glasinački, koji bi obuhvatio prostor bliže Han-Pijesku. Naravno, ovo su sugestije za stvaranje bataljona, a imena bataljona i njihova razgraničenja treba određivati kako je to već ustaljeno na terenu. Ne cijepati veze koje su ranije postojale u bataljonima. Naravno, ranije četničke formacije treba razbijati i u njih ubacivati naše sigurne jedinice. Formiranje ovoliko jedinica zahtijeva pojačan starješinski kadar, u kome vi oskudijevate. Morate se na neki način postarati da ovo pitanje najbolje riješite. Birajte čvrste i odlučne starješine koje će izvršavati sva vaša naređenja.

Zeničku, Crnovršku i jednu romanijsku četu, koje pripadaju sastavu Prve proleterske brigade, uputiti u rejon: Podromanija — Glasinac — Rogatica, gdje će stupiti u naš sastav.[576] Naravno, odredite im na ovim pravcima i zadatke. Te čete moraju biti pouzdane i sposobne za borbu protiv četnika. Iz njih treba izbaciti sve labave i kolebljive elemente.

S nama održavati vezu na pravcu: Renovica — Goražde i preko Mesića*.

Možemo vam dati dosta duvana, samo organizujte njegovo prebacivanje.

Dobijeni politički materijal umnožite i što više raširite.

Već znate da je formiran Operativni štab istočne Bosne. S njim održavajte vezu preko Renovice — Goražda i Mesića**. Povezivanje što prije izvršiti.

Hitno nas izvijestite o situaciji na vašem terenu, i [dajte] vaše predloge i sugestije u vezi s njom.

---

* Dopisano rukom: »i preko Mesića«. — *Red.*

** Dopisano rukom: »i Mesića«. — *Red*

Napominjemo vam da se imate tačno upravljati prema direktivama koje ste dobili od nas. Primijećeno je da vi neopravdano rasturate snage (npr. dijelove naše brigade bili ste rasparčali suviše mnogo). Kad hoćete da riješite neko važno vojničko i političko pitanje za to morate odrediti dovoljno jake snage, jer takve poduhvate obavezno morate riješiti u svoju korist.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

A-VII, k.2, reg. br. 3/2.

ZA VELJKA I PELAGIJU [MILOVANA ĐILASA I SPASENIJU BABOVIĆ]

Dragi druže,

Primili smo tvoje pismo u kome nam ukratko iznosiš vojnu i političku situaciju u Sandžaku.[577] Ne upuštajući se na ovome mjestu u vojne stvari, odgovaramo ti samo na neka pitanja koja si u svom pismu pokrenuo.

1. Smatramo da si prerano postavio pitanje svoga prebacivanja u srpski PK i odlaska u Srbiju — prerano zato što i sam kažeš da ne postoje uslovi za prebacivanje preko granice, a onda zato što je tvoje prisustvo u Sandžaku još uvijek neophodno.[578] Sada smo bliže vama nego ranije, te će i naše veze biti češće i stalnije.[579] Imaćemo više mogućnosti za konsultovanje po svim pitanjima koja budu iskrsavala. Potrebno je da nam zajedno sa štabom šalješ što redovnije i potpunije izvještaje o vojnoj i političkoj situaciji na tvome sektoru.

2. Jako nas čudi da je vaše ljudstvo u tolikoj mjeri oboljelo. Mi smo s nekim dijelovima Proleterske brigade putovali kroz najneprohodnije terene, provlačeći se između neprijateljske vatre i s jedne i s druge strane, pa ipak nemamo nijedan slučaj težih oboljenja, takvih koja bi borce izbacila iz stroja. Usiljenim maršem mi smo po ovoj najljućoj zimi prevaljivali i bez zastanka po 10—12 časova.[580] Težih oboljenja bilo je u drugom dijelu brigade, gdje vojni rukovodioci nisu bili na visini svojih zadataka u pogledu čuvanja ljudstva.[581] Dakle, o tome treba govoriti s komandnim kadrom i poučavati ga u rukovođenju. Uslovi kod vas terenski kao i prehrambeni su kudikamo povoljniji nego ovdje. Ovdje ne vrijedi ništa od novca, jer u opljačkanim mjestima nema ništa da se kupi. Ipak, svojim čelikom otvoramo mnoga vrata.[582]

3. Pri strijeljanju boraca treba biti obazriv.[583] Svaki slučaj temeljno ispitati i napraviti pismeno saslušanje, a presudu o kazni na smrt donositi uz konsultovanje čete i vojnih rukovodilaca. Uvijek pogledati nema li još neke mogućnosti da se dotični nekim vaspitnim mjerama popravi.

4. Drug Srba [Srboljub Josipović] treba da ostane u PK za Srbiju.[584] Sve navedene razloge za njegovo smjenjivanje imali smo u vidu pri rješavanju o sastavu PK, jer ga gotovo svi poznajemo iz rada po vojnoj liniji, tj. kao Kočinog [Koče Popovića] zamjenika u odredu.

Hrabar je i Partiji odan, što je, uostalom, i ranije na radu pokazivao kao niži rukovodilac. Neizgrađenost, u ovom konkretnom slučaju, ne smije biti razlog za njegovo opozivanje iz rukovodstva. Ti znaš da su naši seljački kadrovi u Srbiji toliko slabi da moramo učiniti sve za njihovo podizanje. Dužnost je izgrađenijih drugova u PK da mu posvete više pažnje i pomognu njegovo podizanje na stepen samostalnijeg političkog rukovodioca. Njihova »genijalnost« treba da dođe do izražaja, ali u pozitivnom odnosu prema mlađim članovima rukovodstva, što ovi, opet, ne smiju shvatiti kao neko natkriljavanje nad sobom.

5. Na nekoliko dana prije ofanzive koju su okupatori u društvu s ustašama i četnicima pripremili i poduzeli protiv nas u Bosni, riješili smo da drugovi Bevc [Edvard Kardelj] i Fišer [Ivo Lola Ribar] odu u Zagreb, te da u slučaju da mi zapadnemo u nezgodne prilike prihvate poslove CK. Oni će i inače obavljati dobar dio poslova rukovodstva.[585] Njihov odlazak dobro je došao još i zbog pada našeg druga Brke [Rada Končara]. On je, naime, pao u kandže neprijatelja u Splitu. Po nekim obavještenjima, nalazi se u bolnici. Iako ranjen na ulici, on je ipak dva puta pokušao bjekstvo i oba puta bez uspjeha. Pokušaće se sve u pravcu njegovog spasavanja.[586]

U Sloveniji takođe ima pohapšenih rukovodećih drugova.[587] Pored ostalih, unutra su: Miha [Marinko], Tomš[ič] i drugi. Tamo smo poslali na rad Janeza [Ivana Mačeka].

6. S obzirom na značaj koji sada još više dobija Makedonija, odredili smo kao našeg predstavnika na partijski rad druga Bobija [Dobrivoja Radosavljevića]. S njegovim odlaskom part[ijska] organizacija u Makedoniji biće u mogućnosti da bar donekle savlada teškoće koje stoje pred njom kako u pogledu zadataka koji su joj danas postavljeni tako i u pogledu likvidacije i posljednjih ostataka frakcionaštva, do koga je doveo Šarlo [Metodije Šatorov] svojim zločinačkim i štetočinskim radom.[589]

7. S Milutinom [Ivanom Milutinovićem] imamo dosta dobre veze i redovno dobijamo materijal iz Crne Gore.

Za srpski PK spremili smo materijal, s kojim ćeš se i sam upoznati.[590]

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

8. februar 1942. — Tito
[Foča] — Marko
[Aleksandar Ranković]

A-CK SKJ, Fond CK KPJ, 1942/61

POKRAJINSKOM KOMITETU KPJ ZA SRBIJU[591]

Dragi drugovi,

Iz pisma druga Veljka [Milovan Đilas][592] vidi se da vi još niste uspjeli prebaciti se u Srbiju. Odsustvo PK s terena mnogo će se osjetiti naročito danas i pogotovo u unutrašnjosti Srbije. Vaša je dužnost da što prije ispitate mogućnosti sigurnog prelaska u Srbiju, tj. u kraj koji će biti najpovoljniji za organizaciju rada i uspostavljanje veza sa svim organizacijama. Razumije se, morate voditi računa o obezbjeđenju rukovodstva, jer će ono samo u tome slučaju odgovoriti postavljenim mu zadacima i moći da dâ sve od sebe.

Mi smo uspjeli uspostaviti vezu s Beogradom i s još nekim organizacijama.[593] Te veze zadržaćemo sve dotle dok vi ne budete u mogućnosti da ih prihvatite. Nastojaćemo da povežemo i ostale organizacije s nama ili s Beogradom. Treba imati u vidu da su pojedina okružna rukovodstva jako oslabila s odlaskom pojedinih odgovornih rukovodilaca uz odrede i s odredima iz Srbije. Stoga smo pred drugove u Beogradu postavili pitanje nove raspodjele kadrova i dodjeljivanja sposobnijih partijaca iz Beograda onim okr[užnim] kom[itetima] koji su najviše oslabili u rukovodećem kadru. No sve je ovo za sada samo jedna nužna i nedovoljna mjera, koja će dati rezultate tek tada kad pokrajinsko rukovodstvo bude na okupu.

O predlogu druga Mihajla [Blagoja Neškovića] treba dobro razmisliti.[594] Iz našega pisma vidjećete odgovor na njega.[525] Ali o tome sljedeći put još. Iz izvještaja druga Mihajla vidi se da on dobro radi. Uspio je da održi veze s istočnom Srbijom i s još nekim organizacijama. Beogradska organizacija očuvana je i ima uspjeha u radu. Mi smo drugu dali neke sugestije za rad. Treba razmisliti o stvaranju sekretarijata PK u Beogradu ili negdje oko Valjeva od kadrova koji se već nalaze na terenu. Ali sve to zavisi od razvoja situacije uopšte, a u Srbiji posebno.

U pogledu legitimacija ne možemo vam pomoći, jer je ta stvar dosta komplikovana.[596] Mislimo da je najbolja legitimacija priključiti se jačim oružanim snagama i tako proći kroz nesiguran teren kad se za to ukažu bolje mogućnosti.

Što se tiče druga Milana, ne možemo vam ništa predložiti, jer ne znamo kakve je rezultate dala istraga, Znamo da je uporno poricao

sve optužbe protiv sebe, a kako je moral dotične osobe nesiguran, to ne možemo povjerovati u sve što iznosi.[597]

Vodite računa da se Skojevki [Ljubinki Milosavljević] pruže potrebna ljekarska pomoć i njega kako bi se spasla i što prije ozdravila.[598]

Očekujemo izvještaj o vašem radu na terenu gdje se sada nalazite. Posvetite punu pažnju učvršćivanju part[ijskih] ćelija u partizanskim jedinicama, kao i podizanju novih kadrova iz partizanskih redova. Treba organizovati sistematski vaspitni rad s cjelokupnim ljudstvom koje se momentalno nalazi tamo.

Šaljemo vam izvještaj druga Mihajla[599] i neka od naših pisama upućenih u Beograd.[600]

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Tito
Marko
[Aleksandar Ranković]

8. februar 1942.
[Foča]

A-CK SKJ, Fond CK KPJ, 1942/62

ŠTABU DURMITORSKOG NARODNOOSLOBODILAČKOG PARTIZANSKOG ODREDA

(Za druga Cicmila)[601]

9. februar 1942.
[Foča]

Po obavještenjima kojima raspolažemo, u Crnoj Gori uspješno se razvijaju operacije protiv okupatora.[602] U dijelu stare Crne Gore savlađana je sva reakcija.[603] U predjelu Golije izgleda da ima još kolebljivih elemenata. Oni održavaju vezu s nekim takvim elementima u Hercegovini. No naređeno je Operativnom štabu za Hercegovinu da povede odlučnu borbu protiv tih elemenata na čitavoj njegovoj teritoriji. Kao pomoć naredili smo Župopivskom bataljonu da pošalje druga Tadića sa četom da posjedne sela Vrbu i Dražljevo.[604] Tako će i Golija biti potpuno izolovana od svakog uticaja iz Hercegovine, a s ostalih strana prigušena je našim crnogorskim snagama. Uostalom, ti elementi iz Pive nisu aktivni i ne mogu kod ovakvog našeg vojničkog položaja ispoljiti nikakav uticaj.

U predjelu Kolašina, Andrijevice i Berana pojavile su se crnogorske četničke bande.[605] Protiv njih je povedena odlučna borba. Crnogorski štab odredio je vrlo jake snage za njihovo likvidiranje. U Kraljskim Barama dobar dio tih četnika je opkoljen. Vjerovatno je da je do sada i likvidiran.[606] Ostali dio tih četnika pobjegao je u Bijelo Polje, odakle je izvršio ispad k Šehovićima. Preduzete su mjere da se i taj dio uništi.[607] Sandžačke trupe pozvale su u pomoć one crnogorske snage koje su čistile teren u okolini Andrijevice i Berana.

Za nas je vrlo važno da područje koje sada držimo očistimo od četnika i zavedemo našu čvrstu vlast. Ovo zahtijeva da držimo stalne garnizone u pojedinim mjestima. To nas sputava u izvođenju daljih naših operacija. Naročito je nezgodno zadržavati u garnizonima kao posadu snage brigade i vašeg Durmitorskog odreda. Stoga smo mišljenja da s teritorije Durmitorskog odreda mobilišete još jedan bataljon jačine oko 350 partizana, koji će imati zadatak da drži osvojenu teritoriju i na njoj održi red. Dobijanjem ove snage potpuno bismo imali odriješene ruke u likvidaciji četničkih bandi.

Mišljenja smo da vi nemate potrebe za držanjem nekih jačih snaga na vašoj teritoriji. Tamo je likvidirana sva reakcija i nema bojazni od njenog prodiranja s koje druge strane. To bi moglo doći iz Sandžaka, ali mi čistimo Sandžak i tu ćemo učvrstiti svoju vlast. Na primjer, jedna od tih četa koje bi došle garnizonirala bi u Čelebićima i tome slično.

Vaše snage u Nikšiću nisu potrebne.[608] Tamo je sve mobilisano. Čak se drže suviše jake snage za blokadu Nikšića. Skrenućemo pažnju Crnogorskom štabu da ih što prije oslobodi i baci dobar dio na drugu stranu.[609]

Pošto ovo dobro prostudirate izdajte pismeno naređenje vašim drugovima u Žabljaku da vam taj bataljon hitno pošalju. Njih dobro obavijestite o situaciji. Dobro bi bilo da taj bataljon dođe pravcem Đurđevića Tara — Meljak — Čelebići, gdje da ostavi jednu jaku pouz: danu četu, a s ostalim snagama da pristigne u Foču.[610] U ovom cilju bi trebalo odmah vratiti sve drugove koji su došli iz Žabljaka. Oni će najbolje prenijeti naređenje.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije

Tito

P.S. Dostavićete nam kopiju naređenja koje ćete uputiti za Žabljak.

A-VII, k.2, reg. br. 7/2.

TERITORIJALNOM ŠTABU DURMITORSKOG NARODNOOSLOBOD[ILAČKOG] PARTIZ[ANSKOG] ODREDA

14. februar 1942.
[Foča]

Vaša pisma upućena nama i Komandi mjesta u Foči primili smo.[611] Povodom tih pisama izvještavamo vas:

1. Između ostalih stvari koje je bataljon »Vojvoda Momčilo« evakuisao za Šćepanpolje bilo je i nešto vune, pamuka, svilenih stvari i posuđa.[612] Rekli smo da sve stvari može mijenjati za žito. Mi smo uzeli malo crvene svile za zastave. Da li je još toga ostalo, ne znamo vam reći. Glavno je da svim tim stvarima možete raspolagati kako hoćete. Odgovorni rukovodioci neka vas izvijeste o količini i vrsti stvari, kao i mjestu gdje se nalaze. Sve su stvari bile u bazi u Šćepanpolju.

2. U Goraždu i Foči imamo velike količine duvana i rakije. Po trebovanju poslaćemo vam za Šavnik i za Pivu koliko god budete tražili, samo organizujte transport tih stvari iz Foče. Duvan i rakiju možete mijenjati za žito, ako se to tamo može postići. Mi smo do sada uputili izvjesne količine rakije za Šćepanpolje. Količina se tačno ne sjećamo. Vjerovatno je da su to Pivljani upotrijebili. No od toga ne treba praviti pitanje. Rakije ima dovoljno. Premda naši partizani ne piju rakiju, ove zime davali smo pomalo, i to u vrlo hladnim danima. Dobro nam je došla i kao higijenska mjera za trljanje nogu.

3. U Čajniču vam možemo staviti [na raspolaganje] potrebne količine duvana i rakije, koje bi zamjenjivali za hranu. No od Čajniča trebalo bi da se vi postarate za transport tih potreba. Tamo bi trebalo da uputite jedno vaše odjeljenje koje će vršiti sve te administrativne poslove. Za sada se u Sandžaku može dobiti žito za duvan i rakiju. Naši drugovi iz Pljevaljskog bataljona već vrše te zamjene. Stavićemo im u zadatak da otpočnu nešto i za vas prikupljati.

4. U Foči i okolini ne može se ništa kupiti ni za kakve pare. U Foči uopšte nismo od hrane ništa zatekli. Sve su opustošile četničke bande. Dakle, u pogledu hrane i ovdje se osjeća oskudica.

Čelebić i čitavu okolinu još nismo pročistili. Pripremamo ekspediciju. Tamo se krije Spasoje Dakić, neki razbojnik, žandarm Ojdanić s nekim bandama. Kad likvidiramo te bande vidjećemo što se nalazi u Čelebiću. Sve što je zaplijenjeno uzećemo. A oni su veliki pljačkaši. Tu u Čelebiću postavićemo stalnu našu posadu. Naravno, hraniće je Čelebićani. Od hrane koja bi se tu našla dodijelili bismo i vama.

5. Kancelarijskog materijala šaljemo vam onoliko koliko smo imali. I mi oskudijevamo u tome. Baterijâ i akumulatora za radio-aparate nemamo.

6. Situacija u Bosni: njemačka ofanziva nije imala naročitog uspjeha. Ustaše i hrvatska vojska[613] ušli su u varoši: Vlasenica, Srebrnica, Han-Pijesak, Rogatica i Olovo. Nijemci su pošli iz Bosne.[614] Takva obavještenja imamo, a sada odredi vode uspješne borbe. Tako: oslobodili smo Renovicu na pruzi Prača — Ustiprača i blokirali Rogaticu.

Četničke jedinice prešle su pod našu komandu kao narodnooslobodilačka dobrovoljačka vojska. Politički radimo među njima. Stvorićemo bosanske partizanske omladinske čete. To će biti dobar materijal, jer je seljački elemenat u osnovi oportunistički i vrlo prepreden. Ponegdje ima četničkih bandi i pokoji sakriveni »vođa« i »vojvoda«, ali mi to s uspjehom i nemilosrdno čistimo.

Naše pozicije već znate. Blokirali smo Kalinovik. Povezali smo se s drugovima iz Hercegovine. Isto tako s onima iz Sandžaka, koji su razbili onu opasnu bandu.[615] Mi ćemo nastojati da zauzeti prostor što bolje organizujemo i učvrstimo našu vlast. Naročito dobro treba očistiti Sandžak. On treba da nam posluži kao odskočna daska u potrebnom momentu. Sem toga, on je jedini izvor za snabdijevanje naših odreda, kao i onih u Crnoj Gori.[616] Prema tome, važnost njegova je velika. Zato smo i tražili onaj novi posadni bataljon iz vašeg odreda.[617] Shvatite to kao vrlo važno i što prije nam ga uputite.

Dok je Crnogor[sko]-sandž[ački] odred bio zauzet k Bijelom Polju, a Pljevaljski bataljon k Čajniču, Talijani s četnicima malo su podigli glavu i ispadali su oko Pljevalja. Međutim, sada ćemo više pažnje posvetiti blokadi Pljevalja. Pronose se vijesti da će Talijani napustiti Pljevlja.[618] Neke petokolonaške porodice već su napustile varoš. Druge se spremaju da je napuste. Moramo biti budni da odmah uđemo u Pljevlja. Svaku najezdu kakvih četničkih bandi u pravcu Pljevalja moramo u osnovi suzbiti. Zato i vi pratite razvoj situacije oko Pljevalja. Morate se povezati s prekotarskim dijelovima.[619]

Vaša četa, kako smo saznali, stigla je u Meljak.[620] Upotrijebićemo je zajedno s našim jedinicama za čišćenje Čelebića, koji ćemo obuhvatiti sa svih strana.

Brigadu ćemo ojačati jednim hrvatskim i jednim bosanskim bataljonom. To će onda biti jedna zaista vrlo snažna udarna jedinica. Moral i borbena vrijednost ljudstva brigade su na izvanrednoj visini. To je prava crvena vojska, dika i ponos naš.[621]

Što se tiče Hercegovine, tamo su pojedine bande i njihove vođe bile uzele maha. Sada smo im presjekli zaleđe i imaće [se] uspjeha u likvidiranju tih bandita. Hercegovci su dobili kao pojačanje izvjesne jedinice iz Crne Gore, pa će očistiti teritoriju od tih izdajnika.[622]

Inače, partizanske akcije vode se u cijeloj Jugoslaviji. Na proljeće će one preći u pravi ustanak. Moramo biti spremni da upravljamo svim događajima. Pojačajte političku djelatnost. Rasturajte politički materijal koji dobijate. Održavajte vezu sa svim susjedima. Ta veza treba da je planska, jer ste teškim terenom odvojeni od susjeda.

7. Raspored vaših bataljona: »Vojvoda Momčilo« nalazi se u rejonu Kalinovika i Trnova. On nema težak zadatak. U Kalinoviku povremeno uznemirava neprijatelja. »Bajo Pivljanin« nalazi se u rejonu Goražde — Ustiprača — Rogatica — Renovica. I on učestvuje u blokadi Rogatice.

8. Napominjemo ponovo da niste s nama uredili stalnu kurirsku vezu. A to bi moralo biti, s obzirom na to da preko vas saobraćamo s Glavnim crnogorskim štabom.

Naredite bazi na Šćepanpolju da redovno šalje kurira. Sa Šćepanpolja neka izjveštaje nose vaši kuriri. Dakle, potrebno je ovu vezu bolje organizovati. Možda će biti brža veza preko Čelebića kada ga očistimo i kada u njemu budemo imali našu posadu.

Primite naše drugarske pozdrave.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije

Tito

A-VII, k.2, reg. br. 14/2.

ŠTABU NEVESINJSKOG NARODNOOSLOBODILAČKOG PARTIZANSKOG ODREDA

14. februar 1942.
[Foča]

1. Vaše pismo od 10. II t.g. dobili smo.[623] Slažemo se što ste izvršili spajanje bataljona. Samo, tako spojenim bataljonima niste dali dobro ime. Ime »sektor« označava neku mrtvu, ustaljenu formu vezanu za zemljište. A mi radimo s odredima. Prema tome, odmah odbacite naziv »sektor« i odredu dajte ime: Nevesinjski narodnooslobodilački partizanski odred.[624] To je vezano i za historiju toga kraja.

Mi smo direktno naredili štabu Župopivskog bataljona da četu druga Tadića uputi u s[ela] Vrbu i Dražljevo.[625] Izvijestite nas da li je ta četa tamo došla. I mi smo zahtijevali od štaba Durmitorskog odreda da se Župopivski bataljon pripoji Nevesinjskom odredu, pa on nije dao na to pristanak. Taj je dio vezan za crnogorske odrede i bilo bi nezgodno da se odvaja iz te cjeline. Sem toga, veći dio snaga toga bataljona nalazi se na terenu Foča — Kalinovik — Goražde. Taj je bataljon predodređen da dejstvuje i u ovom pravcu. I može se smatrati velikom greškom naših rukovodećih drugova što s ovim dijelovima nisu blagovremeno intervenisali u ovom pravcu. Nakon dužeg vremena ispravili su oni tu grešku, ali poslije teroriziranja ovoga kraja od strane četničkih bandi.[626]

No dijelovi iz ovoga bataljona mogu se uvijek mobilisati za dejstvo k Nevesinju, Gacku i Borču. Oni su na Borčane mnogo kivni.[627]

Dakle, Župopivski bataljon ostaje u sastavu Durmitorskog odreda, ali njegovi dijelovi mogu uvijek s vama sadejstvovati i potpomagati vas u radu.

Što se tiče Golijskog bataljona,[628] to pitanje ste trebali urediti s Glavnim štabom za Crnu Goru i Boku. Dobro je da vas taj bataljon potpomogne. Crnogorci imaju dovoljno snaga.

2. Prikupite snage, pa rastjerajte sve četničke organizacije. One kao takve ne smiju postojati na vašoj teritoriji. Njihovo likvidiranje isto je toliko važno kao i likvidiranje okupatora, s kojim oni otvoreno sarađuju. Sve njihove vođe treba likvidirati. Ispuštanje Todorovića iz ruku za svaku je osudu.[629] Tu ste i vojnički i politički izgubili. Ali, brzom likvidacijom četničkih bandi vi ćete to ispraviti. U tome morate

biti vrlo energični. Spajanjem Hercegovine sa Crnom Gorom, Sandžakom i dijelom Bosne do Jahorine i Sarajeva treba da se stvori jedna solidna osnovica za naš dalji rad. Na tom prostoru moramo potpuno učvrstiti vlast, a to neminovno zahtijeva likvidiranje svih izdajničkih elemenata.

3. Ako ima uslova, vi možete formirati Narodnooslobodilačku dobrovoljačku vojsku, ali u nju ne mogu ući oni četnički vođi i njihovi otvoreni simpatizeri i pristalice. I ta vojska mora biti čvrsta. No o tome ste vi već dobili uputstva od Operativnog štaba narodnooslobodilačkih partizanskih odreda za Hercegovinu, koji je formiran odlukom ovoga štaba.

4. Dobro bi bilo likvidirati Borač. Ali mi ćemo malo pričekati dok za to sazru političke prilike. Za četnike to je bilo vrlo važno. Oni su htjeli da se preko toga predjela povežu sa svojom teritorijom u Bosni.[630] Sem toga, na takvim pitanjima oni su aktivirali mase, jer se inače ne bore protiv okupatora. Vi morate politički raditi da se otupi borbenost tih Muslimana iz Borča. U tom pogledu mi ćemo izdati jedan letak, pa ćete ga i vi rasturati među muslimanskim življem.

5. Kao što znate, mi smo blokirali neprijatelja u Kalinoviku. Svakog dana uznemiravamo ga. Nije isključeno da će Talijani pokušati da preko Uloga deblokiraju Kalinovik. Ili veća je vjerovatnoća da će nahuškati Borčane da napadnu u pravcu Kalinovika. Prema tome, nameće vas se uloga da:

spriječite Talijanima prolaz k Ulogu;

a ako napadnu Borčani k Ulogu i Oblju, vi morate obavezno da ih napadnete jednim demonstrativnim napadom i tako im skrenete pažnju na vašu stranu. Vjerovatno je da ste i u tom pogledu dobili naređenje od Operativnog štaba.

6. Od kancelarijskog materijala . . . * i rasturite po jedinicama.

Pazite da veza preko Čemerna bude uvijek obezbijeđena s nama.

Održavajte vezu i s Nikšićkim odredom.

7. Najzad da vas obavijestimo o jednom važnom organizacionom pitanju. Mi smo u Bosni formirali Bosanske partizanske omladinske čete. To će biti dobar materijal, inače su seljaci ovoga kraja potpuno oportunistički raspoloženi i veliki prevaranti. Ove čete provešće i političko-vojni kurs s jedinicama Proleterske brigade, pa će se nakon toga uvoditi postepeno u akcije, od manjih k većima. Tako ćemo doći i do mobilnih udarnih snaga. To isto sprovedite i na vašoj teritoriji. Ovo naše naređenje saopštite Operativnom štabu. Mladići mogu biti stari od 17 do 25 godina.

---

* Nečitke reči u tekstu. — *Red.*

8. S nama održavati vezu preko stalnih kurira. Izvještavati nas uvijek o vojno-političkoj situaciji, kao i o rasporedu i namjerama neprijatelja.

Primite naše drugarske pozdrave.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije

Tito

A-VII, k.2-A, reg. br. 27/1.

ŠTABU KOMSKOG NARODNOOSLOBODILAČKOG PARTIZANSKOG ODREDA

15. februar 1942.
[Foča]

Dragi drugovi,

Podnesite nam sljedeći izvještaj:

1. O vojno-političkoj situaciji na vašem terenu. Kakav je vaš položaj poslije onoga neuspjeha u Barama.[631] Šta ste sve preduzeli za ponovni prestiž u tome kraju.

2. Kojim partizanskim snagama raspolažete sada i gdje se one nalaze. Ovdje uračunati mobilne jedinice, odnosno one partizane koje možete mobilisati za akcije ma gdje, tj. van njihovih seoskih rejona. Izvještaj mora biti realan.

3. Gdje se sada nalaze četničke bande u tome rejonu; jačina njihova i šta sve preduzimaju.

4. Recite nam o svim novostima u Crnoj Gori.

5. Gdje se sada nalaze snage koje je vama u pomoć vodio drug Bajo Sekulić, kolike su te snage i [kakav je] njihov raspored.[632]

Za vas je vrlo važno da se bande iz rejona Andrijevica — Berane ne puštaju preko Trešnjevika k Mateševu, kao ni dolinom Lima k Bijelom Polju. Na tim vratima treba ih dočekivati. Tako će oni biti lokalizovani u onoj kotlini. Ta se kotlina ne može očistiti dokle se god Talijani nalaze u Andrijevici i Beranama. To tim prije što te bande nalaze utočišta kod okupatora.

Ako vam je potrebno, do Čajniča vam možemo doturiti potrebne količine duvana. Samo, od Čajniča vi biste morali regulisati prenos. Taj bi se duvan mogao zamjenjivati i za hranu.

Izvijestite nas i kako stojite s ishranom, kako za odrede tako i za stanovništvo.

Preko Sandžaka treba da održavate češću, povremenu vezu s nama.

Primite naše drugarske pozdrave.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

A-VII, k.2-A, reg. br. 28/1.

ZA DRUGA BEVCA I LOLU [EDVARDA KARDELJA I IVU LOLU RIBARA][633]

Još uvijek nema nikakvog odgovora od vas, što znači da niste imali dobrih veza s S[arajevom].[634] Tempo [Svetozar Vukmanović] me je izvjestio da je krivicom iz Zagreba došlo do provale kurira i nekih javki.[635] Morate nastojati svim silama da takvu bezobraznu aljkavost pojedinih ljudi i iz tehnike uklonite, a po konkretnom slučaju da povedete istragu i krivce kaznite. Kako se to moglo dogoditi da kurir dolazi na stan i da ga tamo dočekaju agenti, Tamo kod vas treba temeljito pročistiti tehniku i na taj posao odrediti sigurne i provjerene ljude. U sadašnjoj situaciji mi se ne možemo oslanjati na razne kolebljive elemente na tome poslu, jer nam to može prouzrokovati nedogledne posljedice.

Ja sam vam već javio da je famozna ofanziva protiv nas pretrpjela fijasko, a mi smo pri tome politički i teritorijalno profitirali. Jedino je velika šteta što nam je za vrijeme te ofanzive izbačeno iz stroja, usljed smrzavanja, 160 i poginulo u borbi oko 70 boraca iz naše brigade.[636] Kod promrzlih ima oko 40 teških slučajeva, tako da je već troje umrlo, vjerovatno će biti i još nekoliko slučajeva smrti, a mnogima će trebati da se amputiraju izvjesni dijelovi stopala. Među nastradalima nalazi se i Slovenka drugarica Frida [Anica Pibernik][637], koja je sada na samrti. Isto tako, ovdje nam je iznenada umrla drugarica Buba [Ljubinka Đurđević][638] usljed trovanja nekim pokvarenim mesom. Već na putu je imala neke grčeve u stomaku i ovdje je bolovala svega tri dana i umrla.* Nama bi ovdje bili neophodni neki serumi protiv tetanusa, od ujeda bijesnih pasa, od tifusa itd. Nastojte po svaku cijenu da preko raznih veza i doktora nabavite tamo te medikamente i nama ih hitno pošaljete. Stvar je vrlo ozbiljna, jer su nam neki slučajevi kod smrznutih dobili zarazu od tetanusa. Mi takvih injekcija ovdje nemamo.

Inače, moral je kod naših trupa na velikoj visini; jedino stojimo loše s obućom i odjećom. Juče su došli neki ranjenici iz Nove Varoši, koji su saopštili da su se naši iz Nove Varoši, zbog koncentričnog pritiska Nedića i ustaša od Sjenice i Zlatibora, morali povući preko Lima, s onu stranu Pljevalja. Prema izvještaju, prebacilo se oko 2000 partizana zajedno sa Điđom [Milovanom Đilasom].[639] Vi već sami znate da je

---

* Iza ove rečenice je bilo napisano pa precrtano sljedeće: »Bilo bi dobro da Lola izvijesti njene roditelje«. — *Red.*

teren između Lima i Uvca vrlo malen i da tu nije bilo moguće manevrisati u slučaju neprijateljske ofanzive. U Srbiju se nije moglo prodrijeti usljed velike zime i snjegova, iako su naši pokušali da to učine u pravcu Palisada i putem od Nove Varoši prema Užicu. Naše su čete stigle samo do Palisada i do Ljubiša. Morale su se vratiti, jer se nisu mogle probijati osim prtinama, na kojima je neprijatelj postavljao zasjede. U Srbiju se probio samo jedan bataljon oko 1. januara od 300 boraca.[640] Oni su uz put kod Semegnjeva i Bioske imali veoma krvave borbe s Nijemcima i nedićevcima. Oni su se uspjeli prebaciti na Taru i odande dalje u Srbiju. Na području Bijelog Polja i u plemenu Vasojevići uspjeli su neki petokolonaški oficiri da stvore četnički odred od oko 600—700 četnika, koji su onda između Berana i Kolašina, za vrijeme održavanja mirnog zbora, napali jednu partizansku četu od 150 crnogorskih boraca, pri čemu su ubili 30 naših partizana, zarobili 90, a ostale ranili.[641] To se dogodilo zbog toga što naši nisu imali nikakvog obezbjeđenja i što su bili iznenađeni. U cieloj Crnoj Gori nastalo je zbog toga silno ogorčenje, i odande je poslat jedan odred od 2000 crnogorskih partizana sa zadatkom da unište te bande. No još prije nego što su stigle te jedinice, uspjele su sandžačko-crnogorske jedinice koje operišu na tom terenu razbiti te četničke bande i protjerati ih u Bijelo Polje.[642] Crnogorski partizani zauzeli su Kolašin, Bijelu Rijeku*, Mateševo itd. ali su Talijani uspjeli da se izvuku uz pomoć petokolonaša.[643] Nikšić je sa svih strana opkoljen i u njemu se Talijani smrzavaju i gladuju. Obaviješteni smo da su Talijani spremni ostaviti topove i teška oruđa ako ih se pusti da slobodno odu. Uopšte situacija s vojničkog stanovišta u Crnoj Gori za nas je vrlo dobra. Jedino su velika opasnost glad i slaba mogućnost snabdijevanja namirnicama. Za sada imamo crnogorske partizanske jedinice koje operišu u Hercegovini, u Sandžaku i Bosni, osim vođenja akcija u Crnoj Gori. Izvan Crne Gore imamo sada već oko 4000 partizana Crnogoraca.[644] Borba protiv četnika i njihovo uništavanje — jer su svi oni odreda u službi okupatora — dobili su najžešći karakter u svim ovim pokrajinama. Mi nemilosrdno trijebimo sve četničke vođe i petokolonaše, a seljake mobilišemo u dobrovoljačke odrede pod našom komandom. To nam zauzima dosta vremena i snaga, osobito u ovom brdovitom, teškom sandžačkom terenu. Ali mi to moramo pročistiti ako hoćemo voditi uspješnu borbu protiv okupatora i politički učvrstiti našu pozadinu.

Osim nezgodnih stvari za nas ovdje u Bosni i Sandžaku jeste i to što su se ovdje pojavili i pjegavac i trbušni tifus. Mi preduzimamo sve higijenske mjere ukoliko nam je to moguće. Naše se jedinice čiste i dezinfikuju u varošima ali čim odu na teren ponovo se napune vašaka po seoskim kućama, i tako se to stalno ponavlja.[645] U propagandnom političkom radu imamo ovdje velikog uspjeha, a naročito na omla-

---

* Treba: Lijevu Rijeku. — *Red.*

dinskom i ženskom sektoru, gdje smo upregli sve naše drugarice koje se nalaze s nama. Naročito su se zainteresi[rale] žene iz sela. U varoši se daju česte priredbe, i to u tim zabitim mjestima [ima j]ak utisak na stanovništvo, tako da su te priredbe stalno dobro po[sjećene].[646]

Mi mislimo ovdje izdavati osim »Biltena Vrhovnog štaba« I i »Borbu«, kao i [»Pro]leter«.[647] Ali, na žalost, »Borba« neće moći da se štampa kao u Užicu u štampariji, [već] na ciklostilu, a »Proleter« će se štampati u Crnoj Gori, jer su se drugovi [tam]o snabdjeli štamparijom, na kojoj oni štampaju svoju »Narodnu borbu«.[648] Taj njihov list je tehnički dobro uređen, a i sadržina mu nije loša.

Obaviješten sam iz Sarajeva[649] da je tamo stigao vaš proglas CK KPH. Nije mi poznata sadržina, jer ga još nisam dobio, ali svakako mislim da je to onaj proglas za koji smo se dogovorili da ga izdate s obzirom na najnoviju situaciju u Hrvatskoj i na narodnooslobodilačku borbu.[650] Nastojte da nam pošaljete sve publikacije koje su u posljednje vrijeme izašle u Hrvatskoj i u Sloveniji. Isto tako, pošaljite nam podroban izvještaj o situaciji kako o vojnoj tako i o političkoj. Nadam se da ste u međuvremenu primili poštu iz Beograda, koju takođe pošaljite.[651]

U vezi s time što u Srbiju dolazi bugarska vojska sa zadatkom da vodi borbu protiv partizana,[652] potrebno je da hitno javite drugovima u Beograd da se po svaku cijenu povežu s drugovima iz bugarskog CK radi izdavanja zajedničkih proglasa za bugarske vojnike, u kome treba objasniti bugarskim vojnicima oslobodilačku borbu srpskih partizana i izdajničku ulogu bugarske plaćeničke reakcionarne klike, koja hoće pretvoriti slobodoljubivi bugarski narod u žandara za gušenje narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji. Tekst proglasa vi biste mogli i sami napisati i samo ga poslati na potvrdu CK KPB.[653] Osim toga, poručite drugovima u Beogradu da PK za Srbiju izda takođe hitno proglas za bugarske vojnike s apelom da se ne bore protiv srpskih partizana, da otkažu poslušnost svojim oficirima i da se priključe partizanskim odredima.[654] Treba strogo paziti da se diferenciraju bug[arski] vojnici od petokolonaških bugarskih oficira i da se radi u pravcu bratimljenja s bugarskim vojnicima.

Javite se što prije.

S drugarskim pozdravom

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

16. februar 1942. Tito
[Foča]

A-CK SKJ, Fond CK KPJ, 1942/72

DRUGU TEMPU [SVETOZARU VUKMANOVIĆU]

Primio sam tvoje pismo od 12. II.[655] Veoma je dobro što ste brzo uspostavili vezu sa Z[agrebom],[656] ali me čudi da već tako dugo nema nikakve pošte iz Z[agreba], iako ti pišeš da su se oni javili iz Z[agreba]. Ja sam uvjeren da tamo po liniji vazduha već ima za mene dosta pošte.[657]

Ti nam saopštavaš da odlaziš zajedno s Kulturnim [Avdom Humom] u Krajinu na savjetovanje.[658] Mi smo odavde uputili druga Kostu [Nađa] i drugaricu Lepu [Perović] tamo k tebi i da onda odu zajedno s Kulturnim na to savjetovanje. No s obzirom na to što misliš da idete ti i Kulturni, mislim da nije potrebno da ode Kulturni, već da odeš samo ti s drugaricom Lepom i s Kostom. Oni bi oboje ostali tamo na radu, a ti bi se vratio s jednim iscrpnim izvještajem ovamo k nama. Kulturni bi mogao ostati još neko vrijeme u Sarajevu, a onda bi se prebacio s onu stranu na Romaniju, ili došao najprije k nama i tada otišao na teren. Jedino bi trebalo da vi u Sarajevu dobro uredite s vojnom linijom,[659] da ostavite dobroga druga, koji bi nama mogao slati tačne izvještaje.

Što se tiče onih aviona o kojima nam ti pišeš, oni su bili primijećeni i ovdje iznad Goražda, i mi smo bili uvjereni da su to avioni naše braće ili saveznika.[660] Žao mi je što je palo ono oružje u ruke tih ustaških bandita.[661] Ja sam uvjeren da su ti avioni došli prema mom uputu u sporazumu s Djedom [Kominternom], ali, na žalost, stvar je propala zbog te ofanzive, a do izvjesnog stepena i zbog naše labavosti, jer bi naši ljudi ipak mogli dati bar kakav-takav signal koji smo mi ugovorili za bacanje, naime paljenje vatre. Od sada ćemo mi na tu stvar ozbiljnije pripaziti da se više ne dogodi.

Što se tiče slanja odjeće od vas, na to ne reflektiramo jer znamo da vi možete poslati veoma malu količinu i to za skupe novce. Glavno je da nas snabdijevate ljekovima, i to u prvom redu pošaljite nam serume protiv tetanusa, tifusa, protiv ujeda bijesnih pasa itd. Isto tako, pošaljite i zavoja koliko je moguće. To nam je veoma hitno potrebno, jer kod naših drugova kojima su premrzle noge ima slučajeva tetanusa, a ima i smrtnih slučajeva. Taj put naše brigade preko Igmana koštao nas je vrlo skupo. Biće ne samo dosta amputacija, već su do sada umrli dvije drugarice i jedan drug.[622]

Inače ovdje nema nekih naročitih novosti. Radi se vrlo intenzivno politički i na učvršćivanju naše pozadine i stvaranju dobrovoljačkih jedinica. Što se tiče onih triju satnija koje su pošle u pravcu Pala, mislim da im neće mnogo uspjeti, jer se mi nadamo da u skoro vrijeme budemo tamo.[663]

U neku ofanzivu ja ne vjerujem,[664] jedino se vrši koncentracija nedićevskih bandi u Rudom i Višegradu, koje su već prije nekoliko dana pokušale nadirati prema Ustiprači, ali smo ih brzo bacili natrag otkuda su došle. Za svaki slučaj mi imamo ovdje prilično snaga, tako da je situacija u svakom pogledu mnogo bolja nego što je bila uoči prošle ofanzive.

Pošalji što prije proglas CK KPH[665] i poštu ako je došla iz Z[agreba].

S drugarskim pozdravom

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

16. februar 1942.
[Foča]

Tito

A-CK SKJ, Fond CK KPJ, 1942/73

POHVALA

Izražavamo naše priznjanje i pohvalu Srpsko-sandžačkom štabu koji je svojim umješnim manevrima uspio ne samo da izbjegne opkoljavanje partizanskih jedinica i da ih prebaci preko Lima, nego je uspio da spase i bolnicu, kao i neboračko stanovništvo koje je moralo da napusti svoje domove.[666]

Naročito izražavam svoje priznanje i pohvalu svim borcima ovih partizanskih jedinica koji su u borbi, pri prelazu — gazeći rijeku Lim — pokazali veliko junaštvo i samoprijegor.[667]

[Sredina februara 1942.
Foča]

Za Vrhovni štab
Komandant NOP i DV Jugoslavije
Tito

»Bilten Vrhovnog štaba NOP i DVJ«, februar—mart 1942, br. 14—15.

DRUGU CICMILU, OBRENU, NOVAKU, VUKOVIĆU I SVIM ČLANOVIMA KPJ[668]

[Vojnim i partijsko-političkim rukovodiocima u Goraždu]

Dragi drugovi,

Drug Kosar Silvo dolazi kod vas upućen od naše strane na partijski rad.[669]

Drug Kosar ima za zadatak organizovanje cjelokupnog partijsko-političkog rada i rukovođenje tim radom (po svim sektorima) u odredima i pozadini.

Ovaj posao drug Kosar će obavljati uz vašu pomoć i saradnju.

Za sada neka drug Kosar bude pri službi u tamošnjoj Komandi mjesta s tim da vrši gornji rad.

17. februar 1942.
[Foča]

Tito
Crni
[Sreten Žujović]

A-CK SKJ, Fond CK KPJ, 1942/847

ZA DJEDU [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

17. februar 1942.
[Foča]

Poslije neuspješne ofanzive Nijemci su napustili Bosnu. Partizani su ponovo u borbama zauzeli veliki dio izgubljene teritorije i opkolili Sarajevo. U Crnoj Gori i Sandžaku vode se žestoke borbe protiv Talijana. Crnogorski partizani zauzeli su Kolašin, Bijelu Rijeku* i druga mjesta. Pet hiljada crnogorskih partizana bori se u Sandžaku, Bosni i Hercegovini.[670] Oslobođenu Crnu Goru čvrsto držimo. Talijani su opkoljeni u Podgorici, Nikšiću i Cetinju.

Nama su hitno potrebni ljekovi, naročito protiv tifusa. U toku ofanzive 160 boraca je teško premrzlo na nogama.[671]

Za bolju vezu s vama pošaljite nam jaču radio-stanicu. Pošaljite nam municiju, automatsko oružje, obuću i materijal za odjeću boraca. Pošaljite avionom i bacite padobranima na Žabljak kod Durmitora u Crnoj Gori. Ovdje je ponovo pao veliki snijeg i aerodromi nisu sposobni za spuštanje aviona samo u slučaju ako oni imaju skije.

Vrhovni štab se nalazi u gradu Foči na oslobođenoj teritoriji Bosne. Vaše pošiljke bi imale ogroman moralni i politički značaj.

Valter

A-CK SKJ, Fond CK KPJ — KI, br. 1942/3 *Prevod s ruskog*

* Treba Lijevu Rijeku. — *Red.*

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

17. februar 1942.
[Foča]

[. . .]*

Ta radio-stanica nalazi se kod Vrhovnog štaba partizanske vojske Jugoslavije na oslobođenoj teritoriji u Bosni.[672] Molim ne mijenjajte dužinu talasa i dajte vaš program rada.

U vezi s telegramom[673] o određivanju spuštanja padobranima oružja i ljudi na Žabljak u Crnoj Gori dodajem: mjesto je sasvim osigurano, nalazi se na potpuno oslobođenoj teritoriji. Odmah se mogu spuštati ljudi i materijal, a mi ćemo odmah pristupiti organizaciji aerodroma.

Radi spuštanja velikog aviona ubuduće, pošaljite hitno više raznih automata, mitraljeza, municije, signalne materijale — rakete, lake pešadijske topove s municijom. Orijentacija za avion: 43, 8—16, 48 istočno od Pariza.

Na tri vaše crvene rakete mi ćemo odgovoriti s tri vatre na rasto janju od 50 metara. Počinjemo od 23. februara.

Valter

A-CK SKJ, Fond CK KPJ — KI, 1942/4 *Prevod s ruskog*

* Nedostaje početak telegrama. — *Red.*

NAPOMENE

[1] Tačan naziv ovog štaba bio je: *Štab Crnogorskog NOP odreda za operacije u Sandžaku.* Prije napada na Pljevlja, koji je izvršen 1. decembra 1941, taj odred je brojao 3690 boraca svrstanih u 9 bataljona. Štab odreda su sačinjavali: Arso Jovanović, komandant, Bajo Sekulić, politički komesar, Radovan Vukanović, zamjenik komandanta i Boško Đuričković, zamjenik političkog komesara. Odred je bio formiran od probranih boraca iz svih krajeva Crne Gore i trebalo je da, na traženje Vrhovnog štaba, bude upućen u Srbiju u pomoć srpskim partizanima.

[2] Poslije neuspješnog napada na Pljevlja, u kome su pretrpjele velike gubitke (izbačeno je iz stroja oko 500 boraca), jedinice Crnogorskog NOP odreda za operacije u Sandžaku povukle su se od grada i s komunikacije Pljevlja — Prijepolje omogućivši italijanskim trupama nesmetano kretanje između ta dva granizona.

[3] Da bi oslobodile komunikaciju Pljevlja — Prijepolje i s nje odbacile partizanske snage, italijanske trupe iz alpinske divizije ,,Pusterija" (»Pusteria«) izvršile su napad duž druma, popalivši veći broj sela. Šestog decembra 1941, kada se Vrhovni štab nalazio u selu Izbičanju, na lijevoj obali Lima, nedaleko od Prijepolja, italijanske trupe su *popalile sela Jabuku,* Barice, Babine i Šerbetovac.

[4] Neuspješan ishod napada na Pljevlja i veliki gubici koje su partizani pretrpjeli u njemu, kao i vijesti o velikoj njemačkoj ofanzivi u Srbiji. o izdaji četnika, povlačenju partizanskih jedinica i gubitku slobodne teritorije u zapadnoj Srbiji i Šumadiji, nepovoljno su uticali na raspoloženje jednog broja boraca Crnogorskog NOP odreda za operacije u Sandžaku, izazvavši kod njih želju za povratkom iz Sandžaka u njihove krajeve da bi tamo nastavili borbu.

[5] *Prebacivanjem djelova Crnogorskog NOP odreda za operacije u Sandžaku* iz rejona Pljevalja na desnu obalu Lima Vrhovni štab je namjeravao da stabilizuje situaciju u rejonu Nove Varoši, Prijepolja i Sjenice, na teritoriji na kojoj su se prikupljale i sređivale partizanske jedinice koje su se povlačile iz Srbije. On je, uz to, namjeravao da prikupi što više snaga koje bi napale italijanski garnizon u Prijepolju, zaposjele Sjenicu i spriječile prodor njemačkih trupa iz Novog Pazara preko Sjenice k Prijepolju i Novoj Varoši, jer su bile primljene vijesti da predstoji nastupanje njemačkih snaga iz tog pravca.

[6] *Upućivanje Kraljevačkog bataljona u selo Kosaticu,* u rejon istočno od Prijepolja, kao i istovremeno prebacivanje dijelova Crnogorskog NOP odreda za operacije u Sandžaku s lijeve obale na desnu obalu Lima, u rejon jugoistočno od Prijepolja, bili su motivisani namjerom Vrhovnog štaba da blokira i neposredno ugrozi taj italijanski garnizon i prisili njegovu posadu da napusti to mjesto i povuče se u Pljevlja.

[7] *U Bistrici,* selu u kome se spajaju putevi koji od Priboja i Nove Varoši vode za Prijepolje, nalazila se italijanska posada na položajima, u dobro utvrđenim rovovima i bunkerima. Računajući na mogućnost njene intervencije u pravcu Nove Varoši, koju su partizanske snage tek oslobodile, Vrhovni štab je naredio da se taj pravac zatvori.

[8] Poslije odlaska italijanskih trupa *Sjenicu* je držala naoružana muslimanska milicija. Da bi razoružao tu kvislinšku jedinicu i zaposjeo varošicu, Glavni štab NOP odreda za Sandžak je k njoj uputio tek formirani Srpsko-sandžački bataljon (sastavljen od Pribojske, Moravičke i Sjeničke partizanske čete), naredivši mu da privoli miliciju da se ne suprotstavlja ulasku partizana. Kako se milicija nije htjela povinovati tom zahtjevu, štab bataljona je odustao od napada ocjenivši da su njegove snage nedovoljne za uspješan ishod napada. O tome je Glavni štab NOP odreda za Sandžak 11. decembra obavijestio Vrhovni štab zatraživši da se k Sjenici upute jače partizanske snage. Napad na Sjenicu je izvršen nekoliko dana kasnije, 22. decembra 1941, ali se završio neuspješno.

[9] *Aleksandar Ranković i Ivo Lola Ribar*, koji su se nalazili u selu Radoinji kod Nove Varoši, gdje su rukovodili prihvatom i organizacijom partizanskih jedinica koje su se pred njemačkim divizijama povlačile iz Srbije u Sandžak, uputili su 10. decembra 1941. pismo Titu, u kome su ga obavijestili o dosta lošem stanju jedinica koje su iz Srbije pristigle u Sandžak i o preduzetim mjerama da se ono popravi, insistirajući na njihovom povratku, jer je to — kako su oni naveli — bila „želja većine ljudstva". U pismu su izražene sumnje u opravdanost pretjeranog nagomilavanja trupa u Sandžaku i insistiralo se na prebacivanju Vrhovnog štaba i Centralnog komiteta KPJ na pogodnije mjesto, u istočnu Bosnu, odakle će moći obezbijediti efikasnije rukovođenje norodnooslobodilačkom borbom u cijeloj zemlji, kako je i bilo zaključeno na sjednici Centralnog komiteta KPJ održanoj 7. decembra u Drenovi u kući Miloša Divca. Ranković i Ivo Lola Ribar su obavijestili Tita da će grupa rukovodilaca (članova PK KPJ za Srbiju i Glavnog štaba NOP odreda za Srbiju) sljedećeg dana krenuti preko Uvca natrag u Srbiju, gdje je njihovo prisustvo bilo neophodno. Titu je dostavljeno i pismo komandanta Romanijskog NOP odreda Slaviše Vajnera Čiče, u kome se javljalo o pogoršanju situacije u istočnoj Bosni izazvanom razbijačkim djelovanjem četnika. (Rankovićevo i Ribarevo pismo je objavljeno u *Zborniku dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, dalje: *Zbornik*, tom II, knj. 2, dok. br. 50).

[10] Analizirajući situaciju nastalu poslije njemačke ofanzive u Srbiji (tzv. prve neprijateljske ofanzive) i povlačenja glavnine partizanskih snaga iz zapadne Srbije i Šumadije u Sandžak, Vrhovni štab je ocijenio da postoji opasnost od prodora njemačkih trupa i Nedićevih kvislinških snaga iz dolina Ibra i Raške preko Novog Pazara k Sjenici, Prijepolju i Novoj Varoši. Takve ocjene su pothranjivala i obavještenja o koncentraciji njemačkih trupa koja su tih dana stizala u Vrhovni štab. Strahujući od tog prodora (jer bi njime bila ugrožena slobodna teritorija na kojoj su se prikupljale i reorganizovale partizanske jedinice, poslije povlačenja iz zapadne Srbije, Šumadije i Pomoravlja), Vrhovni štab je angažovao izvjesne snage koje su mu trenutno stajale na raspolaganju za zatvaranje tog pravca i za posjedanje Sjenice. Pokazalo se da je bojazan Vrhovnog štaba bila suvišna, jer na tom pravcu nije došlo do očekivanog napada njemačkih trupa, pošto se one, poslije zauzimanja Novog Pazara, 7. decembra 1941, nisu angažovale preko demarkacione linije odnosno u italijanskoj okupacionoj zoni.

[11] Riječ je o grupi od 32 partizana iz 3. rudarske čete Kopaoničkog NOP odreda (sastavljene od rudara Trepče i i Belog Brda), koja je, pod komandom Nikole Krtinića, stigla u Radoinju. U Kosatici se nalazila grupa boraca rudara iz Ibarskih rudnika (Baljevca i Ušća), koja je, pod komandom kapetana Mila Pavičića, stigla s glavninom Kraljevačkog NOP odreda.

[12] Ideja o formiranju *proleterske brigade* rodila se kod Tita u danima povlačenja iz Užica k Sandžaku, kada je uočio slabosti glomaznih, nedovoljno pokretnih partizanskih odreda, vojnih jedinica formiranih na teritorijalnom principu, koje su nerado napuštale svoj kraj. Odluka o formiranju proleterskih brigada, regularnih jedinica, sastavljenih od najboljeg ljudstva, odanog Komunističkoj partiji i spremnog da se pod njenim rukovodstvom bori na svakoj teritoriji, donijeta je na sjednici CK KPJ u selu Drenovi 7. decembra 1941.

[13] Odluka o odlasku Vrhovnog štaba NOPOJ i CK KPJ iz Sandžaka u istočnu Bosnu donijeta je zbog potrebe da se rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta (koje se nakon povlačenja iz Užica nalazilo u planinskoj oblasti Sandžaka, u zabačenom kraju oko Nove Varoši i Prijepolja, bez veze s vojnim i partijskim rukovodstvima u većem dijelu zemlje) prebaci na pogodniju teritoriju s koje će moći da uspostavi prekinute i učvrsti postojeće veze i da obezbijedi efikasnije i nesmetanije rukovođenje narodnooslobodilačkom borbom širom zemlje. U tadašnjim uslovima najpovoljnije mjesto je bila oblast Romanije u istočnoj Bosni, jer su se preko dobro organizovanog partijskog ilegalnog punkta u Sarajevu i postojećih kanala mogle održavati dosta redovne veze sa Zagrebom, Ljubljanom, Beogradom, Mostarom, Banjalukom i drugim mjestima u kojima su se nalazila regionalna partijska i vojna rukovodstva. Razlog za odlazak u istočnu Bosnu bilo je i zbog potrebe da se pomogne istočnobosanskim partizanskim jedinicama i onemogući destruktivni rad četnika, koji je ozbiljno ugrožavao narodnooslobodilački pokret prijeteći da produbi krizu koja je već zahvatila neke partizanske odrede u tom kraju.

[14] Prilikom povlačenja iz Užica, krajem novembra 1941, Vrhovni štab je evakuisao i znatnu količinu novca (srebrnog i papirnog) koji je zatečen u trezorima Narodne banke. Dio tog novca je bio izgubljen uz put usljed brzog i ne baš dobro organizovanog povlačenja i evakuacije.

[15] Tito je još 9. decembra 1941. naredio Štabu Crnogorskog NOP odreda za operacije u Sandžaku da dio svojih snaga angažovanih oko Pljevalja uputi na desnu obalu Lima u rejon istočno od Prijepolja, da bi tamo, zajedno sa sandžačkim i srpskim partizanskim jedinicama, blokirale taj italijanski garnizon i, po mogućstvu, zauzele ga (vid. str. 3). Ujedno je uputio izvjesne snage k Sjenici da bi je zaposjele, a namjeravao je da zatvori i pravac Novi Pazar — Sjenica da bi spriječio eventualno nastupanje njemačkih snaga s tog pravca k slobodnoj teritoriji u rejonu Nove Varoši.

[16] Misli se na Pribojsku partizansku četu, koja je bila upućena prema Sjenici (vid. nap. 8).

[17] Riječ je o procjeni Vrhovnog štaba da će uslijediti napad njemačkih trupa na pravcu Novi Pazar — Sjenica (vid. nap. 10).

[18] Pripremajući napad na italijanske posade u Bistrici i u Prijepolju (vid. nap. 15), Vrhovni štab je planirao i akciju protiv četnika u rejonu Pribojske Banje. Bilo je predviđeno da u tom napadu učestvuju Kragujevački i Šumadijski bataljon, s desne, i dvije čete Crnogorskog NOP odreda za operacije u Sandžaku, s lijeve strane Lima, koje bi se prethodno čamcima prebacile preko rijeke ispod sela Kučina. Zbog neodlučnosti štabova i slabog sadejstva jedinica napad nije izveden.

[19] Odnosi se na dejstva prema Sjenici i Novom Pazaru (vid. nap. 10).

[20] Zbog izmijenjene situacije i odluke Vrhovnog štaba da se s glavninom snaga uputi prema Rudom, ova četa Komskog odreda nije bila upućena k Sjenici, već je ostala na lijevoj obali Lima, a prilikom formiranja 1. proleterske brigade ušla je u njen sastav.

[21] Misli se na dejstva prema Novom Pazaru, kamo je Vrhovni štab namjeravao uputiti izvjesne snage da bi spriječile prodor njemačkih i nedićevskih trupa k Sjenici, koji se, prema primljenim obavještenjima, očekivao tih dana (vid. nap. 10).

[22] Poslije povlačenja glavnine partizanskih snaga iz Srbije u Sandžak veći dio članova PK KPJ za Srbiju našao se u Sandžaku, u selu Radoinji kod Nove Varoši (sekretar PK Blagoje Nešković se i dalje nalazio u Beogradu). CK je odlučio da cio PK mora biti u Srbiji. Članovima tog komiteta, koji su trebali da se vrate u Srbiju, uručeno je ovo instruktivno pismo, koje su im Tito i Ranković uputili iz sela Draževića kod Nove Varoši. Pismo je vjerovatno bilo napisano u Vranjaku, nekoliko dana ranije, poslije sjednice CK KPJ održane 7. decembra u Drenovi, i ono sadrži ocjene i zaključke donijete na toj sjednici. Nedjelju dana kasnije ovo pismo je upućeno i Pokrajinskom komitetu KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak, uz napomenu da mnogi zadaci postavljeni pred partijske organizacije u Srbiji važe i za njegove organizacije.

[23] CK KPJ i Vrhovni štab NOPOJ su polazili od ocjene da je za cjelokupan razvoj narodnooslobodilačkog pokreta u Jugoslaviji i za njegove pozicije u međunarodnim razmjerama od osobitog značaja situacija u Srbiji, kako sa stanovišta njenog geostrategijskog položaja u Jugoslaviji i na Balkanu tako i sa stanovišta otvorenog sukoba unutrašnjih društveno-političkih snaga koji je počeo oružanim napadom četnika Draže Mihailovića na partizane. Osvrćući se na to pitanje, Tito je u jednom poslijeratnom intervjuu rekao sljedeće:

»Nas nikada za čitavo vrijeme kad smo bili van Srbije nije napustila misao da moramo, čim za to budu stvoreni uslovi, doći natrag u Srbiju, koju smo smatrali vrlo važnim faktorom za završetak oslobodilačke borbe ... Srbija nam je bila važna iz više razloga. Prvi razlog je bio taj što je bilo mnogo kvislinga, koji su zaveli strahovit teror protiv naroda. Drugo, mi smo smatrali da se borbom koju smo vodili vodi socijalna borba za novi društveni sistem protiv starog sistema i da će nam, ako u Srbiji ostavimo one reakcionarne elemente koji su ostali uz pomoć Nijemaca, biti vrlo teško, pošto mi u Srbiji gledamo jedan od najglavnijih faktora naše nacionalne zajednice po njenom broju i inače. Mi smo nastojali da u Jugoslaviji Srbija ne bude Vandeja i da reakcionari ne naprave od nje jedno žarište koje bi kasnije moglo dovesti do strahovitog građanskog rata. Zato smo mi, uvijek i svakom prilikom gdje je god to bilo mogućno, vodili brigu o Srbiji.« (*Sjećanje na dane oslobodilačkog rata i revolucije*, »Komunist«, 6. april 1961).

[24] Pred ofanzivom jakih njemačkih i kvislinških snaga (jačine tri divizije) glavnina partizanskih jedinica se krajem novembra i prvih dana decembra 1941. povukla iz većeg dijela Srbije (iz zapadne Srbije, Šumadije i Pomoravlja), izgubivši slobodnu teritoriju (tzv. Užičku republiku), koju su njemačke i kvislinške trupe ponovo zaposjele.

[25] Pod utiskom sloma njemačke ofanzive na Moskvu i uspješne zimske protivofanzive Crvene armije, što je shvaćeno kao krah njemačke strategije munjevitog rata i početak brzog kraja njemačke vojne sile, kao i na osnovu Staljinovih uvjeravanja (izrečenih u njegovom govoru održanom mjesec dana ranije, 7. novembra 1941, na proslavi godišnjice oktobarske revolucije u Moskvi) da će se rat završiti »za nekoliko mjeseci, za pola godine, ili godinu dana«, u Centralnom komitetu KPJ i Vrhovnom štabu NOPOJ se došlo do uvjerenja da je kraj rata blizak.

[26] Iz ocjene o brzom završetku rata, do koje se potkraj 1941. došlo, proizašao je i zaključak da su počela i »važna pomjeranja u međunarodnim odnosima«, koja se odražavaju i na zbivanja u Jugoslaviji. Odbijanje Draže Mihailovića da stupi u saradnju s partizanima u borbi protiv okupatora i njegova kolaboracija, najprije s kvislinzima, a potom i s okupatorima, kao i njegova veza s vladom u emigraciji, koja ga je postavila za svog vojnog ministra, i podrška koju je dobijao od vlada zapadnih savezničkih zemalja, bili su uvjerljiv dokaz da se reakcionarne, kontrarevolucionarne snage u zemlji ujedinjuju u borbi protiv naprednih, revolucionarnih pokreta koji ugrožavaju njihove klasne interese najavljujući borbu za stvaranje novih društvenih odnosa.

[27] *Pokrajinski komitet KPJ za Srbiju* (čiji se veći dio nalazio na oslobođenoj teritoriji Sandžaka, u Novoj Varoši i u Radoinji, a drugi, manji, u Beogradu, u ilegalstvu) nije tih dana imao veze s partijskim organizacijama u većem dijelu Srbije.

[28] Misli se na protivofanzivu trupa *Crvene armije* na frontu pred Moskvom koja je počela 6. decembra 1941.

[29] Prvih dana novembra 1941. četnici su mučki napali partizanske jedinice na oslobođenoj teritoriji zapadne Srbije, zauzeli Užičku Požegu i Gornji Milanovac i pokušali da zauzmu i Užice, Ivanjicu i Čačak, Jedinice Užičkog i Čačanskog NOP odreda odbile su napade četnika, zadržale ta mjesta i povratile Požegu i Gornji Milanovac, razbivši četnike i odbacivši ih na Ravnu goru. Suočen s opasnošću da njegove snage budu poražene, Draža Mihailović je zatražio obustavu borbe ponudivši pregovore. U želji da se izbjegne bratoubilački rat i učini još jedan pokušaj za sporazum sa četnicima o zajedničkoj borbi protiv okupatora, Vrhovni štab NOPOJ je prihvatio

ponudu i obustavio gonjenje razbijenih četničkih jedinica. Mihailovićeva ponuda, međutim, nije bila iskrena, tako da do sporazuma nije došlo. Uspjevši da sačuva svoje snage, Mihailović je nastavio sa svojom izdajničkom aktivnošću i saradnjom s kvislinzima i okupatorom.

[30] Vijest da će njemačke okupacione vlasti prepustiti Nedićevoj administraciji neke susjedne dijelove NDH nisu bile bez osnova. Pošto su oružane snage NDH bile nemoćne da uguše ustanak u istočnoj Bosni, a kako Nijemci nisu imali dovoljno svojih snaga na tom području, oni su bili skloni da prihvate ponudu istočnobosanskih četnika da se stave u službu okupatora i unište partizane, a da zauzvrat Nijemci pripoje 17 srezova istočne Bosne Nedićevoj Srbiji. Pregovori o tome su vođeni krajem januara i prvih dana februara 1942, u Beogradu između Nedića i Jezdimira Dangića, komandanta četničkih jedinica istočne Bosne, s jedne, i njemačkog zapovjednika Srbije, generala Badera, s druge strane. Pregovorima su se priključili i predstavnici NDH (državni sekretar Vrančić i pukovnik Dragojlov), kao i najviši njemački vojni i politički funkcioneri iz Zagreba (genaral Horstenau i poslanik Kaše). Ustaški predstavnici su se suprotstavili ustupanju dijela NDH Nedićevoj Srbiji, te su se pregovori završili neuspješno (A-VII, NAV-N-T-501, f. 256/1087--1097; 1123; f. 266/174—176).

[31] U Centralnom komitetu KPJ i Vrhovnom štabu NOPOJ nisu bile dovoljno sagledane razmjere pretrpljenog poraza u toku njemačke ofanzive i negativne posljedice koje će nastati i odraziti se na narodnooslobodilački pokret u Srbiji. Otud je u njihovim ocjenama bilo dosta optimističkih tonova, naročito u pogledu skorog prelaska partizanskih jedinica iz Sandžaka u Srbiju i uticaja Partije na teritoriji koju su zaposjele okupatorske i kvislinške vlasti (vid. autorovu bilješku na str. 10).

[32] Mada je u ovom direktivnom pismu data negativna ocjena četničkog pokreta zbog njegove izdajničke uloge, ipak je u stavu CK KPJ bilo i izvjesne uzdržljivosti u toj osudi jer je on želeo da se učini sve da bi se četnici privoljeli na saradnju i odvratili od kolaboracionističkog puta na koji su stupili. Otuda i uputstva da se s Mihailovićem postupa »u saglasnosti s njegovim istupanjem na terenu«, imajući u vidu »perspektivu ujedinjenja svih nacionalnooslobodilačkih jedinica«, ali i čvrsta riješenost da se razoružaju svi četnički odredi »ukoliko koče borbu protiv okupatora i Nedića«.

[33] Riječ je o namjerama Nedića i četnika i njihovoj propagandi da se Srbiji priključe neke oblasti NDH naseljene pretežno srpskim življem.

[34] Pismo je Tito uputio *komandi italijanskog garnizona u Prijepolju* (Komandi 5. alpinskog puka divizije »Pusterija«) iz Nove Varoši u koju je Vrhovni štab došao iz Vranjaka poslije napada jedne italijanske jedinice na Drenovu i Vranjak. Komandant garnizona je pismo proslijedio u Pljevlja generalu Đovaniju Espozitu, komandantu alpinske divizije »Pusterija«, koji je odmah uputio Titu pismo obraćajući mu se riječima »Signor comandante dei partigiani« (»Gospodine komandante partizana«) i tražeći da se pusti na slobodu zarobljeni oficir. Kada nije udovoljeno njegovom zahtjevu, on je Titu uputio drugo pismo puno prijetnji, a naslovio ga je s »comandante dei banditi«.

[35] Saznavši da se u Vranjaku nalazi neki veći partizanski štab (a obavještenja o tome su dobile od nekog seljaka), italijanske trupe iz Prijepolja i Bistrice su u zoru 14. decembra neopaženo izbile pred kuću u kojoj se nalazio Vrhovni štab, iskoristivši okolnost da je Mileševska partizanska četa, koja se dotad nalazila na položajima prema Prijepolju, prethodne noći otišla na novi zadatak ne sačekavši jedinicu koja je trebalo da je zamijeni na položajima. Približavanje Italijana je ipak, gotovo u posljednjem trenutku, primijećeno, tako da je Vrhovni štab pod borbom, u kojoj je kao borac učestvovao i vrhovni komandant, uspio da se povuče. Ogorčeni zbog neuspjeha, Italijani su zapalili kuću Petra Radakovića, u kojoj je boravio Vrhovni štab, i ubili 7 seljana, među kojima kćer i snahu domaćina, majku dvoje tek rođene djece.

[36] Dijelovi Zlatarske i Pribojske partizanske čete su 3. decembra, na drumu između Bistrice i Nove Varoši, napali iz sasjede jednu italijansku snabdjevačku ko-

lonu, koja je novovaroškom garnizonu prevozila namirnice, zaplijenili 2 kamiona i zarobili jednog oficira i 7 vojnika. Saslušanjem je ustanovljeno da je oficir bio član fašističke organizacije.

37 Misli se na poraz njemačkih trupa na istočnom frontu u bici pred Moskvom. U snažnoj protivofanzivi, koja je počela 6. decembra i trajala do 25. decembra 1941, jedinice triju frontova Crvene armije (Kalinjinskog, Zapadnog i Brjanskog) potukle su njemačke trupe grupe armije »Centar« (38 divizija) i odbacile ih 100—250 km na zapad oslobodivši niz gradova, među kojima Kalinjin, Kalugu i druga. Prema sovjetskim podacima, Nijemci su imali oko 300.000 izbačenih iz stroja. Prema navodima generala Haldera, načelnika njemačkih kopnenih snaga, njemačke trupe na istočnom frontu su do 25. decembra izgubile oko milion ljudi.

38 Iz konspirativnih razloga nije naveden pravi naziv: Vrhovni štab NOPOJ.

39 Poslije nauspješnog napada crnogorskih partizanskih snaga na Pljevlja izvršenog 1. decembra 1941, italijanske trupe su vršile česte napade na sela oko toga grada da bi odbacile partizane i izvršile represalije nad stanovništvom. Tako su 6. decembra upale u nekoliko sela između Pljevalja i Prijepolja, zapalile 23 kuće i ubile oko 120 stanovnika iz Vlake, Jabuke, Babina i Mihajlovca. Tito se toga dana, u pratnji samo jedne desetine boraca, nalazio u blizini, u selu Izbičanju, i osmatrao ovu brutalnu italijansku akciju.

40 Riječ je o napadu italijanskih alpinaca na Vrhovni štab 14. decembra 1941. (vid. nap. 35).

41 *Gestapo* (Geheime Staatspolizei — Tajna državna policija) — zloglasna njemačka policija, poznata po okrutnim metodama zlostavljanja i likvidiranja protivnika fašizma.

42 Odnosi se na veliku zimsku protivofanzivu Crvene armije na istočnom frontu, koja je otpočela 6. decembra 1941. (vid. nap. 37). Nakon odbacivanja njemačkih trupa od Moskve, Crvena armija je uspjedno nastavila ofanzivna dejstva sve do aprila 1942.

43 Riječ je o obezbjeđenju prelaska Vrhovnog štaba NOPOJ na lijevu obalu Lima, kod Bele stene, nizvodno od Prijepolja.

44 Riječ je o Kosmajskom odredu odnosno o njegovim dijelovima koji su se povukli iz Šumadije u Sandžak u toku njemačke ofanzive. U prvoj polovini januara 1942. vraćen je u Srbiju, gdje se raspao.

45 Misli se na odlazak Vrhovnog štaba NOP odreda Jugoslavije sa dijelom srpskih i crnogorskih partizanskih jedinica iz Sandžaka u istočnu Bosnu (vid. nap. 13). Tito je namjeravao da od tog probranog ljudstva, koje će se na putu za istočnu Bosnu prikupiti i zadržati u Rudom, formira proletersku brigadu.

46 Odnosi se na Glavni štab NOP odreda za Sandžak.

47 *Komski NOP odred* formiran je 11. novembra 1941. od partizanskih jedinica na teritoriji kolašinskog, beranskog i andrijevičkog sreza. Početkom 1942. imao je 10 bataljona s oko 3 000 boraca. Jedan njegov bataljon (641 borac) je u sastavu Crnogorskog NOP odreda za operacije u Sandžaku učestvovao u napadu na Pljevlja 1. decembra 1941.

48 Misli se na zabranu prodaje poljoprivrednih proizvoda u gradovima u kojima su se nalazile okupatorske posade.

49 *Durmitorski NOP* odred formiran je 11. novembra 1941. na teritoriji šavničkog i nikšićkog sreza. Ubrzo je bio podijeljen na dva odreda: Nikšićki i Durmitorski. U napadu na Pljevlja 1. decembra 1941. u sastavu Crnogorskog NOP odreda za operacije u Sandžaku učestvovala su i 3 bataljona Durmitorskog NOP odreda (864 borca).

50 Pod utiskom snažnog napada crnogorskih partizana na Pljevlja, najveći italijanski garnizon u sjevernom dijelu Crne Gore i u jugoistočnom dijelu Bosne, i strahujući za sudbinu svojih jedinica razvučenih na širokom području, štab italijanske

divizije »Pusterija« je početkom decembra 1941. povukao svoje posade iz niza mjesta (iz Foče, Goražda, Čajniča, Rudog, Nove Varoši, Sjenice), grupišući tako svoje trupe u nekoliko većih garnizona (u Pijevljima, Prijepolju, Priboju, Višegradu).

51 Vjerovatno se misli na naređenje Vrhovnog štaba upućeno istog dana Glavnom štabu NOP odreda za Sandžak, u kome su u tački 1. data uputstva o zasjedama: o mjestima gdje se postavljaju i načinu njihovog dejstva.

52 *Krilašima* su nazivani pripadnici kvislinške milicije (neke vrste žandarmerije) koju su organizovale i naoružale italijanske okupacione vlasti u Crnoj Gori. Formirano je nekoliko desetina krilaša u Nikšiću i Podgorici (Titogradu) i u nekim mjestima u cetinjskom, barskom i andrijevičkom srezu. Korišćeni su uglavnom za osiguranje komunikacija, mostova i drugih značajnih objekata, a učestvovali su i u borbama protiv partizanskih jedinica. Naziv »krilaši« dobili su po uzoru na žandarmeriju koja je u bivšoj crnogorskoj državi bila uspostavljena u novooslobođenim krajevima 1913. (pripadnici te žandarmerije su na kapama imali grb u obliku krila).

53 Misli se na Glavni štab NOP odreda za Sandžak.

54 Odnosi se na Glavni štab NOP odreda za Crnu Goru i Boku.

55 *Novovaroški* (Zlatarsko-mileševski) *bataljon* je formiran u Novoj Varoši 24. decembra 1941, od Zlatarske (Novovaroške) i Mileševske (Prijepoljske) partizanske čete i grupe boraca iz Pribojske i Sjeničke čete. Krajem januara 1942. podijeljen je na dva bataljona: Zlatarski i Mileševski, koji su početkom juna 1942. ušli u sastav 3. sandžačke proleterske brigade.

56 Taj *(»novoformirani«)* bataljon tada nije bio formiran

57 O Kosmajskom bataljonu vid. nap. 44.

58 Da bi stvorio prostraniju slobodnu teritoriju u dolini donjeg toka Lima i povezao je s područjima u dolini gornjeg i srednjeg toka Drine, koja su najvećim dijelom bila u rukama ustanika, kako bi se dobila čvršća osnova za izvođenje vojnih dejstava prema Srbiji, Vrhovni štab NOPOJ je namjeravao da razbije četnička uporišta oko Priboja (najjače je bilo u selu Manastir Banja), da zauzme taj italijanski garnizon (u Priboju se nalazio jedan bataljon 11. alpinskog puka divizije »Pusterija«) i zatim prenese dejstva prema Bijelom Brdu, Vardištu i Višegradu. U tim dejstvima trebalo je da učestvuju sandžačke i srpske partizanske jedinice iz rejona Nove Varoši i 1. proleterska brigada iz rejona Rudog. Do tih napada, međutim, nije došlo, jer je 1. proleterska brigada zbog novih, prečih zadataka morala biti upućena u istočnu Bosnu, u oblast Romanije, gdje su se partizanske jedinice našle u dosta teškoj situaciji usljed razbijačke aktivnosti četnika.

59 Iako u naređenju Vrhovnog štaba NOPOJ nije bilo naloženo da se napadne Sjenica zbog nepovoljnih političkih posljedica koje bi nastale u slučaju sukoba s naoružanom muslimanskom milicijom, predstavnici glavnih štabova narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Srbije i Sandžaka su, poslije neuspješnih pregovora s vođama milicije u kojima su oni tražili da partizani uđu u Sjenicu bez borbe, na svoju ruku organizovali napad na to mjesto koje je branila muslimanska milicija. Napad je izveden 22. decembra i u njemu su učestvovala tri bataljona (Srpsko-sandžački, Čačanski i Beogradski), ali je završen neuspješno: partizanske jedinice su pretrpjele gubitke od 52 poginula i 22 zarobljena borca, među kojima 5 ranjenika i 5 bolničarki.

60 Odnosi se na političkog komesara *Prijepoljske* (Mileševske) *čete* Vojina Kurtovića, koji je smijenjen s dužnosti. Poslije povlačenja partizanskih jedinica iz Sandžaka u proljeće 1942. prišao je četnicima.

61 *Naredba* je napisana 20. decembra 1941. u Rudom, a pročitao ju je pred strojem 1. proleterske bripade 21. decembra 1941. Filip Kljajić Fića, njen politički komesar.

62 Osim pet bataljona, koji je broj naveden u Naredbi, sredinom januara 1942. u sastav 1. proleterske NOU brigade ušao je i Beogradski (Šesti) bataljon, sastava 4 čete. Bilo je predviđeno da u brigadu uđu još neke jedinice (iz Bosne, Hrvatske i Slovenije) čim se stvore uslovi za to.

[63] Odnosi se na čete s teritorije Lovćenskog NOP odreda (rejon Cetinja, Rijeke Crnojevića, Virpazara, Budve). Naziv »*Cetinjska četa*« za njih nije bio adekvatan, te se one tako nisu ni nazivale.

[64] Pokrajinski komitet KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak uputio je *pismo* Centralnom komitetu KPJ 8. decembra 1941. (*Zbornik*, tom III, knj. 1, dok. br. 117). Iz njegove sadržine se vidi da je ovdje riječ o tom pismu i da drugog pisma od 7. decembra nije bilo. Vjerovatno je ovdje omaškom naveden pogrešan datum.

[65] Glavni štab NOP odreda za Crnu Goru i Boku pokrenuo je 26. oktobra 1941. svoj informativni organ »*Saopštenje*«, u kome su objavljivane vijesti o važnim događajima u zemlji i na savezničkim frontovima. Ukupno je u toku 1941. i 1942. godine izašlo 11 brojeva (vid. *Zbornik građe za istoriju radničkog pokreta Crne Gore*, knj. 2, Titograd, 1959).

[66] Petnaestog novembra 1941. u sjedištu Glavnog štaba NOP odreda za Crnu Goru i Boku, u selu Gostilju kod Danilovgrada, održano je savjetovanje komandanata i političkih komesara partizanskih odreda Crne Gore i Boke. *Zapisnik sa savjetovanja* objavljen je u *Zborniku*, tom III, knj. 1, dok. br. 60.

[67] *Pokrajinski komitet KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak* uputio je 20. novembra 1941. direktivno pismo Oblasnom komitetu KPJ za Sandžak, okružnim i mjesnim komitetima i biroima ćelija (*Zbornik*, tom III, knj. 1, dok. br. 66).

[68] Centralni komitet KPJ je u dva svoja pisma — od 22. oktobra i 10. novembra — dao kritičke primjedbe na rad KP u vrijeme pokretanja i razvijanja ustanka (vid. *Zbornik*, tom III, knj. 1, dok. br. 26 i 93).

[69] *Neuspjeh partizanskih jedinica u napadu na Pljevlja* (koji su neprijatelji narodnooslobodilačkog pokreta iskoristili u svojoj razbijačkoj djelatnosti da bi potkrijepili svoje tvrdnje o navodnoj nemogućnosti borbe protiv okupatora) djelovao je dosta nepovoljno na raspoloženje naroda pokolebavši i neke ustanike. Napad crnogorskih partizana na Pljevlja, u kome se nalazio jak italijanski garnizon (štab alpinske divizije »Pusterija«, djelovi 7. i 11. pješadijskog i 5. artiljerijskog puka, 5. inžinjerijski bataljon i dva odjeljenja karabinjera — ukupno oko 2000 vojnika), bio je najveća vojna akcija u Jugoslaviji u toku 1941. Crnogorski NOP odred za operacije u Sandžaku (sastavljen od 9 bataljona odabranog ljudstva iz svih krajeva Crne Gore i od 3 sandžačke čete) izvršio je 1. decembra snažan napad na grad i uspio da mjestimično probije njegovu odbranu, ali je zbog snažnog otpora jako utvrđenog neprijatelja i velikih pretrpljenih gubitaka (poginulo je 214, a ranjeno 270 boraca) bio prinuđen da 2. decembra u zoru obustavi napad.

[70] PK KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak uputio je septembra ili oktobra 1941. (neutvrđenog datuma) svim okružnim i mjesnim komitetima i članovima KPJ i SKOJ-a »Direktivu o radu s omladinom u sadašnjim političkim prilikama« (*Zbornik*, tom III, knj. 4, dok. br. 8), a 19. novembra novo direktivno pismo za rad među omladinom (*Dokumenti istorije omladinskog pokreta Jugoslavije*, tom I, knj. 2, str. 235). Tridesetog novembra 1941. održana je u Piperima kod Podgorice Prva pokrajinska konferencija Crnogorske narodne omladine. Ova borbena omladinska organizacija okupljala je krajem novembra 12 511 članova i imala je značajnu ulogu u narodnooslobodilačkom pokretu u Crnoj Gori (*isto*, str. 239—250; 255—260).

[71] Odnosi se na članove Politbiroa CK KPJ Milovana Đilasa i Ivana Milutinovića, koji su bili upućeni u Crnu Goru (Đilas jula, a Milutinović oktobra 1941), da bi njenom vojnom i partijskom rukovodstvu pružili pomoć u organizovanju narodnooslobodilačke borbe i u sprovođenju političke linije KPJ.

[72] U CK KPJ tih dana se smatralo da je, zbog približavanja kraja rata (veliki uspjeh Crvene armije u zimskoj protivofanzivi je pothranjivao takvo vjerovanje), a u vezi s tim i zbog aktueliziranja problema poslijeratnog državnog i društvenog uređenja, došlo do izrazitije *klasne diferencijacije* kako u međunarodnim razmjerama tako i u zemlji. To shvatanje je izraženo u nizu direktivnih pisama CK KPJ iz decembra 1941. i januara 1942. (vid. nap. 25. i 26).

[73] Misli se na Blaža Jovanovića, *organizacionog sekretara Pokrajinskog komiteta KPJ* za Crnu Goru, Boku i Sandžak, koji je ujedno bio i komandant Zetskog NOP odreda.

[74] U »*Borbi*«, organu KPJ, u broju od 19. oktobra 1941, objavljen je direktivni članak *Narodnooslobodilački odbori moraju postati istinski privremeni nosioci narodne vlasti,* u kome su data objašnjenja uloge i zadataka narodnooslobodilačkih odbora. Članak je napisao Edvard Kardelj, član Politbiroa CK KPJ (*Istorijski arhiv KPJ,* tom I, knj. 1, Beograd, 1949, str. 18).

[75] Prilikom upućivanja Ivana Milutinovića *(Milutina)* u Crnu Goru 25. oktobra 1941, Tito mu je dao uputstva za niz važnih pitanja iz domena partijskih, političkih i vojnih zadataka koje je trebalo sprovesti u život.

[76] Odnosi se na pismo Centralnog komiteta KPJ od 10. novembra 1941. upućeno Pokrajinskom komitetu KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak.

[77] Na sugestije i insistiranje Ivana Milutinovića da treba napasti Pljevlja, Tito je zauzeo izričit stav da bi to bio rizičan poduhvat. On je Milutinovića, prilikom njegovog odlaska iz Užica u Crnu Goru 25. oktobra, upozorio da se napad na Pljevlja ne smije izvršiti. Oglušivši se o Titovo protivljenje, Milutinović je ipak, uvjeren u uspješan ishod napada, pripremio napad na Pljevlja, s kojim je u pismu koje je 20. novembra uputio Vrhovnom štabu upoznao Tita (*Zbornik,* tom III, knj. 1, dok. br. 65). Čim je dobio to pismo, 25. ili 26. novembra, Tito je uputio *naređenje da se napad ne izvodi.* Ono je, međutim, stiglo u Štab Crnogorskog NOP odreda za operacije u Sandžaku nekoliko časova prije početka napada, a Arsu Jovanoviću, komandantu, i Baju Sekuliću, političkom komesaru odreda, uručio ga je Vojo Leković, politički komesar Glavnog štaba za Sandžak i član Oblasnog komiteta KPJ za Sandžak. Jovanović i Sekulić su ipak odlučili da se napad izvede.

[78] *Prva proleterska brigada* je formirana u Rudom 21. decembra 1941. Ovo pismo je Tito napisao 21. decembra, ali ga je (po Peku Dapčeviću i Baju Sekuliću, članovima Glavnog štaba NOP odreda za Crnu Goru i Boku, koji su se iz Rudog vraćali u Crnu Goru) uputio sljedećeg dana stavivši na njemu datum 22. decembar. To je izazvalo neke nedoumice u pogledu tačnog datuma formiranja te brigade.

[79] U Vrhovnom štabu se dugo, sve do sredine 1942, vjerovalo u mogućnost jačeg angažovanja partizanskih snaga iz istočne Bosne, Crne Gore i Sandžaka u pravcu Srbije. To je bilo jedan od razloga zadržavanja Vrhovnog štaba i dviju proleterskih brigada na području gornje i srednje Drine.

[80] Odnosi se na *direktivno pismo Centralnog komiteta KPJ* upućeno 14. decembra 1941. Pokrajinskom komitetu KPJ za Srbiju (vid. str. 1u).

[81] *Milovan Đilas — Veljko* je kao delegat Vrhovnog štaba NOPOJ bio zadržan u Sandžaku, u rejonu Nove Varoši, da bi pomogao glavnim štabovima Srbije i Sandžaka u sređivanju njihovih jedinica i u pripremanju dejstava prema Srbiji, kamo je trebalo uputiti jače snage čim uslovi za to budu povoljni.

[82] Poslije rasformiranja Crnogorskog NOPO za operacije u Sandžaku, u kome je bio politički komesar jednog bataljona, Đuro Čagorović je upućen iz Rudog u Crnu Goru na partijsko-politički rad.

[83] Riječ je o novcu evakuisanom iz Užica (vid. nap. 14).

[84] Misli se na Fedora Horovica, borca Pljevaljske čete, koji je 2. decembra 1941. došao u Vrhovni štab (koji se tada nalazio u selu Gornja Bistrica na putu od Radoinje za Drenovu) i donio vijesti o napadu na Pljevlja. Po dolasku u Rudo ušao je u sastav 5. bataljona 1. proleterske brigade. Poginuo je 21. januara 1942. u Pjenovcu kod Han-Pijeska.

[85] Misli se na pokret Vrhovnog štaba i nekih srpskih partizanskih jedinica od Nove Varoši preko Drenove i Pobijenika do Rudog (koje su oslobodile crnogorske jedinice) od 16. do 20. decembra 1941. Druge jedinice su stigle u Rudo krećući se desnom obalom Lima.

86 Formiranje *1. proleterske brigade* 21. decembra 1941. izvršeno je u Rudom na svečan način, a Tito je pred postrojenim borcima održao govor (koji nije ostao zabilježen).

87 Riječ je o dejstvima u okolini Priboja koja je, prema planu Vrhovnog štaba, trebalo da izvedu srpske i sandžačke partizanske jedinice i 1. proleterska brigada (vid. nap. 58).

88 *Moša Pijade (Mladen)*, član CK KPJ, stigao je u danima aprilskog rata 1941. u Crnu Goru, gdje je ostao na partijsko-političkom radu pomažući Pokrajinskom komitetu KPJ za Crnu Goru i Boku. *Peko Dapčević*, komandant Lovćenskog NOP odreda i član Glavnog štaba NOP odreda za Crnu Goru i Boku, bio je upućen u Sandžak da ispita uzroke neuspjeha napada na Pljevlja.

89 Za vrijeme boravka u Rudom i u okolnim selima u prvoj polovini decembra 1941. četnici su vršili teror nad muslimanskim stanovništvom, koje je bilo prinuđeno da se spasava sklanjajući se iz svojih domova.

90 Komandant Višegradskog četničkog odreda Kamenko Jevtić uputio je Vrhovnom štabu, odnosno »Partizanskom štabu u Rudom«, *ultimativno pismo* zahtijevajući da srbijanski i crnogorski partizani napuste Rudo i teritoriju Bosne.

91 Vrhovni štab je još 16. decembra 1941, prilikom svog odlaska iz Nove Varoši u pravcu Rudog, naredio *Šumadijskom bataljonu i Kragujevačkom bataljonu*, koji su bili upućeni k toj varošici desnom obalom Lima, da uz put napadnu četničko uporište u Manastiru Banji. Do napada nije došlo zbog neodlučnosti štabova bataljona (vid. nap. 58).

92 Vladimir Dedijer (Gangster) je bio politički komesar Šumadijskog bataljona. Zbog nesnalažljivosti i neizvršenja dobijenog naređenja za napad na četnike u Manastiru Banji kod Priboja bio je smijenjen s te dužnosti.

93 Odnosi se na *naređenje* Vrhovnog štaba NOPOJ od 21. decembra 1941. upućeno Glavnom štabu NOPO za Sandžak (vid. str. 26).

94 *Arso Jovanović*, načelnik Vrhovnog štaba NOPOJ, i *Filip Kljajić*, politički komesar 1. proleterske brigade, ostali su poslije odlaska Vrhovnog štaba ka Rogatici, na teritoriju Romanijskog NOP odreda, s glavninom 1. proleterske brigade u Rudom, da bi rukovodili njenim dejstvima u rejonu Priboja (vid. nap. 58).

95 Dvadeset trećeg decembra 1941, dok se Vrhovni štab, u pratnji dviju četa 1. proleterske brigade, kretao iz Rudog niz dolinu Lima k Međeđi da bi sljedećeg dana produžio put k Rogatici, dva bataljona brigade (Kragujevački i Kraljevački), koje je Tito prethodnog dana uputio u susret italijanskoj koloni koja se približavala Rudom, vodili su u selu Gaočiću, oko 8 km sjeverozapadno od Rudog, borbu protiv jedne italijanske kolone koja je iz Višegrada bila upućena k Rudom zajedno s četnicima poručnika Kamenka Jevtića, komandanta Višegradskog četničkog odreda. U toj borbi italijanska jedinica je potučena.

96 U Rogatici su se nalazili dijelovi Romanijskog NOP odreda i četnici (otvorena neprijateljstva između istočnobosanskih četnika i partizana još nisu bila izbila).

97 Poslije odlaska italijanskih posada iz niza naselja u dolini gornje Drine i donjeg Lima (iz Foče, Goražda, Čajniča, Rudog), u ta su mjesta ušli četnici, kojima su italijanske vojne vlasti prepustile te garnizone. Četnički štabovi su održavali vezu s italijanskim garnizonima u Višegradu, Priboju i Pljevljima, od kojih su dobijali i materijalnu pomoć. Pod četničkim nadzorom obavljao se i željeznički saobraćaj od Foče preko Goražda i Ustiprače do Višegrada. Kada je 1. bataljon 1. proleterske brigade 22. decembra 1941. ušao u Međeđu i zaposio most na ušću Lima u Drinu, postavivši obezbjeđenja prema italijanskom garnizonu u Višegradu, ova je komunikacija bila prekinuta. Dvadeset trećeg decembra izjutra, kada je u željezničku stanicu ušao voz koji je dolazio iz Ustiprače i koji je trebalo da produži za Višegrad, borci su izvršili kontrolu putnika i otkrili četničkog oficira, žandamerijskog *potpukovnika Milana Cvetkovića*, koji je putovao za Užice da bi primio dužnost komandanta žandarmerije. Na saslušanju je izjavio da je ranije, zajedno s četničkim vojvodom Đekićem,

prisustvovao jednom sastanku u štabu italijanskog garnizona u Višegradu i da je, kao četnički emisar, boravio u Rogatici, Goraždu, Prači, Sjetlini, Foči i u još nekim mjestima jugoistočne Bosne, u kojima je, zajedno s četničkim komandantima majorom Boškom Todorovićem, kapetanom Sergijem Mihajlovićem, Đekićem, Bulovanom, Plećašem i drugim, radio na učvršćenju četničkih i razbijanju partizanskih jedinica.

98 Odnosi se na Štab Romanijskog NOP odreda.

99 *Boško Todorović, major* bivše jugoslovenske vojske i jedan od najistaknutijih vođa četničkog pokreta, početkom septembra 1941. upućen je od Draže Mihailovića u istočnu Bosnu, gdje je boravio do kraja decembra i radio na organizovanju četničkih jedinica ne izjašnjavajući se javno protiv saradnje s partizanima. U novembru 1941. postavljen je za komandanta Operativnih jedinica istočne Bosne i Hercegovine. Početkom januara 1942, po dolasku u Hercegovinu, gdje intenzivno radi na organizovanju četničkih jedinica, stupio je u pregovore s Italijanima, pravdajući saradnju s okupatorom zaštitom srpskog življa od ustaša. Prilikom napada 1. udarnog crnogorsko-hercegovačkog partizanskog bataljona na njegov štab u Kifinom Selu kod Nevesinja 19. februara 1942, uhvaćen je i strijeljan (vid. *Zbornik*, tom IV, knj. 3, dok. br. 79 i 89).

100 *Kamenko O. Jevtić*, poručnik, komandant Višegradskog četničkog odreda. Zajedno s Italijanima učestvovao je u borbama protiv dijelova 1. proleterske brigade u selu Gaočiću kod Rudog 23. decembra 1941. (vid. nap. 95).

101 *Jezdimir S. Dangić*, žandarmerijski major, jedan od četničkih vođa u istočnoj Bosni. Sredinom avgusta 1941. upućen je od strane Draže Mihailovića u istočnu Bosnu u cilju organizovanja četničkih jedinica na teritoriji između Drine, Drinjače i Prače. Bio je član zajedničkog partizansko-četničkog Operativnog štaba za rukovođenje operacijama formiranog 1. oktobra 1941. u Drinjači, ali je radio na razbijanju saradnje ustaničkih jedinica. Ostvario je saradnju s Nedićem i njemačkim vojnim vlastima (vid. nap. 30). U toku njemačke ofanzive na istočnu Bosnu u januaru 1942. naredio je četničkim jedinicama da ne pružaju otpor.

102 *Komandant Romanijskog NOP odreda Slaviša Vajner-Čiča* uputio je 22. decembra 1941. dva pisma Štabu Durmitorskog NOP odreda i »Štabu NOP odreda u Metaljci« (u stvari Štabu Crnogorsko-sandžačkog NOP odreda), oba slične sadržine. Prvo pismo nije sačuvano, a drugo je objavljeno u *Zborniku*, tom IV, knj. 2, dok. br. 87. Tito je primio pismo upućeno Štabu Durmitorskog NOP odreda.

103 Misli se na *borbe* koje su 3. i 4. bataljon 1. proleterske brigade vodili 23. decembra 1941. protiv Italijana i četnika kog Gaočića blizu Rudog (vid. nap. 95).

104 Vrhovni štab NOPOJ je namjeravao da glavninu 1. proleterske brigade angažuje u rejonu Priboja u cilju oslobođenja tog mjesta (vid. nap. 58. i 94).

105 U *Rogatici* su se nalazili Svetozar Vukmanović Tempo, komandant i Rodoljub Čolaković, politički komesar Glavnog štaba NOP odreda Bosne i Hercegovine i Slaviša Vajner Čiča. Oni su u Rogaticu stigli s Romanije na zahtjev vrhovnog komandanta, koji im je 22. decembra uputio iz Rudog pismenu poruku da će Vrhovni štab stići u Rogaticu i da ga oni tu sačekaju.

106 Riječ je o *selu* Hadrovićima.

107 Odnosi se na pismo Štaba Romanijskog NOP odreda od 22. decembra 1941. upućeno Štabu Durmitorskog NOP odreda (vid. nap. 102).

108 *Kalinovički NOP odred* (komandant Rade Hamović, politički komesar Boriša Kovačević Šćepan) formiran je krajem septembra 1941. Uspješno je dejstvovao na teritoriji između Sarajeva, Foče i Konjica. Krajem decembra 1941. imao je u svom sastavu 4 bataljona.

109 Riječ je o pismu koje je Tito napisao štabu 1. proleterske NOU brigade 25. decembra 1941. izjutra u Rogatici (vid. str. 41).

110 Prva proleterska NOU *brigada* je dobila zadatak da krene, preko Međeđe i Rogatice, na teritoriju Romanijskog NOP odreda da bi mu pomogla u savladavanju krize koja je, pod uticajem razbijačke djelatnosti četnika, zahvatila njegove jedinice.

111 Misli se na željeznički most preko Drine kod Međeđe i na brdo iznad mosta, na kome su 23. decembra italijanski vojnici pokušali da se ukopaju i postave artiljerijska oruđa (vid. *Zbornik*, tom IV, knj. 2, dok. br. 89).

112 Milovan Đilas je 23. decembra 1941. iz Nove Varoši uputio opširno *pismo* Vrhovnom štabu obavjestivši ga o situaciji u Srbiji i Sandžaku i o neuspješnom napadu na Sjenicu (vid. *Zbornik*, tom II, knj. 2, dok. br. 69).

113 Riječ je o neuspješnom napadu na Sjenicu 22. decembra 1941. (vid. nap. 59).

114 Istragu o odgovornosti štabova za neuspješni napad na Sjenicu sproveli su Milovan Đilas, član Vrhovnog štaba i Politbiroa CK KPJ, Rifat Burdžović, sekretar Oblasnog komiteta KPJ za Sandžak, i Srboljub Josipović, član PK KPJ za Srbiju. Istražni materijal se nalazi u Arhivu VII, k. 1978., reg. br. 8/1.

115 Prilikom prebacivanja dijelova Posavskog NOP odreda i jedne čete Užičkog NOP odreda iz Sandžaka preko Zlatibora i Jelove gore na teren Valjevskog NOP odreda (u rejon sela Poćute), došlo je do manjih borbi s dijelovima njemačke 342. divizije i nedićevsko-četničkim snagama. Podaci o zaplijenjenim topovima nisu bili tačni.

116 Odnosi se na *naređenje* Vrhovnog štaba Glavnom štabu NOP odreda za Sandžak od 21. decembra i na njegovo pismo M. Đilasu od 22. decembra 1941. (vid. str. 26 i 37).

117 U tom dijelu zapadne Srbije nalazili su se u decembru 1941. u dosta teškom položaju Valjevski i Podrinski (Mačvanski) NOP odred.

118 *Kosmajski bataljon* nije bio upućen iz Sandžaka u istočnu Bosnu u sastav 1. proleterske bripade, kako je to Vrhovni štab naredio, jer je tih dana bio angažovan u rejonu Bijelog Brda, između Priboja i Višegrada, te ga delegat Vrhovnog štaba nije mogao odmah uputiti u sastav 1. proleterske brigade. Umjesto njega M. Đilas je uputio Beogradski bataljon (vid. *Zbornik*, tom II, knj. 2, dok. br. 90).

119 Vrhovni štab je namjeravao da dejstva 1. proleterske brigade usmjerava iz istočne Bosne prema Srbiji, u luku Drine, na odsjeku između Višegrada i Bratunca.

120 U svom pismu Vrhovnom štabu NOPOJ i Centralnom komitetu KPJ od 23. decembra (*Zbornik*, tom II, knj. 2, dok. br. 69), M. Đilas je predložio da se u Srbiju uputi Aleksandar Ranković, a eventualno i on. Tito se s tim nije saglasio.

121 Podaci o jačini Valjevskog NOP odreda nisu bili sasvim tačni, on je tada imao znatno manji broj boraca — oko 440. Međutim, njemu je bio potčinjen i Tamnavski bataljon Posavskog odreda jačine 200 boraca, a s Valjevskim odredom se tada nalazio i Mačvanski (Podrinski) odred, jačine oko 300 boraca. Sve te snage mogle su u drugoj polovini decembra 1941. imati oko 1000 boraca (vid. nap. 262, 265, 266. i 267).

122 Obavještenje o prelasku bugarske vojske iz leskovačkog garnizona u partizanske jedinice nije bilo tačno. Radilo se u stvari o samo trojici bugarskih vojnika: dvojica su došla u Kukavički, a treći u Jastrebački NOP odred.

123 *Mirko Tomić* (Seljak), član PK KPJ za Srbiju i član Glavnog štaba NOP odreda Srbije, vraćen je 2. decembra 1941. iz Sandžaka (iz Radoinje kod Nove Varoši) u Srbiju zajedno s nekoliko vojnih i partijsko-političkih radnika (Vitomirom Čvorovićem Čvorom, Vladom Zečevićem, Nikolom Grulovićem, Vukolom Dabićem i drugim) i u pratnji jedne čete Kolubarskog bataljona. S njima je krenuo i engleski kapetan Bil Hadson (vid. nap. u 7. tomu), koji je namjeravao da se vrati u štab Draže Mihailovića. Rukovodioci vraćeni u Srbiju dobili su od Vrhovnog štaba direktivu da se partizanski odredi održe i da vode gerilske akcije, izbjegavajući frontalne borbe; da se reorganizuju u manje čete, sposobne za brze manevre i iznenadna dejstva; da se razvije široki politički rad u cilju podizanja morala kod naroda; da

se odredi očiste od kolebljivih elemenata i da Glavni štab NOP odreda za Srbiju ostane na Tari, odnosno blizu Drine, kako bi se u slučaju nužde mogao prebaciti u istočnu Bosnu.

124 *Nikola Grulović*, član Glavnog štaba NOP odreda za Srbiju, koji je zajedno s Vladom Zečevićem i Mirkom Tomićem vraćen 2. decembra 1941. u Srbiju, bio je u prvoj borbi s četnicima na Uvcu odsječen, ali je uspio da se probije u istočnu Bosnu.

125 Koča Popović *(Pera Posavac)*, komandant Posavskog NOP odreda, bio je odsječen u borbi kod sela Šljivovice (u rejonu Užica) i povukao se u istočnu Bosnu, u Podromaniju. Zajedno s Nikolom Grulovićem i Brankom Poljancem Stankom, koji su se takođe povukli u istočnu Bosnu, on je 20. decembra upućen u Šekoviće, na teritoriju Birčanskog NOP odreda. Trebalo je da se njih trojica (koje je Vrhovni štab NOPOJ 1. decembra 1941, na sastanku u Radoinji, imenovao za članove Glavnog štaba NOP odreda za Srbiju) prebace u Srbiju, na teritoriju Valjevskog NOP odreda, i priključe ostalim članovima Glavnog štaba: Petru Stamboliću i Mirku Tomiću. Ali do njihovog prebacivanja nije moglo doći, pa se Koča Popović 28. decembra vratio u Podromaniju da bi preuzeo dužnost komandanta 1. proleterske brigade (A-VII, k. 4, reg. br. 3/1; k. 2015, reg. br. 1/1; neobjavljeni memoari Branka Poljanca).

126 *Petar Stambolić* se tada nalazio u Sandžaku, u rejonu Nove Varoši. Tamo je bio i *Milinko Kušić*, politički komesar Užičkog NOP odreda i član Glavnog štaba NOP odreda za Srbiju.

127 Radivoje Jovanović *Bradonja*, zamjenik komandanta Užičkog NOP odreda, postavljen je januara 1942. za komandanta grupne komande tri odreda: Valjevskog, Posavsko-tamnavskog i Suvoborskog, koji su pod veoma teškim uslovima dejstvovali u zapadnoj Srbiji.

128 Riječ je o *njemačkoj ofanzivi* u zapadnoj Srbiji krajem novembra 1941. koja je prinudila glavninu partizanskih snaga da, zajedno s Vrhovnim štabom, napusti slobodnu teritoriju (tzv. Užičku republiku). Poslije povlačenja iz Srbije Vrhovni štab se zadržao u selu Radoinji kod Nove Varoši, gdje je, na sastanku održanom 1. decembra 1941, analizirao novonastalu situaciju i donio odluku o reorganizovanju srpskih partizanskih jedinica.

129 *Novu Varoš* su partizanske jedinice zauzele 4. decembra 1941. Strahujući za sudbinu posade ovog udaljenog garnizona na samoj demarkacionoj liniji, a pod utiskom snažnog napada crnogorskih partizana na Pljevlja i dolaska većeg broja srpskih partizanskih jedinica u Sandžak, poslije njihovog povlačenja iz rejona Užica, štab italijanske divizije »Pusterija« je bio prisiljen da evakuiše Novu Varoš.

130 *Bataljon »18. oktobar«*, koji je bio formiran u srezu podgoričkom (danas titogradskom), dobio je naziv u spomen značajne pobjede koju su borci Zetskog NOP odreda izvojevali nad Italijanima 18. oktobra 1941. kod Jelinog duba (na komunikaciji Titograd—Mateševo), kada je uništena jedna motorizovana kolona (ubijeno i ranjeno oko 150, a zarobljeno 64 vojnika i oficira).

131 Vrhovni štab je predvidio da u sastav 1. proleterske brigade uđe i *Kosmajski bataljon*, ali zbog situacije u Sandžaku taj bataljon nije mogao biti upućen u istočnu Bosnu u sastav brigade (vid. nap. 118).

132 Draža Mihailović je još od prvih dana ustanka 1941. počeo upućivati u Bosnu grupe oficira s četničkim jedinicama sa zadatkom da tamo organizuju četnički pokret i preuzmu komandu nad ustaničkim jedinicama.

133 Istočnobosanski četnici su još od početka ustanka uvjeravali okupatorske vlasti da neće voditi borbe protiv njih, već samo protiv ustaša. Njihov vođ major *Dangić* (vid. nap. 101) je u tom smislu 25. avgusta 1941. pisao njemačkom štabu u Zvorniku nudeći mu predaju oružja i moleći da, zauzvrat, njemačke ili italijanske trupe okupiraju istočnu Bosnu (*Zbornik*, tom IV, knj. 1, dok. br. 53; Arhiv VII, k. 1, reg. br. 31/2). Prvi kontakti Dangićevih četnika i Nijemaca ostvareni su u decembru 1941. u višegradskom srezu (*Zbornik*, tom II, knj. 2, dok. br. 93; A-VII, k. 170, reg. br. 16/2 i 10/3 i k. 231, reg. br. 1/16). Kontakti s Nijemcima održavani

su preko Nedića i Aćimovića, a direktnu vezu održavao je član Dangićevog štaba kapetan Risto Ćuković s dr Jozefom Matlom, predstavnikom centra »Abvera« u Beogradu. Na sastancima održanim 20. i 30. decembra 1941. izražena je obostrana želja za sporazumom, a četnički predstavnik je dao iscrpne podatke o partizanskim snagama u istočnoj Bosni, na koje su Nijemci pripremali ofanzivu koja je trebalo da počne sredinom januara 1942. U ovom pismu Vrhovnog štaba misli se na te pregovore (A-VII, NAV-N-T-501, f. 250, s. 637 i 639).

134 *Dr Kurt Levi* — ljekar. Strijeljan je u Užicu od strane Nijemaca.

135 CK KPJ i Vrhovni štab NOP odreda Jugoslavije namjeravali su da u 1. proletersku brigadu, pored srpskih i crnogorskih bataljona, čim se stvore uslovi za to, uvrste i po jedan ili dva bataljona iz Bosne, Hrvatske i Slovenije. U tom cilju izdata su odgovarajuća naređenja i pristupilo se formiranju proleterskih bataljona u zapadnoj Bosni i Hrvatskoj. Od te namjere se brzo odustalo zbog nemogućnosti da se ona sprovede u život.

136 Odnosi se na naređenje Vrhovnog štaba od 25. decembra 1941. upućeno Štabu Durmitorskog NOP odreda (vid. str. 42).

137 Četničke jedinice u dolini gornje Drine (u Foči, Goraždu, Čajniču i okolnim selima) našle su se početkom januara 1942. pritiješnjene između 1. proleterske brigade i dijelova Romanijskog i Kalinovičkog odreda, s jedne strane, i Durmitorskog odreda, s druge strane. Vrhovni štab je nastojao da se to područje očisti od četnika kako bi se povezale slobodne teritorije istočne Bosne, Crne Gore i Hercegovine i spriječilo učvršćenje četnika na tromeđi tih pokrajina, odakle su namjeravali da prodru u Hercegovinu i Crnu Goru.

138 Riječ je o *naređenju* Vrhovnog štaba Štabu Durmitorskog NOP odreda od 25. decembra 1941. (vid. str. 42).

139 Kod sela Radovča, 17 km sjeverno od Podgorice (danas Titograda), postojao je aerodrom (na visini od 900 m, sa zapada otvoren i podesan za spuštanje aviona).

140 Riječ je o radio-stanici Vrhovnog štaba NOPOJ koju je Tito prilikom odlaska za Podromaniju ostavio u Rogatici, odakle su radisti učinili nekoliko neuspješnih pokušaja da stupe u radio-vezu s Kominternom. U pismu upućenom istog dana Pavlu Saviću i Veljku Dragićeviću, radio-telegrafistima Vrhovnog štaba, Tito im je naložio da »organizuju punu bezbijednost radio-stanice (vid. str. 53).

141 Odnosi se na 3 *(Kragujevački) bataljon* 1. proleterske brigade

142 Telegram koji je napisao za *Kominternu (»Za Djedu«)* Tito je predao Josipu Kopiniču, radio-telegrafisti Kominterne (koji je imao pseudonim »Vazduh« i »Valdes«), da bi ga, po povratku u Zagreb, emitovao Kominterni preko svoje radio-stanice. Kopinič je, naime, na Titov poziv bio stigao iz Zagreba u Rogaticu. Pošto nije imao neposrednu radio-vezu s Kominternom, već samo preko Kopiniča, Tito je još za vrijeme svog boravka u Užicu odlučio da tu vezu održava lično, preko svoje radio-stanice. To je bilo neophodno ostvariti i zbog toga što je njegova veza sa slobodne teritorije s Kopiničem u Zagrebu bila spora i nesigurna zbog udaljenosti i prekida do kojih je dolazilo usljed nesigurnih veza i povremenih provala. Zbog toga je Tito još 25. novembra 1941. uputio poziv Kopiniču da iz Zagreba dođe u Vrhovni štab da bi šifrantima i radio-telegrafistima Vrhovnog štaba Pavlu Saviću i Veljku Dragićeviću predao šifru i ugovoreni pozivni znak. Kopinič je preko Sarajeva u decembru 1941. stigao na oslobođenu teritoriju Romanijskog odreda i u Rogatici se sreo s Titom. Pošto su dobili pozivne signale i šifre, radio-telegrafisti Vrhovnog štaba su pokušali da uhvate radio-vezu sa radio-stanicom Kominterne i da joj predaju dva telegrama koje je Tito napisao. U tome, međutim, nisu uspjeli iz tehničkih razloga (zbog nedovoljnog napajanja aparata strujom i kvara lampe). Te telegrame je ponio sa sobom Kopinič (koji je, zajedno s Ivom Lolom Ribarom, 4. januara 1942. krenuo iz sela Bijele Vode, na Romaniji, preko Sarajeva za Zagreb) i iz Zagreba ih emitovao Kominterni preko svoje radio-stanice. Kada je Vrhovni štab prvih dana januara

1942. stigao u Čevljanoviće kod Srednjeg, učinjeni su novi pokušaji da se uspostavi radio-veza s Kominternom, jer je mala hidrocentrala kod preduzeća drvne industrije obezbijedila napajanje radio-stanice strujom. Sedmog januara je veza bila uspostavljena, tako da su radio-telegrafisti uspjeli da predaju jedan Titov telegram (vjerovatno ovaj od 29. decembra). Veza je, međutim, odmah bila prekinuta i nije se mogla ponovo uspostaviti sve do dolaska Vrhovnog štaba u Foču.

Komunistička internacionala — Treća internacionala (Kominterna), međunarodna organizacija komunističkih i njima bliskih organizacija radničke klase cijelog svijeta. Osnovana je pod rukovodstvom Lenjina na kongresu održanom u Moskvi od 2. do 6. marta 1919. uz učešće 52 delegata komunističkih i lijevih socijalističkih organizacija iz 30 zemalja. Stvorena je radi organizovanja »zajedničkih akcija proletera raznih zemalja koji teže jednom cilju — svrgavanju kapitalizma, uspostavljanju diktature proletarijata i međunarodne sovjetske republike radi potpunog ukidanja klasa i ostvarenja socijalizma — prvog stadijuma komunističkog društva« *(Statut KI)*. Kominterna je djelovala do 15. maja 1943, kada je raspuštena. Komunistička partija Jugoslavije bila je sekcija KI za cijelo vrijeme njenog postojanja.

143 Riječ je o Crnogorskom NOP odredu za operacije u Sandžaku. Vrhovni štab je još 3. oktobra 1941. zatražio da se iz Crne Gore uputi u Srbiju 3000 boraca (vid. *Zbornik*, tom III, knj. 1, dok. br. 65). Taj zahtjev je ponovljen 22. oktobra, 2. i 14. novembra, a Tito je u tom smislu izdao i usmeno naređenje Ivanu Milutinoviću, članu Vrhovnog štaba i Politbiroa CK KPJ, prilikom njegovog upućivanja iz Užica u Crnu Goru (*Zbornik*, tom III, knj. 1, dok. br. 65, 77, 48). Do kraja novembra u Crnoj Gori je prikupljeno 3690 partizana (2907 pod oružjem), koji su krenuli prema Srbiji (A-VII, k. 171, reg. br. 6/4). Taj odred je, međutim, zadržan u Sandžaku, gdje je bio angažovan u napadu na Pljevlja.

144 Telegram je Tito napisao u Rogatici (vid. nap. 142), a Kominterni ga je uputio Kopinič po svom povratku u Zagreb. Od Kominterne je dobijen sljedeći odgovor koji je Kopinič 12. januara 1942. proslijedio Titu: »U najkraćem roku poslaćemo avion. Dajte stvarne (u smislu: tačne — prim. M. L.) podatke o razvitku partizanskog pokreta i o stanju u zemlji. Djeda« (A-CK SKJ, fond CK KPJ-KI, br. 1942/1).

145 Nedaleko od *Sokolca*, na Luburić-polju, na oslobođenoj teritoriji Romanijskog NOP odreda, partizani su još u oktobru 1941. pripremili aerodrom (koji je izgradila i koristila bivša jugoslovenska vojska), jer se očekivalo sletanje domobranskih avijatičara pristalica NOP-a.

146 Riječ je o *Veljku Dragićeviću*, radio-telegrafisti Vrhovnog štaba, koji je došao u septembru 1941. u Jugoslaviju s misijom kapetana Hadsona i majora Ostojića i Lalatovića (vid. nap. u 7. tomu i nap. 440). Kao pristalica NOP-a napustio je misiju i priključio se partizanima. Bio je radio-telegrafista Vrhovnog štaba sve do svoje pogibije u maju 1944, prilikom njemačkog vazdušnog desanta na Drvar.

147 Riječ je o prebacivanju 1. proleterske brigade iz Rogatice u Podromaniju i dalje na teritoriju NOP odreda »Zvijezda«.

148 Odnosi se na radio-stanicu Vrhovnog štaba.

149 Glavni štab NOP za Bosnu i Hercegovinu i Štab Romanijskog NOP odreda nalazili su se u selu Bijelim Vodama, oko 8 km sjeverozapadno od Podromanije, u kojoj se krajem decembra 1941. nalazio Vrhovni štab.

150 Dolazak 1. proleterske brigade (u kojoj su se nalazila dva crnogorska bataljona) u istočnu Bosnu pozdravljen je od partizana i njihovih pristalica kao pomoć u zajedničkoj borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika. Međutim, četnici su, osuđujući dolazak srpskih i crnogorskih partizana na teritoriju istočne Bosne, poveli protiv njih bjesomučnu propagandu.

151 Riječ je o žandarmerijskom *potpukovniku Milanu Cvetkoviću*, četničkom oficiru, koga su partizani 23. decembra 1941. uhapsili u Međeđi (vid. nap. 97).

152 Major *Boško Todorović* se tih dana nalazio u rejonu Foče na putu za Hercegovinu radi pripreme četničkog napada na ustaško uporište Borač. Vijest da će doći u Rogaticu nije, prema tome, bila tačna.

153 *Seljanska četa* se nalazila u sastavu Rogatičkog bataljona Romanijskog NOP odreda i bila je angažovana prema Višegradu, zatvarajući pravac koji vodi k Rogatici.

154 Na savjetovanju u Rogatici koje je Vrhovni štab održao 25. decembra 1941. Tito je istakao značaj predstojećih dejstava 1. proleterske brigade, Romanijskog i »Zvijezda« NOP odreda prema Varešu i ostalim rudarskim i industrijskim naseljima u dolinama rijeka Bosne, Stavnje, Krivaje i Spreče, da bi se za partizanske jedinice pridobio što veći broj radnika. Jaka zima, najhladnija u toku rata (dubok snijeg i izuzetno niske temperature), omela je izvođenje planiranih dejstava, a ubrzo je, sredinom januara, počela i velika njemačka ofanziva u istočnoj Bosni, koja je prisilila 1. proletersku brigadu da se povuče južno od linije Sarajevo — Višegrad u italijansku okupacionu zonu.

155 Pismo je upućeno *Blagoju Neškoviću (Mihajlu)*, sekretaru, i *Milošu Mamiću*, članu PK KPJ za Srbiju, koji su se nalazili u Beogradu. Ponio ga je sa sobom Ivo Lola Ribar, koji je 4. januara krenuo iz Bijelih Voda na Romaniji preko Sarajeva za Zagreb. Po dolasku u Zagreb on ga je uputio u Beograd. Po jedan primjerak pisma upućen je i po kuririma preko Srema i Valjeva.

156 Odnosi se na direktivno pismo koje su Tito i Ranković, u ime CK KPJ, uputili Pokrajinskom komitetu KPJ za Srbiju (vid. str. 10).

157 Ne raspolažući dovoljno pouzdanim, tačnim podacima o situaciji na istočnom frontu, Vrhovni štab NOPOJ je precjenio uspjehe zimske ofanzive Crvene armije pred Moskvom, pridavši im veći značaj nego što su ga oni stvarno imali (vid. nap. 37).

158 U borbama protiv četničkih snaga koje su početkom novembra 1941. mučki napale partizanske jedinice u zapadnoj Srbiji u rejonu Užica, Požege, Čačka i Gornjeg Milanovca, jedinice Užičkog i Čačanskog NOP odreda potukle su četnike (vid-. nap. 29). Uz pomoć kvislinškog vojnog i upravnog aparata, četnici su, poslije povlačenja partizanskih snaga iz većeg dijela Srbije, uspjeli da se održe i ojačaju.

159 O stanju partizanskog pokreta u Srbiji vidi autorovu bilješku na str. 10. Neizvjesno je od koga je Vrhovni štab dobio citiranu poruku o navodnim borbama partizana za Čačak i Užice.

160 Odnosi se na uspješnu borbu 1. proleterske brigade s dijelovima jednog italijanskog alpinskog bataljona iz divizije »Pusterija« u selu Gaočiću kod Rudog 23. decembra 1941, u kojoj je zarobljeno 109 italijanskih vojnika.

161 Pošto PK KPJ za Srbiju nije bio na okupu, jer su se neki njegovi članovi, uključujući i sekretara (Blagoja Neškovića), nalazili u Beogradu, CK KPJ je zahtijevao da cijelo rukovodstvo bude na oslobođenoj teritoriji, odakle bi njegovi članovi mogli uspješnije rukovoditi partijskim organizacijama u Srbiji.

162 Po odlasku Vrhovnog štaba NOPOJ i CK KPJ iz Sandžaka u istočnu Bosnu, sredinom decembra 1941, u rejonu Nove Varoši su ostali članovi PK KPJ za Srbiju, kojima je dat zadatak da se što prije vrate u Srbiju (vid. nap. 22).

163 PK KPJ za Srbiju se nije mogao okupiti niti djelovati u predviđenom sastavu: sekretar Blagoje Nešković je boravio ilegalno u Beogradu; organizacioni sekretar Spasenija Cana Babović (koja je bila i član CK KPJ) nije uspjela da se prebaci iz Sandžaka u Srbiju, već je, sa srpskim partizanskim jedinicama (od kojih je 1. marta 1942. bila formirana 2. proleterska brigada), stigla u istočnu Bosnu; Ljubinka Milosavljević takođe nije uspjela da se prebaci u Srbiju, te je zadržana na radu u CK SKOJ-a kao njegov član; Srboljub Srba Josipović i Mitra Mitrović su zadržani na radu pri CK KPJ, pošto nisu uspjeli da se vrate iz Sandžaka u Srbiju; Mirko Tomić

Seljak je 2. decembra vraćen iz Sandžaka u Srbiju (vid. nap. 123), i Miloš Mamić se nalazio u Srbiji, gdje je i poginuo 13. aprila 1942.

[164] Povjerenstvo PK KPJ za istočnu Srbiju formirano je 23. januara 1942. u Nišu. Njime je rukovodio Vasilije Buha (23. maja 1942. je napustio Niš i otišao na novu dužnost; 10. oktobra 1943. je uhapšen i pred policijom se slabo držao; strijeljan je u Jajincima u proljeće 1944. i na strijeljanju se hrabro ponio), a članovi su bili: Milić Rakić (poginuo 13. aprila 1943. kod sela Jugovca kao partijski rukovodilac Jastrebačkog NOP odreda), Leposava Stamenković Lenka, sekretar Okružnog komiteta KPJ za Leskovac (strijeljana u oktobru 1943. u Jajincima i Dragi Stamenković, član PK SKOJ-a.

[165] Pismo je ponio sa sobom Ivo Lola Ribar, koji je 4. januara otišao s Romanije iz Vrhovnog štaba. Po dolasku u Zagreb pismo je predao onima kojima je bilo namijenjeno. Glavni štab NOP odreda Hrvatske se tada nalazio na oslobođenoj teritoriji (u Kordunu), a CK KPH, odnosno njegov najuži dio, u Zagrebu.

[166] Misli se na pisma Vladimira Popovića upućena 15. i 21. decembra 1941. Centralnom komitetu KPJ (A-CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1941/111, i *Zbornik*, tom II, knj. 2, dok. br. 66) i na izvještaje Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske od 6, 13. i 15. decembra 1941. upućene Vrhovnom štabu (*Zbornik*, tom V, knj. 2, dok. br. 43, 55, 56. i 59). U tim pismima i izvještajima dati su podaci o stanju narodnooslobodilačkog pokreta u Hrvatskoj i o borbama koje su partizanske jedinice vodile na njenom tlu.

[167] Odnosi se na borbe koje su partizanske jedinice vodile prvih dana novembra 1941. s četnicima *Draže Mihailovića* prilikom njihovog mučkog napada na oslobođena mjesta Užice, Požegu, Ivanjicu, Gornji Milanovac i Čačak, koja su držali partizani. Jedinice Užičkog i Čačanskog NOP odreda odbile su napade i razbile četnike, odbacivši ih na Ravnu goru (vid. nap. 29).

[168] Riječ je o majorima Zahariju Ostojiću i Mirku Lalatoviću, koje je emigrantska jugoslovenska vlada uputila u septembru 1941. u zemlju u štab Draže Mihailovića. S njima dvojicom i radio-telegrafistom Veljkom Dragićevićem na crnogorsku obalu, koju su kontrolisali partizani, iskrcao se i engleski kapetan Hadson. Ova misija je stigla u Užice, odakle je otišla u štab Draže Mihailovića, osim Dragićevića, koji se priključio partizanima i ostao u Vrhovnom štabu (vid. nap. 146).

[169] U novembarskoj ofanzivi na oslobođenu teritoriju u zapadnoj Srbiji (na tzv. Užičku republiku) učestvovale su dvije njemačke pješadijske divizije (342. i 113) i jedan puk (125. pješadijski). Ove snage su bile dovučene iz Francuske, Grčke i s istočnog fronta. U operacijama su učestvovale i neke Nedićeve kvislinške jedinice (vid. nap. 24).

[170] U ofanzivi u zapadnoj Srbiji (u »poduhvatu Užice«, kako su tu operaciju, koja je trajala od 25. novembra do 4. decembra 1941, nazvali Nijemci) njemačka 342. pješadijska divizija je, prema izvještaju njenog štaba, zaplijenila 1 tenk, 4 artiljerijska oruđa, 28 mitraljeza i puškomitraljeza, 1 minobacač, 2723 puške, 25 motornih vozila, 6 motocikla i znatne količine municije, eksploziva i pogonskog goriva (*Zbornik*, tom XII, knj. 1, dok. br. 270). Zbog brzog prodora njemačkih trupa u Požegu i Užice, partizani nisu uspjeli da evakuišu skladišta ratnog materijala.

[171] Misli se na situaciju u istočnoj Bosni. O stanju u ostalim dijelovima Bosne Vrhovni štab u to vrijeme nije imao pouzdanih podataka.

[172] Obaviještene o dolasku jačih partizanskih snaga iz Srbije i Crne Gore u rejon Rudog, italijanske snage iz Priboja i Višegrada (iz sastava alpinske divizije »Pusterija«) su zajedno s četnicima Višegradskog odreda 22. decembra 1941. intervenisale u pravcu Rudog. Kolona koja je napadala iz Priboja bila je zadržana i odbačena od strane dijelova 2. (crnogorskog) i 5. (šumadijskog) bataljona 1. proleterske brigade, dok su kolonu koja je nastupala iz Višegrada, kod sela Gaočića 23. decembra potukli u oštroj borbi 3. (kragujevački) i 4. (kraljevački) bataljon 1. proleterske brigade, zarobivši 109 vojnika (vid. nap. 95).

173 Vrhovni štab NOPOJ je namjeravao da 1. proletersku brigadu angažuje prema industrijskim naseljima u dolini rijeke Bosne, ali je tu njegovu namjeru osujetila ofanziva njemačkih snaga i snaga NDH koja je počela sredinom januara 1942. u istočnoj Bosni (vid. nap. 154).

174 Misli se na domobrane, pomoćne oružnike (žandarme rezerviste) i naoružanu miliciju koja je bila pod komandom vojnih štabova NDH.

175 U izvještaju Vladimira Popovića upućenom 21. decembra 1941. Centralnom komitetu KPJ javljalo se o porastu neraspoloženja naroda u Hrvatskoj povodom mobilizacije koju je ustaška vlada sprovodila i u vezi s povoljnom situacijom na frontu. U pismu je, između ostalog, stajalo: »Dobar dio pozvanih u vojsku ne odaziva se pozivima. Jedan dio tih aktivno prilazi partizanima. .. Vojska sve češće otkazuje poslušnost«.

176 CK KP Hrvatske uputio je 6. decembra 1941. *Okružnicu br. 4* »svim partijskim organizacijama, komitetima i jedinicama«, u kojoj se govori o dužnostima partijskih organizacija u stvaranju narodnooslobodilačkog fronta i daju uputstva i objašnjenja o karakteru, funkciji i zadacima narodnooslobodilačkih odbora na oslobođenim i neoslobođenim teritorijama, te o akcionim odborima i Antifašističkom frontu žena, njegovom organizacionom obliku i zadacima (*Zbornik*, tom V, knj. 2, dok. br. 42).

177 Početkom februara 1942. Vrhovni štab NOPOJ je izradio propise o narodnooslobodilačkim odborima, o njihovom ustrojstvu i zadacima, o narodnooslobodilačkim fondovima i snabdijevanju narodnooslobodilačke vojske (*Zbornik*, tom II, knj. 2, dok. br. 198). Tito misli na te, tzv. Fočanske propise nagovještavajući izradu »pravila o dužnostima narodnooslobodilačkih odbora«.

178 *Josip Kraš*, član CK KP Hrvatske, je 18. oktobra 1941. u borbi s ustašama, u Karlovcu, prilikom hapšenja, poginuo.

179 *Rada Končara Brku*, člana Politbiroa CK KPJ, sekretara CK KP Hrvatske, uhapsile su 17. novembra 1941, za vrijeme njegovog ilegalnog boravka u Splitu, italijanske vojne vlasti i 22. maja 1942. strijeljale ga u Šibeniku.

180 *Marka Oreškovića Krntiju*, člana CK KPJ i CK KP Hrvatske i političkog komesara Štaba grupe NOP odreda za Liku, ubili su četnici 19. oktobra 1941. u selu Očijevu kod Kulen-Vakufa, na putu iz Drvara za Liku.

181 *Karlo Mrazović Ortega*, član CK KP Hrvatske i, od 1942, i CK KP Jugoslavije. U pismu Vladimira Popovića upućenom 15. decembra 1941. Centralnom komitetu KPJ stajalo je da će Mrazović, koji je bio na radu u Zagorju, biti upućen u Slavoniju.

182 *Vladimir Popović* je u to vrijeme bio sekretar Operativnog rukovodstva CK KP Hrvatske i nalazio se ilegalno u Zagrebu.

183 *Andrija Hebrang* je tada bio član Operativnog rukovodstva CK KP Hrvatske (tu dužnost je obavljao dok u februaru 1942. nije pao u ruke ustaških vlasti).

184 Hapšenjem Jože Vlahovića, sekretara PK SKOJ-a za Hrvatsku, i ostalih članova (Stjepana Bancekovića, Rada Vlkova, Vicka Raspora, Josa Đakovića), *rukovodstvo SKOJ-a za Hrvatsku* je praktično prestalo da funkcioniše.

185 Ivu Lolu Ribara *Fišera* je CK KPJ uputio u Zagreb 4. januara 1942. da bi, zajedno sa Edvardom Kardeljem (koji će krenuti na put desetak dana kasnije), formirao Organizacioni sekretarijat CK KPJ za neoslobođene krajeve. Zbog teškoća koje su nastale u rukovođenju, odnosno u održavanju veza sa partijskim rukovodstvima širom zemlje, kao i zbog opasnosti da najuži dio rukovodstva KPJ (koji se, sa Titom na čelu, nalazio na terenu, neposredno angažovan u vojnim operacijama)

bude uništen, Politbiro KPJ je odlučio da se jedan njegov dio prebaci na neoslobođenu teritoriju, u Zagreb, odakle će, u ime CK KPJ, kontaktirati sa partijskim rukovodstvima širom zemlje, kao i sa Izvršnim komitetom Kominterne i rukovodstvima komunističkih partija, u prvom redu susjednih zemalja (Bugarske, Grčke, Albanije).

186 Tito se sa nekim svojim najbližim saradnicima, članovima CK KPJ i Vrhovnog štaba, za vrijeme povlačenja iz Užica i boravka u Sandžaku, našao nekoliko puta u teškoj situaciji, izložen smrtnoj opasnosti. Za vrijeme povlačenja iz Užica ka Zlatiboru, 29. novembra 1941, on se u selu Zabučju jedva povukao ispred njemačkih vojnika, a izdržao je i žestoku vatru iz aviona. U selu Izbičnju nedaleko od Prijepolja Vrhovni štab se 6. decembra, tako reći bez zaštite, našao u neposrednoj blizini italijanske jedinice koja je palila sela duž puta Pljevlja—Prijepolje. A 14. decembra, dok je boravio u selu Vranjaku, između Prijepolja i Nove Varoši, Vrhovni štab je bio ozbiljno ugrožen od jedne italijanske jedinice koja je u zoru izbila pred kuću u kojoj se on nalazio. U posjjednjem trenutku, uz borbu, Vrhovni štab je uspio da se povuče prema Novoj Varoši.

187 Misli se na gubitke prilikom napada na Pljevlja (vid. nap. 69. i 77).

188 Pismo je napisano oko 1. januara 1942, a najvjerovatnije poslednjih dana decembra u Podromaniji.

189 Odnosi se na ilegalni tehnički punkt u Zagrebu, preko koga su išle veze CK KPJ s partijskim rukovodstvima Hrvatske, Slovenije i Srbije.

190 Tek po dolasku u Rogaticu (u koju je 24. decembra 1941. stigao iz Rudog) i nakon uspostavljanja veze s PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu (koji je imao svoj ilegalni punkt u Sarajevu preko koga je održavana veza s punktom u Zagrebu, gdje su se sticale ilegalne partijske veze iz Ljubljane i Beograda), CK KPJ je primio izvještaje i druge materijale od partijskih i vojnih rukovodstava iz Hrvatske i Slovenije. Ti su materijali bili pristigli u tehničke punktove još u toku novembra i decembra 1941, ali su tamo bili zadržani pošto nisu mogli biti uručeni Centralnom komitetu KPJ i Vrhovnom štabu zbog prekida veze s njima poslije njihovog povlačenja iz Užica.

191 Centralni komitet KP Slovenije je uputio Centralnom komitetu KPJ tokom novembra i decembra 1941. šest izvještaja (*Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji*, Ljubljana, 1962, knj. 1, dok. 77, 85, 86, 94, 103, 104; A-CK SKJ, fond CK KPJ, br. 1942/114). Uz te izvještaje upućeni su i neki materijali CK KP Slovenije, Glavnog štaba NOP odreda Slovenije i Izvršnog odbora Osvobodilne fronte, kao i izvještaji »Slovenskog poročevalca« (*Zbornik*, tom VI, knj. 1, dok. 61—66, 68, 69, 71—80).

192 U trezorima Narodne banke u Užicu, u kojima se nalazila *partizanska fabrika oružja i municije* (u kojoj je za dva mjeseca izrađeno 21040 pušaka, 2 790 000 metaka, oko 20 000 topovskih pancirnih granata, 300 tromblona, 18 000 ručnih bombi i izvršena opravka 3 topa, 200 mitraljeza, 300 puškomitraljeza, 4500 puškaa i 2 tenka), došlo je 22. novembra 1941. do eksplozije kojom prilikom je poginulo oko 200 lica. Uzroci eksplozije nisu utvrđeni, ali se mislilo da je posrijedi neprijateljska diverzija.

193 Riječ je o velikoj njemačkoj ofanzivi u zapadnoj Srbiji u novembru 1941. (vid. nap. 169).

194 Prema njemačkim, doduše nepotpunim, podacima (nedostaju podaci za 113. pješadijsku diviziju i 3. bataljon 697. puka 342. divizije), njemačke trupe su u ovoj ofanzivi imale 160 poginulih i 378 ranjenih vojnika (*Zbornik*, tom XII, knj. 1, dok. br. 285).

195 Prve procjene ishoda neprijateljske ofanzive u zapadnoj Srbiji i posljedica koje će ona imati po narodnooslobodilački pokret nisu u prvi mah u Vrhovnom štabu bile naročito nepovoljne (o tome vid. više u autorovoj bilješci na str. 10).

196 U žestokim odbrambenim i otstupim borbama koje su krajem novembra i početkom decembra 1941. vodile sa znatno nadmoćnijim njemačkim i kvislinškim

snagama, partizanske jedinice su pretrpjele osjetne gubitke (najveće u legendarnoj borbi na Kadinjači, u odbrani Užica), a znatan broj boraca je napustio jedinice i vratio se kućama.

197 Vijesti o prelasku partizanskih snaga u Srbiju u protivnapad po završetku njemačke ofanzive, o opkoljavanju Užica i Čačka i o »masovnom prelasku« kvislinških nedićevskih vojnika partizanima nisu bile sasvim tačne (vid. nap. 159). U prvi mah njih je Vrhovni štab, lišen mogućnosti da ih provjeri, prihvatio kao tačne.

198 Vijesti o priključenju partizanima nekih jedinica bugarske vojske nisu bile tačne (vid. nap. 122).

199 Stanje narodnooslobodilačkog pokreta u Srbiji se potkraj 1941. i početkom 1942. znatno pogoršalo, te ocjene Vrhovnog štaba da se ono »bitno popravilo« nisu bile realne (vid. nap. 195).

200 Draža Mihailović nije pobjegao u Bosnu, kako je Vrhovni štab bio obaviješten, već je ostao u zapadnoj Srbiji. Kada su njemačke trupe izbile na Ravnu goru 6. decembra 1941, on se sklonio u neka sela takovskog sreza, oko Lajkovca i Gornjeg Milanovca, odakle se ubrzo vratio na Ravnu goru.

201 U odbrani Pljevalja 1. decembra 1941. italijanska alpinska divizija »Pusteria« imala je 73 mrtva i 170 ranjenih vojnika (vid. nap. 69).

202 Riječ je o borbi dvaju bataljona 1. proleterske brigade s Italijanima u selu Gaočiću kod Rudog, 23. decembra 1941. (vid. nap. 95, 160. i 172).

203 Od Slovenaca koje su njemačke vlasti prognale u Srbiju bila je krajem oktobra i početkom novembra 1941. u Užicu formirana partizanska četa. U njoj je bilo 58 boraca. Učestvovala je u borbama protiv četnika prilikom njihovog napada na Užice, kao i u borbama protiv Nijemaca kod Čajetine i Draglice u toku povlačenja partizanskih snaga k Sandžaku. Ostaci čete uključeni su u 5. bataljon 1. proleterske brigade i učestvovali su u borbi na Pjenovcu kod Han-Pijeska 21. januara 1942, u kojoj je bataljon pretrpio velike gubitke. Preostalih 8 Slovenaca ušlo je u prateću četu Vrhovnog štaba, a jula 1942. upućeno je u Sloveniju.

204 Zbog izdaje člana Partije kurirke Grete Ranzinger Hilde, koja je bila uhapšena 30. oktobra i u zatvoru postala agent odavši sve što je znala, policija je 10. decembra 1941. u Ljubljani otkrila i uhapsila nekoliko rukovodilaca narodnooslobodilačkog pokreta (Toneta i Vidu Tomšič, Mihu Marinka, Pepcu Kardelj i Micu Šlander). Italijanski ratni sud ih je 16. maja 1942. osudio na robiju, a Toneta Tomšiča na smrt (strijeljan je 21. maja). U Štajerskoj je Gestapo uspio da izvrši veliku provalu i da likvidira znatan broj članova KP i partijskih rukovodstava (između ostalih Slavka Šlandera, Leona Novaka, Rada Iršiča, Blaža Reka Bibe i Ljuba Mariona).

205 *Toneta Tomšiča Gašpara*, organizacionog sekretara CK KP Slovenije, uhvatili su Italijani 10. decembra 1941. jer ga je izdala jedna partijska aktivistkinja, koja je policiji odala njegovo boravište u Aljaževoj ulici br. 6 u Ljubljani (imao je lažno ime Ivan Pevec). Partijska organizacija je organizovala njegovo spasavanje, ali su se svi pokušaji, činjeni u četiri navrata, završili neuspješno. Strijeljan je nakon zvjerskih mučenja kojima je bio izložen u zatvorima. Prva slovenačka proleterska brigada nosila je njegovo ime.

206 Riječ je o *Mihi Marinku Poldeu*, članu CK KPJ i političkom komesaru Glavnog štaba NOP odreda Slovenije. I njegov stan u Podmilščakovoj ulici br. 19 u Ljubljani, u kome je boravio pod imenom Ivan Šmagur, bio je provaljen, tako da ga je policija uhapsila 10. decembra, istovremeno kad i Tomšiča. U zatvorima je bio izložen mučenju i osuđen na 30 godina robije. Krajem 1943. partijska organizacija ga je oslobodila iz zatvora.

207 *Mica Šlander* je zajedno s Mihom Marinkom uhapšena 10. decembra 1941. u stanu u Podmilščakovoj ulici br. 19 u Ljubljani pod lažnim imenom Ana Strgar.

[208] *Pepca Kardelj* je uhapšena 10. decembra zajedno s Mihom Marinkom i Micom Šlander i osuđena na 18 godina robije. Septembra 1943, poslije kapitulacije Italije, oslobođena je i prelazi na oslobođenu teritoriju gdje radi u CK KP Slovenije.

[209] Odnosi se na pismo koje je Edvard Kardelj u ime CK KPJ uputio Centralnom komitetu KP Slovenije 17. oktobra 1941. iz Užica (*Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji*, knj. 1, dok. 86).

[210] *Vidu Tomšič Lenku*, člana CK KPJ, uhvatiie su pod lažnim imenom Ida Tegel italijanske vlasti 10. decembra u Aljaževoj ulici br. 6 u Ljubljani. Osuđena je i deportovana u Italiju, odakle se poslije kapitulacije Italije vratila u zemlju.

[211] *Oskar Kovačič Muha*, sekretar PK KPS za Primorsko, bio je uhapšen od strane italijanskih vlasti 12. decembra 1941. i osuđen na 30 godina zatvora. Umro je u Ljubljani 1944.

[212] *Albin Pibernik*, komandir slovenačke čete formirane u novembru 1941. u Užicu (vid. nap. 203). Poginuo je u oktobru 1942. u Dolenjskoj.

[213] *Franc Salamon*, član CK KPJ i CK KP Slovenije, došao je s velikom grupom Slovenaca iseljenika u Srbiju, gdje se priključio partizanima. Poslije njemačke ofanzive u zapadnoj Srbiji uhvaćen je od strane njemačkih vlasti. U zatvoru je bio do 19. aprila 1943, kada je u Ja'incima kod Beograda strijeljan.

[214] *Ivana Mačeka Matiju* (*Gustla*) u avgustu 1941. oslobodili su sremski partizani iz kaznione u Sremskoj Mitrovici i on se priključio partizanima. Došao je u oslobođeno Užice, u Vrhovni štab, odakle se krajem novembra povukao u Sandžak. Zajedno s Kardeljem je januara 1942. otišao za Zagreb, odakle je u martu prešao u Ljubljanu i postao politički komesar Glavnog štaba Slovenije.

[215] Izvršni odbor Osvobodilne fronte slovenačkog naroda i Štab slovenačkih narodnooslobodilačkih odreda doneli su 19. novembra 1941. odluku o osnivanju Narodne zaštite, čiji je zadatak »odbrana slovenačkog naroda od nasilja okupatora«. (Vid.: *Zbornik*, tom VI, knj. 1, dok. br. 48 i 72). Glavni štab NOP odreda Slovenije je 24. januara 1942. izdao *Pravilnik Narodne zaštite*, kojim su određeni njeni zadaci, a 23. aprila 1942. i »Naredbu o tumačenju Pravilnika Narodne zaštite« (*Zbornik*, tom VI, knj. 2, dok. br. 12 i 57).

[216] Krajem 1941. i početkom 1942. na teritoriji Slovenije dejstvovale su sljedeće jedinice: 1. štajerski bataljon (podijeljen na nekoliko manjih grupa) u Štajerskoj; bataljon »Ivan Cankar« u Gorenjskoj; bataljon »Ljubo Šercer« na Travnoj gori u Notranjskoj; 2. štajerski bataljon na Pogledu u Dolenjskoj i Pivška četa na sektoru Pivke u Slovenačkom primorju. Ukupno brojno stanje ovih jedinica iznosilo je preko 500 boraca (bez Narodne zaštite, čije su grupe ilegalno živjele u selima i gradovima).

[217] Vijest o prelasku 120 njemačkih vojnika na stranu slovenačkih partizana nije bila tačna.

[218] Njemačke okupacione vlasti prisilno su iselile iz Slovenije više hiljada Slovenaca. Do 22. septembra 1941. preseljeno je iz Slovenije na teritoriju NDH 26 343 lica, a u Srbiju 6 720 lica. Iseljavanje je nastavljeno i narednih mjeseci.

[219] Riječ je o *izvještajima* koje je CK KP Slovenije uputio u toku novembra i decembra 1941. Centralnom komitetu KPJ (vid. nap. 191).

[220] U direktivnim pismima CK KPJ i Vrhovnog štaba iz decembra 1941. i januara i februara 1942. koja su upućena partijskim i vojnim rukovodstvima širom zemlje, iznijeto je optimističko uvjerenje u brzi završetak rata. Ono je nastalo zbog nemanja tačnih, objektivnih podataka o pravoj situaciji na svjetskim ratištima, iz precjenjivanja uspjeha zimske ofanzive Crvene armije kod Moskve i iz bezrezervnog vjerovanja Staljinovoj izjavi da će se rat završiti u 1942, a bilo je motivisano željom da se narodi podstaknu da izdrže u započetoj borbi, da im se pruži optimistička perspektiva pobjede, koja nije tako daleka (vid. nap. 25).

[221] Vijesti o prelaženju kvislinških vojnika u Srbiju u partizanske jedinice nisu bile tačne (vid. nap. 197).

222 Poslije završetka njemačke ofanzive u Srbiji, Draža Mihailović je izdao direktivu da se četničke jedinice legalizuju, tj. da se uključe u kvislinške jedinice. Jedan od njegovih najistaknutijih komandanata major Jezdimir Dangić vodio je u Beogradu pregovore s Nijemcima (vid. nap. 30. i 133). Njegovi predstavnici u Bosni i Hercegovini su, još krajem novembra 1941, stupili u kontakt s italijanskim štabovima da bi od njih dobili materijalnu pomoć i ostvarili saradnju u zajedničkoj borbi protiv partizana.

223 Riječ je o borbi dijelova 1. proleterske brigade u selu Gaočiću kod Rudog 23. decembra 1941. (vid. nap. 160. i 172).

224 *Dr Miha Krek* — ministar, a od 12. januara 1942. potpredsjednik jugoslovenske vlade u emigraciji. Prije rata je bio ministar u Cvetkovićevoj i Simovićevoj vladi. U Londonu je obrazovao »Slovenski narodni odbor« i vodio propagandu protiv NOP-a.

225 Vrhovni štab je namjeravao da u sastav 1. proleterske brigade uključi najbolje udarne bataljone iz svih pokrajina zemlje kada se uslovi za to budu stekli (vid. nap. 135). U Sloveniji je 1. juna 1942. formiran 1. proleterski bataljon »Tone Tomšič«, koji nije upućen u 1. proletersku brigadu, već je ostao u Sloveniji i postao jezgro 1. slovenačke proleterske udarne brigade »Tone Tomšič«.

226 Izršni odbor Osvobodilne fronte slovenačkog naroda izdao je početkom decembra 1941. *Izjavu*, u kojoj se govori o samostalnosti i nezavisnosti slovenačkog narodnooslobodilačkog pokreta i pobija tvrdnja neprijatelja da je taj pokret »ekspozitura Moskve«. Izjava je objavljena u »Osvobodilnoj fronti«, br. 2 početkom januara 1942. i rasturana kao letak (*Zbornik*, tom VI, knj. 1, dok. 73).

227 »*Osvobodilna fronta*« — centralni organ Izvršnog odbora OF; izlazila je povremeno, a uređivao ju je sekretarijat Izvršnog odbora OF. Izašlo je svega šest brojeva: prvi u novembru 1941, a poslednji u junu 1942.

228 U »Slovenskom poročevalcu«, br. 4 od 22. juna 1941. objavljena su *Gesla naše oslobodilačke borbe*, koja su predstavljala program Osvobodilne fronte odnosno Antiimperijalističkog fronta slovenačkog naroda, kako se ona do kraja juna 1941. nazivala. Sastavio ih je Boris Kidrič (*Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji*, knj. 1, dok. 10).

229 Po nalogu Osvobodilne fronte, u Sloveniji je praznovan 1. decembar kao praznik ujedinjenja jugoslovenskih naroda. Izvršni odbor je u novembru 1941. izdao proglas o proslavi 1. decembra 1941. godine (*Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji*, knj. 1, dok. 78).

230 Vjerovatno se misli na dokumenat (bez naslova i datuma) koji je objavljen u *Dokumentima istorije omladinskog pokreta Jugoslavije*, tom I, knj. 2, Beograd, 1954, str. 174. U njemu se podnosi izvještaj o radu SKOJ-a od početka okupacije do decembra 1941.

231 Radio-veza između CK KP Slovenije i CK KP Jugoslavije nije mogla biti uspostavljena. Partijsko rukovodstvo Slovenije je u jesen 1941. nabavilo u Italiji jednu radio-stanicu većeg dometa. Ona je bila sakrivena u Obrjalu kod Ljubljane, a zatim u Ježicama, odakle je radio-telegrafista Miloš Brelih pokušavao da uhvati vezu s Vrhovnim štabom i Centralnim komitetom KPJ. Radio-stanica Osvobodilne fronte, jačine 9 W, na talasnoj dužini od 27 m, davala je emisije ponedeljnikom, srijedom i petkom od 17. novembra 1941. do 5. aprila 1942. (*Zbornik*, tom VI, knj. 1, dok. br. 150, redakcijska primjedba br. 3).

232 Pismo je napisano 1. januara 1942. vjerovatno u Podromaniji, i upućeno Centralnom komitetu KP Slovenije iz sela Bijele Vode na Romaniji po Ivi Loli Ribaru, koji je 4. januara 1942, zajedno s Josipom Kopiničem, krenuo ilegalnim partijskim kanalom za Zagreb. U sastavljanju pisma učestvovao je zajedno sa Titom E. Kardelj.

233 Na osnovu sporazuma između njemačke i italijanske vlade od početka jula 1941, veći dio Sandžaka (svi srezovi izuzev novopazarskog) ušao je u italijansku

okupacionu zonu, a demarkaciona linija je pomjerena na rijeku Uvac. U toku novembarske ofanzive u zapadnoj Srbiji njemačke trupe su nastupale do demarkacione linije, odakle su se vratile u svoje garnizone. Srpske partizanske jedinice, koje su se, odstupajući pred nadmoćnijim njemačkim snagama, povukle u italinjsku okupacionu zonu, oslobodile su, zajedno sa sandžačkim partizanskim jedinicama, Novu Varoš, stvorivši u tom rejonu jako uporište. Kako su italijanske trupe u Sandžaku (alpinska divizija »Pusterija«), pod pritiskom crnogorskih partizanskih snaga, bile pritiješnjene u svojim garnizonima (Prijepolju, Bistrici, Priboju, Pljevljima, Višegradu), nemoćne da povrate izgubljenu teritoriju u rejonu Nove Varoši, *Nedić* je odlučio da angažuje svoje jedinice protiv partizanskih snaga u rejonu Nove Varoši. Do njihovog napada, kome su se pridružili i četnici, doći će početkom februara.

234 Iz ocjene o brzom završetku rata (vid. nap. 25, 26, i 220) CK KPJ je, kako to stoji u mnogim njegovim direktivnim pismima iz decembra 1941. i januara 1942, zaključio da je nastupila »prekretnica u međunarodnim političkim odnosima«, koja se očituje »u akcijama Londona preko raznih emigrantskih vlada« i u »oštroj klasnoj diferencijaciji«. U vezi s »razvitkom opštih političkih prilika u svijetu«, počela su, kako je u CK ocijenjeno, »važna pomjeranja«, koja su se reflektovala i u Jugoslaviji, u kojoj je došlo do »promjene držanja buržoaskih elemenata prema oslobodilačkoj borbi koju vode partizani«. Po ocjeni CK, »pobjeda Crvene armije (misli se na zimsku ofanzivu kod Moskve — vid. nap. 157. i 220) otvorila je novu etapu u razvoju političkih prilika u svijetu u duhu oštrije klasne diferencijacije«, što se potvrđuje činjenicom da su se ispoljili znaci »da se reakcionarne snage imperijalističkih zemalja okupljaju kako bi razoružale nacionalnooslobodilačke pokrete«. Njihova akcija — upozorava Centralni komitet — uperena je protiv komunista i njihovog povezivanja s masama; otud i pojava intenzivnog aktiviranja reakcionarnih snaga u zemlji, prije svega četničkog pokreta, i njihova saradnja s okupatorima u borbi protiv KPJ i NOP-a. Ocjenivši da se na antikomunističkoj platformi okupljaju, ujedinjuju i aktiviraju kontrarevolucionarne snage i da se, kao njihova vodeća snaga, stvara reakcionarni velikosrpski centar (»koji će odigrati rukovodeću kontrarevolucionarnu ulogu, bez obzira na sudbinu okupatora«, koji je »opasan za sve narode Jugoslavije«, jer se u njemu stvara »sutrašnji glavni neprijatelj oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije«), CK je istakao da je glavni politički zadatak Partije »najodlučnija borba protiv toga centra«.

235 Pismo je upućeno iz sela Bijele Vode na Romaniji po Ivi Loli Ribaru, koji je 4. januara 1942, zajedno s Josipom Kopiničem, radio-telefonistom Kominterne, krenuo ilegalnim kanalima preko Sarajeva za Zagreb.

236 Vrhovni štab NOPO Jugoslavije je uputio iz Užica *17. novembra 1941. pismo Izvršnom odboru Osvobodilne fronte slovenačhog naroda*, u kome ga je obavijestio o situaciji u Srbiji i o sukobu s Dražom Mihailovićem

237 Riječ je o *sporazumu* koji su 20. novembra 1941. u Čačku potpisale delegacije Vrhovnog štaba NOPO Jugoslavije i štaba Draže Mihailovića. Sporazumom su bili predviđeni: obustavljanje međusobnih neprijateljstava i angažovanje svih snaga u borbi protiv okupatora i narodnih izdajnika; oslobođenje zarobljenika; obrazovanje mješovite komisije koja će utvrditi uzroke sukoba i krivce; formiranje mješovitog ratnog suda; saradnja u operacijama i regulisanje drugih pitanja iz domena međusobnih odnosa partizana i četnika.

238 Riječ je o njemačkoj ofanzivi na oslobođenu teritoriju u zapadnoj Srbiji (vid. nap. 24).

239 Eksplozija u fabrici oružja i municije smještenoj u trezorima filijale Narodne banke u Užicu dogodila se 22. novembra 1941 (vid. nap. 192).

240 Vijesti o uspješnoj borbi kod Vardišta i o opkoljavanju Užica i Čačka nisu bile tačne (vid. nap. 197).

241 Informacija da je Draža Mihailović po završetku njemačke ofanzive u zapadnoj Srbiji otišao u Bosnu nije bila tačna (vid. nap. 200).

242 Još 30. novembra 1941, dok je bila u toku njemačka ofanziva u zapadnoj Srbiji, Draža Mihailović je održao konferenciju s potčinjenim mu komandantima i izdao im uputstva za »legalizaciju« jedinica. Tako su se četnički odredi kao Nedićeve formacije legalizovali kod okupatora, stupivši time u njegovu službu (A — VII, Fond četničkih dokumenata, k. 127, reg. br. 1/3).

243 Napad crnogorskih partizana na Pljevlja 1. decembra 1941. bio je najveća operacija partizanskih snaga u Jugoslaviji u toku 1941. godine (vid. nap. 201).

244 Iz izvještaja Vladimira Popovića od 15. decembra 1941. Tito je saznao da je u Slavoniji formiran partizanski odred od 271 borca i da su uslovi za mobilizaciju novih boraca pogodni.

245 U istočnoj Bosni je, prema podacima četničkog štaba, početkom 1942. bilo oko 4000 četnika neposredno potčinjenih majoru Jezdimiru Dangiću (A-VII, Fond četničkih dokumenata, k. 15, br. reg. 26/3).

246 Riječ je o borbi dvaju bataljona 1. proleterske brigade s Italijanima u selu Gaočiću kod Rudog 23. decembra 1941. (vid. nap. 95, 160. i 172).

247 Odnosi se na kontakte koje je s Nijemcima održavao član Dangićevog štaba Risto Ćuković (vid. nap. 133).

248 Na teritoriji zapadne i srednje Bosne (između Une, Save, Bosne i Neretve) bila su krajem 1941. tri partizanska odreda (1. 2. i 3. krajiški NOP odred) sa oko 4000 boraca, koji su izvodili uspješne operacije protiv okupatorskih i ustaško-domobranskih snaga.

249 *Milan Stojadinović*, — predsjednik jugoslovenske vlade od juna 1935. do januara 1939. Vodio je profašističku politiku.

250 *Dragiša Cvetković*, — predsjednik jugoslovenske vlade od februara 1939. do marta 1941. Vodio je kapitulantsku politiku i priključio Jugoslaviju fašističkom Trojnom paktu.

251 Odnosi se na *Narodnu zaštitu* u Sloveniji (vid. nap. 215).

252 Na osnovu izvještaja primljenih iz Zagreba o navodnim pripremama *za napad Njemačke na Tursku*, u Vrhovnom štabu NOPOJ se došlo do ocjene da je taj napad moguć (*Zbornik*, tom II, knj. 2, dok. br. 66).

253 Pismo je napisao Edvard Kardelj prema Titovim uputstvima, pa je Tito u stvari koautor.

254 Riječ je o provizornom *aerodromu* na Luburić-polju *kod Sokolca* (vid. nap. 145).

255 *Komandant* partizanskog aerodroma na Luburić-polju kod Soklolca bio je Stevan Pređa.

256 Tito je u depeši Kominterni od 29. decembra 1941. tražio da se iz SSSR-a uputi pomoć partizanskim jedinicama u oružju, municiji i drugom ratnom materijalu koja bi bila dopremljena avionima (vid. str. 53). Stoga je i očekivao dolazak ruskih aviona.

257 Vrhovni štab je bio obaviješten iz Zagreba od sekretara Operativnog rukovodstva CK KP Hrvatske Vladimira Popovića da neki domobranski avijatičari s kojima su partijski aktivisti održavali kontakt namjeravaju da priđu partizanima i da će na svojim avionima doletjeti na partizanski aerodrom kod Sokolca (*Zbornik*, tom II, knj. 2, dok. br. 77). Ubrzo je, nakon 18 dana, aerodrom na Romaniji bio izgubljen, jer su to područje zauzele njemačke trupe u toku ofanzive koju su izvele u drugoj polovini januara 1942. na teritoriji istočne Bosne.

258 *Treći bataljon 1. proleterske NOU brigade* se nalazio u Rogatici, gdje je zajedno s 4. i 5. bataljonom bio zadržan radi čišćenja od četnika sela u boričkoj, sokolovičkoj i tetinskoj opštini (vid. str. 54).

259 Vrhovni štab je privukao bataljone 1. proleterske brigade k Varešu i Brezi jer je namjeravao da izvrši napade na industrijska i rudnička postrojenja u dolinama

rijeka Stavnje i Bosne i da prisustvom jačih partizanskih snaga u toj oblasti utiče na jače aktiviranje radničkog elementa i na njegovo pristupanje partizanskim jedinicama (vid. nap. 154).

260 Riječ je o pismu Glavnog štaba NOP odreda za Srbiju od 30. decembra 1941. koje je Mirko Tomić, član tog štaba, uputio iz zapadne Srbije *Glavnom štabu NOP odreda za Bosnu i Hercegovinu*. Pismo nije sačuvano, ali ga Tomić spominje u svom izvještaju od 20. avgusta 1942. O sadržini toga pisma govori u svojim neobjavljenim memoarima Branko Poljanac Stanko.

261 Na sastanku Vrhovnog štaba NOPOJ održanom 1. decembra 1941. u Radoinji (u Žugićevoj kući), imenovan je novi *Glavni štab NOP odreda za Srbiju*, u koji su ušli: Petar Stambolić, Mirko Tomić, Koča Popović, Nikola Grulović, Branko Poljanac (vid. nap. 125).

262 *Podrinjski* (Mačvanski) NOP odred se sredinom decembra 1941. nalazio u rejonu Valjeva (u selu Dragodolu) i imao je 2 bataljona s oko 300 boraca. Na putu za Pocerinu i Mačvu, kamo je bio upućen, raspao se.

263 *Sveštenik Vlada Zečević i poručnik Ratko Martinović* su u jesen 1941. prišli sa svojim četnicima partizanima i učestvovali u borbama protiv okupatora i kvislinga. Ostaci njihovog odreda priključili su se Valjevskom NOP odredu, koji se 8. marta 1942. prebacio preko Drine u istočnu Bosnu i stigao u Foču, u kojoj se nalazio Vrhovni štab.

264 Do formiranja zajedničkog operativnog rukovodstva za Podrinski NOP odred i odreda Vlade Zečevića i Ratka Martinovića nije došlo jer su se četničke jedinice raspale još u toku decembra 1941.

265 *Valjevski NOP odred* se u toku i poslije njemačke ofanzive u zapadnoj Srbiji zadržao na svojoj teritoriji. Sredinom decembra 1941. imao je 3 bataljona s oko 440 boraca, a bio mu je podređen i Tamnavski bataljon Posavskog NOP odreda jačine oko 200 boraca (koji je bio izgubio vezu sa svojim odredom). U toku januara 1942. Valjevski NOP odred je reorganizovan i tada je uslijed osipanja imao u svom sastavu 2 bataljona s oko 190 boraca. Ne mogavši da se dalje održi na svom terenu, odred se osuo, a preostali dio od oko 70 boraca se 8. marta 1942. prebacio preko Drine u istočnu Bosnu.

266 U toku njemačke ofanzive u zapadnoj Srbiji u novembru 1941. dio *Posavskog NOP odreda* (Tamnavski bataljon) ostao je u valjevskom srezu. Brojao je oko 200 boraca, a sredinom decembra je privremeno stavljen pod komandu Valjevskog NOP odreda. U toku januara 1942, na osnovu direktive Vrhovnog štaba NOPOJ, izvršena je reorganizacija jedinica, te je stvoren Posavsko-tamnavski NOP odred, u koji je, pored Tamnavskog bataljona, ušla i četa Posavaca koja je došla iz Sandžaka s Kosmajcima. Posavsko-tamnavski NOP odred je imao oko 120 boraca. Razbijen je krajem februara 1942.

267 U drugoj polovini januara 1942. Glavni štab NOP odreda za Srbiju formirao je od Kolubarskog bataljona Valjevskog NOP odreda *Suvoborski NOP odred* jačine oko 200 boraca. Sredinom marta 1942. odred je bio razbijen u blizini Valjeva.

268 Početkom januara 1942. nalazila su se u Sandžaku, u širem rejonu Nove Varoši, 2 bataljona bivšeg *Užičkog NOP odreda:* 1. užički bataljon jačine 180 boraca i 2. užički bataljon jačine 200 boraca (*Zbornik*, tom II, knj. 2, dok. br. 90). Ovi bataljoni su 1. marta 1942. ušli u sastav 2. proleterske NOU bripade kao njen 1. i 4. bataljon.

269 Glavnina *Čačanskog NOP odreda* povukla se krajem novembra i početkom decembra 1941. u Sandžak u rejon Nove Varoši, gdje je od boraca tog odreda bio formiran Čačanski bataljon jačine 150 boraca (*Zbornik*, tom II, knj. 2, dok. br. 90). On je 1. marta 1942. ušao u sastav 2. proleterske NOU brigade kao njen 2. bataljon.

270 U toku njemačke ofanzive u Srbiji izvedene krajem novembra 1941. glavnina *1. i 2. šumadijskog NOP odreda* se povukla u Sandžak u rejon Nove Varoši. Tu je od dijelova 1. šumadijskog NOP odreda formiran jedan bataljon, koji je kao

njen 5. bataljon ušao u sastav 1. proleterske brigade. U rejonu Nove Varoši ostali su dijelovi 2. šumadijskog NOP odreda jačine 190 boraca (*Zbornik*, tom II, knj. 2, dok. br. 90), koji su 1. marta 1942. ušli u sastav 2. proleterske NOU brigade kao njen 3. bataljon.

271 Na teritoriji *Kragujevačkog NOP odreda*, poslije njegovog povlačenja u Sandžak, nije formiran novi odred. Od jedinica koje su se za vrijeme njemačke ofanzive krajem novembra i početkom decembra 1941. povukle u rejon Nove Varoši formiran je Kragujevački bataljon jačine 283 borca, koji je 21. decembra 1941. ušao u sastav 1. proleterske NOU brigade kao njen 3. bataljon. Time je Kragujevački NOP odred prestao da postoji i više nije bio obnavljan.

272 Poslije povlačenja partizanskih snaga iz Šumadije u Sandžak krajem novembra 1941, na teritoriji južno od Beograda, na području planina Avale, Kosmaja, Bukulje i Venčaca, nije mogao biti formiran partizanski odred. Kosmajski NOP odred, koji je januara 1942. vraćen iz Sandžaka u Srbiju, nije uspio da se održi. On je 24. februara blizu Kosmaja, bio razbijen u teškom borbama s kvislinškim i njemačkim vojnicima. Od preživjelih boraca početkom aprila je formirana Kosmajska partizanska četa, koja je 6. maja 1943. prerasla u Kosmajski NOP odred.

273 *Majevički NOP odred* formiran je na Majevici početkom avgusta 1941. od oko 400 boraca. Dvadesetog februara 1942. četnici su izvršili puč i mučki pobili članove štaba odreda. Ostaci odreda, oko 250 boraca, bili su prinuđeni da napuste Majevicu i da se povuku u Birač, gdje su od njih 28. marta formirani Udarni (istočnobosanski) bataljon i Prateća četa Glavnog štaba NOP odreda Bosne i Hercegovine.

274 *Ozrenski NOP odred* formiran je krajem avgusta 1941. na području Ozrena (kod Doboja) i Trebave. Januara 1942. povećao se na 5 bataljona s oko 1200 boraca. U toku januara i februara uspješno je odbio dvije neprijateljske ofanzive i povećao se na 1800 boraca. Poslije četničkog puča, 18. aprila 1942, prestao je da postoji, a dio njegovih boraca je ušao u 3. udarni (istočnobosanski) bataljon.

275 Potkraj 1941. i početkom 1942. došlo je do vidnijeg porasta *četničkog uticaja u jugoistočnoj Bosni*. Četničke jedinice su preuzele od Italijana Foču, Goražde i Čajniče, a u toku su bili pregovori da im Italijani ustupe i Kalinovik. I četničke vođe iz Hercegovine, koje su se povezale s komandantom četničkih operativnih jedinica istočne Bosne i Hercegovine majorom Boškom Todorovićem (koji je 3. januara 1942. stigao u istočnu Hercegovinu), stupile su u pregovore s Italijanima u cilju dogovora o saradnji u borbi protiv narodnooslobodilačkog pokreta (vid. nap. 97. i 222).

276 Misli se na povratak grupe rukovodilaca s *Mirkom Tomićem* na čelu iz Sandžaka u Srbiju početkom decembra 1941 (vid. nap. 123).

277 Riječ je o *dva užička, jednom čačanskom i jednom šumadijskom bataljonu* (koji će 1. marta 1942. ući u sastav 2. proleterske NOU brigade) i o Kosmajskom NOP odredu, koji će u drugoj polovini januara 1942. biti vraćen u Srbiju.

278 U *varošicu Rudo*, u kojoj se nalazila grupa četnika, ušli su 17. decembra 1941. dijelovi Crnogorskog NOP odreda za operacije u Sandžaku ne naišavši na otpor četnika, koji su se razbježali.

279 Iako je bilo predviđeno, *Kosmajski bataljon* nije ušao u sastav 1. proleterske brigade, već je januara 1942. vraćen u Srbiju (vid. nap. 118. i 272).

280 Još u septembru 1941. u istočnu Bosnu su iz Srbije došli majori Jezdimir Dangić i Boško Todorović s četom četnika, a zatim su do kraja godine stizale i druge četničke jedinice: Cerski četnički odred (nazvan još i brigada) kapetana Dragoslava Račića jačine oko 350 četnika, 1. udarni odred Srba četnika jugoslovenske vojske Lazara Eleza, 2. udarni četnički odred »Dušan Savić«, Zlatiborski četnički odred vojvode Radomira Đekića (oko 150 četnika), grupa generala Ljuba Novakovića, kao i grupe oficira i podoficira, koje su dolazile sa zadatkom da preuzmu komandu nad istočnobosanskim ustaničkim jedinicama.

[281] Pod uticajem demoralizatorske četničke propagande i razbijačke aktivnosti četničkih oficira i Nedićevih pristalica koji su iz Srbije dolazili u istočnu Bosnu, kao i pod utiskom pretrpljenog poraza partizanskih odreda u Srbiji u toku njemačke ofanzive, u znatnom broju istočnobosanskih partizanskih jedinica došlo je decembra 1941. i januara 1942. do previranja i do prelaska pojedinih boraca, pa i jedinica, u četnike. Da bi pomogao u zaustavljanju procesa osipanja partizanskih jedinica i u suzbijanju uticaja četnika, Vrhovni štab NOPOJ je krajem decembra 1941. stigao s 1. proleterskom brigadom u istočnu Bosnu na teritoriju Romanijskog NOP odreda, u kome se bio održao samo jedan (Mokranjski) bataljon, dvije čete (po jedna u Romanijskom i Glasinačkom bataljonu) i nekoliko manjih grupa u ostalim bataljonima u kojima je bio preovladao četnički uticaj.

[282] Iako je bilo predviđeno da u sastav *1. proleterske brigade* uđu i neki udarni (proleterski) bataljoni iz Bosne, Hrvatske i Slovenije, brigada je ostala u onom sastavu u kome je bila formirana u Rudom, a sačinjavali su je četiri srpska i dva crnogorska bataljona (vid. nap. 62. i 135). U brigadi je bilo boraca pripadnika svih naroda i narodnosti Jugoslavije, tako da je s pravom smatrana jugoslovenskom jedinicom.

[283] Pismo je upućeno Okružnom komitetu KPJ za Valjevo i instruktoru PK KPJ za Srbiju Milošu Miniću, a potpisali su ga Tito i Ranković. Upućeno je po kuriru Valjevskog NOP odreda Dragoljubu Grujiću, koji je 6. januara 1942. stigao iz Srbije u Čevljanoviće kod Sarajeva i donio u Vrhovni štab pismo koje je Mirko Tomić, član Glavnog štaba NOP odreda za Srbiju, uputio 30. decembra 1941. Glavnom štabu NOP odreda Bosne i Hercegovine.

[284] Predviđanja CK KPJ o mogućoj saradnji četnika i ustaša u zajedničkoj borbi protiv narodnooslobodilačkog pokreta pokazala su se tačnim: ubrzo je, u proljeće 1942, došlo do sklapanja sporazuma između četničkih štabova u istočnoj, srednjoj i zapadnoj Bosni, s jedne, i ustaških vlasti, s druge strane, o saradnji u borbi protiv partizanskih jedinica.

[285] Oktobra 1941. njemačke vlasti su izvršile masovna strijeljanja u Srbiji: u Kragujevcu i okolini su strijeljale oko 7000, a u Kraljevu preko 5000 stanovnika za odmazdu zbog svojih gubitaka u borbama protiv partizana.

[286] Prva proleterska NOU brigada je formirana u Rudom 21. decembra 1941.

[287] Njemačka ofanziva u Srbiji, pored ostalog, pokidala je veze partijskih i vojnih rukovodstava. Glavni štab NOP odreda za Srbiju i veći broj članova PK KPJ za Srbiju povukli su se krajem novembra i početkom decembra 1941. s partizanskim jedinicama u Sandžak i izgubili vezu s partizanskim jedinicama koje su ostale u Srbiji. CK KPJ i Vrhovni štab NOPOJ su Pokrajinskom komitetu i Glavnom štabu naložili da se, čim se za to steknu povoljni uslovi, vrate u Srbiju. Sekretar PK Blagoje Nešković, koji se, živeći ilegalno, nalazio u Beogradu, nije imao redovne veze s regionalnim rukovodstvima u Srbiji, niti s članovima PK u Sandžaku.

[288] Grupa partijskih i vojnih rukovodilaca (članova PK KPJ za Srbiju i Glavnog štaba za Srbiju), kojoj je sredinom decembra 1941. bilo naloženo da se iz Sandžaka i istočne Bosne vrati u Srbiju, nije mogla izvršiti taj zadatak, već se uključila u proleterske jedinice (1. i 2. proletersku brigadu).

[289] Nisu sačuvana naređenja koja je Vrhovni štab uputio krajem decembra 1941. ili početkom januara 1942. Štabu Kalinovičkog NOPO.

[290] Zbog uspješnih dejstava Romanijskog i Kalinovičkog NOP odreda italijanski garnizoni u Foči i Goraždu našli su se u drugoj polovini novembra 1941. ugroženi. Kada je 1. decembra došlo do napada Crnogorskog NOP odreda za operacije u Sandžaku na Pljevlja, italijanske posade iz Foče, Goražda, Čajniča i nekih mjesta u Sandžaku (vid. nap. 97. i 275),strahujući za svoju sudbinu, napustile su te gradove predavši ih četnicima. Ta mjesta i teritoriju u širem zahvatu Drine zaposjele su početkom decembra jedinice *četničkih odreda:* Rogatičkog, Višegradskog, Čajničkog, Kalinovičkog, Zlatiborskog, Fočanskog i 1, 2. i 3. udarnog. Poslije zaposjedanja Goražda i Foče, u kojima su izvršili pogrom nad muslimanskim življem, četnici su

pojačali svoj uticaj na teritoriji Kalinovičkog NOP odreda da bi i tamo učvrstili svoje pozicije i stvorili povoljnije uslove za proširenje svojih dejstava prema Hercegovini. U toku su bili i pregovori njihovih predstavnika s Italijanima o ustupanju četnicima i tog garnizona. Da bi suzbio razbijačku djelatnost četnika i zaštitio stanovništvo od terora i pljački četnika, Vrhovni štab je 25. decembra naredio Durmitorskom NOP odredu da svoja dva bataljona uputi u pomoć Kalinovičkom NOP odredu kako bi mu pomogli u razbijanju četničkog pokreta (vid. str. 42). Štab Durmitorskog NOP odreda je sredinom januara 1942. uputio prema Kalinoviku i Foči dva bataljona (»Vojvoda Momčilo« i »Bajo Pivljanin«), koji su ušli u Foču i Goražde rastjeravši četnike.

291 U nekim selima ispod Bjelašnice i Treskavice, nastanjenim muslimanskim življem, *ustaše* su uspjele da pridobiju izvjestan broj seljaka. Još u toku decembra 1941, prilikom ulaska četnika u Foču i masovnog pokolja muslimanskog stanovništva, stanovnici tih planinskih sela su se organizovali za samoodbranu naoružavši se oružjem dobijenim od ustaških vlasti iz Sarajeva. Naoružana milicija, koja se povezala s ustaškim elementima u susjednim muslimanskim selima u sjevernim predjelima Hercegovine (opštine Bjelemić, Umoljani, Zaplanina, Glavatičevo, Ulog, Borci), suprotstavljala se i narodnooslobodilačkom pokretu napadajući partizanske jedinice. U drugoj polovini januara 1942. dijelovi Kalinovičkog i Durmitorskog NOP odreda (četa bataljona »Vojvoda Momčilo«) vodili su oštru borbu s ustaškim milicijom u selima ispod Treskavice (Duimovići, Ledići, Dejčići, Šabanci), ne uspjevši da je razbiju.

292 *U Borču*, u muslimanskim selima u izvornom dijelu Neretve, bila je organizovana ustaška milicija, koja je izvršila veći broj zločinačkih napada na obližnja ustanička sela u dolini Sutjeske i u sjevernoj Hercegovini. Borač je smatran jednim od najjačih ustaških uporišta u Hercegovini i na njega je izvršen napad aprila 1942, koji se završio uspješno.

293 Odnosi se na akciju 1. čete 2. (*crnogorskog*) bataljona 1. proleterske brigade i voda Crnovrškog bataljona NOP odreda »Zvijezda«, preduzetu 7. januara 1942. u nekim romanijskim selima (Crni Vrh iznad Sarajeva) u cilju razoružanja četnika.

294 Misli se na jedinice Durmitorskog NOP odreda koje je trebalo da stignu na teritoriju Kalinovičkog NOP odreda da bi mu pomogle u razbijanju četnika, koji su pojačali svoju razbijačku aktivnost povezavši se s italijanskim okupatorskim vlastima u Kalinoviku.

295 S izbijanjem 1. proleterske brigade na Glasinac i Romaniju, četničke jedinice na području gornje Drine (u rejonu Foče, Goražda i Čajniča) našle su se prikliještene između nje i Durmitorskog odreda, koji je od Vrhovnog štaba dobio naređenje da uputi svoje dijelove prema Foči i Kalinoviku (vid. nap. 137).

296 Odnosi se na izvještaj Glavnog štaba NOP odreda za Hrvatsku od 26. decembra 1941, koji predstavlja dodatak izvještaju s prvog savjetovanja Glavnog štaba održanog 13. decembra 1941. u selu Zbjegu (Kordun). U ovom izvještaju je dat pregled stanja narodnooslobodilačke borbe u Hrvatskoj, a u Vrhovnom štabu je primljen između 5. i 8. januara 1942. (*Zbornik*, tom V, knj. 2, dok. br. 99).

297 Na području Korduna, Banije, Like i Hrvatskog primorja bilo je početkom marta 1942. godine 5214 partizana (Kordunaška grupa odreda imala je 2113, Lička grupa odreda 1802, Banijski odred 691 i Primorsko-goranski odred 608 partizana).

298 U Sremu su tada postojala dva partizanska odreda: Fruškogorski NOP odred, formiran 9. septembra 1941, i Podunavski NOP odred, formiran krajem istog mjeseca. Njima je Vrhovni štab 9. januara 1942. naredio da se stave pod komandu Glavnog štaba NOP odreda za Hrvatsku (vid. str. 106).

299 Na teritoriji Hrvatske formirano je u aprilu 1942. pet operativnih zona s odgovarajućim štabovima.

300 Odlukom od 19. decembra 1941. jugoslovenska vlada je zbog saradnje s Nijemcima lišila čina generala Milana Nedića i još nekoliko generala i oficira.

[301] *Pismo* nije sačuvano. Njega je u Vrhovni štab, koji se nalazio u Čevljanovićima kod Sarajeva, donio kurir Fruškogorskog NOP odreda Boško Palkovljević Pinki, koji je, s još jednim kurirom, 8. januara 1942. stigao iz Srema u Vrhovni štab.

[302] *Fruškogorski NOP odred* je bio formiran još 9. septembra 1941. na Fruškoj gori od izvjesnog broja komunista koji su 22. avgusta pobjegli iz kaznione u Sremskoj Mitrovici i boraca iz nekoliko sremskih mjesta. Imao je oko 60 boraca. Polovinom 1942. povećao se na 6 četa s 350 boraca.

[303] Ne raspolažući pouzdanim vijestima o situaciji u Srbiji poslije velike jesenje njemačke ofanzive, Vrhovni štab je početkom januara 1942. ocjenjivao stanje u toj pokrajini kao dosta povoljno. Situacija je, međutim, bila takva da je narodnooslobodilački pokret dovela u ozbiljnu krizu.

[304] *Pop Vlada Zečević* i *poručnik Ratko Martinović* formirali su u Rađevini, u okolini Krupnja, vojnočetnički odred koji se zajedno s partizanskim jedinicama uspješno borio protiv okupatora. U toku i neposredno poslije njemačke ofanzive u toku novembra 1941. njihov se odred osuo (vid. nap. 263. i 264).

[305] U Vrhovni štab, koji se nalazio u Čevljanovićima između Sarajeva i Olova, stigao je 6. januara 1942. iz zapadne Srbije *kurir Valjevskog NOP* odreda Dragoljub Grujić (vid. nap. 283).

[306] U jednoj borbi s Nijemcima koju je vodio Rađevski bataljon Valjevskog NOP odreda decembra 1941, poginuo je jedan borac, a lakše je ranjen Vlada Zečević.

[307] Vrhovni štab je iz sela Radoinje kod Nove Varoši 2. decembra 1941. vratio u Srbiju grupu vojnih i partijskih rukovodilaca s Mirkom Tomićem na čelu. U grupi se nalazio i pop Vlada Zečević (vid. nap. 123).

[308] Zečevićev i Martinovićev odred nije uspio da se održi: dio boraca je otišao kućama, a ostatak je prišao dijelom Valjevskom NOP odredu, a dijelom četnicima. U dogovoru s članom Glavnog štaba NOP odreda za Srbiju Mirkom Tomićem, Štab Valjevskog NOP odreda je uputio u Rađevinu dva bataljona (Rađevski i Tamnavski) da bi prikupili i priključili sebi ostatke Zečevićevog i Martinovićevog odreda. Bataljoni su stigli u Rađevinu, ali su se morali vratiti neobavljena posla, ne uspejsvši da prikupe odred.

[309] U rejonu Zvornika, Koviljače, Loznice i Krupnja nalazila se početkom januara 1942. glavnina njemačke 342. pješadijske divizije, koja se tu pripremala za izvođenje operacija u istočnoj Bosni, koje je trebalo da otpočnu 15. januara. Vrhovni štab NOPOJ nije poznavao situaciju u tom kraju (u Podrinju), niti je išta znao o koncentraciji 342. divizije i o raspadu Zečevićevog i Martinovićevog odreda kada je izdao naređenje da se neka od tih mjesta napadnu i zauzmu.

[310] Tito je imao u vidu da se na teritoriji Valjevskog NOP odreda nalazio član Glavnog štaba NOP odreda za Srbiju Mirko Tomić, koga je Vrhovni štab 2. decembra 1941. vratio iz Sandžaka (iz sela Radoinje kod Nove Varoši) s grupom rukovodilaca i boraca (vid. nap. 123).

[311] Članak *Za šta se bore partizani u Bosni i Hercegovini* napisao je Moša Pijade, član CK KPJ (vid.: *Zbornik*, tom IV, knj. 3, dok. br. 1).

[312] Riječ je o članku *Komunistička partija Jugoslavije u današnjoj narodnooslobodilačkoj borbi*, objavljenom u »Borbi«, br. 8—9 od 7. novembra 1941 (vid. dok. u 7. tomu).

[313] Odnosi se na proglas Vrhovnog štaba NOPOJ, Centralnog komiteta KPJ, Glavnog štaba NOPO za Bosnu i Hercegovinu i PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu izdat u prvoj polovini januara 1942. narodima Bosne i Hercegovine, u kome se pozivaju Srbi, Hrvati i Muslimani u zajedničku borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika (*Zbornik*, tom IV, knj. 3, dok. br. 44).

[314] Misli se na *pakt o prijateljstvu i nenapadanju* koji su 6. aprila 1941. potpisali u Moskvi predstavnici vlada SSSR-a (Vjačeslav Molotov, ministar spoljnih poslova) i Kraljevine Jugoslavije (Milan Gavrilović, jugoslovenski poslanik u Moskvi).

315 Ovo uputstvo je sastavljeno u CK KPJ, a jedan od njegovih koautora je, uz Rankovića i Žujovića, i Tito.

316 U CK KPJ stiglo je iz Zagreba oko 8. januara 1942. pismo Vladimira Popovića, pisano 28. decembra 1941 (*Zbornik*, tom II, knj. 2, dok. br. 77), a s njim i znatan broj listova, letaka i drugog propagandnog materijala iz Slovenije: »*Slovenski poročevalec*«, informativni list OF; »*Osvobodilna fronta*«, centralni organ OF; »*Slovenski partizan*«, organ Štaba slovenačkih narodnooslobodilačkih partizanskih četa; »*Izvestja*«, list koji je izdavala grupa »Stara pravda« pod rukovodstvom inž. Črtomira Nagodea; »*Slovenija in Evropa*«, list koji je izdavala grupa »Straža«, bjelogardistička frakcija, pod rukovodstvom profesora teologije dr Lamberta Erliha.

317 Odnosi se na inž. *Črtomira Nagode*, vođu grupe »Stara pravda«, koja je januara 1942. isključena iz Osvobodilne fronte. Nagode je tada stupio u »Slovensku zvezu«, izdajničku reakcionarnu organizaciju, osnovanu marta 1942. S protivnarodnim djelovanjem nastavio je i poslije rata, te je avgusta 1947. osuđen na smrt.

318 »*Delo*« je od 1940. bilo organ Centralnog komiteta Komunističke partije Slovenije. Te godine su izašla dva broja, 1941. godine tri broja, a 1942. pet brojeva.

319 Radi se o komunikeu CK KP Slovenije od novembra 1941. o stavu Komunističke partije Slovenije u pogledu slovenačkog nacionalnog pitanja, objavljenom u »Slovenskom poročevalcu«, god. II, br. 24 od novebmra 1941. i štampanom kao letak (*Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji*, knj. 1, Ljubljana, 1962, str. 169—171).

320 Obavještenja o prelasku *Draže Mihailovića* u Bosnu kojima je Vrhovni štab NOPOJ tada, početkom januara 1942. raspolagao, nisu bila tačna (vid. nap. 200).

321 *Slovenska ljudska stranka* — poslije slovenačkog katoličkog kongresa 1892. nastala je Katoličko-narodna stranka, da bi 1905. dobila naziv Slovenska ljudska stranka (SLS); bila je inicijator Majske deklaracije (30. maja 1917), kada se razvio širok pokret, koji je u proljeće 1918. zahtjev za mirom postavljao već na revolucionaran način. Nakon 1918. u ujedinjenoj državi SLS zastupa autonomistički program, koji napušta naročito nakon sporazuma s radikalima 1927. (Bledski sporazum). Poslije atentata u Skupštini šef ove stranke dr Anton Korošec obrazovao je vladu četvorne koalicije i kasnije ušao u Živkovićevu vladu, da bi uskoro zatim prešao u opoziciju i istrajao u njoj do juna 1935. napuštajući ponovo autonomistički program. U novoj, Stojadinovićevoj vladi A. Korošec je bio ministar unutrašnjih poslova, a SLS je imala svoje predstavnike u svim vladama do aprilske katastrofe 1941.

322 *Boris Kidrič*, član CK KP Slovenije i sekretar Izvršnog odbora Osvobodilne fronte, bio je jedan od najistaknutijih rukovodilaca narodnooslobodilačkog pokreta u Sloveniji.

323 Odnosi se na pismo koje je Vrhovni štab NOP odreda Jugoslavije 2. januara 1942. uputio Izvršnom odboru Osvobodilne fronte (vid. str 78).

324 Na III zasjedanju Vrhovnog plenuma Osvobodilne fronte, održanom u Ljubljani 16. septembra 1941, odlučeno je da se Vrhovni plenum OF konstituiše u Slovenački narodnooslobodilački odbor. Odbor je uputio proglas slovenačkom narodu (vid.: »*Dokumenti ljudske revolucije u Sloveniji*«, knj. 1, str. 116—117).

325 Riječ je o uputstvima (tzv. Fočanskim propisima), koja su bila izrađena u Vrhovnom štabu početkom februara 1942 (vid. nap. 177).

326 Riječ je o grupi od 8 istaknutih rukovodilaca KP Slovenije koje su italijanske vlasti uhapsile početkom decembra 1941. Rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta je bezuspješno pokušalo na razne načine, uključivši i potplaćivanje, da oslobodi uhapšene drugove (vid. nap. 204).

327 Odnosi se na Krimski bataljon (nazvan po planini Krimu) koji je dejstvovao u blizini Ljubljane. Bataljon je formiran krajem septembra 1941. u partizanskom logoru Zali pod Osredekom od Mokrečke, Robske, Preserske, Loške, Borovničke i Ribničke čete i imao je 150 naoružanih boraca. Izveo je nekoliko uspješnih akcija, ali je 26. oktobra bio okružen od jakih italijanskih snaga u rejonu Bele

vode, Draga, Osredek i Travna gora i u teškoj borbi gotovo uništen. Bataljon je ponovo formiran početkom januara 1942. od preživjelih i novih boraca.

[328] *Ivan Maček Matija* imao je pseudonim *Gustl.* Zajedno s E. Kardeljom on je 12. januara 1942. otputovao iz sjedišta Vrhovnog štaba (iz Čevljanovića) preko Sarajeva i Zagreba ilegalnim kanalom za Sloveniju, gdje je postao politički komesar Glavnog štaba.

[329] Krivotvorena dokumenta je uspješno izrađivala dokumentna tehnika koja je bila organizovana kao sektor Centralne tehnike KP Slovenije. Do maja 1942. nju je vodio Janek Šubic Ladi, a potom Ana Kariš (Darja Brenk).

[330] Pismo je napisao Edvrad Kardelj, član Politbiroa CK KPJ, po Titovim uputstvima, te se Tito može smatrati koautorom.

[331] Štab Romanijskog NOP odreda uputio je 10. januara 1942. izvještaj Glavnom štabu NOP odreda Bosne i Hercegovine, u kome ga je, pored ostalog, obavijestio o dolasku u Višegrad dvije čete Nijemaca i nekoliko četa nedićevaca i o upućivanju nekih jedinica Romanijskog odreda prema Višegradu da bi pojačali položaje na Semeću i zatvorili komunikaciju Višegrad—Rogatica (*Zbornik*, tom IV, knj. 4, dok. br. 2).

[332] U toku su bile pripreme njemačkih i ustaško-domobranskih trupa za izvođenje ofanzivne operacije protiv ustaničkih snaga u istočnoj Bosni, koja je trebalo da počne 15. januara 1942. U ofanzivi, kod nas poznatoj pod nazivom »druga neprijateljska ofanziva«, angažovane su dvije njemačke divizije (342. i 718. pješadijska divizija) i desetak domobranskih i ustaških bataljona. Do Vrhovnog štaba i štabova istočnobosanskih NOP odreda doprle su vijesti o koncentraciji neprijateljskih snaga oko slobodne teritorije koju su držali odredi: Romanijski, »Zvijezda« i Birčanski, što je ocijenjeno kao nagovještaj mogućeg napada neprijatelja.

[333] *Slaviša Vajner Čiča*, komandant Romanijskog NOP odreda dobio je od Vrhovnog štaba novi zadatak: da sa dijelovima svog odreda i jednim bataljonom 1. proleterske brigade zatvori pravac Vlasenica—Han-Pijesak. Izvršavajući taj zadatak on je 21. januara 1942. poginuo na Pjenovcu kod Han-Pijeska u borbi s njemačkom jedinicom iz sastava 697. puka 342. pješadijske divizije, koja je, zahvaljujući kretanju na skijama, iznenadila partizane.

[334] Vrhovni štab NOPOJ je raspolagao oskudnim podacima o pripremama neprijatelja za ofanzivu. Kako nije bio obaviješten da će u njoj učestvovati jake njemačke snage, razmatrao je mogućnost njihovog *opkoljavanja i uništenja.*

[335] Riječ je o prikupljanju njemačke 718. pješadijske divizije i domobranske 5. pješačke divizije u rejonu Mokrog i Pala u cilju njihovog prodora na Romaniju i u dolinu Prače.

[336] *Crepoljska i Crnovrška četa* bile su u sastavu Crnovrškog bataljona NOP odreda »Zvijezda«.

[337] *Manojlo S. Pejić*, kapetan bivše jugoslovenske vojske, bio je u to vrijeme na dužnosti načelnika štaba četničke Komande operativnih jedinica istočne Bosne i Hercegovine.

[338] Tačan naziv ovog četničkog štaba bio je: Komanda operativnih jednica istočne Bosne i Hercegovine. Njen komandant je bio major Boško Todorović, koji se na tom položaju nalazio od 18. novembra, mada je zvanično imenovan na sastanku tzv. Privremene uprave istočne Bosne održanom 28. i 29. decembra 1941. S pogibijom Boška Todorovića 19. februara 1942. prestala je da postoji ta komanda, a obnovljena je 1. avgusta 1942. Sve do njenog definitivnog ukidanja, početkom aprila 1945, njen komandant je bio major Petar Baćović.

[339] Riječ je o ljekaru dr *Kurtu Leviju*, upravniku partizanske bolnice u Užicu. Njega su prilikom povlačenja iz Užica uhvatili četnici i predali Nijemcima, koji su ga strijeljali.

340 Komandant Višegradskog četničkog odreda poručnik *Kamenko Jevtić* otvoreno je sarađivao s okupatorskim garnizonom u Višegradu i bio jedan od prvih četničkih komandanata u istočnoj Bosni koji je stupio u borbu protiv partizana.

341 U toku jeseni 1941. na teritoriju istočne Bosne prešlo je iz Srbije nekoliko četničkih jedinica (vid. nap. 280).

342 O stavu londonske vlade prema Nediću i grupi oficira vid. nap. 300.

343 Komanda bosanskih četničkih odreda nije prihvatila predlog Vrhovnog štaba NOP odreda Jugoslavije, tako da nije došlo do pregovora o mjerama koje je trebalo preduzeti u vezi s neprijateljskom ofanzivom na slobodnu teritoriju istočne Bosne, koja se tih dana očekivala.

344 *Proglas* je napisan oko 11. januara 1942. u selu Čevljanovićima kod Sarajeva, vjerovatno na osnovu odluke donijete na savjetovanju u Ivančićima koje je održano 7. i 8. januara 1942, ili na osnovu zaključaka donijetih na sjednici CK KPJ koja je održana 11. januara 1942. u Čevljanovićima. Jedan od koautora ovog pisma je i Tito. Proglas je umnožavan na šapirografu i pisaćoj mašini i dostavljen partizanskim štabovima, koji su ga rasturali po jedinicama i na terenu, a ubacivan je u garnizone koji su bili pod okupatorskom i kvislinškom vlašću. Tekst koji se ovdje objavljuje uzet je iz zaplijenjene neprijateljske arhive.

345 U sastavu Romanijskog NOP odreda nalazio se *Muslimanski partizanski bataljon*. Najprije je, u oktobru 1941, na Romaniji bila formirana partizanska četa s oko 60 boraca Muslimana iz Šatorovića (kod Rogatice), koja je u decembru prerasla u bataljon jačine 3 čete s oko 150 boraca. Bataljonom je komandovao Mujo Hodžić. I u drugim bosanskim i hercegovačkim partizanskim jedinicama bilo je boraca Muslimana.

346 Misli se na ustanike Srbe u Bosni koji su se nazivali četnicima i prvih mjeseci se zajedno s partizanima borili protiv okupatora i ustaša. Pod uticajem svojih vođa, mahom oficira koje je u Bosnu slao Draža Mihailović, četnici su prešli u izdaju, postavši neprijatelji narodnooslobodilačke borbe i saveznici okupatora i kvislinga.

347 Riječ je o pripremama Nijemaca za izvođenje januarske ofanzive protiv ustaničkih snaga na teritoriji istočne Bosne. U toj ofanzivi je, pored njemačkih i italijanskih trupa, trebalo da učestvuju i ustaške i domobranske snage (vid. nap. 332).

348 Odnosi se na zimsku ofanzivu trupa Crvene armije na frontu pred Moskvom, koja je počela decembra 1941. (vid. nap. 37).

349 Naređenje je bez adrese. Vrhovni štab ga je vjerovatno uputio Štabu Romanijskog NOP odreda (ili Glavnom štabu NOP odreda Bosne i Hercegovine) iz sela Gajeva, gdje je stigao 14. januara iz Čevljanovića.

350 Odnosi se na jedinice tzv. zaprečne grupe »Vareš« (4 domobranska i 1 ustaški bataljon Crne legije), koje su učestvovale u januarskoj ofanzivi u istočnoj Bosni napadajući na slobodnu teritoriju s linije Vijaka—Vareš—Breza—Podlugovi.

351 Vrhovni štab je činio sve da četnike, dojučerašnje ustanike borce protiv ustaša, privoli da se uključe u odbranu slobodne teritorije. Njegovo obraćanje *četničkoj komandi* bilo je motivisano željom da se četnici otrgnu od uticaja izdajničkih vođa i pridobiju za borbu protiv njemačkih i ustaško-domobranskih trupa, koje su ugrozile slobodnu teritoriju.

352 U dolini Krivaje se nalazila *Cerska četnička brigada kapetana Dragoslava Račića*, koja je 11. decembra 1941. prešla iz Srbije u istočnu Bosnu i učestvovala, zajedno s partizanskim i mjesnim četničkim jedinicama, u borbama protiv domobranskih i ustaških snaga u Kladnju i Olovu. Č m je počela njemačka ofanziva, Cerska brigada je napustila položaje i povukla se u Srbiju prešavši preko Drine kod Starog Broda.

353 Prilikom povlačenja s Romanije preko Glasinca na Jahorinu od 17. do 20. januara 1942, Vrhovni štab je prolazio pored spaljenih naselja i susretao zbjeg naroda koji je iz selâ u dolinama Prače i Vrhprače po zimi bježao pred ustašama,

koji su palili njihove domove i ubijali srpski živalj, dok su četnici na tom frontu napustili položaje. Stoga je po dolasku na Jahorinu uputio dijelove 1. proleterske brigade da zaustave neprijatelja i odbace ga iz sela u dolinama Prače i Vrhprače. Pod utiskom mučnih prizora koje su pružali spaljeni domovi i zbjegovi naroda, Vrhovni štab je izdao ovaj proglas, u kome je osudio izdaju četničkih vođa i njihovu saradnju s okupatorom.

354 *Aćim Babić*, jedan od vođa četničkih jedinica u rejonu Vlasenice i Han-Pijeska, bio je član četničke Privremene uprave istočne Bosne i njen povjerenik za poljoprivredu i ishranu.

355 *Sergije Mihajlović*, kapetan II klase bivše jugoslovenske vojske, po napuštanju Foče od strane Italijana 5. decembra 1941 (vid. nap. 97), sa svojim četnicima preuzeo je komandu u tom gradu, formirao četnički odred i izvršio masakr nad muslimanskim življem u Foči i u obližnjim selima.

356 Riječ je o dolasku iz Srbije u istočnu Bosnu grupâ oficira i četničkih odreda u jesen 1941. (vid. nap. 280).

357 Četnici su u istočnoj Bosni, naročito u njenom južnom dijelu, u dolini gornje Drine, izvršili nečuvena nasilja nad muslimanskim stanovništvom. Samo u fočanskom srezu ubili su potkraj 1941. i u januaru 1942. godine 2123, a u goraždanskom i čajničkom srezu još oko 2880 Muslimana.

358 Destruktivna aktivnost četnika izazvala je previranje u istočnobosanskim partizanskim jedinicama, njihovo osipanje i prelaženje znatnog broja boraca, pa i čitavih jedinica, u četnike (vid. nap. 281). To je izazvalo slabljenje moralno-političke čvrstine partizanskih jedinica i pogodovalo propagandi stava da se okupatorskim trupama ne pruža otpor.

359 Odnosi se na četničku Privremenu upravu istočne Bosne. Na inicijativu Glavnog štaba NOP odreda za Bosnu i Hercegovinu u Vlasenici je 16. novembra 1941. održana konferencija predstavnika partizanskih i četničkih jedinica istočne Bosne radi raščišćavanja spornih pitanja i iznalaženja zajedničke platforme za borbu protiv okupatora i kvislinga. Uvidjevši da će ostati u manjini i da će biti razobličena njihova razbijačka djelatnost, četnici su napustili konferenciju i sljedećeg dana na svojoj skupštini izabrali Privremenu upravu istočne Bosne raskinuvši sporazum od 1. oktobra 1941. o saradnji i zajedničkom (partizansko-četničkom) Operativnom štabu za istočnu Bosnu.

360 Četnička Komanda operativnih jedinica istočne Bosne i Hercegovine bila je u *Vlasenici*, a ne na *Han-Pijesku*. Njen komandant major Boško Todorović nalazio se tih dana u istočnoj Hercegovini, tako da je u Vlasenici bio samo načelnik toga štaba kapetan Manojlo S. Pejić.

361 Major Jezdimir Dangić, komandant Bosanskih četničkih odreda, nalazio se početkom januara 1942. u Srbiji, gdje je stupio u kontakt s Nijemcima i ponudio im saradnju u borbi protiv partizana. O tome je njemački general u Zagrebu Glez fon Horstenau, 4. februara 1942. izvjestio svoju Vrhovnu komandu o sljedećem: »Dangić je već pred sadašnjom akcijom čišćenja u istočnoj Bosni izrazio želju za saradnjom. On je izjavio da je spreman da se njegove četničke trupe. . . potčine njemačkoj komandi za borbu protiv komunista.« (A-VII, NAV-N-T-501, f. 266/174-6). A njegov štab je 9. januara, pet dana pred početak njemačke ofanzive, upozorio potčinjene jedinice da bi »svaki otpor bio štetan i uzaludan«. (A-VII, k. 5, reg. br. 32-1.)

Komandant Višegradskog četničkog odreda Kamenko Jevtić je 11. januara 1942. iz Višegrada pisao komandantu Operativnih jedinica majoru Bošku Todoroviću sljedeće:

»Njemačke trupe će uskoro krenuti u čišćenje komunista u Bosni. . . Potrebno je da svi stupite u vezu s Nemcima. Kažite im da ste srpski nacionalni četnici, koji se bore protiv ustaša i komunista za spasavanje čestitog srpskog naroda. Obavestite ih o komunistima i čistite komuniste. O svemu je obavešten major Dangić radi uprav-

ljanja. Ja sam Nemcima već rastumačio da čajnički i fočanski srez treba da budu čisti četnički srezovi... Ne smemo mirno gledati da samo nemačke trupe uništavaju komuniste jer će tada uništiti i sav srpski narod, jer oni ne raspoznaju ko je partizan, a ko je četnik... Višegradski četnički odred sprema jednu jaku četu koja će s nemačkim trupama poći u svetu borbu protiv komunista za slobodu srpskog naroda i odvajanje višegradskog sreza od ustaša.« (A-VII, k. 231, reg. br. 1/12.)

I četnički komandanti Sergije Mihajlović i Milenko Kekić obavijestili su 13. januara 1942. iz Foče Boška Todorovića da Nijemci dolaze u istočnu Bosnu »više kao pomoć«, a dva dana kasnije, istog dana kada je počela njemačka ofanziva, četnički delegati na pregovorima s njemačkom i italijanskom komandom u Višegradu poručnik Bulovan i potporučnici Antonić i Jovanović uputili su sljedeću telefonsku poruku četničkom štabu u Rogatici:

»Obavestite sve naše četnike i komandire četa koji se nalaze na domaku Rogatice da su danas, 15. januara 1942, delegati srpskih četnika Bosne vodili pregovore s nemačkom i italijanskom komandom u Višegradu. Rezultati su povoljni. Četnici i Nemci neće imati niiakve sukobe niti sukoba sme biti«. (A-VII, k. 62, reg. br. 12/2-25.)

362 Znatan broj četnika se nije povinovao naređenju svojih vođa da se priključi njemačkim i ustaško-domobranskim jedinicama. Uvidjevši da su prevareni i izdani, mnogi od njih su izrazili spremnost da zajedno s partizanima i pod njihovom komandom nastave borbu. Vrhovni štab je od njih formirao tzv. dobrovoljačke odrede.

363 U toku njemačke ofanzive u istočnoj Bosni koja je počela 15. januara 1942. Vrhovni štab se s dijelovima 1. proleterske brigade (4. bataljonom i po jednom četom 2. i 5. bataljona) prebacio s Romanije preko Glasinca i rijeke Prače, na Jahorinu, gdje je stigao 18. januara uveče, izbjegavši tako okruženje od strane jedinica 342. i 718. divizije. Ostale jedinice 1. proleterske brigade (izuzev 6. bataljon, koji se sljedećeg dana takođe povukao na Jahorinu) izvele su po velikoj hladnoći legendarni »igmanski marš«, prešavši prethodno zavejani Ozren i rijeku Bosnu i stigavši na teritoriju Kalinovičkog NOP odreda.

364 Po dolasku na Jahorinu Vrhovni štab je preduzeo mjere da organizuje »jahorinski front« kako bi odbio napade ustaško-domobranskih jedinica iz doline Prače (vid. nap. 353).

365 Na sjeverozapadnim padinama Jahorine, na frontu prema Palama i Sarajevu, zajedno s jedinicama Romanijskog NOP odreda nalazile su se i neke četničke jedinice, koje su došle iz Srbije (vid. nap. 280). Čim je počela njemačka ofanziva one su napustile položaje i povukle se prema Goraždu. Komandant Zlatiborskog četničkog odreda vojvoda Radomir Đekić povukao se sa svojim ljudstvom u Srbiju, a general Ljuba Novaković je pobjegao na Jahorinu, ostavši bez svojih vojnika, koji su se razbježali dijelom prema Drini, a dijelom u planinska sela Jahorine.

366 Njemačke trupe i njima sadejstvujuće jedinice NDH nastupale su uglavnom duž komunikacija, ne zalazeći dublje u unutrašnjost oslobođene teritorije. Vrhovni štab nije raspolagao podacima o njihovoj pravoj snazi, koja je bila znatno veća nego što je on smatrao, niti o neprijateljskim dejstvima na cijeloj teritoriji na kojoj je ofanziva izvođena (od Zvornika do Sarajeva i od Višegrada do Kladnja). U ofanzivi su bile angažovane jake snage: njemačke — dvije divizije (718. i 342. pješadijska) i 1 tenkovski bataljon; ustaško-domobranske — 13 bataljona i 6 haubičkih baterija i italijanske — 1 alpinski bataljon.

367 Analizirajući situaciju u istočnoj Bosni u toku i neposredno poslije njemačke i ustaško-domobranske januarske ofanzive, Tito je ocijenio da su se znatne ustaničke srpske mase koje su podlegle propagandi četnika i stupile u njihove redove osjetile prevarene. U želji da ih otrgne od četničkog uticaja i uključi u borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika, Tito je u Bogovićima, selu na Jahorini, vjerovatno 22. januara, donio odluku o formiranju tzv. *dobrovoljačkih jedinica* koje će biti pod komandom Vrhovnog štaba, ali će imati posebne oznake (trobojnicu umjesto petokrake zvijezde). Odluka o formiranju dobrovoljačke vojske objavljena je u »Biltenu Vrhovnog štaba br. 12 i 13 za decembar 1941. i januar 1942 (*Zbornik*, tom II, knj. 1, dok. br. 115).

368 Teritorija *Kalinovičkog NOP odreda* nije bila zahvaćena njemačkom januarskom ofanzivom, jer je pretežno ulazila u italijansku okupacionu zonu, u kojoj njemačke trupe nisu dejstvovale. Da bi iskoristio dejstva njemačkih i svojih jedinica na Romaniji i u dolini Prače, Štab 3. domobranskog korpusa u Sarajevu je organizovao napad jednog svog odreda iz rejona Pala preko Jahorine u pravcu Goražda i Foče s ciljem da povrati ta mjesta. Odred je 17. januara zauzeo Bistricu, a sljedećeg dana i Vrhpraču i počinio zvjerstva nad srpskim življem, ali je na Korijenu bio zaustavljen od dijelova Kalinovičkog NOP odreda.

369 Poslije napuštanja Foče od strane italijanskih trupa u grad su 5. decembra ušle četničke jedinice kapetana Sergija Mihajlovića i izvršile pokolj muslimanskog stanovništva (vid. nap. 290. i 357). Četnicima je pao u ruke veliki plijen u oružju i municiji, koji su jedinice NDH, po naređenju Italijana, morale ostaviti prilikom napuštanja Foče. Vrhovni štab je krajem decembra 1941. naredio Štabu Durmitorskog NOP odreda da uputi dva bataljona prema Kalinoviku, Goraždu i Čajniču, a od Glavnog štaba NOP odreda za Crnu Goru i Boku je zahtijevao da u Bosnu uputi najmanje 1500 boraca koji bi posjeli Foču, Goražde, Ustipraču i Kalinovik (vid. str. 42 i 47). Štab Durmitorskog NOP odreda je 10. januara počeo s mobilizacijom ljudstva za formiranje pomenuta dva bataljona. Jedan od njih, bataljon »Vojvoda Momčilo« (jačine 235 boraca), upućen je k Šćepan Polju, odakle je jedna njegova četa krenula k Trnovu, a ostale dvije su 20. januara ušle u Foču rastjeravši četnike.

370 U planovima Vrhovnog štaba oblast gornje Drine i izvornog dijela Neretve zauzimala je početkom 1942. značajno mjesto. Stvaranjem slobodne partizanske teritorije u tom dijelu zemlje prekinula bi se aktivnost četnika, razbila ustaška uporišta u selima u izvornom dijelu Neretve, čvršće bi se povezale istočnobosanske, hercegovačke, crnogorske i sandžačke partizanske jedinice i stvorili povoljni uslovi za njihovo povezivanje s partizanskim snagama u zapadnoj Bosni i Dalmaciji. Vrhovni štab je zbog toga angažovao jače snage (1. proletersku brigadu i dijelove crnogorskih, istočnobosanskih i hercegovačkih jedinica) u toj oblasti, a nosio se i mišlju da zauzme Kalinovik. Od te je namjere, međutim, odustao pošto se u tom gradu nalazila jača italijanska posada (3. bataljon 55. puka divizije »Marke« s vodom tenkova).

371 Kada je počela njemačka januarska ofanziva u istočnoj Bosni, Vrhovni štab je odlučio da glavninu 1. proleterske brigade prebaci na Jahorinu kako bi je izvukao iz neprijateljskog obruča, a da na teritoriji Romanijskog odreda i odreda »Zvijezda« ostavi samo dva njena bataljona. Nepovoljan razvoj situacije je, međutim, spriječio ostvarenje te namjere. Zakasnivši s izvršenjem dobijenog naređenja, štab brigade je ostao na teritoriji Romanijskog NOP odreda sa svoja četiri bataljona, s kojima je, krajem januara, izvršio poznati »igmanski marš«, da bi zaobilaznim putem, preko Ozrena, Sarajevskog polja i Igmana, stigao na teritoriju Kalinovičkog NOP odreda. Vrhovni štab nije o ovim okolnostima bio obaviješten, te je izrazio čuđenje što njegovo naređenje o povlačenju glavnine 1. proleterske brigade na Jahorinu nije bilo izvršeno.

372 Pokrajinski komitet KPJ i Glavni štab za Bosnu i Hercegovinu nalazili su se na oslobođenoj teritoriji Romanijskog NOP odreda, u selu Šahbegovićima na Romaniji.

373 Vjerovatno se odnosi na Mazlinu, selo na južnim padinama Jahorine, oko 20 km sjeveroistočno od Kalinovika, kamo je Vrhovni štab namjeravao da se prebaci. Kada je primio obavještenje da su u Foču ušli dijelovi Durmitorskog NOP odreda rastjeravši četnike, promijenio je odluku i krenuo za Foču.

374 Prilikom formiranja 1. proleterske narodnooslobodilačke udarne brigade 21. decembra 1941. u Rudom, u njenom sastavu je bilo pet bataljona (1. i 2. crnogorski, 3. kragujevački, 4. kraljevački i 5. šumadijski). Bilo je predviđeno da kao šesti uđe Kosmajski bataljon, u kom cilju je Vrhovni komandant 28. decembra 1941. uputio naređenje delegatu Vrhovnog štaba u Sandžaku da taj bataljon uputi u istočnu Bosnu u sastav brigade. Delegat Vrhovnog štaba je, međutim, umjesto Kosmajskog (koji je tih dana bio angažovan u rejonu Priboja), uputio Beogradski bataljon. Mada

je bilo predviđeno da u sastav bripade uđu po jedan bosanski, hrvatski i slovenački bataljon, do toga nije došlo (vid. nap. 118. i 135).

375 Prilikom formiranja 1. proleterske brigade 21. decembra 1941. u Rudom nije bio postavljen njen komandant, već samo politički komesar — Filip Kljajić Fića. U naredbi Vrhovnog štaba NOPOJ i Centralnog komiteta KPJ, koja je toga dana pročitana u Rudom pred strojem brigade, stajalo je da »komandu nad brigadom ima privremeno Vrhovni štab NOPOJ« (vid. str. 30). Po dolasku Vrhovnog štaba i brigade na teritoriju Romanijskog NOP odreda krajem decembra, *za komandanta brigade postavljen je Koča Popović*. U toku njemačke ofanzive u zapadnoj Srbiji novembra 1941, on je bio odsječen od svoje jedinice i prinuđen da se povuče u istočnu Bosnu (vid. nap. 125).

376 Riječ je o *Crnogorskom NOP odredu* za operacije u Sandžaku, koji je rasformiran 21. decembra 1941.

377 Tada je postojala samo jedna brigada — *1. proleterska narodnooslobodilačka udarna brigada*, ali je Vrhovni štab namjeravao da uskoro formira nove proleterske brigade.

378 U sastav Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije ušle su od kraja januara 1942, pored partizanskih, i *dobrovoljačke jedinice*, stvarane od ljudstva koje nije bilo voljno da stupa u partizanske jedinice, kao i od bivših četnika, koji su, razočarani zbog izdaje svojih vođa, napustili četničke redove i izrazili spremnost da se bore protiv okupatora i ustaša pod vođstvom Vrhovnog štaba NOP i DVJ (vid. nap. 367).

379 Dobrovoljačke jedinice bile su formirane samo u istočnoj i zapadnoj Bosni (desetak odreda i bataljona), ali se nisu dugo održale: istočnobosanske su se raspale u toku proljeća, a zapadnobosanske (bataljon u sastavu 3. krajiškog NOP odreda) početkom jeseni 1942.

380 Komandant Glavnog štaba NOP odreda Bosne i Hercegovine Svetozar Vukmanović Tempo nalazio se tih dana, januara 1942, u Sarajevu na ilegalnom zadatku: da organizuje dostavljanje Vrhovnom štabu obavještenja o kretanju neprijateljskih snaga i snabdijevanje jedinica sanitetskim i drugim protrebnim materijalom, kao i da organizuje rad na pridobijanju oficira iz domobranskih jedinica. Pored toga, trebalo je da se liječi u gradu.

381 Izvještaji i drugi materijal partijskih i vojnih rukovodstava Hrvatske, Slovenije i Srbije stizali su u Vrhovni štab iz Zagreba vozom u Sarajevo, a odatle kuririma na oslobođenu teritoriju. (Tim kanalima je pošta stizala i u Užice dok su se u njemu, sve do kraja novembra 1941, nalazili CK KPJ i Vrhovni štab. Veza sa Centralnim komitetom i Vrhovnim štabom bila je prekinuta samo nekoliko dana u decembru 1941, kada su se oni, poslije povlačenja iz Užica, nalazili u rejonu Nove Varoši.)

382 Riječ je o Glavnom štabu NOP odreda za Bosnu i Hercegovinu s kojim Vrhovni štab poslije napuštanja Romanije i prelaska na Jahorinu i u Foču nije imao veze.

383 Odnosi se na *1. i 2. bataljon 1. proleterske brigade* koji su trebalo da krenu za Vrhovnim štabom preko Podromanije i Glasinca u pravcu Jahorine. Na teritoriji Romanijskog NOP odreda trebalo je, po odluci Vrhovnog štaba, da ostanu 3. i 5. bataljon 1. proleterske brigade (vid. nap. 371).

384 Naredbu o formiranju dobrovoljačkih jedinica Vrhovni štab je izdao 22. januara 1942. za vrijeme svog boravka na Jahorini, u selu Bogovićima (vid. nap. 367).

385 Odnosi se na zvjerstva koja su od 18. do 25. januara 1942. počinile ustaše u srpskim selima u dolini rijeke Prače i na sjevernim padinama Jahorine ubijajući nenaoružano stanovništvo i paleći i pljačkajući njihove domove (vid. nap. 353. i 368).

386 Foču je 20. januara 1942. oslobodio bataljon crnogorskih partizana »Vojvoda Momčilo« rastjeravši četnike kapetana Sergija Mihajlovića (vid. nap. 369).

Za oslobođenje Foče Vrhovni štab je doznao dva dana kasnije, 22. januara, a sljedećeg dana je od Štaba bataljona »Vojvoda Momčilo« dobio obavještenje da se četnici ponovo prikupljaju oko Foče, u kojoj se nalazi svega oko 120 partizana. Tito je 24. januara izjutra uputio k Foči Beogradski bataljon 1. proleterske brigade. Ova intervencija se, međutim, pokazala suvišnom, jer je u međuvremenu u Foču stigao i drugi bataljon Durmitorskog partizanskog odreda (»Bajo Pivljanin«, jačine 273 borca), tako da je opasnost bila otklonjena.

387 *Majora Boška Todorovića* su 20. januara 1942. u selu Vrba kod Gackog uhapsili partizani i sproveli za Štab Nikšićkog NOP odreda. Uz put, kod sela Krstaca, usljed nebudnosti grupe partizana koja ga je sprovodila, oslobodili su ga četnici popa Perišića. Mjesec dana kasnije Todorović je bio ponovo uhvaćen od strane Hercegovačko-crnogorskog udarnog bataljona (u Kifinom Selu kod Nevesinja) i strijeljan.

388 U toku februara 1942. Vrhovni štab je na teritoriji fočanskog sreza formirao *Fočanski narodnooslobodilački dobrovoljački odred* od mobilisanog ljudstva i bivših četnika koji su, razočarani u svoje vođe koje su ih u toku njemačke ofanzive izdale, izrazili spremnost da se bore pod komandom Vrhovnog štaba. Odred je imao 4 bataljona.

389 Komandant Romanijskog NOP odreda *Slaviša Vajner Čiča* je već tada bio mrtav. Poginuo je 21. januara 1941. u Pjenovcu, maloj željezničkoj stanici na pruzi Han-Pijesak—Olovo. Vijest o njegovoj pogibiji u Vrhovni štab je stigla tek krajem januara.

390 *Prva proleterska brigada* (njeni dijelovi koji su ostali na teritoriji Romanijskog NOP odreda i NOP odreda »Zvijezda«) toga dana je krenuia na čuveni »igmanski marš«, da bi se preko rijeke Bosne, Sarajevskog polja i Igmana probila na tertoriju Kalinovičkog NOP odreda i izvukla se iz neprijateljskog obruča. O odluci da se probija tim pravcem, koju su donijeli štab brigade i Glavni štab NOP odreda za Bosnu i Hercegovinu, Vrhovni štab nije ništa znao, te je bio uvjeren da će se njeni bataljoni, izuzev dva, koja je trebalo da ostanu na Romaniji, probiti preko Glasinca i doline Prače k Jahorini i Goraždu, kuda je njima u susret uputio dijelove 1. proleterske brigade koji su se nalazili s njim . dijelove Durmitorskog NOP odreda.

391 Iako su zauzele sva naseljena mjesta duž komunikacija i prokrstarile većim dijelom teritorije između rijeka Drine, Prače, Krivaje i Spreče, koju su prije ofanzive držale partizanske i četničke jedinice, njemačke i ustaško-domobranske trupe nisu u ovoj ofanzivi postigle planirane rezultate. Obje njemačke divizije su završile dejstva već 22. januara i napustile osvojeno područje: 342. divizija da bi se pripremila za odlazak na istočni front, a 718. divizija da bi izvela operacije protiv Ozrenskog NOP odreda na području planine Ozren kod Doboja. Ustaške i domobrenske trupe su se takođe povukle s većeg dijela zauzete teritorije, nemoćne da se na njoj održe. Tako su partizanske i četničke snage ponovo ovladale teritorijom koju su držale prije ofanzive, izuzev nekoliko mjesta duž komunikacije Sarajevo—Sokolac—Rogatica.

392 Odnosi se na: »Bilten Vrhovnog štaba NOP i DVJ« br. 12—13 za decembar 1941 — januar 1942; *Proglas Vrhovnog štaba NOP i DVJ narodima Bosne i Hercegovine* povodom njemačke ofanzive i izdaje četnika (vid. str.127); Uputstvo Centralnog komiteta KPJ političkim komesarima o organizacionoj izgradnji i ideološko-političkom radu partijskih organizacija (vid. str.112) i Proglas VŠ NOP i DVJ, CK KPJ, GŠ NOP odreda za BiH i PK KPJ za BiH narodima Bosne i Hercegovine (vid.str.123).

393 U dokumentima se često domobranske jedinice nazivaju *hrvatskom vojskom*.

394 Riječ je o januarskoj ofanzivi u istočnoj Bosni (tzv. romanijsko-birčanskoj) u kojoj su učestvovale njemačke, ustaško-domobranske i italijanske snage (vid. nap. 332. i 366).

395 Istočnobosanski četnici su u toku njemačke i ustaško-domobranske januarske ofanzive odigrali izdajničku ulogu. Napustivši položaje, oni su omogućili njemačkim i ustaško-domobranskim trupama da lakše prodru na oslobođenu teritoriju (vid. nap. 361. i 365).

396 Misli se na izvlačenje Vrhovnog štaba s dijelovima 1. proleterske brigade s Romanije na Jahorinu, na organizovanje »jahorinskog fronta« i na dolazak u Foču (vid. nap. 363. i 364).

397 *U Goražde* su 26. januara ušli bataljon Durmitorskog NOP odreda i četa 4. bataljona 1. proleterske brigade ne naišavši na otpor četnika. Kad su partizani ulazili u varošicu dočekao ih je postrojeni četnički bataljon Gojka Krezovića, koji je izrazio spremnost za saradnju s partizanima.

398 Odnosi se na *četničke jedinice* oko Foče i Goražda.

399 Vrhovni štab NOP i DVJ nije znao da se toga dana glavnina 1. proleterske brigade nije nalazila na teritoriji Romanije, Glasinca i Ozrena, već na putu za Igman (vid. nap. 390).

400 Misli se na Muslimane u selima u dolini Lima između Bijelog Polja i Prijepolja.

401 Odnosi se na »Bilten«, proglase i uputstva Vrhovnog štaba (vid. nap. 392).

402 Misli se na pismo *Blagoja Neškovića Mihajla*, sekretara PK KPJ za Srbiju, od 9. januara 1942, u kome je on obavijestio Centralni komitet KPJ o situaciji u Srbiji.

403 Svoj izvještaj i druge materijale Nešković je iz Beograda uputio u Zagreb Ivi Loli Ribaru, a on ih je 12. januara s ostalom poštom (*Zbornik*, tom II, knj. 2, dok. br. 103) poslao u Vrhovni štab, u Foču, gdje su stigli 27. januara. Tito ovdje misli na taj kanal kojim je trebalo održavati vezu s Neškovićem.

404 Za vrijeme boravka na slobodnoj teritoriji Romanijskog NOP odreda i NOP odreda »Zvijezda«, u prvoj polovini januara 1942, CK KPJ i Vrhovni štab NOP i DVJ uputili su Pokrajinskom komitetu KPJ za Srbiju i Glavnom štabu NOP odreda Srbije nekoliko direktivnih pisama preko više kanala. Tako je njihovo direktivno pismo Blagoju Neškoviću i Milošu Mamiću od 1. januara upućeno preko tri kanala: po Ivi Loli Ribaru, koji je 2. januara krenuo preko Sarajeva za Zagreb; po kuririma iz Srema (Bošku Palkovljeviću Pinkiju i još jednom), koji su 8. januara došli u Vrhovni štab, i po kuriru Valjevskog NOP odreda Dragoljubu Grujiću, koji je 6. januara stigao u Vrhovni štab (vid. nap. 283. i 301). Po istim kuririma upućeno je još nekoliko pisama Vrhovnog štaba i Centralnog komiteta KPJ (od 8. i 9. januara 1942).

405 Početkom 1942. u Vrhovnom štabu se vjerovalo da predstoji neposredan *napad Njemačke na Tursku* (vid. nap. 252).

406 Izvlačenje iz Srbije dviju njemačkih operativnih divizija, koje su učestvovale u jesenjoj ofanzivi protiv partizanskih snaga u zapadnoj Srbiji i Šumadiji '(113. pješadijske, koja je početkom januara upućena na istočni front, i 342. pješadijske, koja je angažovana u istočnoj Bosni u operacijama protiv istočnobosanskih partizanskih odreda i 1. proleterske brigade), prinudilo je njemačkog komandanta Jugoistoka da izvrši pregrupisavanje preostalih njemačkih posadnih snaga u Srbiji (704, 714. i 717. posadne divizije) smanjenjem njihovog okupacionog područja. Zbog toga je okupacija istočne i jugoistočne Srbije bila prepuštena jednom bugarskom okupacionom korpusu jačine tri divizije.

407 U direktivnom pismu koje su oko 1. januara 1942. uputili s Romanije Pokrajinskom komitetu KPJ za Srbiju odnosno njegovom sekretaru Blagoju Neškoviću i članu PK Milošu Mamiću (vid. str. 56), Tito i Ranković su im stavili u zadatak da »zbog udaljenosti i teškoća održavanja veza« stvore sekretarijat odnosno povjerenstvo PK KPJ za istočnu Srbiju sa sjedištem negdje u rejonu Niša, koje bi objedinjavalo rad okružnih komiteta Niša, Leskovca, Zaječara i Požarevca. Pokrajinsko povjerenstvo KPJ za jugoistočnu Srbiju formirano je 23. januara 1942. (u sastavu: Vasilije Buha kao sekretar, a kao članovi Milić Rakić, Leposava Stamenković Lenka i Dragi Stamenković), ali se nikad u tom sastavu nije sastalo.

408 Nedićeva vlada je 16. decembra 1941. donijela *Uredbu o uvođenju nacionalne službe* za obnovu Srbije (stupila na snagu 15. marta 1942.) Tom uredbom je bio uveden šestomjesečni rad za osobe od 17 do 45 godina starosti. Ovaj prisilni rad u radnim

jedinicama formiranim po uzoru sličnih službi u Njemačkoj, bio je uslov za stupanje u državnu službu, za upis na fakultete itd. Uredba je još obavezivala svakog građanina da učestvuje godinu dana u besplatnom radu »za naprednu Srbiju«.

409 Odnosi se na pismo CK KPJ od 9. januara 1942 (vid. str. 112).

410 Misli se na pisma CK KPJ od 14. decembra 1941. i od 1. januara 1942. upućena Pokrajinskom komitetu KPJ za Srbiju i na pismo Vrhovnog štaba NOPOJ upućeno Glavnom štabu NOP odreda za Srbiju od 8. januara 1942 (vid. str. 10, 56 i 86).

411 Članovi Glavnog štaba NOP odreda za Srbiju se nisu nalazili na okupu. Petar Stambolić i Milinko Kušić su se još uvijek nalazili u Sandžaku u rejonu Nove Varoši, dok su se Mirko Tomić i Zdravko Jovanović nalazili u zapadnoj Srbiji u rejonu Valjeva. Jovanović će se u martu 1942. s ostacima svog odreda prebaciti preko Drine u istočnu Bosnu. U novembru 1942. Vrhovni štab ga je uputio u Sloveniju, gdje je kao načelnik štaba 2. operativne zone poginuo.

412 Odnosi se na članove PK KPJ za Srbiju koji su se novembra—decembra 1941. zajedno s partizanskim jedinicama povukli iz Srbije u Sandžak (vid. nap. 161, 162, 163, 287. i 288).

413 CK KPJ je naložio da se iz Sandžaka vrate u Srbiju i istaknuti partijski radnici (sekretari i članovi okružnih rukovodstava). Ovdje je riječ o sljedećim rukovodiocima: Mijalku Todoroviću Plavom, koji je do povlačenja iz Srbije, krajem novembra 1941, bio sekretar OK KPJ za kragujevački okrug (pošto do njegovog prebacivanja nije došlo, dobio je dužnost pomoćnika političkog komesara 1. proleterske brigade); Mirku Milojkoviću, sekretaru OK SKOJ-a za kragujevački okrug; Dragoslavu Bogavcu, sekretaru OK KPJ za kraljevački okrug (kao politički komesar Fočanskog NOP odreda poginuo je u maju 1942. kod Čelebića); Mirku Tomiću (vid. nap. 123); Ištvanu Kizuru Brki, članu OK KPJ za Jagodinu (poginuo u avgustu 1942. na Kupresu kao politički komesar čete u 2. proleterskoj brigadi) i Radmili Miljković, članu OK KPJ za Donje Pomoravlje (poginula jula 1942. kod Donjeg Vakufa kao borac 2. proleterske brigade). Osim Mirka Tomića, niko se od njih nije vratio u Srbiju, već su svi bili raspoređeni na partijsko-političke dužnosti u 1. i 2. proleterskoj brigadi i u drugim jedinicama.

414 Odnosi se na *Svetislava Stefanovića Ćeću*, koji je do povlačenja iz Srbije, krajem novembra 1941, kao instruktor PK KPJ za Srbiju, radio u OK za Čačak.

415 Kao instruktor OK KPJ za Čačak *Stefan Mitrović* je u toku neprijateljske ofanzive u Srbiji u novembru 1941, uhvaćen od strane okupatorskih vlasti. Juna 1942. stigao na oslobođenu teritoriju u Hrvatskoj, odakle je bio upućen na rad u Bosansku krajinu.

416 Odnosi se na *materijale* (»Bilten« i proglase Vrhovnog štaba) koji su izdati u drugoj polovini januara 1942. za vrijeme boravka Vrhovnog štaba na Jahorini (vid. nap. 392).

417 Pismo su napisali Tito i Aleksandar Ranković.

418 Misli se na naređenje Vrhovnog štaba NOP i DVJ od 27 januara 1942. upućeno Štabu Crnogorsko-sandžačkog NOP odreda (vid. str. 138).

419 Odnosi se na *Pljevaljski bataljon* Crnogorsko-sandžačkog NOP odreda, koji je formiran 27. januara u Boljanićima. U svom sastavu je imao tri čete. Komandant bataljona je bio Velimir Jakić.

420 Čajniče su 27. januara 1942. oslobodili Pljevaljski bataljon Crnogorsko-sandžačkog NOP odreda i Drobnjačka četa Durmitorskog NOP odreda rastjeravši četnike, koji su, još od početka decembra 1941, poslije povlačenja italijanske posade, držali tu varošicu.

421 Od odlaska iz Rudog, 23. decembra 1941, Vrhovni štab NOPOJ i CK KPJ nisu primali *izvještaje iz Crne Gore* (od Glavnog štaba i Pokrajinskog komiteta). Posljednji pismeni izvještaji bili su: jedan Pokrajinskog komiteta od 8. decembra i jedan Glavnog štaba od 11. decembra 1941 (*Zbornik*, tom III, knj. 1, dok. br. 177

i knj. 4, dok. 111), koje je CK KPJ primio u Rudom 20. i 21. decembra. Izvještaj Pokrajinskog komiteta od 22. januara primljen je početkom februara (A-CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1942/30). Od Glavnog štaba NOP odreda Crne Gore Vrhovni štab je tek 30. januara primio njegov izvještaj od 11. januara 1942 (*Zbornik*, tom III, knj. 4, dok. br. 23).

422 Pod pritiskom partizanskih snaga, italijanske trupe su 5. januara 1942. napustile *Kolašin, Mateševo i Lijevu Rijeku* i, zahvaljujući pomoći četničkih jedinica, nesmetano se povukle u Andrijevicu i Berane (Ivangrad). U prva dva mjesta su ušle jedinice Komskog NOP odreda, dok su Lijevu Rijeku posjeli četnici Đorđija Lašića.

423 Odnosi se na *pismo* Glavnog štaba NOP odreda za Crnu Goru i Boku od 11. januara 1942, u kome je bila iznijeta situacija u Crnoj Gori (*Zbornik*, tom III, knj. 4, dok. br. 21).

424 Misli se na *naređenje Vrhovnog štaba* NOPO Jugoslavije Štabu Durmitorskog NOP odreda od 25. decembra i Glavnom štabu NOP odreda Crne Gore i Boke od 28. decembra 1941 (vid. str. 42 i 47).

425 *Četnički bataljon* pod komandom Gojka Krezovića, koji se nalazio u Goraždu, priključio se partizanima (vid. nap. 397).

426 Riječ je o dolasku Vrhovnog štaba s 1. proleterskom brigadom u istočnu Bosnu, na teritoriju Romanijskog odreda i odreda »Zvijezda« krajem decembra 1941. i na akcije brigade na suzbijanju razbijačke četničke aktivnosti (vid. nap. 281).

427 Obavještenje (kojim je Vrhovni štab raspolagao) o dolasku delegacije Nedićeve vlade u Zagreb radi dogovora o koordinaciji dejstava ustaško-domobranskih i Nedićevih trupa u predstojećoj ofanzivi u istočnoj Bosni nije bilo tačno.

428 Ova neprijateljska borbena grupa (koju su sačinjavala dva bataljona 738. puka njemačke 718. pješadijske divizije, dva domobranska bataljona i dvije baterije artiljerije) nastupala je od Pala preko Sjetline i Vrhlazja k Rogatici.

429 *Druga borbena grupa* 738. puka, sastavljena od jednog njemačkog i dva domobranska bataljona, pojačana s dvije baterije artiljerije, napadala je iz Sarajeva, preko Golupca, Mokrog i Sokolca u pravcu Han-Pijeska.

430 Najjače neprijateljske snage (697. i 699. puk njemačke 342. divizije i dva domobranska bataljona i četiri baterije artiljerije) nastupale su iz rejona Zvornika k Drinjači, Vlasenici, Bratuncu i Srebrenici.

431 Jedna neprijateljska kolona, koju je sačinjavao 698. puk 342. divizije, napadala je *iz rejona Višegrada k Rogatici.*

432 *Peta kolona*, koju je sačinjavala borbena grupa 750. pješadijskog puka 718. divizije (jedan njemački puk i jedan domobranski bataljon, ojačan baterijom topova), nastupala je iz rejona Kladnja k Olovu, dok je borbena grupa »Francetić«, sastavljena od četiri domobranska i jednog ustaškog bataljona (tzv. »Zaprečna grupa Vareš«) zatvarala liniju Vijaka—Vareš—Breza—Podlugovi, da bi spriječila izvlačenje partizanskih snaga s Romanije prema sjeverozapadu.

433 Vrhovni štab se krajem januara i početkom februara 1942. nosio mišlju da s dijelovima 1. proleterske brigade i Kalinovičkog NOP odreda napadne i zauzme Ulog, a zatim, poslije sprovedene blokade, i Kalinovik, ali je od te ideje odustao ocjenivši da je kalinovički garnizon suviše jak.

434 Ne raspolažući potrebnim podacima koji bi mu omogućili potpunije sagledavanje i objektivniju ocjenu situacije, Vrhovni štab nije krajem januara 1942. ozbiljno računao na mogućnost jačanja četničkog pokreta u Crnoj Gori potcjenivši opasnost koja je od njega zaprijetila narodnooslobodilačkom pokretu. Upravo u to vrijeme, u januaru 1942, došlo je do intenzivnijeg organizovanja četnika u nekim krajevima Crne Gore, naročito u beranskom i andrijevičkom srezu, do stvaranja njihovih oružanih jedinica, uz punu podršku italijanskih okupatorskih vlasti, i do njihovih mučkih napada na partizanske jedinice.

435 Misli se na jugoslovensku kraljevsku *vladu u Londonu.*

436 Misli se na Arsa Jovanovića, načelnika Vrhovnog štaba, a vjerovatno i na Mitra Bakića.

437 U neuspješnom napadu na Pljevlja, 1. decembra 1941, Crnogorski NOP odred za operacije u Sandžaku imao je 214 poginulih i 270 ranjenih boraca. Bili su to dotad najveći gubici partizana Jugoslavije u jednoj borbi (vid. nap. 69. i 77).

438 Glavni štab NOP odreda za Crnu Goru i Boku je 21. decembra 1941. izdao *Saopštenje* br. 5 (»O pohodu na Pljevlja«), u kome je dao prikaz toka borbe, rezultate, podatke o gubicima i kritičku analizu ove operacije (*Zbornik*, tom III, knj. 1, dok. br. 155).

439 U »Saopštenju« br. 5 Glavnog štaba NOP odreda za Crnu Goru i Boku od 21. decembra 1941. objavljeno je »Naše saučešće porodicama palih drugova« (*Zbornik*, tom III, knj. 1, dok. br. 156).

440 Odnosi se na radio-stanicu koju je donijela vojna misija koja se 22. septembra 1941. iskrcala iz podmornice na obalu kod Petrovca na moru. Prilikom odlaska iz Glavnog štaba NOP odreda Crne Gore za Srbiju u oktobru 1941, misija je ostavila u Radovču, u Glavnom štabu, jednu radio-stanicu, dok je drugu ponijela sa sobom.

441 Ljekar hirurg Đura Mešterović (koji se zajedno s Vrhovnim štabom početkom decembra nalazio u Sandžaku u rejonu Nove Varoši) bio je od strane Vrhovnog štaba upućen u Žabljak da bi tamo pružio hiruršku pomoć velikom broju ranjenika Crnogorskog NOP odreda za operacije u Sandžaku iz borbe za Pljevlja od 1. decembra 1941, koji su bili smješteni u hotelu i u privatnim kućama te varošice.

442 Riječ je o ofanzivi njemačkih i ustaško-domobranskih snaga u drugoj polovini januara 1942. u istočnoj Bosni (na teritoriji NOP odreda Romanijskog, Brčanskog i »Zvijezda«), poznatoj pod nazivom »druga neprijateljska ofanziva«. U njoj su četnici napuštanjem položaja odigrali izdajničku ulogu (vid. nap. 361).

443 Odnosi se na ustaške pokolje nad srpskim življem u selima u dolini Prače i na sjevernim padinama Jahorine (vid. nap. 368).

444 *Spasoje Dakić* — četnički komandant u Čelebiću kod Foče, zajedno s generalom Ljubom Novakovićem (vid. nap. 280), koji se od kraja januara do sredine aprila 1942. nalazio u Foči uživajući gostoprimstvo Vrhovnog štaba, organizovao je bjekstvo iz Foče britanske vojne misije majora Terensa Atertona, da bi je prebacio u štab Draže Mihailovića. Međutim, Dakić je Atertona i njegovog radio-telegrafistu Patrika O'Donovana na putu ubio i opljačkao im zlato koje su nosili sa sobom. Ubijen poslije rata kao odmetnik.

445 Sastav Vrhovnog štaba NOP odreda Jugoslavije početkom 1942, pa i u kasnijem periodu, nije moguće utvrditi. On se zavisno od mnogih okolnosti mijenjao odnosno upotpunjavao. U ovom telegramu se, pored Vrhovnog komandanta Tita i načelnika štaba Arsa Jovanovića, spominju još i Sreten Žujović Crni i Svetozar Vukmanović Tempo. U telegramu koji je Tito 11. marta 1942. uputio Kominterni navode se još i imena Vlada Popovića i Ivana Milutinovića (vid. tom IX). U drugim dokumentima: »Biltenu VŠ«, br. 17—18—19, za jun—jul—avgust 1942 (*Zbornik*, tom II, knj. 1, dok. br. 169); u jednom dokumentu bez potpisa i štambilja (koji nosi naslov: »Sastav Vrhovnog štaba NOP i DV Jugoslavije«), koji je sačinjen u Vrhovnom štabu, a potiče iz početka maja 1942 (A-VII, k. 1, br. reg. 7/1-1); u Titovoj depeši Kominterni od 9. avgusta 1942 (A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, br. 1942/40), i u obavještenjima koja je Tito uputio nekim članovima Vrhovnog štaba (*Zbornik*, tom II, knj. 4, dok. br. 12; A-VII, k. 4, reg. br. 44/3; 45/3; 46/3), daju se sljedeća imena članova Vrhovnog štaba NOP i DVJ: komandant Tito, načelnik štaba Arso Jovanović članovi: Sreten Žujović, Aleksandar Ranković, Edvard Kardelj, Milovan Đilas, Ivo Lola Ribar, Svetozar Vukmanović, Ivan Milutinović, Franc Leskošek, Vladiimir Popović, Ivan Maček, Peko Dapčević, Savo Orović, Sava Kovačević, Radivoje Jovanović, Vlada Zečević, Rade Hamović, Vojislav Đokić, Ivo Rukavina, Uglješa Danilović, Petar Drapšin, Mnoge od navedenih ličnosti nisu se nalazili s Titom odnosno u sjedištu Vrhovnog štaba, niti su imale udjela u njegovom radu.

446 Telegram Dimitrovu Tito je napisao u Podromaniji krajem decembra 1941. Pošto radio-stanica Vrhovnog štaba nije uspjela da uspostavi vezu s radio-stanicom Kominterne (vid. nap. 142). Tito je taj telegram predao Kopiniču (radio-telegrafisti Kominterne, koji je, na Titov poziv, stigao iz Zagreba u Vrhovni štab), da ga, po povratku u Zagreb (kamo je s Romanije, zajedno s Ivom Lolom Ribarom, krenuo 4. januara), preko svoje radio-stanice dostavi Kominterni. Telegram predstavlja odgovor na traženje Kominterne od 20. decembra 1941. da joj se dostave imena rukovodilaca narodnooslobodilačkog pokreta Jugoslavije. Telegram Kominterne Titu je predao Kopinič, koji je iz Zagreba stigao u Rogaticu 23. ili 24. decembra. Telegram glasi: »Hitno saopštite imena nekih od važnijih vođa partizanskog pokreta da ne bi rukovodstvo pokreta ostalo anonimno u inostranstvu. Nije dovoljno govoriti samo uopšteno o Vrhovnom štabu partizana; potrebno je konkretno reći ko zapravo stoji na čelu partizanskog pokreta. Đeda« (A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, br. 1941/6)

447 Pismo Glavnog štaba NOP odreda za Sandžak upućeno krajem januara 1942. Vrhovnom štabu, u kome je tražena pomoć u novcu za nabavku oružja i municije, nije sačuvano.

448 Glavni štab NOP odreda za Sandžak i Oblasni komitet KPJ za Sandžak pokušali su da uhvate kontakte sa nekim pripadnicima muslimanske milicije u Brodarevu, Komaranima i u još nekim mjestima da bi ih pridobili za narodnooslobodilački pokret. Pošto je ta milicija bila naoružana od strane okupatora, postojala je mogućnost da se za novac (italijanski i albanski) nabavi od njenih pripadnika izvjesna količina oružja i municije. Do takve kupovine, međutim, nije došlo.

449 Analizirajući stanje narodnooslobodilačkog pokreta na teritoriji Bosne i Hercegovine, Vrhovni štab je zaključio da Glavni štab NOP i DO za Bosnu i Hercegovinu ne može efikasno rukovoditi mnogobrojnim partizanskim jedinicama na prostranoj teritoriji od Une na zapadu do Drine na istoku i od Save na sjeveru do blizu jadranske obale na jugu. Stoga je odlučeno da se, u cilju lakšeg rukovođenja, formiraju *tri operativna štaba:* za Hercegovinu, za istočnu Bosnu i za Bosansku krajinu, koji će rukovoditi partizanskim jedinicama na svojim teritorijama. Prva dva štaba (Operativni štab NOPO za Hercegovinu i Operativni štab NOPO za istočnu Bosnu) formirana su početkom februara, a treći (Operativni štab za Bosansku krajinu) 21. februara 1942, na I oblasnoj konferenciji KPJ za Bosansku krajinu, koja je održana u Skender-Vakufu.

450 Odnosi se na *3. krajiški NOP odred,* koji je dejstvovao na teritoriji srednje Bosne. Izdvajanjem iz njegovog sastava četiri bataljona (Manjačkog, Čemerničkog, Crnovrškog i Prnjavorskog) formiran je 4. krajiški NOP odred (vid. nap. 248).

451 U Dalmaciji je tada postojao *Dalmatinsko-dinarski NOP odred,* formiran još 10. septembra 1941. Krajem februara 1 942. imao je oko 200 boraca.

452 Na području gornjeg toka Neretve dejstvovao je *Konjički partizanski bataljon,* formiran još 8. septembra 1941.

453 U duhu naredbe Vrhovnog štaba, u sjevenoj Hercegovini je u martu 1942. formiran *Sjevernohercegovački NOP odred,* u čiji su sastav ušli teritorijalni bataljoni s područja sjeverne Hercegovine.

454 Na osnovu naredbe Vrhovnog štaba, u južnoj Hercegovini je u martu 1942. formiran *Južnohercegovački NOP oyred,* u čiji su sastav ušli teritorijalni bataljoni s područja južne Hercegovine.

455 Misli se na tzv. drugu etapu revolucije, tj. na borbu protiv klasnog neprijatelja.

456 Misli se na *četničke jedinice* koje su prije njemačke januarske ofanzive u istočnoj Bosni postojale na teritoriji oko Foče, Goražda, Čajniča, Kalinovika, Rogatice, na Jahorini, Glasincu i Romaniji, U drugim krajevima istočne Bosne, naročito na području Vlasenice, Srebrenice, Bratunca, Drinjače, Višegrada, neke četničke jedinice su se održale i poslije njemačke ofanzive i obnovile svoju aktivnost.

[457] U selima gornje Neretve, naseljenim muslimanskim življem, ustaše su uspjele da pridobiju znatan dio stanovništva i da ga naoružaju za borbu protiv partizana. Ustaška milicija iz Borča izvršila je mnoga nasilja nad srpskim življem u nekim susjednim bosanskim i hercegovačkim selima, navukavši time protiv sebe mržnju i osvetničko raspoloženje srpskog stanovništva. Na Borač su početkom januara 1942. izvršile neuspješan napad neke četničke jedinice, a u aprilu 1942. Vrhovni štab NOP i DVJ je organizovao napad u kome su učestvovale znatne hercegovačke, istočnobosanske i crnogorske partizanske jedinice i dijelovi 2. proleterske brigade.

[458] Riječ je o majoru *Bošku Todoroviću*, komandantu četničkih Operativnih jedinica istočne Bosne i Hercegovine, koga su četnici oslobodili iz partizanskog zarobljeništva (vid. nap. 387).

[459] Još od ustaničkih dana, od juna 1941, došle su do izražaja uzajamna saradnja i međusobna pomoć crnogorskih i hercegovačkih partizanskih jedinica. Crnogorske partizanske snage iz Nikšićkog i Durmitorskotg NOP odreda dejstvovale su i u istočnoj Hercegovini, pružajući pomoć hercegovačkim partizanskim jedinicama. Na inicijativu Štaba Hercegovačkog NOP odreda održano je u Lastvi kod Trebinja 4. januara 1942. savjetovanje predstavnika Hercegovačkog i Nikšićkog NOP odreda, na kome je odlučeno da se formira zajednički operativni štab (koji je nosio naziv Privremeni operativni štab NOP odreda za Hercegovinu), koji bi koordinirao dejstva crnogorskih i hercegovačkih jedinica na graničnom sektoru.

[460] Vrhovni komandant je 4. februara 1942. uputio naređenje Štabu Župopivskog bataljona Durmitorskog NOP odreda za dejstva u sjeveroistočnim oblastima Hercegovine (vid. str. 172).

[461] Dijelovi bataljona »Luka Vukalović« (naziv po istaknutom vođi hercegovačkih ustanika iz sredine 19. vijeka) Hercegovačkog NOP odreda uništili su 6. januara 1942. kod Klenka, na komunikaciji Trebinje—Bileća, italijansku snabdjevačku autokolonu (7 vozila) i razbili četu vojnika iz sastava divizije »Marke«, koja ju je pratila. Na istoj komunikaciji, na Vračevici, Bilećki bataljon Hercegovačkog NOP odreda i Banjsko-vučedolski bataljon Nikšićkog NOP odreda razbili su 23. januara 1942. jednu italijansku jedinicu iz divizije »Marke« i zaplijenili dva topa.

[462] Vrhovni štab tih dana nije raspolagao podacima iz Crne Gore, jer od Glavnog štaba NOP odreda za Crnu Goru i Boku nije poslije 21. decembra 1941. primio nove izvještaje (vid. nap. 421). O stanju u Dalmaciji i Bosanskoj krajini takođe nije imao već duže vrijeme izvještaja. U izvještaju Vladimira Popovića od 15. decembra 1941. (A-CK SKJ, Fond CK KPJ. br. 1941/111) i Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske od 26. decembra 1941 (*Zbornik*, tom II, knj. 2, dok. br. 99), koji je u Vrhovni štab stigao 9. januara 1942, kao i u izvještaju istog Glavnog štaba od 14. januara (*Zdornik*, tom V, knj. 3, dok. br. 19), koji je u Vrhovni štab stigao 2. ili 3. februara 1942, nije bilo nikakvih podataka o stanju u Dalmaciji. A pismo Vladimira Popovića od početka januara 1942 (*Zbornik*, tom II, knj. 2, dok. br. 85), upućeno Centralnom komitetu KPJ, u kome se javljalo o nekim događajima u Dalmaciji, nije bilo primljeno u prvoj polovini februara 1942. Podaci o Bosanskoj krajini, koje je Vrhovni štab za vrijeme svog boravka na Romaniji primio od Glavnog štaba NOP odreda za Bosnu i Hercegovinu, bili su zastarjeli.

[463] *Naredba o načinu snabdijevanja jedinica NOP i DVJ* intendantskim potrebama predstavlja, u sklopu ostalih mjera Vrhovnog štaba, značajan korak u daljoj organizaciji vojske, njenog unutrašnjeg života. Naredba je dostavljena svim glavnim štabovima, Štabu 1. proleterske brigade i nekim štabovima odreda i bataljona u istočnoj Bosni i Sandžaku. Kasnije je, na razne načine, umnožavana i dostavljana jedinicama NOP i DVJ.

[464] Vrhovni štab je predviđao da se preko *Glavne intendanture NOP i DVJ* snabdijevaju jedinice na oslobođenoj teritoriji odnosno one kojima je doturanje materijala bilo moguće. Praktično, Glavna intendantura je organizovala snabdijevanje samo onih jedinica koje su boravile na slobodnoj teritoriji oko Foče, Goražda, Čaj-

niča i Kalinovika (Vrhovnog štaba i njegovih ustanova, dijelova 1. proleterske brigade, Romanijskog, Kalinovičkog, Durmitorskog i Sandžačkog NOP odreda, kao i nekih dobrovoljačkih jedinica). Odredbe o snabdijevanju Narodnooslobodilačke vojske Vrhovni štab je propisao poznatim »Fočanskim propisima«, u *Objašnjenjima i uputstvima za rad NOO u oslobođenim krajevima* (*Zbornik*, tom II, knj. 2, dok. br. 198).

465 U Foči su bile organizovane radionice koje su radile za potrebe vojske: krojačka, mehaničarska, obućarska, opančarska, kožarska, kovačka, bravarska, stolarska i još neke. Njima je od sredine februara 1942. rukovodila Komanda mjesta-. Slične radionice bile su organizovane i u još nekim mjestima na oslobođenoj teritoriji. Radnici u njima plaćani su u naturi, a u pogledu unutrašnje organizacije i sistema rada i rukovođenja, bili su uvedeni izvjesni oblici samoupravljanja.

466 Odnosi se samo na jedinice koje su se nalazile na oslobođenoj teritoriji oko Foče, Goražda, Čajniča i Kalinovika, tj. u neposrednom domenu Vrhovnog štaba.

467 Konzumacija *alkoholnih pića*, izuzev u slučajevima kada su upotrebljavana kao medicinska predohrana, bila je u partizanskim jedinicama strogo zabranjena, tako da su slučajevi pijanstva bili rijetki, gotovo nepoznati, a prekršioci su kažnjavani.

468 *Tablica sljedovanja hrane* i *obrasci reversa za rekviriranu robu i rješenja za pretres stanova i radnji* u cilju pronalaženja prikrivene robe dostavljeni su kao prilog naređenju.

469 U svojoj nacionalističkoj zaslijepljenosti i mržnji prema Srbima, neki ustaški ideolozi su lansirali tvrdnju da Hrvati nisu slovenskog, već gotskog porijekla. U pismu koje su 11. novembra 1940. tri ustaška intelektualca uputila iz Zagreba Hitleru »naučno« se objašnjava ta teza (A-VII, NAV-N-T-501, 265/447—55).

470 Jedan od najvažnijih zadataka njemačke politike bio je, kako je Hitler objavio, »spriječiti dalji porast slovenskih naroda kao niže rase« (Herman Raušning, *Moji povjerljivi razgovori s Hitlerom*, Zagreb, 1945, str. 60).

471 Riječ je o odvođenju u njemačke zarobljeničke logore oko 240 000 ratnih zarobljenika Srba (vojnika, podoficira, oficira i generala). Spominjući generala Nedića, u aprilskom ratu komandanta 3. grupe armija, kao krivca za odvođenje u zarobljeništvo tolikog broja ljudi, Tito misli na izdajničko, kapitulantsko vođstvo jugoslovenske vojske.

472 Odnosi se na tzv. *komesarsku vladu Srbije*, kvislinški Savet komesara, koji je formiran u Beogradu 2. maja 1941. i bio potčinjen njemačkom zapovjedniku Srbije; i na naredbu od 15. maja 1941. da se svi vojni obveznici »koji su pre ili za vreme rata pozvani u vojsku« obavezno prijave, pod prijetnjom najstrožih kazni, jer se smatraju ratnim zarobljenicima.

473 Misli se na julske ustanke 1941. protiv okupatora u Srbiji i Crnoj Gori.

474 Šestog februara 1942. general Nedić je formirao Srpsku državnu stražu koja se sastojala od Gradske i Poljske straže, i Srpsku graničnu stražu — ukupno u jačini od 13 895 naoružanih ljudi (*Nedićeva vojska*). Prve kvislinške jedinice Nedić je uputio protiv partizana još u septembru 1941. Postojale su u Srbiji još i tzv. dobrovoljačke, ljotićevske jedinice. Prve ljotićevske jedinice, tzv. srpski dobrovoljački odredi, formirane su u ljeto 1941, a početkom 1942. od tih odreda (bilo ih je 12 sa 3738 ljudi) formirani su dobrovoljački bataljoni, koji su 1943. prerasli u pukove. U kvislinškim jedinicama Koste Pećanca bilo je marta 1942. godine 8015 četnika.

475 Misli se na mučke napade četničkih jedinica na partizanske snage na oslobođenoj teritoriji Užica, Požege, Ivanjice, Čačka i Gornjeg Milanovca u novembru 1941 (vidi nap. 29).

476 Vrhovni štab je raspolagao obavještenjima o nekim kontaktima Nedićeve i Pavelićeve vlade. Radilo se, naime, o pregovorima vođenim krajem januara i početkom februara 1942. u Beogradu između Nedića i Dangića, s jedne, i generala Badera, njemačkog zapovjednika u Srbiji, s druge strane. Pregovorima su prisustvovali i pred-

stavnici vlade NDH. Raspravljalo se o pripajanju 17 srezova istočne Bosne Srbiji (vid. nap. 30).

477 Riječ je o mučkim napadima četnika majora Đorđija Lašića i kapetana Pavla Đurišića na partizanske jedinice kod Mateševa i Berana (danas Ivangrada) u drugoj polovini januara 1942.

478 Riječ je o izvlačenju *1. proleterske brigade* iz obruča u toku njemačke ofanzive u istočnoj Bosni u drugoj polovini januara 1942. Dio brigade se, zajedno s Vrhovnim štabom, povukao s Romanije preko Glasnica i Renovice na Jahorinu, napustivši blagovremeno ugroženu teritoriju, oko koje se zatvarao obruč, dok je glavnina brigade uspjela da se drugim pravcem izvuče iz obruča, prebacivši se preko rijeke Bosne i Igmana na oslobođenu teritoriju Kalinovičkog NOP odreda (vid. nap. 363).

479 Odnosi se na stradanje 172 borca 1. proleterske brigade u toku poznatog osamnaestočasovnog »igmanskog marša« krajem januara 1942. Detaljnije o ovom maršu vid. u nap. 534, 535. i 536.

480 *Naredba* je izrađena u Vrhovnom štabu, a u njenom sastavljanju je učestvovao i Tito.

481 Odnosi se na *izdajničko držanje četničkih vođa* u istočnoj Bosni za vrijeme njemačko-ustaške ofanzive u januaru 1942 (vid. nap. 361. i 365).

482 Riječ je o tzv »jahorinskom frontu« koji je u drugoj polovini januara 1942. Vrhovni štab organizovao na sjevernim padinama Jahorine (vid. nap. 353. i 368).

483 Znatan broj istočnobosanskih ustanika, pripadnika četničkih jedinica koje su se u toku njemačke ofanzive osule, pristupio je novoformiranim dobrovoljačkim jedinicama (vid. nap. 367). Partizanski štabovi i partijsko-politički radnici imali su znatnih teškoća da konsoliduju stanje u tim jedinicama, u kojima nisu prestajali kolebanje i rovarenje četničkih elemenata, a česti su bili i slučajevi terora koje su oni vršili nad muslimanskim življem.

484 Posebni *»ratni zakoni« Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije* nisu bili propisani. Riječ je o ratnim zakonima koji su uobičajeni u svim vojskama, a kojima se predviđaju kaznene mjere za dijela protiv vojske (dezerterstvo, neodazivanje na poziv za mobilizaciju, odavanje vojne tajne, izdaju itd.).

485 U »Fočanskim propisima«, koje je Vrhovni štab izdao početkom februara 1942, dati su osnovni principi organizacije narodnooslobodilačkih odbora i uputstva za njihov rad. U dokumentu koji nosi naziv *Zadaci i ustrojstvo narodnih oslobodilačkih odbora*, u odjeljku u kome se govori o zadacima odbora na oslobođenoj teritoriji, date su i odredbe o narodnim stražama. U tački 4. stoji: »Kao organe reda i bezbednosti, umesto ranije policije i žandarmerije, NOO organizuju seoske i gradske narodne straže, koje su potčinjene narodnooslobodilačkim odborima, a po potrebi u izuzetnim slučajevima mogu biti upotrebljene i od vojnih vlasti« (*Zbornik*, tom II, knj. 2, dok. br. 198).

486 Od početka ustanka i stvaranja prvih partizanskih jedinica stvarani su u njima *vojni sudovi*, sastavljeni obično od tri člana: komandanta, jednog partijsko-političkog rukovodioca i jednog vojnog starješine ili borca. Sudovi su formirani kada bi iskrsla potreba za preduzimanjem najstrožih kaznenih mjera protiv težih krivičnih djela. U pomenutim »Fočanskim propisima«, u tački 4, govori se o nadležnosti vojnih sudova. O tome se kaže sljedeće: »Borba protiv špijuna, izdajica, plaćenika i agenata neprijatelja, protiv sabotera i panikera pripada u prvom redu vojnim vlastima uz saradnju NOO. Krivice po ovim delima sude vojni sudovi«. Vojni sudovi su sudili i za djela krađe, nedoličnog ponašanja boraca prema narodu, dezerterstva itd.

487 Ustaška muslimanska milicija iz sela u izvornom dijelu Neretve (Borač) vršila je napade na susjedna sela na oslobođenoj teritoriji sjeverne Hercegovine i istočne Bosne (vid. nap. 457).

488 Na teritoriji južnog dijela istočne Bosne nalazila su se dva bataljona *Durmitorskog NOP odreda:* »Bajo Pivljanin« (jačine 280 boraca) u rejonu Goražde — — Međeđa — Rogatica — Renovica, i »Vojvoda Momčilo« (jačine 248 boraca) u rejonu Foča — Kalinovik.

489 *Janko Tadić*, jedan od vođa ustanka u Pivi i istaknuti rukovodilac Durmitorskog NOP odreda, nalazio se februara 1942, s oko 100 boraca u rejonu Gacka u Hercegovini, da bi pomogao hercegovačkim partizanima u borbi protiv ustaša i četnika.

490 Vrhovni štab NOP i DVJ je početkom februara 1942. naredio Operativnom štabu NOP odreda za Hercegovinu da sa svojim snagama iz rejona Gacka vrši pritisak u pravcu Borča kako bi spriječio dejstva tamošnjih ustaša prema Foči i Kalinoviku i da bi od »nesigurnih elemenata« očistio dolinu Hrčavke i Sutjeske (vid. str. 156).

491 Pismo je upućeno *Edvardu Kardelju Bevcu* i *Ivi Loli Ribaru*, koji su, kao delegati CK KPJ i članovi njegovog organizacionog sekretarijata za neoslobođene krajeve, bili upućeni u Zagreb (vid. nap. 185).

492 *Edvard Kardelj* je, zajedno s Ivanom Mačekom, koji je odlazio na rad u Sloveniju, krenuo 12. januara 1942. iz sela Čevljanovića (u kome su se tada nalazili CK KPJ i Vrhovni štab NOPOJ) za Sarajevo, odakle je, nekoliko dana kasnije, snabdjeven lažnim putnim ispravama, otputovao vozom za Zagreb, gdje se priključio Ivi Loli Ribaru, koji je tamo stigao nekoliko dana ranije.

493 U januarskoj *ofanzivi* u istočnoj Bosni (tzv. romanijsko-birčanskoj operaciji) učestvovale su dvije njemačke divizije (342. i 718. pješadijska divizija), ojačane jednim tenkovskim i jednim pješadijskim bataljonom; ustaško-domobranske jedinice (12 pješadijskih bataljona, 6 haubičkih baterija, 2 pionirske čete, jedna željeznička četa i 2 eskadrile izviđačke avijacije) i jedan italijanski alpinski bataljon, podržavan jednom bombarderskom grupom avijacije. Ukupno je u ovoj ofanzivi učestvovalo oko 33 000 neprijateljskih vojnika.

494 U borbama koje je vodila protiv njemačkih i ustaško-domobranskih snaga u toku januarske ofanzive (na Pločama iznad Vlasenice; u Bijelim Vodama, na Romaniji; u Pjenovcu, na željezničkoj pruzi Han-Pijesak—Olovo) *1. proleterska brigada* je imala 56 mrtvih, 4 nestalih i 5 ranjenih boraca. Najveće gubitke, 42 poginula, pretrpio je njen 5 (Šumadijski) bataljon u Pjenovcu.

495 Na položajima iznad sela *Kovanj*, oko 5 km sjeverozapadno od Rogatice, jedinice 1. proleterske brigade (četa 4. bataljona i vod Prateće čete) i Romanijskog NOP odreda (dijelovi Muslimanskog bataljona, Romanijske, Gučevske i Seljanske čete) pružile su u toku 18. januara snažan otpor 698. puku njemačke 342. divizije. Daleko nadmoćniji neprijatelj je slomio otpor partizana nanijevši im gubitke od 20 poginulih.

496 Komandant Romanijskog NOP odreda *Slaviša Vajner Čiča* je pokušao da na Pločama, iznad Vlasenice, organizuje otpor i spriječi prodor Nijemaca prema Han-Pijesku. Odbranu su organizovali 5. bataljon 1. proleterske brigade i po jedan vod Romanijskog i Birčanskog NOP odreda. Dijelovi 697. puka njemačke 342. pješadijske divizije su u toku 19. januara slomili otpor partizana i sljedećeg dana ušli u Han-Pijesak.

497 Odnosi se na 3. četu 2 (*Crnogorskog*) bataljona 1. proleterske brigade.

498 Odnosi se na *Užičku četu* iz 5. bataljona 1. proleterske brigade.

499 Uporedo s njemačkom ofanzivom u oblasti Romanije i doline Prače (sjeverno od demarkacione linije), Štab 3. domobranskog korpusa je preduzeo akciju za povraćaj Foče i Goražda uputivši 17. januara k Vrhprači jedan odred sastavljen od žandarma i ustaških milicionera. Prodrijevši u sela u izvornom dijelu rijeke Prače, ustaše i žandarmi su počinili zvjerstva nad srpskim stanovništvom. Intervencijom dijelova Kalinovičkog NOP odreda spriječen je prodor neprijatelja preko Korijena

i sela Jabuke k Foči. U međuvremenu je Vrhovni štab, čim je stigao na Jahorinu, organizovao odbrambeni front prema dolini Prače (vid. nap. 368).

500 Noću 24. januara 1942. godine 4. bataljon 1. proleterske brigade, zajedno s dijelovima Pračanskog bataljona Romanijskog NOP odreda, napao je odred ustaških milicionera i oružnika u *Vrhprači*, razbio ga i prinudio da se povuče u Sjetlinu.

501 Zajedno s *1. proleterskom brigadom*, u čuvenom »igmanskom maršu« učestvovali su i članovi Glavnog štaba NOP odreda i PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu Isa Jovanović, Rodoljub Čolaković, Uglješa Danilović i Slobodan Princip Seljo. Preko slobodne teritorije Kalinovičkog NOP odreda oni su početkom februara stigli u Foču, u kojoj su se već nalazili Vrhovni štab i CK KPJ, da bi podnijeli izvještaj i primili direktive za rad.

502 Jedna četa 1. bataljona 697. puka njemačke 342. pješadijske divizije napala je 21. januara 1942. u Pjenovcu, mjestašcu na uskotračnoj šumskoj pruzi između Han-Pijeska i Olova, *Šumadijski bataljon 1. proleterske brigade*, s kojim se nalazio i *Slaviša Vajner Čiča*, komandant Romanijskog NOP odreda s grupom boraca svog odreda. Krećući se van puteva, preko dubokog snijega, njemački skijaši su iznenadili partizane u udolini kraj željezničke stanice i nanijeli im velike gubitke: poginulo je 59 partizana (42 iz Šumadijskog bataljona i 17 iz Romanijskog odreda), 4 je ranjeno, a desetak zarobljeno. Među poginulim bili su i Slaviša Vajner Čiča, Milan Ilić Čiča, komandant, i Dragan Pavlović Šilja, politički komesar Šumadijskog bataljona. Poginulo je i 11 Slovenaca, boraca ranije Slovenačke čete, formirane u Užicu krajem oktobra i početkom novembra 1941. Do ovog poraza došlo je zbog nepotrebnog zadržavanja bataljona u Pjenovcu, za što je najveću odgovornost snosio Slaviša Vajner Čiča.

503 Tito misli na borbu kod Rogatice 2. februara 1942, u kojoj je *jedna četa Romanijskog NOP odreda* razbila manju kolonu domobrana s komorom, zarobivši desetak vojnika.

504 Poslije završetka januarske ofanzive i povlačenja njemačkih trupa s Romanije, Glasinca i Birča, Romanijski NOP odred se počeo oporavljati od pretrpljenih gubitaka i krize u koju je bio zapao. Njegove jedinice su obnovile borbenu aktivnost i izvršile nekoliko uspješnih napada na domobranske posade i kolone. Pored navedenih mjesta (Vlasenice, Han-Pijeska, Olova i Rogatice), neprijatelj je zadržao i Sokolac, Podromaniju i Naromaniju.

505 Misli se na partizanska dejstva u rejonu Kalinovika i Uloga, mjesta koja je Vrhovni štab namjeravao da oslobodi kako bi proširio slobodnu teritoriju u dolini gornje Drine i stvorio uslove za čvršće povezivanje istočnobosanskih i hercegovačkih partizanskih jedinica i za dublji prodor na zapad, k dolini Neretve. U planu su bila i dejstva na sjever, prema dolinama Drinjače i Spreče, kako bi se ponovo oslobodila teritorija NOP odreda Romanijskog, Birčanskog, Majevičkog i »Zvijezda«, razbili četnici (koji su uspjeli da zaposjednu Han-Pijesak, Vlasenicu, Srebrenicu i Bratunac čim su ta mjesta napustile njemačke trupe) i stvorili uslove za upućivanje jačih partizanskih snaga preko Drine u Srbiju.

506 Po završetku januarske ofanzive (romanijsko-birčanske operacije) glavnina njemačke 342. pješadijske divizije se vratila u Srbiju da bi se tu pripremila za odlazak na istočni front, kamo je već otišla 113. pješadijska divizija, koja je učestvovala u jesenjoj ofanzivi u zapadnoj Srbiji. Jedan puk 342. divizije zadržan je u istočnoj Bosni još dvije sedmice da bi, zajedno s glavninom 718. divizije i ustaško-domobranskim snagama, učestvovao u operaciji protiv Ozrenskog NOP odreda u rejonu Doboja.

507 Riječ je o pregovorima o priključenju dijela istočne Bosne (17 srezova) Srbiji. Pretdstavnici vlade NDH su se usprotivili mijenjanju granice koja se nalazila na Drini. Mada su njemački vojni zapovjednici u Srbiji i u NDH (generali Bader i Horstenau) bili uvjereni da će pripajanjem Srbiji odnosno stavljanjem pod nedićevsku i četničku vlast, ta oblast biti prije pacificirana nego ako bi ostala pod ustaškom

vlašću, oni su morali da odustanu od te namjere zbog neslaganja nadležnih vojnih i političkih faktora u Berlinu. Obaviješten da se u Beogradu vode neki pregovori, a ne znajući njihov pravi sadržaj i ishod, Vrhovni štab NOP i DVJ je zaključio da je sklopljen sporazum između Nedića i Pavelića o zajedničkoj borbi protiv narodnooslobodilačke vojske (vid. nap. 30. i 476).

508 Zbog ustaničkih borbi koje su zahvatile gotovo cijelu njenu teritoriju, vlada NDH je vršila velika naprezanja da bi izgradila svoje oružane snage. Do kraja 1941. ona je imala šest domobranskih divizija i veći broj ustaških i žandarmerijskih (tzv. oružničkih) jedinica, kao i teritorijalne jedinice milicijskog tipa. Početkom 1942. vršene su pripreme za formiranje brdskih brigada (gorskih zdrugova), jedinica veće borbene sposobnosti, čije će ljudstvo (mladi regruti, koji će biti pozvani na temelju opšte vojne obaveze) biti obučavani na poligonima u Njemačkoj. Uz to, bilo je predviđeno i upućivanje tzv. legionarskih jedinica na istočni front, gdje se već nalazila jedna legija (ojačani puk).

509 Iz izvještaja Svetozara Vukmanovića Tempa, upućenog 24. januara 1942. iz Sarajeva, Tito je saznao da je u Zagrebu ponovo došlo do *provale*, tj. hapšenja komunista i drugih pripadnika NOP-a (26. decembra je u Zagrebu pao »tehnički aparat« odnosno štamparija u Kljaićevoj ulici br. 17, poznata i kao »Centralna tehnika«), kojom prilikom su ustaškoj policiji pale u ruke neke drugarice koje su održavale vezu s ilegalnim partijskim punktom u Sarajevu (*Zbornik*, tom IV, knj. 3, dok. br. 29).

510 Prilikom stvaranja 1. proleterske brigade, CK KPJ i Vrhovni štab NOPOJ su imali ideju da u njen sastav, kada prilike za to budu povoljne, uđu proleterski bataljoni iz svih pokrajina. Pored pet bataljona (dva iz Crne Gore i tri iz Srbije), od kojih je brigada bila formirana 21. decembra 1941. u Rudom, i 6. (Beogradskog), koji je naknadno ušao u njen sastav, trebalo je da kao sedmi bataljon uđe jedan bosanski, a kao 8, 9. i 10. bataljon tri hrvatska bataljona. Bilo je predviđeno da u sastav brigade uđe i Proleterski bataljon iz Bosanske krajine. Od ove odluke se odustalo u drugoj polovini februara (vid. nap. 135. i 374).

511 Delegat CK KPJ pri CK KP Hrvatske Vladimir Popović poslao je 21. decembra 1941. pismo Centralnom komitetu KPJ u kome ga, između ostalog, obavještava da je CK KP Bugarske, preko PK KPJ za Srbiju, uputio pismo Centralnom komitetu KPJ. To je pismo stiglo u Beograd Blagoju Neškoviću, sekretaru PK KPJ za Srbiju, koji ga je zadržao jer nije znao kuda ga treba prosleditì, pošto mu nije bilo poznato novo boravište CK KPJ poslije njegovog povlačenja iz Užica krajem novembra 1941. O sadržini pisma CK KPB Nešković je obavijestio V. Popovića u Zagrebu, s kojim je održavao dosta redovnu vezu. Pismo se odnosi na prilike u Makedoniji i u njemu je stajalo da CK KP Bugarske prihvata kontakt s CK KPJ i traži da na dogovor s njim dođe Tito ili neki opunomoćenik CK KPJ (*Zbornik*, tom II, knj. 2, dok. br. 66). O pismu CK KP Bugarske i o namjeri njegovog delegata da dođe u Beograd da bi razgovarao s Titom ili njegovim opunomoćenikom pisao je B. Nešković 9. januara u svom pismu CK KPJ, koje je, preko Zagreba, stiglo u Foču tek 27. januara. »Odgovorio sam im preko L. (Leskovca — prim. red.) da ne dolazi za sada dok mu ne javimo«, stoji u Neškovićevom pismu (A-CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1942/11). Do sastanka predstavnika centralnih komiteta KPJ i KPB nije došlo.

512 Misli se na *izvještaje* B. Neškovića, sekretara PK KPJ za Srbiju, koji je ilegalno boravio u Beogradu.

513 Poslije odlaska Vrhovnog štaba i CK KPJ iz Sandžaka u istočnu Bosnu, sredinom decembra 1941, u Novoj Varoši je ostao jedan broj članova Glavnog štaba NOP odreda za Srbiju, koji je od Tita dobio zadatak da se poveže s partijskim i vojnim rukovodstvima na teritoriji Srbije i da se, po mogućnosti, prebaci u Srbiju. Pošto im situacija nije omogućila da izvrše taj zadatak, oni su se sredinom februara 1942 prebacili u istočnu Bosnu. U Novoj Varoši je, kao delegat CK KPJ i Vrhovnog štaba NOP i DVJ, do napuštanja te varoši od strane partizanskih jedinica (koje su prvih

dana februara bile napadnute od nadmoćnijih nedićevskih snaga iz Srbije), ostao i Milovan Đilas.

514 Odnosi se na pismo koje je delegat Vrhovnog štaba i CK KPJ Milovan Đilas 28. januara 1942. uputio Titu (*Zbornik*, tom II, knj. 2, dok. 134).

515 Pripremajući se za ofanzivu protiv partizanskih snaga u istočnoj Bosni, u kojoj je trebalo da učestvuje i jedna njemačka divizija iz Srbije (342.pješadijska), a i zbog odlaska 113. pješadijske divizije na istočni front, njemački Komandant Jugoistoka je bio prinuđen da izvrši pregrupisavanje njemačkih divizija u Srbiji. U nemogućnosti da raspoloživim snagama posjedne svu teritoriju, on je 24. decembra 1941, prenijevši Hitlerovu želju, zatražio od bugarskog ministarstva vojske da bugarske jedinice (tri divizije) posjednu dijelove teitorije istočne Srbije. Bugarske trupe su u toku januara 1942. okupirale znatan dio istočne Srbije, uključivši se u borbu protiv partizana (*Zbornik*, tom XII, knj. 1, dok. br. 291).

516 Odnosi se na pismo koje je CK KPJ 4. februara 1942. uputio E. Kardelju i I. L. Ribaru, koji su se nalazili u Zagrebu (vid. nap. 185). Pismo je upućeno, preko Sarajeva, ilegalnim kurirskim kanalima, ali su ga Kardelj i Ribar primili tek 22. februara, jer je provala u Zagrebu privremeno prekinula kurirske veze (vid. str. 176).

517 Neizvjesno je o kojim pismima (koja je Vrhovni štab, krajem januara 1942, po dolasku u Foču, uputio preko Sarajeva Štabu Romanijskog NOP odreda) se radi. Sačuvano je pismo Vrhovnog štaba od 22. januara, upućeno s Jahorine, iz sela Bogovića (vid. str. 129), koje je u štab Romanijskog NOPO stiglo 29. januara (*Zbornik*, tom IV, knj. 3, dok. br. 37). Izvještaj Štaba Romanijskog NOP odreda upućen Vrhovnom štabu NOP i DVJ krajem januara ili prvih dana februara 1942, nije sačuvan.

518 Oblast između komunikacija Sarajevo — Sokolac — Han-Pijesak i Sarajevo — Olovo — Kladanj uglavnom nije bila zahvaćena operacijama njemačkih i ustaško-domobranskih trupa u toku januarske ofanzive. Pošto su ovladali komunikacijama i naseljima na njima, njemački pukovi su se, počev od 23. januara, počeli povlačiti s osvojene teritorije, jer su dobili nove zadatke (vid. nap. 391). Jedinice NDH, koje su se poslije povlačenja njemačkih trupa zadržale u zauzetim naseljima, nisu se usudile da krenu u »čišćenje« pomenute oblasti, kako je planom njihovog Glavnog stožera bilo predviđeno. Jedan bataljon 13. domobranskog pješadijskog puka, koji je trebalo da prokrstari tim područjem, čim je saznao za povlačenje njemačkih trupa samoinicijativno je, bez odobrenja svoje pretpostavljene komande, prekinuo započeta dejstva povukavši se zajedno s njemačkim pukom preko Olova i Kladnja u Tuzlu. Bojeći se za svoju sudbinu, domobranske jedinice su napustile neka zauzeta mjesta, u koja su ponovo ušli partizani (Žljebovi, Han-Stjenica, Knežina, Paprača), a u neka četnici (Han-pijesak, Vlasenica, Srebrenica, Bratunac).

519 U selu Bijele Vode na Romaniji, došlo je 21. januara 1942. do oštre borbe između dijelova 2. bataljona 1. proleterske brigade i neprijateljske kolone koja je nastupala iz Podromanije i Sokolca k Šahbegovićima. Neprijateljski skijaši su uspjeli da zaobiđu partizanska obezbjeđenja i da iznenade jedinicu u selu, koja je pod nepovoljnim uslovima prihvatila borbu. U ovoj borbi je poginulo 15, a ranjeno 5 boraca.

520 Odnosi se na članove Glavnog štaba NOP odreda Bosne i Hercegovine (vid. nap. 501).

521 Vid. nap. 449. Komandant Operativnog štaba NOP odreda za istočnu Bosnu je bio Slobodan Princip Seljo, a članovi štaba: Cvijetin Mijatović Majo, Pero Kosorić, Stevo Eleta i (privremeno) Obrad Cicmil (komandant Durmitorskog NOP odreda).

522 Stupanje u partizanske jedinice bilo je, od samog početka narodnooslobodilačke borbe, na dobrovoljnoj osnovi i neograničeno godinama starosti. Taj princip popunjavanja jedinica ljudstvom bio je dominantan za sve vrijeme rata, a gotovo isključiv u prvim dvijema ratnim godinama. U nekim prilikama, kada su okolnosti na to navodile, naređivana je i mobilizacija, ali uglavnom radi izvršavanja

određenih zadataka: rušenja i zaprečavanja komunikacija, obavljanja pozadinskih zadataka (transportovanja ratnog materijala i namirnica) i slično. Naredbom Vrhovnog štaba NOP i DVJ od 3. februara 1942. (vid. str. 170) rečeno je da će se mobilisano ljudstvo upotrijebiti »za odbranu slobodne teritorije i obezbjeđenje mira i reda u pozadini«. Svrha mobilizacije svih za borbu sposobnih muškaraca od navršene 18. do 45. godine starosti na oslobođenoj teritoriji istočne Bosne bila je da se pokrene u borbu politički neopredjeljeno, a terorom zaplašeno stanovništvo i otrgne od uticaja ustaša ili četnika. Tek na Drugom zasjedanju AVNOJ-a, novembra 1943, donijeta je odluka na osnovu koje je Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije proglasio opštu mobilizaciju svih punoljetnih muškaraca. Realizacija ove odluke zavisila je od niza okolnosti, prije svega od snage narodnooslobodilačkog pokreta u određenom regionu, jer se mobilizacija mogla sprovesti samo na određenoj teritoriji gdje su narodnooslobodilački organi imali punu vlast.

523 U *Rogatici* su se nalazili 2. bataljon domobranskog 13. pješadijskog puka i izvjestan broj oružnika (žandarma) i milicionera Višegradskog oružničkog krila (naziv za žandarmerijsku četu). Zbog uspješnih dejstava partizanskih jedinica na Glasincu, taj je garnizon bio odsječen, tako da je morao biti snabdijevan iz vazduha. Snage Romanijskog NOP odreda, zajedno s dijelovima bataljona »Bajo Pivljanin« Durmitorskog NOP odreda, držale su u blokadi rogatički garnizon napadajući isturene otporne tačke njegove odbrane. Tek 16. februara, angažovanjem jačih snaga, neprijatelj je uspio da se iz pravca Sokolca probije u Rogaticu.

524 Riječ je o *Radivoju Kosoriću*, koga je major Jezdimir Dangić, komandant Bosanskih četničkih odreda, postavio 6. februara 1942. za komandanta Rogatičkog četničkog odreda. Na toj dužnosti je ostao kratko vrijeme (20 dana), a zamijenio ga je kapetan Bogdan Marjanović.

525 Odnosi se na *Radomira Neškovića*, narednika bivše jugoslovenske vojske, komandanta Rogatičkog četničkog odreda (marta 1942. prišao je narodnooslobodilačkom pokretu i postao komandant Rogatičkog narodnooslobodilačkog dobrovoljačkog odreda, a zatim komandant Semećkog bataljona tog odreda, a u maju 1942, poslije raspada dobrovoljačkih jedinica, ponovo je prišao četnicima i postao komandant četničke Rogatičke brigade) i, vjerovatno, na *Jovana Nenadića*, rezervnog pješadijskog poručnika (koji je u februaru 1942. bio postavljen za komandira jurišne čete Rogatičkog četničkog odreda i za člana četničkog prijekog suda).

526 Koliko je poznato, ovo je prva (a vjerovatno i jedina) *novčana ucjena* koju je Vrhovni štab raspisao. Nisu poznati tekst i način objavljivanja ove ucjene. Nešković je poginuo u borbi protiv partizana 1945, dok Nenadićeva sudbina nije poznata.

527 Prvih dana februara 1942. dijelovi Romanijskog NOP odreda, zajedno s nekim četničkim jedinicama, prešli su u napad na domobranske posade na Romaniji i Glasincu i prisilili ih da napuste Žljebove i Han-Stjenice. *Gučevska četa* Romanijskog NOP odreda napala je 3. februara kod Kovnja, blizu Rogatice, jednu domobransku kolonu vojnika s komorom, razbila je i većim dijelom zarobila, zaplijenivši komoru.

528 Riječ je o vezama s naprednim pripadnicima domobranskih jedinica u Sarajevu. Od nekih domobranskih oficira dobijani su podaci obavještajne prirode, a činjeni su pokušaji da se neki od njih privole da se priključe partizanima.

529 Tito vjerovatno misli na oružje, municiju i sanitetski materijal.

530 Neizvjesno je o kome je pismu riječ, jer nije sačuvano nijedno pismo Romanijskog NOP odreda koje je tih dana bilo upućeno Vrhovnom štabu. Vjerovatno je ovdje riječ o pismu od 30. januara 1942. koje je Štab Romanijskog NOP odreda uputio Glavnom štabu NOP odreda za Bosnu i Hercegovinu, koji se, zajedno s Vrhovnim štabom, tada nalazio u Foči (*Zbornik*, tom IV, knj. 3, dok. br. 37).

531 U dolini Prače i prema Rogatici nalazili su se dijelovi 1. proleterske NOU brigade, Durmitorskog i Romanijskog NOP odreda.

532 Četničke jedinice u istočnoj Bosni su se u toku januarske njemačke ofanzive 1942. raspale, ali su se ubrzo po odlasku njemačkih trupa počele ponovo prikupljati i organizovati, naročito na području oko Višegrada, Han-Pijeska, Vlasenice, Srebrenice, Bratunca i Zvornika.

533 Njemačkom januarskom ofanzivom je bio zahvaćen i Birčanski NOP odred, dok je Majevački NOP odred ostao van njenog domašaja. Ozrenski NOP odred (imao je pet bataljona s oko 1200 boraca) je početkom januara izdržao jedan jači napad neprijatelja, a u vrijeme od 29. januara do 4. februara odolio je ofanzivi u kojoj su, napadajući iz dolina rijeka Bosne, Krivaje i Spreče, učestvovali tri njemačka puka i desetak bataljona NDH (vid. nap. 506).

534 Odnosi se na poznati »igmanski marš« 1. proleterske brigade, izveden u vrijeme od 25. do 28. januara. U tom maršu, u kome je učestvovalo oko 750 boraca, brigada je po velikoj hladnoći (temperatura je iznosila oko 30° ispod nule) prevalila težak put od sela Gajeva i Rakove Noge, preko zavijanih planina Ozrena i Igmana, i stigla u rejon Trnova, na teritoriju Kalinovičkog NOP odreda (u dokumentu je umjesto Igmana pogrešno navedena Treskavica). Najteži dio marša, onaj po kojem je on i dobio naziv »igmanski«, izveden je od Grabljeve Njive, blizu Semizovca, do Malog polja na Igmanu, a trajao je punih 18 časova bez odmora, po nezapamćenoj hladnoći i dubokom snijegu.

535 Igmanski marš je izveden po odluci Štaba 1. proleterske brigade i Glavnog štaba NOP odreda za Bosnu i Hercegovinu. Ne znajući pravu situaciju zbog slabosti obavještajne službe, koja nije otkrila da je neprijateljska ofanziva prestala i da su se njemačke trupe povukle s Romanije i Glasinca (vid. nap. 391). Štab brigade i Glavni štab su donijeli odluku da se brigada probije zaobilaznim i riskantnim pravcem — preko rijeke Bosne, pored Sarajeva i preko zaleđenog Igmana — kako bi stigla na oslobođenu teritoriju Kalinovičkog NOP odreda. Tito je opravdano smatrao da je ovaj marš bio nepotreban, te ga je i nazvao *avanturom* (vid. nap. 390).

536 U igmanskom maršu su *usljed smrzavanja* izbačena iz stroja 172 borca, kojima je morala biti ukazana pomoć u bolnici (bilo je 75 slučajeva promrzlih peta, 33 slučaja promrzlih tabana, a amputirana su 224 prsta), a oko 100 boraca je imalo lakše povrede. Šest boraca, među kojima dvije partizanke, umrli su od posljedica smrzavanja.

537 Odnosi se na stradanje Šumadijskog bataljona 1. proleterske brigade u borbi protiv Nijemaca u *Pjenovcu* 21. januara 1942. (vid. nap. 502).

538 Po odluci Vrhovnog štaba trebalo je da u sastav 1. proleterske brigade, kao njen sedmi bataljon, uđe Bosanski bataljon. Taj bataljon je trebalo da sačinjavaju *Ozrenska*, *Zenička* i Romanijska četa (vid. nap. 510).

539 Milovan Đilas (koji se od sredine decembra 1941, kao delegat Vrhovnog štaba nalazio u Novoj Varoši) izvijestio je Vrhovni štab o situaciji u Sandžaku i o stanju partizanskih jedinica koje su se povukle iz Srbije (*Zbornik*, tom II, knj. 2, dok. br. 134).

540 Obavještenja kojima je Vrhovni štab raspolagao o sporazumu Nedića i Pavelića, sklopljenom uoči ofanzive, o zajedničkoj borbi protiv partizanskih jedinica u istočnoj Bosni, nisu bila tačna. Radilo se o neuspješnim pregovorima o ustupanju dijela istočne Bosne (17 srezova) Nedićevoj Srbiji (vid. nap. 507).

541 Pod utiskom pretrpljenog poraza u Srbiji i napuštanja svojih krajeva i trpeći glad i zimu, neki borci srpskih i sandžačkih partizanskih jedinica koje su se zadržale u Sandžaku bili su deprimirani, ali je ogromna većina ostala čvrsta u svojoj riješenosti da nastavi borbu. Borci iz srpskih jedinica će ubrzo, 1. marta 1942, ući u sastav 2. proleterske brigade, a borci sandžačkih jedinica početkom juna u sastav 3. proleterske (sandžačke) brigade.

542 Iz doline Prače su napadale prema Jahorini samo jedinice NDH (oružničke i milicijske), a ne i njemačke, kako je Vrhovni štab bio obaviješten (vid. nap. 368).

543 Napad *na Kalinovik* nije izvršen, jer se došlo do zaključka da su izgledi za njegov uspješan ishod slabi, pošto se u tom garnizonu nalazila jaka italijanska posada (3. bataljon 55. puka divizije »Marke« s vodom tenkova i baterijom topova). Napad 1. bataljona 1. proleterske brigade i dijelova bataljona »Vojvoda Momčilo« Durmitorskog NOP odreda na Ulog 26. februara 1942. nije uspio.

544 Za vrijeme boravka Vrhovnog štaba u Čevljanovićima, selu između Sarajeva, Olova i Vareša, Tito je 6. januara 1942. primio pismo Glavnog štaba NOP odreda za Srbiju, koje je donio kurir Valjevskog NOP odreda koji je došao iz Pecke kod Valjeva. Pismo je napisao Mirko Tomić, a bilo je upućeno Glavnom štabu NOP odreda za Bosnu i Hercegovinu. To pismo nije sačuvano. Misleći na to pismo, V. Dedijer je 14. januara zabilježio u svom dnevniku da »vesti iz Srbije nisu rđave« (*Dnevnik*, I, str. 77). U svojim neobjavljenim memoarima Branko Poljanac, koji je u decembru 1941. bio postavljen za člana Glavnog štaba za Srbiju, naveo je na str. 4, 7—8, 16—18. svog rukopisa sadržinu Tomićevog pisma.

545 U Vrhovni štab su 6. januara stigla i dva kurira iz Srema (jedan je bio poznati borac toga kraja — Boško Palkovljević Pinki, narodni heroj). Putovali su do Vrhovnog štaba dugo, pun mjesec dana, i donijeli pismo Štaba Fruškogorskog NOP odreda (koje nije sačuvano).

566 Glavni štab NOP odreda za Srbiju tada nije bio na okupu, tako da faktički nije postojao. Na teritoriji Srbije, u rejonu Valjeva, nalazio se samo Mirko Tomić, dok su se ostala četiri člana Glavnog štaba nalazila u Sandžaku i istočnoj Bosni (vid. nap. 261).

547 Odnosi se na dva bataljona Durmitorskog NOP odreda: »Bajo Pivljanin« i »Vojvoda Momčilo«.

548 U pokretu iz Sandžaka (iz Nove Varoši, odakle je krenuo 6. januara) k istočnoj Bosni, da bi ušao u sastav 1. proleterske brigade, koja se tada nalazila na teritoriji Romanijskog NOP odreda, Beogradski bataljon je ispod sela Drenove pregazio Lim i ubrzanim maršem, preko Boljanića i Metaljke, stigao u Kopače, odakle je vozom prebačen u Praču.

549 Odnosi se na četnike Bože Ćosovića *Javorskog*, četničkog komandanta na području planine Javora u jugozapadnoj Srbiji.

550 Uvjerenje koje je vladalo u Vrhovnom štabu da ne prijeti opasnost od napada jačih nedićevskih i četničkih snaga iz Srbije na slobodnu teritoriju u Sandžaku nije bilo osnovano (vid. nap. 233). Petog februara 1942. otpočeo je napad jakih nedićevskih, četničkih i italijanskih snaga i jedinica muslimanske milicije na slobodnu teritoriju između Uvca i Lima, koju su branili Užički, Čačanski i 2. šumadijski NOP odred i tri sandžačka bataljona (1. i 2. zlatarski i Mileševski). Pod pritiskom jačeg neprijatelja partizanske jedinice su napustile Novu Varoš i svu teritoriju koju su držale na desnoj obali Lima i povukle se na njegovu lijevu obalu, pregazivši rijeku uzvodno od Prijepolja.

551 Dio novca evakuisanog iz trezora Narodne banke u Užicu bio je zakopan na imanju Miloša Divca u selu Drenovi kod Prijepolja. Zajedno s novcem sakrivena je i arhiva CK KPJ i Vrhovnog štaba (*Zbornik*, tom II, knj. 2, dok. br. 176).

552 Odnosi se na pismo M. Tomića, koje je 6. januara 1942. stiglo u Vrhovni štab (vid. nap. 544) i na pismo B. Neškovića, sekretara PK KPJ za Srbiju, upućeno 9. januara 1942. iz Beograda Centralnom komitetu KPJ (A-CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1942/11). Pismo je Nešković uputio Ivi Loli Ribaru u Zagreb, a ovaj ga je 12. januara s ostalom poštom poslao Titu u Foču, gdje je stiglo tek 27. januara (*Zbornik*, tom II, knj. 2, dok br. 103. i 130).

553 Ocjena o povoljnim perspektivama za razvoj partizanskih borbi u Srbiji na početku 1942, u vrijeme kada je narodnooslobodilački pokret doživljavao krizu, proizašla je iz nepotpunih informacija o pravom stanju u tom dijelu zemlje.

554 Odnosi se na formiranje Organizacionog sekretarijata Centralnog komiteta KPJ za neoslobođene krajeve, koji su sačinjavali Ivo Lola Ribar i Edvard Kardelj (vid. nap. 185).

555 Misli se na članove Glavnog štaba i PK KPJ za Srbiju, kojima je bilo naloženo da se iz Sandžaka vrate u Srbiju. Zbog nemogućnosti da izvrše taj zadatak, oni su se sredinom februara prebacili u istočnu Bosnu (vid. nap. 513).

556 Arhiva CK KPJ i Vrhovnog štaba, koja je bila zakopana u jednoj štali na imanju Miloša Divca u selu Drenovi kod Prijepolja (vid. nap. 551), nije pronađena i pored detaljnih istraživanja koja su vršena poslije rata. Po odlasku partizana, februara 1942, na tom području su zavladali četnici. Plašeći se da oni ne otkriju zakopanu arhivu, Divac ju je, izgleda, otkopao i pohranio na nekom drugom mjestu u šumi iznad svoje kuće. Divca su 1943. ubili četnici, tako da je tajna arhive Vrhovnog štaba i CK KPJ otišla s njim u grob.

557 Pred kraj januara (29. januara) i početkom februara 1942. Vrhovni štab NOP i DVJ je od Štaba Crnogorsko-sandžačkog NOP odreda (komandant Mile Peruničić, politički komesar Boško Đuričković) primio dva izvještaja: jedan pisan 15. januara, a drugi od 2. februara (*Zbornik*, tom III, knj. 4, dok. br. 23 i 29). Iz njih je stekao uvid u situaciju u zapadnom dijelu Sandžaka.

558 U nemogućnosti da se održe u Kolašinu, Lijevoj Rijeci i Mateševu, gdje su bile blokirane i izložene napadima partizanskih snaga, italijanske posade (87. puk divizije »Venecija«) su noću između 4. i 5. januara napustile prva dva mjesta, a sljedećeg dana i Mateševo i povukle se u Andrijevicu i Berane (Ivangrad). Evakuacija ovih garnizona izvršena je nesmetano, jer je izostala aktivnost jedinica Komskog NOP odreda, koje su slabo kontrolisale komunikaciju Kolašin — Lijeva Rijeka — Andrijevica (vid. nap. 422).

559 Štab Crnogorsko-sandžačkog NOP odreda nalazio se u selu Kovrenu, na komunikaciji Pljevlja — Bijelo Polje.

560 U Kraljskim Barama blizu Mateševa četnici majora Đorđija Lašica su u zoru 20. januara mučki napali dvije čete Kombinovanog bataljona Komskog NOP odreda, koje su, bez obezbjeđenja, zanoćile u drvenim barakama jedne pilane na Peskom Lugu. Iznenađene i nespremne da pruže otpor, obje partizanske čete su bile uništene: poginulo je 33, ranjeno 15, a zarobljeno 90 boraca. Gotovo sve ranjene i zarobljene partizane četnici su strijeljali.

561 Svetozar Vukmanović Tempo, komandant Glavnog štaba NOP odreda za Bosnu i Hercegovinu (koji se tih dana nalazio u Sarajevu), uputio je Titu, uz svoje pismo od 2. februara (*Zbornik*, tom IV, knj. 3, dok. br. 47), i pismo Štaba Romanijskog NOP odreda od 30. januara, u kome se govorilo o situaciji na Romaniji poslije neprijateljske ofanzive (*Zbornik*, tom IV, knj. 3, dok. br. 37).

562 Nakon dobijene saglasnosti od Tita, Svetozar Vukmanović je početkom marta 1942. napustio Sarajevo i izašao na teritoriju Romanijskog NOP odreda, a 10. marta je stigao u Operativni štab za istočnu Bosnu.

563 Odnosi se na Operativni štab NOP odreda za istočnu Bosnu koji je Vrhovni štab formirao početkom februara 1942. (vid. nap. 449 i 521).

564 Riječ je o *Durmitorskom NOP odredu* (komandant mu je bio Obrad Cicmil), čija su se dva bataljona nalazila u istočnoj Bosni u rejonu Foče, Goražda, Rogatice i Kalinovika.

565 Na osnovu obavještenja da je na pregovorima u Beogradu (vid. nap. 507) sklopljen sporazum o ustupanju znatnog dijela istočne Bosne (17 srezova) Nedićevoj Srbiji, u Vrhovnom štabu se početkom februara vjerovalo da će nedićevske trupe iz Srbije preći u istočnu Bosnu.

566 Riječ je o odlasku njemačkih trupa s teritorije istočne Bosne, na kojoj su u drugoj polovini januara 1942. izvodile ofanzivu (vid. nap. 506).

567 Riječ je o Ozrenskoj, Zeničkoj i Romanijskoj četi koje je trebalo da uđu u sastav 1. proleterske brigade (vid. nap. 538).

568 *Kostu Nađa* je Vrhovni štab 27. januara 1942. uputio u rejon Kalinovika da bi primio pod svoju komandu sve partizanske jedinice koje su se tamo nalazile i s njima napao i zauzeo to mjesto (*Zbornik*, tom II, knj. 2, dok. br. 132). Početkom februara Vrhovni štab je odlučio da formira Operativni štab za Bosansku krajinu i dužnost komandanta tog štaba je povjerio Kosti Nađu, koji je dobio zadatak da se prebaci u Bosansku krajinu.

569 U rejonu Kalinovika i Uloga (na ta mjesta se pripremao napad) nalazila su se dva bataljona 1. proleterske brigade, bataljon »Vojvoda Momčilo« Durmitorskog NOP odreda i dijelovi Kalinovičkog NOP odreda. Od namjere da se Kalinovik napadne brzo se odustalo, jer se došlo do zaključka da bi taj napad zahtijevao jače snage i da bi iziskivao velike žrtve (vid. nap. 543).

570 Riječ je o naredbi Vrhovnog štaba NOP i DVJ od 3. februara (vid. nap. 522).

571 Misli se na Vukmanovićev predlog da se dva bataljona 1. proleterske brigade vrate na područje Romanije istim putem kojim je izveden »igmanski marš«, tj. preko Igmana, Reljeva i planine Ozrena.

572 Riječ je o uređenju aerodroma kod Sokolca, na koji je trebalo da se spuste sovjetski avioni, a očekivalo se i slijetanje nekih domobranskih avijatičara pristalica NOP-a.

573 Riječ je o prebacivanju njemačke 718. divizije s Romanije preko Sarajeva i Zenice k Doboju radi učešća u operacijama protiv Ozrenskog NOP odreda (vid. nap. 506).

574 Predviđanja Vrhovnog štaba o ulasku italijanskih trupa u istočnu Bosnu u cilju posjedanja mjesta koja su njemačke jedinice napustile, nisu bila bez osnova. Još sredinom decembra 1941, zbog pogoršane situacije na istočnom frontu, njemačka Vrhovna komanda se nosila mišlju da znatan dio svojih snaga iz Jugoslavije uputi na istočni front, a da dio svoje okupacione zone u NDH prepusti Italijanima, a u Srbiji Bugarima. Bugarski okupacioni korpus (tri divizije) je u toku januara 1942. okupirao znatan dio Srbije, ali do ulaska italijanskih trupa u njemačku okupacionu zonu u Bosni i Hrvatskoj nije došlo, pošto je Hitler odlučio da se odustane od te namjere. Vrhovni štab je primio neka obavještenja o ovim kombinacijama, te su razumljiva bila njegova predviđanja da će italijanske trupe ući u istočnu Bosnu.

575 U toku januarske njemačke i ustaško-domobranske ofanzive u istočnoj Bosni komandant i politički komesar Birčanskog NOP odreda (Mihajlo Milosavljević Španac i Cvijetin Mijatović Majo) pred nadiranjem trupa njemačke 342. divizije preko Birča k Vlasenici, 16. januara su se povukli s grupom boraca južno od Vlasenice i narednih dana su ostali odsječeni od glavnine svog odreda.

576 Pomenute tri istočnobosanske čete nisu ušle u sastav 1. proleterske brigade.

577 Odnosi se na *Đilasovo pismo* od 28. januara 1942. koje je Tito primio 4. februara (*Zbornik*, tom II, knj. 2, dok. br. 134 i 152, str. 309).

578 Kada su pisali ovo pismo, Tito i Ranković nisu znali da su srbijanske i sandžačke partizanske jedinice, koje su se nalazile na desnoj obali Lima u rejonu Nove Varoši, bile prinuđene da se, pod pritiskom jakih nedićevskih i četničkih snaga, koje su izvršile napad iz Srbije, povuku na desnu obalu Lima u rejon Kamene gore i da napuste istočni Sandžak. Tada su se, zajedno s jedinicama povukli i delegat Vrhovnog štaba Milovan Đilas, PK KPJ za Srbiju, Glavni štab NOP odreda za Sandžak i Oblasni komitet KPJ za Sandžak (vid. nap. 550).

579 Misli se na dolazak Vrhovnog štaba NOP i DVJ i CK KPJ s teritorije Romanijskog NOP odreda u Foču.

580 Odnosi se na povlačenje Vrhovnog štaba i dijelova 1. proleterske brigade (4. bataljona i po jedne čete iz 2. i 5. bataljona) u toku 17. i 18. januara 1942. preko

Romanije i Glasinca (od Rakove Noge, preko Bijelih Voda, Podromanije i Renovice) do Jahorine (vid. nap. 363).

581 Odnosi se na »igmanski marš« 1. proleterske brigade (vid. nap. 536).

582 Neizvjesno je šta se podrazumijeva pod »čelikom«: srebrni novac, koji je Vrhovni štab ponio sa sobom kad je napustio Užice; ispravno političko držanje i odlučnost u borbi ili, pak, mjere prinude da bi se od trgovaca i bogatijih građana iznudile namirnice.

583 U svom pismu Đilas je izvijestio da je zbog organizovanja grupe dezertera strijeljan jedan partizan (neki Novikov), koji je ranije bio pohvaljen u »Biltenu Vrhovnog štaba«.

584 U pismu koje je 5. januara 1942. uputio Centralnom komitetu KPJ i Vrhovnom štabu (*Zbornik*, tom II. knj. 2, dok. br. 90), Đilas je iznijeo mišljenje da Srboljub Josipović Srba ne može biti član PK KPJ za Srbiju jer je »sirov«, »povučen u sebe« i »nedovoljno inicijativan«.

585 Misli se na Organizacioni sekretarijat Centralnog komiteta KPJ za neoslobođene krajeve u Zagrebu (vid. nap. 185).

586 Pri pokušaju da izbjegne hapšenje u jednoj raciji u Splitu, Rade Končar Brko, član Politbiroa CK KPJ, sekretar CK KP Hrvatske i član Vrhovnog štaba, bio je 17. novembra 1941. ranjen i uhvaćen. Partijska organizacija je pripremala njegovo bjekstvo, ali su ga Italijani prebacili u Šibenik, gdje je 22. maja 1942. bio strijeljan.

587 Riječ je o provali u Ljubljani izvršenoj u decembru 1941, kojom prilikom je policija uhapsila nekoliko rukovodilaca narodnooslobodilačkog pokreta (vid. nap. 204).

588 Dobrivoje Radosavljević Bobi bio je ovom odlukom ponovo, kao i 1941, upućen iz Srbije kao instruktor CK KPJ u Makedoniju. Zbog teškoća u održavanju veza između Srbije i Makedonije, Radosavljević je stigao u Makedoniju tek 25. avgusta 1942. a prvi izvještaj je uputio 4. septembra 1942 (*Zbornik*, tom IX, knj. 2, dok. br. 5).

589 Metodije Šatorov Šarlo, član CK KPJ i sekretar PK KPJ za Makedoniju, odbio je da sprovede direktivu CK KPJ o oružanom ustanku i pokušao da makedonsku partijsku organizaciju pripoji Bugarskoj radničkoj partiji (komunista). (O djelatnosti M. Šatorova Šarla više vid. u 7. tomu).

590 Odnosi se na pismo Centralnog komiteta KPJ od 8. februara 1942.upućeno PK KPJ za Srbiju (vid. str. 199).

591 Pismo je upućeno članovima PK KPJ za Srbiju koji su se nalazili u Sandžaku u rejonu Nove Varoši, čekajući povoljne uslove za prebacivanje u Srbiju (Spasenija Cana Babović, organizacioni sekretar, i Ljubinka Milosavljević, Srboljub Josipović i Mitra Mitrović, članovi). Ostala tri člana PK (B. Nešković, sekretar, i M. Tomić i M. Mamić) nalazili su se u Srbiji: Nešković u Beogradu, Mamić u Nišu, a Tomić u zapadnoj Srbiji u rejonu Valjeva (vid. nap. 287).

592 Odnosi se na pismo Milovana Đilasa Veljka od 28. januara, koje je Tito primio 4. februara 1942. (*Zbornik*, tom II, knj. 2, dok. br. 134).

593 Misli se na vezu s B. Neškovićem, sekretarom PK KPJ za Srbiju, koji se nalazio u Beogradu i s Okružnim komitetom KP Valjevo,

594 U svom pismu od 9. januara 1942, koje je iz Beograda uputio Centralnom komitetu KPJ preko Zagreba (čim ga je primio, Ivo Lola Ribar ga je 12. januara uputio Titu, koji ga je dobio 27. januara), B. Nešković je predložio da se članovi PK KPJ za Srbiju koji su se nalazili na oslobođenoj teritoriji u Sandžaku u rejonu Nove Varoši, upute preko istočnog dijela Sandžaka i Metohije u Toplicu, odakle će se prebaciti u Beograd, gdje bi trebalo da bude smješten cio PK (A-CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1942/11).

595 Riječ je o pismu koje je CK KPJ uputio 27. januara 1942. B. Neškoviću, sekretaru PK KPJ za Srbiju (vid. str. 140).

596 Misli se na izradu falsifikovanih legitimacija za članove PK KPJ za Srbiju koji je trebalo da se iz Sandžaka prebace u Srbiju. Tehnika CK KPJ u Foči nije bila u stanju da takve legitimacije izradi.

597 Neizvjesno je o kom je Milanu riječ i o kakvoj se partijskoj istrazi nad njim radilo.

598 Ljubinka Milosavljević Skojevka, sekretar PK SKOJ-a za Srbiju, član CK SKOJ-a i PK KPJ za Srbiju, bila je u to vrijeme teško bolesna od žutice.

599 Odnosi se na pismo B. Neškovića od 9. januara 1942. upućeno Centralnom komitetu KPJ (A-CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1942/11).

600 Misli se na pisma CK KPJ od 1. i 27. januara 1942. upućena B. Neškoviću, sekretaru PK KPJ za Srbiju (vid. str. 56 i 140).

601 *Obrad Cicmil*, komandant Durmitorskog NOP odreda, nalazio se s dva bataljona u istočnoj Bosni (s bataljonom »Bajo Pivljanin« na sektoru Goražde — — Međeđa — Rogatica — Renovica, i bataljonom »Vojvoda Momčilo« na sektoru Foča — Kalinovik).

602 Krajem januara i početkom februara 1942. Vrhovni štab je primio nekoliko izvještaja iz Crne Gore: od Štaba Crnogorsko-sandžačkog NOP odreda od 15. januara i 2. i 5. februara i od Glavnog štaba NOP odreda za Crnu Goru i Boku od 30. januara (*Zbornik*, tom III, knj. 4, dok. br. 23, 28, 29 i 33).

603 Ocjena Vrhovnog štaba da je »u dijelu stare Crne Gore savladana sva reakcija« nije bila sasvim tačna. Veliki broj neprijatelja i protivnika narodnooslobodilačkog pokreta je, doduše, bio likvidiran ili je bio odbjegao u okupatorske garnizone, ali time nije bila suzbijena njihova aktivnost. U to vrijeme je upravo došlo do njihovog intenzivnijeg povezivanja za borbu protiv NOP-a .

604 *Naređenja* Operativnom štabu NOPO za Hercegovinu i Štabu Župopivskog bataljona Durmitorskog NOP odreda Vrhovni štab je uputio 4. februara 1942 (vid. str. 156 i 172).

605 *Četničke jedinice* majora Đorđija Lašića su 20. januara 1942. mučki napale u Kraljskim Barama kod Mateševa dvije partizanske čete i uništile ih (vid. nap. 560). A četiri dana kasnije, 24. januara, četnici Pavla Đurišića izvršili su napad na partizansku jedinicu u Lubnicama kod Berana (Ivangrada) i ubili 15, a zarobili 28 partizana, koje su kasnije strijeljali. Partizanske snage su tada napustile beranski srez, u kome su četnici zajedno s Italijanima uspostavili svoju vlast. Na cijelom području srezova beranskog, andrijevičkog, kolašinskog i bjelopoljskog došlo je, uz izdašnu pomoć okupatora, do intenzivne aktivnosti četnika, do njihovog organizovanja i mučkih napada na partizane.

606 Da bi uništio četnike u rejonu Kolašina, Mateševa, Andrijevice, Berana i Bijelog Polja, Glavni štab NOP odreda za Crnu Goru je protiv njih uputio jače partizanske snage. Formiran je 21. januara 1942. Kombinovani NOP odred »Radomir Mitrović« jačine oko 850 boraca, svrstanih u pet bataljona, koji je sljedećeg dana napao četnike u rejonu Mateševa i Kraljskih Bara, ali se morao povući ne postigavši uspjeh. Vrhovni štab nije bio obaviješten o ishodu ovog napada, te je vjerovao da se on završio uspješno.

607 U toku 26. i 29. januara partizanske jedinice (1. bataljon Cronogorsko-sandžačkog NOP odreda, 1. bjelopoljski udarni bataljon, Prećanski teritorijalni bataljon, Pavinopoljski bataljon i Šahovićki bataljon) vodile su borbe protiv četnika u rejonu Femića Krša, Prijeloga i Ravne Rijeke kod Bijelog Polja. Četnici su uspjeli da odbace partizane k Šahovićima, u koje su ušli 2. februara. Narednih dana su vođene oštre borbe u rejonu Pavinog Polja, u kojima ni jedna ni druga strana nije postigla uspjeh. Četnici su se potom povukli u Bijelo Polje, a partizani su noću između 4. i 5. februara ponovo ušli u Šahoviće.

608 Misli se na partizanske snage koje su držale front oko opkoljenog Nikšića.

609 Odnosi se na Glavni štab NOP odreda za Crnu Goru i Boku.

610 Čim je primio naređenje Vrhovnog štaba, Štab Durmitorskog NOP odreda je izvršio mobilizaciju i formirao Kombinovani bataljon, koji je uputio u Bosnu, u rejon Čelebića (*Zbornik*, tom III, knj. 2, dok. br. 81).

611 Odnosi se na *pismo Štaba Durmitorskog NOP odreda Vrhovnom štabu* upućeno 5. februara 1942. iz Žabljaka i na pismo istog štaba upućeno 6. februara Komandi mjesta u Foči (*Zbornik*, tom III, knj. 4, dok. br. 34 i 35).

612 Čim je oslobodio Foču, bataljon »Vojvoda Momčilo« Durmitorskog NOP odreda (vid. nap. 386) evakuisao je iz grada u Šćepan-polje izvjesne količine zaplijenjenih namirnica i opreme, jer se strahovalo da bi četnici, koji su se počeli okupljati oko grada, mogli napasti Foču.

613 Misli se na trupe NDH: ustaške, domobranske i oružničke (žandarmerijske) jedinice.

614 Iz istočne Bosne je po završetku ofanzive otišla njemačka 342. divizija, da bi bila transportovana na istočni front, a ostala je i dalje, kao posadna jedinica, 718. pješadijska divizija.

615 Odnosi se na borbe koje su početkom februara vođene protiv četnika u rejonu Bijelog Polja i Šahovića (vid. nap. 607).

616 Misli se na partizanske jedinice u jugoistočnoj Bosni, Hercegovini i Crnoj Gori, koje su ozbiljno trpjele od gladi.

617 Odnosi se na bataljon (jačine oko 350 boraca) koji je Štab Durmitorskog odreda po naređenju Vrhovnog štaba trebalo da formira od mobilisanog ljudstva da bi pomoću njega obezbjeđivao oslobođenu teritoriju.

618 Vijesti o evakuaciji italijanske posade iz Pljevalja nisu bile tačne. Italijani su, naprotiv, učvrstili taj garnizon, koji im je, kao najjače uporište u sjevernoj Crnoj Gori, služio kao oslonac za dejstva prema dolinama Lima i gornje Drine.

619 Misli se na crnogorske partizanske jedinice (Komski NOP odred i Kombinovani NOP odred »Radomir Mitrović«), koje su se nalazile na desnoj obali Tare (»*prekotarski dijelovi*«), angažovane u borbama protiv četnika.

620 Odnosi se na četu Durmitorskog NOP odreda koja je, na traženje Štaba Pljevaljskog bataljona »1. decembar«, bila upućena u Sandžak u rejon Pljevalja da bi spriječila dejstva četnika i Italijana (*Zbornik*, tom III, knj. 2, dok. br. 59).

621 Prva proleterska brigada je bila formirana od politički svjesnog i Komunističkoj partiji Jugoslavije odanog ljudstva, pretežno mladića (od 1199 boraca bilo je mladića ispod 20 godina starosti 376, a od 20 do 25 godina 428). Više od polovine (651, odnosno 54,3%) bili su članovi KPJ ili SKOJ-a. Zbog političke zrelosti ljudstva brigada je smatrana udarnom jedinicom Partije, »komunističkom« jedinicom, po uzoru na Crvenu armiju — »*crvenom vojskom*« (*Zbornik*, tom II, knj. 2, dok. br. 185).

622 Odnosi se na dijelove Durmitorskog NOP odreda i Nikšićkog NOP odreda koji su upućivani u granične oblasti Hercegovine radi pružanja pomoći hercegovačkim partizanima.

623 Pismo Štaba Nevesinjskog NOP odreda od 10. februara 1942. nije sačuvano.

624 Odnosi se na naziv »*Štab sektora* Nevesinje — Gacko«. U to vrijeme su u Hercegovini, kao neka vojna formacija, postojali »sektori«, koji su u svom sastavu imali po nekoliko bataljona (npr. »Sektor Trebinje—Dubrovnik«). Na intervenciju Vrhovnog štaba ukinuti su ti nazivi i formirani odredi.

625 Riječ je o naređenju Vrhovnog štaba od 4. februara 1942. (vid. str. 172).

626 Misli se na intervenciju partizanskih snaga iz Crne Gore (Durmitorskog NOP odreda) prema dolinama Sutjeske i gornje Drine, gdje su četnici, poslije odlaska italijanskih posada iz Foče, Goražda i Čajniča u toku decembra 1941, preuzeli vlast

i izvršili pokolj nad muslimanskim stanovništvom. Po naređenju Vrhovnog štaba, Štab Durmitorskog NOP odreda je sredinom januara 1942. uputio svoja dva bataljona u rejon Foče, Kalinovika i Goražda da bi to područje očistili od četnika, a Štab Crnogorsko-sandžačkog NOP odreda je krajem istog mjeseca uputio jedan bataljon u Čajniče.

627 Ustaška milicija iz Borča je zbog zločina učinjenih u susjednim selima bila omražena kod stanovništva tog kraja (vid. nap. 457).

628 *Golijski bataljon Nikšićkog NOP* odreda dejstvovao je na teritoriji istočne Hercegovine u rejonu Gackog.

629 Odnosi se na četničkog komandanta majora Boška Todorovića, koga su partizani uhapsili 20. januara 1942. kod Gacka, ali su ga četnici oslobodili (vid. nap. 99. i 387).

630 Misli se na neuspješni napad četnika na Borač početkom januara 1942.

631 Odnosi se na mučki napad četnika majora Đorđa Lašića na dijelove Komskog NOP odreda u Kraljskim Barama 20. januara 1942. (vid. nap. 560).

632 Riječ je o Kombinovanom NOP odredu »Radomir Mitrović« (u čijem se sastavu nalazilo pet bataljona), koji je Glavni štab NOP odreda za Crnu Goru uputio na teritoriju Komskog odreda da bi razbio četnike. Komandant odreda je bio *Bajo Sekulić*, član Glavnog štaba (vid. nap. 606).

633 Tito je ovo pismo uputio Edvardu Kardelju i Ivi Loli Ribaru, koji su se tih dana nalazili u Zagrebu kao članovi Organizacionog sekretarijata CK KPJ za neoslobođene krajeve. Edvard Kardelj i Ivo Lola Ribar su ovo pismo primili 27. februara 1942.

634 Titovo pismo od 4. februara 1942, na koje je on očekivao odgovor, Kardelj i Ribar primili su tek 22. februara jer je provala u Zagrebu i Sarajevu privremeno prekinula kurirske veze. Misli se na ilegalni partijski punkt u Sarajevu, preko koga su i održavane veze putem partijskih kurira.

635 U decembru 1941. ustaška policija je otkrila ilegalni partijski punkt u Zagrebu i uhapsila dvije drugarice koje su održavale kurirsku vezu između CK KP Hrvatske i PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu. Jednu od njih, Zlatu Šegvić, ustaše su strijeljale, dok je druga, Marija Sertić Cicipinka, na saslušanju otkrila sve veze i stavila se u službu ustaša. Poslije rata je kao narodni neprijatelj osuđena na smrt (vid. nap. 509). Provala u Zagrebu se protegla i na Sarajevo, gdje su bile uhapšene dvije javke: jedna u trgovačkoj radnji Maltara, člana KP, i druga u stanu inženjera Vukovića (vid. Vukmanovića pisma Titu od 2, 12. i 20. februara 1942. u *Zborniku*, tom IV, knj. 3, dok. br. 47, 62. i 75).

636 Misli se na gubitke 1. proleterske brigade u toku njemačko-kvislinške ofanzive u istočnoj Bosni u drugoj polovini januara 1942. u borbama u Bijelim Vodama, u Pjenovcu i u »igmanskom maršu« (vid. nap. 502, 519. i 536).

637 *Anica Julka Pibernik Frida* Slovenka, stari član KPJ (u toku 1935. i 1936. u Moskvi je pohađala kurs pri Međunarodnoj lenjinskoj školi, a potom je radila na partijskim zadacima u Sloveniji do okupacije Jugoslavije, kada je, zajedno s mnogim Slovencima, bila protjerana u Srbiju). Sa svojim mužem Albinom i dvanaestogodišnjim sinom bila je borac 1. proleterske brigade (vid. nap. 203).

638 U stanu porodice Ljubinke Đurđević u Beogradu, u Rumunskoj ulici br. 7, stanovao je ilegalno izvjesno vrijeme, u toku ljeta 1941, Tito.

639 Odnosi se na povlačenje srpskih i sandžačkih partizanskih jedinica iz rejona Nove Varoši na lijevu obalu Lima početkom februara 1942 (vid. nap. 550).

640 Odnosi se na *Kosmajski bataljon*, koji je početkom januara 1942. bio vraćen iz Sandžaka u Srbiju (vid. nap. 272).

641 Misli se na mučki napad četnika majora Đordija Lašića na dvije čete Komskog NOP odreda u Kraljskim Barama 20. januara 1942 (vid. nap. 560).

642 Riječ je o borbama koje su početkom februara vođene protiv četnika u rejonu Bijelog Polja (vid. nap. 607). Mada su se četničke snage poslije borbe u Pavinom Polju povukle u Bijelo Polje i u Berane, one nisu bile razbijene, već će ubrzo nastaviti napade na partizansku slobodnu teritoriju.

643 Da bi izbjegle uništenje, italijanske trupe su prvih dana januara 1942. napustile neka mjesta u sjeveroistočnoj Crnoj Gori (vid. nap. 558).

644 Početkom 1942. znatne crnogorske partizanske snage iz Durmitorskog, Nikšićkog i Crnogorsko-sandžačkog NOP odreda, kao i one iz sastava Udarnog hercegovačko-crnogorskog bataljona nalazile su se u istočnoj Bosni (oko Foče, Goražda, Rogatice, Čajniča i Kalinovika), u Hercegovini (oko Gacka i Nevesinja) i u Sandžaku. U sastavu 1. proleterske brigade su se takođe nalazila dva crnogorska bataljona.

645 Na oslobođenoj teritoriji u širem rejonu Foče izbila je u toku januara i februara 1942. epidemija tifusa. Zahvaljujući efikasnim protivepidemijskim mjerama, bolest nije uzela šireg maha (zabilježeno je samo nekoliko desetina slučajeva oboljenja).

646 U Foči i ostalim mjestima na oslobođenoj teritoriji bio je organizovan vrlo živ politički i kulturno-prosvjetni život, kojim je vrlo uspješno rukovodio Agitprop CK KPJ. Najveći dio te aktivnosti razvijao se u Narodnom domu kulture, koji je bio otvoren 6. februara. Održavani su politički zborovi i konferencije, politička predavanja, kulturne manifestacije, organizovani su analfabetski tečajevi, sportska takmičenja, usmene novine itd.

647 »*Borba*«, organ Centralnog komiteta KPJ, prestala je da izlazi krajem novembra 1941, poslije pada Užica. Namjera da počne ponovo izlaziti u Foči nije mogla biti realizovana iz tehničkih razloga (nemanja štamparije i hartije). Ponovo je nastavila da izlazi u oktobru 1942. u Drinićima kod Bosanskog Petrovca. »Proleter«, teoretski organ KPJ. Izlazio je od 1929. do 1942. U toku rata izašlo je nekoliko brojeva »Proletera«: trobroj 3—4—5 za mart—april—maj 1941 (štampan u Beogradu), br. 14—15 za mart—april 1942 (umnožen u Foči) i br. 16 za decembar 1942 (štampan u Drinićima kod Bosanskog Petrovca).

648 U selu Gostilju kod Danilovgrada nalazila se partizanska štamparija. Nju su u drugoj polovini decembra 1941. partijski radnici prebacili iz okupiranog Nikšića na slobodnu teritoriju. — »Narodna borba«, organ Pokrajinskog komiteta KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak, počela da izlazi 15. septembra 1941. Od 15. marta 1942. do početka 1944. nije izlazila. Ukupno je izašlo 18 brojeva. Komplet »Narodne borbe« objavljen je u *Zborniku građe za istoriju radničkog pokreta Crne Gore*, knj. II, Titograd, 1959.

649 Tito je 16. februara primio *pismo* Svetozara Vukmanovića Tempa pisano 12. februara, koje je u Foču donio kurir iz *Sarajeva* (*Zbornik*, tom IV, knj. 3, dok. br. 62).

650 Riječ je o *proglasu* (koji je CK KP Hrvatske izdao 15. januara 1942) u kome se narodi Hrvatske pozivaju da se, zajedno sa svim ostalim rodoljubivim narodima, odlučno bore protiv fašističkih okupatora.

651 Odnosi se na pisma koja je B. Nešković slao iz Beograda preko Zagreba za CK KPJ, koji se nalazio u Foči.

652 Odnosi se na dolazak tri divizije *bugarskog okupacionog korpusa* u istočnu Srbiju januara 1942 (vid. nap. 406. i 515).

653 Zajednički proglas CK KPJ i CK KP Bugarske bugarskim vojnicima nije napisan. Prema Titovom ovlašćenju, Kardelj i Ribar su početkom marta 1942. u ime CK KPJ napisali pismo Centralnom komitetu KP Bugarske i 10. marta ga preko Beograda uputili PK KPJ za Makedoniju, da bi ga on predao CK KP Bugarske. Pismo nije sačuvano, a zna se da nije stiglo Pokrajinskom komitetu KPJ za Make-

doniju. Neizvjesno je i da li je stiglo B. Neškoviću u Beograd. U propratnom pismu (koje je sačuvano i nalazi se u Arhivu CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1942/119), koje je potpisano sa »CK KPJ«, stoji sljedeće: »PK-u [Pokrajinskom komitetu] KPJ za Makedoniju. Dragi drugovi, šaljemo vam pismo za CK bratske BKP. Molimo vas da ga što pre predate. Na vama je da organizujete prebacivanje u Srbiju druga predstavnika CK BKP. Molimo vas da to što pre učinite, ali ne pre nego što se dogovorite o tome s PK za Srbiju, s kojim imate tehničke veze. Vi i PK za Srbiju treba prethodno da odredite najzgodnije mesto za prebacivanje druga da bi ga odmah prihvatili drugovi u Srbiji, jer je velika kontrola u graničnoj zoni. O svim ostalim tehničkim detaljima koji su u vezi s tim dogovorite se s drugovima iz PK za Srbiju. Uskoro ćete dobiti odgovor na vaš poslednji izveštaj. Očekujemo vaše vesti od vas« (vid. nap. 511).

Moguće je da se u pismu koje su Kardelj i Ribar napisali za CK KP Bugarske govorilo i o zajedničkom proglasu CK KPJ i CK KPB namijenjenom bugarskim vojnicima koji su se kao okupatori nalazili u Srbiji i Makedoniji.

I u pismu koje su 3. marta uputili B. Neškoviću, Kardelj i Ribar mu poručuju da hitno javi Centralnom komitetu KP Bugarske »da pošalje svog čoveka na sastanak s nama« i da će se s njim sastati u Zemunu (*Zbornik*, tom II, knj. 3, dok. br. 10).

654 Neizvjesno je da li je PK KPJ za Srbiju izdao proglas bugarskim vojnicima. Zna se da je takav proglas izdalo Povjereništvo Pokrajinskog komiteta KPJ za niški okrug.

655 Svetozar Vukamanović Tempo je uputio iz Sarajeva 12. februara 1942. pismo Titu u kome ga je obavijestio o situaciji poslije provale partijskih punktova u Zagrebu i u Sarajevu, o održavanju veza s nekolicinom domobranskih oficira, o spuštanju na Romaniju engleskih obavještajaca (koje su ustaše uhvatile) i o situaciji u Bosanskoj krajini (*Zbornik*, tom IV, knj. 3, dok. br. 62).

656 Odnosi se na obnavljanje ilegalne veze sa Zagrebom, odnosno s Centralnim komitetom KP Hrvatske i Organizacionim sekretarijatom CK KPJ za neoslobođene krajeve (Edvardom Kardeljom i Ivom Lolom Ribarom).

657 Odnosi se na ilegalnu radio-stanicu u Zagrebu, preko koje je Tito održavao vezu s Izvršnim komitetom Kominterne. Radio-stanicom je rukovao povjerenik Kominterne Josip Kopinič (pseudonimi »Vazduh« i »Valdes«) (vid. nap. 142).

658 Avdo Humo Kulturni, član PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu, nalazio se u Sarajevu, gdje je organizovao ilegalne partijske punktove preko kojih je održavana veza s Vrhovnim štabom i s CK u Foči, s CK KP Hrvatske u Zagrebu, s partijskim rukovodstvima u istočnoj i zapadnoj Bosni i u Hercegovini i sa štabovima istočno bosanskih NOP odreda. — Pod *savjetovanjem* Tito podrazumijeva I oblasnu konferenciju KPJ za Bosansku krajinu, koja je održana 21. februara 1942. u Skender-Vakufu. Na njoj su učestvovali predstavnici okružnih, sreskih i mjesnih partijskih organizacija i vojne i političke starješine odredâ i bataljonâ. Na konferenciji je formiran Operativni štab NOP odreda za Bosansku krajinu (komandant Kosta Nađ, politički komesar Osman Karabegović).

659 Odnosi se na veze partijske organizacije u Sarajevu i u Rajlovcu s nekim domobranskim oficirima i vojnicima, simpatizerima NOP-a.

660 Riječ je o britanskom transportnom avionu »Whitly«, koji je 4. februara 1942. uzletio s aerodroma u Aleksandriji (u Egiptu) i u toku noći između 4. i 5. februara kružio iznad Romanije i Glasinca. Iz aviona je u rejon Han-Obođaša, na Romaniji, padobranima spuštena oprema, a zatim su iskočila četiri člana vojne obavještajne misije: britanski major Eliot Kouen, podoficir radio-telegrafista Čepmen Robert Vilijem, jugoslovenski poručnik Pavle Crnjanski i narednik Petar Miljković. Ova grupa je imala zadatak da ustanovi stanje u Jugoslaviji i stupi u vezu s Dražom Mihailovićem i britanskim kapetanom Hadsonom, o čijoj se sudbini, od početka

decembra 1941, kada je bila prekinuta radio-veza s Dražom Mihailovićem, u britanskom obavještajnom centru nije znalo. Odmah po prizemljenju padobranci su uhvaćeni od strane domobrana i nakon saslušanja u Sarajevu i Beogradu sprovedeni u zarobljeničke logore u Njemačkoj.

U Vrhovnom štabu se vjerovalo da je noću između 4. i 5. februara više aviona nadletalo Romaniju, Glasinac, Jahorinu i dolinu Prače i da su to bili ili sovjetski avioni (čiji se dolazak tih dana očekivao, prema dogovoru s Izvršnim komitetom Kominterne), ili britanski.

661 Iz britanskog aviona je padobranima izbačena oprema za članove misije (ćebad, šatorska krila, odjeća, skije, hrana, sanitetski materijal, novac, radio-stanica), a od oružja 25 pištolja i nekoliko ručnih bombi. Svu opremu i oružje zaplijenili su domobrani.

662 Odnosi se na posljedice »igmanskog marša« 1. proleterske brigade (vid. nap. 536).

663 Dolazak triju domobranskih četa u rejon Pala bio je u sklopu namjera Štaba 3. domobranskog zbora (korpusa) da učvrsti spoljnu odbranu Sarajeva. Od napada na Pale Vrhovni štab je odustao zaključivši da je neprijatelj u tom rejonu jako utvrđen.

664 Vrhovni štab nije sredinom februara 1942. mogao znati da su tih dana počele pripreme za veliku njemačku i italijansku proljećnu ofanzivu u Jugoslaviji. Nezadovoljni dotad preduzetim mjerama (ofanzivnim operacijama), a na osnovu mišljenja njemačkog komandanta Jugoistoka »da je jednom odsudnom operacijom moguće konačno umirenje područja, tako važnih za njemačku ratnu privredu i uspostavljanje bezbijednosti transportnih komunikacija«, njemačka Vrhovna komanda je 4. februara naredila komandantu Jugoistoka da sa raspoloživim snagama, primjenjujući bezobzirne mjere, uguši ustanak, »jer rezultati kaznenih ekspedicija ne daju nade da u proljeće neće ponovo početi ustanci u velikom obimu«. Narednih dana počeli su kontakti njemačke Vrhovne komande s italijanskom Vrhovnom komandom oko dogovora o zajedničkoj operaciji, da bi se, na konferenciji održanoj 2. i 3. marta 1942. u Opatiji, i donijela odluka o proljećnim ofanzivnim operacijama njemačkih i italijanskih trupa protiv partizanskih snaga u Jugoslaviji (tzv. treća neprijateljska ofanziva).

665 Odnosi se na proglas Centralnog komiteta KP Hrvatske od 15. februara 1942 (vid. nap. 650).

666 Odnosi se na štab Srpsko-sandažčkog NOP odreda pod čijim je rukovodstvom početkom februara 1942. izvršeno povlačenje partizanskih jedinica iz rejona Nove Varoši u rejon Kamene gore (vid. nap. 550).

667 Pošto su napustile slobodnu teritoriju između Lima i Uvca, srpske i sandžačke partizanske jedinice su, noću između 7. i 8. februara 1942. po velikoj hladnoći, *pregazile Lim* kod sela Divaca uzvodno od Prijepolja.

668 Pismo je upućeno rukovodiocima partizanskih jedinica u Goraždu: *Obradu Cicmilu*, komandantu Durmitorskog NOP odreda, *Obrenu Blagojeviću*, političkom komesaru bataljona »Bajo Pivljanin« Durmitorskog NOP odreda, *Novaku Đokoviću*, komandiru 2. čete 4. (Kraljevačkog) bataljona 1. proleterske brigade i *Milanu Vukoviću*, komandantu Komande mjesta Goražde (poginuo noću između 25. i 26. juna 1945. od četničke zasjede blizu Dubrovnika kao major OZN-e).

669 *Kosar Silvo* bio je upućen od strane CK KPJ u Goražde u cilju pružanja pomoći partijskim i političkim rukovodiocima u Goraždu i na terenu goraždanskog sreza (u Durmitorskom odredu i Jahorinskom odredu). Na radu u Goraždu zadržan je do 1. aprila 1942.

670 Odnosi se na *crnogorske partizanske jedinice* koje su bile upućene u pomoć istočnobosanskim, hercegovačkim i sandžačkim partizanskim snagama u toku zime 1941/1942 (vid. nap. 644).

671 Odnosi se na borce 1. proleterske brigade koji su nastradali u »igmanskom maršu« krajem januara 1942 (vid. nap. 536).

672 *Radio-stanica* Vrhovnog štaba nalazila se u Goraždu, gdje se mogla napajati električnom energijom. Radisti i šifranti Vrhovnog štaba (Veljko Dragićević, Pavle Savić, Jozo Butorac) slali su Titu u Foču dešifrovane depeše koje su primali od Kominterne, i od njega primali depeše koje su šifrovali i slali Kominterni.

673 Odnosi se na depešu koja je istog dana (17. februara) upućena Kominterni (vid. str. 218).

HRONOLOGIJA

1941.

28. novembar Tito se nalazi u Užicu, odakle rukovodi borbama za odbranu slobodne teritorije »Užičke republike«. Pored usmenih i pismenih naređenja (koja nisu sačuvana) štabovima partizanskih jedinica da zadržavaju i usporavaju nastupanje dviju njemačkih divizija, Tito izdaje i naređenja i uputstva za evakuaciju ranjenika, zatim oko 300 njemačkih zarobljenika i ratnog materijala iz Užica k Zlatiboru i Sandžaku.

29. novembar U prijepodnevnim časovima Tito se nalazi u Užicu, k kome iz pravca Kosjerića, Bajine Bašte i Požege nadiru jake njemačke pješadijske i motorizovane snage uz podršku avijacije. Pošto je izdao naređenje da se miniraju putevi i most na Đetinji i izvrše zaprečavanja, Tito, među posljednjima, pod vatrom njemačke avijacije, napušta automobilom Užice i povlači se drumom k Zlatiboru. Na šestom kilometru od grada napušta auto i dolazi u selo Zabučje da bi s brda Bioktoš, koje dominira Užicom, posmatrao borbe i lično se uvjerio u efikasnost zaprečavanja druma koji vodi k Zlatiboru. Pošto su njemačke motorizovane trupe učle u Užice i, bez zadržavanja, produžile nastupanje drumom k Zlatiboru (most na Đetinji nije, iz neutvrđenih razloga, bio miniran), Tito je bio prinuđen da se žurno povlači seoskim puteljcima i šumarcima, nepoznatim terenom, k Zlatiboru. S njim su se nalazili: njegov pratilac Boško Čolić, radio-telegrafista Veljko Dragićević i engleski major Bil Hadson, koji je toga dana došao iz Mihailovićevog štaba u Užice da bi zatražio svoju radio-stanicu koju je Dragićević bio predao Vrhovnom štabu. Pri povlačenju preko Zabučja, negdje oko Jezera, Tito i njegovi pratioci doživljavaju bombardovanje iz aviona i, dok su ležali na putu uz kamenu ogradu, bili su iznenađeni od grupe njemačkih vojnika, koja im se približila na stotinu metara. Iz tako teške situacije spasavaju se povlačenjem u pravcu Ljubanja, pri čemu Tito uz put skuplja i organizuje grupu boraca u cilju pružanja otpora, zatim preko Mušveta i Čajetine, poslije ponoći stižu na Palisad, u Pavlovićevu vilu, gdje su se već nalazili članovi Vrhovnog štaba Kardelj, Ranković i Đilas. Ocjenivši da će njemačke trupe, koje su tog dana napredovale do Mačkata, sljedećeg jutra nastaviti nadiranje k Čajetini i Palisadu, Tito naređuje da se hitno k Sandažaku evakuišu ranjenici, zbjegovi i ratni materijal.

30. novembar Tito rano izjutra napušta Palisad i preko Kraljeve Vode, Borove glave i Rasnice (gdje je, u kući Milenka Mutavdžića, proveo

nekoliko časova), uveče stiže u selo Seništa, gdje je obišao ranjenike smejštene u školskoj zgradi. Do ponoći se zadržao u kući Draginje Mrvić.

1. decembar

Poslije ponoći Tito napušta Seništa i, prešavši rijeku Uvac, stiže u Sandžak, u selo Radoinju, gdje se smjestio u kuću Arsa Boškovića. Tu prima na referisanje komandanta Glavnog štaba NOP odreda za Sandžak Vladimira Kneževića. Radi veće bezbjednosti, uveče prelazi u usamlejnu kuću Žugića, na brdu iznad sela, u kojoj je održao sastanak Vrhovnog štaba (učestvovali su Tito, Kardelj, Đilas i Žujović). Na sastanku je razmatrana situacija nastala poslije napuštanja Srbije i donijete su odluke u pogledu organizovanja prihvata, reorganizacije i sređivanja jedinica i upućivanja nekih vojnih i partijsko-potičkih rukovodilaca u zapadnu Srbiju (Mirka Tomića, Nikole Grulovića, Vlada Zečevića i drugih). Kasno uveče Tito napušta Radoinju i kreće k Drenovi.

2. decembar

Pošto je u toku noći prešao drum Nova Varoš—Bistrica (u oba garnizona su se nalazile italijanske posade), Tito pred zovu stiže u selo Gornju Bistricu, gdje je predanio u kući seljaka Milana Ljujića. Pred nastupanjem iz Bistrice jedne italijanske jedinice, koja je stigla nadomak sela, Tito se povlači u obližnju šumu, a zatim, pošto je opasnost prošla, nastavlja put k Drenovi, gdje se smješta u kuću Miloša Divca. Na putu za Drenovu Tito je od kurira Pljevaljskog NOP odreda bio obaviješten da su crnogorski partizani prethodnog dana zauzeli Pljevlja. Vijest nije bila tačna, jer se napad završio porazom. Tito je bio ljut što je taj napad, uprkos njegovom naređenju da se ne vrši, ipak bio izveden.

3. decembar

Tito je u Drenovi, gdje je angažovan na organizaciji prihvata i smještaja ranjenika koji su pristizali u grupama iz Srbije. U Drenovi je razgovarao s političkim komesarom Glavnog štaba NOP odreda za Sandžak Vojom Lekovićem, koji ga je upoznao s tokom i rezultatima neuspješnog napada na Pljevlja.

4. decembar

Ocjenivši da se nalazi na nepovoljnom mjestu, između italijanskih garnizona u Novoj Varoši, Bistrici i Prijepolju, Tito odlučuje da pređe na lijevu obalu Lima, u sigurniji rejon. U toku dana daje nalog da se u dvorištu Divčeve kuće zakopa arhiva CK KPJ i Vrhovnog štaba, koja je kasnije propala.

U toku popodneva Tito prima od Milovana Đilasa (koji je ostao u Radoinji) pismo u kome se govorilo o stanju srpskih jedinica koje su se povukle u Sandžak, o njihovoj reorganizaciji koja je bila u toku, i o potrebi da se partizanske jedinice upućuju u Srbiju.

Predveče u Drenovu stiže Bajo Sekulić, politički komesar Crnogorskog NOP odreda za operacije u Sandžaku, koji Tita podrobno informiše o napadu na Pljevlja i o stanju jedinica odreda, kao i o uspješnom napadu na italijansku kolonu kod Savinog lakta na putu Prijepolje—Pljevlja.

Kasno uveče Tito napušta Drenovu i kod Bele stene, između Prijepolja i Bistrice, čamcem prelazi Lim i stiže u selo Izbičanj, gdje se smjestio u kuću seljaka Vukole Jevtovića u zaseoku Rosulje.

5. decembar — S članovima Centralnog komiteta KPJ koji su se nalazili s njim (Kardeljem i Žujovićem), Tito provodi dan u Izbičnju. Pošto je odlučio da održi sjednicu Centralnog komiteta, upućuje pismo Rankoviću, Đilasu i Ribaru da iz Radoinje dođu u Izbičanj. Uputio je i pismo Štabu Crnogorskog odreda, koji se nalazio u selu Adrovićima, da neko od članova štaba dođe k njemu na referisanje.

6. decembar — Pred zoru u Izbičanj stiže zamjenik političkog komesara Crnogorskog NOP odreda Boško Đuričković, koji Tita upoznaje sa situacijom oko Pljevalja i stanjem i rasporedom jedinica koje su držale Pljevlja u opsadi. Od kurira koji je stigao iz Drenove Tito prima obavještenje da je italijanska posada napustila Novu Varoš povukavši se u Bistricu i Prijepolje.

Pošto su italijanske trupe, koje su toga dana nastupale iz Pljevalja i Prijepolja, da bi oslobodile komunikaciju, stigle u blizinu sela Izbičnja, Tito se sa svojom grupom sklanja u duboku jarugu obraslu šumom. Ocjenivši da je novonastala situacija ozbiljna, Tito odlučuje da se vrati u Drenovu, na bezbjedniji teren. U toku noći prelazi čamcem Lim i stiže u Drenovu.

7. decembar — Predveče je u kući Miloša Divca održana sjednica CK KPJ, na kojoj su učestvovali: Tito, Kardelj, Ranković, Đilas, Lola Ribar (njih trojica su toga popodneva stigli iz Radoinje u Drenovu) i Žujović (moguće je da su prisustvovali i Rifat Burdžović, sekretar Oblasnog komiteta KPJ za Sandžak, i Filip Kljajić-Fića, član PK KPJ za Srbiju). Na sjednici je analizirana situacija, posebno u Srbiji, i odlučeno da se ubrzaju sređivanje i reorganizacija partizanskih jedinica koje su se povukle iz Srbije i crnogorskih jedinica koje su učestvovale u neuspješnom napadu na Pljevlja. Tito je analizirao slabosti partizanskih odreda, teritorijalnih jedinica vezanih za određene rejone i iznio ideju o stvaranju Prve proleterske brigade. Poslije sjednice Ranković, Đilas i Ribar se vraćaju u Radoinju da bi nastavili rad na sređivanju jedinica koje su pristizale iz Srbije.

8. decembar — Tito je iz Drenove odjahao, u pratnji kurira, k Prijepolju da bi obišao položaje. Dok se zadržao u jednoj kući nadomak grada, očekujući da domaćica pripremi hranu, približili su se italijanski vojnici. U posljednjem trenutku Tito se izvukao iz opasne situacije i vratio u Drenovu, gdje je zatekao Petra Stambolića, člana Glavnog štaba za Srbiju, koji je donio vijest (primljenu u Novoj Varoši preko radija) da je Crvena armija kod Moskve prešla u veliku protivofanzivu.

9. decembar — U cilju blokiranja italijanskog garnizona u Prijepolju i zatvaranja komunikacije k Sjenici Tito upućuje iz Drenove naređenje Štabu Crnogorskog NOP odreda za operacije u Sandžaku da dio svojih jedinica prebaci na lijevu obalu Lima. Ujedno upućuje naređenje i Glavnom štabu za Sandžak da uputi Kraljevački bataljon k Prijepolju. Toga dana Tito iz radio-vijesti saznaje da su SAD ušle u rat.

10. decembar — Iz kuće Miloša Divca Tito se preseljava u kuću Petra Radakovića, u zaseoku Vranjak, ocjenivši da je to mjesto bezbjednije. Kardelj odlazi u Novu Varoš da bi prisustvovao sastanku Oblasnog komiteta KPJ za Sandžak.

11. decembar

U Vranjaku Tito prima pismo komandanta Romanijskog NOP odreda Slaviše Vajnera Čiče, koji je javljao o pogoršanju situacije u istočnoj Bosni usljed razbijačke aktivnosti četnika. Tito je ocijenio da je potrebno preduzeti brze i energične mjere da se spriječi dalje pogoršanje situacije u istočnoj Bosni i narodnooslobodilački pokret učvrsti. U tom cilju je odlučio da Vrhovni štab s proleterskom brigadom, koju je trebalo ubrzo formirati, krene u istočnu Bosnu.

Tito upućuje iz Vranjaka pismo članovima Vrhovnog štaba i Centralnog komiteta A. Rankoviću, M. Đilasu i I. L. Ribaru (koji se nalaze u selu Radoinji), u kome iznosi svoje mišljenje o potrebi i mogućnostima upućivanja partizanskih jedinica iz Sandžaka u Srbiju, upozoravajući da se prethodno moraju ispitati pravci kretanja, i poziva ih da radi predviđenog pokreta u istočnu Bosnu dođu u Vrhovni štab.

Tito upućuje dva naređenja Glavnom štabu za Sandžak, naloživši mu da njegove jedinice pojačaju dejstva oko Pljevalja i Bistrice i izvrše rušenje na komunikaciji Novi Pazar — Sjenica. Iz Vranjaka Tito odlazi u selo Kosaticu da bi obišao Kraljevački bataljon. U razgovoru s borcima obavještava ih da će biti formirana proleterska brigada, u čiji će sastav ući i njihov bataljon.

Po povratku iz Kosatice u Vranjak Tito prima izvještaje iz Crne Gore: dva pisma Ivana Milutinovića (od 1. i 4. decembra) i pismo Moše Pijade (koji se nalazio u Žabljaku), iz kojih dobija potpuniju sliku o stanju narodno oslobodilačke borbe u Crnoj Gori.

12. decembar

Tito dobija vijesti da su italijanske trupe, bojeći se za svoju sudbinu pod utiskom napada crnogorskih partizana na Pljevlja, napustile Foču i Goražde i da su u ta mjesta ušli četnici, koji su izvršili pogrome nad muslimanskim stanovništvom.

U Vrhovni štab stiže Arso Jovanović, komandant Crnogorskog NOP odreda za operacije u Sandžaku, koji Tita podrobnije upoznaje s neuspješnim napadom na Pljevlja i stanjem njegovog odreda. Tito mu stavlja u zadatak da njegove jedinice oslobode Rudo, u kome će se obaviti formiranje 1. proleterske brigade. Tito odlučuje da Arsa Jovanovića, koji je bio generalštabni oficir jugoslovenske vojske, postavi za načelnika Vrhovnog štaba.

13. decembar

U Vrhovni štab, u Vranjak, stižu iz Radoinje Ranković i Ribar, koji Tita podrobnije upoznaju sa svim što je učinjeno na prihvatu i reorganizaciji partizanskih snaga koje su se povukle iz Srbije i s pripremama za slanje pojedinih jedinica u Srbiju.

Tito upućuje naređenje Štabu Crnogorskog NOP odreda da njegove jedinice učestvuju u napadu na četnike u Pribojskoj Banji, a štabu Komskog bataljona da svoje jedinice uputi dijelom k Sjenici, a dijelom k Rudom.

Oko 12—14. decembra

Zajedno s A. Rankovićem Tito piše instruktivno pismo Pokrajinskom komitetu KPJ za Srbiju, u kome su sadržani ocjene i zaključci sjednice Centralnog komiteta KPJ održane 7. decembra u Drenovi: ocjene situacije u Srbiji poslije neprijateljske

ofanzive i perspektive njenog daljeg razvoja, kao i zadaci partijske, političke i vojne prirode koji stoje pred partijskom organizacijom u Srbiji.

14. decembar

Rano izjutra, dok se nalazio u Vranjaku u kući seljaka Petra Radakovića, Vrhovni štab je iznenađen od strane jedne italijanske jedinice, koja je, nastupajući iz Prijepolja k Drenovi, uspjela da se neopaženo privuče sjedištu Vrhovnog štaba. Upozoren od stražara da se približava neka kolona, Tito, koji se našao pred kućom, raspoznao je dvogledom italijanske vojnike i naredio hitno povlačenje ljudstva. Zahvaljujući njegovoj intervenciji, Vrhovni štab je u posljednjem času izbjegao uništenje. Tito je uputio kurira u komandu Užičke čete, koja se nalazila udaljena oko 2—3 km, da hitno dođe u pomoć, a sam je organizovao otpor na obližnjoj kosi. Poslije završene borbe Vrhovni štab se povlači k Novoj Varoši. U selu Draževićima, u kući seljaka Draga Ljujića, Tito je zanoćio. Italijani su zapalili kuće u kojima se nalazio Vrhovni štab i ubili 7 seljaka, među kojima i snahu domaćinovu, majku dvoje tek rođene djece.

Iz Draževića Tito upućuje instruktivno pismo Pokrajinskom komitetu KPJ za Srbiju koje su on i Ranković napisali u toku prethodna dva dana za vrijeme boravka u Vranjaku.

15. decembar

Tito prelazi iz Draževića u Novu Varoš.

Pod utiskom zločina koji su italijanski vojnici prethodnog dana počinili u Drenovi i Vranjaku za vrijeme napada na Vrhovni štab, Tito upućuje pismo komandi italijanskog garnizona u Prijepolju u kome protestuje zbog ove zločinačke akcije. Ujedno upućuje i proglas Vrhovnog štaba italijanskim vojnicima u kome im se predočavaju njihova zlodjela i pozivaju se da prekinu borbu.

Tito prima pismo Ivana Milutinovića iz Crne Gore, u kome se obrazlažu uzroci neuspješnog napada na Pljevlja i javlja o aktiviranju neprijateljskih elemenata u Crnoj Gori, koji se uz pomoć okupatora organizuju protiv NOP-a.

16 decembar

Tito upućuje naređenje Štabu Kraljevačkog bataljona da obezbijedi prelaz preko Lima između Prijepolja i Bistrice, gdje će Vrhovni štab preći rijeku.

S članovima Vrhovnog štaba i Centralnog komiteta KPJ Tito poslije podne napušta Novu Varoš i kreće k Rudom. U Novoj Varoši ostavlja kao delegata Vrhovnog štaba i Centralnog komiteta KPJ Milovana Đilasa da bi pružio pomoć glavnim štabovima Srbije i Sandžaka. Preko Drenove kolona se po padu mraka spušta na Lim i kod Bele stene čamcima prelazi rijeku i stiže u selo Džurovo. U pratnji Vrhovnog štaba nalaze se Kraljevački bataljon i Užička četa.

17. decembar

Iz Džurova Tito sa svojom pratnjom prelazi u selo Toci, u zaselak Tošovića. Tu prima izvještaj Štaba Crnogorskog NOP odreda, pisan pretprošle noći, iz sela Kasidola, da su njegove jedinice stigle nadomak Rudog, u kome se nalaze četnici.

18. decembar

Tito se nalazi u Tocima iščekujući izvještaje o rezultatima napada na Rudo i na Pribojsku Banju. Oko podne prima izvještaj

Štaba Crnogorskog NOP odreda da su toga jutra dijelovi odreda ušli u Rudo rastjeravši četnike.

Na putu za Rudo Tito s Vrhovnim štabom, preko sela Goleša i Požegrmca, stiže u selo Kasidole. U Vrhovni štab dolazi Peko Dapčević, zamjenik komandanta Glavnog štaba za Crnu Goru i Boku, koji Titu podnosi izvještaj o stanju NOP-a u Crnoj Gori. U toku noći Tito prima nov, potpuniji izvještaj Štaba Crnogorskog NOP odreda iz Rudog, u kome se javljalo da su njegove jedinice ušle u Rudo, a potom u Mioče, gdje su vodile borbu s Italijanima, i da su za dalji pokret u istočnu Bosnu, k Romaniji, slobodni svi prelazi preko Drine između Višegrada i Foče. Tito je primio i izvještaj Mitra Bakića o neuspješnom napadu na Pribojsku Banju.

19. decembar U toku prijepodneva Tito s Vrhovnim štabom kreće iz Kasidola i preko Sastavaka, Ustibara i Severina stiže u Rudo i smješta se u kuću mjesnog sveštenika, kod crkve, na kraju varošice. U Rudom Tito zatiče Mošu Pijade, člana CK KPJ, koji je tu stigao iz Žabljaka.

20. decembar Tito u Rudom radi na formiranju 1. proleterske brigade: piše naredbu o formiranju brigade i prima štabove jedinica koje će ući u sastav brigade i izdaje im naređenja i instrukcije. Uveče održava sastanak sa Štabom Crnogorskog NOP odreda za operacije u Sandžaku, kome saopštava svoju odluku da se odred rasformira, s tim što će jedan dio ljudstva ući u sastav 1. proleterske brigade, a od preostalog ljudstva i mještanskih partizanskih četa će biti formiran Crnogorsko-sandžački NOP odred.

21. decembar Tito u Rudom formira 1. proletersku brigadu. Pošto je na malom trgu pred postrojenim jedinicama primio raport Filipa Kljajića, političkog komesara brigade, Tito je pozdravio borce i predao Kljajiću pismenu naredbu Vrhovnog štaba i Centralnog komiteta KPJ o formiranju 1. proleterske brigade koju je Kljajić pročitao pred strojem. Zatim se Tito obratio borcima (govor nije zabilježen), govoreći im o značaju formiranja brigade i o njenim zadacima. Poslije završene svečanosti Tito upućuje Lovćenski bataljon k Međeđi sa zadatkom da zauzme to mjesto, posjedne most na Drini i isturi obezbjeđenja prema Višegradu i Goraždu kako bi bio osiguran pokret Vrhovnog štaba i 1. proleterske brigade k Rogatici.

U ime Vrhovnog štaba NOPOJ Tito iz Rudog upućuje više naređenja: a) Glavnom štabu za Crnu Goru i Boku, kojim ga je obavijestio o rasformiranju Crnogorskog NOP odreda za operacije u Sandžaku, o rasporedu njegovog ljudstva i komandnog osoblja i o formiranju Crnogorsko-sandžačkog NOP odreda i ukazao na zadatke partizanskih jedinica na teritoriji Crne Gore; b) Glavnom štabu za Sandžak, u kome se izlažu operativni planovi i zadaci i nalaže formiranje tri nova bataljona; c) Štabu Crnogorsko-sandžačkog NOP odreda u kome se govori o sastavu, operativnom području i zadacima tog odreda.

22. decembar Tito je u Rudom, odakle upućuje pismo komandantu i političkom komesaru Glavnog štaba za Bosnu i Hercegovinu Svetozaru Vukmanoviću Tempu i Rodoljubu Čolakoviću, poručivši im da u Rogatici sačekaju Vrhovni štab.

Toga dana Tito prima pismo — »ultimatum« komandanta Višegradskog četničkog odreda Kamenka Jevtića kojim se traži da srbijanski i crnogorski partizani napuste Rudo i Bosnu.

U ime CK KPJ Tito upućuje pismo PK KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak u kome daje ocjenu vojno-političke situacije i ukazuje na pogrešne stavove PK o nizu partijskih i političkih pitanja. Uz Titovo pismo upućeno je i instruktivno pismo za PK SKOJ-a, koje je napisao Ivo Lola Ribar.

Tito istog dana upućuje pismo i delegatu Vrhovnog štaba Milovanu Đilasu (koji se nalazi u Novoj Varoši), kojim ga obavještava o formiranju 1. proleterske brigade i traži da se napadne Pribojska Banja, kao i naređenje Glavnom štabu za Sandžak kojim zahtijeva da njegove jedinice izvrše rušenja na komunikaciji Prijepolje — Priboj i napadnu Pribojsku Banju i da blokiraju Sjenicu i dejstvuju ka Kokinom Brodu i Čajetini.

Toga dana italijanske trupe iz Priboja i Višegrada kreću k Rudom da bi razbile partizanske snage i povratile to mjesto. Tito upućuje prema koloni iz Priboja dijelove 2. i 5. bataljona, koji kod Mioča razbijaju Italijane, a prema koloni koja je nastupala iz Višegrada i stigla do sela Gaočića upućuje 3. i 4. bataljon 1. proleterske brigade.

Predveče je Tito primio izvještaj Pera Ćetkovića, komandanta 1. bataljona (Lovćenskog), da je most na Limu zauzet i prelaz preko Drine obezbijeđen. Tito odlučuje da sljedećeg jutra napusti Rudo i krene preko Međeđe k Rogatici.

23. decembar

U pratnji dvije čete 1. proleterske brigade, Tito izjutra kreće iz Rudog niz Lim uskotračnom prugom i uveče stiže u spaljenu Međeđu. U toku puta, dok je prolazio ispod sela Mrsova, čuo je u pravcu sela Gaočića borbu koju su 3. i 4. bataljon brigade vodili s Italijanima, ali o njenom ishodu nije bio obaviješten. U Međeđi je Tito obaviješten od Pera Ćetkovića, komandanta 1. bataljona, da su njegovi borci toga jutra skinuli s voza, koji je iz Ustiprače išao za Višegrad, jednog četničkog oficira i uhapsili ga. Četnička komanda je protestovala, a Tito je naredio da se oficir zadrži dok jedna mješovita partizansko-četnička komisija ispita slučaj.

U Međeđi se Tito upoznaje sa sadržinom pisma komandanta Romanijskog NOP odreda (koje je kurir nosio Štabu Durmitorskog NOP odreda) u kome se govorilo o izdajstvu istočnobosanskih četnika, o prekinutoj saradnji s njima i o pogoršanju odnosa i tražila pomoć crnogorskih partizana.

Tito je zanoćio u Međeđi, u jednoj napola porušenoj kući.

24. decembar

Rano izjutra Tito upućuje naređenje Arsu Jovanoviću i Filipu Kljajiću (koji su ostali u Rudom) da s 1. proleterskom brigadom odmah krenu preko Međeđe k Romaniji.

U toku prepodneva Tito kreće iz Međeđe k Rogatici. Prošavši kroz Hadroviće i Pešuriće, kolona Vrhovnog štaba stiže uveče u Rogaticu.

Od članova Glavnog štaba Bosne i Hercegovine (Svetozara Vukmanovića Tempa i Rodoljuba Čolakovića) i komandanta Romanijskog NOP odreda Slaviše Vajnera Čiče, koji su u Rogatici sačekali Tita i ostale članove Vrhovnog štaba i Centralnog

komiteta (Kardelja, Rankovića, Ribara i Pijade), Tito je upoznat sa situacijom u Bosni i Hercegovini, posebno u istočnoj Bosni.

Tito je proveo noć u kancelariji Komande mjesta spavajući na podu.

25. decembar

U Rogatici je održano savjetovanje Vrhovnog štaba, kome su prisustvovali: Tito, Kardelj, Ranković, Ribar, Pijade, Vukmanović, Čolaković i Vajner. U uvodnom izlaganju Tito je dao pregled petomjesečnog razvitka narodnooslobodilačke borbe, sumirao njene rezultate i iznio dotadašnja iskustva, pretežno iz Srbije. Govorio je, zatim, o njemačkoj ofanzivi u Srbiji, povlačenju Vrhovnog štaba i glavnine partizanskih jedinica u Sandžak, o izdaji četnika i o neposrednim zadacima. Na savjetovanju su donijeti zaključci da se preduzmu mjere za zaustavljanje osipanja partizanskih jedinica u istočnoj Bosni i za dejstva prema industrijskim naseljima u dolinama rijeka Bosne, Stavnje, Krivaje i Spreče u cilju većeg aktiviranja rudarskih i industrijskih radnika.

Tito upućuje novo naređenje Štabu 1. proleterske brigade da obustavi dalja dejstva u rejonu Rudog i Priboja i s brigadom krene preko Međeđe za Rogaticu, a Štabu Durmitorskog NOP odreda da uputi svoja dva bataljona u istočnu Bosnu. Istovremeno upućuje naređenje i Štabu 1. bataljona 1. proleterske brigade da po svaku cijenu drži most na Drini kako bi se obezbijedio prelazak brigade kroz Međeđu k Rogatici.

26. decembar

U Rogatici Tito se sastao s Josipom Kopiničem (povjerenikom Kominterninog centra u Zagrebu, koji je preko svoje radio-stanice održavao vezu s Kominternom), koji je, na Titov poziv upućen još iz Užica, stigao u Vrhovni štab da bi šifrantu i radio-telegrafisti Vrhovnog štaba (Pavlu Saviću i Veljku Dragićeviću) predao šifru i pozivne znake kako bi oni mogli održavati neposrednu radio-vezu s Kominternom. Dobivši potrebne podatke, Savić i Dragićević su narednih dana pokušavali da uspostave radio-vezu s Kominternom i predaju dva telegrama koje je Tito napisao. U prvom telegramu Tito je obavještavao Kominternu o toku i rezultatima njemačke ofanzive u Srbiji, o formiranju 1. proleterske brigade i njenoj prvoj borbi, o dolasku Vrhovnog štaba u istočnu Bosnu i o situaciji u toj pokrajini, a u drugom je tražio da se avionima dopremi pomoć u oružju na partizanski aerodrom kod Sokolca. Radio-veza, iz tehničkih razloga (slabo napajanje strujom i kvar lampe), nije uspostavljena, tako da telegrami nisu mogli biti upućeni. Njih je odnio sa sobom Kopinič, koji ih je, po povratku u Zagreb, 10. januara poslao Kominterni preko svoje radio-stanice.

Tito prima izvještaj o rezultatu prve borbe 1. proleterske brigade u selu Gaočiću kod Rudog, u kojoj je bila uništena jedna italijanska četa.

27. decembar

Tito u Rogatici drži sastanak s članovima Štaba 1. proleterske brigade i štabova njenih bataljona, na kome ih upoznaje sa situacijom i zadacima brigade na sektorima Romanijskog NOP odreda i Odreda »Zvijezda«.

28. decembar

Tito u Rogatici prima iz Nove Varoši pismo Milovana Đilasa, delegata Vrhovnog štaba (pisano 23. decembra), u kome se daju podaci o situaciji u Srbiji i o neuspješnom napadu srpskih

i sandžačkih partizanskih jedinica na Sjenicu. U pismu koje je odmah uputio Đilasu Tito ukazuje na zadatke partizanskih jedinica na teritoriji Sandžaka i o njihovim dejstvima k Srbiji.

U ime Vrhovnog štaba Tito upućuje pismo Glavnom štabu za Crnu Goru i Boku, u kome ga obavještava o situaciji u istočnoj Bosni i naređuje da se tamo u pomoć uputi 1500 crnogorskih partizana.

Oko podne Tito s Vrhovnim štabom, u pratnji 1. bataljona 1. proleterske brigade, kreće iz Rogatice k Romaniji i predveče stiže u selo Grivce, gdje je zanoćio.

29. decembar — Poslije podne Tito s Vrhovnim štabom i bataljonom 1. proleterske brigade napušta Grivce i preko Kule stiže uveče u Podromaniju, gdje se smjestio u zgradi bivše kasarne. U Podromaniji se sreće s Kočom Popovićem, komandantom Posavskog NOP odreda, koji je u toku njemačke ofanzive u zapadnoj Srbiji bio odsječen od svoje jedinice i prešao u istočnu Bosnu. Tito mu je saopštio odluku da preuzme komandu nad 1. proleterskom brigadom, kojom je do tada neposredno rukovodio Vrhovni štab.

30. decembar — Iz Podromanije Tito upućuje naređenje političkom komesaru 1. proleterske brigade Filipu Kljajiću da jedinice brigade koje su se još nalazile u Rogatici zadrži u tom mjestu, pošto se planirana dejstva prema Varešu moraju odgoditi zbog nepovoljnih vremenskih prilika.

31. decembar — Tito s Vrhovnim štabom napušta Podromaniju i kasno po podne stiže u selo Bijele Vode, u kome se nalazio Glavni štab za Bosnu i Hercegovinu. Tito se smjestio u kući u kojoj se prije rata nalazila osnovna škola. Tu dočekuje Novu, 1942. godinu.

Decembar — U dogovoru s članovima CK KPJ koji su se nalazili s njim (Kardeljem, Rankovićem, Ribarom, Žujovićem, Pijade) Tito odlučuje da se formira Organizacioni sekretarijat CK KPJ za neoslobođene krajeve, koji bi se nalazio u Zagrebu, odakle bi uspostavio vezu s partijskim rukovodstvima Hrvatske, Slovenije, Srbije, Makedonije, Vojvodine i Kosova, i prenosio im direktive Centralnog komiteta. Sekretarijat bi imao ovlašćenja da, u ime CK KPJ, kontaktira i s Izvršnim komitetom Kominterne preko radio-stanice njenog povjerenika u Zagrebu. Stvaranje sekretarijata je bilo motivisano potrebom da se ostvari brža i stalnija, a time i efikasnija veza Centralnog komiteta KPJ s partijskim rukovodstvima širom zemlje. Odlučeno je da u prvo vrijeme sekretarijat sačinjavaju Edvard Kardelj i Ivo Lola Ribar, a da im se kasnije priključi još neki član Politbiroa CK KPJ.

1942.

Oko 1. januara Tito se nalazi u romanijskom selu Bijele Vode, gdje, zajedno s članovima CK koji se nalaze s njim (Kardeljem, Rankovićem, Ribarom), piše više direktivnih pisama za vojna i partijska rukovodstva u Hrvatskoj, Sloveniji, Srbiji i Sandžaku.

U ime CK KPJ i Vrhovnog štaba NOP odreda Jugoslavije Tito upućuje pismo Centralnom komitetu KP Hrvatske i Glavnom štabu NOP odreda Hrvatske, u kome ih upoznaje sa situacijom nastalom poslije povlačenja partizanskih jedinica iz Srbije i ukazuje na zadatke partijskih organizacija i partizanskih odreda u daljem razgaranju narodnooslobodilačkog pokreta.

Zajedno s A. Rankovićem, članom Politbiroa CK KPJ, Tito u ime CK KPJ upućuje direktivno pismo Pokrajinskom komitetu KPJ za Srbiju, u kome se, između ostalog, govori o reorganizaciji PK i njegovim zadacima u novonastaloj situaciji poslije povlačenja iz Srbije dijela partizanskih snaga i većeg broja partijskih rukovodstava.

Tito i Kardelj u ime CK KPJ i Vrhovnog štaba upućuju pisma Centralnom komitetu KP Slovenije i Izvršnom odboru Osvobodilne fronte slovenačkog naroda, u kojima ih upoznaju s tokom i rezultatima njemačke ofanzive u Srbiji i s glavnim obilježjima novonastale situacije i daju im uputstva za dalje jačanje narodnooslobodilačke borbe u Sloveniji.

U ime CK KPJ Tito upućuje pismo Oblasnom komitetu KPJ za Sandžak, u kome ukazuje na potrebu stvaranja preduslova za širu mobilizaciju narodnih masa u borbi protiv okupatora i njegovih domaćih slugu.

3. januar Tito kreće iz Bijelih Voda i preko Šahbegovića, Pustog Sela, Hase i još nekih sela stiže uveče u Imamoviće, gdje noći.

4. januar Tito napušta Imamoviće i kreće k Ivančićima. Prolazi kraj sela Bjelosavić, Rakova Noga i Gajeve i oko podne stiže u Ivančiće, gdje se smejšta kod seoskog gostioničara. U tom selu i u Čevljanovićima Tito boravi do 14. januara.

U duhu odluke o formiranju Organizacionog sekretarijata Centralnog komiteta KPJ za neoslobođene krajeve, Tito upućuje u Zagreb Ivu Lolu Ribara. S njim kreće i Josip Kopinič, rukovodilac obavještajnog punkta Kominterne u Zagrebu.

5. januar U ime Vrhovnog štaba NOP odreda Jugoslavije Tito upućuje naređenje partizanskoj Komandi mjesta u Sokolcu da hitno

osposobi aerodrom na koji se očekivao dolazak sovjetskih aviona ili spuštanje padobranskih pošiljki ratnog materijala.

Tito u svojstvu vrhovnog komandanta upućuje naređenje Štabu 3. bataljona 1. proleterske brigade da izvrši pokret u rejon Srednjeg, gdje je trebalo grupisati jače snage u cilju prodora u industrijsko-rudarski basen oko Vareša i Breze.

6. januar — U Vrhovni štab stiže iz Srbije kurir s pismom koje je Glavni štab NOP odreda za Srbiju uputio Glavnom štabu Bosne i Hercegovine. Pročitavši pismo, Tito saznaje za situaciju u Srbiji. Istog dana u sjedište Vrhovnog štaba stižu i dva kurira iz Srema, koji su putovali cio mjesec dana, i donose izvještaj Štaba Fruškogorskog NOP odreda u kome je bila izložena situacija u Sremu, ali ne i u ostalim krajevima Vojvodine, jer su veze s Bačkom i Banatom bile pokidane.

7. i 8. januar — Tito prisustvuje partijskom savjetovanju PK KPJ za BiH, koje se održava u Ivančićima i na njemu uzima aktivno učešće u diskusiji i u formulisanju zadataka.

Oko 7—8. januara — Tito prima izvještaj Glavnog štaba Hrvatske (pisan 26. decembra), u kome se govorilo o stanju narodnooslobodilačke borbe na Kordunu, u Lici i u Baniji, gdje su bile stvorene slobodne teritorije. Uz izvještaj Glavnog štaba Hrvatske Tito prima i pismo Vladimira Popovića, opunomoćenika CK KPJ u Hrvatskoj (pisano 28. decembra), koji je javljao da je u Zagrebu pao u ruke policije »tehnički aparat«, čime je partijskoj organizaciji zadat težak udarac. Popović je javljao da okupatori i kvislinzi pripremaju veću ofanzivu protiv partizana u Bosni. Uz Popovićevo pismo bio je priložen i propagandni materijal (neki primjerci listova i časopisa, leci, brošure) koji je u posljednje vrijeme bio izdat u Sloveniji.

8. januar — U ime Vrhovnog štaba NOPOJ Tito upućuje naređenje Glavnom štabu za Srbiju, u kome se daju zadaci i direktive za rad u cilju oživljavanja narodnooslobodilačke borbe poslije krize izazvane neprijateljskom ofanzivom i izdajom četnika.

Tito i Ranković u ime CK KPJ upućuju pismo Okružnom komitetu KPJ i instruktoru PK KPJ za Srbiju u Valjevu, u kome se daju direktive za rad.

U svojstvu vrhovnog komandanta Tito upućuje naređenje Štabu Kalinovičkog NOP odreda za energičnije izvođenje akcija i za organizovanje sadejstva s Durmitorskim NOP odredom.

9. januar — Tito u svojstvu vrhovnog komandanta upućuje naređenje Glavnom štabu NOP odreda Hrvatske za formiranje operativnih zona i proširivanje vojnih dejstava u sve krajeve Hrvatske.

Tito u ime Vrhovnog štaba NOP odreda Jugoslavije upućuje naređenje Štabu Fruškogorskog NOP odreda, u kome mu nalaže da se stavi pod komandu Glavnog štaba Hrvatske i da pojača dejstva na neprijateljske komunikacije.

U ime Vrhovnog štaba NOP odreda Jugoslavije Tito upućuje pismo popu Vladi Zečeviću i poručniku Ratku Martinoviću, u kome im daje uputstva za djelovanje partizanskih jedinica u rejonu Krupnja i Loznice.

Izradio M. LEKOVIĆ

TITOV RATNI PUT OD UŽICA DO FOČE
29. XI 1941 – 25. I 1942.

U ime CK KPJ Tito upućuje političkim komesarima partizanskih jedinica uputstvo o izgradnji i strukturi partijskih organizacija u vojnim jedinicama, o metodu njihovog rada, o zadacima političkih komesara i o planu ideološko-političkog rada.

10. januar

Centralni komitet KPJ dostavlja instruktivno pismo Centralnom komitetu KP Slovenije, u kome se daju direktive za rad o nizu aktuelnih vojno-političkih pitanja (pismo je, uz konsultovanje Tita, napisao E. Kardelj).

Od Lole Ribara, koji se na putu za Zagreb zadržao nekoliko dana u Sarajevu, Tito prima izvještaj da se u Sarajevu prikupljaju njemačke jedinice, što je bilo nagovještaj neke ofanzive protiv slobodne partizanske teritorije u istočnoj Bosni.

Tito u ime Vrhovnog štaba NOP odreda Jugoslavije dostavlja naređenje Štabu Romanijskog NOP odreda o načinu dejstava u slučaju neprijateljske ofanzive iz doline Prače k oslobođenoj teritoriji Glasnica i Romanije.

Oko 10. januara

U ime Vrhovnog štaba NOP odreda Jugoslavije Tito upućuje pismo Operativnom štabu bosanskih četnika, u kome poziva na pregovore njegove delegate.

CK KPJ, Vrhovni štab NOPOJ, PK KPJ za BiH i Glavni štab NOPO za BiH upućuju, na Titovu inicijativu, zajednički proglas narodima Bosne i Hercegovine, u kome ih pozivaju da nastave oružanu borbu. Proglas je napisan u duhu zaključaka savjetovanja u Ivančićima.

11. januar

U selu Čevljanovićima se, pod Titovim rukovodstvom, održava sjednica CK KPJ, na kojoj se razrađuju aktuelna pitanja u vezi s rastućom opasnošću od četnika, koji svojim izdajničkim radom razbijaju jedinstvo ustanika. Sjednici su prisustvovali: Tito, Kardelj, Ranković, Pijade i Vukmanović. Poslije sjednice, već sljedećeg jutra, Kardelj, zajedno s Ivanom Mačekom, odlazi preko Sarajeva za Zagreb da bi se priključio Ivi Loli Ribaru, a Vukmanović odlazi u Sarajevo da bi radio na učvršćenju partijske organizacije i ilegalnog obavještajnog punkta.

13. januar

Od Glavnog štaba Bosne i Hercegovine Tito je obaviješten da je partijski obavještajni punkt u Sarajevu od nekih domobranskih oficira, s kojima je održavao vezu, saznao da će početi njemačko-kvislinška ofanziva u istočnoj Bosni. U izvještaju sarajevskih obavještajaca bili su ucrtani i pravci nastupanja njemačkih pukova, koji su se pokazali tačnim. Tito je primio obavještenje o predstojećoj njemačkoj ofanzivi i iz drugih izvora: iz Rogatice i Olova.

Na Čevljanoviće, u kojima su se nalazili Vrhovni štab i Centralni komitet KPJ, dva neprijateljska aviona su bacila nekoliko bombi. Tito se zaklonio u plitki rov, ispod balvana, dok su bombe padale nedaleko od rova.

14. januar

Tito napušta Čevljanoviće i stiže u selo Gajeve, gdje se smješta u šumarevoj kući. U tom selu, u kome se nalazio i Glavni štab za Bosnu i Hercegovinu, on boravi i 15. i 16. januara. Tu prima obavještenja o predstojećoj njemačkoj ofanzivi na slobodnu teritoriju istočne Bosne i odlučuje da se s glavninom 1. prole-

terske brigade preko Podromanije povuče k Jahorini kako bi izbjegao opasnost od okruženja.

15. januar — Tito upućuje naređenje Štabu 1. proleterske brigade da se njegovi bataljoni zajedno s jedinicama Romanijskog NOP odreda angažuju na pravcima na kojima je došlo do prodora njemačkih i ustaško-domobranskih snaga i da izvrše diverziju na pruzi između Breze i Vareša.

Ocjenivši da je slobodna teritorija u istočnoj Bosni ugrožena koncentričnim napadom njemačkih pukova i ustaško-domobranskih snaga i da se Vrhovni štab sa svojim jedinicama može naći okružen, u teškoj situaciji, Tito odlučuje da se ubrzanim maršem Vrhovni štab i glavnina 1. proleterske brigade povuku preko Glasinca i Prače na Jahorinu prije nego što se obruč oko njih zatvori.

15. ili 16. januar — Tito prima pismo Edvarda Kardelja, upućeno iz Sarajeva, u kome se javljalo da će neprijatelj u istočnoj Bosni preduzeti ofanzivu krupnih razmjera. Kardelj je dao dosta precizna obavještenja o pravcima nastupanja neprijateljskih snaga i ujedno je upozorio Tita da bude oprezan kako sebe i Vrhovni štab ne bi izložio opasnosti, imajući pri tome u vidu teška iskustva prilikom povlačenja iz Užica i za vrijeme boravka u Sandžaku, kada se Tito u nekoliko navrata nalazio u smrtnoj opasnosti.

16. januar — Kasno uveče Tito kreće iz Gajeva, i u pratnji jedne čete 2. bataljona 1. proleterske brigade, poslije ponoći stiže u selo Rakovu Nogu, gdje ostaje do zore.

U ime Vrhovnog štaba NOPOJ Tito upućuje naređenja štabovima Romanijskog NOP odreda i 1. proleterske brigade za dejstva kojim će se suprotstaviti njemačko-ustaškoj ofanzivi, koja je upravo počela u istočnoj Bosni.

17. januar — Izjutra Tito kreće iz sela Rakove Noge k Podromaniji. U selu Imamovićima sreće Rodoljuba Čolakovića, političkog komesara Glavnog štaba za BiH, koji ga obavještava o situaciji u oblasti Romanije, Glasnica, na Ozrenu i u dolini Krivaje i o izdaji četnika, čiji su komandanti svojim jedinicama uputili naređenja da Nijemcima ne pružaju otpor. Tito je Čolakoviću izdao uputstvo da se jedinice ne upuštaju u frontalne borbe, već da primjenjuju partizanski način ratovanja.

Nastavivši pokret preko Bijelih Voda Tito stiže u Podromaniju, gdje noći u zgradi nekadašnje kasarne. Uz put upućuje novo naređenje komandantu 1. proleterske brigade da s glavninom svoje brigade (dva bataljona je trebalo ostaviti u istočnoj Bosni) požuri za kolonom Vrhovnog štaba.

U Podromaniji Tito prima obavještenja da njemački pukovi stežu obruč zaprijetivši da će presjeći i pravac prema Jahorini, kuda je Vrhovni štab trebalo da se povuče. Tito stoga odlučuje da ubrzanim pokretom pređe preko Glasinca i rijeke Prače i izbije na Jahorinu.

18. januar — U pratnji dijelova 1. proleterske brigade (po jedne čete iz 2. i 3. bataljona i glavnine 4. bataljona), Tito izjutra kreće iz Podromanije i preko sela Kule, Ozerkovića i Ponora oko podne stiže u selo Donju Vinču, gdje ostaje do 16 časova, a zatim produžava pokret k Jahorini. Prelazi rijeku Praču u Renovici i

uveče stiže u spaljeno selo Bare , gdje na ciči zimi, pored vatre, provodi noć. Uz put sreće grupe četnika napuštene od njihovih starješina i odlučuje da od njih formira dobrovoljačke jedinice i stavi ih pod komandu Vrhovnog štaba.

19. januar — Rano ujutru Tito napušta Bare i oko podne stiže u selo Bukvicu na obroncima Jahorine. U tom selu boravi i 20. januara. Tu preduzima mjere za organizovanje fronta prema neprijateljskim snagama u dolini Prače i za zaštitu naselja na obroncima Jahorine.

Oko 22. januara — Tito odlučuje da se od ljudstva bivših četničkih odreda koje su njihovi izdajnički vođi napustili, a koje je bilo spremno da se bori protiv okupatora ne stupajući u partizanske jedinice, formiraju dobrovoljački odredi koji će biti pod komandom Vrhovnog štaba. U tom cilju on u Biltenu Vrhovnog štaba NOP i DVJ br. 12 — 13 izdaje naredbu o stvaranju Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, u čijem će sastavu biti jedinice narodnooslobodiliačkih dobrovoljačkih odreda.
Vrhovni štab NOP i DVJ upućuje proglas narodima Bosne i Hercegovine povodom njemačke ofanzive u istočnoj Bosni i izdaje četnika.
U Biltenu Vrhovnog štaba br. 12—13 Tito objavljuje saopštenje o osnivanju 1. proleterske brigade (formirane mjesec dana ranije) i naredbe o imenovanju komandanta i političkog komesara brigade, o postavljanju načelnika Vrhovnog štaba, o ustanovljenju zvanja »narodnog heroja« i o formiranju vojnih sudova.

22. januar — Tito u svojstvu vrhovnog komandanta upućuje naređenje Štabu Romanijskog NOP odreda da od ljudstva koje je, zbog izdaje njihovih vođa i saradnje s Nijemcima, napustilo četničke jedinice formira dobrovoljačke jedinice i zaštiti stanovništvo od okupatorskog i ustaškog terora.

21—24. januar — Tito 21. januara izjutra napušta selo Bukvicu i, krećući se kroz sela Ljubljeviće, Krnjeviće, Boškoviće, Aništa i Rančiće, stiže u selo Bogoviće, gdje ostaje do 24. januara. Po dolasku u selo prisustvuje komemorativnom sastanku posvećenom godišnjici Lenjinove smrti. U Bogovićima Vrhovni štab izdaje svoj Bilten br. 12—13 (čije je izlaženje bilo prekinuto napuštanjem Užica) i drugi propagandni materijal. Tu 22. januara prima vijesti da su crnogorski partizani (dijelovi Durmitorskog NOP odreda) oslobodili Foču rastjeravši četnike, a sljedećeg dana prima izvještaj Štaba bataljona »Vojvoda Momčilo« iz Foče da četnici pripremaju napad na Foču. Tito odlučuje da se Vrhovni štab prebaci u Foču i upućuje Mošu Pijade da pripremi smještaj Vrhovnog štaba. Sljedećeg jutra, 24. januara, Tito upućuje u Foču 6. bataljon 1. proleterske brigade da bi bataljonu Durmitorskog odreda pružio pomoć u slučaju napada četnika.

24. januar — Poslije podne Tito napušta Bogoviće i u pratnji Užičke čete 5. bataljona 1. proleterske brigade stiže u selo Previlu, gdje noći.

25. januar — Izjutra Tito kreće iz Previle i preko sela Baucala, Kreće, Presjeke i Ustikoline uveče stiže u Foču, gdje se najprije smješta u hotelu

»Gerstl«, na lijevoj obali Čeotine, a zatim, u cilju veće bezbjednosti, prelazi u jednu malu zgradu na južnoj strani platoa iznad željezničke stanice i tvornice duvana. U Foči Tito boravi sve do 10. maja 1942.

26. januar — U svojstvu vrhovnog komandanta NOP i DVJ Tito upućuje pismo S. Vukmanoviću Tempu, komandantu Glavnog štaba NOP i DVJ za BiH, u kome se govori o formiranju dobrovoljačkih jedinica i o zadacima partizanskih snaga u istočnoj Bosni.

Tito upućuje za Goražde bataljon Durmitorskog NOP odreda i četu Kraljevačkog bataljona 1. proleterske brigade da oslobode od četnika to mjesto.

27. januar — U ime Vrhovnog štaba NOP i DVJ Tito upućuje naređenje Štabu Crnogorsko-sandžačkog NOP odreda da pojača dejstva u zapadnom Sandžaku i ujedno ga obavještava o situaciji u istočnoj Bosni poslije njemačke ofanzive.

U ime CK KPJ Tito upućuje pismo sekretaru PK KPJ za Srbiju Blagoju Neškoviću (u Beograd) u kome mu daje direktive za rad.

Tito prima izvještaje iz Hrvatske: pismo Lole Ribara od 12. januara, u kome se opširno javljalo o situaciji u Hrvatskoj, pismo Vlada Popovića od 13. januara i izvještaj Glavnog štaba Hrvatske od 14. januara. U pošiljci se nalazio i telegram IK KI upućen preko Kopiniča, u kome se javljalo da će u najkraćem roku biti upućen avion i tražili se »stvarni podaci« o razvitku NOP-a u Jugoslaviji.

29. januar — U ime Vrhovnog štaba NOP i DVJ Tito upućuje naređenje Štabu Crnogorsko-sandžačkog NOP odreda za čišćenje zapadnog Sandžaka od četnika, za organizovanje narodne vlasti i za rušenje komunikacija.

Od Štaba Kalinovičkog NOP odreda Tito prima obavještenje da je u Trnovo stigla glavnina 1. proleterske brigade s velikim brojem boraca nastradalih od hladnoće (u tzv. igmanskom maršu). Tito naređuje da se u Foči pripremi bolnica za liječenje nastradalih boraca i da iz Žabljaka dođe hirurg dr Đura Mešterović.

30. januar — U ime Vrhovnog štaba NOP i DVJ Tito upućuje direktivno pismo Glavnom štabu za Crnu Goru i Boku, u kome se daju obavještenja o situaciji u istočnoj Bosni i uputstva za rad.

Kraj januara — Vrhovni štab NOP i DVJ upućuje poziv u vidu proglasa srpskom življu sreza fočanskog da stupi u partizanske ili dobrovoljačke jedinice.

1. februar — U ime Vrhovnog štaba NOP i DVJ Tito upućuje pismo Glavnom štabu za Sandžak, u kome ga obavještava o poslatom novcu u albanskoj moneti radi kupovine oružja i municije u krajevima pod albanskom okupacijom.

Početak februara — U svojstvu vrhovnog komandanta Tito upućuje naređenje novoformiranom Operativnom štabu za Hercegovinu, u kome ukazuje na zadatke i daje uputstva.

Tito upućuje pismo Svetozaru Vukmanoviću (koji se nalazi u Sarajevu), u kome ga upoznaje sa situacijom na teritoriji istočne Bosne poslije njemačke ofanzive.

U ime Vrhovnog štaba Tito izdaje naređenje o formiranju Glavne intendanture, o načinu i tablici snabdijevanja partizanskih jedinica.

U svojstvu vrhovnog komandanta Tito pismeno pohvaljuje 1. proletersku brigadu za uspješna dejstva u toku njemačke ofanzive u istočnoj Bosni i za uspješno izveden »igmanski marš«.

Tito piše članak *Jedinstvo narodnih izroda*, u kome se razobličavaju izdaja četnika i njihova saradnja s ostalim kvislinzima i s okupatorima. Članak je objavljen u Biltenu Vrhovnog štaba br. 14—15, za februar — mart 1942.

3. februar

Tito izdaje u ime Vrhovnog štaba NOP i DVJ naredbu za mobilizaciju vojnih obveznika na oslobođenoj teritoriji fočanskog, čajničkog i pljevaljskog sreza i uputstvo o načinu njenog sprovođenja.

U Vrhovni štab u Foču stižu članovi Glavnog štaba za Bosnu i Hercegovinu Rodoljub Čolaković, Uglješa Danilović i Slobodan Princip Seljo (koji su, zajedno sa 1. proleterskom brigadom, učestvovali u »igmanskom maršu«), koji Tita upoznaju s pojedinostima tog marša, koji je postao legendaran. Tito upoznaje članove Glavnog štaba sa svojom odlukom da se, u cilju efikasnijeg komandovanja, na teritoriji Bosne i Hercegovine formiraju tri operativna štaba: za istočnu Bosnu, za Bosansku krajinu i za Hercegovinu, kojima će komandovati Slobodan Princip, Kosta Nađ i Petar Drapšin.

Vrhovni štab izdaje tzv. Fočanske propise, uputstva o narodnooslobodilačkim odborima, u kojima su dati osnovni principi njihove organizacije, ustrojstva i djelatnosti. U izradi tih propisa značajan udio je dao Tito.

4. februar

U ime Vrhovnog štaba NOP i DVJ Tito upućuje naređenje Štabu Župopivskog bataljona Durmitorskog NOP odreda za pružanje pomoći susjednim hercegovačkim partizanskim jedinicama.

U ime CK KPJ Tito upućuje pismo Edvardu Kardelju i Ivi Loli Ribaru, koji u Zagrebu ilegalno djeluju u svojstvu članova Organizacionog sekretarijata CK KPJ za neoslobođene krajeve. U pismu se daju ocjene situacije u istočnoj Bosni, Crnoj Gori, Sandžaku i Srbiji i daju uputstva za njihov rad.

U svojstvu vrhovnog komandanta Tito upućuje naređenje Štabu Romanijskog NOP odreda za uništenje četnika na njegovoj teritoriji i za preduzimanje napadnih dejstava na željezničkoj pruzi Sarajevo — Višegrad.

Tito se u Foči sastaje sa Ljubom Novakovićem, generalom bivše jugoslovenske vojske, koji je izrazio spremnost da se uključi u narodnooslobodilački pokret

5. februar

U svojstvu vrhovnog komandanta Tito upućuje pismo delegatu Vrhovnog štaba Milovanu Đilasu, u kome se govori o situaciji u istočnoj Bosni i daju instrukcije za njegov rad u Sandžaku, i naređenje Štabu Crnogorsko-sandžačkog NOP odreda za

uništenje četnika i za pojačanu aktivnost njegovih jedinica u Sandžaku.

6. februar — Tito upućuje pismo Svetozaru Vukmanoviću (koji i dalje ilegalno boravi u Sarajevu), komandantu Glavnog štaba za Bosnu i Hercegovinu, u kome ga upoznaje s formiranjem Operativnog štaba za istočnu Bosnu i s vojnom i političkom situacijom u toj oblasti.

7. februar — U ime Vrhovnog štaba Tito upućuje naređenje Štabu Romanijskog NOP odreda za raspored njegovih jedinica i za formiranje samostalnih bataljona.

8. februar — U ime CK KPJ Tito zajedno s Aleksandrom Rankovićem upućuje pismo Milovanu Đilasu i Spaseniji Cani Babović, članovima CK KPJ, u kome im daje uputstva za rad.

U ime CK KPJ Tito upućuje pismo Pokrajinskom komitetu KPJ za Srbiju (članovima PK koji se nalaze u Sandžaku), u kome se nalaže da se iz Sandžaka prebaci u Srbiju u cilju efikasnijeg rukovođenja partijskim organizacijama.

9. februar — Poslije više neuspješnih pokušaja učinjenih u Rogatici i Srednjem da uspostavi neposrednu radio-vezu s rukovodstvom Kominterne preko svoje radio-stanice, Tito ovoga dana uspijeva da uspostavi tu vezu i pošalje prve telegrame. To je bilo od velikog značaja, jer je Tito bio u mogućnosti da, bez posredovanja centra za vezu s Kominternom u Zagrebu, što je znatno usporavalo slanje poruka i vijesti zbog češćih provala i prekida kurirskih veza sa Zagrebom, svakodnevno kontaktira s rukovodstvom Kominterne.

U svojstvu vrhovnog komandanta Tito upućuje pismo Štabu Durmitorskog NOP odreda, u kome daje ocjenu situacije u Crnoj Gori i ukazuje na neposredne zadatke tog odreda.

12. februar — Tito prisustvuje partijskom sastanku pristapskih dijelova Vrhovnog štaba i učestvuje u diskusiji izlažući međunarodnu i unutrašnju političku situaciju.

Tito prima izveštaj Glavnog štaba za Crnu Goru i Boku pisan 30. januara) u kome je dat iscrpan pregled situacije koja je bila u znaku pojačane borbe protiv četnika i okuptora.

14. februar — U svojstvu vrhovnog komandanta Tito upućuje tri naređenja: jedno Štabu Crnogorsko-sandžačkog NOP odreda, u kome ukazuje na mjere koje treba preduzeti u cilju uništenja četnika i suzbijanja njihovog uticaja, drugo Teritorijalnom štabu Durmitorskog NOP odreda, u kome daje ocjenu situacije u istočnoj Bosni i Sandžaku i ukazuje na zadatke toga štaba, i treće Štabu Nevesinjskog NOP odreda za energično preduzimanje mjera protiv četnika u Hercegovini i za stvaranje dobrovoljačke vojske.

15. februar — U svojstvu vrhovnog komandanta Tito upućuje naređenje Štabu Komskog NOP odreda, u kome traži izvještaj o situaciji na teritoriji tog odreda i o njegovoj snazi.

16. februar — Tito upućuje pismo Edvardu Kardelju i Ivi Loli Ribaru, članovima Organizacionog sekretarijata CK KPJ za neoslobođene

krajeve, koji se nalaze u Zagrebu, u kome ih obavještava o rezultatima neprijateljske ofanzive u istočnoj Bosni i ukazuje na potrebu čišćenja tehničkog aparata pri CK KP Hrvatske u cilju zaštite od policijskih provala i nalaže da partijsko rukovodstvo u Srbiji uputi proglas bugarskim okupatorskim trupama.

Tito upućuje pismo Svetozaru Vukmanoviću Tempu, komandantu Glavnog štaba za Bosnu i Hercegovinu (koji se nalazi u Sarajevu), u kome se daju instrukcije za rad i govori o situaciji na slobodnoj teritoriji.

Sredina februara

U ime Vrhovnog štaba NOP i DVJ Tito upućuje pohvalu Srpsko-sandžačkom štabu za uspješno izvlačenje partizanskih jedinica iz rejona Nove Varoši na lijevu obalu Lima pred napadom nedićevsko-četničkih snaga.

17. februar

Tito upućuje preko svoje radio-stanice tri telegrama Izvršnom komitetu Kominterne, u kojima traži da se pošalje pomoć u oružju, municiji, lijekovima i drugom ratnom materijalu, koju bi sovjetski avioni bacili na aerodrom kod Žabljaka u Crnoj Gori, naglasivši potrebu da se pošalje i jedna jača radio-stanica. Radi orijentacije posade aviona, Tito u telegramu navodi signale koji će biti naznačeni na mjestu gdje treba spustiti pošiljke i ujedno daje obavještenje o situaciji u istočnoj Bosni poslije njemačke ofanzive, kao i u Crnoj Gori i u Sandžaku.

Tito prima dva izveštaja delegata Vrhovnog štaba Milovana Đilasa (pisana 14. februara) u kojima se javljalo o neprijateljskoj ofanzivi u Sandžaku i o gubitku Nove Varoši.

REGISTRI

REGISTAR IMENA

Aćimović Milan (1898—1945), šef odeljenja Opšte policije do januara 1936, zatim upravnik grada Beograda (od tađa usko sarađuje i s Gestapoom); od kraja 1938. ministar unutrašnjih poslova u Stojadinovićevoj vladi. U početku maja 1941. njemačke okupacione vlasti postavile su ga za predsjednika tzv. komesarske vlade, u kojoj je bio i povjerenik za unutrašnje poslove; od 28. avgusta iste godine u Nedićevoj kvislinškoj vlađi ministar unutrašnjih poslova; surađuje s Dražom Mihailovićem od maja 1941. Ratni zločinac — 207, 234.

Anica — vid. Pibernik Julka.

Antonić Stanoje, potporučnik vojske Kraljevine Jugoslavije. U istočnu Bosnu došao iz Srbije u jesen 1941. i postao komandir četničke čete. Član je četničke delegacije koja je 15. januara u Višegrađu sklopila sporazum sa njemačkom komanđom o suradnji protiv NOP-a. — 254.

Babić Aćim, (1893—1945), trgovac, u prvom svjetskom ratu borio se kao dobrovoljac u Srbiji. Istaknuti pripadnik Zemljoradničke stranke. U ljeto 1941. u oblasti Han-Pijeska i Vlasenice formira četnički odred. Jezdimir Dangić ga je imenovao za četničkog vojvođu i za zamjenika komanđanta bosanskih četnika. Zarobljen i od narodnog suda osuđen na smrt — 127, 253.

Babović Spasenija Cana (Debela, Pelagija) (1907—1977), tekstilna rađnica; mlađa pristupa rađničkom pokretu, član SKOJ-a od 1927, a KPJ od 1928. Od 1928. do 1937. na raznim dužnostima: član MK KPJ za Beograd, član OK u Kragujevcu. Aktivno radila na stvaranju Narodnog fronta (1935—1937). Više puta hapšena i mučena, a 1937. Sud za zaštitu države osudio ju je na 2 godine robije. Iz zatvora izašla 1939, i izabrana za člana PK KPJ za Srbiju. Na V zemaljskoj konferenciji KPJ izabrana za člana CK KPJ. Jedan je od organizatora ustanka u Srbiji; bila je član Vojne komisije PK KPJ za Srbiju, pa partijski radnik u vojnim jedinicama; 1942. pomoćnik je političkog komesara 2. proleterske brigade. Prvi je predsjednik Antifašističkog fronta žena Jugoslavije. Na Prvom zasjedanju AVNOJA-a izabrana za člana Predsjedništva. Poslije oslobođenja bila je poslanik Savezne skupštine i Skupštine Srbije, ministar u vladi Srbije i vladi Jugoslavije, pa član Izvršnog veća Srbije i SIV-a; član Saveznog odbora SSRNJ, član Predsjedništva SUBNORJ, IK CK SK Srbije i član CK SKJ — 58, 97, 197, 236, 275, 303.

Baćović Petar, advokat, rezervni oficir vojske Kraljevine Jugoslavije. Po nalogu predsjednika kvislinške vlade Srbije Milana Nedića stupio u četnički pokret Draže Mihailovića u kome se istakao kao jedan od najvećih pobornika borbe protiv narodno-oslobodilačkog pokreta. Aprila 1942. došao u istočnu Bosnu. Bio na raznim vojnim dužnostima, a od avgusta 1942. do aprila 1945. komandat operativnih jedinica istočne Bosne i Hercegovine. Poznati saradnik okupatora Sa svojim jedinicama učestvovao je u mnogim borbama protiv partizana. Maja 1945. ubile su ga ustaše — 251.

Bader Paul, bio je austrijski oficir. Poslije prisajedinjenja Austrije Njemačkoj stupio je u njemačku vojsku i dobio čin generala artiljerije. U ljeto 1941. postavljen je za komandanta »Više komande 65 za naročitu upotrebu« u Srbiji, a od decembra 1941. za komandujućeg generala i komandanta

u Srbiji. Na ovoj dužnosti ostao je do avgusta 1943. kad je postao komandant 21. armijskog korpusa. Inicijator i izvršilac masovnih zločina u Srbiji — 225, 264, 267.

Bakić Mitar (1908—1960), diplomirao prava; politički radnik, general-potpukovnik. Pripadao naprednom omladinskom pokretu; član KPJ od 1932. Godine 1936. postao je član Centralnog odbora Jedinstvene radničke partije Jugoslavije, Od 1939. bio opunomoćenik CK KPJ za partijsko-politički rad u jugoslovenskoj vojsci, a potom član Vojne komisije CK KPJ. Učestvovao u organizovanju ustanka u Crnoj Gori, a zatim radio u Vrhovnom štabu; član Glavnog NOO Srbije (1941). Od aprila 1942. politički komesar Glavnog štaba za Crnu Goru, pa politički komesar 4. proleterske brigade, 2. proleterske divizijei 2. udarnog korpusa. Juna 1944. imenovan za sekretara Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije; od kraja 1945. bio generalni sekretar vlade FNRJ. Od 1949. do 1960. sekretar Koordinacionog komiteta vlade Jugoslavije, sekretar Savezne skupštine i dr. Biran je za člana CK SK Crne Gore, Saveznog odbora SSRNJ i CK SKJ — 41 261, 290.

Banceković Stjepan (1919—1942). Učenik. Član SKOJ od 1937, a KPJ od 1941. Radio na stvaranju organizacije SKOJ u zagrebačkom okrugu; 1940. član MK SKOJ Zagreb, od jula 1941. sekretar toga komiteta a 1941. član PK SKOJ za Hrvatsku. Uhapšen 22. VIII 1941. Dva puta pokušao bjekstvo. Ubijen u Staroj Gradiški polovinom 1942. — 238

Bevc — vid. Kardelj Edvard.

Biba — vid. Rek Blaž

Blagojević dr Obren (1912—), pravnik. U KPJ primljen 1935. Više puta hapšen. Učesnik u NOB-u od 1941. U ratu bio na dužnostima: komesara bataljona, komandanta mjesta, člana Izvršnog odbora ZAVNO Crne Gore, pomoćnika povjerenika finansija NKOJ-a. Poslije rata pomoćnik saveznog ministra, narodni poslanik, guverner Narodne banke FNRJ. Od 1956. bavi se naučnim radom iz agrarne ekonomije, finansija i istorije političke ekonomije. Redovni profesor Ekonomskog fakulteta u Nišu i član SANU — 216, 281

Bobi — vid. Radosavljević Dobrivoje

Bogavac Dragoslav (1910—1942), pravnik. Član KPJ od 1936. U NOR-u 1941. sekretar OK KPJ za Kraljevo i jedan od organizatora NOPO »Jovan Kursula« i NOPO »Todor Milićević«; u proljeće 1942. postavljen za političkog komesara Fočanskog odreda, na kojoj dužnosti je poginuo aprila 1942. u istočnoj Bosni. Narodni heroj — 143, 259

Bošković Arso, seljak iz sela Rađoinje u Sandžaku, u čijoj je kući, 1. decembra 1941. boravio Vrhovni komandant Tito a u toku decembra i januara 1942. i Glavni štab NOPO Srbije — 286

Bradonja — vid. Jovanović Radivoje.

Brelih Miloš (Radio Miha, Mitja) (1916 —), inženjer; u NOB-u od 1941. Po nalogu CK KPSl instalirao je ilegalnu emisionu radio-stanicu »Radio Osvobodilna fronta«. Od januara 1942. živi ilegalno u Ljubljani, a zatim otišao u partizane. U septembru 1942. primljen u KP. Bio je u Dolomitskom i u Krškom odredu, u brigadi »Matija Gubec«, u štabu 18. divizije, u Agitpropu CK KPSl i instruktor u oficirskoj školi Glavnog štaba NOV i POSL. Poslije rata vršio odgovorne funkcije u privredi — 242

Brenk Darja — vid. Kariš Ana

Brka — vid. Kizur Ištvan.

Brko — vid. Končar Rade

Buba — vid. Đurđević Ljubinka

Buha Vasilije (1913—1944), privatni namještenik. Član KPJ od 1936, od 1938. sekretar Saveza bankarskih, osiguravajućih i trgovačkih činovnika (SBOTIČ). Godine 1939. postao član MK KPJ za Beograd, a uskoro kooptiran u PK KPJ za Srbiju., 1941. upućen na rad u leskovački okrug, A od 1942. sekretar Pokrajinskog povjereništva za južnu Srbiju, Uhapšen oktobra 1943. u Beogradu. Na istrazi u Specijalnoj policiji neprijatelju je otkrio mnoga rukovodstva i članove partije, Strijeljan je od strane okupatora 1944. u Beogradu. — 58, 237, 258

Bulovan Milovan (1916—1942), poručnik vojske Kraljevine Jugoslavije. U jesen 1941, kao pripadnik kvislinške žandar-

merije s grupom oficira prešao iz Srbije u Bosnu i s kapetanom Bogdanom Marjanovićem organizovao Rogatički četnički odred. Saradnik okupatora. Marta 1942. zarobljen od 2. proleterske brigade i osuđen na smrt — 231, 254

Burdžović Rifat (*Tršo*) (1913—1942), politički radnik. Kao srednjoškolac uključio se u napredni pokret; član KPJ od 1934. Istaknuti studentski aktivist u Beogradu, a od 1937. sekretar Univerzitetskog komiteta KPJ; od novembra 1939. do 1941. član MK KPJ za Beograd i istaknuti organizator više radničkih akcija. Od proljeća 1941. do juna 1942. sekretar je Oblasnog komiteta KPJ za Sandžak i jedan od najistaknutijih organizatora i rukovodilaca borbe u ovoj oblasti. Od juna do polovine oktobra 1942. pomoćnik političkog komesara 3. proleterske brigade; četnici ga mučki ubili kod Mrkonjić-Grada. Narodni heroj — 232, 287

Butorac Jozo, borac NOVJ. Bio radiotelegrafista Vrhovnog štaba NOV i POJ. Poginuo prilikom njemačkog desanta na Drvar 25. maja 1944. — 284

Cicmil Obrad (1904—1976), prosvjetni radnik; član KPJ od 1941. Bio komandant Durmitorskog odreda, član Operativnog štaba za istočnu Bosnu i u štabu 2. korpusa. Poslije rata šef jugoslovenske delegacije u Savezničkoj kontrolnoj komisiji za Mađarsku; ambasador i opunomoćeni ministar; potom sekretar Prosvjetnog savjeta Jugoslavije — 201, 216, 269, 273, 276, 281

Crni — vid. Miskin Vaso

Crni — vid. Žujović Sreten

Crnjanski Pavle, rezervni potporučnik vojske Kraljevine Jugoslavije. Kao član vojnoobavještajne britanske misije majora Eliota Kouena, prilikom spuštanja padobranom na Romaniji, zarobljen 4. februara 1942. i odveden u zarobljeništvo u Njemačku — 280

Cvetković Dragiša (1893—1969), političar, ministar u vladi 1928, 1935. i 1938, a od februara 1939. predsjednik vlade Kraljevine Jugoslavije. Od prvobitne orijentacije na zapadne sile, sve više počinje da se oslanja na fašističke države i kao predsjednik vlade potpisuje ugovor o pristupanju Jugoslavije Trojnom paktu 25. marta 1941, ali je državnim udarom od 27. marta oboren s vlasti. Od 1944. živio je u emigraciji — 81, 244.

Cvetković Milan (1895—1942), žandarmerijski potpukovnik. Krajem novembra 1941. otišao u istočnu Bosnu i pridružio se četnicima. Radio na organizovanju četničkih jedinica i učestvovao u pregovorima sa italijanskim okupatorom. Zarobljen od partizana i osuđen na smrt — 39, 54, 230, 235

Čagorović Đuro (1907—), politički radnik. Do rata kamenorezac. Član KPJ od 1933. U NOR-u pomoćnik političkog komesara odreda, vijećnik Prvog i Drugog zasjedanja AVNOJ-a. Poslije rata bio predsjednik Skupštine Crne Gore, član Izvršnog vijeća; biran je za člana CK SK Crne Gore, za poslanika u Skupštini. Narodni heroj — 37, 229

Čepmen Robert Vilijem (Chapmen Robert William) (1918—), podoficir britanske vojske, radio-telegrafista; član vojnoobaveštajne misije majora Eliota Kouena, koja je 4. februara 1942. u istočnoj Bosni zarobljena od vojske NDH. Odveden u zarobljeništvo u Njemačku — 280

Čiča — vid. Vajner Slaviša

Čiča — vid. Ilić Milan

Čolaković Rodoljub (Roćko) (1900—), politički radnik. Član KPJ od 1919. Pripadao organizaciji Crvena pravda, koja je 1921. u Delnicama izvršila atentat na ministra Milorada Draškovića, pa je zbog učešća u atentatu osuđen na 12 godina robije. Po izdržanoj kazni emigrirao u Beč; u Moskvi je završio Međunarodnu lenjinsku školu. Po zadacima Partije radio u Francuskoj, Čehoslovačkoj i Španiji do 1939. Na savjetovanju u Moskvi 1936. kooptiran u rukovodstvo KPJ i na toj dužnosti ostao do 1938. U NOR-u član Glavnog štaba za Srbiju, politički komesar Glavnog štaba za Bosnu i Hercegovinu, član PK KPJ za BiH, većnik na Prvom i Drugom zasjedanju AVNOJ-a, vijećnik ZAVNOBiH-a, sekretar Predsjedništva AVNOJ-a. U vladi DFJ ministar, pa prvi predsjednik vlade BiH. Od 1948. bio član CK SKJ, CK SK BiH, Savezne vlade, a potom član i potpredsjednik SIV-a i dr. Objavio više književnih i istoriografsko-publicističkih djela. Narodni heroj, odlikovan Orde-

nom junaka socijalističkog rada — 180, 192, 231, 267, 290—292, 302

Čolić Boško (1910—), radnik, u NOR-u pratilac Vrhovnog komandanta — 285

Čvoro — vid. Čvorović Vitomir

Čvorović Vitomir (1906—), radnik; član Nezavisnih sindikata od 1921. Član KPJ od juna 1927. Jedan od organizatora ustanka u užičkom kraju. Bio zamjenik komesara čete 2. proleterske brigade, član štaba bataljona i štaba brigade. Poslije rata član Sekretarijata Sreskog komiteta u Titovom Užicu, član Okružnog i Oblasnog komiteta, predsjednik sreza, član Saveznog odbora SUBNORJ, savezni poslanik i predsjednik opštine Titovo Užice — 45, 232

Ćeća — vid. Stefanović Svetislav

Ćetković Petar Pero (1907—1943), vojni rukovodilac. Do rata kapetan I klase vojske Kraljevine Jugoslavije. U NOR-u: borac, vojni savjetnik, komandant Lovćenskog bataljona Crnogorskog odreda za operacije u Sandžaku, komandant 1. bataljona 1. proleterske brigade; komandant 1. dalmatinske brigade i komandant 3. divizije NOVJ. Smrtno ranjen 28. marta 1943. Narodni heroj — 154, 291

Ćosović Boža (*Javorski*) (1907—1943), radnik. Pripadnik četničke organizacije Koste Milovanovića Pećanca. Aprila 1941. organizovao četnički odred za borbu protiv muslimanskog življa i proglasio sebe za vojvodu Javorskog. Saradnik okupatora. Zbog pljačke zlata, pripadnici četničkog pokreta Draže Mihailovića su ga razoružali i strijeljali — 187, 272

Ćuković Risto (1906—), kapetan vojske Kraljevine Jugoslavije. Poslije izbijanja ustanka na Majevici pobjegao s toga terena i formirao četnički bataljon u Paprači. Bio je član četničkog štaba majora Jezdimira Dangića i Boška Todorovića. U tom svojstvu vodio pregovore s njemačkim okupatorom u Banji Koviljači početkom 1942. Sredinom 1942, zajedno s Dangićem sproveden u njemačko zarobljeništvo — 234

Dabić Vukola (1902—1941), metalski radnik. Rano je stupio u radnički pokret; član KPJ od 1928. Hapšen i proganjan, 1930. osuđen na 6 godina robije. U 1937. sekretar MK Užice, potom sekretar Okružnog povjereništva KPJ u Užicu. Kao član CK Užice, istaknuti organizator ustanka; zamjenik komandanta Užičkog NOPO; komandant grada Užica. Poginuo u borbi u svom selu Buaru kod Užica 13. decembra 1941 — 232

Dakić Spasoje (1909—1947), seljak; komandant bataljona četničke Fočanske brigade Drinskog korpusa. Godine 1942. ubio i opljačkao šefa britanske vojno-obaveštajne misije majora Terensa Atertona i njegovog radio-telegrafistu. Poginuo kao odmetnik na Zelengori — 153, 203, 261

Dangić Jezdimir (1898—1947), žandarmerijski oficir. U ljeto 1941. stavlja se na raspolaganje generalu Milanu Nediću, predsjedniku kvislinške srpske vlade, koji ga šalje u istočnu Bosnu da ometa i guši narodni ustanak. Istovremeno uspostavlja kontakt s Dražom Mihailovićem, koji ga imenuje za komandanta četničkih odreda u istočnoj Bosni; učestvovao u pregovorima s predstavnicima partizanskih odreda i delegatima VŠ POJ o zajedničkoj borbi protiv okupatora. Sve sporazume je prekršio i postao otvoreni saradnik okupatora. Mada je sklopio sporazum s pripadnicima njemačke obavještajne službe za borbu protiv partizanskih odreda, Gestapo ga aprila 1942. hapsi i odvodi u zarobljeništvo. Po povratku u zemlju (izručen od sovjetskih vlasti) vojni sud u Sarajevu ga je za zločine protiv naroda i države počinjene 1941. i 1942. osudio na smrt — 39, 48, 54, 81, 92, 95, 110, 121, 124, 127, 174, 184, 225, 231, 233, 234, 242, 244, 246, 253, 264, 270

Danilović Uglješa (1913—), politički radnik. Inženjer agronomije. Član SKOJ-a od 1933, član KPJ od 1935. Bio je član Univerzitetskog komiteta i član MK KPJ Beograda. Od kraja 1937. radi kao opunomoćenik CK KPJ na obnavljanju partijskih organizacija u BiH. Član PK KPJ za BiH od 1939. Jedan od organizatora ustanka u Bosni i Hercegovini. Bio je član Glavnog štaba za BiH, vijećnik AVNOJ-a od Drugog zasjedanja i vijećnik ZAVNOBiH-a. Poslije rata bio je član vlade, pa potpredsjednik Izvršnog vijeća BiH, a član SIV-a od 1953. do 1958. Član CK SKJ od 1948. do 1968, član CK i IK CK SK BiH. Član Savjeta federacije. Narodni heroj — 180, 192, 262, 267, 302

Dapčević Peko (1913—), politički radnik, general-pukovnik. U radnički pokret stupio kao gimnazijalac, a član je KPJ od 1933. Godine 1936. i 1937. bio član OK KPJ za Cetinje. U španskom ratu bio komandant bataljona (u činu poručnika). Poslije poraza Republike 1939. zatočen u logoru u Francuskoj; sljedeće godine pobjegao u Austriju, a 1941. došao u Jugoslaviju. U NOR-u komandant Lovćenskog odreda, zatim Glavnog štaba za Crnu Goru, 4. proleterske brigade, 2. divizije, 2. udarnog korpusa, 1. armijske grupe, 1. armije; član AVNOJ-a i CASNO-a. Poslije rata zamjenik, zatim načelnik Generalštaba JNA, član SIV-a, ambasador, potpredsjednik Skupštine Jugoslavije. Na VI, VII i XI kongresu biran je za člana CK SKJ. Istaknuti komandant iz NOR. Napisao je više radova iz vojne nauke. Odlikovan je Ordenom slobode i Ordenom narodnog heroja — 37, 213, 230, 262, 290

Debela — vid. Babović Spasenija

Dedijer Vladimir (1914—), novinar i publicist, profesor univerziteta, član SANU. Bio je dopisnik »Politike« iz republikanske Španije. (1936); po povratku u zemlju sarađuje u progresivnim listovima i časopima na liniji KPJ; član KPJ od 1939. U NOP-u od 1941; jedan od urednika »Borbe« u toku NOR-a i poslije oslobođenja, član Agtprop-komisije CK KPJ; Od 1954. bavi se naučnim radom. Autor više zapaženih radova iz oblasti istorije. (*Dnevnik* 1941—1945, tri knjige; *Josip Broz Tito, Prilozi za biografiju* i drugo) — 37, 230

Dimitrov Georgi (1882—1949), revolucionar bugarskog i međunarodnog radničkog pokreta. Član SDP Bugarske od 1902. Od 1906. sekretar je Nacionalnog sindikalnog saveza Bugarske i rukovodi mnogim radničkim akcijama. Član CK SDP (tijesni socijalisti) od 1909. Zalagao se za saradnju balkanskih socijaldemokratskih partija i za stvaranje Balkanske socijalističke federacije. Borac protiv bugarske osvajačke politike u balkanskim ratovima i prvom svjetskom ratu. Jedan je od osnivača Bugarske komunističke partije i organizator septembarskog ustanka u Bugarskoj (1923). Na III kongresu KI (1921) izabran u Izvršni komitet. Po emigriranju radio u KI i BKF. U Njemačkoj uhapšen 1933. i na procesu u Lajpcigu uspješno branio komunistički pokret. Iz Njemačke protjeran u SSSR 1934. Na VII kongresu KI dao jedan od najznačajnijih referata. Od 1935. do 1943 bio je generalni sekretar KI. Organizator Otečestvenog fronta Bugarske i otpora fašizmu u njoj. Od 1945. do 1948. bio je predsjednik vlade i generalni sekretar KP Bugarske — 154, 262

Divac Miloš, seljak iz Drenove, kod Prijepolja, u čijoj je kući 7. decembra 1941. održana sjednica PB CK KPJ; kao partizan ubijen od četnika 1943 — 188, 222, 272, 273, 286, 287

Draganče — vid Pavlović Dragoslav

Dragićević Veljko (1911—1944), podoficir vojske Kraljevine Jugoslavije. U septembru 1941. s britanskom misijom (koja je upućena u štab D. Mihailovića) kapetana Hadsona i majora JV Ostojića i Lalatovića došao u Jugoslaviju. Kao pristalica NOB napustio misiju u Užicu i priključio se partizanima. Postao radio-telegrafista Vrhovnog štaba. Kao major NOVJ poginuo prilikom njemačkog desanta na Drvar 25. maja 1944 — 53, 234, 235, 237, 282, 285, 294

Dragojlov Fedor, bivši austrougarski oficir. Između dva rata živio u Jugoslaviji, radio je za njemačku vojnu obavještajnu službu. Poslije proglašenja NDH dobio čin pukovnika, a kasnije generala. Jedan od organizatora domobranstva u NDH i načelnik Operativnog odjeljenja Generalštaba NDH. S okupatorima i ustašama pobjegao u emigraciju — 225

Drapšin Petar (Petar Ilić) (1914—1945), general-potpukovnik JNA. Član KPJ od 1937. Učestvovao u španskom građanskom ratu od 1937. do 1939. gdje je postao oficir. Po slomu Republike interniran u logor u Francuskoj. Preko partijskih veza došao u Zagreb, a odatle upućen u Hercegovinu, gdje je bio jedan od organizatora ustanka. U NOR: komandant Operativnog štaba za Hercegovinu, zatim II operativne zone Hrvatske, 12. divizije, 6. korpusa, 8. korpusa i 4. armije. Narodni heroj — 156, 262, 302

Đaković Joso (1921—1942), radnik. Posle ubistva njegovog oca Đure Đako-

vića odveden u SSSR, gde je boravio do 1937. a tada došao u Jugoslaviju i uključio se u rad zagrebačke omladinske organizacije. Od kraja 1940 (izgleda) član PK SKOJ Hrvatske; 1941. sekretar MK SKOJ i član MK KPJ Zagreb. Zbog grešaka u vezi pokušaja oslobađanja političkih zatvorenika iz Kerestinca smenjen sa funkcija (ostao samo član MK SKOJ). Od UNS uhapšen 11. XI 1941. i izvršio veliku provalu. Ubijen u logoru Jasenovac. 238

Đekić Radomir (1887—1943), pripadnik četničke organizacije Koste Milovanovića Pećanca, a zatim i Draže Mihailovića. Prilikom napuštanja Užica, septembra 1941. njemački okupatori su mu predali vlast u gradu, ali je tri dana kasnije pobjegao iz Užica. Novembra 1941, sklopio je sporazum sa italijanskim okupatorima u Višegradu o zajedničkoj borbi protiv NOP-a. Kao komandant Zlatiborskog četničkog odreda učestvovao u borbama protiv partizanskih odreda u oblasti Rogatice, Čajniča, Goražđa i Foče odakle je početkom 1942. pobjegao natrag u Užice. Gestapo ga je uhapsio i osudio na smrt — 127, 230, 231, 246, 254

Điđo — vid. Đilas Milovan

Đilas Milovan (*Điđo, Veljko*) (1911—), studirao filozofiju i pravo. Kao član KPJ uhapšen 1933. i osuđen na 3 godine robije. Po izlasku s robije bio član MK Beograda i PK KPJ za Srbiju. Na V konferenciji KPJ izabran za člana Politbiroa CK KPJ. U NOR-u član Vrhovnog štaba, Od 1945. do 1954. ministar i član Politbiroa (IK) CK SKJ i predsjednik Skupštine SFRJ. Od 1953. godine objavio niz članaka revizionističke i anarhističko-liberalističke sadržine. suprotstavljajući se politici SKJ. Na plenumu CK SKJ 1954. isključen iz CK, a potom i iz SKJ. Zbog neprijateljskog rada 1957. godine osuđen na 9 godina robije; lišen funkcije i odlikovanja i penzionisan. Postao antikomunist i neprijatelj socijalističke Jugoslavije. Objavio u inostranstvu više knjiga i napisa antijugoslovenskog i antikomunističkog sadržaja — 37, 44, 45, 46, 65, 179, 184, 197, 199, 210, 228, 229, 232, 262, 269, 271, 274—276, 286—289, 291—293, 302—304

Đokić Vojislav (1893—1943), major vojske Kraljevine Jugoslavije, general-major NOVJ. Zbog revolucionarnog rada, 1932. uhapšen u Mariboru i osuđen na 15 godina robije; u januaru 1940. uslovno pušten na slobodu. Uključio se u pripremanje ustanka; 1941. stupio u kalinovički odred i krajem iste godine postao zamjenik komandanta odreda. Od maja 1942. član Vrhovnog štaba; od novembra 1942. do maja 1943. načelnik štaba 7. divizije. Podlegao ranama u maju 1943 — 262

Đoković Novak (1912—), geometar. Član KPJ od jula 1940. U NOR-u od 1941. U 1. proleterskoj na dan njenog formiranja komandir 2. čete 4. bataljona — 216, 281

Đurđević Ljubinka (*Buba*) (1909—1942), arhitekta. Član KPJ od 1940. U NOP-u od 1941. Bila jedan od kurira CK KPJ u ljeto i jesen 1941. Na oslobođenu teritoriju zapadne Srbije otišla polovinom oktobra 1941. Radila u Vrhovnom štabu. Umrla u Foči 2. februara 1942. od posledica igmanskog marša — 210, 278

Đuričković Boško (1914—), general-pukovnik JNA u penziji. Studirao pravne nauke. Mlad je prišao naprednom pokretu, a član KPJ postao je 1939. U NOR-u: član OK Podgorica, pomoćnik političkog komesara odreda, pomoćnik političkog komesara Glavnog štaba Sandžaka, politički komesar 3. sandžačke brigade, rukovodilac Politodjela 3. divizije, politički komesar Primorske grupe i politički komesar 2. udarnog korpusa. Poslije rata politički komesar armije, politički komesar armijske oblasti, komandant korpusa, načelnik Vojnoizdavačkog zavoda »Vojno delo« — 22, 24, 221, 273, 287

Đurišić Pavle (1907—1945), oficir vojske Kraljevine Jugoslavije. Četnički komandant. U decembru 1941. od Draže Mihailovića dobio zvanje vojvode i imenovan za komandanta Limskih četničkih odreda, zamjenik komandanta Nedićevog dobrovoljačkog korpusa, komandant četničke komande Crne Gore, Boke i Starog Rasa. Njegove jedinice su učestvovale u više krupnih poduhvata (samostalno i zajedno s okupatorom) protiv NOVJ i izvršile brojne zločine nad rodoljubima i pripadnicima NOP-a i genocid nad muslimanskim življem u Sandžaku i istočnoj Bosni. Ubile su ga ustaše u Gradiški aprila 1945 — 265, 276

Ehrlich Lambert — vid. Erlih Lambert

Eleta, Stevo (1896—1943), radnik. U ustanku na Romaniji 1941, bio je komandir čete, zatim član Operativnog štaba za istočnu Bosnu. Član KPJ od 1942. Vijećnik I i II zasedanja ZAVNOBiHa. Poginuo od četnika januara 1943. kod Goražda — 269

Elez Lazar, oficir vojske Kraljevine Jugoslavije. Kao pripadnik kvislinške žandarmerije u Srbiji prešao u jesen 1941. u Bosnu i formirao četnički odred u oblasti Kalinovika. Poginuo u Bosni — 246

Erlih — dr Lambert (1878—1942), profesor teologije, generalni sekretar Društva za širenje vjere za cijelu Jugoslaviju; od 1931. duhovni vođ klerikalnih akademskih klubova. Bio je pristalica dr Ignaca Sajpla, čija je Hrišćansko-socijalna stranka uvela u Austriji 1934. totalitarni katolicizam. Godine 1937. osnovao je klerofašistički Akademski klub »Straža«. U toku NOB-a je bio jedan od najrevnosnijih organizatora belogradizma i kolaboracionizma u Sloveniji. Likvidiran od VOS u Ljubljani — 250

Espozito Đovani (Esposito Giovanni), general vojske Kraljevine Italije; 1941—1943. komandant italijanske divizije »Pusterija«, koja se borila protiv NOVJ u Crnoj Gori, Sandžaku i istočnoj Bosni i vršila represalije nad civilnim stanovništvom — 225

Fića — vid. Kljajić Filip

Fišer — vid. Ribar Ivo Lola

Frida — vid. Pibernik Julka

Garibaldi Đuzepe (Garibaldi Giuzeppe) (1807—1882), borac za nacionalno oslobođenje i ujedinjenje Italije. Učestvovao u pobuni republikanaca u ratnoj mornarici Sardinije. Od 1836. do 1846. u Brazilu i Urugvaju učestvuje s Italijanskom legijom u nacionalnim i socijalnim oružanim pokretima. U ratovima (1848—1870) koji su vođeni za oslobođenje i ujedinjenje Italije uzeo je vidno učešće. Učestvovao je u njemačko-francuskom ratu 1870—1871. i podržao Parisku komunu — 18

Gašpar — vid. Tomšič Tone

Gavrilović dr Milan (1882—1976) novinar i političar. Višegodišnji funkcioner Zemljoradničke stranke, a od 1939. i njen šef. Od 7. jula 1940. poslanik Kraljevine Jugoslavije u Moskvi, Kao član emigrantske vlade zauzeo nepomirljiv stav prema NOP-u. Na procesu Draži Mihailoviću osuđen u odsustvu. Poslije drugog svjetskog rata politički aktivan u jugoslovenskoj emigraciji — 249

Glez-Horstenau (Glaise-Horstenau) Edmund (1882—1946), austrougarski oficir. U toku prvog svjetskog rata bio je na službi u Generalštabu austrougarske vojske. Između dva rata napisao je više djela iz istorije ratova. Bio je pristalica prisajedinjenja Austrije Trećem Rajhu. Aprila 1941. postavljen za »njemačkog generala u Zagrebu« i na toj dužnosti ostao do 6. septembra 1944. Kapitulacija Njemačke zatekla ga je u Salcburgu, gdje su ga zarobile savezničke trupe. Nekoliko mjeseci je proveo kao svjedok u Nirnbergu za vrijeme pripremanja Nirnberškog procesa. Tada je pisao i memoare i najzad izvršio samoubistvo — 225, 253, 267

Grujić Dragoljub, borac Valjevskog NOP odreda. Krajem 1941. i početkom 1942. kurir GŠ Srbije. — 247, 249, 258

Grulović Nikola (1888—1959), obućarski radnik. U revolucionarnom pokretu od 1906, a član Srpske socijaldemokratske partije od 1910. Učestvovao u oktobarskoj revoluciji i građanskom ratu u SSSR-u, gdje je bio organizator jugoslovenskih jedinica, komandant 3. jugoslovenskog odreda i politički komesar Jugoslovenskog komunističkog puka Crvene armije. Član RKP (b) od 1918. Po povratku u Jugoslaviju (1919) učesnik kongresa ujedinjenja, biran za poslanika 1920. Član PK KPJ za Srbiju od 1935. U NOR-u član Glavnog štaba Srbije, vijećnik AVNOJ-a, član PK KPJ i NOO Vojvodine. Bio član CK SK Srbije, predsjednik Republičkog veća Skupštine Srbije, član SO SSRNJ i SO SUBNORJ — 46, 232, 233, 245, 286

Gustl — vid. Maček Ivan

Hadson Djuen Bil (Hudson Duane Bill) (pseud. Marko), rudarski inženjer; major britanske vojske. U Jugoslaviju došao 1936, i do 1940. radio u podrinjskim rudnicima. U SOE stupio 1940. i iste godine, zbog pokušaja podmetanja eksploziva pod italijanski brod u splitskoj luci protjeran iz Jugoslavije. U Jugosla-

viju ponovo došao 20. septembra 1941. zajedno s majorima Lalatovićem i Ostojićem u vojnoobavještajnoj misji kod Draže Mihailovića. U Mihailovićevom štabu bio do 1944. Imao je izvjesnih neslaganja sa D. Mihailovićem. Početkom 1944. došao u štab 2. korpusa NOV i POJ sa slobodne partizanske teritorije (marta 1944) upućen u Britaniju — 232, 235, 237, 280, 285

Halder Franc (Halder Franz) (1884—1972), njemački general. Kao jedan od prvih Hitlerovih sljedbenika u vrhovima Vermahta (oružane sile) postao je 1936. načelnik Operativnog odjeljenja, a 1938. načelnik Komande kopnene vojske. Neposredni je učesnik u planiranju agresivnih poduhvata nacističke Njemačke 1939—1942. Često se razilazio s Hitlerom, ali ne u ciljevima, već u strateškim koncepcijama vođenja ratnih operacija. Poslije atentata izvršenog na Hitlera, u julu 1944. bio je uhapšen zbog veze sa zavjerenicima. U zatvoru je ostao do maja 1945. Poslije rata saveznici su ga osudili na internaciju od 9 mjeseci — 226

Hamović Rade (1916—), do rata aktivni oficir JV (poručnik), U NOR-u član KPJ od 1941. Bio komandant Kalinovačkog odreda; načelnik, zatim komandant 10. hercegovačke brigade; načelnik štaba 29. divizije, načelnik štaba 2. korpusa. Član Vrhovnog štaba. Poslije rata komandant armije, zamjenik načelnika i načelnik General štaba JNA. Iskjučen iz SKJ 1968. i penzionisan. — 231, 262

Hebrang Andrija (1899—1948) namještenik, radničkom pokretu pristupio sredinom dvadesetih godina; član MK KPJ u Zagrebu od 1927. Uhapšen 1929. i osuđen na 12 godina robije. Izašao s robije 1941. U NOR na odgovornim političkim dužnostima u Hrvatskoj Uhapšen kao ilegalac; marta 1942. a krajem iste godine zamijenjen za zarobljene fašiste. U zatvoru podlegao neprijatelju i prihvatio saradnju s ustašama (što se nije odmah doznalo). Po izlasku iz zatvora bio sekretar CK KPH. (do 1944), a kasnije minstar u vladi FNRJ. U vrijeme napada Kominforma i Staljina na KPJ i na Socijalističku Jugoslaviju (1948) aktivno i organizovano djelovao protiv zemlje i Partije zbog čega je uhapšen. U zatvoru izvršio samoubistvo. — 65, 238

Hitler Adolf (1889—1945), njemački nacistički diktator, vođa NSNRP, kancelar Trećeg Rajha od 1933. do 1945; jedan od najvećih zločinaca u novijoj istoriji. Kao eksponent revanšističko-militarističkih krugova Njemačke, pokušao da izvrši državni prevrat (oktobra 1923.). Napisao je knjigu *Mein Kampf* u kojoj je izložio program nacizma i svoje rasističke poglede. Zahvaljujući podršci krupne buržoazije, junkera i sitnoburžoaskih elemenata, 1933. pos tao kancelar Njemačke, potom zaveo najsuroviju vladavinu. Jedan je od tvoraca »Osovine Rim—Berlin«, »Antikominternapakta« i »Trojnog pakta«. Pod njegovim vođstvom Njemačka je vodila osvajački rat (1939—1945) u kome je izgubilo živote oko 50 miliona ljudi — 11, 12, 16, 20, 70, 71, 83, 111, 269, 274

Hodžić Mujo (1898—1956), zemljoradnik. Prije rata bio je popularan političar — opozicionar, narodni tribun. Član KPJ od 1939. U ustanku 1941. na Romaniji formirao je prvu Muslimansku partizansku četu, od koje je kasnije formiran Muslimanski bataljon. Osim vojnih dužnosti, u toku rata vršio je i političke funkcije: vijećnik AVNOJ-a, vijećnik I, II i III zasjedanja ZAVNOBiH-a, član Oblasnoga NOO za istočnu Bosnu, a poslije rata poslanik u Skupštini NR Bosne i Hercegovine. Godine 1949. isključen iz KPJ — 252

Horovic Fedor (1919—1942), student, borac Pljevaljske čete i 1. proleterske brigade. Poginuo u borbi protiv Nijemaca kod Han-Pijeska 21. januara 1942 — 229

Humo Avdo (*Kulturni*) (1914—), diplomirao filozofiju. Član SKOJ-a i KPJ od 1934. Aktivist naprednog studentskog pokreta. Član PK KPJ za BiH od 1939; aktivno radi na organizovanju ustanka u BiH. U NOR-u član PK KPJ za BiH, član Glavnog štaba za Bosnu i Hercegovinu, vijećnik na Prvom i Drugom zasjedanju AVNOJ-a; vijećnik ZAVNOBiH-a. Odlikovan Ordenom Narodnog heroja. Poslije rata obavljao više odgovornih funkcija (predsjednik Izvršnog BIH,

član Predsjedništva SKJ. Zbob nesaglasnosti s politikom SK oslobođen politških funkcija (1974). — 192, 213, 280,

Ilić Milan (Čiča) (1886—1942), zemljoradnik. Učesnik balkanskih ratova i prvog svjetskog rata. Aktivni učesnik revolucionarnog pokreta, član KPJ od 1919. Istaknuti borac za napredno zadrugarstvo, više godina aktivan politički radnik u Srbiji i Šumadiji. Izveden pred Sud za zaštitu države. Godine 1939. sekretar ćelije, a 1940. član OK KPJ za Kragujevac. U NOR-u jedan od organizatora ustanka u Šumadiji, zamjenik komandanta i komandant Šumadijskog odreda; od formiranja 1. proleterske brigade pa do svoje pogibije — 21. januara 1942. na Pjenovcu, kod Han-Pijeska — komandant njenog 5. bataljona. Narodni heroj —267

Ilić Petar — vid. Drapšin Petar

Iršič Rado (1910—1941), studirao ekonomske nauke. U radnički pokret stupio vrlo rano. Jedan je od sindikalnih funkcionera u Sloveniji; 1933. djeluje u AK »Triglav«. Član KPJ od 1936; od tada do 1941. uglavnom radi u Beogradu (u SBOTIČ-u itd.), gdje aktivno učestvuje u brojnim akcijama. Jedan je od organizatora NOP-a u Sloveniji; 1941. postaje najprije član, a potom sekretar PK KPJ za Štajersku. Otkriven od neprijatelja poginuo u Mariboru 12. decembra 1941. Narodni heroj — 240

Jakić Velimir (1911—1946), inženjer šumarstva. Član KPJ od 1939. Član, pa sekretar Sreskog komiteta KPJ za pljevaljski srez. Kao član Oblasnog komiteta za Sandžak jedan je od najistaknutijih organizatora i rukovodilaca NOB-a u ovoj oblasti. U NOR-u je vršio istaknute vojno-političke dužnosti: komandant Pljevaljskog NOP odreda, politički komesar Glavnog štaba Sandžaka, politički komesar i komandant 3. proleterske brigade i komandant Glavnog štaba Sandžaka i dr. Umro kao pukovnik JNA. Narodni heroj — 24, 145, 186

Janez — vid. Maček Ivan.

Javorski — vid. Ćosović Boža

Jevtić Kamenko (1917—), potporučnik vojske Kraljevine Jugoslavije. Pripadnik četničke organizacije Draže Mihailovića. Godine 1941. i 1942. komandant Višegradskog četničkog odreda. U tom svojstvu je novembra 1941. sklopio sporazum s italijanskim okupatorima za borbu protiv NOP-a — 39, 48, 92, 121, 124, 127, 230, 231, 252, 253, 291

Jevtović Vukola, seljak iz sela Izbičnja (zaselak Rosulje) u Sandžaku, u čijoj je kući 4, 5. i 6. decembra 1941. boravio Vrhovni štab NOPOJ — 286

Josipović Srboljub (Srba) (1909—), član KPJ od 1938. U NOR-u od 1941. zamjenik komandanta Posavskog odreda; član PK KPJ za Srbiju. Bio član Politodjela 1. poleterske brigade, a 1944. godine komesar 24. divizije NOVJ. Od decembra 1944. u građanskoj službi: poslanik Skupštine Srbije i Skupštine Jugoslavije više saziva; bio član Izvršnog veća Srbije i član CK SK Srbije — 58, 197, 232, 236, 275

Jovanović Arso (1907—1948), general-pukovnik. bio je oficir jugoslovenske vojske (kapetan I klase). U NOR-u 1941. član Glavnog štaba. pa komandant Crnogorskog NOP odreda, od 1942. do kraja rata načelnik Vrhovnog štaba odnosno Generalštaba JA. Od 1946. do 1948. u SSSR-u završio vojnu akademiju »Vorošilov«; po povratku u zemlju (1948), načelnik Više vojne akademije. Prihvatio Rezuoluciju IB, postao neprijatelj socijalističke Jugoslavije; poginuo na granici pri pokušaju bjekstva iz zemlje, avgusta 1948. — 9, 22, 39, 41, 53, 54, 132, 154, 221, 229, 230, 261, 288, 291

Jovanović Blažo (1907—1976), pravnik, član KPJ od 1924; sekretar OK KPJ u Varaždinu od 1931. do 1934, od tada sekretar PK SKOJ-a, član Biroa i sekretar PK KPJ za Crnu Goru, Boku, Sandžak i Kosovo i Metohiju. Jedan od organizatora i rukovodilaca ustanka u Crnoj Gori, član Glavnog štaba za Crnu Goru, komandant Zetskog odreda, član ZAVNOCiB, CASNO i AVNOJ-a. Od oktobra 1942. do maja 1943. na radu u KP Albanije kao delegat CK KPJ. Poslije oslobođenja predsjednik vlade, zatim Skupštine Crne Gore, sekretar CK SK CG, član IK CK SKJ. Narodni heroj — 229

Jovanović Isa (1906—), radnik. U radničkom pokretu od 1921, a član KPJ od 1928. Više puta hapšen i proganjan. Od 1939. do 1943. sekretar PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu, a od 1943. do 1945. organizacioni sekretar PK KPJ i član Glavnog štaba Vojvodine. Učesnik je V zemaljske konferencije (1940) i Majskog savjetovanja KPJ 1941. Istaknuti organizator ustanka i rukovodilac borbe u BiH, član Glavnog štaba BiH. Viječnik na Drugom zasjedanju AVNOJ-a. Poslije rata na istaknutim dužnostima — predsjednik Skupštine Srbije, član Izvršnog veća, član CK SKS, član CK KP Jugoslavije, član Glavnog odbora SSRN Srbije; biran za poslanika Skupštine Srbije i Skupštine Jugoslavije itd. Rezervni pukovnik JNA. Odlikovan Ordenom narodnog heroja i Ordenom junaka socijalističkog rada — 180, 192, 267

Jovanović Radivoje (Bradonja) (1918—) general-potpukovnik JNA u penziji. Prije rata bio aktivni potporučnik JV. Član KPJ od 1941. U NOR-u od 1941. kada postaje i član KPJ; bio komandant Užičkog NOP odreda; komandant Grupe NOPO zapadne Srbije i član Vrkovnog štaba; 1942/1943. komandant Glavnog štaba Srbije; zatim komandant korpusa NOVJ. Odlikovan Ordenom narodnog heroja. Od 1946. oo 1948. u SSSR-u završio Artiljerijsku akademiju »Đeržinski«. Do 1959. na dužnostima u JNA (načelnik Uprave u DSNO, komandant korpusa i dr.). Po islasku iz JNA član Izvršnog veća SR Srbije, član CK SK Srbije i poslanik. Godine 1972. isključen iz SKJ i penzionisan. — 46, 154, 233, 262

Jovanović Zdravko (1909—1943) podoficir vojske Kraljevine Jugoslavije Član KPJ od 1937; aktivno politički radi u JV. U NOR-u komandant Valjevskog odreda; član Glavnog štaba Srbije. Poginuo kao načelnik štaba 2. (notranjske) operativne zone Slovenije 3. februara 1943. Narodni heroj — 143, 259

Karabegović Osman (1911—) Prije rata istaknuti aktivist studentskog pokreta u Zagrebu i Beogradu. Član KPJ od 1932. Više puta hapšen i proganjan. Od 1939. član Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu. U NOR komesar Kozaračkog NOP odreda, komesar Operativnog štaba za Bosansku krajinu, komesar 1. bosanskog korpusa, sekretar Oblasnog komiteta za Bosansku krajinu, član PK KPJ za BiH, član Glavnog štaba NOV i PO BiH, Vijećnik AVNOJ-a i ZAVNOBiH. Odlikovan Ordenom narodnog heroja. Poslije rata bio član CK i IK CK SK BiH, član CK SKJ i Predsedništva CK SKJ; član SIV, predsednik Izvršnog vijeća BiH. Član Savjete Federacije i dr. Godine 1974 isključen iz SKJ, zbog suprostavljanja politici Saveza komunista. —280

Kardelj Edvard (Birk, Bevc) (1910—1979), revolucionarnom pokretu prilazi kao đak učiteljske škole; član SKOJ-a od 1926, član KPJ i član PK SKOJ-a za Sloveniju od 1928, a 1929. njegov sekretar. Do 1932. bio dva puta hapšen i odležao dvije godine na robiji. Od 1932. radi na obnavljanju partijskih organizacija u Sloveniji, a od novembra 1934. do početka 1937. bio u SSSR-u; pohađao je aspiranturu na MLŠ, a istovremeno bio predavač na kursevima u istoj školi i na KUNMZ-u; poslije je po odluci CK KPJ upućen u Sloveniju kao instruktor CK KPJ. Od maja 1938. član Privremenog rukovodstva KPJ, odnosno Politbiroa CK KPJ. Od tada do smrti kao jedan od najbližih saradnika Josipa Broza Tita na najvišim društveno-političkim funkcijama u zemlji. Napisao je niz studija i rasprava iz društveno-političke i ekonomske problematike. Narodni heroj — 13, 174, 188, 198, 210, 229, 238, 241, 244, 251, 262, 266, 269, 273, 278-280, 285-287, 292--294, 298, 299, 302, 303

Kardelj Pepca (1914—), fabrička radnica. Član KPJ od 1935. Na osnivačkom kongresu KP Slovenije izabrana za člana CK. U NOR-u od decembra 1941. politički radnik, a zatim do kapitulacije Italije u fašističkim zatvorima i logorima (bila osuđena na 18 godina zatvora). Od tada do oslobođenja radi u CK SK Slovenije. Poslije rata član CK SK Slovenije, član IO Saveznog odbora SSRNJ, član CV SSJ, savezni i republički poslanik — 68, 240, 241

Kariš Ana (Brenk Darja), (1915—), učestvovala u NOB-u od 1941. Od juna 1941. radila u partijskoj tehnici CK KRSI, a od septembra iste godine rukovodila tom tehnikom do hapšenja u januaru

1943, poslije koga je bila odvedena u koncentracioni logor u Ravensbriku. Od juna 1945. do penzionisanja 1952. radila je u republičkim organima za unutrašnje poslove — 251

Kaše Zigfrid (Kasche Siegfried) pripadnik i general Hitlerovih jurišnih odreda SA u Hanoveru i jedan od malobrojnih njemačkih oficira preživjelih u Hitlerovom obračunu sa E. Remom. U aprilu 1941. imenovan za poslanika Trećeg Rajha u NDH. Bez diplomatskog iskustva i ograničen, potpuno se identifikovao s ustašama i njihovim vođom Pavelićem. Poslije sloma Trećeg Rajha saveznici su ga kao ratnog zločinca predali jugoslovenskim vlastima. Osuđen je na smrt 1947 — 225

Kekić Milenko, četnički komandant — mjesta u Foči decembra 1941—januara 1942—254

Kidrič Boris (Peter) (1912—1953), politički radnik, član SKOJ-a od 1927, a član KPJ od 1928. Zbog revolucionarnog rada, 1929. osuđen na godinu dana robije. Radio na obnavljanju organizacija KPJ u Sloveniji; član PK KPJ Slovenije. Od 1935. kandidat za člana CK i sekretar CK SKOJ-a. Od 1935. do 1939. živio u emigraciji. U Parizu je radio s Titom. Od 1939. u Jugoslaviji živi ilegalno i obavlja važne funkcije. Na V zemaljskoj konferenciji izabran za člana CK KPJ. U NOR-u je prvi politički komesar Glavnog štaba Slovenije, sekretar IO OF i sekretar SNOS-a; član Politbiroa CK SK Slovenije; vijećnik AVNOJ-a od Drugog zasjedanja, do 1946. predsjednik vlade Slovenije, a od tada do 1953. ministar u vladi Jugoslavije pa član SIV-a. Biran za poslanika Skupštine Slovenije i Skupštine Jugoslavije. Do 1948. član CK, a od tada član Politbiroa odnosno Izvršnog komiteta i Sekretarijata IK CK SKJ. Jedan je od istaknutih teoretičara Jugoslavije i graditelja njenog ekonomskog sistema. Odlikovan Ordenom narodnog heroja i Ordenom junaka socijalističkog rada —116, 242, 250

Kilibarda Milo (1913—), general-pukovnik JNA u penziji. Pre rata službenik. Član KPJ od 1941. U NOR-u komesar bataljona, komandant bataljona u Lovćenskom odredu, zamjenik komandanta bataljona u 5. proleterskoj brigadi. U Sloveniji od kraja 1942. do oslobođenja — komandant brigade, načelnik štaba 14. divizije, komandant 4. operativne zone, načelnik Glavnog štaba NOV i PO Slovenije. Poslije rata komandant divizije, vojnog područja, načelnik uprave u DSNO. Završio Višu vojnu akademiju. Narodni heroj — 156

Kizur Ištvan (Brka) (1916—1942), radnik. Godine 1941. član OK za Jagodinu (danas Svetozarevo). U vrijeme formiranja 2. proleterske brigade politički komesar 3. čete 3. bataljona. Poginuo kao komesar čete na Kupresu 5. avgusta 1942 — 259

Kljajić Filip Fića (1913—1943), obućarski radnik. Član KPJ od 1936, a član OK KPJ za Beograd 1937. Više puta hapšen i proganjan. Godine 1937. prešao na politički rad u Niš. U proljeće 1940. sekretar je OK Valjevo; u ovom gradu organizovao je štrajk građevinaca. Jedan je od organizatora NOB-a u Srbiji i član Glavnog štaba; od 21. decembra 1941 do novembra 1942. politički komesar 1. proleterske brigade, a zatim 1. proleterske divizije. Poginuo 5. jula 1943. u Zvorniku. Narodni heroj — 30, 39, 41, 54, 57, 120, 132, 227, 230, 256, 287, 290, 291, 293

Knežević Vladimir (*Voloda*) (1915—1942), oficir vojske Kraljevine Jugoslavije Član KPJ od 1941. Jedan od organizatora ustanka u pljevaljskom srezu. Komandant Glavnog štaba Sandžaka od oktobra 1941. do juna 1942, od tada komandant 3. proleterske brigade. Mučki ubijen od četnika u Trnovu kod Mrkonjić-Grada 2/3. oktobra 1942. Narodni heroj — 286

Kočijaš — vid. Milojković Mirko

Končar Rade (Brko) (1911—1942), politički radnik. Član KPJ od 1933. Zbog političke aktivnosti, 1936. osuđen na godinu dana robije Od 1937. radi u Zagrebu: 1938. sekretar ćelije i član MK KPH Zagreb; sljedeće godine postao je sekretar CK KPH. Na V zemaljskoj konferenciji izabran za člana Politbiroa CK KPJ. Organizovao više štrajkova i drugih akcija. Učestvovao na Majskom savjetovanju KPJ 1941. i savjetovanju u Stolicama septembra 1941. Najistaknutiji organizator ustanka i borbe u Hrvatskoj.

Uhvaćen od italijanske policije 17. novembra 1941, herojski se držao, nije odao ni svoj identitet, pokušao da pobjegne iz zatvora. Talijanski specijalni sud ga osudio na smrt; odbio i razgovor o molbi za pomilovanje. Strijeljan kod Šibenika 22. maja 1942. Narodni heroj— 64, 198, 238, 275

Kopinič Josip (Valdes, Vazduh) (1911—), član KPJ od 1931; jedan od organizatora partijskog rada među mornarima na podmornicama jugoslovenske ratne mornarice. Kao kompromitovan 1934. emigrirao najprije u Beč, pa u SSSR, gdje je pohađao KUNMZ; godine 1936. po odluci Kominterne otišao je u republikansku Španiju, radio je u ratnoj mornarici. Od početka 1938. na službi u poslanstvu republikanske Španije u Parizu, a od sredine 1938. ponovo u SSSR-u U proljeće 1940. po nalogu Kominterne i u dogovoru s Titom dolazi u Jugoslaviju da organizuje punkt za vezu Kominterne s KPJ i komunističkim partijama iz susjednih zemalja; tu dužnost obavlja do 1944. Poslije oslobođenja bio direktor »Litostroja« u Ljubljani i »Uljanika« u Puli — 234, 235, 242, 243, 262, 280, 292, 294, 301,

Korošec Anton (1872—1940), doktor teologije; vođa slovenačkih klerikalaca u Kraljevini Jugoslaviji. Kao šef (klerikalne) SLS potpredsjednik je prve vlade SHS. Aprila 1920. kao ministar za saobraćaj ugušio je generalni štrajk željezničara i štrajkove solidarnosti koji su izbili u vezi s njim, 1928. ministar unutrašnjih poslova, a poslije atentata Puniše Račića na poslanike HSS-a pa do zavođenja šestojanuarske diktature predsjednik vlade. Od juna 1935. ministar unutrašnjih poslova u profašističkoj vladi dr Milana Stojadinovića i potpredsjednik JRZ. Od kraja 1938. predsjednik Senata, a od juna 1940. ministar prosvjete u vladi Cvetković — Maček — 250

Kosar Silvo — po odluci VŠ, bio na političkom radu u istočnoj Bosni januara 1942. — 216, 283

Kosorić Pero (1918—1969), general-pukovnik JNA. Prije rata studirao prava. U napredni radnički pokret uključio se 1937, a član KPJ od 1941. U NOR-u: komandir grupe na Romaniji, zamjenik komandanta Jahorinskog odreda, član Operativnog štaba za istočnu Bosnu, zamjenik komandanta 6. proleterske brigade; komandant 1. majevačke brigade; komandant 27. divizije, pa 3. korpusa NOVJ. Poslije rata završio vojnu akademiju »Vorošilov«; komandant korpusa, načelnik štaba armije, komandant 1. armije, pomoćnik saveznog sekretara za narodnu odbranu. Član CK SKJ. Narodni heroj — 191, 269

Kosorić Radivoje (1911—1947), za vreme Kraljevine Jugoslavije bio je sekretar podružnice JUGORAS-a u Han-Pijesku. Poslije kapitulacije vojske Kraljevine Jugoslavije formirao je u oblasti Sokolovića četnički odred — Sokolovićki bataljon. Dangić ga je imenovao za četničkog vojvodu. Godine 1943. postaje komandant Rogatičke brigade Romanijskog četničkog korpusa. Poginuo kao odmetnik — 180, 270

Kouen Eliot (Elliot Kawen), (1909—) major britanske vojske, šef vojnoobavještajne misije koja se 4. februara 1942. spustila u istočnu Bosnu sa zadatkom da stupi u vezu s Dražom Mihailovićem i kapetanom Hadsonom. Zarobljen od vojske NDH i odveden u zarobljeništvo u Njemačku — 280

Kovačević Borislav Boriša (Šćepan) (1908—1943), profesor. Kao đak stupio u revolucionarni pokret, a član KPJ od 1930. Učesnik u više značajnih političkih akcija; angažovao se u obnavljanju partijskih organizacija u BiH. Član PK KPJ za BiH od 1938. Više puta hapšen i proganjan. U NOR-u član Biroa PK KPJ za BiH, politički komesar Kalinovičkog odreda i član OK KPJ Kalinovik—Foča; od avgusta 1942. rukovodilac Politodjela 10. hercegovačke brigade; član AVNOJ-a na Prvom zasjedanju. Poginuo u bici na Sutjesci. Narodni heroj — 231

Kovačević Sava (1905—1943), do ustanka radio kao radnik i seljak, a niz godina praktično bio profesionalni revolucionar. Član KPJ od 1925; 1928. član MK Grahovo, a 1934. član Okružnog komiteta Nikšić i sekretar MK. Na VI konferenciji 1937. izabran za člana PK KPJ za Crnu Goru, Boku, Sandžak, Kosovo i Metohiju: 1937. i 1938. jedan je od rukovodilaca Radničko-seljačke stranke u Crnoj Gori.

Više puta hapšen, dva puta izvođen pred Sud za zaštitu države; godinu dana proveo u ilegalnosti. Angažovao se i u stvaranju partijskih organizacija u vojsci (u Trebinju i Bileći). U NOR-u: organizator ustanka u nikšićkom okrugu, komandant Nikšićkog odreda, komandant Privremenog operativnog štaba za Hercegovinu, zamjenik komandanta Glavnog štaba za Crnu Goru, komandant 5. proleterske brigade i 3. divizije NOVJ. Od maja 1942. član Vrhovnog štaba. Poginuo na Sutjesci 13. juna 1943. Proslavljeni junak i komandant. Narodni heroj — 156, 262

Kovačič Oskar (*Muha*) (1908—1944), zbog fašističkog terora izbjegao iz Slovenačkog primorja u Ljubljanu. Član KPJ od 1931. Radio na obnavljanju partijskih organizacija u Ljubljani i većim industrijskim centrima i u tehnici PK KPJ za Sloveniju. Krajem 1934. osuđen na 18 mjeseci robije, koju je izdržavao u Sremskoj Mitrovici. Tokom 1936. radi u Slovenačkom radničko-seljačkom savezu, a 1937. izabran za kandidata za člana CK KP Slovenije. Godine 1940. odveden je u logor u Bileći. Član Vojne komisije pri CK, a potom član Glavnog štaba Slovenije; od avgusta do decembra 1941. sekretar PK KPSl za Slovenačko primorje; od decembra 1941. do decembra 1943. proveo u fašističkim zatvorima; umro 31. januara 1944. u fašističkim zatvoru u Ljubljani. Narodni heroj — 68, 241

Kraš Josip (1900—1941), radnik, profesionalni revolucionar. Član KPJ od 1919. Od 1926. do 1928. rukovodio tehnikom »Borbe« i bio jedan od urednika ovoga lista. Jedanaest puta hapšen. Na robiji proveo 6 godina. Po izlasku s robije (1934) radi kao sindikalni funkcioner. Po osnivanju KP Hrvatske postao član CK i njegov organizacioni sekretar, a 1938. član je Privremenog rukovodstva KPJ. U logoru u Lepoglavi proveo sedam mjeseci (1939). Na V zemaljskoj konferenciji 1940. izabran za kandidata za člana CK KPJ. Organizator NOB-a u Baniji, na Kordunu, u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju. Poginuo u Karlovcu u uličnoj borni s ustašama. Narodni heroj — 64, 238

Krek Miha (1897—1969), advokat i političar. Potpredsjednik klerikalne Prosvetne zveze. Od 1935. ministar u Stojadinovićevoj, Cvetkovićevoj i Simovićevoj vladi. Aprila 1941. emigrirao u SAD. Vođa slovenačkih klerikalaca u emigraciji — 71, 242

Krezović Gojko, kao komandant četničkog bataljona 26. januara 1942. izrazio spremnost za saradnju s partizanima. Poginuo u NOB-u — 258, 260

Krntija — vid. Orešković Marko

Krtinić Nikola (1914—1941), do rata bio rudar u Trepči. Član KPJ od 1940. U NOP-u od 1941. Komandir čete u Kopaoničkom odredu. U 1. proleterskoj brigadi zamjenik komandira Rudarske čete. Poginuo 23. decembra 1941 — 220

Kulturni — vid. Humo Avdo

Kurtović Vojin, partizan Mileševske čete, krajem 1941, komesar čete. U proljeće 1942. predao se četnicima — 227

Kušić Milinko (1912—1943), student, istaknuti aktivist revolucionarnog studentskog pokreta. Član KPJ od 1936. Godine 1938. osuđen na 18 mjeseci robije, a 1940. na jednu godinu. Jedan je od organizatora ustanka i borbe u užičkom kraju. Bio je politički komesar Užičkog odreda i član Glavnog štaba Srbije; politički komesar 2. proleterske brigade i komandant 1. krajiške brigade i politički komesar 4. (krajiške) divizije NOVJ. Kao tifusar, izvršio samoubistvo kod Majkić-Japre (Bosanska krajina) 24. marta 1943. Narodni heroj — 46, 143, 233, 259

Ladi — vid. Šubic Janek

Lalatović Mirko, (1904—1945), generalštabni major vojske Kraljevine Jugoslavije. Sa vojnoobaveštajnom misijom britanskog kapetana Hadsona došao je septembra 1941, zajedno sa majorom Ostojićem, u Jugoslaviju, u Štab D. Mihailovića, gde je obavljao dužnost načelnika 2. odsjeka. Operativnog odeljenja četničke Vrhovne komande. Maja 1945. ustaše ga ubile u Jasenovcu — 235, 237

Lašić Đorđije (1906—1944), generalštabni major vojske Kraljevine Jugoslavije; jedan od najistaknutijih četničkih vođa u Crnoj Gori. Još u julskom ustanku istupio kao neprijatelj, a u septembru 1941. u Lijevoj Rijeci formirao četničku

organizaciju »Gvozdena ruka«; od kraja 1941. do pogibije u Podgorici (prilikom bombardovanja od strane savezničke avijacije) maja 1944, komandant četnika Crne Gore i komandant tzv. istočnog fronta. Veoma aktivno se borio protiv NOP-a i sarađivao s okupatorima — 260, 265, 273, 276, 278

Leković Voja (1912—), prije rata privatni namještenik. Član KPJ od 1939; ranije aktivan u naprednom pokretu. U NOR-u: jedan od organizatora ustanka u Sandžaku, politički komesar Glavnog štaba NOPO Sandžaka, zamjenik političkog komesara 3. proleterske (sandžačke) brigade, sekretar Oblasnog komiteta KPJ za Sandžak. Vijećnik AVNOJ-a, a na Drugom zasjedanju izabran za člana Predsjedništva AVNOJ-a. Poslije rata član CK SKS, član CK SKJ, potpredsjednik Skupštine Srbije. Narodni heroj — 229, 286

Lenka — vid. Stamenković Leposava

Lenka — vid. Tomšič Vida

Lenjin Vladimir Iljič (1870 — 1924), osnivač i organizator marksističke radničke partie boljševika, vođ oktobarske revolucije i organizator sovjetske države, dosljedni nastavljač djela Marksa i Engelsa, klasik marksizma, osnivač Komunističke internacionale — 235, 300

Lepa — vid. Perović Leposava

Leskošek Franc (Luka) (1897—). Član KPJ od 1926; rano postaje istaknuti sindikalni aktivist. Organizovao nekoliko velikih radničkih štrajkova u Sloveniji. Na junskom savjetovanju u Moskvi 1936. postao je član Politbiroa CK KPJ, a 1937. sekretar CK KP Slovenije. Godine 1938. i 1940. biran je za člana Politbiroa CK KPJ. U NOR-u član Vojnog komiteta pri CK KPJ, član Izvršnog odbora OF, jedan od organizatora NOR-a i revolucije u Sloveniji, sekretar CK KPSl, a tokom 1941. i 1942. komandant Glavnog štaba Slovenije; član Vrhovnog štaba NOV i POJ; član SNOO, vijećnik AVNOJ-a. Poslije rata ministar u vladi Slovenije, ministar Savezne vlade, član Izvršnog vijeća Slovenije, potpredsjednik Skupštine Jugoslavije. Na V, VI, VII kongresu SKJ biran je za člana Politbiroa (IK), a na VIII kongresu za člana CK SKJ. Odlikovan Ordenom Narodnog heroja i Ordenom junaka socijalističkog rada — 262

Levi dr Kurt, ljekar, upravnik partizanske bolnice u Užicu. Tokom tzv. prve ofanzive uhvatili ga četnici i predali Nijemcima. Strijeljan u Užicu — 48, 92, 121, 251

Luka — vid. Leskošek Franc

Ljotić Dimitrije (1891 — 1945), osnivač i vođa fašističke organizacije Jugoslovenski narodni pokret »Zbor«, obrazovane 1935. Od pristalica »Zbora« organizovao je u vrijeme okupacije vojne formacije pod nazivom Srpska dobrovoljačka komanda (od 1943. Srpski dobrovoljački korpus), koje su bile u službi okupatora i borile se protiv partizana. Poginuo 1945. u Vipavskoj dolini (Slovenija) u automobilskom udesu — 124, 166

Ljujić Drago, seljak iz Draževića kod Nove Varoši, u čijoj je kući 14. decembra 1941. boravio Vrhovni komandant Tito — 289

Ljujić Milan, seljak iz Gornje Bistrice kod Nove Varoši, u čijoj kući je 2. decembra 1941. boravio Vrhovni komandant Tito — 286

Maček Ivan (Gustl Janez, Matija) (1908 —) radnik. Član KPJ od 1930, i član PK KPJ za Sloveniju. Na IV konferenciji KPJ za Sloveniju 1934. izabran je sekretara PK KPJ; od 1935. do 1937. završio je Međunarodnu lenjinsku školu u SSSR-u. Na osnivačkom kongresu KP Slovenije izabran za člana CK. Godine 1938. osuđen na 4 godine robije, koju je izdržao u Sremskoj Mitrovici. Iz zatvora pobjegao s grupom od 32 druga 21. avgusta 1941. Od kraja septembra 1941. do marta 1942. na radu pri Vrhovnom štabu; od početka proljeća do jula 1943. politički komesar i komandant Glavnog štaba Slovenije; oktobra 1943. izabran je za člana SNOS i delegacije Slovenije za Drugo zasjedanje AVNOJ-a. 1944. postaje rukovodilac OZN-e za Sloveniju i član IO OF. Poslije rata ministar unutrašnjih poslova Slovenije, potpredsjednik vlade, potpredsjednik RIV-a Slovenije, član SIV-a, predsjednik Skupštine Slovenije i član CK SK Slovenije, član CK SKJ, predsjednik SUBNOR-a Slo-

venije. Narodni heroj — 68, 118, 198, 241, 251, 262, 266, 298

Maček dr Vladimir (1879—1964), predsjednik HSS 1920. Nosilac liste Bloka narodnog sporazuma, odnosno UO na parlamentarnim izborima 1935. i 1938. Potpredsjednik vlade u avgustu 1939. i krajem te godine osniva koncentracione logore za antifašiste. Bio potpredsjednik u vladi D. Simovića; kad je proglašena NDH, kao vođa HSS — pozvao je hrvatski narod da se pokori novoj vlasti. U maju 1945. odlazi iz zemlje; do 1946. živio u Parizu, a poslije u SAD — 63, 64, 167, 178

Majo — vid. Mijatović Cvjetin

Maltar — vid. Pajić Josip

Mamić Miloš (1918—1942), metalski radnik. U radnički pokret stupio je mlad i postao sindikalni funkcioner, a 1937. član KPJ. Do rata član RK, MK KPJ Beograd i PK KPJ za Srbiju. Istaknuti organizator štrajkova i drugih akcija u Beogradu. U NOR-u kao član PK najprije radi u Zemunu, potom u Nišu na obnavljanju Ozrenskog odreda, pa Jablaničkog odreda. Poginuo kod sela Jugovca (kod Prokuplja) 13. aprila 1942. Narodni heroj — 56, 58, 236, 237, 258, 277

Mandžić Pašaga (*Murat*) (1907—1975), stolarski radnik. Od 1929. član KPJ, a od 1932. sekretar MK Partije u Tuzli: decembra 1932. uhapšen i osuđen na 4 godine robije. Od 1938. je član PK KPJ za BiH, i sekretar. Komitetu za Tuzlansku oblast. U NOR-u komesar Ozrenskog partizanskog odreda, član Biroa PK KPJ za istočnu Bosnu, član GŠ NOV i PO B i H: vijećnik ZAVNOBiH-a, vijećnik Drugog zasjedanja AVNOJ-a. Odlikovan Ordenom narodnog heroja. Poslije oslobođenja, između ostalog, bio član IK CK SK B i H. i član CK SKJ (do 1972) i član Savjeta Federacije, Godine 1975. isključen iz SK i penzionisan. — 191

Marini, oficir italijanske alpinske divizije »Pusterija«, zarobljen decembra 1941. kod Nove Varoši — 16

Marinko Miha (Polde, Šmagur Ivan) (1900—), radnik; član SKOJ-a od 1919, a član KPJ od 1924. Učestvovao u borbi rudara Trbovlja 1. juna 1924. protiv orjunaša, poslije če ga je uhapšen. Emigrirao u Francusku, gdje je aktivno radio u jugoslovenskoj sekciji KPF. Od 1931. do 1933. na partijskom školovanju u SSSR-u, odakle se vraća u Jugoslaviju i radi kao instruktor CK KPJ. Ubrzo je izabran za sekretara PK KPJ za Sloveniju. Na IV zemaljskoj konferenciji KPJ u decembru 1934. biran je za člana CK KPJ. Jedan je od organizatora ustanka u Sloveniji, politički komesar Glavnog štaba. 1941. bio je uhapšen i osuđen; iz zatvora je pobjegao 1943. Do kraja rata radi u vojnom i partijskom rukovodstvu Slovenije. Poslije oslobođenja predsjednik vlade NR Slovenije, sekretar CK KP Slovenije i na drugim odgovornim partijskim i državnim dužnostima. Narodni heroj — 68, 193, 240, 241

Marion Ljubo (Marjan) (1921—1942), sekretar MK SKOJ-a u Mariboru. Učestvovao u organizovanju štrajka srednjoškolske i studentske omladine 1938. i organizovao omladinske akcije za odbranu zemlje i protiv skupoće. Saradnik naprednih omladinskih listova »Mladina« i »Srednjoškolec«. Poslije okupacije bio je član PK SKOJ-a, član Vojnog komiteta u Mariboru; u julu 1941. organizovao je više grupa za borbu i sabotažu; 3. novembra 1941. Nijemci su ga uhapsili na željezničkoj stanici u Celju i sproveli u sudski zatvor u Mariboru, gdje je 18. februara 1942. strijeljan kao talac — 240

Marjan — vid. Marion Ljubo

Marjanović Bogdan (1897—), kapetan vojske Kraljevine Jugoslavije. U jesen 1941. četnički komandant u zajedničkoj komandi mjesta u Čačku, a zatim, s grupom oficira prešao iz Srbije u Bosnu i formirao Rogatički četnički odred. Sklopio sporazum s italijanskim okupatorom za zajedničku borbu protiv NOP-a. Sredinom 1942. zajedno s Dangićem sproveden u njemačko zarobljeništvo — 270

Marko — vid. Ranković Aleksandar

Martinović Ratko (1916—), general-potpukovnik JNA u penziji. Pre rata poručnik vojske Kraljevine Jugoslavije. U NOR-u načelnik štaba Valjevskog odreda, komandant 2. krajiške brigade, načelnik štaba 5. divizije NOVJ i načelnik Glavnog štaba Srbije. Poslije rata po-

moćnik komandanta armije, nastavnik Više vojne akademije i dr. — 86, 87, 109, 245, 249, 295

Matija — vid. Maček Ivan

Matl Jozef, (1897—), kapetan Abvera; profesor slavistike na Univerzitetu u Gracu. Poslije pripajanja Austrije Njemačkoj radio za nacističku obavještajnu službu SD, a zatim mobilisan u Abver. Od maja 1941. do jeseni 1944. bio na službi u Abverovoj ustanovi u Beogradu. Organizovao je sastanak predstavnika njemačkih okupacionih vlasti i četničkog vođe Draže Mihailovića novembra 1941. u selu Divcima. Kasnije je održavao vezu s nekolicinom četničkih komandanata i razvijao obavještajnu mrežu prema Kosovu i Albaniji. Poslije sloma Trećeg Rajha živio u Gracu, gdje je i umro — 234

Mešterović dr Đura (1908—), ljekar, general-pukovnik JNA u penziji. Učestvovao u španskom građanskom ratu od 1937. do 1939. Po slomu Republike bio u koncentracionom logoru u Francuskoj. Član KPJ od 1938. u NOR-u ljekar Valjevskog, pa Posavskog NOP odreda, upravnik vojne bolnice u Žabljaku, upravnik bolnice u Foči, šef hirurške ekipe 1. proleterske divizije, referent saniteta 3. korpusa NOVJ, šef ljekarske misije VŠ u Italiji, član Vojne misije u SSSR-u, šef odsjeka u Sanitetskom odjeljenju VŠ (Generalštaba) i dr. Poslije rata zamjenik, pa načelnik Sanitetske uprave JNA, predsjednik Crvenog krsta Jugoslavije i dr. — 151, 261, 301.

Mihailović Dragoljub Draža (1893—1946), vođa kolaboracionističkog četničkog pokreta u Jugoslaviji od 1941. do 1945. Do rata generalštabni pukovnik vojske Kraljevine Jugoslavije vojni izaslanik u Sofiji i Pragu. Maja 1941. počeo da stvara četničke odrede. Njegov pokret ima izrazito nacionalistički, šovinistički, velikosrpski i antikomunistički karakter. U cilju slamanja NOP-a u Jugoslaviji i očuvanja monarhije, ustpostavlja saradnju i sklapa sporazume s okupatorom i kvislinzima. Četničke vojne formacije vodile su borbu protiv NOP-a od jeseni 1941. do maja 1945. Mihailović je uživao pomoć i podršku određenih krugova zapadnih saveznika naročito do 1943. Bio je ministar izbjegličke vlade, načelnik štaba Vrhovne komande vojske Kraljevine Jugoslavije i komandant tzv. Jugoslovenske vojske u otadžbini; jula 1942. unapređen je u čin armijskog generala. Uhvaćen 1946. i na javnom procesu u Beogradu kao ratni zločinac i izdajnik osuđen na smrt — 12, 13, 48, 52, 56, 60, 66, 70, 78, 81, 87, 92, 94, 116, 147, 149, 150, 166, 167, 184, 224, 225, 231 — 233, 237, 240, 242—244, 250, 252, 261

Mihailović Sergije (1911—1942), kapetan vojske Kraljevine Jugoslavije. Pripadnik četničke organizacije Draže Mihailovića. Zajedno s Todorovićem i Dangićem 1941. i 1942. organizovao i objedinjavao četničke akcije u jugoistočnoj Bosni protivno NOPOJ. Kao organizator i komandant četničke jedinice, učestvovao 1941. i početkom 1942. u pregovorima s italijanskim okupatorima u Goraždu za borbu protiv NO POJ — 127, 137, 147, 176, 231, 253—256

Mihajlo — vid. Nešković Blagoje

Mijatović Cvjetin Majo (1913—). Studirao filozofiju. U revolucionarni pokret stupio veoma mlad, a član je KPJ od 1933. Jedan od istaknutih aktivista u Beogradu. Više puta hapšen i proganjan (izvođen pred Sud za zaštitu države, interniran u Višegrad i dr.). Od 1935. do 1938. instruktor PK KPJ za Srbiju, 1939. član MK KPJ Beograd. Od kraja 1937. bio i na partijskom radu u Bosni. U ustanku politički komsesar štaba Tuzlanske oblasti; politički komesar Birčanskog odreda, zatim 6. proleterske brigade; od 1943. sekretar Oblasnog komiteta i član PK KPJ za BiH. Poslije rata ministar u vladi BiH, sekretar i predsjednik CK SK BiH, član Predsjedništva CK SKJ i Predsjedništva SFRJ. Narodni heroj — 269, 274

Milan. Nepoznata ličnost nad kojom je vođena partijska istraga — 199

Milojković Mirko (Kočijaš) (1918—), novinar, književnik i politički radnik. U revolucionarnom pokretu učestvovao prije rata Član KPJ od 1939. U NOR-u od 1941, obavljao odgovorne partijsko-političke dužnosti. Bio glavni urednik Radio Beograda, zamjenik glavnog urednika »Politike« — 143, 259

Milosavljević Ljubinka (*Skojevka*) (1914—) prije rata studirala na Poljoprivredno-šumarskom fakultetu. Od 1935. radi u Ujedinjenoj studentskoj omladini. u Beogradu. Do rata i u toku 1941. sekretar PK SKOJ-a za Srbiju; 1942 — 1944. član Politodjela 2. proleterske brigade, član PK KPJ za Srbiju, član CK SKOJ-a. Poslije rata sekretar Okružnog komiteta KPJ Svetozarevo, član CK Srbije, Revizione komisije SKJ. Bila vijećnik Trećeg zasjeđanja AVNOJ-a, poslanik ASNOS-a, Skupštine Srbije i Skupštine Jugoslavije (do 1953), kada je penzionisana. — 58, 200, 236, 275, 276

Milosavljević Mihajlo (1910—1944), pohađao Vojnu akademiju u Beogradu, iz koje je izbačen 1927. zbog veza s naprednim omladinskim pokretom. KPJ ga je uputila u Španiju 1937, gde se borio u sastavu republikanske vojske kao avio-mehaničar. U NOR-u komandant Birčanskog partizanskog odreda i zamjenik komandanta Romanijskog partizanskog odreda. U junu 1942. zarobili su ga četnici na Zelengori i predali Nijemcima u Sarajevu. Na saslušanju se loše držao. Poginuo je 1944. kod Kragujevca — 274,

Milovanović Pećanac Kosta (1879—1944), rezervni kapetan vojske Kraljevine Jugoslavije i četnički vojvoda. Bio je pripadnik Radikalne stranke. Između dva rata bio predsjednik četničkog udruženja. U toku okupacije Jugoslavije organizovao četničke odrede i zajedno s njima se stavio u službu okupatora. Četnici Draže Mhailovića su ga osudili na smrt i ubili — 48, 92, 124, 165, 166, 184, 264

Milutin — vid. Milutinović Ivan

Milutinović Ivan (Milutin) (1901—1944). Završio studije prava. Član KPJ od 1923. Kao student rukovodio Udruženjem marksista na Beogradskom univerzitetu. Godine 1928. osuđen na 6 meseci, 1929. na 6 godina, a 1934. na još 2 godine robije, Tokom 1940. postao član CK KPJ. Od kraja 1939. do maja 1940. nalazio se u koncentracionom logoru u Bileći. Na V zemaljskoj konferenciji izabran za člana Politibiroa CK KPJ. Istaknuti je organizator narodnog ustanka. Član Vrhovnog štaba od 1941, komandant Glavnog štaba za Crnu Goru, delegat Vrhovnog štaba i CK KPJ u Crnoj Gori. Organizator narodne vlasti; vijećnik AVNOJ-a i član njegovog Predsjedništva; od Drugog zasjednja AVNOJ-a član NKOJ-a; general-lajtnant NOVJ. Poginuo nesrećnim slučajem na Dunavu kod Beograda 23. oktobra 1944. Narodni heroj. — 33, 35, 150, 198, 228, 229, 235, 261, 262, 288, 289

Miljković Petar (1913—) narednik vojske Kraljevske Jugoslavije. Kao član vojno obavještajne misije britanskog majora Kouena, zarobljen 4. februara 1942. na Romaniji u istočnoj Bosni. Odveden u zarobljeništvo u Njemačku — 280

Miljković Radmila Rada (1917—1942), učiteljica. Član SKOJ-a od 1937, a Partije od 1940. istaknuta ličnost kulturnog i političkog života Pomoravlja. Tokom 1941. sekretar Sreskog komiteta KPJ za srez ravanički, pa član MK Jagodina (Svetozarevo). Organizator ustanka u Pomoravlju, član OK za donje Pomoravlje. Do kraja 1941. politički radi na terenu 2. šumadijskog odreda, pa u Sandžaku. U 2. proleterskoj brigadi je borac i politički radnik. Poginula u Urijama kod Donjeg Vakufa 20. jula 1942. Narodni heroj — 259

Minić Miloš (1914—), diplomirani prav nik. Član SKOJ-a od 1935, a član KPJ od 1936. Član rukovodstva KPJ na Pravnom fakultetu i član Univerzitetskog komiteta KPJ u Beogradu, član PK SKOJ-a za Srbiju. 1939/40 član OK Čačak; 1940/41. instruktor PK Srbije, a zatim sekretar OK KPJ Kruševac. Učesnik je na Pokrajinskom savjetovanju KPJ za Srbiju, koje je, uz Titovo učešće, održano februara 1941. Jedan od organizatora Valjevskog NOPO. Po nalogu Vrhovnog štaba 1941. vodio pregovore s Dražom Mihailovićem, a na pregovorima između Tita i Mihailovića bio član delegacije VŠ. Od kraja 1941. do oktobra 1944. sekretar OK Valjevo, pa OK Čačak. Vijećnik AVNOJ-a na Drugom i Trećem zasjedanju, poslanik ASNOS-a. Od oktobra 1944. do marta 1945. rukovodilac OZN-e za Beograd, a zatim javni tužilac Srbije. Ministar u vladi Srbije od 1950. do 1953, potpredsjednik Skupštine Jugoslavije, potpredsjednik SIV-a i savezni sekretar za inostrane poslove. Član Predsjedništva CK SKJ. Narodni heroj — 247

Mirko — vid. Rakić Milić

Miskin Vaso (Crni); (1916—1945), metalski radnik. Kao mlad uključio se u napredni radnički pokret i učestvovao u više akcija. Član KPJ od 1939. Član i sekretar MK KPJ Sarajevo i član Biroa PK KPJ za BiH. U NOR-u partijski radnik na terenu, zamjenik političkog komesara Hercegovačkog NOP odreda, pomoćnik političkog komesara 10. hercgovačke brigade, sekretar Oblasnog komiteta za Hercegovinu, član Oblasnog NOO, sekretar JNOF za BiH, vijećnik AVNOJ-a i ZAVNOBiH-a. Poslije rata sekretar MK KPJ Sarajevo. Narodni heroj — 192

Mitrović Mitra (1912—), završila Filozofski fakultet u Beogradu. Član KPJ od 1933. Prije rata član PK KPJ za Srbiju. U NOR-u član Politodjela 1. proleterske brigade, član redakcije »Borbe«, član Centralnog odbora AFŽ-a, vijećnik AVNOJ-a i dr. Poslije rata ministar u vladi Srbije; direktor Saveznog zavoda za školstvo. Bila član CK SK Srbije i CK SKJ — 58, 236, 275

Mitrović Stefan (1909—), u revolucionarnom pokretu učestvuje od 1931. kao student Beogradskog univerziteta. Član PK SKOJ-a za Srbiju i član CK SKOJ-a. Zbog revolucionarnog rada više puta hapšen a 1937, osuđen na 3 godine robije. U NOR-u na partijsko-političkim dužnostima, a od 1943. komesar divizije, korpusa, i načelnik Propagandnog odeljenja Generalštaba. Poslije rata na radu u Upravi za propagandu i agitaciju CK KPJ. Zbog prihvatanja Rezolucije IB 1948. isključen iz Partije — 143, 259

Mladen — vid. Pijade Moša

Molotov Vjačeslav Mihailovič (1890—), sovjetski političar. U radničkom pokretu od 1907, a član Politbiroa RKP(b) od 1921. U 1929/1930. član Prezidijuma KI; od 1930. do 1941. predsjednik Sovjeta narodnih komesara SSSR-a. Od tada do 1957. ministar inostranih poslova ili potpredsjednik vlade. Poslije toga ambasador. Jedan od najistaknutijih Staljinovih saradnika; vidno se angažovao u kampanji IB protiv Jugoslavije. Na plenumu CK KPSS juna 1957. isključen iz CK zbog antipartijske djealtnosti i otpora politici XX kongresa KPSS i smijenjen s funkcije prvog zamjenika predsjednika vlade — 249

Mrazović Czofek Karlo (Ortega), (1920 —), radnik. Učestvovao u borbama za oslobođenje Međumurja i u mađarskoj revoluciji 1919. Zbog progona živi ilegalno. Član KPJ od 1927. Po odluci CK KPJ, 1929. upućen na KUNMZ. Od 1934. do 1936. radi u KI i upravnik je jugoslovenskog odjeljenja KUNMZ-a. Učestvovao u španskom građanskom ratu od 1936. do 1939. Ilegalno došao u Jugoslaviju, a od kraja 1939. do proljeća 1940. zatočen u logoru u Lepoglavi. Član CK KPH, delegat na V zemaljskoj konferenciji KPJ. U NOR-u organizator ustanka u sjevernoj Hrvatskoj, član Glavnog štaba Hrvatske, komandant i politički komesar 3. operativne zone, vijećnik AVNOJ-a i ZAVNOH-a. Poslije rata član vlade Hrvatske, poslanik Sabora Hrvatske i Skupštine Jugoslavije više saziva; ambasador; član IK CK SKH, član CK SKJ, član Saveznog odbora SSRNJ.Odlikovan Ordenom narodnog heroja i Ordenom junaka socijalističkog rada — 65, 238

Mrvić Draginja, seljanka iz Seništa kod Kokinog Broda, u čijoj je kući 30. novembra 1941. boravio Vrhovni komandant Tito — 286

Mugoša Špiro (1904—1942), činovnik i glumac. Pripadao naprednom pokretu i zbog toga hapšen i proganjan, član KPJ od 1941. U NOR-u komandir čete, komandant bataljona, zamjenik komandanta Lovćenskog odreda, zatim zamjenik komandanta 4. proleterske brigade. Poginuo u napadu na Kupres 13/14. avgusta 1942. Narodni heroj — 24

Muha — vid. Kovačič Oskar

Murat — vid. Mandžić Pašaga

Musolini Benito (Mussolini Benito) (1883—1945), italijanski fašistički diktator, organizator i vođa fašizma. Jedan od organizatora italijanskog iredentizma. Godine 1919. formirao fašističke odrede za borbu protiv revolucionarnog pokreta Italije. 1922. izveo marš na Rim i postao predsjednik vlade. Godine 1925. zaveo fašističku diktaturu. Spoljnu politiku usmjerio na osvajanja u Evropi i Africi i na borbu protiv progresa u svijetu. Pod njegovim rukovodstvom fašistička Italija je vodila rat za osvajanje Etiopije (1935—1936), intervenisala u

Španiji u korist Franka i učestvovala u drugom svjetskom ratu kao član koalicije fašističkih država. Po padu fašizma (1943) u sjevernoj Italiji, koju su okupirali Nijemci, bio šef Italijanske Socijalne Republike. Uhvatili ga italijanski partizani i ubili 28. aprila 1945 — 18, 19, 20, 71

Mutavdžić Milenko, seljak iz Rasnice (kod Kokinog Broda) u čijoj je kući 30. novembra 1941. boravio Vrhovni komandant Tito — 285

Nađ Kosta (1911—), general armije. Bio radnik i podoficir vojske Kraljevine Jugoslavija U naprednom radničkom pokretu učestvuje od rane mladosti. Proganjan i hapšen više puta, a 1933. osuđen na 2 godine robije; iz zatvora pobjegao i živio ilegalno u Zagrebu. Po odluci KPJ otišao u Španiju. U španskoj republikanskoj vojsci bio komandant Balkanskog bataljona. Član KPJ od 1937. Od 1939. u koncentracionom logoru u Francuskoj; preko partijskih veza došao u Jugoslaviju. U NOR-u organizator ustanka na Kordunu, član Glavnog štaba BiH, komandant Operativnog štaba za Bosansku krajinu, komandant 1. bosanskog, pa 3. korpusa NOVJ; komandant Glavnog štaba Vojvodine i komandant 3. armije JA. Poslije rata komandant armije, komandant vojne oblasti, pomoćnik saveznog sekretara za narodnu odbranu, poslanik Skupštine Srbije i Skupštine Jugoslavije, član CK SK Srbije i CK SKJ predsjednik SUBNORJ. Odlikovan Ordenom narodnog heroja i Ordenom junaka socijalističkog rada — 192, 213, 274, 280, 302

Nagode Črtomir, (1910—1947) inženjer, slovenački kvisling. Bio vođa grupe »Stara pravda«, koja je januara 1942. isključena iz Osvobodilne fronte. Stupio u reakcionarnu i izdajničku »Slovensku zvezu« i borio se protiv NOP-a. Godine 1947. narodni sud ga osudio na smrt — 250

Nedić Milan (1877—1946), oficir srpske vojske, a potom u vojci Kraljevine Jugoslavije armijski general, komandant armije, načelnik Glavnog generalštaba, ministar vojske i mornarice. Kao ministar podržao Ljotićevu organizaciju, propagirao snagu Hitlerove Njemačke i unosio defetizam u JV. Otvoreno se stavio u službu njemačkih okupatora i od 29. avgusta 1941. predsjednik kvislinške srpske vlade. Za cijelo vrijeme rata borio se protiv NOP-a. Njegove vojne jedinice počinile su brojne zločine. Uhvaćen i kao kvisling i ratni zločinac predat sudu: u zatvoru u Beogradu izvršio samoubistvo 4. februara 1946 — 11, 12, 13, 14, 15, 35, 39, 48, 52, 60, 66, 67, 70, 71, 74, 75, 78, 79, 80, 81, 92, 104, 110, 121, 124, 127, 123, 141, 142, 147, 148, 152, 165, 166, 167, 174, 178, 184, 186, 210, 222, 225, 231, 234, 237, 243, 247, 248, 252, 258, 260, 264, 268, 271

Nenadić Jovan, rezervni oficir, komandir jurišne čete Rogatičkog četničkog odreda 1942 — 270

Nešković dr Blagoje (*Mihajlo*) (1907—), ljekar, profesor univerziteta. U naprednom studentskom pokretu učestvuje od 1927; član KPJ od 1936. Dobrovoljac u španskom građanskom ratu u redovima španske republikanske vojske. Po povratku u Jugoslaviju (1940) uključio se u partijski rad. Od 1941. u toku NOR-a sekretar PK KPJ za Srbiju, a od Osnivačkog kongresa KP Srbije (maja 1945) do 1948. sekretar CK KP Srbije i predsjednik vlade NR Srbije. 1948—1952. bio potpredsjednik vlade FNRJ i član PB CK KPJ. Posle isključenja iz SKJ (1952) zbog kolebljivog stava u odnosu na partijsku liniju, posvetio se ljekarskom pozivu i naučnom radu u Onkološkom institutu, — 56, 58, 96, 140, 143, 188, 199, 200, 223, 236, 247, 258, 268, 272, 275, 276, 279, 280, 301

Nešković Radomir (?—1945). Od 1942. komandant 1. rogatičke četničke brigade. Poginuo 1945. — 180, 270

Novak Leon (?—1941). Član PK KPSL za severnu Sloveniju, uhapšen 19. septembra 1941. u Radvanju kod Maribora, strijeljan 30. oktobra 1941. u Mariboru — 240

Novaković Ljubo (1883—1943), brigadni general vojske Kraljevine Jugoslavije. Tokom 1941. sarađivao s K. Pećancem i D. Mihailovićem; napustio ih i sklopio sporazum sa partizanima. Boravio je u Foči, kada se tu nalazio Vrhovni štab i obećavao je svoju podršku NOP-u. Aprila 1942, prebegao četnicima zajedno

sa vojnoobavještajnom misijom britanskog majora Atertona. Poginuo od partizana septembra 1943. u okolini Cetinja — 246, 254, 261, 302

Novikov, partizan, streljan zbog organizovanja grupe dezertera — 275

O'Donovan Patrik, radio-telegrafist britanske misije majora Terensa Atertona, koja je početkom 1942. boravila u VŠ NOP i DVJ u Foči. Iz VŠ pobjegao zajedno s Atertonom, Ljubom Novakovićem i poručnikom Neđeljkovićem (sredinom aprila 1942); njega i Atertona ubio je četnički komandant Spasoje Dakić — 261

Ojdanić Vladislav, žandarmerijski narednik, iz okoline Foče, protivnik NOP-a — 153, 203

Orešković Marko (Krntija) 1896—1941), radnik. Učestvovao u pobuni mornara u Boki Kotorskoj 1918. U komunističkom pokretu od 1919, a član KPJ od 1925. Uhapšen 1929. i osuđen na 5 godina robije; od 1935. do 1937. član RK, pa MK KPJ Zagreb. Od 1936. do 1939. bio u Španiji kao borac, pa politički rukovodilac bataljona »Đuro Đaković«. Po povratku u zemlju (1939) postaje član CK KPH; uhapšen i upućen u logor u Lepoglavu, ali je uspio da pobjegne. Na V zemaljskoj konferenciji izabran za kandidata za člana CK KPJ. Istaknuti organizator ustanka u Hrvatskoj — politički komesar Grupe NOP odreda Like, član, pa politički komesar Glavnog štaba Hrvatske. Ubili ga četnici u Očjevu kod Drvara 20. oktobra 1941. Narodni heroj — 65, 238

Orović Savo (1888—1974), general-pukovnik JNA. U prvom svjetskom ratu u crnogorskoj vojsci, a od 1916. bio komita. U vojsci Kraljevine Jugoslavije stekao čin pukovnika. U NOR-u zamjenik komandanta Nikšićkog odreda, član Glavnog štaba NOPO za Crnu Goru i Boku, član Vrhovnog štaba, komandant Oficirske škole VŠ, načelnik Glavnog štaba Vojvodine, komandant Pješadijskog vojnog učilišta. Vijećnik AVNOJ-a na Drugom zasjedanju. Poslije rata biran za saveznog poslanika i poslanika Skupštine Crne Gore — 262

Ortega — vid. Mrazović Karlo

Ostojić Zaharije (1907—1945), generalštabni major vojske Kraljevine Jugoslavije. Sa misijom britanskog kapetana Hadsona došao je septembra 1941. zajedno sa majorom Lalatovićem, u Jugoslaviju i priključio se D. Mihailoviću. Bio je komandant istaknutog dijela Vrhovne četničke komande za Bosnu, Hercegovinu, Dalmaciju, Liku, i Crnu Goru. Marta 1945. odvojivši se od Draže Mihailovića, pokušao da se sa ostacima četničkih jedinica probije iz Bosne do britanskih snaga. Maja 1945. zajedno s P. Đurišićem razoružan od ustaša i ubijen u logoru u Gradiški — 235, 237

Pajić Josip (Maltar) (—1942), radio je u bakalskoj radnji u Sarajevu na Marin dvoru; kao član KPJ, u toku 1941. imao specijalna zaduženja od Pokrajinskog komiteta KP BiH za vezu sa CK KPH i Slovenije. Kod njega su dolazili kuriri sa javkom. Pored toga je sa svojom drugaricom Lujzom imao ilegalni partijski stan u kome su boravili partijski funkcioneri (Kardelj, Lola Ribar, Leskošek, Tempo i drugi) prilikom prolaska i boravka u Sarajevu 1941. i 1942. Otkriven je od ustaške policije u aprilu 1942, uhapšen i stradao u logoru — 278

Palkovljević Boško Pinki (1920—1942). Kao đak srednje škole u Novom Sadu postao član SKOJ-a, a 1940. i sekretar SKOJ-a u školi. Hapšen i proganjan. Učestvovao u pripremama bjekstva ko munista iz zatvora u Sremskoj Mitrovici 21. avgusta 1941, Istakao se kao hrabar borac i diverzant u Sremu 1941. Kao partizanski kurir početkom januara 1942. probio se iz Srema do Vrhovnog štaba u rejon Romanije Poginuo 10. juan 1942. u Maloj Remeti štiteći povlačenje naroda ispred Nijemaca. Narodni heroj — 249, 258, 272

Pavelić dr Ante (1889—1959), vođa fašističkog ustaškog pokreta, poglavnik tzv. Nezavisne Države Hrvatske, kvisling i ratni zločinac. Godine 1928. osnovao klerofašistički pokret (Hrvatski ustaški pokret), koji djeluje kao ultradesničarska teroristička organizacija. U zemlji 1939. osniva ustaški centar u Zagrebu. Jedanaestog aprila 1941. uz pomoć Nijemaca stvorena je NDH, a sedam dana kasnije

Pavelić je obrazovao ustašku vladu. Stvorio je oružane snage, aparat državne i policijske vlasti i ustaške organizacije. Po ugledu na nacizam i fašizam, zaveo fašistički režim, čiji je cilj bio istrebljenje komunista i svih rodoljuba, uništenje Srba, Jevreja, Roma i u okviru napora nacizma i fašizma borba protiv progresa i demokratije u svetu. Po njegovom nalogu represivni organi i oružane snage NDH ubile su stotine hiljada ljudi. Poslije bjekstva iz Jugoslavije, živio pod zaštitom reakcionarnih krugova i umro u Madridu — 63, 64, 80, 123, 125, 152, 141, 165, 167, 178, 184, 264, 268, 271

Pavičić Mile (1899—1948), oficir vojske Kraljevine Jugoslavije U NOR-u komandir čete, nastavnik Oficirske škole Vrhovnog štaba, referent za vojne vlasti u pozadini, zatim za vojno vazduhoplovstvo VŠ, vojni inspektor štaba 1. bosanskog korpusa, komandant 1.vazduhoplovne baze NOVJ, član Vojne misije VŠ u SSSR-u. Poslije rata general-major i zamjenik komandanta Vazduhoplovstva JA. — 222

Pavlović Dragoslav (Draganče, Šilja) (1908—1942), student, član KPJ od 1936. Uhapšen 1937. i osuđen na 2 godine robije, koju je izdržao u Mariboru. Krajem 1939. postao sekretar PO, a ubrzo potom sekretar CO Crvene pomoći (kasnije Narodna pomoć). Učesnik je V zemaljske konferencije, na kojoj je podnio referat o Narodnoj pomoći. Od juna do septembra 1941. instruktor CK KPJ u Makedoniji. Od septembra do 21. decembra 1941. bio politički komesar Kragujevačkog odreda, a od tada do 21. januara 1942, kada je poginuo na Pjenovcu kod Han-Pijeska, politički komesar 5. bataljona 1. proleterske brigade. Narodni heroj — 177, 185, 267

Pećanac — vid. Milovanović Pećanac Kosta

Pejić Manojlo (1910—1945), kapetan vojske Kraljevine Jugoslavije. S grupom oficira u jesen 1941. iz Srbije prešao u Bosnu. Bio je načelnik štaba četničkog komandanta mojora Jezdimira Dangića, zatim majora Boška Todorovića. Od 1943. delegat Vrhovne komande Draže Mihailovića za oblasti Trebave i Ozrena. Poginuo 1945. godine u Bosni — 119, 120, 251, 253

Pelagija — vid. Babović Spasenija

Perišić Radojica, sveštenik; saradnik italijanskih okupatora. Krajem 1941. uz pomoć okupatora formirao četnički odred u Avtovcu, a zatim maja 1942. obrazovao četnički Gornjogatački bataljon. Polovinom 1942. godine imenovan je za komandanta 1. četničke pogranične hercegovačko-crnogorske brigade u sastavu Nevesinjskog korpusa. Poginuo u Bosni marta 1945 — 257

Perović Leposava (Lepa) (1911—), učiteljica. Član KPJ od 1934. Zbog revolucionarnog rada uhapšena 1933, a četiri godine kasnije otpuštena iz državne službe. U NOR-u član MK Sarajevo, član PK KPJ za BiH, član Oblasnog komiteta za sjevernu Hrvatsku, član Oblasnog komiteta za istočnu Bosnu. Poslije rata član CK SK BiH, potpredsjednik Kontrolne komisije savezne vlade, državni savjetnik; birana za poslanika Skupštine BiH i Skupštine Jugoslavije; bila član Saveznog odbora SSRNJ — 192, 213

Peruničić Mile (1890—1961), učitelj; Učestvovao u mladoturskoj revoluciji 1908; u crnogorskoj vojsci učestvuje u 1. balkanskom i 1. svjetskom ratu. Između dva rata pripadao Demokratskoj stranci. Član KPJ od 1942. U NOR-u komandant Crnogorsko-sandžačkog odreda, član Glavnog štaba Sandžaka, zamjenik komandanta 3. proleterske brigade; od 1942. do 1945. vijećnik AVNOJ-a, sekretar AVNOJ-a i dr. Poslije rata sekretar Privremene narodne skupštine, sekretar Ustavotvorne skupštine, a od 1945. do 1953. sekretar Prezidijuma Savezne narodne skupštine — 22, 24, 273

Peter — vid. Kidrič Boris

Petrović Razumenka (*Zuma*) (1915—), nastavnica; član KPJ od 1939. Organizovala rad KPJ i SKOJ-a s radničkom i srednjoškolskom omladinom. U NOR-u član OK KPJ za niški i za leskovački okrug; član MK za Beograd i na raznim partijskim dužnostima u južnoj Srbiji (Pasjači, Jablanici, Crnoj Travi). Poslije oslobođenja na raznim dužnostima u SR Srbiji — 58

Pibernik Albin (1905—1942), metalski radnik; član KPJ od 1932. Zajedno s porodicom okupator ga 1941. protjerao

u Srbiju. U NOP-u od 1941; novembra komandir slovenačke čete u Užicu. Od formiranja 1. proleterske brigade komandir slovenačkog voda u 5. bataljonu. U ljeto 1942. upućen na politički rad u Sloveniju. Poginuo oktobra 1942. u Dolenjskoj — 241, 278

Pibernik Julka (Anica Frida) (1904—1942); član KPJ od 1935; u Moskvi pohađala MLŠ. Pred ustanak na partijskom radu u Sloveniji. U NOP-u u Srbiji od 1941; borac 5. bataljona 1. proleterske brigade; promrzla u Igmanskom maršu i umrla u bolnici u Foči 1942 — 210, 278

Pijade Moša (Mladen); (1890—1957). Studirao slikarstvo u Minhenu i Parizu; od 1910. bavio se novinarstvom. Član KPJ od 1920; iste godine je na listi KPJ izabran za odbornika beogradske opštine. Poslije zabrane KPJ 1921, postaje član njenog Izvršnog odbora. Radi na stvaranju Nezavisnih radničkih sindikata. Delegat je na II konferenciji Balkanske komunističke federacije 1922. Jedan od osnivača NRPJ 1923. Zbog organizovanja ilegalne štampartije i publikovanja organa KPJ »Komunista«, 1925. osuđen na 20 godina robije, koja mu je smanjena na 12 godina. U Sremskoj Mitrovici zbog političkog rada 1934. osuđen na još 2 godine robije. Mandator CK KPJ, jedan od glavnih organizatora i predavača komunističkog univerziteta u sremskomitrovačkoj kaznioni. Sa R. Čolakovićem na robiji preveo Marksov »Kapital«. Od januara do aprila 1940. zatvoren u bilećkom logoru. Na V zemaljskoj konferenciji izabran za člana CK KPJ. U NOR-u radio na organizovanju ustanka u Crnoj Gori; 1942. u Vrhovnom štabu rukovodi radom vojnih vlasti u pozadini; vijećnik AVNOJ-a na Prvom zasjedanju; od Drugog zasjedanja potpredsjednik Predsjedništva AVNOJ-a. Od 1945. do 1953. potpredsjednik Prezidijuma Savezne skupštine; 1953. potpredsjednik SIV-a, od 1954. do 1957. predsjednik Savezne narodne skupštine Na V i VI kongresu biran u PB odnosno IK CK SKJ. Napisao je više radova. Narodni heroj i Junak socijalističkog rada — 37, 65, 230, 249, 288, 290, 292, 293, 298

Plavi — vid. Todorović Mijalko

Plećaš Đuro, četnički vojvoda i jedan od organizatora četničkog pokreta u jugoistočnoj Bosni. Poginuo 1943 — 231

Polde — vid. Marinko Miha

Poljanac Branko, (1908—), inžinjer major JV. U NOR načelnik štaba 1. proleterske brigade, načelnik Operativnog štaba NOR i DV za Bosansku krajinu, komandant divizije, zamenik komandanta Glavnog štaba NOV i PO Srbije; generalpotpukovnik JA. Do 1948. na službi u Armiji. Prihvatio Rezoluciju Informbiroa kojom je 1948. otpočela kampanja protiv KPJ i Socijalističke Jugoslavije; isključen iz KPJ i osuđen. — 233, 245, 272

Popara Miroslav Miro (1913—1942), student; član KPJ od 1935. Zbog revolucionarnog rada hapšen i proganjan. Kao instruktor PK KPJ za BiH radi na pripremama i organizovanju ustanka u Hercegovini. U NOR-u član Oblasnog komiteta za Hercegovinu, sekretar OK za istočnu Hercegovinu, komesar Hercegovačkog odreda, politički komesar Operativnog štaba za Hercegovinu i južnu Dalmaciju; U junu 1942. uhvatili su ga četnici i strijeljali u Nevesinju oko 25. jula 1942. Narodni heroj — 156

Popović Konstantin Koča (Pera Posavac); 1908—). Apsolvirao na Filozofskom fakultetu u Parizu; bavio se književnošću i publicistikom. Član KPJ od 1933. Više puta hapšen. Učesnik Španskog građanskog rata. 1939. vratio se u Jugoslaviju; bio član PK KPJ za Srbiju do hapšenja 1940. U NOR-u jedan od organizatora ustanka u Srbiji; komandant 1. proleterske brigade, 1. proleterske divizije i 1. proleterskog korpusa, Glavnog štaba NOV i PO Srbije i komandant 2. armije. Bio je član AVNOJ-a od I i član njegovog Predsjedništva (od II zasjedanja). Odlikovan Ordenom heroja i Ordenom slobode. Poslije rata načelnik Generalštaba JNA (1945—1953), državni sekretar za inostrane poslove i član SIV-a (do 1966), potpredsjednik Republike (od 1966. do 1967) i član Predsjedništva SFRJ. Bio član CK SK i Predsedništva CK SKJ i član Savjeta Federacije. Rezervni general-pukovnik. — 46, 57, 132, 154, 197, 233, 245, 256, 293

Popović Vladimir (1914—1972), student; u radnički pokret stupio 1929; član KPJ od 1932. Bio sekretar Univerzitetskog komiteta KPJ u Beogradu. Hapšen i proganjan. Kao predstavnik Beogradskog univerziteta učestvovao na Svetskoj konferenciji studenata komunista i socijalista i na Svetskoj konferenciji studenata. U španskom ratu (1937—1939) dobio čin kapetana i najviše odlikovanje. Po povratku iz Španije član PK SKOJ-a za Srbiju, instruktor CK KPJ. Na V zemaljskoj konferenciji izabran za kandidata za člana CK KPJ. U NOR-u delegat CK KPJ u Hrvatskoj, sekretar Operativnog rukovodstva CK KPH; član Vrhovnog štaba; politički komesar, pa komandant 3. korpusa, potom predstavnik NKOJ-a u Bugarskoj. Poslije rata ambasador, član SIV-a, generalni sekretar Predsjednika Republike. Od V do IX kongresa član CK SKJ. Narodni heroj — 65, 237, 238, 244, 250, 261—263, 268, 277, 301

Posavac Pera — vid. Popović Koča

Pređa Stevan (1894—1944), zemljoradnik član KPJ od 1941. Štab Romanijskog partizanskog odreda zadužio ga da osposobi partizanski aerodrom u Luburić-polju, pa je bio i komandant toga aerodroma do januara 1942. Kasnije u toku rata bio član Okružnog narodnooslobodilačkoga odbora za Romaniju. Poginuo u decembru 1944. u borbi s četnicima — 244

Princip Slobodan (*Seljo*) (1914—1942), student; bio predsjednik Udruženja bosansko-hercegovačkih studenata »Petar Kočić« i jedan od istaknutijih komunista na Beogradskom univerzitetu. Hapšen i proganjan. Jedan je od organizatora ustanka u BiH. Godine 1941. komandant Oblasnog štaba Sarajevske oblasti i član Glavnog štaba BiH; 1942. komandant Operativnog štaba NOP i DV za istočnu Bosnu. Umro od tifusa u Šćepan-polju sredinom maja 1942. Narodni heroj — 180, 182, 191, 267, 269, 302

Putica Đorđe (1911—1942), u Zagrebu kao vazduhoplovni oficir jugoslovenske vojske 1940. primljen u KPJ. U aprilskom ratu bombardovao Grac. Jedan od istaknutih organizatora borbe u Hercegovini. Bio zamjenik komandanta Hercegovačkog odreda, a od februara 1942. komandant Operativnog štaba za Hercegovinu. Mučki ubijen od četnika 21. februara 1942. u Ljubomiru — 156

Račić Dragoslav (1905—1945), kapetan I klase vojske Kraljevine Jugoslavije. Kao komandant četničkog Cerskog odreda u zapadnoj Srbiji 1941. učestvuje zajedno sa partizanskim jedinicama u borbama protiv okupatora. Početkom novembra stupa u otvorenu borbu protiv NOP-a i sa svojim jedinicama, kao komandant odreda, komandant grupe korpusa, i komandant 4. grupe jurišnih korpusa vodi borbe protiv partizana u Srbiji i istočnoj Bosni. Ubijen kao odmetnik 1945— 246, 252

Radak — vid. Radaković Petar

Radaković Petar (Radak), seljak iz Drenove (zaselak Vranjak), u čijoj je kući od 10. do 14. decembra 1941. godine boravio Vrhovni štab NOPOJ — 16, 225, 289

Radosavljević Dobrivoje (Bobi) (1915—), član SKOJ-a i KPJ postao kao student Poljoprivredno-šumarskog fakulteta u Zemunu 1933; sekretar Univerzitetskog komiteta SKOJ-a od kraja 1933. Uhapšen 1934, i osuđen na 3 godine robije. Od 1937. do rata član PK SKOJ-a, za Srbiju, zatim član CK SKOJ-a, a 1940. sekretar OK KPJ za Zaječar. U NOP-u jedan od orgnizatora ustanka u istočnoj Srbiji; od sredine 1942. do kraja 1944. instruktor CK KPJ pri PK KPJ za Makedoniju. Viječnik AVNOJ. Od februara 1945. sekretar GK KPJ Beograda i član PB CK KPS. Poslije rata organizacioni sekretar CK KP Srbije. član CK SKJ i predsjednik CK SK Srbije (1967—1969), ministar u Vladi FNRJ i član SIV, narodni poslanik i dr. Narodni heroj. Član Savjeta Federacije. — 198, 275

Rakić Milić (Mirko) (1912—1943), radnik; hapšen i proganjan. Član KPJ od 1938. Od ustanka do juna 1942. politički radnik na terenu i učestvovao u više smelih akcija u Beogradu, Prokuplju i drugdje. Od jula 1942. do pogibije 18. februara 1943. politički komesar Jastrebačkog partizanskog odreda. Narodni heroj — 58, 237, 258

Ranković Aleksandar (Marko) (1909—). Član SKOJ od 1927. a KPJ od 1928;

iste godine postaje i sekretar PK SKOJ za Srbiju.; 1929. osuđen na šest godina robije, član i sekretar PK KP za Srbiju. od 1937; član Privremenog rukovodstva KPJ od maja 1938. (kasnijeg CK KPJ). Na V konferenciji KPJ (1940) izabran za člana Politbiroa CK KPJ, u NOR član VŠ NOV i POJ, član Predsjedništva AVNOJ-a. Odlikovan Ordenom narodnog heroja i junaka socijalističkog rada. Poslije rata bio ministar unutrašnjih poslova, i potpredsjednik savezne vlade odnosno SIV; od 1963 — 1966. potpredsjednik Republike, član IK CK SKJ. Zbog birokratsko-dogmatskog suprotstavljanja razvitku socijalističkog samoupravljanja i politici nacionalne ravnopravnosti i zloupotrebe svojih pozicija u Službi državne bezbednosti na IV plenumu CK SKJ (jula 1966), lišen funkcija, a na sjednici CK SK Srbije (septembra iste godine) isključen iz SKJ, i penzionisan. — 15, 45, 59, 65, 97, 187, 198, 200, 222, 223, 232, 236, 247, 250, 258, 259, 262, 274, 285, 287—289, 292—295, 298, 303

Ranzinger Greta Hilda, kurirka CK KPSl. Uhapšena 10. decembra 1941. i postala agent neprijatelja. Njenom izdajom otkriveni su i uhapšeni početkom 1942. u Ljubljani Miha Marinko, Tone i Vida Tomšič, Pepca Kardelj i Mica Šlander — 240

Raspor Vicko (1918—), član KPJ od 1939. Član PK SKOJ-a za Hrvatsku od 1939. do 1941. U NOR-u od 1941. na raznim dužnostima. Poslije rata filmski reditelj i kritičar. Jedan od osnivača Saveza filmskih radnika Jugoslavije, više godina direktor Instituta za film — 238

Raušing Herman — 264

Rek Blaž (Biba), (1914—1942) student. Još kao đak u Celju isticao se među naprednom omladinom. Neposredno po dolasku u Ljubljanu na studije primljen je u Partiju. Radio je među studentskom omladinom i omladinom u Šoštanju i okolini. Više puta hapšen. U jesen 1939. upisao se na Medicinski fakultet u Zagrebu, gdje je bio predsjednik studentskog udruženja »Triglav«. Kao član Okružnog komiteta KPSl u Celju učestvovao je na II konferenciji KPSl 1940. Poslije okupacije radio je na organizovanju OF i oružanog otpora u okolini Šoštanja, a kasnije na mariborskom području. U jesen 1941. kao član PK KPSl za sjevernu Sloveniju rukovodio je organizacionim poslovima PK KPSl. Nijemci su ga otkrili i uhapsili 30. oktobra 1941. u blizini Celja, a 6. marta 1942. strijeljali u Mariboru — 240.

Ribar Ivo Lola (Fišer) (1916—1943), student; 1935. postao član SKOJ-a, a 1936. član KPJ. U 1935. i 1936. učestovao u više akcija i borbi studenata Beograda protiv režima. Kao predstavnik ugoslovenske omladine učestvovao na Međunarodnoj omladinskoj konferenciji za mir u Briselu (1936) i na Svjetskom omladinskom kongresu za mir u Ženevi (1936). Od Titovog dolaska na čelo KPJ 1937. rukovodi Centralnom izvršnom omladinskom komisijom pri CK KPJ. Na V (1939) i VI (1940) zemaljskoj konferenciji SKOJ-a biran je za sekretara CK SKOJ-a Na V konferenciji KPJ izabran je za člana CK KPJ, a 1943. za člana PB CK KPJ. Uhapšen decembra 1939, a od januara do aprila 1940. bio u logoru u Bileći. Jedan od istaknutih organizatora ustanka. Član Vrhovnog štaba NOV i POJ od 27. juna 1941. Na prvom kongresu USAOJ-a (decembra 1942) izabran za njegovog predsjednika. Poginuo je kao šef Vojne misije VŠ NOV i POJ pri Savezničkoj komandi za Srednj i istok na Glamočkom polju 24. novembra 1943. Narodni heroj — 54, 65, 174, 178, 188, 198, 210, 222, 234, 236, 238, 242, 243, 258, 262, 266, 269, 273, 275, 278—280, 287, 288, 291—294, 298, 301—303

Röck Blaž — vid. Rek Blaž

Roćko — vid Čolaković Rodoljub

Rukavina Ivan (1912—), student; član SKOJ-a od 1933, a član KPJ od 1935. Zbog progona, po odluci Partije emigrirao 1934; u toku 1935. i 1936. radio u tehnici KPJ koja je pripremala izdavanje »Proletera«. Učesnik španskog građanskog rata od decembra 1936; bio je kapetan, komandant bataljona. Po porazu Republike interniran u logor u Francuskoj, a 1939. dolazi u zemlju, postaje član PK SKOJ-a za Hrvatsku. Jedan je od organizatora borbe u Hrvatskoj; komandant Glavnog štaba

Hrvatske; komandant 4. korpusa; komandant vojne uprave za Vojvodinu, a zatim šef Vojne misije u Parizu. Poslije rata načelnik uprave u SSNO, komandant armije, pomoćnik saveznog sekretara za narodni odbranu. Na VI i VII kongresu SKJ biran za člana CK SKJ. General armije. Narodni heroj — 261

Salamon Franc (1892—1943). Radnik. Član KP od 1919. Jedan od organizatora velikog štrajka rudara u Trbovlju. 1923. bio je prisiljen da se iseli u Francusku s drugim rukovodećim komunistima, gdje se zaposlio kao rudar; radio na političkom organizovanju slovenačkih iseljenika — rudara. Kasnije je prešao u Belgiju, ali je bio prognan zbog komunističke djelatnosti. Godine 1931. vratio se u Trbovlje i od tada do 1941. gotovo neprekidno radi među rudarima ovoga basena. Na Osnivačkom kongresu KPSl izabran je za kandidata za člana CK CK KPSl, a na III konferenciji KPSl, u junu 1940. izabran je za člana CK KPSl i za delegata V zemaljske konferencije KPJ. Tada je bio član, a zatim sekretar Okružnog komiteta KPSl u Trbovlju. Krajem 1940. interniran u Ivanjicu. Poslije okupacije živeo je ilegalno; uhapšen i u junu 1941. protjeran u Srbiju. Do marta 1943. politički radio u okolini Čačka a tada je uhapšen i odveden u logor na Banjici, gdje je strijeljan 19. aprila 1943. — 68, 241

Savić Pavle (1909—), profesor univerziteta Od 1935 do 1939. u Parizu (zajedno s Irenom Žolio-Kiri i drugim fizičarima) uspješno radi na značajnim naučnim istraživanjima. Član KPJ od 1934. U NOR-u na radu u Vrhovnom štabu, 1942—1945. vijećnik AVNOJ-a (potpredsjednik na Prvom zasjedanju); 1944. član Vojne misije Vrhovnog štaba u Moskvi. Poslije oslobođenja ministar u vladi Srbije, direktor Instituta »Boris Kidrič«, potpredsjednik Savezne komisije za nuklearnu energiju. Dao više naučnih radova; počasni doktor Beogradskog univerziteta, član više naučnih društava i akademija; predsjednik SANU. Dobitnik nagrade AVNOJ-a — 234, 282, 292

Sekulić Bajo (1913—1942), student; član KPJ od 1934; do 1940. radi u radničkom pokretu u Beogradu. Hapšen i proganjan. U ustanku sekretar OK Cetinje, pa član Glavnog štaba za Crnu Goru, Boku i Sandžak i član PK KPJ za Crnu Goru; novembra 1941. politički komesar Crnogorskog odreda za operacije u Sandžaku; januara 1942. komandant odreda »Radomir Mitrović«. Narodni heroj — 22, 209, 221, 229 278, 286

Seljak — vid. Tomić Mirko

Seljo — vid. Princip Slobodan

Sertić Marija (*Cicipinka*), u toku 1941. radila u ilegalnom punktu pri CK KPH na održavanju veze s PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu. Decembra 1941. uhapsile su je ustaše; postala izdajnik. Poslije rata kao narodni neprijatelj osuđena na smrt — 278

Skojevka — vid. Milosavljević Ljubinka

Staljin Josif Visarionovič, (1879—1953), sovjetski državnik, političar, generalisimus. Član RSDRP od 1898; po njenom rascepu prilazi boljševicima. Više puta hapšen i proganjan. Od 1917. član PB i vojnog rukovodstva revolucije. U Lenjinovoj vladi komesar za nacionalna pitanja. U građanskom ratu vršio vojno-političke funkcije. Od 1922. do 1953. generalni sekretar SKP (b); od 1925. član Izvršnog komiteta KI. Od 1941. do 1953. predsjednik sovjetske vlade i vrhovni komandant oružanih snaga SSSR-a. Uzeo svu vlast tu svoje ruke, stvorio kult sopstvene ličnosti. Postao je glavni nosilac dogmatizma i odstupanja od marksizma. Staljin je inicijator kampanje IB protiv socijalističke Jugoslavije i SKJ. Na XX kongresu KPSS kritikovana je njegova politika — 224

Stambolić Petar (1912—), inženjer agronomije; član SKOJ-a od 1933, a član KPJ od 1935. Jedan od istaknutih organizatora i rukovodilaca studentskog pokreta. Bio je član Univerzitetskog komiteta KPJ u Beogradu; instruktor PK KPJ za Srbiju; učesnik V zemaljske konferencije KPJ. Hapšen i proganjan. U NOR-u jedan od organizatora ustanka u Srbiji, sekretar Glavnog NOO Srbije. član Glavnog štaba Srbije. U 1942. radi u PK KPJ za BiH i u Sremu. U 1943. član PK KPJ za Srbiju, a 1944. komandant Glavnog štaba Srbije, potom izabran za sekretara ASNOS-a. Na Drugom zasjedanju AVNOJ-a izabran

za člana Predsjedništva. Poslije rata ministar u vladi Srbije i vladi Jugoslavije, predsjednik vlade Srbije i Skupštine Srbije, predsjednik SIV-a i Skupštine Jugoslavije, sekretar CK SK Srbije, član IK odnosno Predsjedništva CK SKJ, član Predsjedništva SFRJ. Narodni heroj — 46, 143, 233, 245, 259, 287

Stamenković Dragi (1920—), završio trgovačku školu. Član KPJ od 1937, 1939. sekretar je partijske organizacie tekstiaca na Karaburmi, a 1940. član PK SKOJ-a za Srbiju. U NOR-u član PK SKOJ-a, partijski rukovodilac odreda, u Povjereništvu PK za južnu Srbiju; sekretar PK SKOJ-a za Srbiju i dr. Poslije rata član CK KP Srbije i organizacioni sekretar, sekretar Oblasnog komiteta za Beograd, ministar u vladi Srbije, predsjednik Sindikata, predsjednik Izvršnog vijeća Srbije, član CK SKJ, poslanik. Narodni heroj — 58, 237, 258

Stamenković Leposava (Lenka, Lepa) (1915—1944), tekstilna radnica. Član KPJ od 1934. Više puta je hapšena; 1939. prelazi u ilegalnost; iste godine postaje član MK Beograd. Učesnik je i jedan od organizatora brojnih štrajkova i demonstracija. Učesnik V konferencije KPJ. Maja 1941. postaje instruktor PK Srbije pri OK Leskovca i sekretar ovog komiteta. Početkom avgusta postaje i partijski rukovodilac Kukavičkog NOPO. Godinu dana kasnije imenovana je za člana Pokrajinskog partijskog povjereništva u Nišu. Uhapšena je u Nišu 2/3. septembra 1942. Mučena, pa zatim sprovedena u Beograd, pa u Banjički logor. Strijeljana je 1. oktobra 1943. u Jajincima. Hrabro se držala pred neprijateljem — 58, 237

Stari — Tito Josip Broz

Stefanović Svetislav (*Ćeća*) (1910—), član SKOJ-a od 1927, a član KPJ od 1928. U SSSR-u od 1930. do 1933. gdje je završio KUNMZ. 1934 nalazio se kao instruktor CK KPJ u Zagrebu de je bio uhapšen i osuđen na 4 godine robije, Po izlasku sa robije sekretar PO Narodne pomoći za Srbiju. U NOR-u instruktor PK KPJ za Srbiju, instruktor CK KPJ u Crnoj Gori, Sandžaku i Dalmaciji, pomoćnik komesara Durmitorskog odreda, komesar Hercegovačkog odreda. U OZNI od 1944. Odlikovan Ordenom narodnog heroja. Poslije rata zamjenik ministra unutrašnjih poslova FNRJ, savezni sekretar za unutrašnje poslove, član SIV-a; član CK SKJ. Zbog zloupotrebe položaja u Službi državne bezbjednosti, na IV plenumu CK SKJ (jula 1966) razrešen svih političkih funkcija, i isključen iz CK SKJ i penzionisan. — 143, 258, 249

Stojadinović dr Milan (1888—1961), državnik i političar; od 1922. bio je u više vlada ministar finansija. U junu 1935. obrazovao vladu u kojoj je držao i resor inostranih poslova; orijentiše se na fašističke države. Godine 1935. formirao novu režimsku stranku JRZ postao njen šef. Od aprila 1940. bio konfiniran, a sredinom marta 1941. Cvetkovićeva vlada ga predala Englezima; drugi svjetski rat proveo na ostrvu Mauricijusu. Umro u Buenos Ajresu — 81, 244, 250

Strgar Ana — vid. Šlander Mica

Šarlo — vid. Šatorov Metodije

Šatorov Metodije (*Šarlo*) (1898—1944), poslije prvog svjetskog rata iz Prilepa emigrirao u Bugarsku; 1924. postaje član OK BKP za Sofiju, a 1927. član CK BKP; 1929. emigrirao u SSSR i radio u aparatu KI, a 1934, se vratio u Bugarsku, suđen u procesu VMRO(ob); naredne godine emigrirao u Pariz, pomagao otpremanje dobrovoljaca u Španiju; 1939. vratio se u Jugoslaviju; sredinom 1940, na preporuku KI i CK KPJ, izabran za sekretara PK KPJ za Makedoniju, a na V konferenciji za člana CK KPJ. Odbio poziv CK KPJ o zajedničkim pripremama za otpor fašizmu i za dizanje svenarodnog ustanka, odvojio partijsku organizaciju Makedonije od KPJ i priključio je BRP(k)' čime je otežao pripreme ustanka makedonskog naroda; u avgustu 1941. smijenjen sa dužnosti sekretara PK i isključen iz KPJ. Tada odlazi u Bugarsku; član je CK BRP(k) od 1943; poginuo u Trećoj ustaničkoj zoni u Bugarskoj. — 189, 275

Šćepan — vid. Kovačević Borislav Boriša

Šegvić Zlata (1913—1942), profesor; kao srednjoškolka pristupila naprednom pokretu. Godine 1935. postala član Akcionog odbora studenata Beo-

gradskog univerziteta; 1939/1940. sekretar je jedne partijske ćelije u Nikšiću i istaknuti radnik na političkom organizovanju žena. Radila je u Splitu i Sinju; bila je kurir za vezu između CK KPH i CK KPJ. Uhapšena 25. februara 1942. u Zagrebu herojski se držala; ubijena 28. avgusta 1942. u logoru Stara Gradiška — 278

Šilja — vid. Pavlović Dragoslav

Šlander Mica (Strgar Ana) (1911—1973). Član KPJ od 1938; član Mjesnog komiteta a od 1940. sekretar Okružnog komiteta KPSl u Celju. Uhapšena zbog revolucionarne djelatnosti i poslije osam mjeseci oslobođena usljed nedostatka dokaza. U martu 1941. počela da radi kao kurirka CK KPSl a od avgusta 1941. rukovođila ilegalnom štamparijom CK KPSl. Desetog decembra 1941. uhapsile su je italijanske vlasti i osudile na dugogodišnju robiju. Uz pomoć OF i VOS, u martu 1942. pobjegla je iz zatvora i stupila u partizane. Bila je politički komesar bataljona u brigadi »Tone Tomšič«, zatim član Okružnog komiteta KPSl u Beloj krajini, a od 1944. do oslobođenja radila je u Štajerskoj. Bila član SNOS-a i AVNOJ-a. Poslije rata bila na dužnostima u forumima Sindikata Slovenije i Jugoslavije i član CK SKSl, kao: republički poslanik, član Glavnog odbora OF i dr. — 68, 240, 241

Šlander Slavko (1909—1941), završic zubotehničku školu. Rano pristupio radničkom pokretu, a član KPJ od 1932. Zbog revolucionarnog rada 1933. osuđen na 3 godine robije, koju je izdržao u Sremskoj Mitrovici; ponovo uhapšen 1938, a 1940. prešao u ilegalnost. Po izlasku s robije postao sekretar OK za Celje; na I konferenciji KP Slovenije 1940. kandidovan za člana CK, a kasnije izabran za sekretara PK KP Slovenije za Štajersku. Jedan je od organizatora narodnog ustanka. Nijemci su ga uhvatili pod imenom Franc Veber i strijeljali 24. avgusta 1941. u Mariboru. Narodni heroj — 240

Šmagur Ivan — vid. Miha Marinko

Šubic Janek (Ladi) (1920—1943), student prava. Veoma aktivan u studentskim ljevičarskim organizacijama. Poslije okupacije zemlje radio u tehnici CK KPSl, zatim je organizovao uspostavljanje veza između rukovodstva NOP u Ljubljani i oslobodilačkog pokreta na terenu i između CK KPSl i CK KPH. U februaru 1943. na oslobođenoj teritoriji postao je pratilac člana Politbiroa CK KPJ Edvarda Kardelja. Vodeći britansku vojnu misiju iz Hrvatske, utopio se u Mrežnici 24. juna 1943, kad je spasavao drugove koji su tonuli u rijeci — 251

Tadić Janko, (1911—), radnik; član KPJ. U NOR-u komandant Župopivskog bataljona Durmitorskog odreda, komandant bataljona u 6. crnogorskoj udarnoj brigadi i komandant ove jedinice. Poslije rata na raznim političkim i vojnim dužnostima u JNA. Rezervni pukovnik JNA — 172, 204, 266

Tegel Ida — vid. Tomšić Vida

Tempo — vid. Vukmanović Svetozar

Terens Aterton (Terence Atherton); (1902—1942), publicista i major u britanskoj vojsci. Oko 10 godina živeo u Jugoslaviji, Kao šef vojnoobavještajne misije iskrcao se kod Petrovca na moru 4. februara 1942. Od GŠ Crne Gore upućen u Vrhovni štab u Foču, gdje je ostao do aprila iste godine. Zajedno s generalom Ljubom Novakovićem i poručnikom Nedeljkovićem pobjegao iz Foče da bi otišao u štab D. Mihailovića. Na putu ga ubio i opljačkao četnički komandant Spasoje Dakić — 261

Tito — Tito Josip Broz

Tito Josip Broz
(Stari, Tito, Valter)

Todorović Boško (1905—1942), generalštabni major vojske Kraljevine Jugoslavije. Među prvima 1941. godine prišao četničkom pokretu Draže Mihailovića, koji ga imenuje za komandanta istočne Bosne i Hercegovine. Kao četnički delegat u jesen 1941. vodio pregovore s delegatima GŠ POJ za Bosnu i Hercegovinu o zajedničkoj borbi protiv okupatora. Istovremeno je sklopio sporazum s italijanskim okupatorima o borbi protiv NOP-a. Prvi hercegovačko-crnogorski udarni bataljon zarobio ga je u Kifinu Selu (kod Nevesinja) i za počinjene zločine protiv naroda sud ga je osudio na smrt — 39, 48, 54, 92, 110, 127, 137, 159, 231, 236, 246, 251, 253, 254, 257, 263 278

Todorović Mijalko (*Plavi*) (1913—), diplomirao na Tehničkom fakultetu u Beogradu. Aktivista u studentskom pokretu (član Izvršnog odbora Ujedinjene studentske omladine). Član KPJ od 1936, a od 1939. sekretar MK KPJ za Kragujevac i član Oblasnog komiteta za Kragujevac; od 1940. član PK KPJ za Srbiju. U NOR-u sekretar OK za Kragujevac; politički komesar 1. proleterske brigade, I proleterske divizije, I proleterskog korpusa i 1. armije; vijećnik AVNOJ-a. Poslije rata pomoćnik ministra narodne odbrane, ministar savezne vlade, potpredsjednik SIV-a, predsjednik Skupštine Jugoslavije. Bio član CK SK Srbije, CK SKJ i sekretar IK CK SKJ. Sada član Savjeta Federacije. Narodni heroj — 143, 259

Tomić Mirko (Seljak) (1909—1943), pravnik. Istaknuti studentski rukovodilac u Beogradu — predsednik zadruge »Samopomoć«. Član KPJ od 1934. Aktivan u radu na stvaranju Narodnog fronta i JRP. Član MK Beograd i OK KPJ za Beograd. Hapšen i proganjan. U NOR-u radi na terenu OK Kruševac i OK Kraljevo; od kraja 1941. član Glavnog NOO Srbije, član Glavnog štaba i PK KPJ za Srbiju. Smrtno ranjen u sukobu sa specijalnom policijom u Beogradu 17. januara 1943 — 45, 46, 58, 91, 97, 143, 186, 232, 233, 236, 245—247, 249, 259, 273, 275, 286

Tomšič Tone (Gašpar) (1910—1942), student, član SKOJ-a od 1928, a član KPJ od 1930; od 1930. do 1932. radio na obnavljanju partijskih organizacija Slovenije, a tada osuđen na 18. mjeseci robije. Tokom 1934. do avgusta radio u PK KPJ, PK SKOJ-a i u Crvenoj pomoći Slovenije, a onda uhapšen i marta 1935. osuđen na dvije i po godine robije, koju je izdržao u Sremskoj Mitrovici. Član CK KPSl postao je 1937, a početkom 1938. organizacioni sekretar CK. Od februara 1940. živio ilegalno. Po izlasku s robije angažovao se naročito na stvaranju narodno-frontovskog jedinstva, uređivanju legalnih listova Partije itd. Izabran za kandidata za člana CK KPJ na V konferenciji Partije. Istaknuti organizator ustanka i borbe u Sloveniji. Uhapšen 10. decembra 1941. i poslije svirepih mučenja strijeljan 16. maja 1942. Narodni heroj — 68, 198, 240

Tomšič Vida (Lenka, Ida Tegel), (1913—), pravnik. Kao studentkinja uključila se u napredni radnički pokret, a član KPJ od 1934; iste godine osuđena na 11 mjeseci zatvora; 1940. prešla u ilegalnost. Juna 1940. izabrana za člana CK KPSl, a na V konferenciji KPJ za člana CK KPJ. Jedan od najistaknutijih organizatora ustanka u Sloveniji. Uhapšena 10. decembra 1941. i osuđena na 25 godina robije, koju je do kapitulacije Italije izdržavala u raznim logorima. Od tada organizator 1. prekomorske brigade; član SNOS-a, urednik »Ljudske pravice«; maja 1945. postaje ministar u vladi Slovenije. Poslije rata član RIV-a, predsjednik Skupštine Slovenije, član Predsedništva SR Slovenije. Bila je organizacioni sekretar CK SK Slovenije; na V, VI, VII, VIII i X kongresu birana za člana CK SKJ. Narodni heroj — 68, 240, 241

Uskoković Jagoš (1911—), radnik; član KPJ od 1934. U NOR-u organizacioni sekretar OK Podgorica, zamjenik političkog komesara Crnogorsko-sandžačkog odreda, organizacioni sekretar PK KPJ za Crnu Goru i Boku, pomoćnik političkog komesara 5. proleterske brigade; politički komesar Primorske ope rativne grupe; načelnik Personalnog odjeljenja KNOJ-a. Poslije rata na radu u Glavnoj političkoj upravi JNA, pomoćnik komandanta armije za pozadinu, komandant korpusa — 24

Vajner Slaviša (*Čiča*) (1903—1942), inženjer šumarstva. U revolucionarni pokret stupio kao gimnazijalac; radio u đačkim i studentskim organizacijama, u Klubu akademičara u Banjaluci; bio sekretar Udruženja inženjera. Član KPJ od 1940. Organizator ustanka na Romaniji, najistaknutiji komandant Romanijskog odreda . Krajem 1941. godine postao je član Glavnog štaba za BiH. Poginuo na Pjenovcu 21. januara 1942. Narodni heroj — 39, 42, 119, 120, 137, 154, 175, 177, 185, 222, 231, 251, 266, 267, 288, 291, 292

Valdes — vid. Kopinič Josip

Valter — Tito Josip Broz

Vasić Nenad bio zamenik komandanta Operativnog štaba za Hercegovinu od marta do juna 1942 — 156

Vazduh — vid. Kopinič Josip

Veljko — vid. Đilas Milovan ,

Vlahović Dušan (1910—1946), inženjer agronomije. Kao student uključio se u radnički pokret, član KPJ od 1938. U NOR-u zamenik komandira čete u 1. proleterskoj brigadi, politički radnik na terenu, komesar Komskog odreda. Posle rata pomoćnik ministra u vladi Crne Gore. Ubijen od četničkih odmetnika na putu Cetinje—Njeguši 8. decembra 1946. — 9

Vlahović Joža (1916—1941), radnik; član SKOJ-a od 1932, član KPJ od 1935. Proganjan i više puta hapšen. Početkom 1939. postao član PK SKOJ-a za Hrvatsku, a ubrzo potom i njegov sekretar i član CK KPH. Učesnik je V i VI zemaljske konferencije SKOJ-a (1939. i 1940), na kojima je biran za člana CK SKOJ-a. Jedan od organizatora ustanka u Zagrebu. Ustaše su ga uhapsile i strijeljale u septembru 1941. Narodni heroj — 238

Vlkov Rade, član PK SKOJ-a za Hrvatsku (1941—1942) — 238

Volođa — vid. Knežević Vladimir

Vrančić dr Vjekoslav, prije rata živio u Zagrebu i pripadao ustaškom pokretu. Poslije proglašenja NDH bio ministar u njenim vladama i Pavelićev »povjerenik za obalni pojas« kod okupacione 2. italijanske armije. Isticao se kao protivnik njemačko-četničke saradnje na teritoriji NDH. Aprila 1945. Pavelić ga je uputio u Italiju da uspostavi vezu sa zapadnim saveznicima. Poslije završetka rata ostao u emigraciji i radio na organizovanju razbijenih ustaša — 225

Vukanović Radovan (1906—), apsolvirao prava. Član SKOJ-a od 1924, a član KPJ od 1926. Bio sekretar PK SKOJ-a za Crnu Goru i član PK KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak. Proganjan i više puta hapšen. U NOR-u politički komesar bataljona, zamjenik komandanta Crnogorskog odreda za operacije u Sandžaku, komandant 2. bataljona 1. proleterske brigade, komandant 4. proleterske brigade, komandant 3. divizije, komandant 2. korpusa NOVJ, pa pomoćnik komandanta 2. armije. Poslije rata komandant armije, komandant vojne oblasti, načelnik uprave pješadije, načelnik Više vojne akademije. Bio vijećnik AVNOJ-a i CASNO-a, a poslije rata poslanik Skupštine Crne Gore. Generalpukovnik u penziji. Narodni heroj — 22, 221

Vukmanović Svetozar (*Tempo*) (1912—), pravnik; član SKOJ-a od 1932, a član KPJ od 1933; od 1935. profesionalni revolucionar. Hapšen i proganjan. Član MK Beograd od 1928, a PK KPJ za Srbiju od 1939. Na V zemaljskoj konferenciji izabran za kandidata za člana CK KPJ. Jedno vrijeme bio instruktor CK, a dosta dugo radio u partijskoj tehnici CK KPJ. U NOR-u delegat CK i Vrhovnog štaba u BiH, komandant Glavnog štaba BiH, član Vrhovnog štaba; delegat CK i Vrhovnog štaba u Makedoniji i Kosovu. Jedan od praktičnih organizatora saradnje između komunističkih partija Albanije, Grčke i Bugarske i KPJ. Od 1944. do 1948. načelnik Glavne političke uprave JNA, a neko vrijeme i pomoćnik ministra narodne odbrane. Od 1948. do 1966. ministar u Saveznoj vladi, potpredsjednik SIV-a, predsjednik SSJ, Od V do IX kongresa član CK i IK CK SKJ; član Saveznog odbora SSRNJ, poslanik Skupštine Jugoslavije. Narodni heroj — 136, 154, 180, 191, 210, 213, 231, 256, 257, 261, 262, 268, 273, 274, 278 — 280, 290 — 292, 298, 301 — 304

Vuković Milan (1920—1945), učitelj; član SKOJ-a, a u KPJ primljen 1941. Početkom 1942. bio na dužnosti koman danta mjesta u Goraždu, a kasnije ilegalno radi na terenu kao politički radnik i partizanski obavještajac. Poslije kapitulacije Italije bio jedno vrijeme politički komesar Italijanske partizan ske brigade; 1944. postavljen je na dužnost šefa OZN-e za Boku i Pomorsku oblasnu komandu u Dubrovniku. U junu 1945. poginuo kod Dubrovnika prilikom nailaska na četničku zasjedu — 216, 281

Vuković Veljko (? —1942), inženjer; pripadao grupi naprednih intelektualaca u Sarajevu. Primljen je u KPJ 1940. Za vrijeme ustanka 1941 zadužen je od Gradskoga komiteta da priprema i odašilja kadrove iz grada na teren u partizanske jedinice. Radio je na obezbeđenju i smještaju partijskih funkcio-

nera i partijskih kurira koji su dolazli ili prolazili kroz Sarajevo. Prilikom provale ustaške policije u partijski kanal sa Zagrebom, otkriven je, pa je morao da se prebaci na oslobođenu teritoriju. Radio je na terenu Odreda »Zvjezda« kao član Okružnoga komiteta KPJ. Poginuo je u maju 1942. na Okruglici kod Vareša. — 278

Zečević Vladimir Vlada ,(1903—1970), sveštenik. U NOR-u od 1941, a član KPJ od 1942. Član Vrhovnog štaba, vijećnik AVNOJ-a, član Izvršnog odbora na Prvom zajsedanju, a član NKOJ-a na Drugom zasjedanju AVNOJ-a. Poslije rata ministar unutrašnjih poslova; ministar građevina Savezne vlade; predsjednik Saveznog vijeća Savezne narodne skupštine. Bio poslanik Ustavotvorne i Savezne narodne skupštine, član SO SUBNORJ. Rezervni pukovnik JNA — 86, 87, 109, 232, 233, 245, 249, 262, 286, 295

Zuma — vid. Petrović Razumenka.

Živković Petar (1879—1947), armijski general, jedan od šefova militarističke klike kralja Aleksandra Karađorđevića (»Bele ruke«); po kraljevom nalogu organizovao je državni udar 6. januara 1929; predsjednik diktatorske vlade od 1929. do 1932, a od 1932. do 1936. ministar vojni. U toku drugog svjetskog rata kao emigrant ogorčeni protivnik NOP-a — 250

Žugić — partizanska porodica iz Radoinje kod Nove Varoši, u čijoj je kući 1. decembra 1941. održan sastanak Vrhovnog štaba — 286

Žujović Sreten (*Crni*) (1899—1976), namještenik; u radničkom pokretu od 1921; član KPJ od 1924, a od 1926. sekretar RK u Beogradu i sekretar SBOTIČ-a. Više puta hapšen; od 1933. do 1935. nalazio se u emigraciji i na školovanju u SSSR. Od 1935. instruktor CK KPJ, a od avgusta 1936. do početka 1938. član Politbiroa CK KPJ. Na V konferenciji KPJ izabran u CK KPJ. U NOR 1941. komandant GŠ za Srbiju; član VŠ NOV i POJ; vijećnik AVNOJ, član NKOJ i privremene vlade DFJ. Poslije oslobođenja ministar u vladi FNRJ; generalpukovnik. Godine 1948. solidarisao se s Rezolucijom Informbiroa i Staljinovom politikom potčinjavanja Jugoslavije, zbog čega je bio isključen iz CK KPJ i za Partije. Kasnije, na osnovu njegovog političkog držanja, ponovo primljen u SKJ. — 65, 154, 216, 262, 286, 287, 293.

REGISTAR GEOGRAFSKIH NAZIVA

ALBANIJA, 239
ALEKSANDRIJA, 280
ADROVIĆI, 287
ANDRIJEVICA, 24, 25, 201, 209, 260, 273, 275
ANIŠTE, 300
ARANĐELOVAC, 88, 96
ARILJE, 44, 97, 188
AVALA, 88, 246

BABINE, 221, 226
BAČKA, 295
BAJINA BAŠTA, 86, 109, 194, 285
BALKAN, 11, 64, 224
BALTIČKO MORE, 19
BALJEVAC NA IBRU, 220
BANAT, 12, 295
BANIJA, 101, 107, 248, 295
BANJA LUKA, 223
BARE, 129, 209, 300
BARICE, 221
BAUCALA, 300
BELA KRAJINA, 69
BELA STENA, 226, 286, 289
BELE VODE (SLOVENIJA) 250, 251.
BELO BRDO (KOSOVO), 222
BEOGRAD, 45, 48, 58, 59, 70, 81, 92, 96, 101, 143, 179, 184, 199, 200, 212, 223, 225, 234, 236, 239, 241, 242, 246, 247, 258, 264, 268, 273, 275, 279, 281, 301.
BERANE, VID. IVANGRAD
BERLIN, 166, 268.
BIJELA RIJEKA, 211, 217
BIJELE VODE, 59, 65, 77, 85, 180, 234, 236, 242, 243, 266, 269, 275, 278, 293, 294, 299.
BIJELE STIJENE, 174, 175
BIJELO BRDO, 28, 29, 44, 45, 47, 88, 91, 104, 110, 227, 232
BIJELJINA, 90
BILEĆA, 158, 159, 263
BILOGORA, 101
BIOČ, 156
BIOKTOŠ, 285
BIOSKA, 44, 179, 211
BIRAČ, 246, 267, 274
BISTRICA, 5, 7, 8, 21, 26, 27, 38, 221, 223, 225, 243, 255, 286, 289
BITOVNJA, 156
BJELAŠNICA, 98, 156, 248
BJELEMIĆI, 157, 158, 248
BIJELO POLJE, 24, 139, 201, 204, 209, 211, 258, 273, 276, 277, 279
BJELOSAVIĆ, 85, 294
BJELOVAR, 101
BJELJANI, 158
BLIZANSKI VISOVI, 87
BOGOVIĆI, 128, 129, 195, 254, 256, 269, 300.
BOGOVIĆKE STIJENE, 174, 175
BOKA, 160
BOLJANIĆI, 145, 189, 259, 272
BORAČ, 98, 158, 172, 206, 207, 236, 248, 263, 265, 266, 278.
BORAČKO JEZERO, 99
BORANJA, 86, 109
BORCI, 158, 248
BOROVA GLAVA 285.
BOSANSKA KRAJINA, 62, 105, 107, 192, 213, 259, 262, 263, 268, 274, 280
BOSANSKI PETROVAC, 279
BOSNA, 6, 12, 14, 37, 39—41, 45, 47—49, 52, 53, 57, 60, 62, 63, 65, 67, 70, 71, 79, 80—82, 88, 90, 91, 92, 95, 96, 103—105, 110, 111, 116, 121, 123, 124, 127, 138, 143, 147, 149, 152—154, 157, 169, 174, 177, 180, 181, 182, 184, 186, 188, 194, 198, 204, 207, 211, 217, 218, 222, 223, 225—227, 229—231, 233—238, 240, 243—245, 247, 249—257, 259—263, 265—269, 271—274, 276—279, 288, 290—295, 298—304
BOSNA (REKA), 195, 236, 238, 244, 245, 254, 257, 270, 271.
BOSNA I HERCEGOVINA, 121, 123, 124, 127, 128, 134, 153, 156, 158, 165—167, 217, 231, 235, 239, 242, 246, 247, 249, 253, 256, 257, 262, 263, 269, 271, 280, 292, 298, 300.
BOŠKOVIĆI, 130, 300
BRATUNAC, 232, 260, 262, 267.
BREZA, 244, 252, 260, 295, 299
BREŽICE, 101
BROD, 194
BRODAREVO, 24, 29, 262
BUDVA, 228
BUGARSKA, 239, 275
BUKOVI, 46
BUKVICA, 129, 175, 300
BUKULJA, 88, 246
BULOZI, 119
BUTKOVIĆI, 130

CER, 86
CETINJE, 228
CIKOTE, 28
CRNA GORA, 16, 18, 22, 25, 31, 32, 34, 37, 49, 65, 67, 80, 82, 90, 103, 108, 136, 137, 145, 149, 151, 154, 157, 158, 160, 176, 186, 189, 201, 204, 207, 209, 211, 212, 217, 218, 221, 226—230, 234, 235, 237, 259, 260, 263, 264, 268, 276, 277, 279, 288—290, 302—304.
CRNI VRH (KOD KRAGUJEVCA), 88
CRNI VRH (OZREN), 248
CRNO MORE, 19
CRVENE STIJENE, 194
CRVLJIVAC, 137

ČAČAK, 57, 66—68, 79, 87, 88, 96, 97, 188, 224, 236, 237, 240, 243, 264.
ČAJETINA, 28, 44, 66, 240, 285, 291.
ČAJNIČE, 25, 42, 138, 139, 145, 146, 149, 158, 170, 172, 176, 182, 186, 190, 203, 204, 209, 227, 230, 234, 246—248, 255, 259, 262, 264, 277—279.
ČELEBIĆI, 201—205, 259, 261, 277
ČELICE, 27
ČEMERNO, 158, 172, 207
ČEOTINA, 299
ČEVLJANOVIĆI, 93, 97, 98, 105, 111, 114, 118, 120, 122, 125, 175, 180, 235, 247, 249, 251, 252, 266, 272, 294, 298.
ČUHOVIĆI, 158

DALMACIJA, 102, 160, 255, 262, 263
DEJČIĆI, 250
DIVCI, 87, 281
DIVLJACI, 3
DOBOJ, 246, 257, 267, 274.
DOBROSELICA, 28
DOBRUN, 44, 88
DOLENJSKA, 241
DONJA DRENOVA, 27
DONJA VINČA, 299
DONJI VAKUF, 259
DRAGA, 251
DRAGAČEVO, 88
DRAGLICA, 28, 44, 240
DRAGODOL, 245
DRAŽEVIĆI, 5, 11, 223, 289
DRAŽLJEVO, 172, 201, 206
DRENOVA, 3, 5—10, 16, 18, 21, 27, 37, 188, 222, 223, 225, 229, 272, 273, 286—289.
DRENOVSKA RIJEKA, 26, 27
DRINA, 22, 24, 39, 40, 43, 44, 90, 138, 186, 189, 191, 194, 227, 229—234, 245, 247, 248, 252—255, 257, 259, 262, 267, 277, 290—291
DRINIĆI, 279
DRINJAČA, 231, 260, 262, 267.
DRUGLIĆI, 27
DRVAR, 235, 238
DUBOVICA, 27
DUBROVNIK, 159, 277, 281
DUGA POLJANA, 29
DUJMOVIĆI, 248
DUNAV, 88
DURMITOR, 217

DŽUROVO, 289

ĐETINJA, 285
ĐURĐEVIĆA TARA, 202

EGIPAT, 280
ENGLESKA, 72
EVROPA, 12, 19, 70, 82, 140.

FEMIĆA KRŠ, 276
FOČA, 48, 54, 90, 98, 99, 130, 137—138, 144, 145, 147, 148—151, 153, 155, 158, 161, 162, 168—172, 176, 179—182, 184, 185, 188, 189, 192—194, 198, 200—203, 206, 209, 212, 214—218, 227, 230, 231, 234, 236, 245—248, 253—257, 261—264, 266—270, 273, 274, 276—280, 282, 288, 290, 300—302.
FOJNICA, 158
FRANCUSKA, 237
FRUŠKA GORA, 101, 102, 106, 107, 249.

GACKO, 157—159, 206, 257, 266, 277, 278, 279
GACKO POLJE, 137
GAJEVI, 126, 252, 271, 294, 296, 299.
GAOČIĆI, 39, 45, 230, 231, 233, 236, 240, 242, 244, 291, 292.
GLASINAC, 194, 195, 248, 252, 254, 256—258, 262, 265, 267, 271, 275, 280, 281, 300.
GLAVATIČEVO, 158, 248
GLEDIĆKE PLANINE, 88
GOBATA, 5, 27
GOLEŠ, — 290
GOLIJA — 201
GOLUBAC (KOD SARAJEVA) — 260
GORAŽDE — 24, 42, 44, 48, 54, 90, 98, 99, 137, 138, 147, 158, 172, 175, 176, 180, 182, 185, 186, 191, 192, 195, 203, 205, 206, 213, 216, 227, 230, 231, 234, 246-248, 255, 257, 258, 260, 262-264, 266, 273, 276-279, 281, 282, 258, 290, 301
GORENJSKA — 70, 241.
GORICA (HERCEGOVINA) — 156
GORNJA BISTRICA — 229
GORNJA LIJESKA — 119
GORNJE BARE, 175
GORNJI BOGOVIĆI — 130
GORNJI MILANOVAC — 87, 88, 224, 236, 237, 240, 264
GORSKI KOTAR — 69
GOSTILJE (KOD TITOGRADA) — 228, 279
GOTOVUŠA — 145, 189
GRAB — 158
GRABLJEVA NJIVA 271
GRČKA — 237, 239
GRIVCI — 85, 293
GRUDA — 156

HADROVIĆI — 231, 291
HANIŠTA — 129
HAN-OBOĐAŠ — 280
HAN-PIJESAK — 126, 127, 137, 138, 148, 149, 174, 175, 177, 182, 184, 185, 191, 194, 195, 204, 229, 240, 233, 253, 260, 266, 267, 269, 271
HAN-STJENICE, 51, 269, 270
HASE — 294
HERCEGOVINA — 23, 48, 80, 90, 98, 103, 108, 118, 123, 124, 156, 157, 159, 176, 186, 192, 201, 204, 207, 211, 231, 234, 236, 246, 248, 253, 262, 263, 265, 266, 277, 279, 302, 303.
HISARDŽIK — 3
HRČAVA — 158, 172, 266.
HRVATSKA — 14, 62-65, 67, 69, 80, 90, 101, 102, 105-107, 123, 154, 165, 167, 177, 178, 212, 227, 234, 237, 238, 239, 247, 248, 256, 259, 274, 279, 293-295, 301
HRVATSKO PRIMORJE — 248

IBAR — 29, 88, 222
IGMAN — 177, 185, 213, 255, 257, 265, 271, 274
ILIDŽA — 99
IMAMOVIĆI — 85, 294
ITALIJA — 241, 242
IVANČIĆI — 84, 85, 252, 294-295, 298
IVANGRAD — 24, 25, 201, 209, 211, 260, 265, 273, 276, 279
IVANPLANINA — 156-157, 159
IVANŠĆICA — 101
IVANJICA — 88, 224, 237, 264
IZBIČANJ — 29, 221, 226, 239, 286, 287
IZGORI — 158

JABLANICA — 28, 157
JABLANIK — 87
JABUKA — 3, 129, 130, 221, 226, 267
JADAR — 87, 109
JAGODINA, VIDI: SVETOZAREVO
JAGODNJA — 86, 109
JAHORINA — 128, 129, 131, 133, 135, 136, 184-149, 158, 172, 175, 176, 182, 184, 185, 192, 207, 252—259, 261, 262, 265, 267, 269, 271, 275, 297, 288
JAJINCI — 237, 241
JAUTINA — 87
JAVOR — 195, 272
JELAČA — 28
JELICA — 88
JELIN DUB — 233
JELOVA GORA — 232
JEZERO — 285
JEŽICE — 242
JUGOSLAVIJA — 12, 14, 60, 64, 70, 78, 81 83, 93, 103, 111, 113, 123, 125, 131, 149, 154, 165, 167, 168, 205, 224, 228, 235, 243, 244, 247, 249, 261, 270, 274, 278, 280, 281, 301.
JUGOVAC — 237
JUHOR — 88
JUŽNA MORAVA — 88

KAČEVO — 3
KADINJAČA — 240
KALINOVIK — 42, 48, 98, 130, 157, 158, 172, 182, 183, 186, 192, 204-207, 246, 248, 255, 260, 262, 264, 266, 267, 272-274, 276, 278, 279
KALINJIN — 226
KALUĐERSKE BARE — 46
KALUGA — 226
KAMENA GORA — 3, 274, 281
KAMENICA — 87, 129, 130
KARLOVAC — 64, 101, 238
KASIDOLI — 289, 290
KASINDO (KOD SARAJEVA) — 99
KIFINO SELO — 158, 231, 257
KLADANJ — 126, 174, 252, 254, 260, 269
KLADNICA — 8, 29
KLENAK — 263
KNEŽINA — 269
KNJAŽEVAC — 89
KOKIN BROD — 28, 44, 291
KOLAŠIN — 24, 146, 189, 201, 211, 217, 260, 273, 276
KOLUBARA — 87, 88
KONJIC — 157-159, 231
KOPAČI — 272
KOPAONIK — 88, 89
KOPILJE — 50
KORDUN — 63, 101, 107, 165, 166, 237, 248, 295
KORIJEN — 129, 136, 255, 264
KORUŠKA — 68
KOSATICA — 5—7, 27, 221, 222, 288
KOSJERIĆ — 285
KOSMAJ — 88, 246
KOSOVO — 88, 89, 293
KOTLENIK — 88
KOVANJ — 174, 175, 177, 181, 266, 270
KOVILJAČA — 109, 249
KOVREN — 25, 170, 190
KRAGUJEVAC — 88, 95, 96, 247
KRAJINA, VID. BOSANSKA KRAJINA
KRALJEVA VODA — 285
KRALJEVO — 88, 95, 96, 143, 247
KRALJSKE BARE — 201, 273, 276, 278
KRATOVO — 28
KRATOVSKA RIJEKA — 26
KREĆA — 300
KRIM (KOD LJUBLJANE) — 250
KRIVAJA — 195, 236, 252, 257, 271, 292, 299
KRNJEVIĆI — 288
KRUPANJ — 44, 87, 109, 249, 295
KRUŠEVAC — 88, 96, 143
KRUŠEVLJANI — 158
KUČINE — 223
KUKAVICE (KOD ROGATICE) — 119, 176, 180
KULA — 293, 299
KULEN — VAKUF — 238
KUPRES — 259
KUTLOVAC — 28

LAJKOVAC — 240
LASTVA — 260
LAZAREVAC — 87, 88
LEDIĆI — 250
LELIJA — 156
LESKOVAC — 45, 58, 67, 140, 258, 268
LESKOVAC (KOD PRIBOJA) — 28
LEŠNICA — 86
LIJEVA RIJEKA — 146, 189, 211, 260, 273
LIKA — 63, 69, 90, 101, 102, 107, 165, 166, 238, 248, 295
LIM — 7, 9, 22, 24, 29, 37, 44, 47, 91, 110, 139, 187, 209, 210, 215, 221, 223, 226, 227, 229, 232 258, 272, 274, 277, 278, 281, 286-287, 289, 291, 304
LONDON — 48, 60, 70, 83, 92, 104, 124, 166, 242, 243, 260
LOZNICA — 86, 90, 109, 156, 186, 249, 295
LUBNICE — 276
LUBURIĆ-POLJE — 235, 244

LJIG — 87
LJUBANJE — 287
LJUBIČNA — vidi: IZBIČANJ
LJUBLJANA — 68, 73, 223, 239-242, 250, 275
LJUBLJEVIĆI — 300
LJUBOGOŠTA — 119
LJUBOVIJA — 66, 86, 87, 90, 109, 186, 194

MAČKAT — 285
MAČKOV KAMEN — 109
MAČVA — 86, 96, 109, 245
MAGLIĆ — 156
MAJEVICA — 246
MAKEDONIJA — 57, 59, 141-143, 198, 268, 275, 280, 293
MALI ZVORNIK — 109
MALO POLJE — 271
MALJEN — 87, 88
MANASTIR BANJA — 28, 37, 38, 227, 230
MAOČE — 190
MATARUGE — 190
MATEŠEVO — 24, 146, 189, 209, 211, 233, 260, 265, 273, 276
MAZLIĆI — 130
MAZLINA — 255
MEDVEDNIK — 86, 87
MEĐEĐA — 39-41, 43, 44, 47, 91, 104, 176, 178, 180, 195, 230, 232, 235, 266, 276, 290-292
MELJAK — 202, 204
MESIĆI — 137, 158, 172, 176, 180, 182, 195
METALJKA — 272
METKOVIĆ — 159
METOHIJA — 275
MIHAJLOVAC (kod Prijepolja) — 226
MIHAJLOVAC (rečica kod Priboja) — 26, 27
MILEŠEVO — 27
MIOČE — 45, 290, 291
MIONICA — 87
MOJKOVAC — 25, 29, 46
MOKRO — 119, 157, 158, 174, 192, 251, 260
MORAVA — 88
MOSKVA — 19, 83, 224, 226, 235-236, 241-243, 249, 252, 287
MOSLAVAČKA GORA — 101
MOSTAR — 99, 157-159, 194, 223
MRSOVO — 291
MUSIĆI — 126
MUŠVETE — 285

NATALINCI — 88
NERETVA — 102, 156-158, 244, 248, 255, 262, 263, 265, 267
NEVESINJE — 157, 158, 194, 206, 231, 279
NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA — 225, 238, 241, 254, 255, 265, 267-269, 271, 274, 277
NIKŠIĆ — 151, 202, 227, 277, 279
NINČIĆI — 27
NIŠ — 58, 140, 237, 258, 275
NIŠAVA — 89
NOTRANJSKA — 241
NOVA VAROŠ — 5-8, 11, 16, 17, 20, 21, 27, 37, 47, 52, 67, 80, 91, 110, 179, 210, 211, 222-225, 227, 229, 230, 232, 233, 236, 239, 243, 245, 246, 249, 256, 259, 261, 268, 271, 272, 274, 275, 278, 281, 286, 287, 289, 291, 292, 304
NOVI PAZAR — 7, 8, 221—223, 288
NJEMAČKA — 70, 166, 244, 258, 25,9 268, 281

OBALJ — 207
OBRENOVAC — 58, 87, 96
OBRJAL — 242
OČEVLJE — 126
OČIJEVO — 238
OLOVO — 126, 148, 174, 175, 177, 184, 185, 194, 195, 202, 249, 252, 257, 260, 266, 267, 269, 272, 298
OPATIJA — 281
ORAŠAC (na Limu) — 27, 28
OSEČINA — 87
OSREDEK — 251
OZERKOVIĆI — 299
OZREN — 246, 254, 255, 257, 258, 271, 274, 299
PADEŽ — 27
PALE — 98, 119, 148, 174, 175, 182, 184, 192, 194, 195, 214, 251, 254-255, 260, 281
PALISAD — 211, 285
PAPRAČA — 269
PARIZ — 218
PAVINO POLJE — 276, 279
PČINJA — 89
PECKA — 44, 87, 186, 272
PELJEŠAC — 156
PESKI LUG — 273
PEŠURIĆI — 291
PETROVAC NA MORU — 261
PIPERI — 228
PIVA — 153, 201
PIVKA — 241
PJENOVAC — 183, 229, 240, 251, 257, 266, 267, 271, 278
PLANINA (selo u Hercegovini) — 158,
PLOČE (kod Vlasenice) — 266
PLUŽINE — 158
PLJEVLJA — 3, 18, 24, 25, 31, 35, 37, 44, 67 80, 99, 139, 145, 150, 151, 189, 190, 204, 210, 221, 223, 225-230, 238, 234, 239, 240, 243, 244, 247, 261, 273, 277, 286—289
POBIJENIK — 229
POCERINA — 109, 245
POĆUTA — 232
PODGORICA — vidi: TITOGRAD
PODLIPNIK — 85
PODLUGOVI — 252, 260
PODRINJE — 249
PODROLE — 85
PODROMANIJA — 51, 54, 55, 59, 65, 73, 77, 84, 85, 136, 154, 174, 175, 180, 181, 184, 185, 193, 233-235, 239, 242, 256, 262, 267, 269, 275, 293, 299
POGLED — 241
POGARI — 126
POMORAVLJE — 96, 143, 222, 224
PONOR — 299
POPOV MOST — 158, 172
POSAVINA — 96
POVLEN — 88
POŽAREVAC — 58, 258
POŽEGA — 65, 88, 224, 236, 237, 264, 285
POŽEGRMAC — 290
POŽEŠKA GORA — 101
PRAČA — 49, 192, 194, 204, 231, 272
PRAČA (reka) — 129, 138, 172, 195, 251-257, 266, 267, 270, 271, 281, 296-288
PRENJ — 157
PRESJEKA — 288
PREVILA — 288
PRIBOJ — 26, 28, 37, 38, 44, 45, 47, 67, 80, 91, 104, 110, 227, 230-232, 237, 243, 255, 291, 292
PRIBOJSKA BANJA — 223, 288-291
PRIJELOG— 276
PRIJEPOLJE — 3, 5, 7-10, 16, 18, 21, 24-27, 38, 67, 80, 138, 145, 189, 221-222, 225-227, 239, 243, 258, 272, 273, 281, 286-287, 289, 291
PRIMORSKA — 68
PROZORSKO SEDLO — 156
PUSTO SELO — 294

RAČA (kragujevačka) — 88
RADOINJA — 5—8, 27, 44, 47, 91, 110, 222-224, 229, 232, 233, 245, 249, 286-288
RADOVČE — 49, 234
RAĐEVINA — 249
RAJLOVAC — 194, 280
RAKOVA NOGA — 85, 271, 275, 294, 299
RANČIĆI — 288
RASNICA — 285
RAVNA GORA — 78, 224, 237, 240
RAVNA RIJEKA — 276
RAŠKA — 222
RELJEVO — 274
RENOVICA — 130, 137, 175, 176, 192, 194, 195, 204, 205, 265, 266, 275, 276, 299
RIJEKA CRNOJEVIĆA — 228
RIM — 166
ROGAČICA — 87
ROGATICA — 37, 39, 41-44, 46-49, 51-55, 85, 90, 91, 104, 119, 127, 128, 137, 138, 148, 174-177, 180-186, 191, 192, 194, 195, 204, 205, 230-232, 234-236, 239, 244, 251, 252, 254, 257, 260, 262, 266, 267, 270, 273, 276, 279, 290-292, 298, 303
ROMANIJA — 47-48, 91, 104, 128, 136, 138, 148, 149, 175, 177, 180, 184, 191, 194, 195, 213, 222, 227, 231, 234, 236, 237, 242-244, 248, 251, 252, 254-257, 262, 263, 265-267, 269-271, 273-275, 280, 281, 290, 291, 293, 298, 299
ROSTOV — 19
ROSULJE — 286
RTANJ — 89
RUDNIK — 88
RUDO — 22, 24-26, 29, 30, 36-38, 40, 41, 43-45, 47, 52, 57, 67, 70, 81, 91, 103, 110, 118, 121, 145, 189, 214, 226, 227, 229-231, 236, 237, 239, 240, 242, 244, 246, 247, 255, 256, 258, 260, 268, 288-292

SANDŽAK — 3, 5, 8, 10, 12, 14, 18, 22, 25, 26, 29, 39, 47, 52, 57-58, 65, 67, 74-80, 96, 110, 138, 143, 145, 146, 149, 150, 155, 158, 176, 179, 186, 187, 189, 197, 201, 204, 207, 209, 211, 217, 221-230, 232, 233, 235-237, 239-243, 245-247, 249, 255, 256, 259, 261-263, 268, 271-279, 285-290, 292-294, 299, 301-304
SARAJEVO — 40, 98, 99, 110, 136, 148, 149, 174, 181, 182, 184, 191, 192, 194, 195, 207, 210, 212, 213, 217, 223, 231, 234, 236, 239, 243, 247-249, 251, 252, 254-258, 260, 266, 268-274, 278-281, 298, 299, 302-304
SARAJEVSKO POLJE — 185, 257
SASTAVCI — 158, 290
SAVA — 87-88, 102, 244, 262
SSSR — 14, 99, 34, 35, 63, 64, 70—72, 74, 83, 113-116, 141, 165, 244, 249
SAVIN LAKAT — 286
SEMEGNJEVO — 211
SEMEĆ — 251
SEMIZOVAC — 149, 271
SENIŠTA — 286
SEVERIN — 290
SISAK — 101
SJENICA — 5—8, 10, 28, 44, 210, 221-223, 227, 232, 288, 291, 293
SJETLINA — 119, 175, 176, 192, 194, 231, 260, 267
SKENDER-VAKUF — 262, 280
SLATINA — 156
SLAVONIJA — 80, 101, 238, 244
SLOVAC — 87
SLOVENAČKO PRIMORJE — 241

SLOVENIJA — 68-72, 82, 90, 103, 107, 115, 116, 118, 137, 149, 179, 188, 198, 212, 227, 234, 239-242, 244, 247, 250, 251, 256, 259, 266, 293-295
SOKO BANJA — 89
SOKOLAC — 53, 84, 175, 184, 193, 235, 244, 257, 260, 267, 269, 270, 274, 292, 294
SOKOLSKA PLANINA — 86, 109
SOVJETSKA RUSIJA — vidi: SSSR
SOVJETSKI SAVEZ — vidi: SSSR
SPLIT — 64, 198, 238, 275
SPREČA — 236, 257, 267, 271, 292
SRBIJA — 6, 11-15, 35-37, 44-48, 52-54, 56-60, 63, 66, 67, 70, 78-83, 86, 88, 89, 91, 92, 94, 96, 97, 103, 104, 108, 110, 111, 116, 121, 127, 137, 140-143, 147-149, 154, 160, 165-167, 174, 179, 184, 186-188, 191, 197-199, 210-212, 221-227, 229, 232, 233, 235-237, 239-247, 249, 252-254, 256, 258, 259, 261, 264, 265, 267-269, 271-276, 378-280, 286-289, 292-295, 302-304
SREBRENICA — 185, 186, 194, 204, 260, 262, 267, 269, 271
SREDNJE — 180, 235, 295, 303
SREM — 12, 101, 102, 140, 186, 236, 248, 249, 272, 295
SREMSKA MITROVICA — 241, 249
STAMBULČIĆI — 119
STARI BROD — 252
STAVNJA — 236, 245, 292
STOLAC — 158
STOLICE — 109
SUTJESKA — 248, 266, 277
SUVA PLANINA — 89
SUVO POLJE — 28
SUVOBOR — 87, 88
SVETOZAREVO — 88, 259

ŠABAC — 86
ŠABANCI — 248
ŠAHBEGOVIĆI — 85, 255, 269, 294
ŠAHOVIĆI — 201, 276, 277
ŠATOROVIĆI — 252
ŠAVNIK — 203
ŠĆEPAN POLJE — 42, 203, 205, 255, 277
ŠEKOVIĆI — 233
ŠERBETOVAC — 221
ŠIBENIK — 238, 275
ŠLJIVOVICA — 233
ŠTAJERSKA — 68, 240, 241
ŠUMADIJA — 88, 221, 222, 224, 226, 246, 258

TARA — 22, 24, 277
TARA (planina) — 44, 88, 233
TIMOČKA KRAJINA — 142
TITOGRAD — 227, 228, 233, 234
TITOVO UŽICE — 11, 39, 44, 48, 52, 54, 57, 66, 67, 78, 79, 86, 88, 92, 96, 143, 150, 166, 211, 212, 222-224, 229, 230, 233-237, 239-241, 243, 251, 256, 264, 267, 275, 279, 285, 292, 299
TOCI — 289
TOPLICA — 275
TOŠOVIĆI — 289
TRAVNA GORA — 241, 251
TREBAVA — 246
TREBEVIĆ — 98, 99, 158, 172, 182
TREBINJE — 158-159, 263
TREPČA — 222
TRESKAVICA — 98, 172, 182, 248, 271
TREŠNJEVIK — 209
TRNOVO — 147-149, 158, 172, 176, 177, 182, 184, 192, 195, 205, 255, 271, 301
TURSKA — 82, 244, 258
TUZLA — 269

UB — 87
UGLJEVICA (UČLJIVICA) — 28
ULOG — 156-158, 172, 186, 192, 207, 248, 260, 267, 272, 274
UMOLJANI — 158, 182, 248
UNA — 244, 262
USTIBAR — 290
USTIKOLINA — 149, 170, 172, 182, 298
USTIPRAČA — 39, 44, 48, 158, 172, 176, 180, 182, 204, 205, 214, 230, 255, 291
UŠĆE — 222
UVAC — 210, 222, 233, 243, 272, 281, 286
UŽICE VID. TITOVO UŽICE
UŽIČKA POŽEGA, vidi: POŽEGA

VALJEVO — 45, 86, 87, 94, 109, 140, 199' 236, 245, 247, 259, 272, 275, 295
VANDEJA — 224
VARAŽDIN — 101
VARDIŠTE — 79, 227 243
VAREŠ — 55, 126, 128, 136, 138, 148, 149, 174, 175, 177, 184—186, 194, 236, 244, 252, 260, 272, 293, 295, 299
VASOJEVIĆI — 211
VENČAC — 88, 246
VIJAKA — 252, 260
VIRPAZAR — 228
VISOČICA — 156
VISOKO — 194
VIŠEGRAD — 37, 40, 45, 47, 48, 91, 92, 104, 110, 121, 148, 174, 181, 182, 184, 191, 194, 195, 214, 227, 230-232, 236, 237, 243, 251, 252, 254, 260, 262, 271, 290, 291, 302
VLADIMIRCI — 86
VLAKA — 228
VLASENICA — 126-127, 148, 174, 177, 184-186, 191, 194, 204, 251, 253, 260, 262, 266, 269, 272, 274
VLAŠIĆ — 86
VOJVODINA — 14, 57, 59, 103, 108, 143, 293, 295
VRAČA — 99
VRAČEVICA — 263
VRANJAK — 5-10, 16, 18, 223, 225, 239, 288, 289
VRBA — 176, 201, 206, 257
VRHLAZJE — 262
VRHPRAČA — 129, 136, 175, 176, 252, 253, 255, 266, 267
VRULJA — 190
VRUTCI — 85

ZABRDNI TOCI — 3
ZABUČJE — 241, 285
ZAGORJE — 65, 238
ZAGREB — 65, 68, 137, 140, 148, 177, 178, 180, 181, 184, 188, 198, 210, 213, 214, 223, 225, 234-237, 239, 241, 242, 244, 250, 251, 253, 256, 258, 260, 262, 264, 266, 268, 269, 272, 275, 278-280, 292-295, 298, 302-304
ZAJEČAR — 58, 258
ZALI POD OSREDSKOM — 250
ZAPADNA MORAVA — 29, 88
ZAPLANINA — 248
ZAVIDOVIĆI — 126
ZAVLAKA — 86, 109
ZBJEG — 248
ZEMUN — 280
ZENICA — 148, 184, 194, 274
ZLATIBOR — 88, 173, 210, 232, 239, 285
ZLATIŠTE — 99
ZOVI DO — 158
ZVORNIK — 86, 148, 174, 182, 184, 194, 233, 249, 254, 260, 271

ŽABLJAK — 25, 42, 151, 192, 202, 217, 218 261, 277, 288, 290, 301, 304
ŽLJEBOVI — 269, 270
ŽUMBERAČKE PLANINE — 101

SKRAĆENICE

A-CK SKJ	— Arhiv Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije
AFŽJ	— Antifašistički front žena Jugoslavije
AK	— Akademski klub
A-VII	— Arhiv Vojnoistorijskog instituta
ASNOS	— Antifašistička skupština narodnog oslobođenja Srbije
AVNOJ	— Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije
AVNOCiB	— Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Crne Gore i Boke
BiH	— Bosna i Hercegovina
BKF	— Balkanska komunistička federacija
BRP	— Bugarska radnička partija
CASNO	— Crnogorska antifašistička skupština narodnog oslobođenja
CK	— Centralni komitet
CO	— Centralni odbor
CV	— Centralno vijeće
DFJ	— Demokratska Federativna Jugoslavija
DO	— Dobrovoljački odred(i)
DSNO	— Državni sekretarijat narodne odbrane
DV	— Dobrovoljačka vojska
DVJ	— Dobrovoljačka vojska Jugoslavije
FNRJ	— Federativna Narodna Republika Jugoslavija
GŠ	— Glavni štab
HSS	— Hrvatska seljačka stranka
IB	— Informbiro
IO	— Izvršni odbor
JNA	— Jugoslovenska narodna armija
JRP	— Jedinstvena radnička partija
JRZ	— Jugoslovenska radikalna zajednica
JUGORAS	— Jugoslovenski radnički savez
JV	— Jugoslovenska vojska
KI	— Komunistička internacionala
KP	— Komunistička partija
KPB	— Komunistička partija Bugarske
KPH	— Komunistička partija Hrvatske
KPJ	— Komunistička partija Jugoslavije
KPSl	— Komunistička partija Slovenije
Kraljevina SHS	— Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca
KUNMZ	— Komunistički univerzitet nacionalnih manjina Zapada
MK	— Mesni komitet
MLŠ	— Međunarodna lenjinska škola
NDH	Nezavisna Država Hrvatska
NKOJ	— Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije
NO	— Narodnooslobodilačka(i)
NOB	— Narodnooslobodilačka borba

NODO	— Narodnooslobodilački dobrovoljački odred(i)
NOO	— Narodnooslobodilački odbor
NOP	— Narodnosolobodilački partizanski
NOP	— Narodnosolobodilački pokret
NOPO	— Narodnooslobodilački partizanski odred(i)
NOPOJ	— Narodnooslobodilački partizanski odredi Jugoslaiije
NOR	— Narodnooslobodilački rat
NOU	— Narodnooslobodilačka(i) udarna(i)
NOV	— Narodnooslobodilačka vojska
NOVJ	— Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije
NR	— Narodna Republika
NRPJ	— Nezavisna radnička partija Jugoslavije
NSNRP	— Nacional-socijalistička nemačka radnička partija
OF	— Osvobodilna fronta
OK	— Oblasni komitet
OK	— Okružni komitet
OZNA	— Odeljenje zaštite naroda
PB	— Politbiro
PK	— Pokrajinski komitet
PO	— Pokrajinski odbor
POSLl	— Partizanski odredi Slovenije
RIV	— Republičko izvršno vijeće
RK	— Rejonski komitet
RKP(b)	— Ruska komunistička partija (boljševika)
SA	— Jurišni odredi (sturm abteilungen)
SAD	— Sjedinjene Američke Države
SANU	— Srpska akademija nauka i umetnosti
SBOTIČ	— Savez bankarskih, osiguravajućih, trgovačkih i industrijskih činovnika
SDP	— Socijaldemokratska partija
SIV	— Savezno izvršno veće
SKH	— Savez komunista Hrvatske
SKJ	— Savez komunista Jugoslavije
SKOJ	— Savez komunističke omladine Jugoslavije
SKP(b)	— Svesavezna komunistička partija (boljševika)
SLS	— Slovenska ljudska stranka
SNOS	— Slovenski narodnooslobodilački svet
SO	— Savezni odbor
SOE	— (Special Operations Executive) Uprava za specijalne operacije
SR	— Socijalistička Republika
SSJ	— Savez sindikata Jugoslavije
SSRNJ	— Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije
SSSR	— Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika
SUBNORJ	— Savez udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije
UNS	— Ustaška nadzorna služba
URSS	— Ujedinjeni radnički sindikalni savez
VOS	— Varnostno obveščevalna služba
VŠ	— Vrhovni štab
ZAVNO	— Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja
ZAVNOH	— Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske

ILUSTRACIJE

Vila Pavlović na Palisadu u kojoj je Tito boravio noću 29/30. novembra 1941 (današnji izgled)

Kuća Milenka Mutavdžića u selu Rasnici (Zlatibor) u kojoj je Tito boravio 30. novembra 1941 (snimak iz 1972)

Kuća Arse Boškovića u selu Radoinji, kod Nove Varoši, u kojoj je Tito boravio 1. decembra 1941 (snimak iz 1972)

Kuća Mileve Žugić u Radoinji (zaselak Mangura) u kojoj je 1. decembra uveče održan sastanak Vrhovnog štaba (snimak iz 1972)

Kuća Milana Ljujića u selu Gornjoj Bistrici, kod Nove Varoši, u kojoj je 2. decembra 1941. boravio Tito (snimak iz 1972)

Kuća Miloša Divca u Drenovi, kod Prijepolja, u kojoj je Tito boravio 3. i 4. decembra i 7—10. decembra 1941. U njoj je 7. decembra održana sednica CK KPJ. Kuća je porušena a nalazila se na mestu označenom strelicom (snimak iz 1967)

Na ovom mestu (zaselak Vranjak, Drenova), nalazila se kuća Petra Radakovića u kojoj je Tito boravio od 10. do 14. decembra 1941. Prilikom napada na Vrhovni štab, 14. decembra 1941, italijanski vojnici su je spalili

Kuća Draga Ljujića u selu Draževićima, kod Nove Varoši, u kojoj je Tito prenoćio 14/15. decembra 1941 (snimak iz 1967)

Zgrada osnovne škole u selu Kasidolima, kod Priboja, u kojoj je Tito boravio noću 18/19. decembra 1941 (snimak iz 1967)

Kuća meštanskog paroha u Rudom u kojoj je Tito boravio od 19. do 23. decembra 1941 (snimak iz 1972)

U ovoj zgradi u Rogatici je Tito boravio od 25. do 27. decembra 1941. U njoj je 25. decembra održano savjetovanje Vrhovnog štaba (današnji izgled)

Kasarna na Podromaniji u kojoj je Tito boravio od 29. do 31. decembra 1941. i prenoćio 17/18. januara 1942 (snimak iz 1978)

Kuća Rada Zoranovića u selu Bijele Vode (na Romaniji) u kojoj je Tito boravio 1. i 2. januara 1942 (snimak iz 1978). Kuću su nemački vojnici spalili 1942. a posle rata je ponovo podignuta

Kuća Veselka Todorovića u selu Čevljanovići, kod Sarajeva, u kojoj je u prvoj polovini januara 1942. boravio Tito (snimak iz 1978)

Kuća Đokića u selu Ivančići, kod Sarajeva, u kojoj je 7. i 8. januara 1942. održano savjetovanje PK KPJ za BiH kojem je prisustvovao Tito (snimak iz 1978)

Selo Bogovići pod Jahorinom. U kući Sava i Neđa Ristićevića koja se nalazila u šljiviku (spaljena je 1942) boravio je Tito od 21. do 24. januara 1942 (snimak iz 1978)

Zgrada Muzeja u Foči. Na tom mjestu se nalazio hotel Gerstl u kojem je boravio Vrhovni štab NOP i DVJ, januar—maj 1942 (današnji izgled)

Tito u Foči februara 1942.

Titov ratni put od Užica do Foče. 29. XI 1941—25. I 1942.

SADRŽAJ

PREDGOVOR VII

SABRANA DJELA

29. novembar 1941 — 17. februar 1942

Operativnom štabu crnogorskih narodnooslobodilačkih partizanskih odreda, 9. decembar 1941. 3

Glavnom štabu sandžačkih narodnooslobodilačkih partizanskih odreda, 9. decembar 1941. 4

Drugovima Marku, Veljku i Loli [Aleksandru Rankoviću, Milovanu Đilasu i Ivi Loli Ribaru, 11. decembar 1941]. 5

Glavnom štabu sandžačkih narodnooslobodilačkih partizanskih odreda, 11. decembar 1941. 6

Glavnom štabu sandžačkih narodnooslobodilačkih partizanskih odreda, 11. decembar 1941. 7

Operativnom štabu crnogorskih narodnooslobodilačkih partizanskih odreda, 13. decembar 1941. 8

Komandi Komskog bataljona u Rutošima, 13. decembar 1941. 9

Pokrajinskom komitetu KPJ za Srbiju, 14. decembar 1941. 10

Komandi talijanskih okupacionih trupa u Prijepolju [oko 15. decembra 1941] 16

Talijanski vojnici, 15. decembar 1941. 18

Komandi Kraljevačkog narodnooslobodilačkog partizanskog bataljona, 16. decembar 1941. 21

Glavnom štabu narodnooslobodilačkih partizanskih odreda za Crnu Goru i Boku, 21. decembar 1941. 22

Štabu Crnogorsko-sandžačkog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda, 21. decembar 1941. 24

Glavnom štabu narodnooslobodilačkih partizanskih odreda za Sandžak, 21. decembar 1941. 25

Naredba [o formiranju Prve proleterske narodnooslobodilačke udarne brigade], 21. decembar 1941. 30

Pokrajinskom komitetu komunističke partije Jugoslavije za Crnu Goru, Boku i Sandžak, 22. decembar 1941. 31

Delegatu Vrhovnog štaba drugu Veljku [Milovanu Đilasu], 22. decembar 1941. 37

Štabu I proleterske narodnooslobodilačke udarne brigade, 24. decembar 1941. 39

Štabu I proleterske narodnooslobodilačke udarne brigade, 25. decembar 1941. 41

Štabu Durmitorskog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda, 25. decembar 1941. 42

Štabu I crnogorskog bataljona [1. proleterske narodnooslobodilačke udarne brigade], 25. decembar 1941. 43

Delegatu Vrhovnog štaba narodnooslobodilačkih partizanskih odreda drugu Đidi [Milovanu Đilasu], 28. decembar 1941. 44

Glavnom štabu narodnooslobodilačkih partizanskih odreda za Crnu Goru i Boku, 28. decembar 1941. 47

Štabu 1. proleterske narodnooslobodilačke udarne brigade, 29. decembar 1941 51
Za Djeđu [Izvršni komitet Komunističke internacionale], 29. decembar 1941. 52
Za Djedu [Izvršni komitet Komunističke internacionale], 29. decembar 1941. 53
Štabu 1. proleterske nar[odno]oslobo[dilačke] udarne brigade, 30. decembar 1941. 54
Za Mihajla i Mamića [Blagoja Neškovića, sekretara Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju, i Miloša Mamića, člana Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju, 1. januar 1942] 56
Centralnom komitetu KP Hrvatske. Glavnom štabu narodnooslobodilačkih partizanskih odreda za Hrvatsku, 1. januar 1942. 60
Centralnom komitetu KP Slovenije, 1. januar 1942. 66
Oblasnom komitetu KPJ za Sandžak, 1. januar 1942. 74
Izvršnom odboru Osvobodilne fronte slovenačkog naroda, 2. januar 1942. 78
Komandi mjesta Sokolac, 5. januar 1942. 84
Štabu 3. bataljona 1. pro[leterske] nar[odno]oslob[odilačke] udarne brigade, 5. januar 1942. 85
Glavnom štabu narodnooslobodilačkih partizanskih odreda za Srbiju, 8. januar 1942. 86
Okružnom komitetu i instruktoru Pokrajinskog komiteta u Valjevu, 8. januar 1942. 94
Štabu Kalinovičkog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda, 8. januar 1942. 98
Glavnom štabu narodnooslobodilačkih partizanskih odreda za Hrvatsku, 9. januar 1942. 101
Štabu Fruškogorskog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda, 9. januar 1942. 106
Svešteniku Vladi Zečeviću i poručniku Martinoviću, 9. januar 1942. 109
Političkom komesaru Prve proleterske brigade i političkim komesarima bataljona Proleterske brigade, 9. januar 1942. 112
Centralnom komitetu KP Slovenije, 10. januar 1942. 115
Štabu Romanijskog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda, 10. januar 1942. 119
Operativnom štabu bosanskih četnika, 10. jauuar 1942. 121
Narodima Bosne i Hercegovine: Srbi, Muslimani i Hrvati! 11. januar 1942. 123
[Štabu Romanijskog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda, 16. januar 1942] 126
Bosanci! Srbi, Muslimani i Hrvati! 22. januar 1942. 127
Štabu Romanijskog narodnooslobodilačkog partiz[anskog] odreda, 22. januar 1942. 129
Osnivanje Prve proleterske narodnooslobodilačke udarne brigade [22. januara 1942] 131
Naređenja Vrhovnog štaba narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije [22. januar 1942] 132
Stvaranje narodnooslobodilačke vojske [22. januar 1942] 134
Drugu Tempu [Svetozaru Vukmanoviću, komandantu glavnog štaba NOP i DV Bosne i Hercegovine] 26. januar 1942. 136
Štabu Crnogorsko-sandžačkog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda, 27. januar 1942. 138
Za Mihajla [Blagoja Neškovića] 27. januar 1942. 140

Crnogorsko-sandžačkom štabu [29] januar 1942. 145
Glavnom štabu narodnooslobodilačkih partizanskih odreda za Crnu Goru i Boku, 30. januar 1942. 147
Srbima sreza fočanskog [kraj januara 1942] 152
Dimitrovu [Georgi Dimitrovu, generalnom sekretaru Izvršnog komiteta KI] 1. februar 1942. 154
Glavnom štabu narodnooslobodilačkih partizanskih odreda za Sandžak, 1. februar [1942] 155
Operativnom štabu narodnooslobodilačkih partizanskih odreda za Hercegovinu, [početak februara 1942] 156
Svim komandantima odreda, bataljona i komandirima četa NOP i DV [Početak februara 1942] 162
Jedinstvo narodnih izroda, početak februara 1942. 165
Pohvala 1. proleterskoj brigadi, početak februara 1942. 169
Naredba Vrhovnog štaba NOP i DVJ 3. februar 1942. 170
Štabu Župskopivskog bataljona [Durmitorskog NOP odreda], 4. februar 1942. 172
Drugu Bevcu i Loli [Edvardu Kardelju i Ivi Loli Ribaru] 4. februar 1942. 174
Drugu Tempu, [Svetozaru Vukmanoviću, 4. ili 5. februar 1942] 180
Štabu Romanijskog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda, 4. februar 1942. 182
Drugu Veljku [Milovanu Đilasu, 5. februar 1942] 184
Štabu Crnogorsko-sandžačkog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda, 5. februar 1942. 189
Drugu Tempu [Svetozaru Vukmanoviću], 6. februar 1942. 191
Štabu Romanijskog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda, 7. februar 1942. 194
Za Veljka i Pelagiju [Milovana Đilasa i Spaseniju Babović], 8. februar 1942. 197
Pokrajinskom komitetu KPJ za Srbiju, 8. februar 1942. 199
Štabu Durmitorskog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda, 9. februar 1942. 201
Teritorijalnom štabu Durmitorskog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda, 14. februar 1942. 203
Štabu Nevesinjskog narodnooslobod[ilačkog] partiz[anskog] odreda, 14. februar 1942. 206
Štabu Komskog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda, 15. februar 1942. 209
Za druga Bevca i Lolu [Edvarda Kardelja i Ivu Lolu Ribara], 16. februar 1942. 210
Drugu Tempu [Svetozaru Vukmanoviću], 16. februar 1942. 213
Pohvala Srpsko-sandžačkom štabu, sredina februara]1942] 215
Drugu Cicmilu, Obrenu, Novaku, Vukoviću i svim članovima KPJ, 17. februar 1942. 216
Za Djedu [Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] 17. februar 1942. 217
Za Djedu [Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] 17. februar 1942. 218
NAPOMENE 219
HRONOLOGIJA 283
REGISTAR IMENA 307
REGISTAR GEOGRAFSKIH NAZIVA 337
SKRAĆENICE 342
ILUSTRACIJE 344

NIRO »KOMUNIST« — Izdavački centar »Komunist«, Beograd
Izdavačko knjižarsko poduzeće »Naprijed«, Zagreb
Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd

JOSIP BROZ TITO
SABRANA DJELA

Tom 8
I izdanje

Saradnici na registrima

Danilo Bulajić, Mišo Leković, Antun Miletić, Nikola Milovanović, Žarko Protić, Aleksandar Spasojević, Branko Vuković,

Jezički redaktor
Milorad Simonović

Tekstove pisane na ruskom jeziku prevela
Ljubinka Ribar

Likovno rješenje korica
Jovan Lukić

Grafička oprema
Vladana Mrkonja
Sovra Baračković

Meter
Šimun Zvonić

Štampa

Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd,
Bulevar vojvode Mišića br. 17

Tiraž 10 000

Ušlo u štampu 25. *aprila* 1979.

Izišlo iz iz štampe 20. oktobra 1979.